

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

Şİİ ÂLİM ŞERİF er-RADÎ VE NEHCÜ'L-BELÂĞA
İSİMLİ ESERİNİN HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ
VE DEĞERİ

Hikmet GÜLTEKİN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Bilal SAKLAN

KONYA 2013

Mavi Tükenmez Kalemle doldurunuz.

T. C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Tez Savunma Sınavı Tutanak Formu

I. Öğrenci Bilgileri			
Adı:	HAKMET GÜLTEKİN	Anabilim Dalı:	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Soyadı:		Bilim Dalı:	HADİS
Numarası:	024444021001	Sınav Durumu:	☒ I.Savunma Sınavı ☐ II.Savunma Sınavı
Danışmanı:	Prof.Dr. Bilal SAKLAN	Programı:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

II. Sınav Bilgileri:

Tarihi	Saat	Süresi
28.11.2013	10.00	2,5 saat

III. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

☒	Savunulan tezin Kabul Edilmesine,
☐	Savunulan tezin Düzeltilmesine,
☐	Savunulan tezin (*)Reddedilmesine,

Salt Çoğunluk Oy Çokluğu Oy Birliği ile karar verilmiştir.

N.E.Ü. Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans/ Doktora Tez Savunma Sınavı gerçekleştirilmiş ve adayın durumu bu tutanakla tespit edilmiştir.

IV. Tez İzleme Komitesi Üyeleri

Unvanı	Adı Soyadı	İmza
1 Prof.Dr.	Danışman BİLAL SAKLAN	
2 Prof.Dr.	Üye MAHMUT YEŞİL	
3 Prof.Dr.	Üye ZEKERİYA GÜLER	
4 Prof.Dr.	Üye MEHMET BAHAUDDİN VAROL	
5 Prof.Dr.	Üye MEHMET EREN	

Not:

Bu belge, Tez Savunma Sınavı'ndan sonra üç gün içerisinde, Tez inceleme ve Değerlendirme Formu (Rapor) ile birlikte Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
(*):Tezi Reddedilen öğrenci, Reddedilen tezin bir nüshasını gerekçeli kararla birlikte Enstitüye teslim etmesi gerekmektedir.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hikmet GÜLTEKİN		
	Numarası	028106033001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Şii Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Hikmet GÜLTEKİN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hikmet GÜLTEKİN		
	Numarası	028106033001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bilal SAKLAN		
Tezin Adı	Şii Âlim Şerif er-Radî ve Nehcü'l-Belağa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri			

Nehcü'l-Belağa Şîî inanışa sahip bir âlim olan Şerif Radî'nin yazdığı bir kitaptır. Nehcü'l-Belağa Hz. Ali'nin hutbe, mektup ve sözlerinden oluşmaktadır. Zaman içerisinde oldukça meşhur bir kitap haline gelen Nehcü'l-Belağa içerisindeki sözlerin gerçekten Hz. Ali'ye ait olup olmadığı konusunda eleştirilmiştir. Şîî kökenli âlimler eserin içerisindeki sözlerin Hz. Ali'ye ait olduğunu iddia ederken Ehl-i Sünnet âlimler eserin içerisindeki bütün sözlerin Hz. Ali'ye ait olduğunu kabul etmezler. Biz çalışmamızda Şîî mezhebine göre hadis usulü (metodolojisi), Şerif Radî'nin hayatı, Nehcü'l-Belağa'daki sözlerin konuları ve kaynakları, sözlerin Hz. Ali'ye ait olup olmadığını incelemeye çalıştık. Çalışmamızın sonunda ulaştığımız netice şu oldu: Şerif Radî Hz. Ali'nin sözlerini seçerken aşırılığa kaçmadan Şîîlik inancını göz önünde bulundurmuş, rivayet ettiği sözlerin kaynaklarını ve senetlerini zikretmemiştir. Kitaptaki sözlerin bir kısmı Hz. Ali'ye aittir ve Şerif Radî'den önce yazılmış kitaplarda geçmektedir. Bazı sözler sadece Şîî âlimlerin yazdığı kitaplarda geçmektedir. Bazı sözler ise inceleyebildiğimiz kadarıyla daha önce yazılmış bir kitapta geçmemektedir. Bazı sözler Hz. Ali'ye ait olmadığı halde onun sözü olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerif er-Radî, Nehcü'l-Belağa, Hz. Ali, Sünnî, Şîî

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hikmet GÜLTEKİN		
	Student Number	028106033001		
	Department	Basic Islamic Sciences / Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Bilal SAKLAN		
Title of the Thesis/Dissertation	Shia Scholar Sherif Radî And Value Of His Works Nehcü Al-Belâğa İn Hadith Literature			

Nehcu Al-Belâğa is a book which was written by Sherif Radî who was a scholar and had a belief of Shia Nehcu al-Belâğa consist of Hz. Ali's sermons, letters and words. Nehcu al-Belâğa which has become quite famous in time has been criticized about whether the words in it truly belong to Hz. Ali. While Shia scholars claim that the words in it belong to Hz. Ali, Sunnah scholars don't accept that all the words in the book don't belong to Hz. Ali. In our search we tried to study hadith style (methodology) according to Shia sect. Sherif Radî's life, the subject and sources of the words in Nehcu el-Belâğa and whether the words belong to Hz. Ali. At the end of our study we achieved the following results: Sherif Radî considered the Shia belief by choosing Hz. Ali's words moderately, but he didn't mention the sources and the narrators of the words. Some of the words in the book belong to the Hz. Ali and they were used in the books written before Sherif Radî. Some of the words were used in the books written by only Shia scholars. Some of the words weren't used in any books as far as we studied. Although some words didn't belong to Hz. Ali they were mentioned as if they were his words.

Key words: Sherif Radî, Nehcu Al-Belâğa, Hz. Ali, Sunnah, Shia

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Kaynakları.....	3
III. Nehcü’l-Belâğa Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	5
IV. ŞİA’DA HADİS USÛLÜ VE KULLANILAN HADİS İSTİLÂHLARI.....	7
A. Sahih Haberler.....	9
Mütevâtir Hadis.....	10
Haber-i Vahidler.....	11
Hasen Hadis.....	11
Müvessak Hadis.....	11
B. Sahih Olmayan Haberler.....	12
Zayıf Hadis.....	12
Mevzû Hadis.....	12
V. HADİS KISIMLARINDAN HÜCCET OLANLAR.....	13
Sahih Hadisler.....	13
Muvassak ve Hasen Hadisler.....	13
Zayıf (Mürsel ve Müsned) Hadisler.....	13
VI. ŞİÎ ULEMÂ ARASINDA AHBÂRÎ VE USÛLÎ GELENEK.....	14
Ahbârîlik.....	14
Usûlîlik.....	18
VII. HABER-İ VÂHİDLER VE AMEL EDİLEBİLİRLİK YÖNÜNDEN DEĞERLERİ.....	20
VIII. ŞİA’DA İHTİLÂFU’L-HADİS PROBLEMİ VE ÇÖZÜM YOLLARI.....	25
IX. ŞİA’NIN HADİS KAYNAKLARININ DAYANAKLARI (HADİS RÂVÎLERİNE BAKIŞI).....	34
Şîa’nın Hadis Râvîsi Olarak Sahabeye Bakışı	35
Şîa’nın Hadis Râvîsi Olarak İmâmlara Bakışı.....	39

Şia'nın Diğer Râvîlere Bakışı.....	46
X. ŞİA'NIN TEMEL HADİS KAYNAKLARI	51
Usûlü Erbaa Mie (Dört Yüz Asl).....	57
Kütübü Erbaa (Dört Temel Hadis Kitabı).....	61
Küleynî ve el-Kâfî İsimli Eseri.....	62
Şeyh Sadûk ve Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh İsimli Eseri.....	74
Tûsî ve Eserleri	78
Tehzîbu'l-Ahkâm fî Şerhi'l-Mukni'a.....	78
el-İstibsâr fî Mahtulife Mine'l-Ahbâr.....	79
XI. ŞİH HADİS ANLAYIŞINA GÖRE ŞERİF RADÎ VE NEHCÜ'L-BELÂĞA'NIN DEĞERİ.....	80

I. BÖLÜM

ŞERİF RADÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1.ŞERİF RADÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN İLMÎ VE SİYASİ AÇIDAN DURUMU.....	83
1.2.Yaşadığı Dönemdeki Halîfeler ve Melikler.....	92
1.3.ŞERİF RADÎ'NİN HAYATI.....	94
1.3.1.Soyu ve Ailesi.....	103
1.3.2. Hediye Kabul etmemesi.....	108
1.3.3. Ölümü.....	111
1.3.4. Eserleri.....	112
1.3.5. Talebeleri.....	122
1.3.6. Hocaları.....	127
1.3.7. Edebî Yönü.....	136
1.3.8. Hadisçiliği.....	141

II. BÖLÜM

NEHCÜ'L-BELÂĞA VE MUHTEVASI

2.1. Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifinin Tesbiti.....	153
2.2. Yazma ve Matbu Nüshaları.....	156
2.3.KAYNAKLARI.....	158
2.3.1.Nehcü'l-Belâğa'da Zikredilen Râvî İsimleri.....	158
2.3.2.Nehcü'l-Belâğa'da Zikredilen Kitap İsimleri.....	162
2.4.ŞERHLERİ.....	179
2.5.HAKKINDA YAPILAN ELEŞTİRİLER.....	183
2.6.METİN YÖNÜNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	208
2.6.1. Metodu ve Muhtevâsı.....	208
2.6.2.NEHCÜ'L-BELÂĞA'YA GÖRE BAZI SAHABÎLER.....	222
2.6.2.1.Hz. Ebû Bekir.....	224
2.6.2.2.Hz. Ömer.....	231
2.6.2.3.Hz. Osmân.....	237
2.6.2.4.Hz. Âişe.....	246
2.6.2.5.Hz. Muâviye.....	252
2.6.3.GAYB BİLGİSİ OLDUĞU İDDİA EDİLEN KONULAR.....	278
2.6.3.1.Basra'nın Su Baskınına Maruz Kalacağı Hakkındaki Haber.....	287
2.6.3.2.Kûfe'ye Zalimlerin Musallat Olacağı Hakkındaki Haber.....	289
2.6.3.3.Muâviye'nin Hilafeti Ele Geçireceği Hakkındaki Haber.....	295
2.6.3.4.Hâricilerin Durumları ve Sonları Hakkındaki Haber.....	303
2.6.3.5.Mervan ve Hilafeti Hakkındaki Haber.....	309
2.6.3.6.Sahibu'z-Zenc Hakkındaki Haber.....	312
2.6.3.7.Türkler Hakkındaki Haber.....	314
2.6.3.8.Haccâc'ın Valiliği Hakkındaki Haber.....	315
2.6.3.9.Ümeyyeoğullarının Zulmü ve Sonları Hakkındaki Haber.....	320
2.6.3.10.Mehdînin Çıkışı Hakkındaki Haberler.....	321

2.6.3.11.Ekonomiyi ve Nesli Helak Edecek Olan Fitneler Hakkındaki Haberler.....	332
---	-----

III. BÖLÜM

NEHCÜ'L-BELAĞA'DAKİ RİVÂYETLERİN DEĞERİ (TAHRİC VE TAHLİLİ)

3.1.NEHCÜ'L-BELÂĞA'DAKİ RİVAYETLERİN SIHHAT YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRMESİ.....	335
3.2. NEHCÜ'L-BELÂĞA'DA GEÇEN MERFÛ HADİSLER.....	336
3.3.HAZRETİ ALİ'YE NİSBETİ MÜMKÜN OLAN RİVAYETLER.....	362
3.4.HAZRETİ ALİ'YE NİSBETİ MÜMKÜN OLMAYAN RİVAYETLER.....	392
SONUÇ.....	433
KAYNAKLAR.....	441

ÖNSÖZ

On dört asrı aşkın bir süredir İslam dünyası, geçirdiği tarihî süreç içerisinde pek çok karışıklıklarla karşılaşmış, pek çok siyasi fırka ve itikadî mezhebin ortaya çıkışına şahit olmuştur. Bu gün için İslâm dünyası iki büyük itikadî mezhebden teşekkül etmektedir; Ehl-i Sünnet ve Şia. Şifilik günümüzde her ne kadar nüfus olarak yüzde on civarında bir yekûn tutsa da, keyfiyet olarak İslam dünyasının en önemli iç meselesini ve yumuşak karnını oluşturmaktadır. Târihi süreç içerisinde Şifilik, Ehl-i Sünnet karşısında güçlü bir ekole dönüşmüş ve kendisini İslam dininin gerçek temsilcisi olarak görmeye başlamıştır. Ehl-i Sünnet ve Şia fihhi farklılıktan ziyade itikadî ve siyâsî farklılıkları sebebiyle birbirlerinin alternatifi olarak algılanmış ve Şia'ya mensup olanlar İslâm dünyasında üstünlüğü ele geçirmek için hem fikrî hem de fiilî alanda Ehl-i Sünnet ile sert bir mücadele içerisine girmişlerdir. İtikadi ve siyâsî ayrışmaya yaşanan savaşlar da eklenince, aslında aynı kitaba ve aynı peygambere inanan bu iki grup müslüman birbirini düşman olarak görmeye başlamış, anlama ve anlaşma yerine, savaşma ve yok etme stratejisi geliştirmişlerdir. Bu süreçte Ehl-i Sünnet karşısında Şia kendi kaynaklarını oluşturmuş ve her biri diğerinin dayanaklarını zayıf veya uydurma olmakla itham etmişlerdir. Tarihi süreç içerisinde yaşanan bu mücadele hiçbir zaman Müslüman toplumun faydasına olmamış ve etkileri hala devam eden ayrılıklara sebebiyet vermiştir. İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrim ile kurulan İran İslâm Cumhuriyeti, Türkiye'de bazı Müslümanların ilgisini çekmiştir. Devrim sonrası yıllarda halkımızdan bazı kimseler İran'a giderek eğitim almışlar ve mezhep olarak Şifiliği benimsemişlerdir. Bu durum Şia'nın yayılmacı politikasını devamlı canlı tuttuğuna ve bu konunun bir sorun olarak Müslümanlar arasında devam edeceğine işaret etmektedir. Günümüzde Ehl-i Sünnet Müslümanlar dış etkenlerle devamlı karıştırılmaya çalışılırken, Şifiliğin hâkim olduğu İran'da bu durumun görülmemesi düşündürücüdür. Ülkemizde Şifî Müslümanlar kendi camilerinde Cuma namazlarını rahatlıkla kılabilmekte ve Şifiliğin halk arasında canlı tutulması için ihdas edilen mâtem törenleri ve Ğadîr-i Hum bayramı gibi bidatleri rahatlıkla icra edebilmektedirler. Ancak İran'da Ehl-i Sünnet Müslümanların kendilerine ait bir yerde Cuma namazı kılmalarına müsaade edilmemektedir. Fakat bu durum ne Müslüman kuruluşlar ne de insan hakları savunucuları tarafından dile getirilmektedir.

İslam dünyası geçmişte olduğu gibi bu gün de bu ihtilâfî ortadan kaldırmakla mükelleftir. Ülkemizde özellikle son yirmi yıldır Sünnilik ve Şifilik üzerine

sempozyumlar düzenlenmekte, araştırmalar yapılmaktadır. Lisans döneminden itibaren ilgimi çekmeye başlayan bu konuyla alakalı bir tez çalışması yapmak istedim ve hocalarımla yaptığım istişare sonucu *Nehcü'l-Belâğa* üzerine çalışmaya karar verdim.

Nehcü'l-Belâğa, Şîa'nın dört temel hadis kaynağından birisi olmamakla birlikte, en az onlar kadar meşhur olmuş ve üzerine onlarca şerh yazılmış bir kitaptır. Onu bu derece şöhrete kavuşturan sebepler; Hz. Ali'ye nispet edilmesi, edebî metinler ve insanlara lazım olan güzel nasihatler ihtiva etmesidir. Eserin Arap belâğatı açısından örnek metinlere yer vermesi ve Hz. Ali'ye nisbet edilmesi, içerisindeki Şîi inancı destekleyen birçok metnin görmezlikten gelinmesine sebebiyet vermiştir. Şîi âlimler *Nehcü'l-Belâğa*'nın Hz. Ali'ye nisbetini sahih kabul etmektedirler. Ancak Ehl-i Sünnet-Şia ihtilâfî kapsamındaki bazı konulara kitapta *Şîi bakış açısını yansıtır şekilde* çokça yer verilmesi sebebiyle, Ehl-i Sünnet uleması *Nehcü'l-Belâğa*'da ki bazı metinleri eleştirmişler ve eseri tamamen sahih olarak kabul etmemişlerdir. Kitabın müellifi Şerif Radî, bazı Sünnî âlimlerce *Nehcü'l-Belâğa*'yı uydurmakla itham edilmiş ve hatta kitabın müellifinin, o mu, yoksa ağabeyi Şerif Murtazâ mı olduğu bile tartışma konusu yapılmıştır.

Nehcü'l-Belâğa üzerine yaptığımız bu çalışma, kitabın müellifinin tesbiti, kaynakları, Hz. Ali'ye nispetinin sıhhati ve içeriği gibi konulara cevap aramaktadır. Ancak kitap hacim ve içerik olarak oldukça kapsamlı olduğu için hutbelerin, mektupların ve sözlerin tamamını bu çalışma içerisinde incelememiz mümkün değildir. Bu sebeple her gruptan seçme rivayetler üzerinde çalışmak suretiyle geneli hakkında bir kanaate ulaşmaya, eserin lehinde ve aleyhinde söylenenlerin doğruluğunu tesbit etmeye çalıştık.

Araştırmamız esnasında bakma imkânı bulduğumuz kaynakları dipnotlarda zikrettik. Bir kaynaktan iktibasta bulunurken o kaynağın zikrettiği me'hazlara işaret ettiğimiz yerler de oldu. Az da olsa işaret ettiğimiz bu kaynakları bibliyografyada zikretmedik. *Nehcü'l-Belâğa*'dan tercüme ederek vermemiz gereken metinleri, genellikle Adnan Demircan'ın tercümesinden aynen aldık. Şayet alıntı yaptığımız yerde onun verdiği bir dipnot varsa, bazen onu da aynı şekilde ve aynı yerde aktardık. Bununla birlikte farklı tercüme yaptığımız yerler de oldu.

Şîa'nın hadis usulü konusundaki görüşlerini incelerken, Ehl-i Sünnet ile kıyaslama yaparak her konuda eleştirel bir yaklaşımda bulunmadık, ancak gerek

gördüğümüz yerlerde bazı değerlendirmeler yaptık. Şîa'nın kaynaklarını, hadis anlayışını ve usul kaidelerini değerlendirirken, mümkün mertebe Şîf âlimlerin eserlerine bakmaya çalıştık. Çalışmamızın giriş kısmında Şîa'nın hadis anlayışını incelemekteki gayemiz, Şîf bir müellif olan Şerif Radî ve onun eseri *Nehcü'l-Belâğa*'nın, Şîf hadis anlayışına göre ne kadar tutarlı ve sağlam olduğunu değerlendirmeye yardımcı olmasıdır.

Nehcü'l-Belâğa'yı muhteva yönünden değerlendirirken onda bulunan her konuya değinmedik. Mümkün mertebe ihtilâflı konulardaki metinleri değerlendirmeye, dikkat çeken veya tenakuz içeren konuları incelemeye çalıştık.

Bu araştırmada yaptığımız her tesbitin mutlak doğru olduğu iddiasında değiliz. Buradaki iddia ve eleştirilerimiz ulaşabildiğimiz bilgiler ve delillerle sınırlıdır. Bu sebeple her zaman için eleştiri ve düzeltmeler yapılabileceğinin farkında olduğumuzu belirtmek isteriz. Bununla birlikte çalışmamızın Müslümanlar için yararlı olması ve yapılacak araştırmalara bir basamak teşkil etmesini temenni ederim.

Bu tezi hazırlarken bana rehberlik eden, lisans döneminden bu yana ilim ve tavsiyelerinden azami derecede yararlandığım muhterem hocam Prof. Dr. Bilal SAKLAN'a, kendileriyle her zaman için istişare imkânı bulduğum Prof. Dr. Mehmet EREN, Prof. Dr. M. Bahaüddin VAROL, Prof. Dr. Mahmut YEŞİL, Prof. Dr. Adil YAVUZ'a, *Nehcü'l-Belâğa* tercümesinden istifade ettiğim Prof. Dr. Adnan Demircan'a ve adını zikredemediğim, üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma teşekkür ederim.

30. 10. 2013 / Uşak

Hikmet Gültekin

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.y.	: Adı geçen yer
<i>AÜİFD</i>	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: ibn (oğlu)
bnt.	: bint (kızı)
Bkz.	: Bakınız
byy.	: basım yeri yok
c.	: cilt
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>DİBY</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İbn	: Oğlu
<i>İSAV</i>	: İslâmî Araştırmalar Vakfı
krş.	: karşılaştı
M.	: mîlâdî
mtb.	: matbaası
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı
md.	: maddesi
no.	: numara
Nşr.	: neşreden
(r.a.)	: Radîyallâhu anh
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
(sav)	: sallallâhu aleyhi ve sellem
<i>SÜİFD</i>	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Şrh.	: Şerheden
Trs.	: Târihsiz/ basım târihi yok
Trc.	: Tercüme eden
Tsh.	: Tashih eden
<i>UÜİFD</i>	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd.	: ve devamı
yay.	: Yayınları/Yayınlayan

GİRİŞ

I.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırma konumuz *Nehcü'l-Belâğa*, hicrî beşinci asrın başında (400/1010) Şîî bir âlim olan Şerîf Radî (406/1015) tarafından yaklaşık on beş yıl süren bir zaman diliminde yazılmış bir eserdir. Eser Hz. Ali'nin hutbe, mektup ve sözlerini ihtiva etmektedir. Hz. Ali'ye nisbet edilmesi sebebiyle, zaman içerisinde büyük bir şöhret kazanmış ve üzerine onlarca şerh yazılmıştır. *Nehcü'l-Belâğa* her ne kadar Şîî fikhında dayanak kabul edilen bir hadis kaynağı değilse de, en az Şîî hadis kaynakları kadar rağbet gören bir eserdir. Şerîf Radî Şîî olmasına rağmen Bağdat'ta ders aldığı hocalarının birçoğu Ehl-i Sünnet âlimlerdir. Geçmişi Zeydî kökenli bir aileden gelmekle birlikte, Şîa'nın İmâmiyye fırkasına mensup olduğu kanaatine vardığımız, mutedil Şîî bir âlimdir. Her ne kadar onun eserlerinde Şîa'nın hangi koluna mensub olduğu ayrıntılı olarak işlenmese de, kardeşi Şerif Murtazâ'nın (436/1044) eserleri bu konuda bize yeterince malzeme sunmaktadır. Şerif Radî ve Şerif Murtazâ kardeşlerin, aynı kökten gelmeleri ve aynı eğitimi almış olmaları sebebiyle, Radî'nin düşünce yapısını tesbit etmemizde, ağabeyi Murtazâ'nın eserlerinin bize yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Zira Radî eserlerinde daha ziyade edebî konuları işlemekte ve usûl konularına fazla girmemektedir. Kardeşi Murtazâ ise koyu bir İmâmi ve Şîa içerisinde oldukça saygın bir âlimdir. Onun eserleri araştırmacılara usûl konularıyla alakalı ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Murtazâ ve Radî kardeşlerin Şîa içerisinde önemi, Şîî düşüncede daha önceden var olan; *Kur'ân'ın tahrif edildiği, muntazar İmâm'ın yetkisinin başkaları tarafından kullanılmayacağı* gibi konularda değişim sürecinin bir parçası, hatta başlatıcıları olmalarından kaynaklanmaktadır. Şîî düşüncede var olan Kur'ân'ın tahrif edildiği düşüncesi, hocaları Şeyh Müfid'le (413/1022) birlikte, bu iki kardeşin çabaları sonucu değişmiştir. Çünkü Şerif Murtazâ Kur'ân'ın tahrif edildiğini iddia edenleri tekfir etmiş ve Şîî kaynaklarda geçen ve bu düşüncüyü besleyen rivayetleri de haber-i vahid oldukları gerekçesiyle reddetmiştir. Bu iki kardeş Şîa'nın en önemli hadis kaynağı olan *el-Kâfi*'yi tartışma konusu yapmışlar ve eserlerinde *el-Kâfi*'nin rivayetlerini esas almayarak Şîî yönelişi başka bir tarafa çevirmişlerdir. Özellikle Şerif Murtazâ, daha

önce Şîa içerisinde hâkim anlayış olan Ahbârî¹ düşünceyi büyük oranda değiştirmiş, rivayete dayalı olan Şîî anlayışı akla dayalı hale getirmede önemli katkılarda bulunmuştur. Bu iki kardeşin Bağdat'ta hem Sünnî hem de Mu'tezilî düşünceye sahip hocalardan eğitim almaları ve Mu'tezilî düşünceyi benimsemeleri, Şîa içerisinde bu değişimin ateşini tutuşturmalarında etkili olmuştur diyebiliriz. Kanaatimize göre Radî ve Murtazâ kardeşlerin Şîa içerisindeki değişim sürecini yönlendirmelerinde Ehl-i Sünnet'e mensup hocalarının büyük katkısı vardır.²

Bu iki kardeşin yaşadığı dönem, Abbâsî halifelerinin iktidarı Şîî kökenli Büveyhîler'e terk etmek zorunda kaldıkları bir zaman dilimidir. Bu dönemde hilafetin başkenti Bağdat, idâri olarak Şîî düşüncenin hâkimiyetindedir. Bununla birlikte, her iki kardeş de Abbâsî halifeleriyle birebir görüşmekte ve Şîa'nın liderliğine talip olmaktadır. Hatta siyasi ortam ve ikili ilişkilerine güvenen Radî, bir müddet halifelik makamına geçmeye bile heves etmiş, ancak bunu gerçekleştirmeye imkân bulamamıştır. Şîa içerisinde lider bir aileden gelen bu kardeşler, babalarından sonra Talibîler'in³ nakibliğini de üstlenmiş, bu liderliklerinin de etkisiyle düşüncelerini Şîilere kabul ettirmekte fazla zorlanmamışlardır.

Radî'nin eserleri genellikle edebî konuların ağırlıklı olduğu eserlerdir. Onun günümüze ulaşan kitaplarının içerisinde en meşhuru *Nehcü'l-Belâğa*'dır. *Nehcü'l-Belâğa* hem Şîî, hem de Sünnî Müslümanlar arasında meşhur olmuş bir kitaptır. İçerisindeki metinlerin edebî değeri yüksek metinler olmasının yanında, bazı metinler oldukça kıymetli tavsiyeler içermektedir.

Nehcü'l-Belâğa'nın tez konusu olarak incelenebilmesi ve değerlendirilebilmesi için yazıldığı dönemdeki Şîî anlayışın, müellifinin inançları ve mensup olduğu düşüncenin de bilinmesi zorunluluk arz etmektedir. Bu sebeple *Nehcü'l-Belâğa* hakkında yapacağımız bu çalışmanın birinci bölümünde Şîa'nın hadis anlayışı ve hadis kaynaklarının tesbiti, Şîî ulemanın düşünce yapısı ve Şîî kaynaklı rivayetlere bakış açıları gibi hususlar ele alınacaktır. Bu bölüm müellifin zikredilen konulardaki düşünce

¹ *Ahbârîlik*, Sadece imamların mevcut ahbarını toplayıp onlarla amel etmekle yetinen bir ekoldür. (Bkz. Uyar, Mazlum, *İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, 67, Ayışığı kitapları, İstanbul 2000). *Ahbârîlik* konusu ilerleyen bölümlerde ayrı bir başlık olarak ele alınacaktır.

² Radî'nin hocaları ve hadisçiliğiyle ilgili bölümlerde Ehl-i Sünnet hocalarına işaret edilmiştir.

³ Ebû Tâlib'in soyundan gelen Müslümanlar. Abbâsîler devrinde seyyitler için bazı kurumlar oluşturulmuş ve başlarına da kendilerinden birisi atanmıştır. Şerif Radî'nin babası, kendisi, ağabeyi Murtazâ ve hatta Murtazâ'dan sonra Radî'nin oğlu Ebû Ahmed Adnân Tâlibilere başkanlık yapmışlardır. Radî'nin oğlu Adnân'ın da bu görevi üstlendiği hakkında bkz. İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, IX, 526

yapısını tesbit edebilme amacına matuftur. Çünkü müellifin kullandığı kaynakları, istilâhları ve eseri meydana getirirken hedeflediği amacı doğru tesbit edebilmek için bu hususların da bilinmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın giriş bölümünde işlenecek konular müellif Radî'nin düşünce yapısını tesbit etmeye yönelik olmakla birlikte, *Nehcü'l-Belâğa*'nın daha net anlaşılmasına ve değerlendirilmesine de hizmet etme amacını taşımaktadır.

II. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın birinci kaynağı *Nehcü'l-Belâğa*'nın metnidir. *Nehcü'l-Belâğa*'nın metni için esas aldığımız kaynak ise, çağdaş Şîî âlim Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb'in, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*⁴ isimli eserinde verdiği *Nehcü'l-Belâğa* metnidir. Bu eser dört cilt olup *Nehcü'l-Belâğa*'nın kaynaklarını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu eserden *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen hutbenin veya mektubun tamamına işaret ediyorsak; “*Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb'in, Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh, I, 298-301*” şeklinde, Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb'in değerlendirmesini aktarıyorsak yine aynı şekilde müellif ve kitabın tam adını, mükerrer yerlerde (A.g.e.) şeklinde yazmak suretiyle, *Nehcü'l-Belâğa*'dan alıntı yaptığımız yerleri de; “*16. hutbe (el-Hatîb, el-Mesâdir, I, 352)*” şeklinde kısa olarak verdik. *Nehcü'l-Belâğa*'nın metninden alıntı yaptığımız yerlerin Türkçesini verirken genellikle Adnan Demircan'ın *Nehcü'l-Belâğa* tercümesinden yararlandık.⁵ Adnan Demircan'ın hazırladığı *Nehcü'l-Belâğa* tercümesi bizim için önemli bir kolaylık sağladı.

Nehcü'l-Belâğa'nın şerhlerine bakmak gerektiğinde, özellikle Kutbuddîn er-Râvendî'nin (573/1177) *Minhâcu'l-Berâe*'si, İbn Ebi'l-Hadîd'in (656/1258) *Şerhu Nehci'l-Belâğa*'sı, İbn Meysem el-Behrânî'nin (679/1280) *Şerhu Nehci'l-Belâğa*'sı ve Muhammed Abduh'un (1323/1905) *Nehcü'l-Belâğa Şerhi*'ne bakmaya çalıştık. Bu şerhler, diğerlerine göre daha muteber kabul edilen ve kaynak olarak da daha çok müracaat edilen şerhlerdir.

Şia'nın hadis anlayışını incelerken konuyla ilgili muâsır kaynaklardan; Cemâl Sofuoğlu'nun *Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir İnceleme* isimli çalışması,

⁴ Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*, Dâru'l-Edvâ', Beyrût 1985

⁵ Demircan, Adnan, Hz. Ali *Nehcü'l-Belâğa* (Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri), Beyan Yayınları, İstanbul 2009

İslâm Ansiklopedisi'nin (DİA) ilgili maddeleri, Abdullah Ünalın'ın *Şiada Hadis Usûlü*, Mazlum Uyar'ın *İmâmiyye Şiâsi'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik ve Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri İmâmiyye Şiâsi'nda Usûlîlik ve Hiyerarşik Yapılanması*, Ahmet el-Kâtib'in *Nedenleri Târihte Kalmış Siyasi Ayrılık Sünnilik-Şiilik* ve *Şiâ'da Siyasi Düşüncenin Gelişimi* isimli kitapları, Muhyiddîn el-Müsevî el-Ğurayfî'nin *Kavâidu'l-Hadîs*'i, Ebu'l-Fadl Hâfîzyân el-Bâbilî'nin *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadîs*'i, Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî'nin *Buhûs fî İlmi'd-Dirâye ve'r-Rivâye*'si, Hâşim Ma'rûf el-Hüseynî'nin *Dirâsât fî'l-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, Câfer es-Subhânî'nin *Durûsu Mûceze fî İlmeyi'r-Ricâl ve'd-Dirâye* isimli eserleri en çok müracaat edeceğimiz eserlerdir. Bunun yanı sıra Şiî hadis âlimlerinden Küleynî'nin (328/939) *Kâfi*'si ve Şeyh Sadûk'un (381/991) kitapları da müracaat edeceğimiz Şiî hadis kitapları olacaktır.

Radî'nin hayatı konusunda Hatîb el-Bağdâdî'nin (463/1070) *Târîhu Bağdâd*'ı, İbn Hallikân'ın (681/1282) *Vefeyâtu'l-A'yân*'ı, es-Se'âlebî'nin (429/1037) *Yefîmetü'd-Dehr*'i, Zehebî'nin (748/1374) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı gibi eserlerinin yanı sıra, İbn Ebi'l-Hadîd'in (656/1258) *Nehcü'l-Belâğa Şerhi*, Muhsin el-Emîn'in (1371/1952) *A'yânu's-Şiâ*'sı, Kutbuddîn er-Râvendî'nin (573/1177) *Minhâcu'l-Berâe Mukaddimesi*, Abdu'l-Hüseyn Ahmed el-Emînî'nin (1392/1972) *el-Ğadîr*'i gibi Şiî kökenli âlimler tarafından yazılan eserlere ve Şerîf Radî'nin kendi kitaplarının baş tarafında eseri yayına hazırlayanların verdiği bilgilere müracaat edeceğiz.

Nehcü'l-Belâğa'da geçen hadislerin kaynaklarını bulmak için *el-Mektebetü's-Şâmile*'nin dışında Küleynî'nin *Kâfi*'si ve Şeyh Sadûk'un *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'i ve diğer kitaplarına; Hz. Ali'nin konuşmaları ve mektuplarını, onun yaşadığı dönemi anlatan tarih kitaplarına bakarak bulmaya çalışacağız. Metinlerin kaynaklarını araştırırken de en çok istifade edeceğimiz eser Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb'in, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*⁶ isimli çalışması olacaktır. Ancak onun verdiği bilgilerin bazen yanlış, bazen abartılı, bazen de eksik olduğundan şayet inceleyebildiğimiz kaynaklardaki bilgilerle Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb'in verdiği bilgiler arasında belirgin farklar varsa, onlara ilgili yerlerde işaret etmeye çalışacağız. Mahmûd Muhammed el-Melâh'ın, *Teşrihu Şerhi Nehci'l-Belâğa* isimli eseri de *Nehcü'l-Belâğa*'nın metinlerini değerlendirirken en çok müracaat ettiğimiz

⁶ Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*, Dâru'l-Edvâ', Beyrût 1985

kaynaklardan birisi olacaktır. Ayrıca 31. mektubu incelerken Sıddık Korkmaz'ın bu mektupla ilgili *makalesinden*⁷ istifade edilecektir.

III. Nehcü'l-Belâğa Üzerine Yapılan Çalışmalar

Nehcü'l-Belâğa üzerine yapılan ilk çalışmalar şerh çalışmalarıdır. Bu çalışmalara ilgili bölümde değinilecektir.⁸ *Nehcü'l-Belâğa* hakkında görebildiğimiz ilk eleştiriler İbn Hallikân (681/1282) tarafından yapılmıştır. İbn Hallikân (681/1282) *Nehcü'l-Belâğa*'yı Murtaza'ya da nisbet etmiş ve onu uydurmakla itham etmiştir.⁹ Daha sonra gelen sünni âlimler *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifi ve uydurma olup olmadığı konusundaki şüpheleri genellikle İbn Hallikân'ın söylediklerini tekrar etmek suretiyle dile getirmişlerdir. İbn Teymiyye (728/1328) *Minhâcü's-Sünne*'de *Nehcü'l-Belâğa*'nın sıhhati hakkında daha net gerekçeler zikrederek eleştirilerde bulunmuştur. Ahmed Emîn de *Fecru'l-İslâm*'da aynısını yapmış ve eleştirileri kısmen delillendirmeye çalışmıştır. Fakat bu eleştirileri ve verilen misalleri bir araya topladığımız zaman ancak üç dört sayfa tutarında bir yekün tutmaktadır. Buna mukabil Şîî müellifler de Radî ve *Nehcü'l-Belâğa*'ya yapılan eleştirilere yazdıkları eserlerde cevaplar vermişler, eserin müellifin Radî olduğunu ve içindeki sözlerin Hz. Ali'ye nisbetinin sahih olduğunu ısrarla vurgulamışlardır. İnceleme imkânı bulduğumuz Şîî kökenli âlimlerin eserlerinde *Nehcü'l-Belâğa*'daki sözlerin Hz. Ali'ye nisbetine kuşkuyla bakan birisini göremedik. Sadece İbn Ebi'l-Hadîd'in Şîîler tarafından Hz. Ali'ye nisbet edilerek pek çok rivayet uydurulduğu, Radî'nin de bu metinlerden alıntı yaptığı yönünde eleştirilerine muttali olduk ve bu bilgileri de "*Nehcü'l-Belâğa*'da ki metinlerin sıhhat yönünden değerlendirilmesi" bölümünde değerlendirdik.

Nehcü'l-Belâğa hakkında yapılan daha kapsamlı çalışmalar, özellikle son asırda yapılanlardır. Bu konuda yapılan çalışmalara, inceleyebildiğimiz eserler içerisinde güzel bir örnek olarak *Teşrihu Şerhi Nehci'l-Belâğa* isimli araştırmayı zikredebiliriz.¹⁰ Bu kitaba takdim yazan ve kitabın tahkikini yapan Süleymân Sâlih el-Hıraşî, *Nehci'l-Belâğa*'ya yöneltilen eleştiriler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. el-Hıraşî'nin

⁷ Korkmaz, Sıddık, *Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler (SÜİFD, Bahar-2007)*

⁸ *Nehcü'l-Belâğa*'nın önemli şerhleri http://www.haydarya.com/maktaba_moktasah/07/fehres.htm sitesinde okuyucu ve araştırmacılar için sunulmaktadır. Site 12.8.2013 tarihi itibarıyla faal durumdadır.

⁹ Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyatu'l-A'yân*, III, 313; Mahmûd Muhammed el-Melâh, (Thk. Süleymân Sâlih el-Hıraşî), *Teşrihu Şerhi Nehci'l-Belâğa*, 8 (Bu eser Mahmûd Muhammed el-Melâh'a ait olup Süleymân Sâlih el-Hıraşî eseri tahkik eden ve takdim yazan kişidir. Bizim alıntı yaptığımız yerler el-Hıraşî'ye ait olduğu için bundan sonraki bölümlerde onun adını verdik.)

¹⁰ Mahmûd Muhammed el-Melâh, (Thk. Süleymân Sâlih el-Hıraşî), *Teşrihu Şerhi Nehci'l-Belâğa*, Riyâd 1430

işaret ettiği ve birçok alıntı yaptığı daha özel bir diğer çalışma da, Sabrî İbrâhîm'in *Risale*'sidir. el-Hıraşî'nin alıntılarında öğrendiğimize göre bu *Risale*; *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifi ve Hz. Ali'ye nisbetinin sıhhati gibi konulara değinmektedir, ancak bu *Risale*'ye ulaşmamız mümkün olmadı. Bu sebeple ondan alıntı yapan Süleymân Sâlih el-Hıraşî'nin *Teşrihu Şerhi Nehci'l-Belâğa*'nın girişinde aktardığı bilgilerden istifade edebildik.

Nehcü'l-Belâğa üzerine Şîî araştırmacılar tarafından birçok araştırma yapıldığı internet ortamında görülmektedir.¹¹ Ancak bu çalışmaların çoğunluğu *Nehcü'l-Belâğa*'nın Hz. Ali'ye nisbetini mutlak sahih olarak gören, savunmacı bir anlayışla yapılmış ve mezhep taassubu ön plana çıkarılmış araştırmalardır.

Ülkemizde *Nehcü'l-Belâğa*'nın tercümesi olarak bazı çalışmalar yayınlanmakla birlikte bu çalışmalarda eserin sıhhatiyle ilgili tartışmalara girilmemiştir. Şîî kökenli olmayan Muhammed Abduh (1323/1905), *Nehcü'l-Belâğa* üzerine yazdığı şerhte eseri sadece edebiyat ve dil yönünden incelemiş, tarihi konularda açıklayıcı dipnotlar düşmüş ancak, eserin sıhhatine dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Biz *Nehcü'l-Belâğa*'nın Adnan Demircan tarafından yapılan tercümesini kaynak olarak kullandık ve metin çevirisini genellikle ondan alıntı yaptık. Kadri Çelik tarafından yapılan tercümeyle de atıfta bulunduğumuz yerler oldu. Ancak Kadri Çelik tercümede bazen metnin dışına çıktığı ve yorum sadedinde söylenebilecek sözleri tercüme olarak verdiği için onun tercümesini kullanmayı tercih etmedik. Bununla birlikte nadiren onun farklı çevirilerine işaret ettiğimiz yerler de oldu.

Araştırmamız Şerîf Radî'nin hayatı, yaşadığı dönemin siyasi ve dînî durumu, kısmen Şia'nın hadis anlayışı, *Nehcü'l-Belâğa*'nın kaynakları, *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen merfu hadislerin tahrîci ve sıhhat durumlarının değerlendirilmesi, *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen ve Hz. Ali'ye nisbet edilmesi mümkün olan veya mümkün olmayan metinler ve *Nehcü'l-Belâğa*'ya yapılan eleştirilerle sınırlı bir çalışmadır. Çalışmamızda mezhep taassubuyla hareket etmedik. Bununla birlikte eleştirilmesi gereken yerleri eleştirmek suretiyle özellikle Şîî müelliflerin sergiledikleri *Nehcü'l-Belâğa*'daki her şey mutlak doğrudur yaklaşımına da katılmadık.

¹¹ *Nehcü'l-Belâğa* üzerine yapılmış Arapça ve Farsça bazı çalışmaları görmek için bkz. <http://narjes-library.blogspot.com/search/label/> ve <http://www.ghaemiyeh.com/dijital-library?catid=35> siteler 13.8.2013 tarihi itibarıyla faal durumdadır.

IV. ŞİA'DA HADİS USÛLÜ VE KULLANDIĞI HADİS İSTİLÂHLARI

Hadis ıstılâhlarının ne zaman ortaya çıktığı konusunda Şîa âlimleri arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Bahaüddin el-Âmilî bu konuyu şöyle değerlendirmektedir:

“Bu ıstılâhlar, bize gelen eserlerde görüldüğü gibi eski âlimlerimiz arasında bilinmemektedir. Onlardan bilinen, güvendikleri veya sahih olduğuna karinelere bulunduğu ve kalbin itimat ettiği bütün hadislerle “*sahih*” demeleridir.”¹²

Müteahhirin âlimleri, aradan geçen zaman zarfında, yeni problemlerin ortaya çıkması, *Kütüb-i Erbaa*'da bulunmayan bazı hadislerin kitaplarda yer alması, kötü niyetlilerin kendi emellerine göre hadis uydurmaları, usul kitaplarında bazı hadislerin tekrarlanmaları ve bunlarda şüpheye düşmeleri, mütekaddiminin koydukları ıstılâhların sahih olanları olmayanlardan ayırmalarına yetmemeleri gibi nedenlerle bu yola başvurmuşlar ve yeni ıstılâhlar ortaya koymuşlardır.

Yeni ıstılâhları ortaya koymaya ilk başvuran (Şîî) âlim Cemalu'l-Hak ve'd-Dîn Hasan b. Mutahhar el-Hıllî (602-672/1205-1273)'dir.¹³ Ancak el-Fadlî Şîî âlimlerden ilk kitap te'lif eden kişi ve eser olarak sekizinci asır ricalinden es-Seyyid Ali b. Abdilkerîm b. Abdilhumeyd en-Necefî en-Nîlî'nin yazdığı *Şerhu Usuli Dirâyeti'l-Hadîs* isimli kitabı zikretmektedir.¹⁴

Şîanın hadis usulü ve hadis ıstılâhlarıyla, Sünni anlayış arasında birbirine tamamen zıt iki bakış açısı yoktur. Şîî müelliflerin hadisin kısımları konusunda yazdıklarına bakılırsa belli konular dışındaki kavramlar hemen hemen aynıdır. Bunun sebeplerinden birisi, belki en önemlisi Şîa'nın hadis çeşitleriyle ilgili bilgileri Sünni kaynakları taklit ederek oluşturmasıdır diyebiliriz.

Hadis çeşitleri ve taksiminin *sahih*, *hasen*, *muvasak* ve *zayıf* şeklinde isimlendirilmesi meşhurdur. Bu dört grup “*usul-i ilmi'l-hadis*” olarak isimlendirilir. Bunun kolları olarak çeşitli manalara gelen yirmi altı adet ıstılâh daha vardır. Bunların bir kısmı “*Mürsel*” gibi zayıf hadislerle ilgilidir ki sekiz tanedir. Geri kalan ıstılâhlar

¹² Ünal, Abdullah, *Şîa'da Hadis Usulü*, 113

¹³ Ünal, Abdullah, *Şîa'da Hadis Usulü*, 114

¹⁴ el-Fadlî, Abdulhâdî, *Usulü'l-Hadîs*, 99

“*Müsned*” gibi diğer konulardadır ki onlar da on sekiz tanedir. (Yukarıdaki dört) usulde bunlara ilave edildiğinde kavram sayısı otuz tanedir.¹⁵

Ahbârî ekole mensup Şîî âlimler haberlerin bu şekilde isimlendirilmesi ve sınıflandırılmasına karşı çıkmışlar ve bunu bid’at saymışlardır. Ahbârîler bunun yanlışlığına dair birçok sözler söylemişler ve *Kütüb-i Erbea* içerisindeki rivayetlerin hatta muteber kitaplardan naklettikleri bütün rivayetlerin sahih olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü onlara göre bu rivayetler Ma’sûm İmâmlardan güvenli bir şekilde nakledildiğine işaret eden karinelerle korunmuşlardır.¹⁶ Bu ekolün temsilcilerinden Esterebâdî’ye göre Sünnî Ulemânın icat ettiği bu kavramları kullanmak hatadır.¹⁷ Ancak Seyyid Nureddin el-Mûsevî el-Âmilî onu bu görüşleri sebebiyle eleştirmektedir. Çünkü İmâmlardan rivayet edilen haberlerin tamamının sıhhati tahkik edilmiş değildir.¹⁸

Sünnî anlayışla Şîî anlayış arasındaki en belirgin fark, sahabiler ve râvîler konusundaki görüşlerdir. Çünkü Şîa, Şîî inanişaya sahip olmadığını düşündüğü sahabe ve râvîleri ne kadar güvenilir olurlarsa olsunlar Şîî inanişaya sahip olduğunu düşündüğü kimselerle aynı seviyede görmemektedir. Senesinde bir veya daha fazla Şîî olmayan râvî bulunan hadisler *muvasşak* adıyla isimlendirilmekte ve senesinde Şîadan meçhul kimselerin bulunduğu haber-i vahidlerin de altında bir derecede değerlendirilmektedir. Şîî anlayışta sahabe ve sonraki dönem hadis ulemasına yönelik dikkat çeken ithamlardan birisi, Ehl-i Beyt’in hakları konusunda engelleyici bir tavır takındıklarıdır.

Mehmet Cemal Sofuoğlu “*İmâmiye Şîa’sında Hadis*” başlıklı sunuşunda şunları söylemektedir:

“Şîî bilginlerinin büyük bölümünün¹⁹ üzerinde fikir birliği ettiği konu, Hz. Ömer ve ardından İmâm Buhari ve Müslim gibi hadis bilginlerinin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkındaki hadislerin halkın geneli tarafından dinlenmesini istemedikleridir. Onlara göre Hz. Ömer hadis rivayeti konusunda çok katı ve hassas davranmıştır. Hadis

¹⁵ el-Ğurayfî, *Kavâidu’l-Hadis*, 15

¹⁶ el-Ğurayfî, *Kavâidu’l-Hadis*, 17

¹⁷ Bkz. Muhammed Emîn el-Esterabâdî, *el-Fevâidü’l-Medeniyye*, 30

¹⁸ Bkz. Nûruddîn el-Mûsevî el-Âmilî, *eş-Şevâidu’l-Mekkiyye*, 30 (Fevâid’le birlikte basılmış nüsha)

¹⁹ Haşim Ma’ruf el-Hasenî, *Dirâsât fi’l-Hadis ve’l-Muhaddisîn*, 19

İmâmlarının birçoğu da Ehl-i Beyt hakkında ve lehinde hadisleri eserlerine almamışlardır.”²⁰ Şîî anlayışta haber²¹ çeşitleri şu şekilde taksim edilmektedir:

A. Sahih Haber

Sahih Hadisin tanımı şu şekildedir: “Bütün râvî zinciri İmâmî, âdil ve senedi Ma’sûm İmâma dayanan hadistir.” Subhânî *Kavâid*’de sahih hadisi şöyle tarif etmektedir: Âdil imâmî râvînin bütün tabakalarda kendisi gibi olanlardan rivayet ettiği ve senedi Ma’sûm’a ulaşan hadistir. Şehid-i Sani Zeynuddin el-Âmilî (966/1559) ise sahih hadisi şu şekilde tanımlamıştır: İrsâl veya kat’ olsa da senet zinciri, imâmî olmamakla beraber ta’n edilmeyen âdil bir râvî ile rivayet edilen hadistir. Ancak bazen senet zincirinde imâmî olmamakla beraber son derece güvenilir râvîler nedeniyle hadis sahih kabul edilmiştir. Örneğin Eban b. Osmân Fathî’nin bulunduğu râvî zinciriyle rivayet edilen hadisler sahih telakki edilmiştir.²² Âmilî, “bütün tabakalarda *“adl”*²³ vasfının geçerli olması murad ediliyorsa da bu şart değildir” kaydını düşmektedir. Ancak Subhânî “senedinde imâmî olmayan, kat’ veya irsal bulunan hadisler de sahihtir” kaydına itiraz etmekte ve “*bu durumda hadislerin bu şekildeki taksiminin bir anlamı kalmamakta ve râvî zincirinde sıhhat için aranan vasıfları saymanın anlamı ortadan kalkmaktadır. Buna hiçbir muhaddisin razı olacağını sanmıyorum*” demektedir.²⁴

Haşim Ma’rûf râvînin mezhebi farklı bile olsa kendi mezhebinde adaleti sabit ise o râvînin rivayet ettiği haberlerin kabul edilebileceği görüşünü dile getirmektedir.²⁵ Haşim Ma’rûf, Kâfi’de geçen ve râvîsi İmâmi olmayan rivayetler hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“*Kâfi*”nin hadisleri arasında 2118 tane râvîsi Şîî-İmâmi olmayan (âmmeden, ğulattan veya diğer bozuk akide sahibi fırkalara mensup olan) rivayet vardır... Küleynî’nin kendisinin âmmeden olan ve “Hârûn Reşid’in kadılık görevini üstlenmiş

²⁰ Bkz. Sofuoğlu, M. Cemal, *Şia-i İmâmiyye’nin Hadis Anlayışı, Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 264

²¹ Şîî anlayışta Sünnet: Ma’sûm kimselerin (Peygamber ve imamlar) sözleri, fiilleri ve takrirleridir. Haber kelimesi de aynı anlama gelmektedir. Yani Hz. Peygamber’den ve İmamlar’dan yapılan her türlü rivayet. Bkz. Cafâr Subhânî, *Durûsu Mûceze fî İlme’r-Ricâl ve’d-Dirâye*, 162

²² Ünalın, Abdullah, *Şia’da Hadis Usûlü*, 126

²³ Adl/adâlet önceleri Mu’tezile’nin kendisi için kullandığı bir kavramken daha sonra Şîiler de kendileri için bu kavramı kullanmışlardır.

²⁴ Ünalın, Abdullah, *Şia’da Hadis Usûlü*, 127

²⁵ Bkz. Hâşim Ma’rûf el-Hasenî, *Dirâsât fî’l-Hadîs ve’l-Muhaddisîn*, 144

bulunan Hafs b. Ğıyas, Nuh b. Derrac, Talha b. Zeyd, Abbad b. Yakub er-Revaceni, Nevfelî, Sukûnî, Zührî, Vehb b. Vehb Ebi'l-Buhterî gibi kimselerden rivayette bulunması bu söylediğimizi desteklemektedir...”²⁶

Bu da bize şunu göstermektedir: Bazı Şîî âlimlerin râvîde aradıkları Şîî-İmâmî olma şartı Küleynî tarafından çok fazla ciddiye alınmamıştır. Hatta onun bütün rivayetlerinin Asl'lar ve muteber Şîî kitaplardan alındığını iddia edenlerin sözleri doğru kabul edilirse, bu konuda usûl kaidesi ortaya koyanların tüm söylediklerini yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Mütevâtir Hadis: Her tabakada senet zincirinin yalanda birleşmesi kabul edilmeyen ve râvî topluluğunun, haberin kesin doğruluğunu ifade ettiği hadise denir.²⁷ Buna misal; Kur'ân, Peygamber'in zuhuru, kible, namaz ve rekât sayısı, hac, zekât vb. haberler böyledir.²⁸ Hz. Peygamber ve İmâmlardan yapılan rivayetler arasında nadir oluşundan dolayı mütevâtir hadis sanki yok hükmünde gibidir.²⁹ Şerif Murtazâ mütevâtir haber için râvîlerin farklı memleket ve farklı görüşlerde olmalarının veya belli sayıda olmalarının şart olmadığını belirtir.³⁰ Bütün Şîî âlimler nezdinde mütevâtir haberler kesin delildir ve onunla amel etmek vaciptir.

Bu konuya bir de İcmâ ile sabit olan meseleleri ekleyebiliriz. Şia fırka-i muhikka'nın icmâsıyla sabit olarak gördüğü meselelerde muhalif hadise itibar etmemekte ve icmâyı esas almaktadır. Şerif Murtazâ “*şeri konularda icmânın hüccet olduğunun delili*”³¹ başlığıyla *Resâil*'inde bu konuya değinmektedir. Murtazâ *Resâil*'inde Şîa'da icmâ ile kabul edilen 110 mesele saymaktadır.³²

²⁶ Hâşim Ma'rûf el-Hasenî, A.g.e, 144

²⁷ Ünalın, Abdullah, *Şîa'da Hadis Usûlü*, 120

²⁸ Bkz. Abdussamed el-Harisi, *el-Vecize*, 76

²⁹ Hâşim Ma'rûf, *Dirâsât fi'l-Hadis ve'l-Muhaddisîn*, 37

³⁰ Murtazâ, *Rasâil*, II, 338

³¹ Murtazâ, *Resâil*, I, 205

³² Bkz. Murtazâ, *Resâil*, I, 213-267. Bu icmâ konularından dikkat çekici olan bazı örnekleri şöyle sayabiliriz: “Ezanda “hayye ale'l-hayril amel” demek vaciptir./Ramazanda nafile namazın (terâvîh) cemaatle kılınması bidattir/Muta nikâhı caizdir (görüldüğü gibi Hz. Ömer'e muhalif fetvalarda fırka-i muhikkânın icmâsı vardır)/Büyük oğlan mirasta varsa kılıç, mushaf ve yüzük gibi malları alma hakkına sahiptir./Abdest azaları iki kez yıkanır, üç kez değil./Nifasın azami süresi on sekiz gündür./Cünüp ve hayızlı olanın dört secde ayeti hariç Kur'ân okuması caizdir (secde abdestsiz yapılamayacağı için onlar cünüp olarak okunmaz)./Namazda âmin demek namazı batıl kılar./Farzı kılarken fâtihadan sonra iki sure veya bir surenin bir kısmının okunması caiz olmaz./Secde sadece arz ve bitirdikleri üzerine yapılır (meyve hariç)./Duha namazı bidattir./Cuma namazı için en az beş Bayram namazı için yedi kişi gerekir./Güneş ve Ay tutulmasın namazlarını kılmak vaciptir./Cenaze eller üstüne kaldırılıncaya kadar insanların beklemesi sünnettir./Külçe maden olarak kaldığı dirhem ve dinara dönüşmediği sürece altın ve gümüşe zekât gerekmez/Humus konusundaki ahkâm/Arafatı kaçırmanın ancak kurban günü meşar-i harama

Haber-i Vahidler: Şerif Murtazâ haber-i vahidi şöyle tanımlamıştır: “Hz. Peygamber’in söylediği kesin olarak bilinmeyen her habere velev ki birden çok kimse tarafından rivayet edilse bile âhad haber denir.”³³ Tûsî’ye göre: “Bir haber her ne zaman (sıhhatine delalet eden) karinelere birinden tecerrüt eder (uzak olursa) kesinlikle haber-i vahittir.”³⁴ Haber-i vâhidler konusu “*haber-i vahidler ve amel edilebilirlik yönünden değerleri*” başlığı altında daha kapsamlı olarak incelenecektir.

Hasen Hadis: Adaletine kesin hükmedilemeyen imâmî memduhun rivayet ettiği hadistir.³⁵ Ğurayfî ise şu şekilde tarif etmektedir: Sahih hadis râvîleri olmakla beraber senedinin bazı râvîleri, adaletine kesin karar verilemeyen memduh râvîlerle Ma’sûm İmâma ulaşan hadistir.³⁶ Hâfizyân el-Bâbilî; “senedin bütün mertebelerinde veya bir kısmında adaletine kesin delil bulunmasa bile –diğer ricali sahih hadis ricali olan-imâmî Memduh kimseler vasıtasıyla masuma ulaşan rivayetlere denir”³⁷ demek suretiyle hasen hadisin tanımını daha geniş tutmuştur. Yani bazı râvîlerin sikalığında şüphe bulunmaktadır. Meşhur olan görüşe göre hasen hadis de muvassak hadis de hüccettir. Ancak bazıları bu görüşe muhaliftirler.³⁸

Muvassak Hadis: İtikadı bozuk bile olsa³⁹, sika olduğuna kesin hükmedilen râvînin rivayet ettiği hadistir.⁴⁰ Bu tanım diğer râvîlerin zayıf olması durumuna şâmil değildir.⁴¹ Buna “*kavi*” de denilmektedir.⁴² Kavî tabiri bazen mezmûm ve memdûh olmayan imâmî kimsenin rivayet ettiği haber için de kullanılır.⁴³ Burada imâmî olmayan

---

yetişenin haccı kabuldür./Evli kadın zina ederse (kocasını ölür veya boşarsa) zina ettiği o kişiyle evlenmesi helal değildir./İhramlı kimselerin bu haldeyken nikâh kıymaları durumunda ebediyen haramlık durumu oluşur./Eşine arkasından yaklaşmanın helal olduğu/Hala ve teyze razı olursa yeğeni onların üzerine nikâhlamanın caiz olduğu/Nikâh, talak ve kısasla ilgili bazı hükümler/Korkutulduğu için eşiyile birlikte olamayan damada diyet ödenmesi gerektiği/Üçüncü kez içki içenin cezasının ölüm olması/Bekâr zaniye celde uygulanması ki ikinci tekrarda üç kez celde uygulanır ve dördüncü tekrarda öldürülür./Hırsızın dört ana parmağının kesilmesi rahat etmesi için birisinin bırakılması/Taşlığı olmayan kuşların haram olması/Hayvanın dalağının haram olması/Âdil evladın babası hakkındaki şehâdetinin caiz olması ancak babanın oğlu hakkında şehâdetinin her hal u kârda caiz olmaması ...”

³³ Murtazâ, *Resâil*, II, 264

³⁴ Tûsî, *el-Udde*, I, 145

³⁵ Ünalın, Abdullah, A.g.e, 128

³⁶ Ünalın, Abdullah, A.g.e, 128; Ğurayfî, *Kavâid*, 24; Hâfizyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadis*, I, 125

³⁷ Hâfizyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadis*, I, 125

³⁸ Ğurayfî, *Kavâid*, 27

³⁹ Yani Şîf-imâmî olmasa bile

⁴⁰ Ünalın, Abdullah, A.g.e, 128

⁴¹ Hâfizyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 125

⁴² Subhânî, *Dirâye*, 48; Ünalın, Abdullah, A.g.e, 128-129. İmam Cefer-i Sâdık’ın râvîleri arasında Ebân gibi Sünnî olanlar da vardır ve meşhur Şîf kaynaklarda bunların da bulunduğu senetlerle hadisler rivayet edilmektedir.

⁴³ Hâfizyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 125

râvînin tevsikini Şîî âlimlerin yapması gerekmektedir.⁴⁴ Meşhur olan kavle göre hasen hadis gibi muvassak hadis de hüccettir. Bazıları da. “muvassak hadis meşhur ise hüccettir, değilse hüccet değildir” demişlerdir.⁴⁵

B. Sahih Olmayan Haberler

Zayıf hadis, yukarıda zikri geçen üç hadisin (sahih, hasen ve muvassak) şartlarını taşımayan bununla birlikte senedinde mecrûh, meçhûl veya daha başka bir kusuru olan râvîsi bulunan hadislere denir. Zayıf hadislerin (zayıflık) dereceleri sıhhat şartlarından uzaklığına göre değişiklik arzeder. Çoğu zaman zayıf hadis tabiri özellikle mecrûh râvînin rivayeti için kullanılır.⁴⁶

Zayıf hadise mahsus bu kavramlar değişik müelliflerin kitaplarında değişik sayılarda verilmektedir. Meselâ Hâfızyân el-Bâbilî bu kavramları sekiz başlık altında verirken⁴⁷ Abdullâh Ünalın on dört tane ayrı kavram vermektedir.⁴⁸ Bu kavramların bir kısmı diğer bazılarının bir çeşidi olup tanımları da Sünnî hadis anlayışındaki tanımlara benzemektedir.

Mevzû’ Hadis: Uydurulmuş yalan haberlerdir ki zayıf hadislerin en kötüsüdür. Onları rivayet etmek ve kullanmak caiz değildir.⁴⁹ Mevzu hadisin durumu belirtilemeksizin rivayet edilmesi câiz olmaz. Mevzu hadis, uyduranın ikrarı, lafzının bozukluğu ve aldatmacı yanına vakıf olmakla bilinir.⁵⁰

Hadis uyduranlar da sınıf sınıftırlar. Bunların içinde zararı en büyük olanlar zühd yoluna intisap etmiş olanlardır. Zahid kişi bu işi bir fayda ümidiyle yapmaktadır. Zındıklar ve ğulat hepsi hadis uydurmuşlardır. Daha sonra büyük âlimlerin mücalesi sebebiyle bunların kusurları ortaya çıkartılmış ve sahteler izale edilmek suretiyle

⁴⁴ Bkz. Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 125

⁴⁵ Bkz. Ğurayfî, *Kavâid*, 27-28; Ünalın, Abdullah, A.g.e, 129

⁴⁶ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 125

⁴⁷ Bkz. Hâfızyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadis*, I, 129-132. ’ın verdiği kavramlar şunlardır: Mevkûf, Maktû’, Mürsel, Muallel, Müdelles, Muzdarîb, Maktûb ve Mevzû’.

⁴⁸ Bkz. Ünalın, Abdullah, *Şiada Hadis Usûlü*, 129-138

⁴⁹ Ünalın, Abdullah, A.g.e, 138; Bkz. Hâfızyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadis*, I, 130

⁵⁰ Hâfızyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadis*, I, 131

bertaraf edilmişlerdir. Kerramiye ve bazı bidatçiler terğib ve terhib için hadis uydurma yoluna gitmişlerdir.⁵¹

Zayıf bir hadisi veya isnadı olmayan ve sahihliğinden şüphe edilen bir haberi rivayet etmek isteyen kişi: “Böyle rivayet olunmuştur-bize bu şekilde ulaştı-bize ulaştığına göre” şeklindeki lafızlarla rivayet etmelidir; “kâle-dedi” ve benzeri cezm (kesinlik) ifade eden lafızlarla rivayet etmemelidir.⁵²

V. HADİS KISIMLARINDAN HÜCCET OLANLAR

Sahih Hadisler: Haber-i Vahidi hüccet kabul edenlere göre, sahih hadisin hüccet olduğu konusunda ihtilâf yoktur.⁵³

Haber-i Vâhidle amel etmeyi genel olarak tecviz edenler; sahih olan, şâz ve muarız olmayan haberle amel etmeyi kastetmektedirler.⁵⁴

Muvassak ve Hasen Hadisler: Hasen hadisle amel konusunda ulema ihtilaf etmişlerdir. Kimileri aynen sahih hadiste olduğu gibi hasenle de mutlak manada amel ederken, kimileri de hasen hadisle amel etmeyi mutlak manada reddetmektedirler.⁵⁵ Meşhur görüşe göre ikisi de hüccettir. Ancak bütün râvîlerinin İmâmi ve âdil olmalarını şart koşmuşlardır.⁵⁶ Bu konuda bir diğer grup daha vardır.⁵⁷ Ulema aynı şekilde müvessak hadisle amel etme konusunda da hasen hadisteki gibi ihtilaf etmişlerdir.⁵⁸

Zayıf (Mürsel ve müsned) Hadisler: Ulemanın çoğunluğunun mezhebi, zayıf hadisle amel etmenin mutlak manada caiz olmadığı yönündedir. Başka bir grup ise, her ne kadar senet yönünden zayıf olsa da zan bakımından kuvvetli olması sebebiyle, fetva veya rivayet bakımından şöhrete ulaşan (meşhur olan) zayıf hadisle amel etmeyi caiz görmüşlerdir. Malum olduğu üzere (haber) her ne kadar tevatür derecesine ulaşmasa da fırkaların mezhebi, kendi mensuplarının rivayet ettiği (zayıf haberler konusunda)

⁵¹ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 131

⁵² Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 132

⁵³ Ünalın, Abdullah, A.g.e, 125

⁵⁴ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 126. Bu konuya haber-i vâhidlerle ilgili bölümde daha kapsamlı bir şekilde değinilecektir.

⁵⁵ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 126

⁵⁶ Ünalın, Abdullah, A.g.e, 125

⁵⁷ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 126

⁵⁸ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 126

böyledir.⁵⁹ Bunlarla amel etmenin caiz olduğuyla ilgili delil olmadığından hüccet değildirlir. Bunlarla amel edilebilmesi için iki şart ileri sürülmüştür:

a.Ona kadar ki senedi sahih ve ilk râvînin icmâ ehlinde olması. Ondan sonraki râvîlerde zayıf olanlar olsa da bu hükmü değıştirmez. Zira birinci râvî, hadisi Ma'sûm İmâm'a dayandırmaktadır.

b.Eski fakihlerin onunla amel ettiklerinin meşhur olması. Bu da onun sağlamlığını teyit etmektedir.⁶⁰

Müvessak hadisle amel etmeyi caiz görenlere göre bu (zayıf) haberler de aynı şekilde hüccettirler. Birçokları da; kısas, mevâiz, fezâil ve amelî konularda zayıf hadisle amel etmeyi caiz görmüşler, ancak ahkâm, helal ve haram konularında amel etmeyi caiz görmemişlerdir. Bu konuda hadisin zayıflığı mevzu (uydurma) derecesinde olmamak kaydıyla hoş görülmüştür.⁶¹

VI. Şİİ ULEMA ARASINDA AHBÂRÎ VE USÛLÎ GELENEK

Ahbârîlik

İlk zamanlarda Şîilik sadece siyasi görüş ayrılığıyken sonradan dayandığı kaynakların farklılaşmasıyla inanç ve fıkıh sistemi de Sünnî Müslümanlara kıyasla daha farklı şekillenmiştir. Özellikle on iki İmâm inancının şekillenmesi ve bunlardan rivayet edilen haberlerin yayılmasıyla Şîilik siyasi bir hareket olmanın ötesine geçmiş, kendi ulema ve müçtehitlerini yetiştirerek hem itikadi hem de fikhî alanda farklı bir mezhep olarak vücut bulmuştur.

İmâmların sağlığında onlara sorarak meseleleri açığa kavuşturmak mümkün oluyordu. Ancak İmâmların olmadığı yerlerde veya bir süreliğine inkıtaya uğradığı dönemlerde⁶² müşkil meseleleri halletmek Şîa için sorun oluyordu. Özellikle de on ikinci İmâm olarak kabul edilen Gaib İmâm'ın dönemi Şîa için sıkıntılı bir sürecin başlangıcı olmuştur.

⁵⁹ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 126

⁶⁰ Ünalın, Abdullah, A.g.e, 126

⁶¹ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, I, 126

⁶² Küçük yaşta iken babasını kaybeden imamların yetişkinlik çağına kadar geçen dönemi kastediyorum.

On ikinci İmâmın gaybete girmesi ile birlikte Şîî toplumun fikhî ve i'tikâdi problemlerine nasıl çözümler bulunması gerektiği hususunda Şîî İmâmîyye'de iki önemli düşünce ekolünün süreç içerisinde oluşmaya başladığı görülmektedir. Bunlardan birincisi *Ahbârîlik* diğeri ise *Usûlîlik*'tir. Ahbârîliği, İmâmîyye içerisinde bir fırka olarak ilk bahseden kişi Şehristânî'dir. O 521/1127 yılında kaleme almış olduğu *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde,⁶³ "İmâmîyye'nin bazısı Mu'tezile'nin Va'îdiyye veya Tafdîliyye kolundan bazıları da *İhbârîyye*'nin Müşebbehe veya Selefiyye kolundan oldular" demektedir."⁶⁴ Ahbârî anlayışa göre İmâm gaybete girse bile Şîî toplumla irtibatı devam ettiğinden dolayı fikhî ve i'tikâdi problemlerin çözümünde İmâmlardan gelen ahbâr yeterlidir. Yapılması gereken mevcut ahbârı toplayıp onunla amel etmektir. Şeyh Sadûk (381/991) bu anlayışı savunan âlimler arasındadır. İmâmın gaybetinin hemen sonrasında bu tutumun sergilenmesindeki en önemli faktör muhtemelen Şîî toplum genelinde gaybetin fazla uzun olmayacağı yönündeki beklentinin hâkim olmasıdır.⁶⁵ Fakat gaybet döneminin bir süreliğine naibler aracılığıyla idare edilmesine rağmen İmâmın ortaya çıkmaması Şîî toplum arasında sorgulamalara hatta mezhepten vazgeçmelerin başlamasına sebebiyet vermiştir.

Ahbârîlere göre şer'i hükümlerin delilleri, sünnet aracılığı ile anlaşılabilir. Kur'ân-ı Kerim ile Sünnet'ten ibarettir. Sünnet Hz. Peygamber ve on iki İmâmdan ibaret bulunan masumların söz, fiil ve takrirleridir. İnsanların yeryüzünde yaşadıkları müddetçe muhtaç oldukları bütün cevaplar bu kaynaklarda mevcuttur. Bu sebeple akla, ictihat ve kıyasa, birer şer'î delil olarak ihtiyaç yoktur, bunlar şer'î delil değildir.⁶⁶ Bununla birlikte Ahbârîlik tek düşünceye sahip âlimler topluluğundan oluşmamaktadır. Ahbârî ekole mensup âlimlerin kimisi senet sistemini kullanmaktadırlar. Küleynî bu gruba dâhildir. Kimisi de İmâmlardan gelen her rivayeti eleştirmeksizin kabul etmeye meyyaldirler.⁶⁷

Ahbârî düşünce önceleri Kur'ân'ın zahirinin şekillenen inançlarına birebir cevap vermemesi sebebiyle Kur'ân'ın yorumu konusunda İmâmlardan rivayet edilenlere uyulması gerektiğini savunmuştur. Hatta Kur'ân'ın Hz. Peygamber dönemindeki

⁶³ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 70

⁶⁴ Bkz. Şehristani, *el-Milel*, I, 165

⁶⁵ Kartaloğlu, Habib, *İmâmîyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfid Örneği, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 24 (2011/2), s. 194

⁶⁶ Karaman, Hayrettin, *Şîa'da Fıkıh Usûlü ve Şer'î Deliller, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, s. 329 (Şerif, *Resâil*, c.II, s. 117-119; Krş. Muhsin el-Emin, *A'yânu's-Şîa*, c. I, s. 39, 49, 54, 104; Ebû Zehrâ, *el-İmam es-Sâdik*, s. 284, 357. Parantez içerisindeki kaynaklar Karaman'a aittir).

⁶⁷ Bu konuda bazı değerlendirmeler için bkz. Karaman Hayrettin, *Şîa'da Fıkıh Usûlü ve Şer'î Deliller, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, 320-322

asliyetini koruyup koruyamadığını bile sorgulamaya başlamıştır. Bu anlayış ve kafa karışıklığı Şîa'nın en büyük hadis âlimi Küleynî'ye kadar bu şekilde gelmiş olup Küleynî kitabında Kur'ân'ın tahrif edildiği anlamına gelen rivayetlere yer vermiştir. Bu anlayış Küleynî'nin talebesi olan Şeyh Sadûk ve onun talebeleri döneminde değişmeye başlamıştır. Bu sebeple İbn Hazm şöyle demektedir:

“İmâmiyenin hepsi Kur'ân'ın değiştirildiği, eksiltme veya ziyade yapıldığı kanaatindedir. Ancak Murtazâ hariçtir. O bu görüşte olanları tekfir etmiştir. Murtazâ'nın iki arkadaşı Ebû Ya'lâ et-Tûsî ve Ebu'l-Kâsım er-Radî'de aynı görüştedirler.”⁶⁸

Hicrî üçüncü asrın sonu ve özellikle dördüncü asır Şîa içerisinde yalan haberlerin yayıldığı ve hâkim siyasi güce muhalif görüşlerin benimsemeye başladığı dönemdir. Şîa açısından bu asır, ihbari geleneğinin hâkim olduğu, hurafeler, efsaneler, asılsız hikâyeler ve aşırılığın iyice yayıldığı bir dönemdir. Bunun en temel sebebi, Şîa toplumunu yönlendiren ve onlara rehberlik eden Ehl-i Beyt İmâmları halkasının kopmasıydı. İmâm Hasan el-Askerî'nin hicri 260 yılında ardında bilinen, cemaati sevk ve irşad edecek bir oğul bırakmadan ölümüyle birlikte Hayret ve Gaybet Çağı olarak bilinen dönem başlamıştır. Bu süreçte Şîiler, özellikle İmâmiyye fırkası, yalancı ve günahkâr râvîlerin kurbanı olmuş, İmâmlar adına yayılan doğru yalan her şeye inanılır olmuştur. Çünkü râvîlerin tetkikini yaparak yalancı râvîleri doğrulardan, hakiki rivayetleri efsanelerden ayırt edecek bir Rical ilmi henüz kurulmamıştır.⁶⁹ İlk devirde nas döneminin yeni sona ermiş olması sebebiyle fetva, sadece hadisin metnini rivayet etmek suretiyle veriliyordu ve bu yüzden İmâmların ahbarına sarılan bu anlayış, hâkim düşünce haline gelmişti.⁷⁰ Onikinci İmâmın gaybetinden sonra yapılacak olan ilk iş, dağınık bir şekilde olan İmâmların ahbarını toplamaktan başka bir şey olamazdı.⁷¹

Ahbârîliğin revaç bulmasının en önemli sebeplerinden bir diğeri, usulilerin, fıkıhta ve diğer dini bilimlerde ağıdalı ve karmaşık bir dil kullanırken, Ahbârîlerin avamın daha kolay anlayabileceği bir lisan kullanmış olmalarıdır. Onlar masumun fermanına dayandıklarını ve ahbarın dışında hiçbir şeye itibar etmediklerini söylemişler

⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c.17, 590 (Ebu'l-Kasım Radî'nin değil Murtazâ'nın künyesidir. Ancak Zehebî yanlışlıkla Radî'nin künyesi olarak zikretmiştir. Bu bir istinsah hatası da olabilir. Çünkü Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ında (XXVII, 236) bu künye Murtazâ'ya nisbet edilmektedir.)

⁶⁹ el-Kâtîp, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 279

⁷⁰ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 74

⁷¹ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 76

ve böylece avamın ilgisini çekmişlerdir.⁷² Bununla birlikte onlar da kendi aralarında bazı fıkhi meselelerde ihtilâfa düşmüşler ve hatta bazen bu ihtilâf, kendileriyle usuliler arasındakilerden daha da şiddetli olmuştur.⁷³

Ahbârîliğin, Usûlîliğe muhalefeti, Esterabâdî'ye kadar gizli ve tesirsiz bir şekilde süregelmiştir. Nöbet Esterabadi'ye ulaştığında ise o, ilk dönemdeki Şîa'nın bu asli düşünce unsurunu sistemleştirerek, Ahbârîliği usuliliğin karşısında müstakil bir ekol haline getirmiştir.⁷⁴ Esterabâdî'nin ortaya koyduğu sistematik düşünce, Küleynî ve Şeyh Sadûk'ta asla mevcut olmayan şeydir.⁷⁵ Esterabâdîye göre müctehid, Allâh Teâlâ'nın hükümlerini belirlerken, hataya düşecek olsa, Allâh adına yalan söylemiş ve O'na iftira etmiş olur; isabet edecek olsa sevap almaz. Yargı ve fetva ancak kat'î ve kesin bilgiyle caiz olabilir. Bunların olmadığı durumlarda ise tavakkuf etmek vacib olur.⁷⁶

Burada zikredilmesi gereken diğer önemli bir husus, XI/XVII. ve XII/XVIII. yüzyılda, Şîî dünyasında Ahbârîliğin yayılmasıyla birlikte, Şîa ve Ehli Sünnet arasındaki fasılanın daha da derinleşmiş olmasıdır.⁷⁷ Çünkü bilindiği gibi, Ahbârîliğin hâkim duruma gelmesiyle birlikte, Ehl-i Sünnet karşıtı literatür artış göstermiştir. Her iki mezhebin hadis anlayışının birbirinden farklı olması bu nizayı daha da artırmıştır.⁷⁸

Ancak Ahbârî anlayış, gaybetin uzamasıyla birlikte Şîî toplumda ortaya çıkan humusun dağıtımı, ulemanın konumu ve muhaliflerin Şîî anlayışa yönelik eleştirileri vb. problemleri izahta yetersiz kalmıştır. Diğer taraftan Ahbârî düşüncenin alternatifi olan usûlî düşünce ise hem varlığını günümüze kadar devam ettirmiş hem de Şîî kelamının aklî çerçevede tesis edilmesinde önemli rol oynamıştır.⁷⁹ Hicri beşinci yüzyılda üç büyük bilginin; yani el-Müfid, el-Murtazâ ve Tûsî'nin öncülüğünde kurulan Usülcü (içtihatçı/yenilikçi) Okul, bu geleneksel anlayış (Ahbârîlik) ile mücadele etmiş ve Ahbârîleri gerileterek sonraki yüzyıllarda Şîî düşüncesine egemen olmuştur.⁸⁰

⁷² Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 174

⁷³ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 174

⁷⁴ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 73

⁷⁵ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 76

⁷⁶ el-Kâtip, Ahmet, *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 441-442

⁷⁷ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 174

⁷⁸ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 174

⁷⁹ Kartaloğlu, Habib, A.g.m, 214

⁸⁰ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 85

Usûlîlik

Usûlî düşünce Ahbârîliğe alternatif olarak ortaya çıkmış bir akımdır. Bunların Ahbârîlerle en önemli farkları ahbardan çok akla önem vermeleri ve ahbarın çoğunu kabul edilebilir olarak görmemeleridir. Usûlî düşünce Ahbârîliğin yeni problemleri çözmede yetersiz kalması ve müntesiplerinin ihtiyaçlarına tam olarak cevap verememesi üzerine ortaya çıkmıştır.

İlk Usulilerin Bağdatlı olması bu düşüncenin Bağdat'ta olgunlaştığını göstermektedir. Bağdat'ın Hilafetin merkezi olması, Mu'tezile'nin orada şekillenmesi ve oldukça etkin olması, Sünnî düşünceye mensup âlimlerin ve eğitim kurumlarının güçlü olması ve Büveyhîlerin Şîaya ve Şîî ulemaya verdiği destek gibi etkenlerle Usulîliğin ortaya çıkışı arasında irtibat olduğunu düşünebiliriz. İlk Usulilerden Müfîd ve Murtazâ'nın Mu'tezilî âlimlerle olan münasebetleri yanında Mu'tezile'nin görüşlerinden etkilenmeleri onları Ahbârî düşüncenin cevap veremediği konularda yeni arayışlara itmiştir.

Ahbârî düşüncenin karşısında olan usûlî düşünce zaman ve şartların getirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda hareket ederek fıkıh ve kelâmı aklı esas alıp istidlâl metodundan istifade etmek suretiyle oluşturulan aklî düşünce sisteminin adıdır. Usûlîler zaman içerisinde içtihadı başvurmuşlardır. Zîra usûlîler, bütün şer'i hükümlerde ahbârın yegâne kaynak olamayacağına ve gaybet-i kübra ile birlikte Şîî toplumda tezahür eden problemlere ve ihtiyaçlara sadece ahbârıla tamamıyla cevap verilemeyeceğine inanmaktadırlar.⁸¹ Buna paralel olarak Kur'ân'ın açık anlamının delil olamayacağına veya Kur'ân'ın vasıtasız anlaşılamayacağına dair var olan inanış da zayıflamaya başlamıştır. Kesin ve tartışmasız bir kaynak olması nedeniyle Kur'ân'ın dinde birinci ve temel referans oluşu inancı giderek daha da güçlenmiştir.⁸²

Bu arada rical ilminin gelişmesi ve senet sisteminin haberi kabul veya red gerekçesi olarak kabul edilmesi gibi etkenler Şîî ulemayı yeni bakış açıları ve yeni metotlar bulmaya mecbur etmiştir. O dönemde vadedilen İmâmın henüz ortaya çıkmamış olması ve Şîî halktan zaman zaman Sünniliğe geçişlerin olması gerek Şîî akidesini savunmak gerekse muhaliflere cevap verilmek ve onların inançlarına eleştiri yapabilmek için takip edilmesi gereken bir usûl zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır. Bu

⁸¹ Kartaloğlu, Habib, A.g.m, 199

⁸² el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 86

sebeple ilk Usulilerin kelamcılar olduğu görülmektedir. Onlar inançlarını savunurken haberden çok akli istidlallere dayanmışlar ve red gerekçesi çok olan haberlerin yerine akli koymuşlardır.

Usuliliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan etkenlerden birisi de fıkıh ilminin gelişmesidir. Şîa kanadında fıkıh hareketinin gelişmesi, âlimleri hadisleri tasnif etmeye, ayıklamaya, bozuklarını ve çürüklerini ortaya çıkarmaya sevk etmiştir.

Usûlîlere göre Kitap ve Sünnet bütün hükümleri açıklamamıştır, Ca'fer es-Sâdik içtihadı teşvik etmiştir, onun ve diğer masum İmâmların hayatta ve ortada buldukları zaman içinde içtihada ihtiyaç bulunmadığına göre, ictihad, on iki İmâmın kaybolmasından sonra devreye girecek, Kitap ve Sünnet temeline dayalı olan bu ictihad ile gerekli hükümler çıkarılacaktır.⁸³

Usuliler ahbarın bütün şer'î hükümlerin kaynağı olamayacağına ve her asır ve zamanda toplumun bütün ihtiyaçlarına cevap veremeyeceğine inanmaktadırlar. İşte bundan dolayı onlar, içtihadın zorunlu bir fiil olduğunu kabul ederler.⁸⁴

Müfid, Murtazâ, Tûsî, Allâme Hillî ve daha başka âlimlerin kelami-felsefi düşüncesini inceleyen herkes, açıkça görecektir ki, onlar, masum İmâmın liderliği dışındaki her otoriteyi tam anlamıyla reddetmişlerdir. Müfid, Murtazâ ve Tûsî gibi bazı âlimler, hicri beşinci asırda gaybet döneminde ictihad kapısını açmak zorunda kaldıklarında Ahbârîler (veya kadim imâmîler) içtihada başvurmayı İmâmi çizginin dışına çıkmak şeklinde değerlendirmişlerdir. Çünkü bu, dinin hükümlerinde ilâhi bilgiyi şart koşan, yasama ve fetva verme işlemini de (Allâh'tan bilgi alan masum İmâma) mahsus sayan İmâmet nazariyesinin temel esaslarından birini yıkma anlamını taşıyordu.⁸⁵

Ahbârîlerin tutumuna karşı usûlîler, daha temkinli davranmışlar ve şüpheli gördükleri her bir hadisi incelemeye tabi tutmuşlardır.⁸⁶ Özellikle rical âlimleri, Ahbârîlerin *Kütüb-i Erbaa*'daki bütün hadisleri sahih kabul etmelerinin nihai planda bir içtihat olarak kabul edilebileceğini; fakat böyle bir içtihadın ancak kendileri için

⁸³ Karaman, Hayrettin, *Şîa'da Fıkıh Usûlü ve Şer'î Deliller, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, 329

⁸⁴ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 65

⁸⁵ el-Kâtîp, Ahmet, *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 440

⁸⁶ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 63; Seyyid Muhammed b. Fereculleh ed-Dizfulî, *el-Fârûku'l-Hak* (Kâşifu'l-Ğitâ'nın, *el-Hakki'l-Mubîn* adlı eseriyle birlikte basılmıştır.), Tahran, 1898, 5-6 (Mazlum Uyar'ın dipnotu)

bağlayıcı olup, kendi dışındakiler için geçerli olmadığını ileri sürerler.⁸⁷ Usûlîler neticede Ahbârîlerin *Dört yüz Usûl ve Kütüb-i Erbaa* hakkındaki iddialarının gerçekte uyuşmadığını; çünkü *Kütüb-i Erbaa*'daki bütün ahbarın katiyetinin sabit olmadığı gibi, sözkonusu usulün musanniflerine olan nisbetinin de kesin olmadığını dile getirmişlerdir.⁸⁸ Usülcü Okul Şîa'da daha önce mevcut olan bazı fikirleri değiştirmede başarılı olurken bazı alanlarda da başarısız olmuştur. Usülcü Okul'un başarısız olduğu ya da ihmal ettiği noktalardan biri de dua ve ziyaretler konusudur. Usülcülerin konuyla fazla ilgilenmeyişlerinin nedeni muhtemelen dini hükümlerle doğrudan ilişkili olmayıp sünnet babında olmalarıdır.⁸⁹

Bu ekollerin çalışmamız açısından önemi Şîa'yı değerlendirirken Ahbârî ve Usulî ayırımını göz önünde bulundurmaktır. Çünkü Ahbârî ekole mensup âlimlerin birçok rivayeti ve görüşü Şîa'nın geneli tarafından kabul edilmemektedir. Şerif Radî usûlî ekole mensup bir âlimdir. Bu durumun bilinmesi onun usûlünün ve görüşlerinin daha net olarak değerlendirilmesi ve daha isabetli sonuçlara varılmasını mümkün kılacaktır.

VII. HABER-İ VAHİDLER VE AMEL EDİLEBİLİRLİK YÖNÜNDEN DEĞERLERİ

Haber-i Vahid ve amel edilebilirliği konusu Şîî ulemayı en çok meşgul eden ve üzerinde en çok tartışılan konulardandır. "Bu konuda Şîî ulema temelde iki ayrı görüş⁹⁰ benimsemiştir; Bir gruba göre haber-i vahidler dinde hüccettir ve Şîî hadis kaynaklarında bulunan haber-i vahidler reddedilemez. Bunlar kendilerine Ahbârî denilen bir diğer ifadeyle hadisçiler diye isimlendirebileceğimiz gruptur. Ahbârîyye kendi yollarını tarîk-i kat'î olarak görmekte, usûlîler tarafından izlenen yolu da tarîk-i zannî olarak mütalaa etmektedirler.⁹¹ Şîî-İmâmîyye mezhebinde ilk dönem âlimleri haber-i vahid ile amelin mümkün olup olmadığı tartışmasına girmeksizin eserlerinde bu rivayetleri zikretmeyi tercih etmişlerdir. Hatta ilk dönem âlimleri gelen bu rivayetleri

⁸⁷ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 63; Ebu'l-Kasım el-Hûî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs*, I, 103-104, Necef, 1970 (Mazlum Uyar'ın dipnotu)

⁸⁸ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 63; Behbehânî, *Risaletü'l-İctihad ve'l-Ahbâr*, 78-80 (Mazlum Uyar'ın dipnotu)

⁸⁹ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 301-302

⁹⁰ Bkz. Koçkuzu, Ali Osmân, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 215

⁹¹Koçkuzu, Ali Osmân, A.g.e, 213

belirli kıstaslar içerisinde sıhhat durumunu bile tartışmaya gerek duymamışlardır. Haber-i âhâd veya vâhid, Ebû Câfer et-Tûsî ve onun gibi düşünenlere göre makbul olarak kabul edilmekte ve onunla amel caiz görülmektedir.”⁹² İmâmiyye'nin haber-i vâhidi kabul eden zümresi, kendi bünyelerine has bir delil getirmişlerdir. Bu delil: “*İmâmlara muasır olan kimselerin o haberde ittifak etmeleridir.*” Burada muâsır olanlarla kastedilenler, o İmâmın tabileridir.⁹³

“Diğer bir gruba göre haber-i vahidler mutlak manada hüccet değillerdir ve bunlarla amel etmek de vacip değildir. Seyyid Murtaza ve taraftarlarına göre, haber-i vâhid ilim ifade etmediği gibi, her konuda onunla amel etmek de caiz değildir. Nâsır et-Tûsî'nin de fikri bu merkezdedir.”⁹⁴ Ancak her iki grup da belli şartları taşıması durumunda haber-i vahidler ile amel edilebilirliği noktasında birleşmektedirler.

Haber-i Vahidin tanımı konusunda söylenenleri benzerlikleri yönünden üç ayrı grupta toplayabiliriz:

1.Haber-i Vahid râvîsi ister tek veya daha fazla olsun tevatür derecesine ulaşamayan haberdir. Haber-i Vahidi bu şekilde tanımlayanlar, Şehid-i Sâni⁹⁵, Şeyh Mâmikânî⁹⁶, Şeyh Muzaffer⁹⁷, es-Seyyid⁹⁸ ve daha başka kimselerdir. Şerif Murtazâ haber-i vahidi şöyle tanımlamıştır: Hz. Peygamber'in söylediği kesin olarak bilinmeyen her habere velev ki birden çok kimse tarafından rivayet edilse bile âhad haber denir.⁹⁹ Buna benzer bir diğer tanım ise Tûsî'ye aittir: Bir haber her ne zaman (sıhhatine delalet eden) karinelere birinden tecerrüt eder (uzak olursa) kesinlikle haber-i vahittir.¹⁰⁰

2. Haber-i Vahid kendi başına ilim (kesin bilgi) ifade etmeyen haberdir. Bu şekilde tanımlayan Şeyh Subhânî'dir.¹⁰¹

3. Haber-i Vahid yukarıdaki iki tanımı kapsayacak şekilde bir tanım da eş-Şeyh el-Âmilî¹⁰² tarafından yapılmıştır: Haber-i Vahid râvîleri ister az ister çok olsun tevatür derecesine ulaşamayan haberdir. Haber-i Vahid ilim ifade etmez.

⁹² Koçkuzu, Ali Osmân, A.g.e, 212

⁹³ Koçkuzu, Ali Osmân, A.g.e, 217; Ebû Zehra, *Cafer es-Sâdik*, s. 373 (A. Osman Koçkuzu'nun dipnotu)

⁹⁴ Koçkuzu, Ali Osmân, A.g.e, 212

⁹⁵ *Dirâye*, 15

⁹⁶ *el-Mikyâs*, I, 125

⁹⁷ Şeyh Muzaffer, *Usulu'l-Fıkh*, II, 69

⁹⁸ Haşim Ma'ruf el-Hasenî, *Dirâsât fi'l-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, 40

⁹⁹ Murtazâ, *Resâil*, II, 264

¹⁰⁰ Tûsî, *el-Udde*, I, 145

¹⁰¹ *Usûlu'l-Hadîs ve Ahkâmuh*, 34

4. Birçok kaynaktan gelse de zan ifade eden habere denir. Bu tarif Allâme Hillî'ye¹⁰³ aittir.¹⁰⁴

Bu çalışmada araştırma konumuz olan Şerif Radî'nin haber-i vâhidler konusundaki görüşleri Usûlî ekole mensup olan ulemâ gibidir. Radî, *el-Mecâzât*'ında kıyamet günü Allah'ın görülmesiyle ilgili hadisi açıklarken öncelikle sıhhat yönünden hadisi reddetmekte sonra da haber-i vâhidlerle amel edebilme konusunda şöyle demektedir:

“Kâdî'l-Kudât Ebu'l-Hasen Abdulcebbar b. Ahmed'den okuduğum dersde *ru'yetullah* konusunu işlerken *haber-i vâhidle* ilgili olarak; “*Haber-i vâhidin* kabul edilebilmesinin şartı *râvîsinin âdil olmasıdır*” ta'likini (notunu) yazmışım.¹⁰⁵ Bu konuda ben de şöyle derim; Kâdî'l- Kudât'ın¹⁰⁶ dediği gibi *haber-i vahidin kabul edilebilmesi için râvînin adil olması şartına ilaveten rivayet edilen haberin seleften gelen rivayetlere de aykırı olmaması gerekir.* Seleften birçok kimseden bu haberin râvîsine muhalif rivayetlerde bulunulmuştur. Bunlardan birisi de sahabenin seçkinlerinden İrbâd bin Sâriye es- Sülemî'dir (75/694).”¹⁰⁷

Radî *ru'yetullah* konusundaki hadisin râvîsi sahabeden Cerîr b. Abdullah el-Becelî olduğu için onu âdil saymamaktadır. Çünkü Cerîr Hz. Ali'nin yanında yer alırken Muâviye ile Hz. Ali adına yaptığı görüşmeden sonra ben *Lâ ilâhe illallah* diyen kimselerle savaştım diyerek ayrılmış ve kalan ömrünü uzlet içerisinde geçirmiştir. Bu sebeple Şîîler onu Hâricilerden saymakta ve reddetmektedirler. Ancak İrbâd bin Sâriye es- Sülemî'de Hz. Peygamber'in vefatından sonra uzlet hayatı yaşamış ve Sıffîn'de bulunmamıştır. Bu durumda kendi koyduğu kaideye uymamak gibi bir durum ortaya çıkmaktadır ki bunun da sebebi mezhep kaygılarıdır.

Haber-i Vahid iki ana kısma ayrılır: *Haber-i Vahid-i Makrûn*, *Haber-i Vahid-i Ğayr-i Makrûn*.¹⁰⁸ *Haber-i Vahid-i Makrûn*, İmâmlardan sadır olduğuna delalet eden karineleri olan haber demektir. Habere bitişik olan karineler çok olmakla ve değişik âlimlerce farklı karineler zikredilmekle birlikte bunları şu şekilde sayabiliriz:

¹⁰² *Meâlimu'd-Dîn*, 342

¹⁰³ *Mebâdiu'l-Vusûl*, 203

¹⁰⁴ el-Fadlî, *Abdülhâdî, Usûlu'l-Hadîs*, 82 (Yukarıdaki üç dipnot bu kaynaktan zikredilen dipnotlardır.)

¹⁰⁵ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 48

¹⁰⁶ Ebu'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdulcebbar b. Ahmed b. Abdilcebar el-Hemedânî (415/1025)

¹⁰⁷ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 49

¹⁰⁸ Bazıları bu taksimi Haber-i Vahid-i Mukterîn-Haber-i Vahid-i Ğayr-i Mukterin veya Haber-i Vahid-i Mahfûf bi'l-Karâin-Haber-i Vâhid-i Ğayr-i Mahfûf bi'l-Karâin şeklinde de yapmışlardır.

Müfîd'in zikrettiği karineler: Bazen delil (karine) aklın hücceti olur. Bu bazen bir şahit bazen de icma olur.¹⁰⁹ Müfîd'e göre hocası Şeyh Sadûk'un bazı konulardaki görüşlerinde bir sürü ihtilâf ve çelişkiler vardır. O'na göre bunun altında yatan en önemli sebep, hocasının hadislerin zahiriyle hareket etmiş olması, haber-i vahidlerin sıhhatlerini araştırmadan her duyduğunu rivayet etmesidir. Müfîd, hocasını daha çok şâz haberlerle amel ettiği için eleştirmiştir.¹¹⁰ Tûsî daha kapsamlı olarak zikrettiği bu karineleri şu şekilde saymaktadır: Haberin aklî delillere mutabık olması, Kur'an'ın zahirine uygun olması, kesin sünnete (sünnet-i mütevatire) uygun olması, Müslümanların icmainsine uygun olması, fırka-i muhikkanın icmainsine uygun olması.¹¹¹ Şeyh Tûsî, el-İstıbsar'ın girişinde haber-i vahidi tarif ettikten sonra şöyle demektedir: **“...Bu şekilde olan (karineleri bulunan) haber ile de amel etmek vacip olur. Bu tür haberler birinci kısma (mütevâtir habere) mülhaklırlar.”** Tûsî'nin bu tanımından anlaşılacağı üzere haber-i vahid şayet yeterli karineye sahipse amel etme yönünden manevi mütevatir hükmündedir. Şîa'nın usûl konusunda önemli isimlerinden Şeyh Muzaffer de şöyle demektedir: Bu türlü haberlerin (*haber-i vahid-i bi'l-mukarin*) hüccet olduğunda şüphe yoktur.¹¹² Haber-i Vâhid-i Ğayr-i Makrûn ise; tevatür derecesine ulaşamayan, Masum'dan rivayet edildiğine ve sıhhatine delalet edecek karineleri bulunmayan habere denir. Bu tür haberlerle ancak meşruiyetine delil bulunursa amel edilir.¹¹³

Şeyh Müfîd “*Ademu sehvi'n-Nebi*” isimli risalesinde haber-i vahidin ilim ifade etmediğini ve onunla amel etmenin de gerekmediğini söylemektedir. Haber-i vahidle amel eden zanna dayalı yakın ifade etmeyen bir bilgiyle amel etmiş olur.”¹¹⁴

Şerif Murtazâ ise bu haberlerle amel edilebilmesi konusunda en sert muhalefette bulunan âlimlerdendir. Murtazâ haber-i vahidle amel etme konusunda şöyle demektedir: Doğruluğuna delalet (edecek bir hüccet) ve onunla amel etmenin vacib olduğuna dair bir işaret ikame olunmadıkça haber-i vahidle amel etmek sahih değildir.¹¹⁵ İcmalarının hüccet olduğu sabit olan Tâifenin, hakkında hüccet ikame olunmayan haber sebebiyle

¹⁰⁹ Şeyh Muzaffer, *Usûlü'l-Fıkh*, 41

¹¹⁰ Kartaloğlu, Habib, *İmamiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfîd Örneğ*, 207-208

¹¹¹ el-Fadlî, Abdulhâdî, *Usûlü'l-Hadîs*, 84

¹¹² Şeyh Muzaffer, *Usûlü'l-Fıkh*, II, 69

¹¹³ el-Fadlî, Abdulhâdî, *Usûlü'l-Hadîs*, 87

¹¹⁴ Müfîd, *Ademu sehvi'n-Nebi*, 21. Müfîd burada bilmeden konuşmak ve zan hakkında şu ayetleri sıralamaktadır: Bakara, 169; Zuhruf Sûresi, 86; İsrâ Sûresi, 36; Yunus Sûresi, 36, 66; En'am Sûresi, 116

¹¹⁵ Murtazâ, *Resâil*, I, 21

icma etmeleri mümkün (caiz) değildir.¹¹⁶ Onların icmalarının bu hükme dayanması da caiz değildir ancak kendi başına delil ve hüccet olan (bir habere dayanması sebebiyle icma etmiş olmaları) söz konusu olabilir.¹¹⁷ Görüldüğü üzere Murtazâ sıhhatine delalet edecek karinelere mahrum olarak gördüğü haber-i vahidlerle amel edilmesini veya fırkay-ı muhikkanın bu tür haberlere dayanarak icma etmiş olmalarını kesinlikle reddetmektedir. Murtazâ'nın aksine Tûsî, *Dörtüüz Asıl* gibi emin kaynaklar tarafından rivayet edilmiş olmak şartıyla, sıhhatine tek râvînin tanık olduğu haberlerin muteberliğini yeniden tasdik etmektedir. Tûsî'nin bu tutumu, "Ahbârî" biçimli eski hadis mecmualarının eski itibarlarını tekrar kazanmalarına imkân vermiştir.¹¹⁸ Ancak şunu belirtmekte fayda var ki, Murtazâ bu türlü haberlerin bolca bulunduğu Şîî kaynaklarını kestirip atmamaktadır. Murtazâ her ne kadar Küleynî'den bahsetmese de şöyle demektedir: "*Üç kitaba dönme hakkında soru: Bize müşkil olan fihhi meseleleri Ali b. Musa b. İbn Babeveyh el-Kummi'nin risalesinden veya Şelmeğani veya Ubeydullah el-Halebî'nin kitabına müracaat edip onlardan mı alacağız? Cevap: Her hâlükârda bu kitaplara müracaat edilecektir.*"¹¹⁹,¹²⁰ Murtazâ'nın, Haber-i Vahidlerin

¹¹⁶ Murtazâ, *Resâil*, I, 21

¹¹⁷ Murtazâ, *Resâil*, I, 22

¹¹⁸ Emir-Muezzi Muhammed Ali, *İmâmî Şîîlik'te Hadisin Sıhhat Kıstasları ve Fakihin Otoritesine Dair Değerlendirmeler*, Trc. M. Ali Sönmez, *UÜİFD* c.12, Sayı: 2, 2003, s. 333

¹¹⁹ Murtazâ, *Resâil*, I, 279

¹²⁰ Burada bir husus dikkatimizi çekmektedir; acaba Murtazâ haberleri tercih ederken veya görüşlerini bir delile dayandırırken çok müteşeddit davranmakta ve haberin kabul edilebilmesi için ulaşılmaması çok zor şartlar mı ileri sürmektedir? Murtazâ'nın görüşlerinin incelenmesi ayrı bir tez konusu olmakla beraber onun yazdıklarından bazı alıntılar yapmak suretiyle bu konuya kısmen de olsa temas etmek uygun olacaktır:

Murtazâ (İmamlar diridirler ve bizi görmektedirler) başlığı altında şunları söylemektedir: Emiru'l-Mü'minin diri olup sözümüzü işitmekte midir yoksa ölü müdür? Cevap: Geçmiş imamlar ve mü'minler nimet ve rızık içerisindeydiler. Mezarları ziyaret edildiğinde veya onlara dua (salat) okunduğunda Allâh bunu onlara ulaştırmakta veya bildirmektedir. Onlar icma ile o kişiyi işitmekte ve görmektedirler.

Yirmi birinci mesele: (İmamlar gaybı bilirler) Bütün imamlar bir şey olmadan onu haber verebilirler mi veremezler mi? Cevap: Bir şey olmadan onu haber vermek imamın şartlarından değildir, çünkü bu mucizedir. İmamların elinden mucize zuhur etmesi caiz olduğu gibi etmemesi de caizdir. Ancak şu kadar var ki şayi olan haberlerden onların gaibâttan haber verdiklerini öğrenmekteyiz ve yine şunu da bilmekteyiz ki Allâh onları buna muttali kılmıştır. (*Resâil*, I, 282); ...Sahib-i Zaman'ın (on ikinci imam) ne zaman ortaya çıkacağını bilmemiz mümkün değildir. Bu ancak genel bir değerlendirmeyle tahmin edilebilir (bilenebilir). Şöyle ki o korkudan emin olduğunda ve takiiyeye gerek kalmadığında ortaya çıkar. O bizi görmekte ve (bilgisiyle) kuşatmaktadır. Bizim durumumuzdan hiçbir şey ona gizli değildir. (*Resâil*, I, 283) ; Emiru'l-Mü'mininle savaşmak bağy ve küfürdür, Hz. Peygamber'in şu sözü sebebiyle onunla savaşmak gibidir: "***Ey Ali senin harbin benim harbim senin barışın benim barışumdur***" (Rivayet için bkz. *İhkâki'l-Hak*, VI, 440; Harizmî, *Menâkıb*, 76). Burada bizim harplerimizin hükmü aynıdır demek istiyor. (*Resâil*, I, 283); Hz. Ali kızını *falân* ile evlendirdi mi? Başlığı altında şunları söylüyor: Emiru'l-Mü'minin falan ile tercihi sebebiyle değil ancak takiiyeye gereği ve ikrahla evlendirmiştir. Bu konuda meşhur olan o haber rivayet edilmiştir (*Murtazâ Hz. Ömer'e olan düşmanlığını da rivayeten mütevatir bir habere değil yaygın Şîî inancı ve beynennâs mütedavel haberlere dayandırmaktadır*) (*Resâil*, I, 290); Takiiye mübah olmayan şeyleri mübah kılar. Hz. Peygamber de işaret edilen kişi (Hz. Osmân) ile (kızını) onun zahir-i halî iman üzere iken evlendirdi. Yeni durum daha sonra ortaya çıktı.

değeri ve amel edilebilirliği konusunda bilgi verdiği en derli toplu yerlerden birisi *Resâil*'idir. Yaklaşık doksan sayfalık bir bölümde bu konuyu on fasıl halinde işlemektedir.¹²¹

VIII. ŞİA'DA İHTİLÂFU'L-HADİS PROBLEMİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

Şîî kaynaklarda geçen ve İmâmlara nisbet edilen sözler arasında görülen ihtilaflar meselesi Şîî ulemayı meşgul eden en önemli konulardandır. Bu tür haberlerin değerlendirilmesinde Şîî ulema farklı görüşler benimsemişler, Ahbârî ekole mensup olanlar haberleri savunurken Usûlî ekole mensup olanlar haber-i vâhid oldukları gerekçesiyle bu haberlerin bir kısmını reddetmeye meyillidirler. Ahbârî ekolün mensuplarından Şeyh Sadûk rivayetler arasında ihtilaf olması durumunda çeşitli sebeplere binaen bu rivayetlerin hepsinin de kabul edilebilir olacağı görüşündedir. O bu görüşüne bazı keffâret cezalarında birden fazla seçenek sunulmasını delil getirmektedir:

Haberlerin dış görünüşü bakımından birbirinden ayrı oluşları, muhtelif sebepler yüzündendir. Söz gelişi, zıhar' ın keffâreti için bir köle azâd edilmesi, iki ay aral ıksız oruç tutmak, altmış fakirin doyurulması buyrulmuştur.¹²² Şimdi bunların hepsi de doğrudur. Oruç, köle bulamayan; fakiri doyurmak da oruca güç yetiremeyen için

---

Şayet denirse ki, Sizin çoğunuza göre küfür üzere ölenin öncesinde iman (üzere) bulunması caiz değildir. Deriz ki, evet öyledir. Ancak bu nikâhlamanın Allâh Peygambere gelecekte olacak şeyi haber vermesinden önce meydana gelmiş olması mümkündür. Biz bu bildirme durumunun önce mi sonra mı olduğunu bilemeyiz. (*Resâil*, I, 291). Görüldüğü gibi Murtazâ burada yaygın Şîî inancı olan meseleleri rivayetlere dayandırmamakta, kabul ve reddetmesi gereken meseleleri sahih kabul ettiği ahbara bağlı olarak değerlendirmemekte ve Ahbârîler'in ahbarı koyduğu yere akli koymak suretiyle değerlendirmelerde bulunmaktadır.

¹²¹ Murtazâ, *Resâil*, I, 7-96. Faydasına binaen bu bölümleri ve ana başlıklar zikredebiliriz: 1. Fasıl: Şeri hükümleri delillerinden hareketle bilmenin yolu (s. 7), Peygamber'in hitabını bilmenin yolu (s. 10), İcmanın hüccet oluşunun isbatı (s. 11) (Aynı başlıkla 205. Sayfada da bilgi bulunmaktadır), İmamın (as.) icmaya dâhil olması (s. 14), Hakkında delil bulunmayan her meselede icmanın delil olduğu (s.16), İmamın (as.) sözünün icmaya dâhil olduğunun nasıl bilineceği (s. 18)/ 2. Fasıl: Haber-i Vahid'in hüccet olup olmadığına dair söz (s. 21) , İmamiyye'nin musannefatında haberi vahid olan rivayetler bulunduğu (iddiasının) cevabı (s. 25)/ 3. Fasıl: Peygamber'in haber-i vahide itimad ettiği (iddaası) ve bunun cevabı (s. 30), Bir diğer açıdan Peygamber'in haber-i vahidle amel etme şekilleri ve bunun cevabı (s. 33) , Haberi Vahidlerle amel etmenin bilinmesinin keyfiyeti (s. 35)/ 4. Fasıl: Büyük âlimlerin (a'râf-ı müteşerri'a) haber-i vahide itimad etmesi ve bunun cevabı (s.37)/ 5. Fasıl: Kelamcıların haber-i vahide itimad etmesi ve bunun cevabı (s. 46), Haber-i Vahid kesin bilgi (sükûn-ı itmi'nân) gerektirmez (s. 50)/ 6. Fasıl: Haber-i Vahidle ilim hâsıl olup ortaya çıkması ve bunun cevabı (s. 53) / 7. Fasıl: Akıllı (ukelâ) kimselerin haberi vahide itimadı ve bunun cevabı (s. 57) / 8. Fasıl: Luğat ehlinin haber-i vahide itimadı ve bunun cevabı (s. 67) / 9. Fasıl: Haber-i Vahidin lutf (-i ilâhi) yoluyla ispat edilmesi Luğat ehlinin haber-i vahide itimadı ve bunun cevabı (s. 74) , Şer'i konularda yol gösteren kimselerin ismet sahibi olmalarının gerekli olmadığı (s. 86)/ 10. Fasıl: Peygamber'in emirlere (yöneticilere) ve görevlilere haber-i vahidle icra-i hüküm yaptığına delalet (eden iddaalar) ve bunun cevabı (s. 90)

¹²² Bkz. Tahrîm Süresi, 4

konulmuştur.¹²³ Buna ilaveten Şeyh Sadûk'a göre takıyye için varid olan haberler de vardır.¹²⁴ Hatta Şeyh Sadûk bu konuyu savunurken Kur'ân'da da bu tür ihtilaflar olduğunu öne sürmektedir: “Söz gelişi Yüce Allâh şöyle buyurur: “...*Bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları, ayetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de onları unutturuz.*”¹²⁵ Ve yine Yüce Allâh şöyle buyurur: “...*Allâh'ı unuttular, bu yüzden Allâh da onları unuttu*”¹²⁶ ve bunlardan sonra şöyle buyurur: “...*Rabbin unutkan değildir...*”¹²⁷ .”¹²⁸

Ahbârî ekole mensup olanların yaptığı yorumlar ve ileri sürdükleri gerekçeleri zikreden Cemal Sofuoğlu değerlendirmesini şu şekilde yapmaktadır: “Bütün bu ifadelerden Şîa'nın hadis anlayışına, mezhep anlayışının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Şîa'nın büyük hadis bilgini Şeyh Tûsî'nin, “birbirine müteâriz haberlerin râvîleri gaye ve adalet bakımından birbirine denk olursa, bu tür hadislerden Ehl-i Sünnet'in görüşüne (âmmeye) en uzak olan ile amel edilir, onların görüşüne uygun olan ile amel terk olunur (Uddetü'l-Usûl, 1/376)” sözü bu görüşümüzü teyid eden açık bir delildir.”¹²⁹

Şîf ulemanın İhtilafu'l-Hadis konusunda kitaplarında İmâmlardan nakledilen bazı rivayetlere dayanarak ortaya koyduğu ve asırlar boyu iyice kökleşmiş bir kaide var ki sünni-Şîf uyuşmazlığında en etkin sebeplerden birisidir. Bu kaide “**âmmeye (ehl-i sünnete) aykırı olan doğrudur**” şeklinde formülize edilebilir.

İhtilafu'l-Hadis konusunda Şîf ulema bir takım sebepler saymakta ve çözüm yolları göstermektedir. Biz Şîf kaynaklarda geçen rivayetlerden ve değerlendirmelerden hareketle bu kaideleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- İmâm hayatta ise ona gidip soruncaya kadar hadislerden birisi tercih edilir daha sonra İmâmın işaret ettiği ile amel edilir.¹³⁰ İlk dönem için geçerli olabilecek bu kaideyi uygulamaya bu gün için bir yol bulunmamaktadır. İmâm hayatta değilse İhtilaf Kur'ân'a arz edilir, Kur'ân'a uyan alınır, uymayan terkedilir¹³¹

¹²³ Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-İ'tikâdi'l-İmâmiyye*, 140

¹²⁴ Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-İtikadi'l-İmâmiyye*, 141

¹²⁵ A'râf Sûresi, 51

¹²⁶ Tevbe Sûresi, 67

¹²⁷ Meryem Sûresi, 64

¹²⁸ Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-İ'tikâdi'l-İmâmiyye*, 148

¹²⁹ Sofuoğlu, M. Cemal, *Şîa-i İmâmiye'nin Hadis Anlayışı, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Senpozyumu*, 283

¹³⁰ Muhammed Emîn el-Esterâbâdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, 380, 381

¹³¹ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III, 394-395, no: 3235

2-Peygamber'in sünnetine arz edilir, onun emrine uyan alınır nehyettiğinden kaçınılır¹³²

3-Şîa arasında meşhur olan alınır şaz ve nadir olan terk edilir

4-Râvîleri daha doğru ve güvenilir olan alınır diğeri terk edilir¹³³

5-Muarız hadislerin sıhhat yönünden eşit olmaları durumunda âmmenin (ehl-i sünnetin) görüşüne aykırı olan alınır, âmmenin görüşüne uygun olan terk edilir

6-İhtiyata (azimete) uygun olan alınır aykırı olan terk edilir

7-Rivayetler arasındaki çelişki birinin helal dediğine diğerin haram demesi şeklinde büyük bir çelişki ise ve yukarıda sayılan maddeler ile halli mümkün değilse ihtiyaten her ikisi de terk edilir.

8-İmâmlar soruyu soranın durumuna göre değişik cevaplar vermektedirler. Bu değişik cevaplar Rasûlullâh'ın farklı kişilere farklı cevaplar vermesi gibidir.¹³⁴ Takiyye babında veya Şîilerin hayatını kolaylaştırmak için söylenen muhalif hadislerin her ikisiyle de (İmâmlara ait sözlerle) kâim (Mehdi) çıkıncaya kadar amel etmek caizdir. Kâim çıktığında o sünnete uygun olanı bırakır diğeri kaldırı.¹³⁵

Şîi kaynaklı rivayetlerde bu konuda aktarılan haberlerde "âmme" kelimesi yanı sıra, "onlar", "kavm", "düşmanlarımız" kelimeleri de kullanılmaktadır.¹³⁶ Âmmeye muhalefet etme ve doğrunun âmme muhalif olan görüş olması konusunda nakledilen haberler sadece bir İmâmdan gelmemekte değişik rivayetlerde, "Muhammed Bakır", "Cafer-i Sâdik", "İmâm Rızâ", "Sâlih bir kul" isimleri de ayrı ayrı geçmektedir.

Yukarıda saydığımız kaideleri çıkardığımız ve aralarında tezat ta bulunan rivayetlerin bazılarını burada nakletmek istiyoruz:

"Ali b. İbrahim, babası, İbn Ebî Nocrân, Âsım b. Humejd, Mansûr b. Hâzim'den (şöyle dediğini rivayet etmiştir): Ebû Abdillâh'a dedim ki: Bana ne oluyor da ben sana

¹³²Şeyh Sadûk, *Uyûnu Ahabâri'r-Rızâ*, II, 20,45. Şeyh Sadûk bu rivayetin senadinde bulunan Muhammed b. Abdillâh el-Mesmeî hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor: Şeyhimiz Muhammed b. el-Hasan b. Ahmed b. el-Velid'in onun hakkındaki görüşü kötü idi (seyyiu'r-ra'y). Ben bu hadisi bu kitapta tahrir ettim çünkü bu hadis *Kitabu'r-Rahme*'de vardı. Bunu ben kendisine okudum inkâr etmedi (çirkin görmedi) ve bana rivayet etti. (*Kitabu'r-Rahme*, Sa'd bi Abdillâh'a ait olup, Şeyh Sadûk'un kaynaklarındandır. Bkz. *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III, 394-395, no: 3235)

¹³³ *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III, 394-395, no: 3235

¹³⁴ Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, I, 65/3

¹³⁵ Bkz. el-Esterâbâdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, 105. Ayrıca bkz. 96-97; 109. Bu son iki madde aslında birbirine zıt olmakla birlikte verilmesinin sebebi her iki görüşe de dayanak bulmanın mümkün olmasıdır.

¹³⁶ Bkz. el-Esterâbâdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, 381-382

bir soru soruyorum, bana bir cevap veriyorsun; daha sonra sana başka birisi geliyor (ve soruyor da) aynı meselede ona farklı bir cevap veriyorsun? Dedi ki: Biz insanların kimine ziyade kimine noksan (ifadelerle) cevap veririz. Dedim ki: Bana Rasûlullâh'ın ahabından haber ver, onlar Muhammed aleyhisselam üzerine (onun hadisleri hakkında) doğru mu söylediler yalan mı? Dedi ki: Bilakis doğru söylediler. Dedim ki: O zaman onlara ne oluyor da ihtilaf ettiler? Dedi ki: Bilmez misin ki bir adam Rasûlullâh'a gelir ve bir soru sorardı da ona bir cevap verirdi, daha sonra (başkasına) önceki cevabı nesheden (başka) bir cevap verirdi. Bu sebeple hadislerin bir kısmı diğer bir kısmını neshetmiştir.”¹³⁷

“Zurâre b. A'yun'dan merfu olarak Allâme (Hillî) şöyle rivayet etmiştir; İmâm Bakır'a sordum dedim ki; Sana feda olayım! Sizden birbirine muarız iki haber veya hadis geldiğinde hangisi ile amel edeyim? Dedi ki: Ey Zurâre arkadaşların arasında meşhur olanı al, nadir ve şaz olanı bırak. Dedim ki, Efendim şayet her ikisi de sizden gelen meşhur rivayetler ise ne yapayım? Dedi ki, en doğru bulduğun ve sana göre en güvenilir olduğunu düşündüğüne uy. Şayet her ikisi de doğru, makbul ve güvenilir ise o zaman hangisine uyayım? Dedi ki, *onlardan âmmenin mezhebine uygun olana bak ve onu terk et, onlara aykırı olana uy. Çünkü hak onlara aykırı olandadır.* Dedim ki, bazen her ikisi de onların görüşüne muvafık veya muhalif olabilmektedir, o durumda nasıl yapayım? Dedi ki, dinini koruyana uy, ihtiyatlı davranmaya aykırı olanı terk et. Dedim ki, şayet her ikisinde ihtiyatlı davranmaya uygun veya her ikisi de ihtiyatlı davranmaya aykırı olursa o zaman nasıl yapayım? Dedi ki, *o zaman birisini seç diğerini terk et.*

Bir rivayette de onun şöyle dediği varid olmuştur; o zaman birisini tercih et İmâmınla karşılaştığında da doğrusunu ondan sor.¹³⁸

İmâm Rızâ'dan”... Allâh'a ve Rasulüne götürün... Bunlardan hiç birisinde cevabınızı bulamaz iseniz onun ilmini bizden sorun, biz bu konuda görüş belirtmekte daha ehiliz. Bu konuda kendi görüşünüze göre bir şey söylemeyiniz. Bu konuda size gereken geri durup tevekküfta bulunmaktır. Siz bizden bir açıklama size ulaşınca kadar araştırmaya ve öğrenmeye devam edersiniz.¹³⁹

¹³⁷ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 65/3. Görüldüğü üzere bu rivayette İmâm Cafer farklı cevapların sebebi olarak takiyye veya rahmet ya da adamlarını korumak gibi bir sebepten bahsetmemektedir.

¹³⁸ el-Esterâbâdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, 380, 381

¹³⁹ Emîn el-Esterâbâdî, A.g.e, 384

“Dâvûd b. el-Husayn, Ömer b. Hanzala yoluyla Ebû Abdillâh (Cafer-i Sâdık)’tan rivayet etmiştir, İki kişi hakkında âdil olduklarına dair ittifak edilse ve bir meselede her ikisinin de hakemliğine müracaat edilse, her ikisi de ayrı hükümler verse ve hadislerimiz konusunda ihtilâf etseler hangisinin hükmüne uymamız gerekir? Dedi ki, *hadis konusunda en âdil, en fakih ve en doğru olanına, en çok vera sahibi olanına uyun.*

Dedim ki, her ikisi de ashabımız nezdinde âdil ve makbul (razı olunmuş) kimseler iseler ve aralarında da birinin diğerine üstünlüğü yoksa ne yapalım? Dedi ki, hüküm verdikleri konuda bizim hükmümüz olan delillerden senin ashabın nezdinde görüş birliği olan alınır, şaz olan meşhur olmayan terk edilir. Üzerinde görüş birliği olan şüphesiz ki bizim hükmümüzdür. Bu iş üç ihtimal taşır; Doğruluğu kesin olana uyulur, yanlışlığı kesin olandan kaçınılır ve çelişkili (müskil) olanın hükmü de Allâh’a götürülür.¹⁴⁰ Rasûlullâh (sav) şöyle buyurmuştur: Bir kısım helaller bellidir, bir kısım haramlar da bellidir. Bunların arasında şüpheli olanlar vardır. Her kim şüpheli şeyleri terk ederse haramlardan kurtulur. Her kim de şüpheli şeyleri iltizam ederse haramları irtikab eder ve bilmediği bir şekilde helak olur gider.

Dedim ki, Sizden gelen her iki haber de meşhur ve râvîleri sika kimseler olursa durum nasıl olur? Dedi ki, *bakılır hangisinin hükmü Kur’ân’a ve sünnete uygun ve âmmeye de muhalif ise onun hükmü alınır.*

Dedim ki, sana kurban olayım şayet iki haber bulursak birisi âmmenin görüşüne muvafık diğeri ise muhalif bu durumda hangisi alınır? Dedi ki, âmmeye muhalif olan alınır çünkü doğru (reşâd) âmmeye muhalif olandadır.

Dedim ki, sana kurban olayım, şayet her iki haber de onların görüşüne muvafık olursa durum nasıl olur? Dedi ki, *onların âlim (hükkâm) ve kadılarının hangisine meyyal olduğuna bakılır ve o terk edilip diğeri alınır.*

Dedim ki, onların âlim ve kadıları nezdinde her iki haber de aynı derecede olursa o zaman durum nasıl olur? Dedi ki, *Şayet öyle olursa kendi İmâmınla karşılaşp hükmü ona soruncaya kadar birisini tercih et.* Muhakkak ki şüpheli durumlarda tevakkuf etmek helak edici şeylere yaklaşmaktan daha hayırlıdır.¹⁴¹

¹⁴⁰ *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III,394, no: 3235; Benzer rivayetler için bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 67

¹⁴¹ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III, 395, no: 3235

“...İmâm Rızâ’ya dedim ki bazen bilmemiz gerekli olan bir mesele ortaya çıkıyor ve bulunduğum yerde sizin dostlarınızdan sorabileceğim birisi bulunmuyor. Bu durumda ne yapayım? *Dedi ki o beldenin fakihine git ve meseleni ona sor. Sana bir fetva verirse onun tersini yap. Çünkü hak bundadır.*¹⁴²

Esterabâdî bu rivayeti kadınlara sorup tersini yapmaya benzeterek şu yorumu yapmaktadır: “Derim ki, Allâh’ın muhakkik Şîf taifesine lütfettiği nimetlerden birisi de şudur; O bizim için külli bir kaide olsun diye şeytan ile âmmenin uleması arasında bir dostluk kurmuştur ki şeytan onları nazari her meselede haktan saptırır. (Yani âmmenin ulemasının her meselede yanılması bize ilâhi bir ikramdır ki onların tersini söyleyerek doğruyu bulmuş oluruz). Bu meselenin benzeri kadınlar hakkında varid olan şu hadistir, “ Onlara (kadınlara) danışın ve tersini yapın.^{143,144} Burada Esterabâdî’nin dilinden ifade edilen ve Şia nezdinde kabul gören bu görüşün ne dinle ne de akılla bağdaştırılması mümkün değildir.

Küleynî Babu’ş-Şirk bölümünde Cafer-i Sâdık’tan şöyle rivayet ediyor: İnsanlar bizi bilmek, meselelerini bize sormak ve bize teslim (olup itaat etmek) ile emrolundular. Sonra dedi ki: *İnsanlar oruç tutsalar, namaz kılsalar ve Allâh’tan başka ilâh olmadığına şehâdet etseler ancak meselelerinin halli için bize gelip sormamayı nefislerinde kabullenseler, bu sebeple müşrik olurlar.*¹⁴⁵

Ata b. Es-Saib, Ali b. Hüseyin’den şöyle dediğini nakletmektedir: “*Zâlim İmâmlar zamanında onların hükümleriyle amel edin kendinizi belli etmeyin öldürülürsünüz. Bizim hükümlerimizle amel ederseniz sizin için daha hayırlıdır.*”¹⁴⁶

Ahmed b. Âiz, Ebû Hadîce Sâlim b. Mükram el-Cemmâl yoluyla Cafer-i Sâdık’tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sizi zulüm ehli kimseler hakemliğinde birbirinizi muhakeme etmekten sakındırırım. *Bizim hükümlerimizden bir şeyler bilen bir adamı arştırın ve onu aranızda hakem tayin edin. Ben o adamı size kadı tayin ettim onun hakemliğine müracaat edin.*¹⁴⁷

¹⁴² Sadûk, *Uyûnu Ahbâri’r-Rızâ*, I, 275; Tûsî, *et-Tehzib*, VI, 294; el-Esterâbâdî, A.g.e, 387;

¹⁴³ Meclisî, *Bihâru’l-Envâr*, c. 103, 262

¹⁴⁴ el-Esterâbâdî, A.g.e, 387

¹⁴⁵ el-Esterâbâdî, *el-Fevâidu’l-Medeniyye*, 388; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 398

¹⁴⁶ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*, III, 393, no: 3220

¹⁴⁷ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*, III, 393, no: 3218

Süleyman b. Halid Cafer-i Sâdık'tan şöyle dediğini nakletmiştir: Hükümetin hakemliğini kabul etmekten sakının çünkü *hükümet ancak âlim bir İmâmın hükmetmesiyle caiz olur. Müslümanlar içinde âdil kimse peygamber veya peygamberin vasîsi gibidir.*¹⁴⁸

Bu konuda Şîî kaynaklarda zikredilen daha birçok haber var ki burada daha fazlasını zikretmek konuyu haddinden fazla uzatacaktır.¹⁴⁹

Şîa'nın İhtlafu'l-Hadis konusunu halletmek için kullandığı rivayetlerde; iki rivayetin muhalif olması durumunda Kur'ân'a uygun olan rivayetin esas alınması; rivayetlerin Kur'ân'a aykırı olmaması durumunda sünnete muvafık olanın alınması; sünnete muhalif olmamaları durumunda râvîsi daha adil ve sika olanın alınması makul kaidelerdir. Ancak bunun dışında söylenenlerde göze batan ciddi problemler vardır:

Şeyh Sadûk Hazreti Ali'nin Kadı Şüreyh'in kadılığını zımnen onayladığına delalet eden birden fazla rivayet aktarırken (Bkz. *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III,394,395, no: 3225, 3241, 3245), bir yerde de bunun tersi olarak yorumlanabilecek bir rivayete yer vermektedir. Uzunca bir rivayet olan bu habere göre Hazreti Ali Kadı Şüreyh'in hakemliğine razı olmuş ve onun önünde muhakeme olmuştur.¹⁵⁰ Aynı olay Ahmet el-Kâtib tarafından daha farklı bir metinle verilmektedir. Sadûk'un rivayetinde Talha'nın zırhını çalan adamla muhakeme olmaktan bahsederken el-Kâtib'in naklettiği olayda Hazreti Ali kendi zırhı için Kadı Şüreyh huzurunda muhakeme olunmaktadır.¹⁵¹

Bu rivayetlerde Kadı Şüreyh'in Hz. Ali'den beyyine isteyip getirdiği iki kişiyi de yeterli görmemesi Ali'ye olan güvensizliğini göstermektedir. Hz. Ali'nin *Nehcü'l-Belâğa*'da, Talha ve Zübeyir hadisesinde hak bildiği konuda onlarla istişare etmeyeceğini söylemesine karşılık burada hem kadıya gitmesi hem de "kadı"nın hükmünü beğenmeyip emirle kendi hükmünü icra etmesi sorunlu bir tavidir. Ayrıca Abdullâh b. Kufl et-Teymî ve Kadı Şüreyh'in Hz. Ali'ye karşı olan tutumları İmâmların masumluluğu ilkesiyle de bağdaşmamaktadır. Kadı Şüreyh Hz. Ömer döneminde göreve atanmış ve zikredilen hadise meydana geldiğinde hala kadı olarak kendisine müracaat edilmektedir. Şayet kendisi Hz. Ali'ye muhalif olup âmmeden addedilmekteyse Hz. Ali'nin onun hükmüne müracaat etmesi yukarıda bunu yasaklayan rivayetle

¹⁴⁸ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III,393, no: 3224

¹⁴⁹ Bu rivayetler için bkz. *el-Fevâid*, 379-387 arası

¹⁵⁰ Bkz. *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III, 423, no: 3430

¹⁵¹ Bkz. *Sünnilik-Şîilik*, 237

çelişmektedir. Kadı Şureyh'in delil ve şahit istemesi gayet normaldir. Ama iki şahid olmasına rağmen devlet başkanının güvenilirliğini sorgulaması doğru bir tavır değildir. Daha doğru bir ifadeyle bu rivayetler ya sıhhat ya da anlama yönünden sorunludurlar.

İmâm Rızâ'nın meseleleri kime sorayım sorusuna verdiği cevap"... *Beldenin fakihine git ve meseleni ona sor. Sana bir fetva verirse onun tersini yap. Çünkü hak bundadır*"¹⁵² şeklinde verdiği cevap Kur'ân, sünnet ve akılla ne kadar bağdaşmaktadır? Acaba İmâmlar fetvalarını kendi beldelerindeki âmmeden addedilen âlimlerin söylediklerinin tersini söylerek mi vermişlerdir?

İmâmlardan rivayet edilen fetvaların muhalif olmasının hikmeti ne olabilir? Şayet bu durum râvîden kaynaklanan bir kusursa o zaman bu rivayetlerin senet ve râvî yönünden bir tenkide tabi tutulmaları gerekmez mi? Muhalif rivayetlerin her ikisi de sahih kabul ediliyorsa -ki öyledir- o zaman İmâmlar, ilimleri değiştikçe fetvalarını da değiştiriyor olamazlar mı? Şia Kur'ân'da sahabeyi metheden ve müjdeleyen birçok ayete rağmen Rasûlullâh'tan sonra sahabenin irtidat ettiğini ve dinini dünya karşılığında sattığını söylerken, İmâmların etrafındaki kimseleri sorgulama kapsamına almaması çelişki değil midir? Kaldı ki İmâmların etrafında bulunan bazı kimselerin sonradan irtidat ettiği ve İmâmlar tarafından lanetlendiği Şîî kaynaklarda geçmektedir. Buna ilaveten Şia bu adamların rivayetlerini kaynaklarında zikretmekte ve "*doğru itikad üzere oldukları dönemde rivayet etmişlerdir*" varsayımıyla makbul olarak görmektedir. Bu durum büyük bir çelişki ve tutarsızlık değil midir?

Şayet takiyye gereği İmâmların birbirine muhalif fetva vermeleri mümkünse ve Mehdi çıkana kadar her iki fetva ile de amel olunması caiz ise o takdirde âmmeye muhalif olanın alınmasının anlamı nedir? Âmmenin bütün görüşleri yanlış ise o zaman Şîî kaynaklarda geçen rivayet ve fetvalardan âmmenin rivayet ve fetvalarına uygun olanların durumu nedir? Bu durum Şîî kaynaklar açısından bir çelişki değil midir?

İmâmların bazı râvîleri âmmeden kimselerdir. Bu kimselerin naklettiği rivayet ve fetvalar temel Şîî kaynaklarda (Asl'larda ve Küleynî'nin Kâfî'sinde de) geçmektedir. Şayet hak âmmeye muhalefet etmekte ise, kendi temel kaynağını âmmeden olan kimselere dayandırmak ve hakkı onlarda aramak bir çelişki değil midir? ...

¹⁵² el-Esterâbâdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, 387; *Uyûnu Ahbâri'r-Rızâ*, I, 275; *et-Tehzîb*, VI, 294 (*el-Fevâid*'in dipnotu)

Rivayetlerdeki ihtilâf sebebiyle hangisi ile amel edelim sorularına İmâmların: “*genelin (ammenin) hükmüne aykırı olan ile Zira doğruluk ondadır*”¹⁵³ şeklindeki rivayetler Müslümanlar arasındaki ayrılığı derinleştirmekten başka bir işe hizmet etmemektedir. Bu rivayetlerin yalan olduğu açıktır.¹⁵⁴

Bu konuda Seyyid Musa el-Musevi şöyle demektedir: “İmâm’a isnat edilen bu uydurma rivayetlerin sebebi, İmâm’ın yaşadığı devirde avam/havas diye bir olgunun bulunmamasıydı. Onun yaşadığı çağda, halkın umumu ve seçkinleri diye bir ayırım yoktu. O yıllarda Müslümanlar tek bir ümmet olup kitap ve sünnet onların ortak paydaları idi. Ne avam ne havas diye bir ayırım vardı. Avam/Havas da, hicri dördüncü asra dayanan sonraki kavramlar arasındadır. İmâm Sâdık’a bütün bu rivayetlerin uydurulup isnat edildiği asır da aynı asırdır. Dikkat çekici olan, İmâm Sâdık ile aynı asırda yaşayan Abbasi halifelerinin, hatta onbirinci İmâma kadar yaşayan halifelerin hiçbirisi o dönemde bilinen dört mezhepten birine bağlanmamışlardır. Dolayısıyla İmâm Caferi Sâdık ve onun soyundan gelen evlatları, fikhi bakımdan takiyye yapmak zorunda kalmamışlardır. Bunun aksi doğru olup Ehli Beyt İmâmlarıyla aynı dönemde yaşayan Abbasi halifeleri yönetiminde Şîa dışındaki mezhep sahipleri baskıya maruz kalmışlardır”¹⁵⁵

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Hz. Ali’nin ve çocuklarının yaşayışı bu rivayetlerde geçenlere uymamaktadır. Hz. Ali halkın geneline muhalif olanı fetva olarak vermediği gibi böyle bir tavsiyede de bulunmamıştır. Bunun tersine o ehil olmadığı halde fetva verenleri şiddetle kınamış ve bundan menetmiştir. Onun çocukları da böyle yapmamışlardır; Hz. Hasan’ın maslahat gereği Muâviye ile sulh yapması, İmâm Rızâ’nın Abbasi Halifesi Me’mun tarafından hicri 201 yılında veliaht ilan edilmesi¹⁵⁶ ve adına para basılması¹⁵⁷ gibi hadiseler burada zikredilen âmmeye muhalefet etmekle

¹⁵³ Bu konudaki rivayetler için bkz.: Tûsî, *el-Udde*, I, 146 (5 numaralı dipnot); *Sünnîlik-Şîilik* (s. 97 dipnot): *Uyûnu Ahabîri’r-Rızâ*, II, 21; Küleynî, *el-Kâfi*, I, 67 h.10; et-Tûsî, *et-Tehzîb*, VI, 301; es-Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*, III, 1/5; et-Tabersî, *el-İhticâc*, 355; *Furûu’l-Kâfi*, VII, 412 h.5; Rivayetleri topluca bir arada görmek için bkz. el-Fevâid, 379-387 arası

¹⁵⁴ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîilik*, 97

¹⁵⁵ el-Musevî, Musa, *et-Takiyye ve’l-İsme ve’l-İlhâm İnde’ş-Şîa el-İmâmiyye, Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, 740; el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîilik*, 97-98 (dipnot)

¹⁵⁶ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 203

¹⁵⁷ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 203; Küleynî, *el-Kâfi*, I, 341 (Küleynî, Babu’l-Ğaybet bölümünde 25 numaralı hadis olarak vermektedir. Senedi şöyledir: Ashabımızdan bazı kimseler Sa’d b. Abdillâh, Eyyûb b. Nûh yoluyla üçüncü Hasan’ın babasından şöyle nakletmişlerdir: İmam Rızâ kendisine biat edildiği ve adına para basıldığını söyleyen ve kendisinin beklenen mehdî olduğunu umduğunu söyleyen kişiye; öyle olmadığını, bu işin sahibinin ilerde gelecek olan **çocuk/gulam** olduğunu haber vermektedir.); Sadûk, *Kemâlu’d-Dîn*; I-II, 370. Sadûk “ Rıza Ali b. Musa’dan Kaim’in

ilgili rivayetlerle uyuşmamaktadır. Şia hicri üçüncü ve dördüncü asırda kendi kimliğini koruyabilmek ve mezhep değiştirmelerin önüne geçebilmek için İmâmlara istinaden yalan haber üretme cihetine gittiği dönemlerde yukarıda zikredilen rivayetleri de uydurmuştur. Bu rivayetlerden Kur'ân, sünnet, adalet ve güvenilirlik esasına göre rivayetlerin tercih edilmesini tavsiye eden kısımlar gerçekten İmâmlara ait olabilir; ancak âmmeye muhalif olanın hak olduğu yönündeki tavsiyelerin bu rivayetlere eklendiği ve böylece muhalif olma duygusunun diri tutulmaya çalışıldığı ortadadır. Muhtemelen Şia'yı buna iten sebep Ehl-i Sünnet karşısında yeterli ve sağlam delil bulamama ve ekalliyet psikolojisidir.

IX. ŞİA'NIN HADİS KAYNAKLARININ DAYANAKLARI (HADİS RÂVİLERİNE BAKIŞI)

Şia'nın hadis kaynakları derken kastettiğimiz; *Rasûlullâh ve İmâmların söz ve sünnetleri ile bunlara ulaşma yollarıdır*. Şia, Ehl-i Sünnet'ten ayrı olarak İmâmları, sünnetin rivayet edilmesi ve Kur'ân'ın anlaşılmasında temel kaynak olarak görmektedir. Bunun tabii sonucu olarak İmâmların sahih bilginin kaynağı olmaları yanı sıra, masum olmaları da gerekmektedir. Buna bağlı olarak Şia'nın İmâmların ilmi konusunda ki görüşü, İmâmların masumiyeti inancıyla da paralellik arz etmektedir. İmâmlar Hz. Peygamber'in ilmini naklettikleri için yanılmaları, yanlış bir bilgi sebebiyle hatalı fetva vermeleri veya daha sonra fark ederek hatalarından dönmek gibi hallerden uzaktırlar. Bu sebeple Şîî âlimler İmâmlardan nakledilen ihtilaflı fetvaları takiyye, Şîilere olan rahmet, kişiye göre özel cevap olmak gibi değişik şekillerde yorumlamaktadırlar. Bu konuyu daha önce *İhtilâfu'l-Hadîs ve Çözüm Yolları* başlığı altında işlemiştik. Ehl-i Sünnet ile Şia arasında Kur'ân ile Sünnet'in ilk kaynaklar olması açısından herhangi bir tartışma teoride olmamakla beraber Şîilerin Kur'ân yorumu ve Sünnet'i sahih bir yolla elde etme metotları Ehl-i Sünnet ile farklılık arz etmektedir. Şîî anlayışa göre Kur'ân'ı en iyi anlayanlar Hz. Peygamber'in hakiki varisleri olarak *İmâmlardır*. Bu sebeple İmâmların sözlerine muhalif olarak Kur'ân yorumlanamaz. İmâmların sözlerini rivayet

---

ğaybubeti ve onun on ikinci imam olduğu hakkında nakledilen naslar babı (35. Bab) başlığı altında ilk rivayet olarak vermektedir. Sadûk'un senedi şöyledir: Bize Muhammed b. el-Hasan b. Ahmed b. el-Velîd tahdîs etti dedi ki bize Muhammed b. el-Hasan es-Seffâr; Ya'kûb b. Yezîd yoluyla Eyyûb b. Nûh'un şöyle dediğini rivayet etti. Ancak Sadûk'un rivayetinde kâim için çocuk yerine **racûl/adam** ifadesi geçmektedir. Herhalde Küleynî ile Sadûk arasında geçen zaman içerisinde gaib olan kaimden hala çocuk diye bahsetmek uygun görülmemiş olsa gerektir!

edenler de onların Şîa olan ashâbı olduğuna göre ilmin kaynağı onların rivayet ettikleri sözlerdir. Bu anlayış tabî olarak sahabeye karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmiş ve onların Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadislere güvensizlik oluşturmuştur.

Şîa'nın Hadis Râvîsi Olarak Sahabeye Bakışı

Hz. Peygamber'in arkadaşı anlamına gelen sahabî'nin tanımı konusunda birçok değişik görüş ileri sürülmüş, sahâbi kimdir sorusuna değişik cevaplar verilmiştir. Sahâbi hakkında yapılan tanımlardan bir kısmı geneli kapsayıcı tanımlar değildir. Çünkü sahabiyi tanımlarken bazılarındaki gibi Hz. Peygamber'i gözle görmek şart koşulursa, âmâ sahabiler kapsam dışı kalacaktır. Buluş çağından sonra görmek şart koşulursa, Hz. Peygamber'in torunları kapsam dışı kalacaktır. Uzun süre Peygamberle birlikte olmak şart koşulursa Veda Haccı'nda bulunan ve daha birçok sahâbi kapsam dışı kalacaktır.

“Sahabî tarifleri yapanlar içerisinde kapsamı en geniş tutanlar hadis âlimleridir. İbn Hacer el-Askânî sahabiyi “*Hz. Peygambere hayatta iken erişip Müslüman olan ve Müslüman olarak ölen kimse*” şeklinde tarif etmiştir.¹⁵⁸ Daha sonra cumhurun görüşü olarak benimsenen bu tarif ışığında muhaddislerin sahabe anlayışı şöylece özetlenebilir: Sahâbi olmak için Resûl-i Ekrem'i uyanık iken bir an bile görmek yeterlidir. Kendisiyle uzun zaman beraber olmak, yolculuk etmek veya gazaya gitmek ya da kendisinden hadis rivayet etmek şart değildir. Rasûlullâh ile görüşüp sohbet eden bir sahabinin Müslüman olarak ölmesi de şarttır. Hz. Peygamberi rüyada görmekle de sahâbi olunmaz.”¹⁵⁹

Sahabe konusunda Ehl-i Sünnet ile Şîa'nın esas tartışma noktası Rasûlullâh ile beraber bulunma süresi ve sahabenin adaleti meselesidir. Kur'ân-ı Kerim sahabenin genelini tezkiye eder ve onlardan insanların iyiliği için ortaya çıkartılmış hayırlı bir ümmet¹⁶⁰, vasat (dengeli, adaletli) bir ümmet¹⁶¹, Allâh'ın onlardan (Muhacir ve Ensar'dan) onların da Allâh'tan razı olduğu kimseler¹⁶² ve daha başka faziletleri olan

¹⁵⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 8; Efendioğlu, Mehmet, “*Sahabe*”, *DİA*, XXXV, 491, İstanbul 2008

¹⁵⁹ Bkz. Efendioğlu, Mehmet, “*Sahabe*”, *DİA*, XXXV, 491'den özetle.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân, 110

¹⁶¹ Bakara Sûresi, 143

¹⁶² Tevbe Sûresi, 100

kimseler olarak bahseder.¹⁶³ Buna ilaveten Kur’ân’da bahsedilen münafik kimseler Muhâcir ve Ensâr’ın samimi Müslüman olanlarından olmayıp, menfaatları gereği ashabın arasına karışmış ancak amelleri onlar gibi olmayan kimselerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de ashab arasında bazı münafıklar olduğundan, Araplar arasında bazı irtidat edenlerden ve bazı günahlara (fisk) bulaşanlardan da bahsedilmektedir. Ancak burada bahsettiğimiz sahabe; Rasûlullâh aleyhisselâm’dan hadis rivayet eden, istikamet üzere oldukları hakkında ümmetin (Şia, kısmen Hâriciler ve Mu’tezile hariç) icmâi bulunan sahabîlerdir. Ayrıca her ne kadar bu sahabenin adaleti konusunda ümmet arasında görüş birliği bulunmaktaysa da bunun anlamı sahabenin gûnahtan korunmuş, hata yapmayan ve yanılmayan kimseler oldukları değildir. Bahse konu olan sahabe Rasûlullâh üzerine bilerek yalan isnadında bulunmamış, bilerek ve önemsemeyerek büyük günahları işlememiş ve dinine kasten ihanet etmemiş kimselerdir. Onların adaleti de bu noktada sübut bulmaktadır. Babanzâde Ahmet Nâim Efendi’nin ifadesiyle “fitnelere karışmış, karışmamış sahabe Radiyllâhu anhum’un kâffesi mu’temedun bih olanların yani ehl-i sünnet ve cemâat eimmesinin icmâi ile adillerdir.” “Fitenden i’tizal etmiş olanlara hiçbir diyecek yok ise de, fitnelere iştirak etmiş olanları da Ehl-i Sünnet –hüsn-i zanna binâen-udûl sayarlar ve bu zevat-ı kiramın kendi mesmu’larını, ma’lumlarını bile bile tağyir ve tahrif edebileceklerini zihinlerine uğratmazlar.”¹⁶⁴

“Kur’ân ve Sünnet’teki bu zikredilen naslara dayanan muhaddisler ve Ehl-i Sünnet âlimleri sahabenin tamamını adil kabul etmiş, naklettikleri hadislerin araştırılmadan kabul edilmesi gerektiği görüşüne varmışlardır. Bu görüş dört mezhep İmâmı yanı sıra muhaddislerin tamamının dâhil olduğu cumhurun görüşüdür. İbn Abdülberr en-Nemerî, İmâmu’l-Harameyn el-Cüveynî, Gazzâlî, Seyfeddîn el-Âmidî, İbnu’s-Salâh, Muvaffakuddin İbn Kudâme, Zeynuddin el-İrâkî, İbn Hacer el-Askalânî ve Şevkânî sahabenin hepsinin adil olduğu konusunda ümmetin icmâi bulunduğunu söylemiştir.”¹⁶⁵

“Ancak Ehl-i Sünnet dışındaki bazı fırkalar ve bazı kişiler bu konuda farklı görüş belirtmektedir. Bu fırka ve şahıslardan bir kısmı, Şia, Hariciler ve Mu’tezile’nin bazı mensupları sahabenin çoğunu fasık saymıştır. Adalet konusunda sahabe ile

¹⁶³ Bkz. Fetih Sûresi, 18, 29; Enfâl Sûresi, 64; Haşr Sûresi, 8-10; Hadîd Sûresi, 10; Enbiyâ Sûresi, 101; A’râf Sûresi, 157;

¹⁶⁴ Bkz. Babanzade Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tercid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, I, 19-20

¹⁶⁵ Bkz. Efendioğlu, Mehmet, “*Sahabe*”, *DİA*, XXXV, 495, İstanbul 2008

başkaları arasında bir fark bulunmadığını iddia ederek cerh ve ta'dîl kurallarının onlara da uygulanması gerektiğini söyleyenler de vardır.”¹⁶⁶

Şîa sahabenin adaleti konusunda Ehl-i Sünnet'ten farklı bir düşünceye sahiptir. Bazı sahabilerin ki Hz. Ebû Bekir ve Ömer'de dâhil olmak üzere münafık olduğunu söyleyen ve onların isimleri geçince lanet okuyan aşırılar ve aşırılıklar bir kenara konacak olsa bile¹⁶⁷, Şîi kaynaklarda Ehl-i Sünnet'e yapılan eleştirilerde üzerinde en çok durulan konulardan birisi de sahabenin adaletidir. Bazı Şîi müellifler kendilerinin on iki İmâmı masum olarak gördüklerini oysa Ehl-i Sünnet'in bütün sahabeyi âdil kabul ederek ismet kalkanını kendilerinden daha geniş bir zümre için caiz gördüğünü dahi söylemektedirler. Şîi kökenli Ahmet el-Kâtip, hadis kaynaklarının çürük olduğunu tesbit edip Şîi inancını terk ettiğini söylemesine rağmen¹⁶⁸ kitabında en uzun konu olarak sahabenin adaletini işlemekte ve sünni bakış açısını eleştirmektedir.¹⁶⁹ Şîi kökenli âlimlerin sahabî tanımını konusunda yapacağımız bazı alıntılar Şîa'nın konu hakkındaki bakışına daha net ışık tutacaktır:

“Abdullâh el-Mâmekânî sahabenin adaletinden söz ederken şu ifadeye yer vermektedir: “Kişinin sahabi olması onun adaletini isbat etmediği gibi, Biat-ı Rıdvân'da bulunmuş olması da onun âdil olduğunu göstermez. Ehl-i Sünnet bu Rıdvân ayetiyle¹⁷⁰, bütün sahabilerin âdil olduğu kanaatine varmıştır. Akıl zaruri olarak Allâh'ın razı olduğu kimselerin adline hükmeder. Allâh'ın razı olduğu kimseler elbette cennetlik olacaklardır; fasık insan cennetlik olamaz.”¹⁷¹ Biat-ı Rıdvân'dan bahseden ayeti ve “*Muhammed ancak bir peygamberdir, ondan önce de peygamberler geçmiştir. O ölür ya da öldürülürse vaz mı geçeceksiniz?*”¹⁷² âyetini vahyeden de Allâh'tır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı sahabilerin irtidat ettiklerini biliyoruz. Gadir günü Ali'ye biat ettikleri halde, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra bu biatlerine uymamışlar, irtidat etmişlerdir. İrtidat etmeyen ancak birkaç sahabi vardır.”¹⁷³

¹⁶⁶ Efendioğlu, Mehmet, “*Sahabe*”, *DİA*, XXXV, 495, İstanbul 2008

¹⁶⁷ Bu konuda Mehmet Salih Arı tarafından doktora tezi olarak hazırlanan “*İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*”, (Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011) isimli çalışma bize pekçok bilgi sunmaktadır.

¹⁶⁸ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîilik*, 109

¹⁶⁹ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîilik*, 147-295 arası.

¹⁷⁰ Fetih Süresi, 18

¹⁷¹ Şîa'nın inanç konularında Mu'tezile ile birçok paralelliği olduğu göz önünde bulundurulursa bu ifade daha iyi anlaşılır.

¹⁷² Âl-i İmrân, 149

¹⁷³ Bkz. Sofuoğlu, M. Cemal, “*Şîa-i İmamiyye'nin Hadis Anlayışı*”, *Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, 260,263

Şîa'ya göre, "bütün sahabeler âdildir" demek, sahabelerle alakalı, Kur'ân-ı Hakîm ve Nebiyy-i Ekrem'den gelen mütevatir hadislere aykırıdır. Çünkü aralarında münafık, kalpleri hasta, her duyduğuna inananlar da vardır...

"Ehl-i Sünnet, usûl ve furu'da mezheplerini sahabe ve tabiinin sözlerine dayandırmış, bu sebeple bütün sahabeyi tenzih etmiştir... Ehl-i Sünnet'in bunu (bütün sahabe âdildir) söylemekten başka çaresi de yoktur. Aksi halde mezheplerinin çöküşü kaçınılmazdır. Mezheplerini korumak için böyle bir temel oluşturmuşlardır."¹⁷⁴

Şîa'nın bu bakış açısı mezhep kaygısından kaynaklanmaktadır. Çünkü Peygamber'in sözleri ve sünneti onun sağlığında tam olarak kayda geçirilmediğine göre, bunu öğrenmenin tek yolu sahabenin şahitliği ve rivayetleridir. Ayrıca bu sorunlu bakış Şîi kaynaklardan Küleynî'de geçen bir rivayete de terstir: "Ali b. İbrahim+babası+İbn Ebî Negrân+Âsım b. Humeyd+Mansûr b. Hâzım'den (şöyle dediğini rivayet etmiştir):

"Ebû Abdillâh'a (İmâm Câfer-i Sâdık'a) dedim ki: Bana ne oluyor da sana bir soru soruyorum, bana bir cevap veriyorsun; daha sonra sana başka birisi geliyor (ve soruyor da) aynı meselede ona farklı bir cevap veriyorsun? Dedi ki: Biz insanların kimine ziyade kimine noksan (ifadelerle) cevap veririz. Dedim ki: Bana Rasûlullâh'ın ahabından haber ver, onlar Muhammed aleyhisselam üzerine doğru mu söylediler yalan mı? Dedi ki: Bilakis doğru söylediler. Dedim ki: O zaman onlara ne oluyor da ihtilaf ettiler? Dedi ki: Bilmez misin ki bir adam Rasûlullâh'a gelir ve bir soru sorardı da ona bir cevap verirdi, daha sonra (başkasına) önceki cevabı nesheden (başka) bir cevap verirdi. Bu sebeple hadislerin bir kısmı diğer bir kısmını neshetmiştir."¹⁷⁵

Görüldüğü gibi burada Cafer-i Sadık, ahabın Hz. Peygamber hakkında doğru söylediğini belirtmesine rağmen Şîa'nın sadece Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer el-Ğıfarî, Mikdâd b. Esved ve Ammâr b. Yâsir gibi belirli sahabeleri güvenilir kabul etmesini anlamak kolay değildir.¹⁷⁶

Şîa Hz. Ali'nin hilafetini desteklemeyen, fitne olaylarında karşı tarafta yer alan veya Hz. Ali'nin saflarına katılıp karşı tarafa kılıç çekmeyen sahabelerin adaletini kabul etmemektedir. Çünkü sahabeler bahsedilen konular sebebiyle Hz. Peygamber

¹⁷⁴ Bkz. Ünal, Abdullah, Şîada *Hadis Usûlü*, 135-136; Sübhani, *Usûl*, 112-113

¹⁷⁵ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 65/3. Küleynî bu rivayeti İhtilafu'l-hadis babı başlığı altında verdiği on rivayet içerisinde zikretmektedir 62-68

¹⁷⁶ Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "*Hadis*", *DİA*, XV, 40, İstanbul 1997

zamanındaki konumlarını değiştirmişler ve irtidat etmişlerdir. Şia'nın sahabî tanımı ve sahabiler hakkındaki görüşlerinden anladığımıza göre Rasûlullâh'a olan biatlarını bozmayan ve irtidat etmeyen sahabiler şunlardır: *Peygamber'in sağlığında ölenler, ilk üç halifeye gönüllü olarak biat etmeyenler, Hz. Ali'ye biat eden ve savaşlarda onun yanında yer alanlar*. Ancak Şia'nın adaletini kabul ettiği sahabilerin de bu şartları taşıdığı söylenemez. Çünkü Şia'nın kabul ettiği sahabilerin ilk üç halifeye biat ettikleri hatta Selaman-ı Fârisi'nin Hz. Ömer döneminde valilik görevi aldığı malumdur. Bunun da ötesinde Hz. Ali ilk üç halifeye biat etmiştir. Bütün bunların takiyye ve maslahat gereği olduğunu söyleyerek geçiştirmek çelişkiden başka bir şey değildir.

Şia'nın Hadis Râvîsi Olarak İmâmlara Bakışı

Şia'ya göre İmâmların ilmi müteselsilen Rasûlullâh'tan ve Allâh'tan alınmadır. İmâmlar yeryüzünün en bilgili olanlarıdır. Bilgilerinin kaynağı babadan oğula intikal eden bir ilimdir. İmâmların bildiklerinde yanılmaları, yanlış bir bilgiye sahip olmaları veya verdikleri fetvalarda yanılmış olmaları mümkün değildir. İnsanların her zaman için masum kimselere ihtiyacı vardır ve bu görev Rasûlullâh'tan sonra İmâmlara tevdi olunmuştur. Yeryüzü bir masumun varlığından asla hali olmaz.¹⁷⁷ İmâmet inancı, İmâmın yani devlet reisinin Peygamberler gibi masum olmasıdır.¹⁷⁸ “Ancak İmâm Cefer bazı fakihlerin re'yleri ile ilgilenmiş, bazı meselelerde onların görüşlerini beğenip almıştır. Ebû Hanife'nin naklettiğine göre Cafer es-Sâdık, Abdullâh b. Ömer'den rivayette bulunmuştur. Adı geçen Hz. Abdullâh, İmâmi olmadığı gibi, mutlak anlamda Şia'dan bile değildir.”¹⁷⁹

Şia içerisinde her ne kadar ğulat fırkalarıyla sınırlı tutulsa da İmâmlar hakkında tefvîz¹⁸⁰ inancına sahip olanlar da vardır. İmâmların dışında birisinin onlardan daha âlim olması veya İmâmlara ilim öğretmesi asla caiz değildir.¹⁸¹ Şiilere göre İmâm tıpkı

¹⁷⁷ Bkz. Küleynî, el-Kâfi, I, 168

¹⁷⁸ Özek, Ali, “İmamiye-İsnâaşeriye Şiası ve Tefsîr Anlayışı”, *Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 216

¹⁷⁹ Bkz. Koçkuzu, Ali Osmân, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 221

¹⁸⁰ **Tefvîz**: Allah'ın Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi yarattıktan sonra yaratma işine son verdiğine inanlardır. Bunlara göre, dünyada herşeyi düzenleyen bu ikisidir. Onlar yaratır, onlar rızık verir ve onlar mahveder. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Sadûk, *Risâletü'l-İ'tikâdi'l-İmâmiyye, Şi-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, Trc. Fığlalı, Ethem Ruhi, 141; Müfid, *Tashîhu'l-İ'tikâdi'l-İmâmiyye*, 131

¹⁸¹ Bkz. Murtazâ, *Resâil*, I, 104-105. Şerif Murtazâ Rasûlullâh'ın okuma yazma bilip bilmediğine dair bir soruya cevap verirken şöyle demektedir: Rasûlullâh'ın okuma yazmayı bilmesi de bilmemesi de caizdir.

peygamberler gibi vahiy alır¹⁸², bir peygamberde bulunan hak ve yetkilerin hepsine sahiptir. İmâm ve devlet reisi ile ilgili bulunan bu inancın sonucu olarak Şîa İmâmın insanüstü bir şahıs olduğuna, yaptıklarının tamamen doğru olduğuna, emir ve yasaklarının tıpkı dinin emir ve yasakları gibi kabul edilmesi gereğine inanır.¹⁸³

Şeyh Sadûk İmâmların ilmi ve kaynağı konusunda Şîa'nın inancını şu şekilde ifade etmektedir: “Allâh'ın rahmeti üzerine olsun Şeyh (Ebû Câfer) der ki: “Bizim, selam üzerlerine olsun İmâmlardan gelen *sahih haberler* hakkındaki inancımız şudur: Bunlar, anlamları bakımından Allâh'ın Kitabı'na muvafık olup, muhalif değildir. Çünkü onlar, Allâh Teâlâ'dan vahiy yoluyla elde edilmişlerdir. Şayet onlar, Allâh'tan başka birisinden alınmış olsalardı (Kur'ân'a) aykırı olurlardı.”¹⁸⁴

“Ancak Şîa, İmâmların ilmi konusunda pek çok hurafe ve asılsız bilgiyi kitaplarına sokuşturmuştur. Gerçi Şîa'nın büyük âlimlerinden bazıları bu rivayetleri bir yere kadar temizlemeye ve düzeltmeye çalışmışlarsa da tamamen ortadan kaldırmaları mümkün olmamıştır. Mesela İmâm Cafere nispet edilen cifr ilmi böyle bir hurafeden ibarettir.

Bir rivayete göre, Cafer-i Sâdik'ın öğrencileri, cifr ilmini dinlemek için onun yanına gitmişler ve bu konuda sohbet etmişlerdir. Ebu'l-Hattâb'ın ve ondan sonra Mufaddal b. Ömer, Sedîr es-Sayrâfî ve Ebân b. Tağleb gibi Şiiilerin, Kur'ân'daki bazı ayetlerin batınî manalarına dayanan ve geleceğe ilişkin olayları keşfettiği öne sürülen

---

Bu konuda kesin olarak bir şey söylenemez. Biz böyle dedik çünkü yazmayı bilmek Rasûlullâh ve İmam için mutlaka olması gereken şeylerden birisi değildir. Biz Rasûlullâh ve İmam hakkında şunu kesin olarak söylemekteyiz; Onların her ikisi de Allâh'ı ve O'nun ahvâlu sıfâtını, O'nun hakkında caiz olan ve olmayan şeyleri, bütün dini konuları ve şer'î hükümleri bilirler. İmam bu ilimleri hıfzeder ve başkalarına soru sormaya hacet kalmayacak şekilde insanlara takdim ederler. Nitekim muhaliflerimiz de (bizim inancımız hakkında) böyle söylemektedirler. Ancak bunun dışındaki sanat ve meslekleri Rasûlullâhın veya imamın bilmesi gerekmez. Yazı yazmak, dokumacılık veya boyamacılık gibi bir sanattır. Nasıl ki (nebi veya imam için) sanat çeşitlerini bilmek gerekmezse, yazmayı bilmek de böyledir. Bkz. *Resâil*, I, 105

¹⁸² Şîa'ya göre İmamların Peygamberden farkı, kendisine bilgiyi getiren meleği görmemeleridir. Bu konuda Küleynî'nin, ashabımızdan bir grup diye başlayan bir senetle Zurâre'den rivayet ettiği bir haber şöyledir: İmam Ebû Cafer'e “... O (İsmâil) rasul, nebi idi” (Meryem Sûresi, 54) ayeti hakkında sordum: Rasul ve nebiden kastedilen nedir? Nebi rüyasında görür, ses işitir ancak uyanık olarak meleği görmez. Rasul ise ses işitir, rüyasında görür ve meleği uyanık olarak da görür. Dedim ki: İmamın menzilesi (durumu) nedir? Şöyle dedi: Ses işitir, (rüyada) görmez, meleği uyanık olarak da görmez. Sonra şu ayeti okudu: “Biz senden önce bir rasul, bir nebi ve bir muhaddes göndermedik ki...” Hac, 52. (el-*Kâfi*'yi tahkik eden Ali Ekber el-Ğaffârî dipnotta ayetin metninde bulunmayan “ve bir muhaddes” ilavesiyle okumanın, Ehl-i Beyt'in kiraatinde var olan bir okuyuş şekli olduğunu ifade etmektedir.) Bkz. Küleynî, el-*Kâfi*, I, 176. Aynı yerde benzer başka rivayetler de bulunmaktadır.

¹⁸³ Özek, Ali, *İmamiye-İsnâşeriye Şîası ve Tefsîr Anlayışı, Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 216

¹⁸⁴ Şeyh Sadûk, el-İ'tikâdât fi dîni'l-İmâmiyye, 117. Sadûk bu sözü söylerken Şîi kaynaklarda geçen ve birbirleriyle çelişen rivayetleri hesaba katmamaktadır.

bir ilmi Câfer es-Sâdık'a atfetmeleri neticesinde cifr, İslâmî literatürde bir ilim dalı olarak telakki edilmeye başlanmıştır.¹⁸⁵ “Cifr ilmini Ca’fer es-Sâdık’tan rivayet edenin Hârûn b. Sa’d el-İclî (145/763) olduğu nakledilmesine rağmen, Hârûn b. Sa’d el-İclî, Cafer es-Sâdık’a nispet edilen cifri tenkit edip bunun asılsız olduğunu iddia etmiştir.”¹⁸⁶

“İmâm Cafer-i Sâdık’a ve diğer İmâmlara nispet edilen ilimler cifirle sınırlı kalmamıştır. Felek ilmi, yıldızname gibi kitaplar da ona nispet edilmiştir. Ancak onun bu ilimlerdeki bilgisi Ramazan Ayı’nın başlangıcını tespit edebilmek için öğrendikleriyle sınırlı olsa gerektir. Bu konuda İmâm Cafer’e nispet edilen ve “Ebu’l-Hattab’a verdiği iddia edilen eserin de, astrolog, zecr ve falda meşhur aynı zamanda yıldız bilgisi hocası olan Ebi Ma’şer el-Felekî diye bilinen Cafer b. Muhammed el-Belhî ismi ile karıştırılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ Recez ilmi, söz sanatı ve azaların ihtilacı¹⁸⁸ ile ilgili yazılmış eserler, Ca’fer b. Ebî Ma’şer’e aittir. Bir astroloji ustası olan el-Belhî’nin bu alanla ilgili *Medhal*, *Zeyc* ve *Uluf* gibi meşhur eserlerinin yanı sıra tefsir ve ahkâm ile ilgili açıklamaları da mevcuttur.¹⁸⁹ Bu bağlamda bahsi geçen eserler Ca’fer es-Sâdık’a yalan yere isnat edilmiştir.”¹⁹⁰

“Ali b. Ebi Talib’e ve Cafer Sadık’a isnat edilen görüş, bilgi ve eserlerin çoğu, aslında ğulat fırkalarına ait olup Ali ve oğullarının bütün Müslümanlar nezdinde saygı gören kişilikleri istismar edilerek onlara izafe edilmiştir. Ca’fer es-Sâdık, Allâh’ın dinî ve dünyevi ilimleri insana verdiğini ve hiçbir şekilde insanın gaybı bilemeyeceğini ifade etmektedir. Cifr, çalışıp tahsil yapmakla elde edilemeyen, fakat Peygamber’in vasiyeti yoluyla Allâh katından verilen bir ilim çeşidine isim olmuştur. Cafer es-Sadık’ın yaşadığı dönem ve kendi ilmi dikkate alınırca, bihassa kimya, fal ve cifr gibi konulara dair kitapların onun te’lifleri olması imkânsızdır.”¹⁹¹

Şia Peygamber’in masumiyeti konusunu da İmâmın masumiyeti ve yetki alanını destekleyecek şekilde anlama ve yorumlama cihetine gitmiştir. Çünkü İmâmın masumiyetine kadar uzanan bu meselede masumiyet ne kadar geniş tutulursa İmâmlara

¹⁸⁵ Atalan, Mehmet, *Şia’da Cifr İlminin Yeri*, 119. (Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2006, Cilt: 9, s. 25, ss. 109-123)

¹⁸⁶ Bkz. *Te’vilü Muhtelifü’l-Hadîs/Hadis Müdafaası*, Trc. Hayri Kırbaşoğlu, 99-100; Atalan, Mehmet, A.g.m, 121

¹⁸⁷ Atalan, Mehmet, A.g.m, 118

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *İhtilâcu’l-A’zâ* isimli kitabın İmam Cafer’e isnâd edildiğini ancak bunun yalan olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, 112

¹⁸⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI, 102

¹⁹⁰ Atalan, Mehmet, A.g.m, 118

¹⁹¹ Atalan, Mehmet, A.g.m, 123

dayandırılan Şîî hadis külliyyatı ve fetvaları o kadar yetkinlik kazanmış olacaktır. Bu konuda Şia'nın Hz. Peygamber'in masumiyeti inancını Ehl-i Sünnet'ten daha öte bir konumda telakki ettiğini söyleyebiliriz. Şia bu sebeple Kur'ân'da geçen itâb ayetlerini te'vil etmek veya Rasûlullâh'tan başkası hakkında nazil olduğunu söylemek suretiyle farklı bir duruş sergilemektedir. Kanaatimizce Şia'yı buna iten asıl sebep, buradan İmâmların masumiyetine bir yol aralamaktır.

Bu konuda (İmâmların ilmi konusunda) Şîî kaynaklarda her ne kadar Kur'ân ve Sünnet'e aykırı rivayetler nakledilmekteyse de, bazı rivayetler ışığında İmâmların ilminin kendi ifadeleriyle Kur'ân'a muvafık olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin İmâm el-Bâkır şöyle demiştir:

“Ey Câbir! Eğer size kendi arzu ve görüşlerimizin telkin ettiği şeyleri hadis diye nakletseydim, helak olanlardan olurum. Bazıları altın ve gümüşü nasıl biriktirip yığıyorlarsa, biz de Allâh'ın Elçisi'nden alıp yığdığımız hadisleri işte öyle naklelerimiz.”¹⁹²

“Muhammed b. Şüreyh'in de İmâm Cafer es-Sâdık'tan şöyle bir rivayeti vardır: “Allâh'ın adı üzerine yemin ederim ki, biz arzu ve görüşlerimize göre değil yalnız Rabbimizin buyruğuna göre konuşuruz.” Şia'nın bu konuyla ilgili birçok rivayeti olduğundan Ehl-i Beyt İmâmlarına bunun aksini isnat etme, yalan ve iftiradan ibarettir.”¹⁹³

Ehl-i Beyt İmâmlarının bu iddialardan beri oldukları ve doğru kimseler oldukları, rivayet ettikleri hadisler konusunda güvenilir oldukları Ehli Sünnet uleması nezdinde müsellemler olmakla birlikte, Şîî kaynaklarda İmâmların ilmi konusunda nakledilen bazı rivayetlerin, bahsedilen batıl inanışa zemin hazırladığı da bir vaki'dir.¹⁹⁴

¹⁹² el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 30

¹⁹³ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 30

¹⁹⁴ Küleynî, el-Kâfi'de (C. I) geçen bazı bab başlıklarını göz atarsak bu söylenenlerin dayanakları daha iyi anlaşılacaktır: İmamlara itaatin farz olduğu, s. 185; İmamlar yeryüzünde Allâh'ın halifeleri ve oradan içeri girilen kapılarıdır, s. 193; İmamlar Allâh'ın nurudurlar, s. 194; İmamlar yeryüzünün direkleridirler, s. 196; İmamlar Allâh'ın kitabında zikrettiği işaretler (ayetlerdir.), s. 206; Allâh'ın kitabında zikrettiği ayetler imamlardır, s. 207; Allâh'ın insanlara onlardan soru sormalarını emrettiği zikir ehli kimseler imamlardır, s. 210; İlimde râsîh olanlar imamlardır, s. 213; İmamlara ilim verilmiş ve sadırlarında sabit kılınmıştır, s. 213; Kur'ân imamlara hidayet eder (götürür), s. 216; Allâh'ın kitabında zikrettiği nimet, imamlardır, s. 217; *Amellerin Peygambere ve İmamlara arz olunacağı*, s. 219; *İmamların yanında Allâh katından inen bütün kitaplar vardır ve onlar dillerinin farklılığına rağmen o kitapları bilmekte dirler*, s. 227; Kur'ân'ın tamamını imamlardan başkası bir araya toplamamıştır ve onlar Kur'ân'ın bütün ilimlerini bilmekte dirler, s. 228.

Şîa'nın İmâmların ilâhî tayinle (nasla) vasi oldukları ve bu sebeple gaybı bilebildikleri iddiası, hatta tevfiiz gibi daha aşırı bazı fikirler de Şîiler arasında yaygındır. Bu iddia ve rivayetler sağlam bir temele dayanmamasına karşın İmâmın hüccet oluşunu ispat edebilmek adına Şîiler tarafından ortaya atılmış ve benimsenmiştir. Her ne kadar Ayetullah Mekârim Şîrâzî İmâmet inancının, İslam'ın şartları arasında olmayıp, Şîi olmanın şartları arasında yer aldığını ifade etmekteyse de¹⁹⁵ İmâmet görevinin nas ile belirlendiğini ve iman esaslarından birisi olduğunu, İmâmet ve mehdilik müessesesine inanmayanların din dairesinden çıkacağı gibi aşırı fikirler Şîilerin kaynaklarında bulunmakta ve savunulmaktadır.

“Ehli Beyt İmâmlarıyla ilgili aşırılık hareketi, Şîa'dan bir topluluk arasında doğup gelişmiştir. Bunların elebaşları arasında Beyan b. Sem'ân, el-Muğire b. Saîd, Beşşar eş-Şaîrî ve Ebu'l-Hattab'ı sayabiliriz. Bunlar ehli beyt İmâmlarının ilâhlığını, peygamberliğini yahut kendilerinin peygamber olduklarını iddia ediyorlar, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ile Hz. Ali taraftarı olmayan herkesi kâfir sayıyorlardı. Ehli Beyt İmâmları, aşırı fikirlere sahip bu kimselere şiddetle karşı çıkıyor, onları Şîa saflarından kovmakla yetinmeyip lanetliyor ve kendilerinden beri olduklarını ilan ediyorlardı. İmâm Sâdik onlara hitap ederek şöyle demiştir: *“Allâh'a yaklaşın! Zira tam bir fasıklar, inançsızlar ve müşrikler gürhusunuz!”* Çevresinde bulunanlardan Kûfe'ye gidecek birine de şöyle demişti: *“Oraya vardığında Beşşar eş-Şaîrî'yi bul ve şöyle de: Be hey kâfir, behey günahkâr, ben senden beriyim!”* Beşşar bir gün huzuruna girdiğinde olanca gücüyle şöyle bağırmişti: *“Lanet herif! Çık dışarı! Allâh ikimizi aynı çatı altında bir araya getirmesin...”*¹⁹⁶

“İmâmlara nisbet edilen bu iddialar Şîa nezdinde sadece geçmişte kalmış bir bilgiden ibaret değildir. Modern dönemde aşırılık olgusuna örnek olarak birçok bilgin gösterebiliriz. Kum şehrindeki usûl hocalarından Şeyh Muhammed Hüseyin el-Vâhid el-Horasânî, Yüce Allâh'ın yaratma ve rızık verme gibi fiillerinin İmâmlara havâle (tefvîz) edildiğini, bu tefvizin sahîh ve geçerli olup Allâh inancıyla çelişmediğini söylemektedir. el-Horasânî'nin görüşleri hakkında fikir vermek için şu ifadesini aktarabiliriz: “ İmâmlar, varlığın dayandığı şeyin failleridir. Varlık ise Allâh'tandır. Asrın İmâmı kul olmuştur. Kulluk, özü rablik olan bir cevherdir. Bu cevhere sahip

¹⁹⁵ Özek Ali, *İmamiye-İsnâaşeriye Şîası ve Tefsîr Anlayışı, Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, 216; *Sünnîlik-Şîilik*, 27

¹⁹⁶ Bkz. Keşşî, *Ricâl*, 399-400 (no: 743); el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîilik*, 232

olanın diğere varlıklara nispetle Rabliğı müstakillen olmasa da Yüce Allâh ile birlikte, O'nun sayesinde tahakkuk etmiş olur.”¹⁹⁷

“İmâm Humeynî, *Misbâhu'l-hidâye ile'l-velâyeti ve'l-hilâfeti*¹⁹⁸ isimli kitabında şöyle demektedir: “Onların (İmâmların) değişik makamları vardır. Örneğin (Allah ile öyle hallerimiz olur ki o hallerde O O, biz biz olmamıza rağmen O biz, biz O oluruz) makamı. Cenâb-ı mukaddesin Recep ayıyla ilgili dualarında işaret ettiği hususlardan biri de şudur: (Seninle (İmâmların) arasında, sana kul olmaları dışında bir fark yoktur). Ziyaret bölümünde ise şöyle bir ifade yer almaktadır: “Yaratılmışların hesabını görmek size (İmâmlara) düştüğü gibi, dönüşleri de sizedir.” Mü'minlerin Emiri Hz. Ali'ye nispet edilen şu söz de ilginçtir: “Ben ki cennetlikleri cennetlerine dâhil eden kişiyim...” Mütevatir olarak nakledildiği üzere Hz. Ali, cennet ile cehennem ehlini taksim edicidir...” Ben (önceki) peygamberler ile batın (gizli) idim. Allâh Rasulü Hz. Muhammed ile zahir oldum...”¹⁹⁹

“Mezhebimizin zorunlu ilkelerinden biri de, İmâmlarımızın ne melek-i mukarreb, ne de gönderilmiş bir peygamberin erişemeyeceği bir makama sahip olduklarıdır. Bu bize ulaşan rivayet ve hadislerin gereğidir... Tevhid hakikati, onların erkine bağlılık göstermeksizin tam olamaz... Bunun nedeni şudur: İmâm övülmüş bir makama, yüksek bir dereceye ve yaratıcı bir hilafete sahiptir. Bu evreni oluşturan zerrelere tümü bu hilafetin erk ve iktidarına boyun eğer.”²⁰⁰

“...Hz. Muhammed buyurdu ki: Cennetliklerden biri, herhangi bir şeye “ol” dediğinde kesinlikle olur. Gönderilmiş Peygamberler ve rüşd ehli Allâh dostlarının mucize ve kerametler göstermekten geri durmaları bu makamın bir işaretidir. Çünkü bu mucize ve kerametlerin temeli, alçak ve yüksek âlemlerde bir tür rablik, saltanat ve iktidar sergilemektir... Görünür dünyadaki rablik, yani yüce Allâh'ın Rabliğı ellerinde olmasına rağmen onu bile kendi elleriyle göstermek istemezler”²⁰¹

“Hz. Ali'ye ilâhî vasıflar nispet eden *Hutbe-i Beyan Şîf* metinlerinde ve *Nehcü'l-Belâğa*'da yoktur. Seyyit Kazım er-Reştî'nin çok sağlam (mütevâtir, hatta müstefiz)

¹⁹⁷ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 51-52. Buradaki ifadelerde bir kapalılık olduğu görülmektedir. Ancak bu ifadeler alıntı yaptığımız tercümedeki ifadelerdir.

¹⁹⁸ Müellif Ahmet el-Kâtip bu kitabın İmâm Humeynî'nin ölümünden on yıl sonra yayımlandığını ve doğruluğunu teyit etme imkânına sahip olmadığını söylemektedir. Bkz. *Sünnilik-Şiilik*, 52

¹⁹⁹ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 53.

²⁰⁰ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 54

²⁰¹ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 55-56

saydığı bu rivayet, senet zincirinden yoksun, kaynağı bilinmeyen nakillerdendir. Yaş kuru hemen her türlü rivayetin bulunduğu *Bihâru'l-Envâr*'ın müellifi Şeyh el-Meclisi bile şöyle demektedir: "... Bildiğimiz kadarıyla muteber nakiller arasında bulunmamaktadır..." Beşaretü'l-İslam müellifi Seyyid Mustafa âl Seyyid Haydar el-Kazimi, Seyyid Cafer Murtaza el-Âmilî, Seyyid el-Hûî, Seyyid Ali el-Hüseynî es-Sistânî gibi Şîî âlimleri de bu hutbenin uydurma olduğunu söylemişlerdir."²⁰²

Şiiler nezdinde bu tür hurafe bilgilerin yayılmasının temel sebebi vesayet ve ona bağlı olarak masumiyet inancıdır. Çünkü İmâmlar hilafet görevinin tevdi edilmesi gereken efdal kimselerdir. Hatta Şiiler çocuk yaşta babasını kaybeden İmâmların başka birisinden ilim almasını da inançlarına muhalif gördüklerinden bunu reddeder ve onlar hakkında türlü türlü efsaneler ortaya atarlar. Nitekim bu konuda Şii kökenli araştırmacı Ahmet el-Kâtip şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"... Bu tür iddialar dışında bir şeye dayanmayan İmâmet teorisini kurtarmak için yapacak başka bir şey de bulunmamaktadır. Özellikle masum İmâmların ilimlerinden bahsedildiğinde, bunlardan bazılarının (mesela Muhammed el- Cevâd, Ali el-Hâdî ve el-Mehdî gibi) henüz bebekken babalarını kaybettikleri bilinmektedir. Yani babalarından ders alarak bir şeyler öğrenme imkânları olmamıştır. Bu durum İmâmiyye mensuplarını, bu İmâmların ilmi öğreticisiz, yani doğrudan Yüce Allâh'tan öğrendikleri gibi bir iddiada bulunmaya zorlamıştır. Yoksa ilmi, başka kişilerden öğrendiklerini itiraf etmeleri gerekecekti. Fakat hocalık edip öğreten kişiler, kendilerinden daha yüksek konumda olacakları için İmâmet makamına da daha layık olacaklardı."²⁰³

Şîa'nın aşırı tavrı ve Hz. Ali üzerinden yayılan yalanlar sebebiyle ondan gelen hadislere âlimlerin şüpheyile bakması sonucunu doğurduğu gibi, İmâmların değilse de onlardan yapılan rivayetler hakkında da aynı şüphenin hâsıl olması kaçınılmazdır. Nitekim Şîa'nın Usûlî ekolüne mensup olan Şeyh Müfid bu türlü aşırılık ifade eden Şîî rivayetlerini²⁰⁴ sağlam bulmamakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

²⁰² Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 64-65

²⁰³ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 47

²⁰⁴ Haber-i Vâhidleri

“Bu konuda rivayet edilen haberi vahidler, sonradan bin değil milyon kişi tarafından aktarılmış olsa da, dinen kesin bilinen gerçekler aleyhinde kanıt olamaz ve müşahedelere dayanarak bilgisizce hareketlerde bulunulması caiz olmaz.”²⁰⁵

Şia'nın Diğer Râvîlere Bakışı

Şia'nın hadis anlayışını ve hadislerinin güvenilirliğini doğru değerlendirebilmek için üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan birisi de râvîler meselesidir. Sahabenin adaletini kabul etmeyen Şia acaba aslî kaynaklarını rivayet eden râvîler hakkında ne kadar hassasiyet göstermektedir? Acaba sahabeyi güvenilir birer râvî olarak görmeyen Şia bunun yerine çok sağlam bir senet sistemi mi getirmiştir? Ya da Şia'nın râvîleri hangi güvenilirlik şartlarını taşımaktadır?

Bu soruların cevaplarını bulabilmemiz için yapmamız gereken şey, İmâmların ashabını ve râvîlerini tanımak, onların güvenilirliğini sorgulamaktır.

Sahabeye bakış açısını yukarıda bir nebze vermeye çalıştığımız Şia, hadislerin rivayet yollarından sahabenin adını çıkarmakta ve Rasûlullâh'tan rivayet etmekten ziyade hadislerini daha çok İmâmlardan rivayet etmektedir. Çünkü Şia'ya göre İmâmlar sahih hadislere ve doğru bilgiye ulaşmada en sağlam yollardır.

“Râvînin tezkiye edilmesi ve sika kabul edilmesi, (ameline) hayatının düzgünlüğüne, davranışlarının sağlamlığına, sözlerinin güvenilirliğine ve takvasına dayanmaktadır. Ancak sika ve âdil kabul edilmesi için sikanın şehâdetinin yeterli olup olmadığı konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır; “Ensari'ye göre (bir râvînin güvenilirliği için) bir kişiden fazlasının şehâdeti gerekmektedir. Ensari, “Zahir olan, birden fazlasının şart olduğu konusunda ittifak ettikleridir. Râvînin sağlamlığının kabulü konusunda da uzmanların adl olmaları gerekmektedir”²⁰⁶ derken, Gurayfi “Bütün Müslümanlar arasında meşhur olan bir râvînin sikalığının kabulü için bir tek adlin tezkiyesinin yeterli olduğudur” demektedir.²⁰⁷ Ayrıca bazı âlimler, tezkiyeyi yapanların İmâmi olmalarını da şart koşmaktadırlar ki bunun gerçekleşmesi çok zordur. Kudemâ da, çok az râvî hakkında “sâlih biridir” veya “sika biridir” tanımını

²⁰⁵ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 46

²⁰⁶ Ünalın, Abdullah, *Şiada Hadis Usûlü*, 88

²⁰⁷ Gurayfi, *Kavâid*, 170

kullanmışlardır. Bunun zorluğunu gördüklerinden dolayı, “bütün icaze şeyhlerinin tevsike ihtiyaçları yoktur” ifadesini ileri sürmek zorunda kalmışlardır. Bahranî, “İcaze şeyhleri icazenin en üst derecesindedirler” demektedir.”²⁰⁸ Dolayısıyla tezkiye edenlerin, “Fılan sikadır...” gibi, râvîleri ta’dil eden ifadeleri, şeyhlere dayandırdıkları düşüncelerinden öteye geçmemektedir.²⁰⁹ Oysa ta’dilin en önemli şartı şehâdetdir; yani bizzat görmek ve duymaktır.”²¹⁰

Şia bazı râvîleri tartışmasız olarak sika kabul etmekte ve onların rivayet ettiği veya onlardan rivayet edilen haberlere eleştiri getirmemektedir. Onlardan rivayet edilen haberlerde senedin son tarafında bulunan kusurları değilse de baş tarafında bulunan kusurları kusur olarak kabul etmemektedir. Mesela güvenilirliğini mutlak olarak kabul ettiği bu râvîlerin (ki bunlar İmâmların ashabı ve onlardan rivayet edenlerdir) mechûl kimselerden yaptıkları rivayetleri zayıf olarak görmemektedirler. Onların rivayette bulunduğu mechûl kimseleri veya râvînin ismini zikretmedikleri yani tedliste buldukları rivayetleri, sika kimselerden muttasıl bir senedle rivayet edilen haberler gibi mütalaa etmektedirler.

Şia’nın Hadis Usûlü’nde Ehl-i Sünnet’ten ayrıldığı en önemli noktalardan birisi, yegâne rivayet kaynağı olarak kabul ettikleri *Ashabu’l-İcma*’dır. Şia’ya göre, altışar kişiden oluşan²¹¹ ve üç grupta toplanan on sekiz kişilik bu âlimler grubu (İmâmların öğrencileri), sahih hadis kaynaklarını oluşturmakta ve bunlara dayanan hadislerin kabul ve tasdik edilmesi gerekmektedir. Bunlardan birinin rivayet ettiği hadis, onunla ma’sûm arasındaki râvî zincirinin sıhhatine bakılmaksızın sahih kabul edilmektedir. Onlardan rivayet edilen hadislere düşülen, “*tashîhu mâ yasihhu anhum/onlardan gelen hadislerin sahih kabul edilmesi gerekir*” kaydı, hadisin hangi kısmına girerse girsün, senedinin, mürsellerinin, ma’rûflarının, maktu’larının sıhhatine delalet etmektedir.²¹² Şia’nın *ashabu’l-İcmâ*’yı güvenilir kabul etmesi bir yere kadar kabul edilebilirse de, onların mürsellerini ve onlardan rivayet edilen sorunlu senetleri de eleştirmeden kabul etmesi problemlidir. Çünkü bazı Şîî âlimler temel kaynaklarında bulunan hadislerin senedinin baş tarafı bunlardan birisine dayanıyorsa, sonraki kısmında meydana gelen

²⁰⁸ Ünalın, Abdullah, *Şiada Hadis Usûlü*, 89

²⁰⁹ Hemedânî, *Misbahu’l-Fakih/Salat*, 12 (Ünalın’ın dipnotu)

²¹⁰ Ünalın, Abdullah, *Şiada Hadis Usûlü*, 89

²¹¹ Ünalın, Abdullah, *Şiada Hadis Usûlü*, 71

²¹² Ünalın, Abdullah, *Hadis Usûlü*, 72

sorunları rivayeti red gerekçesi saymamaktadırlar. Ancak Şeyh Tûsî İmâm Sadık'ın ashabından bazılarını zayıf saymış ve onlara ayırdığı bölümde şöyle demiştir:

“İbrahim b. Ebî Habbe zayıftır, el-Hâris b. Ömer el-Basrî daîfu'l-hadistir, Abdurrahman b. el-Hulkâm (الهلقام) zayıftır, Amr b. Cemî'/Cümei' (جميع) (Ebû Osmân el-Ezdî el-Basrî) zayıftır.²¹³ Muhammed b. Haccâc el-Medenî münkeru'l-hadistir. Muhammed b. Abdulmelik el-Ensârî el-Kûfî zayıftır. Muhammed b. Miklâs el-Esedî el-Kûfî ğulattan mel'ûn birisidir.”²¹⁴ Buna rağmen Tûsî, İmâm Cafer'in ashabından ğulat mensubu olanların rivayetlerini bile reddetmemiş ve “*salah üzere oldukları dönemde rivayet ettikleri*” gerekçesiyle kabul etmiştir.²¹⁵ Hicri beşinci yüzyıl bilginlerinden İbnu'l-Gadâirî, (İmâm Caferi Sâdik'ın ashabından) *el-Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi* hakkında olumsuz bir kanaat belirterek şöyle demiştir: “

Zayıf ve tutarsızdır. Aşırılıkta uç sözleri olan (sözleri değiştirilen) ve Hattabî fırkasından birisidir. Rivayetlerine birçok şey katılmış, aşırılar onun rivayetlerini çokça nakletmişlerdir. Hadisinin yazımı caiz değildir.”²¹⁶ Buna rağmen el-Hûû ve daha başkaları, aynı kişi hakkında olumlu kanaat belirterek rivayetlerini kabul etmişlerdir.”²¹⁷ Kâfi'nin birinci cildini esas aldığımızda tespit edebildiğimiz kadarıyla Küleynî'nin naklettiği rivayetlerden *Mufaddal*'ın senesinde bulunduğu rivayet sayısı kırka yakındır.²¹⁸ Bu rivayetlerin bir kısmı İmâmların ilmi ve faziletiyle ilgilidir. Bu da bize Şîf külliyat içerisinde tenkit edilen bu râvîden ne kadar çok rivayette bulunulduğu konusunda bir ipucu vermektedir.

“Aşırı uçlardan Şîa'nın saflarına karışan bu kimseler, Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik, Hermesçilik gibi İslam öncesi din ve felsefelerden ithal ettikleri çarpık inançları Ehl-i Beyt adına yaymaya çalışmışlardır.”²¹⁹ Bunlardaki aşırılığın odağını oluşturan ana fikir, Ehl-i Beyt İmâmlarını normal insan seviyesinin üstünde peygamberlik, hatta ilâhlık seviyesine çıkarmaktı. Bu kimseler vahyin kıyamete kadar sürmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Bunlardan bazıları da Allâh'ın İmâmların şahsına

²¹³ Bkz. Tûsî, *Ricâl*, 251 (no: 3517)

²¹⁴ Bkz. Tûsî, *Ricâl*, 146, 178, 232, 249, 285, 294, 302.

²¹⁵ Bkz. Tûsî, *el-Udde*, I, 149-150

²¹⁶ Bkz. el-Ġadâirî, *Ricâl*, I, 28. Ġadâirî'nin metni şu şekildedir:

المفضل بن عمر الجعفي أبو عبد الله: ضعيف متهافت مرتفع القول خطابي و قد زيد عليه شيء كثير وحمل الغلاة في حديثه حملا عظيما ولا يجوز أن يكتب حديثه

²¹⁷ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 49

²¹⁸ Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, I, 26, 31, 45, 52, 102, 154, 195, 197, 224, 227, 232, 254, 261, 264, 272, 300, 308, 309, 333, 336, 338, 340, 343, 377, 418, 419, 441, 442, 447, 454, 459, 473, 474, 537 (bazı sayfalarda birden fazla rivayet bulunmaktadır).

²¹⁹ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 31

hulul ettiğine inanıyor ve İmâmları düpedüz ilâhlaştırıyorlardı.²²⁰ Aşırılar İmâmların Hz. Peygamber'in vasiyetlileri olduğunu iddia etmişler ve bunun delillerinden olmak üzere İmâmlara birçok mucizeler isnat etmişlerdir. Oysa sözkonusu İmâmların hiç birisinde ne böyle bir mucize görülmüş, ne de ağızlarından gaybı bildiklerini gösteren bir söz çıkmıştır.”²²¹ “İmâm Cafer-i Sâdık yakın çevresinde bulunan bazı adamlara karşı cemaatini uyarmış hatta bu kişileri lanetle anmıştır. Bu rivayetlerden anlaşılan şudur ki, o dönemde mevcut idareye ve (resmî otoritenin desteklediği) dini anlayışa muhalefet kısmen İmâmlar üzerinden yürütülüyor ve İmâmlar da bunu bildikleri için cemaatini ısrarla uyarma gereği duyuyorlardı.

Ebu'l-Hattab el-Esedî İmâm Cafer'in haşa ilâh olduğunu iddia ediyordu. İmâmın kendisinden beri olduğunu ilan ettiği ve lanetlediği haberi ulaştınca şöyle demiştir: “İmâm, Basra'da yaşayan başka bir Ebu'l-Hattab'ı kastetmiştir.” İmâm Cafer bunu öğrenince onu tekrar lanetlemiş ve şahsıyla ilgili detayları da özellikle belirtmiştir. Kûfe'de yaşayan Ebu'l-Hattab, İmâm'ın bu kesin tavrı karşısında bile teslimiyet göstermeyerek şöyle demiştir: “İmâm Sadık beni halk önünde lanetliyor. Çünkü geminin güvende kalmasını istiyor. Tıpkı fakirlere ait gemiyi zorba kralın elinden kurtarmak isteyen Hz. Musa'nın yol arkadaşı gibi.”²²² Ebu'l-Hattab öldürüldüğü zaman İmâm Sâdık şöyle demiştir: “Allâh Ebu'l-Hattab'a lanet etsin. Allâh, onunla birlikte öldürülenlere lanet etsin. Onlardan hayatta kalanlara lanet etsin. Kalplerinde onlar için zerre kadar merhamet duyanlara lanet etsin.”²²³

Şîa içerisinde yalanı, sapık inançları ve fitneleri yaymak için zaman zaman ortaya çıkan kimselere misal olarak şu isimleri zikredebiliriz:

1-Abdullâh b. Sebe.²²⁴ İmâm Cafer-i Sâdık onun hakkında şöyle demektedir: “Allâh Abdullâh b. Sebe'ye lanet etsin. Mü'minlerin Emiri Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia etti.

²²⁰ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 32

²²¹ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 36

²²² el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 37

²²³ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 40

²²⁴ Bu kişinin bizzat yaşayıp yaşamadığı polemik konusu olmuştur... buna rağmen, Radikal ve aşırı fikirlerin Kûfe'deki Sebeîler arasında çok yaygın olduğu gerçeğini göz ardı etmemiz söz konusu olamaz. Bunlar Kûfe'ye yerleşmiş Yemen asıllı kabilelerin bir bölümüdür. Ehl-i Beyt İmamları ve Şîa'nın Abdullâh b. Sebe ve Sebeîler'e duydukları öfke, inkârı mümkün olmayan bir gerçekliktir (Bkz. El-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 32-33). İbn Sebe'yi inkâr temayülü eğer Şîa'nın temellerini atan birisi olma iddia ve ithamlarını çürütmek gibi bir düşünceden kaynaklanıyorsa Şîî müellif Murtaza Askerî, İbn Sebe rivayetiyle ilgili olarak Seyf b. Ömer'i nasıl eleştiriyorsa, Şîî kaynaklarda geçen İbn Sebe hakkındaki bilgileri hangi gerekçeyle reddettiğine ve bu rivayetleri eserlerine alan Şîî ulemaya ne tür bir eleştiri getirdiğine de açıklık getirmelidir. Başta Şeyh Sadûk olmak üzere Şîa'nın mütekaddimîn uleması bu

Hâlbuki Mü'minlerin Emiri, Allâh'ın itaatkâr bir kulu idi. Bize iftira edenin vay haline. Bir topluluk hakkımızda bizim söylemediğimiz şeyleri söylüyorlar. Onlardan Allâh'a sığınırız. Onlardan Allâh'a sığınırız.”²²⁵ 2-Beyan b. Sem'ân en-Nehdî 3-el-Muğîre b. Saîd 4-Hamza b. İmare el-Berberi 5-el-Hâris eş-Şâmî 6-Abdullâh b. el-Hâris 7-Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeyneb el-Esedî.

Bu isimler bizzat İmâm Cafer'in onları lanetleyen bir konuşmasından alınmıştır. Kendisi bu konuşmasında şöyle demektedir: “Şeytanların her günahkâr iftiracıya indiği gibi indiği kimseleri size bildireyim mi? Onlar şu yedi kimsedir: el-Muğîre, Beyân, Saîd, Hamza b. İmare el-Berberî, el-Hâris eş-Şâmî, Abdullah b. el-Hâris, Ebu'l-Hattâb”²²⁶

“İmâm Cafer es-Sâdık şöyle demektedir: “Bizler yüce Allâh'ın yarattığı kullardan başka bir şey değiliz. Allâh'a karşı hiçbir hüccetimiz olmadığı gibi, elimizde Allâh tarafından bir berat da yoktur. Hepimiz ölümü tadacak ve sorgulanacağız. Aşırıları sevenler bizi öfkelenendirir. Onları öfkeleniren de bizi sevindirir. Aşırıları küfürdedir. Mufavvize ise şirk batağındadır. Allâh aşırıları lanetlesin. Varsın Hristiyan olsunlar, kaderciler olsunlar! Mürcie olsunlar, Harûriye olsunlar.”²²⁷ “Hakkımızda bizim demediklerimizi söyleyene Allâh lanet etsin. Bizi, yaratan Allâh'a kulluk makamından çıkartana Allâh lanet etsin”²²⁸ “İmâm Sâdık, Şîa'yı aşırıları konusunda sürekli uyarır ve şöyle tembihlerdi: Gençlerinizi aşırılardan sakındırın ki, onların (inançlarını) bozmasınlar. Çünkü aşırıları, Allâh'ın yarattıklarının en kötüleridir. Yüce Allâh'ın

---

şahıstan bahsetmişler ve onu kötülemişlerdir. Şeyh Sadûk İbn Sebe hakkında bir rivayeti Şîa'nın en güvenilir râvîlerinden Zurâre'den nakletmektedir (bkz. Sadûk, *Risâletu'l-İtikâdi'l-İmamîyye*, 119, Trc. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1978). Şayet İbn Sebe rivayetleri hayal mahsulü ve uydurma ise, bu rivayetlere eserlerinde yer veren Şîa âlimlerinin diğer rivayetleri ne kadar güvenilirlerdir?

²²⁵ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 39-40; el-Keşşi, er-*Ricâl*, 106, 170-174. Keşşi, Abdullâh b. Sebe' maddesinde onun Hz. Ali'ye ilâhlık isnat ettiğini, Hz. Ali'nin kendisini tevbeye davet ettiğini, yüz çevirince de onu yaktırdığını söylemektedir. İbn Sebe hakkında Şîa kaynaklarında geçen ve İmam Cafer'e nisbet edilen rivayetler Seyf b. Ömer dışında kimselerden de rivayet edilmektedir. Dolayısıyla İbn Sebe masalının sadece Seyf b. Ömer'in uydurduğu bir habere dayandığını iddia etmek üzerinde düşünülmesi gereken bir iddiadır. Tûsî, *Ricâl*, 341 de Abdullâh b. Sebe'nin adını vermekte ve “*küfre döndü ve ğuluv fikirleri izhar etti*” demektedir.

²²⁶ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 33

²²⁷ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 39 (el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, III, 51-52 baskı yılı h.1301. el-Kâtip'in dipnotu.)

²²⁸ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 39; el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XXV, 297 (bu sayfanın öncesi ve sonrasında imamların kendilerini beşer üstü görenleri reddetmeleri ve onlara lanet etmeleriyle alakalı rivayetler bulunmaktadır.); el-Keşşi, er-*Ricâl*, 297, 527

ululuğunu küçümser, O'nun kulları için ilâhlık iddiasında bulunurlar. Aşırılar, Yahudilerden, Hristiyanlardan, Mecusilerden ve müşriklerden daha kötüdürler.”²²⁹

Bu söylenenler ışığında şu anlaşılmaktadır ki, “Şeyh Tûsî ve Necâşî'nin kitaplarında Cafer-i Sâdık'ın ashâbı olarak zikredilen kimselerin tamamının sika olduğunu söylemek mümkün değildir.”²³⁰

X. ŞİA'NIN TEMEL HADİS KAYNAKLARI

Hadis dendiği zaman Şîî anlayışta Rasûlullâh ile birlikte masum kabul edilen bütün İmâmların söz ve fiillerinin de kastedildiği daha önceki bölümde geçmişti. İmâmlar içerisinde kendisinden en fazla söz ve fetva rivayet edilenler İmâm Cafer-i Sadık ve onun babası Muhammed Bâkır'dır. Şîî külliyyat içerisindeki haberlerin çoğu bu iki İmâmdan rivayet edilmektedir. Bunun yanı sıra İmâm Mûsâ Kâzım, İmâm Rızâ, İmâm Hasan el-Askerî gibi diğer İmâmlardan da rivayetler bulunmaktadır. Şîî anlayışta İmâmlar “taklit edilmeleri caiz olan müçtehitler konumunda olmayıp Allâh'ın Elçisi'nin “size iki şey bırakıyorum: Allâh'ın kitabı ve neslim” övgüsüne mazhar olmaları bakımından tâbî olunması gereken mercilerdir.”²³¹

Şia'nın muasır âlimlerinden Horasani, Şia'nın neden Ehl-i Beyt hadisleri ile amel ettiğini şöyle açıklamaktadır: “... İmâmların ilmüne gelince, o da Hz. Peygamber'e ulaşan silsile içinde yer alan dedelerinden nakledilmiştir. Şia'nın görüşüne göre bu silsile ya da senet zincirinde aksaklık olması söz konusu değildir. Çünkü H. 250. yıla kadar İmâmlar Şia'nın arasında bulunuyorlardı. Onların civarında bulunan taraftarları hadisleri yazdıklarında kendilerine arz ederek sağlamların çürüğünden ayrılmasını sağlıyorlardı.”²³² Ayrıca bu büyük İmâmlar Şia içinde bulunan yalancı râvîlerin

²²⁹ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 40

²³⁰ Subhânî, *Durûsu Mûceze*, 48

²³¹ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 96

²³² Horasânî'nin bu değerlendirmesini şu şekilde itiraz mümkündür: Bazı imamlar babalarını küçük yaşta kaybetmişlerdir. Dolayısıyla babalarından ilim almaları mümkün değildir. Ayrıca imamlar üzerinden daha onların hayatında yalanlar uydurulmaya başlanmış ve bu duruma karşı onlar cemaatlerini uyarışlar ve işittikleri sözün Kur'ân'a göre değerlendirilmesini istemişlerdir. Ancak Şîî âlimler bu tür eleştirilere İmâmların ilimlerinin vehbî olduğu ve babaları (İmâmlar) dışında birisi tarafından öğretilmesinin mümkün olmadığı şeklinde cevaplar vermektedirler. Bu sebeple kendisi bebek iken babasının öldüğü söylenen on ikinci İmam'ı bu ithamlardan kurtarmak için onun bir günde bir ay hatta bir yıl büyüdüğü, melekler tarafından götürüldüğü eğitildiği vb. hurafeler üretmişlerdir.

isimlerini vermiş ve bunlardan beri olduklarını ilan etmişlerdir. Hadis nakleden Şîa'nın bu uydurmacı ve yalancılardan sakınmaları için böyle yapmışlardır.”²³³

İmâmların ilmi konusunda Sünnî cepheden bir itiraz gelmemekle birlikte asıl sorun onlar adına uydurulan rivayetlerdir. Bu tür rivayetler genellikle ğaybûbet-i suġrâ döneminde ortaya çıkmıştır. Şîî inanişta ortaya çıkıp kendilerini zâlim iktidarların elinden kurtaracak ve Şîa'yı hâkim güç yapacak diye beklenen Mehdi İmâm normal bir insan ömrü içerisinde ortaya çıkmayınca bu durum Şîî toplumda hayal kırıklığı oluşturmuş ve mezhebden ayrılmalara sebebiyet vermiştir. O dönemde meydana gelen mezhebi terk etme gibi olaylar Şîî ulemayı çare aramaya itmiş ve bu durum bu günkü Şîî hadis mirasının oluşmasında en etkili faktörlerden birisi olmuştur diyebiliriz. Nitekim Şîî kökenli araştırmacı Ahmet el-Kâtip önceleri oldukça katı Şîî fikirlere sahip olduğunu itiraf etmesine rağmen zamanla bu fikir ve inançlarının nasıl deġiştiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir dönem, on iki İmâm ve ilâhi İmâmet konusunda aktarılan rivayetler üzerinde bir tenkit çalışması yapma imkânım olmuştu. Konuyla ilgili yaklaşık yüz kadar rivayeti, târihsel bilgiler ve *Şîî Rical ilmi verileri* ışığında gözden geçirdiğimde hemen hepsinin zayıf veya uydurma olduğunu görmüştüm. O kadar rivayet içinde sahih olan tek bir rivayet yoktu! Bu da beni İmâm Cafer'e nispet edilen Caferî fikhını kabul edip on iki İmâmcı imâmîyye teorisini reddetmeye itmişti. Halen kayıp olan ve Şîa tarafından beklenen on ikinci İmâm Muhammed b. El-Hasan el-Askerî konusu da buna dâhildi. Çünkü onun ne doğumu, ne varlığı, ne de Hicrî üçüncü yüzyıldan beri yaşamasına dair ciddi bir delil bulabilmişim.”²³⁴

Şîî ulama tarafından zaman zaman bu tür rivayetlerin temizlenmesi için bazı çalışmalar yapılmışsa da bunlar genellikle mevcut kitapların özetinin çıkartılması ve şüpheli görülen rivayetlere derlenen kitaplarda yer verilmemesi şeklinde olmuştur. Şîî ulemâ usûl kitaplarında uydurma hadislerle ilgili bir kaynak göstermek gerektiğinde Sünnî ulemâ tarafından yazılan kitaplara atıf yapmaktadır. Yani Şîî hadis külliyyatında bulunan uydurma rivayetleri toplayan kitaplar yazılamamıştır. Şîî ulemâ Sünnî kaynaklardaki hadis metinlerini tenkit etmek gerektiğinde hissettiği serbestliği kendi kaynaklardaki rivayetleri tenkit etmek için de hissedebilmelidir. Sünnî hadis usulü

²³³ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 100-101; Ayetullâh Vâizzâde Horasânî, *el-Hadisü İnde 'ş-Şîati'l-İmâmîyye, Milletlerarası Târihte ve günümüzde Şîilik Sempozyumu*, 301-302

²³⁴ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 109

kaidelerinin hemen hemen kopyası olarak değerlendirebileceğimiz Şîî hadis usulü bu türlü tenkitleri yapabilecek bir altyapıyı Sîî âlimlere sunmaktadır. “Şîî kanadında Ricâl ve Dirâyet ilimlerinde yaşanan gelişmeye, Ehl-i Beyt mirasındaki hurafeler ile Kur’ân’ın tahrif edildiği efsanesi gibi asılsız teorilerin temizlenmesine karşın hadislerin büyük bölümü hala süzülmemiş vaziyettedir. Ya da hadis kritiği henüz oldukça dar bir alanla sınırlı bulunmaktadır. Bu çalışmalar, Şîî’nin düşünce haritasının yeniden yapılandırılması sürecinde başarılı olamamıştır. *Ehli Beyt’in ilâhi İmâmet, masumluk ve Hz. Ali’nin nas ile tayini ve halen beklenmekte olan kayıp on ikinci Mehdi İmâm başlıkları daha fazla eleştiri ve ayıklama gerektiren konuları oluşturmaktadır...* Müslümanlar arasında gerçek bir birlik kurulabilmesi için, Ehli Beyt İmâmlarının Hz. Peygamber’in sünneti açısından ek ve tamamlayıcı bir kaynak oluşturup oluşturmadığı hususunun dikkatle incelenip teyid edilmesi gerekmektedir. Ehli Beyt İmâmları gerçekten de görüşlerinden farklı içtihatla bulunulması caiz olmayan kaynaklar mı yoksa Hz. Peygamber’in sünnetini ve hadislerini nakleden güvenilir râvîler midir? Bizzat Ehli Beyt kanalından gelen bazı rivayetler bunu desteklemekte, *hatta (İmâmların) başkalarını bağlayıcı olmayan hususi görüşlere sahip müctehitler olduklarını bildirmektedir.*”²³⁵ Şîî âlimler kendi içlerinde bu anlayış değişikliğini yapabilir ve İmâmları müctehid âlimler seviyesinde görmeyi başarabilirse, onlardan rivayet edilen metinleri değerlendirirken daha objektif değerlendirmeler yapmaları mümkün olabilecektir. Bu da Ehl-i Sünnet-Şîî ihtilafının ortadan kalkması ve Müslümanların birliğine hizmet uğrunda önemli bir adım olacaktır. “Bu türden köklü ve teknik bir operasyon, Şîî açısından sünnet kavramını, Allâh Rasulünden gelen sahih rivayetlerle sınırlamaya ve Ehli Beyt İmâmlarının Peygamberliğin uzantısı olma konumundan çıkarılmasına yetecektir. Böylelikle (İmâmların) sözleri, reddi ve tartışılması mümkün olmayan “*Peygamber Hadisleri*” ile aynı düzeyde görülmeyecek, aksine içtihat eden diğer mezhep İmâmları ile aynı konumda görülmeleri söz konusu olacaktır.”²³⁶

Nitekim bu türden bir yaklaşımı ortaya koymaya çalışan Şîî âlim Horasânî şöyle demektedir: “Hadis konusunda Şîî’nin elinde kullanımda bulunan birçok kitap ve ansiklopedik eser mevcuttur. Ancak bunların en sahihleri dört büyük kitaptır. Söz konusu dört kitabın diğerlerinden çok önce yazılmış ve itibar görmüş kitaplar olmasına

²³⁵ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîîlik*, 108

²³⁶ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîîlik*, 109

rağmen onlara dahi Sünnilerdekine benzer biçimde “*sahih kitaplar*” denilmemiştir. Çünkü bu dört kitapta bile sahih, zayıf, çürük veya kavi hadisler mevcuttur. Sahih olan ile sahih olmayanı birbirinden ayırt etmek için var olan kıstas ve emarelere göre bunlar arasında ayrışmada bulunmak için geniş bir alan mevcuttur. Örneğin bir hadisin zahiri Kur’ân’da tahrifat olduğuna ilişkin bir anlam içerdiğinde eğer te’vili mümkün ise te’vil edilir. Aksi halde merdud yani reddedilmesi gereken bir rivayet olur. Mu’tezile dâhil Ehli Sünnet’te kabul gören uygulamaya uygun olarak Kur’ân’a, kesin sünnete ya da mutlak akli gerçeklere aykırı olan hiçbir hadis ile amel edilmez.”²³⁷ “Allâme el-Hillî’den nakledildiğine göre kendisi, masum İmâma kadar güvenilir ve âdil imâmiyye mensupları tarafından rivayet edilmiş sahih hadis olabileceği ihtimalini uzak görmektedir. Her hâlukârda Allâme el-Hillî, “*ed-Durru ve’l-Mercân*” adını verdiği yeni bir kitap te’lif ederek dört temel hadis kaynağındaki sahih ve hasen hadisleri seçip bir araya getirmiştir. Son olarak Şeyh Muhammed Bakır el-Behbûdî, *el-Kâfi* hadislerinin yaklaşık üçte birini seçerek *Zübdetü’l-Kâfi* adında yeni bir hadis derlemesi kaleme almıştır.”²³⁸

“Şîî kaynaklarda İmâmları ziyaret, İmâmların kabri başında okunacak dualar ve İmâmların ilmi gibi konularda normal bir mantıkla kabul edilmesi mümkün olmayan bazı rivayetler vardır. Bu rivayetler genellikle sonradan şekillenen Şîî inancı desteklemek için ortaya çıkmış ve Sünnî kaynaklarda bulunmayan rivayetlerdir. Özellikle Şîî on iki İmâmcılık (isnaaşeriyye) fırkasının hadis kaynaklarında bu türden rivayetlere bolca rastlanmaktadır. “Hicri Dördüncü yüzyılda doğan on iki İmâmcılık fırkasının onlarca Şîî fırkasından sadece biri olduğunu gözardı etmemek gerekir. Bu fırkaların hemen hepsi görüşlerini destekleyecek nitelikte hadisler uydurarak bunları Ehli Beyt’e nispet etmek yoluna gitmişlerdir. Nitekim hadis uydurma ve tezdviratta bulunmakla suçlanan “Şîî cemaatinin tanınmış şeyhlerinden birçoğunun rivayetlerini araştırdığımızda güvenilmez ve hüccet olarak görülemez olduklarını görürüz. Bu yüzden söz konusu dua ve ziyaret rivayetlerinin arkasında olan bu şeyhleri dikkatle incelememiz gerekir.”²³⁹

Şîî kaynaklarla ilgili olarak karşımıza çıkan bir diğer sorun da bu ilk dönem Şîî kaynakları üzerinde tahrifat yapılmış olma endişesidir. Bu durum senet sistemini Ehl-i

²³⁷ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 101

²³⁸ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 107

²³⁹ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şîilik*, 338

Sünnet'te olduğu gibi çok fazla ciddiye almamaktan kaynaklanmaktadır. Şîî hadis anlayışında “*an raculin min şiatina-bizim şiamızdan bir adamdan*” şeklinde bir rivayet metodunun red gerekçesi sayılmaması, senet sistemini şaibeli hale getirmektedir. Bu şekilde önemsenmeyen senet sistemi kötü niyetli ve mezhep taassubu sahibi kimselerin uydurduğu rivayetlerin Şiiler arasında yayılmasına sebebiyet vermiştir. Şiiler arasında yaygın birçok kanaatin kaynağı bu türlü rivayetlerdir. Bunun üzerine Şiilik taassubuyla verilen fetvalar da eklenince ortaya ne Sünni ne de Şii hadis usulü açısından kabul edilmesi mümkün olmayan, müslümanlığa ve müslümanlara hizmet etmeyen olumsuz bir durum ortaya çıkmaktadır. Mesela “ilk devirde Şîî bilginleri ezana yapılan “*eşhedu enne aliyyen veliyyullah/ eşhedu enne aliyyen ve evlâduhu'l-ma'sûmîne huçecullah*” ilavesini reddederek bunun tefvize inanan aşırıları tarafından eklendiğini söylemişlerdir. Şeyh es-Sadûk *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh* adlı eserinde bunu ifade etmektedir... Ancak Seyyid Muhsin el-Hâkim şöyle demektedir: “Bunu ezan ve kamette okumanın bir sakıncası yoktur... Bunların şeri bakımdan tercih edilmesi hatta vacip görülmesi mümkündür.”²⁴⁰ Bu, sonradan şekillenen Şîî inanın, rivayetleri değerlendirirken Şia'nın âlimlerini ne şekilde etkilediği ve yönlendirdiğine dair çarpıcı bir örnektir.

Şia'nın sahabe hakkında olumsuz kanaat benimsemesi ve târihi olayları Sünnilerden çok farklı algılamasının ardında da aslında bu türlü rivayetlerin yattığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Mesela “Şia içerisinde aşırıları ilk olayla (Hz. Fâtıma'nın miras meselesinde ki ihtilâfi sebebiyle Hz. Ebû Bekir'e darılmasıyla) ilgili aslı astarı olmayan birçok hutbe uydurmuşlardır. Sözde Hz. Fâtıma, bu hutbeleri Mescid-i Nebevi'de Hz. Ebû Bekir, Muhacirler ve Ensar aleyhinde irad etmiş, yaptıklarından dolayı onları kınamıştır. Birbiriyle çelişkili bu hutbelere ait bazı nüshalar bulunsa da, bunların hepsi hicri üçüncü, dördüncü ve beşinci asra ait meçhul kitaplardan, senetsiz, güvenilir râvî olmaksızın nakledilmiştir.”²⁴¹ “Şia, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer aleyhine türettikleri; Hz. Fâtıma'ya babasının mirasının verilmemesi, uygulanan şiddet, dövülmesi, kaburgasının kırılması, bebeğini düşürmesi gibi hurafe rivayetleri tevatür seviyesinde ve üzerinde ittifak edilen rivayetler olarak görmektedir.”²⁴²

²⁴⁰ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 117; el-Hakîm, *Müstemsiku'l-Urveti'l-Vüska*, c.5, 545 (el-Kâtip'in dipnotu)

²⁴¹ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 237

²⁴² Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 265 (a.g.y. de ilgili internet adresi ve kaynak zikredilmektedir)

Şîî âlimler Hz. Ömer ve Hz. Osmân'dan bahsederlerken bazen onların adını zikretmeyi bile zül saymakta ve zamirle işaret etmektedirler. Nitekim bazı konularda kendinden öncekilere nisbeten daha mutedil sayılabilecek Şeyh Sadûk bile Hz. Ömer'in adını bir rivayette tersinden "Rumeu/رمع" şeklinde vermektedir.²⁴³ Oysa ilk Şîîler arasında bu gün için görülmeyen *Ömer*, *Osmân* hatta *Yezîd* gibi isimlere rastlanabilmektedir (buna Asl sahibi Şîî râvîler de dâhildir). "Hz. Fâtîma'nın evinin yakılması konusunda bize ulaşan ilk rivayet, İbrahim es-Sekaffî'ye (283/896) aittir. Onun "*Ahbaru's-Sakife ev el-Ğârât/Sakife olayları veya saldırılar*" isimli eserinde naklattığı rivayeti Şerif Murtaazâ "*eş-Şâfi fi'l-İmâme*" kitabında nakletmektedir. Ancak ikisi arasında geçen yüz yıllık dönem için, senet zinciri kurulmaksızın geçmiş olmaktadır. Şeyh Müfid'in "*el-Emâlî*" de (s. 38) naklettiği de muhtemelen bu rivayettir. Şîî Mercii Ali es-Sistani: "*el-Ğârât* kitabında zikredilen rivayete güvenilemez. Çünkü bu rivayet (abdest konusunda), imâmîyyenin bilinen tarzdaki abdest tarifıyla ilgili mütevatir ve sahih rivayetlerle çelişmektedir. Şeyh Müfid'in *el-Emâlî*'de aynı senetle naklettiği rivayetin içeriği ise *el-Ğarat*'ın rivayetinden farklıdır. Nitekim *el-Müstedrek ale'l-Vesail* kitabının yazarı muhakkik en-Nûrî, *el-Ğârât* kitabında geçen rivayetin metin olarak avam tarafından tahrif edildiğini kabul etmiştir. Bu da zaten senedi olmayan söz konusu kitabın tahrifat ve oynamalara maruz kaldığını göstermektedir."²⁴⁴

İbn Şehrâşub (588/1192) Hz. Fatma'nın Muhsin'i düşürmesine yol açan darbeyi Kunfuz'a (Hz. Ömer'in kölesi) nispet etmiştir.²⁴⁵ Bu, İbn Kuteybe'nin (276/889) *el-Maarif* adlı kitabından nakledilmiş olup sahih değildir. Çünkü elimizde bulunan tahkikli nüshada şöyle yazılıdır: "*Muhsin b. Ali'ye gelince küçükken vefat etti.*" Buradan anlaşılan çirkin emelleri olan bir el, İbn Kuteybe'nin "*el-Maarif*" adlı eserini tahrif etmeye yeltenmiştir. İbn Kuteybe'ye nispet edilen *el-İmâme* kitabı da aynı şekilde kirlî bir el tarafından oynanmış ve içerisine ilaveler yapılmış veya ona ait olmadığı halde ona nispet edilmiştir.²⁴⁶ "Bu târihçi, müfessir ve yazarlar, sahih ve kopuksuz bir senet zinciri olmaksızın rivayette buldukları, nakillerini yüzlerini hiç görmedikleri ve kendilerinden asırlarca önce ölmüş müelliflere dayandırdıkları için rivayetlerini *Haber-i Vâhid* derecesinde bile kabul etmek mümkün değildir. Hal böyle iken Seyyid

²⁴³ Bkz. Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, III, 423, no: 3430

²⁴⁴ Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 266-267

²⁴⁵ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 274

²⁴⁶ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnîlik-Şîîlik*, 274. Bu kitabın İbn Kuteybe'ye ait olmadığı ve bunun gerekçeleri hakkında bkz. Ebû Ubeyde İbn Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân, *Kütübün Hazzera minha'l-Ulemâ'*, II, 298-301

Muhammed eş-Şahrûdî onlardan gıpta ile söz etmekte ve “bu rivayetler, mütevatirin de üstündedir” diyebilmektedir.²⁴⁷ Bu “*tevatür*” kavramını kötüye kullanmak ve propaganda amaçlı olarak istismar etmekten başka bir şey değildir.”²⁴⁸

Usûlü Erba’a Mie (Dörtüüz Asl)

Şia *Asl* kavramı ile masum kabul ettiği İmâmların sözlerinin yazıldığı bir takım kitapları kastetmektedir. Bu kitaplar İmâmların talebeleri tarafından yazılmış veya bizzat onlardan rivayet edilmiş kitaplardır. Şia’ya göre Hz. Peygamber sözlerinin yazılmasını hiçbir zaman yasaklamamış, bu sebeple başta Hz. Ali olmak üzere İbn Abbâs gibi bazı sahabeler Asr-ı Saâdet’te hadis yazmışlar, Şiîler de daha Hulefâ-yi Râşidîn devrinden itibaren hadisleri tedvin etmeye başlamışlardır. Hasan es-Sadr’ın iddiasına göre Hz. Ali’den on birinci İmâm Hasan b. Ali el-Askerî’ye (260/874) kadar Şia tarafından hadis konusunda 6600’den fazla eser kaleme alınmakla beraber (Hasan es-Sadr, *eş-Şi’a ve fûnunü’l-islam*, s. 36) bunlardan bir başka kitaptan faydalanılmadan doğrudan mâsum İmâmlardan duyularak yazıldığı kabul edilen 400 kitabın (*el-usûlü’l-erbaa mie*) her biri “*Asl*” sayılmakta, ancak bu *Asl*’lardan altmış veya yetmiş kadarının müellifi zikredilebilmektedir.”²⁴⁹ Burada zikredilen 6600 sayısının abartılı bir rakam olduğu aşikârdır. Hatta *Asl*’ların sayısının Müfid ve benzeri ilk Şiî âlimler tarafından 400 olarak telaffuz edilmesinin dayanağı da ortaya konulmuş değildir. İmâm Cafer’in ashâbının 3000 den fazla olarak kabul edilmesi bu ihtimali dillendirenlerin dayanağı olabilir “(ancak) bütün rical ve hadis kitaplarında bulunan râvîleri saydığımızda bu sayı üç bine ulaşmamaktadır.”²⁵⁰

²⁴⁷ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 275 (a.g.y. de internet adresi verilmektedir)

²⁴⁸ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 275

²⁴⁹ Bkz. Kandemir, M. Yaşar, “*Hadis*”, *DİA*, XV, 39, İstanbul 1997

²⁵⁰ Hâfizyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâyeti’l-Hadis*, II, 567. “Ashab-ı Hadis ondan rivayet eden sikatın isimlerini görüş ve sözlerde farklılık olmakla birlikte dört bin adam olarak cemetmişlerdir”(Müfid, *el-İrşâd*, 270-271). Şehrâşub’un “*Menâkib*”ta (Bkz. *Menâkibu İbn Şehrâşub*, III, 249), el-Fettâl’in “*Ravdatu’l-Vâizîn*”de, Tabersî’nin “*İ’lâmu’l-Verâ*”da (*İ’lâmu’l-Verâ*, I, 535) verdiği sayı da buna yakındır (Subhânî, Ca’fer, *Durûsu Muceze fî ilmi’r-ricâl ve’d-dirâye*, 45). Abdu’l-Hüseyin eş-Şibesterî, el-Fâik fî ruvâti ve ashâbi’l-İmam es-Sâdik isimli üç ciltlik eserinde bu râvîlerin isimlerini vermektedir ki onun verdiği listeye göre toplam râvî sayısı 3759’dur (Bkz. Abdu’l-Hüseyin eş-Şibesterî, *el-Fâik fî ruvâti ve ashâbi’l-İmam es-Sâdik*, I-III). Ayrıca Tûsî, *Ricâl*’inde Cafer-i Sadık’ın ashâbını zikrederek 3223 râvî adı vermektedir (Bkz. Tûsî, *Ricâl*, 153-328 arası (no: 1697-4921). Burada ismi zikredilenlerden bazılarının Şiî-İmâmî olmadığı, bazılarının da ğulat fırkalarına mensup olduğu ve Şia’nın hadis kabul şartlarını taşımadıkları dikkate alınır bu sayı dahada aşağı inecektir.

Ebu'l-Fadl Hâfızyân el-Bâbilî Şia'nın rivayetlerinin aslı/temeli hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Şunu bil ki bizim (Şia'nın) haberlerimizin az bir miktarı hariç tamamı on iki İmâmımıza dayanır. Bizim eski hadisçilerimiz, İmâmlardan kendilerine ulaşan haberleri dört yüz kitapta toplamışlardır. Bu kitaplar dört yüz Asl diye isimlendirilir ki bunlar Mevlamız es-Sâdik²⁵¹ veya es-Sâdıkeyn²⁵² zamanında derlenmişlerdir.²⁵³ *Revâşih*'te²⁵⁴ şöyle demektedir: Dört yüz Asl, Ebû Abdillâh'ın ricalinden olan hatta ondan rivayet olunan meclislerde bulunan veya bizzat dinleyenlerin musannefatıdır. Dört yüz Asl'ın ricali Şeyh Müfîd'in *İrşad*'ında dediği gibi âmme (Şiî olmayan) ve hâssadan (Şia'dan) kimselerdir. Bunlar (İmâm Cafer'in ashâbı) tahminen dört bin kişi olup, kitap ve musannefatları çoktur. Ancak işin itibar edilen kısmı ve sözün dönüp dolaştığı nokta *Usûl* adı verilen bu *dört yüz Asl*'dir.”²⁵⁵ İmâmiyye'nin kadim fakih ve muhaddisleri “*Usûl*” lafzını Ehl-i Beyt hadislerini rivayet edenlerin kitaplarından oluşan bir grup için kullanmışlardır.²⁵⁶ *Asl*'in kitabın bir bölümü olduğunu söyleyenler de vardır.²⁵⁷ Muhakkik Hıllî bu dört yüz sayısının sadece İmâm Cafer es-Sâdik'in sorulara verdiği cevaplardan derlenenler olduğunu açıklamıştır.²⁵⁸ “Şöyle denilmektedir: *Ashâb-ı Usûl*'ün âdeti şuydu: Onlar (İmâmlardan) birisinden hadis dinlediklerinde gecikmeden hemen onu *Usûl*'lerinde yazmaya sa'yederlerdi.”²⁵⁹

Bu konuda karşımıza çıkan bir diğer problem de bahsedilen Asl'ları yazan kimselerin ne kadar güvenilir olduklarıdır. Çünkü kim oldukları meçhul olan üç yüz civarında Asl sahibi vardır. İmâm Câfer'in ashâbından Şiî olmadıkları bilinenler olduğu gibi zayıf olanlar hatta ğulat fırkalarına mensup olanlar da vardır. “Meclisi'nin *Vecîze*'sinde zikrettiği(ne göre) o (İmâm Cafer'in ashâbından) Betâînî'yi açıkça zayıf olarak niteledikten sonra hakkında söylenenlere nispeten onun üç sebeple (hem) sika, (hem de) muallel birisi olduğunu (söylemektedir). O şöyle demiştir: İbn Ebi Hamza el-Betâînî zayıftır. Sika olduğu da söylenmiştir. Çünkü Şeyh (Tûsî) *Udde*'de onun hakkında şöyle demiştir: Tâife(-i Şia) onun haberleriyle amel etmiştir.”²⁶⁰ Hatta Tûsî *Udde*'de daha başka kimselerin ismini de vermekte ve aslında İmâmiyye fırkasına

²⁵¹ Hâfızyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadîs*, II, 567

²⁵² Cafer-i Sâdik ve İmam Kazım

²⁵³ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, II, 568

²⁵⁴ *er-Revâşihu's-Semâviyye*, 98 (Hâfızyân'ın dipnotu)

²⁵⁵ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, II, 567, 1 nolu dipnot

²⁵⁶ Ğurayfî, *Kavâidu'l-Hadîs*, Necef, trs., s. 98, 4 nolu dipnot.

²⁵⁷ Ünalın, Abdullah, *Şia'da Hadîs Usûlü*, 65

²⁵⁸ *el-Mu'teber*, 5 (Hâfızyân'ın dipnotu)

²⁵⁹ Hâfızyân el-Bâbilî, *Resâil*, II, 567, 1 nolu dipnot

²⁶⁰ Ğurayfî, *Kavâidu'l-Hadîs*, 98

mensup olmadıkları halde taifenin onların haberleriyle amel ettiğini söylemektedir: “Bu söylediğimiz sebepten dolayı Tâife *Abdullâh b. Bükeyr* ve daha başka Fetahiyye mensuplarının, *Semaa b. Muhrân*, *Ali b. Ebî Hamza (Betâinî)*²⁶¹ ve *Osmân b. İsa* gibi Vâkıfe mensuplarının, *Benû Feddal*, *Benu Sumaa*, *Tatarlar*²⁶² ve daha başkalarının rivayet ettiği ve hilafına herhangi bir rivayet bulunmayan haberler ile amel etmişlerdir.”²⁶³ Görüldüğü gibi Şîf âlimler Betâinî’yi temize çıkartmak için yoğun çaba harcamaktadırlar. Oysa Betâinî, Mûsâ Kâzım’ın ashabından olup yanında İmâm Mûsâ Kâzım’a ait mallar vardır. Mûsâ Kâzım’ın ölümü üzerine İmâm Rızâ babasının öldüğünü yazıp miras taksimatı yaptıklarını bu sebeple yanında ona ait olan malları varislerine göndermesini söylediğinde o Mûsâ Kâzım’ın ölmediğini, tekrar geleceğini bu sebeple de malları kendisinin muhafaza edeceğini söylemiştir. Yani İmâm’ın mallarına tamah ederek İmâm Rızâ’yı reddetmiştir.²⁶⁴ *Resâil* müellifi Hafızyân *Usûl* müellifleri hakkında şunları söylemektedir: “Harîs b. Abdillâh es-Sicistânî’nin bütün kitapları *Usûl*’den sayılır fakat Hasan b. Mahbûb es-Serrâd’ın kitapları *Usûl*’den sayılmaz. Şöyle denilmiştir: es-Serrâd, sika, celîlü’l-kadr olan, onların (İmâmların) fıkını ve ilmini cemedan yirmi iki adamdan, sikalarından ve *tashihu mâ yasihhu anhum* (rivayet ettikleri sahih kabul edilen) kimselerdendir. Ebû Abdillâh’ın ricalinden altmış adamdan rivayette bulunmuştur. Yaşadığı asırda dört dayanaktan (rükünden) birisi sayılan kitabın da sahibidir. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr el-Bizantî’nin kitabı da *Usûl*’den sayılmamış, kitaplardan sayılmıştır. Ancak *Sahîfe-i Seccâdiyye* tasnif olunan kitap ve rivayet olunan *Usûl*’den daha yüksek bir payeye sahiptir. *Sahîfe-i Rızaviyye*’de böyledir. *ez-Zehabiyye* diye bilinen *Risâletü’r-Rıdaviyye*’de böyledir.²⁶⁵ Ayrıca ülkemizde de bilinen ve Şîf kaynaklı olan *Cevşen-i Kebîr*²⁶⁶ ve *Cevşen-i Sağır*

²⁶¹ Ali b. Ebî Hamza el-Betâinî el-Kûfî, İmâm Sâdik ve İmâm Kazım’ın ashabından ve sözlerini rivayet edenlerdendir. Kendisi Vakıfe’den sayılır. Bu sebeple bir cemaat onu tevsik ederken bazıları da Vakıfe’den olması sebebiyle zayıf saymışlardır. İmamiyye mevsum kimselerin haberine muhalif olmadığı sürece onun haberleriyle amel etmektedir.

²⁶² İkinci asırda Şîa’nın bilinen ailelerindendirler. İçlerinden fıkıh ve hadiste öne çıkmış kimseler vardır ki onların en meşhuru et-Tâtârî nisbetiyle bilinen Ebu’l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Muhammed et-Tâtârîdir. Tatarıyye denilen elbiseler sattığı için kendisine bu lakap verilmiştir. İmâm Kazım’ın ashabından fakih ve muhaddis bir kimsedir. Vakıfiyye’den olup mezhebine ısrarla bağlıydı. Buna rağmen sıdku vesakat ile vafedilmiş ve İmamiyye onun rivayetleriyle amel etmiştir. (*el-Udde*’nin muhakkik Muhammed Rızâ el-Ensârî tarafından yazılan dipnotu)

²⁶³ Tûsî, *el-Udde*, I, 150

²⁶⁴ Bkz. Ğurayfî, *Kavâidu’l-Hadis*, 85

²⁶⁵ Hâfızyân el-Bâbilî, A.g.e, II, 567, 1 nolu dipnot

²⁶⁶ *Cevşen-i Kebîr* diye bilinen dua Mûsâ el-Kâzım, Câfer es-Sâdik, Muhammed el-Bâkır, Zeynelâbidîn, Hz. Hüseyin ve Hz. Ali tarikleriyle Hz. Peygamber’e isnâd edilir. Rivayete göre Asr-ı Saâdette ki savaşlardan birinde Radulullâh’ın zırhı kendisini fazlasıyla sıkınca Cebârîl ona bu duayı getirmiş, “Ey Muhammed! Rabbin sana selam ediyor ve üzerindeki zırhı çıkarıp bu duayı okumanı istiyor. Bu dua hem sana hem de ümmetine zırhtan daha sağlam bir emniyet sağlayacaktır” demiştir. Şîf kaynaklardaki

rivayetleri de bu *Asl'lar* arasında sayılmamıştır. Şayet (bir râvî hakkında) “*onun kitabı vardır*” denilirse bu “*onun Asl'ı var*” denilmesi gibidir. Bu sebeple Vâhid el-Behbehânî şöyle demiştir: “Hasan b. Sâlih b. Hay es-Sevrî kendisine ait rivayetlerde *et-Tehzîb*'de açıkladığı üzere metrukü'l-amel bir kimsedir. Bununla birlikte o “*Asl*” sahibi olan bir kimsedir. Ali b. Hamza el-Betâinî'de böyledir. Onun (Betâinî'nin) hakkında söylenenler söylenmiştir. Diğerleri de bunun gibidir.” Hasan er-Râvî'nin “*Asl*” sahibi olduğu iddiasına gelince, bu (ifade) medh emarelerindedir.²⁶⁷ O zayıf bir kimsedir. Bunların *Asl* sahibi kimseler oldukları kabul edilse bile el-Betâinî ve benzerleri için bir faydası söz konusu değildir...²⁶⁸

Netice olarak kaynağının sağlamlığı, râvîsinin ve rivayetlerinin güvenilirliği ne olursa olsun *Asl* dendiği zaman İmâmiyye'ye göre şu kastedilir: “*Asl*, musannifinin masum İmâmdan bizzat işiterek veya masum İmâmdan nakleden birisinden doğrudan alıp yazdığı hadislerden oluşan kitaplardır. Yoksa İmâmdan yapılan rivayetleri toplayan kitaplardan alıntı yapılarak yazılan kitaplar değildir. *Asl'ları* yazan kişilerin sayısının kaç olduğu tam olarak bilinmemekle beraber kadim imâmîyyeye göre bunların sayıları dört yüz kişiden az değildir. Bunlar iki İmâmın İmâm Cafer ve Kazım'ın ashâbı ve öğrencileridirler. İmâmiyye şer'î hükümleri çıkartırken bu *Asl'lara* dayanmıştır. İmâmiyye nazarında dört büyük hadis kitabının esas dayanağı bu *Asl'lardır*.”²⁶⁹

---

bilgilere göre Allâh Cevşen-i Kebîr'i dünyayı yaratmadan 50.000 yıl önce arşın direkleri üzerine yazmıştır. Cevşen-i Kebîr ile Allah'a münâcaatta bulunan kişiye Bedir şehidleri derecesinde 900.000 şehid sevabı verilir. Bu duayı kefenin üzerine yazan mü'min ise azap görmez. Cevşen'in Şiî dünyasında bu derece rağbet görmesinde, Ehl-i Beyt tarihiyle rivayet edilmiş olmasının yanında faziletleriyle ilgili haberlerin de büyük etkisi olmuştur. Dua bazı Şia bölgelerinde özel matbaalarca kefen üzerine yazılmakta ve cenazenin kefenlenmesinde kullanılmaktadır. Duayı Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, *Mecmûatü'l-ahzâb* adlı eserinde nakletmiş, daha sonra özellikle Risâle-i Nûr cemâati tarafından müstakil olarak birçok defa basılmış ve Türkçe'ye de tercüme yapılmıştır. Türkçe tercümelerde sadece duanın metni dikkate alınmış, kaynağına ve faziletlerine dair rivayetlere temas edilmemiştir. Cevşen-i Kebîr diye bilinen bu duanın Mûsâ Kâzım'dan itibaren imamlar yoluyla Hz. Peygamber'e nisbet edilmiş bir hadis olarak rivayet edilen yaklaşık on beş sayfalık metnin sahih olması mümkün görünmemektedir. Duanın Sünnî hadis mecmualarında yer almaması, aynı şekilde Şiî hadis külliyyatının ana kaynağı durumundaki kütüb-i erbaada bulunmaması, sadece dua mecmuaları gibi ikinci derecede bazı kitaplarda mevcut olması da bu görüşü desteklemektedir. Said Nursî'nin Cevşen-i Kebîr'in faziletleri ve Hz. Peygamber'e nisbeti konusunda şüpheye düşen bir kişiye vermiş olduğu cevap da genelde duanın muhtevasının güzelliğiyle ilgili olup metnin kaynağı ve Hz. Peygamber'e nisbeti hakkında yeterli bilgi ihtiva etmemektedir. Ayrıca “*Ya Şiîler'in dediği doğrudur*” mantığıyla bu rivayeti sahihmiş gibi görmeye çalışmak Sünnî-Şiî hadis anlayışıyla bağdaşmadığı gibi sağlıklı bir düşünce de değildir. Daha geniş bilgi için bkz. Toprak, Mehmet, “Cevşen”, DİA, VII, 462-464, İstanbul 1993

²⁶⁷ Gurayfî, *Kavâidu'l-Hadis*, 99

²⁶⁸ Gurayfî, *Kavâidu'l-Hadis*, 100

²⁶⁹ Tûsî, *el-Uddetu fî Usûli'l-Fikh*, I, 126, dipnot. Şia'nın *Asl'ları* hakkında aklımıza takılan bazı soruları buraya kaydetmek istiyoruz: Bu *Asl'ların* dört yüz tane olduğu iddia ediliyor da neden müelliflerinin isimleri tam olarak verilemiyor? Bu *Asl'ların* müellifleri ne kadar güvenilirlerdir? Bütün *Asl* sahiplerini haklarında yeterli bilgi sahibi olmadıkları halde güvenilir kabul etmek neden bazı Şiî âlimlerce bir ön şart

Günümüze ulaştığı iddia edilen *Asl*'ların çoğu Meclisî (1111/1699) tarafından bulunarak ilim dünyasına kazandırılmıştır. O *Bihâru'l-Envâr* adlı ansiklopedik eserinin, istifade ettiği kitapları tanıtmaya ayırdığı ilk cildinde bu özellikteki on üç kitaba yer vermektedir. Meclisî ile çağdaş olan Hürri el-Âmilî (1104/1692), bir kitap fazlasıyla on dört kitaptan bahsetmiş, daha sonrasında ise iki farklı kitap ilavesi ile bu sayı on altıya çıkarılmıştır. Bu nüshalar on altı asıl (*Usûlü sittete aşere*) ismiyle de neşredilmiştir.²⁷⁰

Kütübü Erbaa (Dört Temel Hadis Kitabı)

Kütübü Erbaa dendiğinde Şia'nın meşhur dört hadis kitabı kastedilmektedir. Bu dört kitap; Küleynî'nin yazdığı "*el-Kâfi*", Şeyh Sadûk'un yazdığı "*Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*" ve Tûsî'nin yazdığı iki eser olan "*Tehzîbu'l-Ahkâm*" ve "*el-İstibsâr*" isimli kitaplardır.

"Abbasi Devleti içinde Şîi bir hanedan olan Büveyhîler döneminde te'lif edilen bu eserler başlangıçta siyasi otoritenin de desteğiyle meşhur olmuş, büyük ihtimalle VI. (XII.) yüzyıldan itibaren *Kütüb-i Erbaa* (veya yalnız el-erbaa) diye anılmaya başlanmıştır. Bu tabir muhtemelen Ehl-i Sünnet hadisçilerinin daha önce tamamladıkları *Kütüb-i Sitte*'ye alternatif olarak düşünülmüştür."²⁷¹

Şîi âlimlerden "*Kütübü Erbaa* hadislerinin kesin olarak sahih ve masumlardan sadır olduğu görüşünde olanlar vardır. Ancak *Kütüb-i Erbaa*'da Şîi *Ricâl* müelliflerinin bile eleştirdiği ve zayıf bulduğu bu kadar râvi varken bu kitaplarda geçen tüm hadisleri sahih kabul etmek sadece bir önyargıdan ibarettir. Bu görüşün sakatlığına dikkat çeken Şîi âlim Subhânî şöyle demektedir: "Bu söylenen şey (yani rivayetlerin İmâmlardan sadır olduğunun kesin olması) delili olmayan bir iddiadır. Hadis târihi ve tedvini

---

olarak kabul edilmektedir? Bu *Asl* sahipleri içerisinde Şîi olmayan veya Şia'nın ğulat fırkasına mensup kimseler olduğu bazı Şîi âlimler tarafından kabul edilmektedir. Bu *Asl*'lar hangi kritere göre sika kabul edilmektedir? Şia âmmeden olanın rivayetini *Asl* olarak kabul ettiğine göre, âmmeden olan diğer sika kimselerin hadislerinin *haber-i vahidin* de altında *muvevssak* adıyla daha düşük derecede görülmesi bir çelişki değil midir? *Asl* sahiplerinin hadisleri yekûn olarak ne kadardır ve *Kütüb-i Erbaa*'da bulunan hadislerin ne kadarı bu *Asl*'lardan alınmadır? *Asl* sahipleri içerisinde ve ilk Şîi büyükleri arasında kendisinin veya babasının ismi Bekr, Ömer, Osmân, Yezid, Mervân, Amr, Süfyan, Hişam b. Abdîmelik olanlara raslanmaktadır. Hatta Ğaip İmam'ın naiplerinden birisinin adı da Osmân'dır. Her ne kadar Şîi âlimler bu Osmân ismini, Osmân b. Mazûn'dan mülhem olarak konulmuş bir isim olarak görseler de bu durum bir yerde İmam Cafer-i Sâdık'ın ashabını, o günkü Şîilerin yapısını veya onlar hakkında Şîilerin bu gün için söylediklerinin doğruluğunun yeniden gözden geçirilmesini ve değerlendirilmesini gerektirmez mi? ...

²⁷⁰ Kuzudişli, Bekir, Şia'da Hadis Rivâyeti ve İsnad, 201

²⁷¹ Üzüm, İlyas, "*Kütüb-i Erbaa*", *DİA*, XXVII, 4, Ankara 2003

hususunda yeterli bilgisi olan bir kimse böyle bir şey iddia etmez.”²⁷² Bu kitaplarda fıkıh ve ihtilaf konularına değinilmiştir, her konuya değinilmemiştir. Kâfî'nin usûl kısmındaki rivayetler hariç akaid konularına bu kitaplarda pek yer verilmemiştir. Şîî âlim Mustafa Vehbî el-Âmilî'nin ifade ettiğine göre, “Fıkhî bir araştırma yapılacak olsa *Kütüb-i Erbaa*'nın hadisleri kâfî değildir. Nice hadisler vardır ki onlar bu dört kitabın dışındaki diğer kitaplarda bulunmaktadır. Bu sebeple Hür el-Âmilî hadisleri *Kütüb-i Erbaa* ve diğer muteber kitaplardan toplayarak bir araya getirdikten sonra fıkıhla ilgili hadisleri bab başlıkları altında kendisine mahsus bir usülle tasnif etmek için büyük çaba harcamıştır.”²⁷³ Buradan anlaşılın “*Kütüb-i Erbaa*'nın müellifleri Büveyhîler (932-1062) döneminde yaşadılar ve devlet ile yakın ilişkiler kurdular. Bunların yazdığı kitaplar Büveyhîler tarafından da desteklendiği için meşhur oldu.”²⁷⁴ Böyle olması da gerekiyordu. Çünkü Büveyhîler kendi iktidarlarını desteklemek ve Abbasileri iyice târihten silebilmek için bu kitaplardaki Ehl-i Beyt rivayetlerine ihtiyaç duydular. Onları buna iten sebep; Sünnî hadis külliyyâtının Şîî olmayan iktidarlarla mücadelede yeterli desteği vermemesi olabilir. Bu dört kitabın müellifleri Şîa beyninde mütedavel bütün hadisleri topladı ve kendi usûllerine göre en sahih olanlarını kitaplarına aldılar. Ancak Sünnîlerle mücadelenin devam ettiği ilerleyen süreçte Şîîler mezhebe lazım olan bazı rivayetler uydurdular. Anlaşılığına göre daha sonra yazılan ve *Kütüb-i Erbaa*'da geçmeyen rivayetleri toplayan eserlerde bu rivayetler toplandı. Çünkü en muteber Şîî âlimlerin (*Kütüb-i Erbaa* müelliflerinin) eserlerinde geçmeyen rivayetlerin daha sonraki dönemlerde yazılan kitaplarda ortaya çıkması bu kanaati desteklemektedir.

Küleynî ve el-Kâfî

Kitabın müellifinin adı Ebû Cafer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî er-Râzî el-Bağdadî'dir (328/940)²⁷⁵. Lakabı “*sikatu'l-İslam*”dır.²⁷⁶ Kâfî üzerine daha önce “*Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfî Üzerine Bir İnceleme*”²⁷⁷ adıyla Doçentlik Tezi hazırlayan Cemal Sofuoğlu şöyle demektedir: “Şuna da işaret edelim ki; el-Küleynî'nin hayatı ile

²⁷² Subhânî, *Durûsu Mûceze*, 17

²⁷³ el-Âmilî, Malik Mustafa Vehbî, *Buhûs fî İlmi'd-Dirâye ve'r-Rivâye ve'r-Rivaye*, 284, Dâru'l-Hâdî, I. Baskı 1428/2007 (eş-Şeyh el-Behâî'nin *Vecîze*'si üzerine yazılmış şerh)

²⁷⁴ Bkz. Üzümlü, İlyas, “*Kütüb-i Erbaa*”, *DİA*, XXVII, 4, Ankara 2003

²⁷⁵ Subhânî'ye göre Küleynî'nin ölüm târihi h.329'dur. Bkz. *Durûsu Mûceze*, 18; İslam Ansiklopedisi'de “Küleynî” maddesini yazan Mustafa Öz, Necâşî'nin verdiği 329 (Mayıs 941) târihini doğruya daha yakın olarak görmektedir. Bkz. Öz, Mustafa, “*Küleynî*”, *DİA*, XXVI, 538, Ankara 2002

²⁷⁶ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 284

²⁷⁷ Basılmamış Doçentlik tezi, Ankara-1982

ilgili olarak, bu güne kadar herhangi bir eser neşredilmiş değildir. Küleyn, İran'da Rey civarında bir köyün adıdır. Bulduğu köye nispetle el-Küleynî denmiştir.²⁷⁸ “Bilindiği gibi Sem’ânî, *Ensâb*’ındaki nisbetlerde, o nisbetlerle tanınan meşhur âlimleri zikreder. “Külîni” şeklinde kaydedilen nisbette Küleynî’yi değil, önceki âlimlerden Ebû Recâ’yı zikretmesi dikkat çeker. Hatîb Bağdâdî’nin de, *Târîhu Bağdâd*’ında, bu şehirde ikâmet edip öldüğü halde Küleynî’nin biyografisine yer vermediği görülmektedir.²⁷⁹

Küleynî, Tûsî’ye göre 328, Necâşî’ye göre 329 yılında Bağdat’ta ölmüştür. Tûsî’nin “*Rical*”ine göre Şaban ayında ölmüştür ki o yıl dördüncü sefirin ve Şeyh Sadûk’un babasının öldüğü yıldır.²⁸⁰ Küleynî’nin itibarının büyüklüğü sebebiyle Sünnî âlimlerden İbnu’l-Esîr gibi bazıları, Ebu’l-Hasan Ali b. Musa er-Rıza’yı ikinci asırda Şîî mezhebinin müceddidi saydıkları gibi; Küleynî’yi de üçüncü yüzyılın müceddidi saymışlardır.²⁸¹ Şîî âlimler Küleynî’nin kitabını methederken oldukça abartılı ifadeler kullanmaktadırlar: “Müfîd, *Akâid-i Sadûk Şerhi*’nde; “*Şia’nın kitaplarının en büyük ve en faydalı olanıdır*” demektedir. Muhakkik Kerakî, “*Benzeri daha önce yapılmamıştır*”, Şehid, “*İmâmiyye içerisinde benzerini yazan olmamıştır*”, Muhammed Emînu’d-Dîn el-Esterâbâdî, “*Biz meşayih ve ulemamızdan ona muadil veya yakın ayarda bir kitap daha önce İslam (döneminde) yazılmamıştır dediklerini işittik*” demektedir. Allâme Meclisi de Kâfi’yi usûl yönünden en mazbut, en kapsamlı; fırka-i nâciye’nin²⁸² en güzel ve büyük kitabı olduğu şeklinde vassetmiştir.²⁸³ “Buhari’nin Ehl-i Sünnet hadisine katkısı ne ise Küleynî’nin de İmâmiyye Şiası’nın hadis rivayetine katkısı o ölçüdedir.”²⁸⁴

Kâfi toplam sekiz ciltlik bir eserdir. İki ciltten oluşan *el-Usûl Mine’l-Kâfi* adlı birinci kısımda, inanç konularıyla ilgili rivayetler sekiz bölümde toplanmıştır. Altı ciltten meydana gelen *el-Fürû mine’l-Kâfi* sđlı ikinci kısım ise, ibâdet ve muâmelât konularını içine alır. Bu kısmın son cildi *er-Ravza* adıyla meşhur olup, muhtelif

²⁷⁸ Bkz. Sofuoğlu Cemal, *Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir İnceleme*, 3; Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 284

²⁷⁹ Eren, Mehmet, “Muhammed Ebû Zehre’nin Küleynî’ye Yönelik Eleştirileri”, s. 373, Mârife Dergisi, yıl: 8 sayı: 3 2008 s. 368-401

²⁸⁰ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 288

²⁸¹ Behâî, Vecîze, 289 (bkz. *Buhûs fî İlmi’d-Dirâye ve’r-Rivâye*, 289). Şia’nın birinci yüzyıl müceddidi olarak Muhammed b. Ali el-Bâkır, dördüncü yüzyıl müceddidi olarak da Şerif Murtaza’nın adı verilmektedir (bkz. Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 289).

²⁸² Şîîler kendilerini fırka-i nâciye olarak görmektedirler.

²⁸³ Cafer Subhânî, *Kulliyat fî İlmi’r-Ricâl*, 360. Küleynî hakkında bu methiyeler Şîî âlimler tarafından yapılmaktadır. Ehl-i Sünnet âlimlerinden Küleynî ve topladığı hadislerin güvenilirliğinden bahseden bir isim bilmiyoruz.

²⁸⁴ Öz, Mustafa, “*Küleynî*”, *DİA*, XXVI, 538, Ankara 2002

konuları, bilhassa Hz. Peygamber'e ve imamlara izâfe edilen mektup ve konuşmaları ihtiva eder. Bu son cildi, *Kâfi*'nin üçüncü kısmı olarak kabul eden araştırmacılar da vardır.²⁸⁵ *Kâfi*'deki senedlerin büyük çoğunluğu İmam Sâdık'ta son bulur. İmâmiyye bilgileri Küleynî'nin sened zikrinde çok dikkatli olduğunu savundukları için, *Ravzatü'l-Kâfi*'nin ona nisbeti hususunda şüpheye düşmüşlerdir. Zira bu kısımda senedler muttasıl değildir.²⁸⁶

Kâfi'nin yazılma hikâyesi şöyle başlamıştır:

Birisi Küleynî'den dini ilimleri kapsayan, ilim öğrenmek isteyeneye yeten (Kâfi gelen), doğruyu bulmak isteyeninin müracaat edeceği, ilim ve amel yönünden almak istediğini alabileceği, İmâmlardan rivayet edilen sahih haberleri toplayan bir kitap yazmasını istemiş o da bunun üzerine otuz sene²⁸⁷ veya yirmi sene zarfında²⁸⁸ "*el-Kâfi*" isimli eserini yazmıştır.²⁸⁹ Subhânî'nin ifadesine göre "el-Kâfi, sahih olan haberleri olmayanlardan ayırt etmek için yazılmamıştır. Sadece güvenilir rivayetleri bir araya toplamak için yazılmıştır. Hatta bu onun yazılış amaçlarından sadece birisidir. Subhânî'ye göre kitabın yazılış süresinin uzun olmasının başka sebepleri de vardır; "Mesela şeyhlere okunan sahih nüshaları elde etmek için karşılaşılan zorluklar, rivayetleri onlardan dinlemek ve ğalat olanla sahih olanı, sahih olanla esah olan rivayetleri ayırt etmek, rivayetin mazmunu konusunda gösterilen dikkat, o rivayeti uygun bir başlık ve uygun bir bab altında toplamak ve daha başka sebepler sayılabilir."²⁹⁰

Küleynî eserini kaleme aldıktan sonra istek sahibine cevaben şöyle demiştir: "Allâh'a hamdolsun ki senin istediğin şeyi te'lif etmeyi müyesser kıldı. Umarım ki (yazdığım eser) senin istediğin gibi olmuştur."²⁹¹ Subhânî'nin ifade ettiğine göre bu söz *Kâfi*'deki hadislerin Küleynî tarafından sahih olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir.²⁹²

"Necâşî, Küleynî hakkında şöyle demektedir: Yaşadığı dönemde ashabımızın şeyhi ve en itibarlı olanıydı. Hadis konusunda insanların en sika ve sağlam olanıydı.

²⁸⁵ Eren, Mehmet, A.g.m, 369-370

²⁸⁶ Eren, Mehmet, A.g.m, 393

²⁸⁷ Kandemir, M. Yaşar, "*Hadis*", *DİA*, XV, 39, İstanbul 1997

²⁸⁸ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 284

²⁸⁹ Bkz. Subhânî, *Durûsu Müceze*, 19

²⁹⁰ Bkz. Cafer Subhânî, *Külliyat fî İlmi'r-Ricâl*, 366

²⁹¹ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 8-9

²⁹² Subhânî, *Durûsu Müceze*, 20

Necâşî onun kitabını sefirler zamanında yazdığını söylemektedir. Çünkü o kitabını ğaybûbet-i suġrâ zamanında yazmıştır.²⁹³ “Küleynî, Şîllerce İmâm Mehdî’nin vekâlet verdiği iddia edilen Osmân b. Saîd el-Umerî, oġlu Ebû Cafer Muhammed, Ebu’l-Kâsım b. Rûh ve Ali b. Muhammed es-Saymerî zamanında yaşamıştır. Bu vekillerden birisinin, Küleynî’den, bütün Şia’nın temel referansı olan kitabını isteyip okumamış olması son derece uzak bir ihtimaldir.”²⁹⁴ Ancak Subhani’nin de ifade ettiği bu tahmini görüş su soruyu beraberinde getirmektedir: Acaba vekiller bu kitabı devamlı görüştükleri ğaip İmâm’a neden arzetmemiş ve onun tasvibini almamışlardır? Her ne kadar bazıları Küleynî’den kitabının sıhhatini Sahibu Zaman’a (on ikinci İmâm’a) onaylattığını ve hatta geçmiş diġer İmâmlara da onaylattığını farklı kitaplarda rivayet etseler de²⁹⁵ Küleynî’nin kendisi böyle bir onay meselesini zikretmemiştir.²⁹⁶ Bazı kimseler onun kitabını sefirlerden birisi aracılığıyla Ğaip İmâm’a arzettiğini tevehhüm etmekle beraber bu delili olmayan bir iddiadır. Bazıları da bu hikâyeye istinaden Kâfi’nin bütün hadislerinin sahih olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu İmâmiyye mezhebi’ne zarar vermiştir.²⁹⁷ es-Seyyid Ali b. Tavus, “*Keşfu’l-Mehacce*” isimli eserinde Hz. Ali’nin oġlu Hasan’a yaptığı malum nasihati Küleynî’nin “*Resâilu’l-Eimme*”sinden naklen verirken Küleynî’nin itibarını yükseltmek için yukarıdaki iddiayı dillendirmiş ve şöyle demiştir: Küleynî Mehdî’nin vekilleri zamanında yaşamıştı. O, (vekil) Ali b. Muhammed es-Saymerî’den önce vefat etmiştir. Çünkü Saymerî 329 yılı Şaban ayında, Küleynî ise 328 yılında Bağdat’ta vefat etti. Küleynî’nin vefatı vekiller zamanındadır.²⁹⁸ Bu sebeple Küleynî’nin rivayetlerinin tahkik ve tasdik edilmiş olması mümkündür.²⁹⁹ Muhaddis Hür, sadece “mezkûr vekiller zamanında yaşamıştır” ifadesini kullanmakta, sözün devamındaki (tahkik ve tasdik etmiştir) ifadesini kullanmamaktadır.³⁰⁰ Muhaddis Nuri, (Müstedrekü’l-Vesâil’de) es-Seyyid’in sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir: Onun zikrettiġi ifadeden anlaşılan şu ki, Küleynî kitabı vekillerden birisine arzetmiş ve

²⁹³ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 284

²⁹⁴ Ünalın, Abdullah, Şia’da *Hadis Usûlü*, 195-196; Subhânî, *Külliyât*, 368

²⁹⁵ Bazı Şîî âlimler, Küleynî’nin söz konusu çalışmasını tamamladıktan sonra gizli imam Mehdî el-Muntazar’a gösterdiğini, onun da kitabı beġenerek “*Şiamıza kâfidir*” dediğini, bu sebeple eserin bu isimle anıldığını belirtir. Bkz. Üzüm, İlyas, “*Kütüb-i Erbaa*”, *DİA*, XXVII, 4, Ankara 2003

²⁹⁶ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 284-285

²⁹⁷ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 284. Küleynî’nin kitabının hadislerini İmâm’a onaylattığı ancak takkiye döneminde yaşadığı için bunu kimseye söylemediği, çünkü kimilerinin böyle bir imamın varlığına inanmadığı gibi yorumlar hakkında bkz. s. 285

²⁹⁸ Cafer Subhânî, *Külliyat fî İlmî’r-Ricâl*, 366

²⁹⁹ *Müstedreku’l-Vesâil*, III, 532. *el-Mehacce*’nin matbu nüshasında (s. 159) tasdik ifadesi değil sadece tahkik edilmiş olması mümkündür şeklinde geçmektedir. Tasdik edilmiştir ifadesi Muhaddis Nuri tarafından tashih edilmiş nüshada onun tarafından yazılmış bulunmaktadır. Bkz. Cafer Subhânî, *Külliyat fî İlmî’r-Ricâl*, 367 dipnot.

³⁰⁰ *Vesail*, II, 71 (Subhânî’nin dipnotu)

sahih olduğuna dair onların kararını (imzasını) almıştır. Bu da aynen İmâm'ın kararı gibidir.”³⁰¹ Bu iddia Şeyh'in “*Ğaybet*”te zikrettiği şu olaya kıyasla yapılmaktadır: Şelmeğani *Kitâbu't-Teklîf*'i yazdığında vekil Ebu'l-Kasım b. Ruh şöyle demiştir: “Kitabı isteyin bir bakayım.” Kitabı başından sonuna kadar okuduktan sonra da şöyle demiştir: “Birkaç yer hariç diğerleri İmâmlardan rivayet edilenlerdir. O İmâmlara yalan isnat ederek bu birkaç yeri rivayet etmiştir, Allâh ona lanet etsin.”³⁰²

Burada şunu da hatırlamakta fayda var ki, İmâm'ın naibi olduğunu iddia eden kişiler sadece bu dört isimle sınırlı değildir. O dönemde bilinen yirmiden fazla naib olduğunu iddia eden isim vardır; Şerî'î, Numeyrî (Nemîrî), Abertâî, Hallâc'da bunlardandır. Bu nâiblik iddiasının sebebi, iddia sahibine bazı maddi çıkarlar sağlaması ve sosyal-siyasal bir statü kazanmasına yol açmış olmasıdır. Bu kimseler iddialarını özellikle gizli bir biçimde bazı kimselere çitlatmışlar ve iddialarının tahkik edilmesini de yasaklamışlardır.³⁰³ Şia bu isimlerden dört tanesini öne çıkarmakta ve doğruluklarını tartışmaya açmamaktadır. Ancak bu tür iddiaları reddeden Şî'î âlimler de vardır. Nitekim *Külliyât fî İlmi'r-Rical* müellifi Subhânî bu konuda şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“Onun (Muhaddis Nuri'nin) zikrettiği şey ğayr-ı sabit iki olaya dayanmaktadır. Sabit olan şey ise onun bu söylediğinin tersidir. Bu iddianın dayanağı şunlardır:

1. Küleynî, Bağdat'ta mukim olup eserini naiblerin gözü ve kulağı önünde yazmıştır. Küleynî ile naibler arasında ilişki vardır ve görüşmektedirler.

2. “*et-Teklîf*” isimli kitabın Ebu'l-Kâsım b. Rûh'a arzedilmesi aynı şekilde *Kâfî*'de geçmektedir. Bu iki durumun izahı şudur:

Öncelikle Necâşî'nin, Küleynî hakkında söylediği açıktır; Küleynî Rey'de ikamet etmektedir ve eserini orada yazmıştır. Bağdat'a ömrünün sonlarında gelmiştir. Kitabı yayıldıktan sonra velevki arzedilmiş bile olsa bunun bir faydası yoktur. Arz ve düzeltme kitabın yayılmasından önce olursa faydası olur.

³⁰¹ Cafer Subhânî, *Külliyât fî İlmi'r-Ricâl*, 367

³⁰² Cafer Subhânî, A.g.e, 368

³⁰³ Bkz. el-Kâtip Ahmed, *Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 255-256

İkinci olarak, Küleynî naiblerle içli dışlı görüşmemiştir. Çünkü kitabında hiçbir babda naiblerden nakilde bulunmamaktadır. Bu durumda kitabını onlara arzettiği ve onaylattığı iddiası nasıl doğru olabilir?

Üçüncü olarak şayet kendisi veya talebelerinden birisi naiblere arzetmiş olsaydı bunun kitabın dibacesinde geçmesi gerekirdi. Nitekim kitabın dibacesine göz atan kişi, dibacenin kitabın tamamlanmasını müteakip yazıldığını bilir.

Muhaddis Nuri'nin zikrettiği arz-ı kitap meselesine gelince; Bu bir veya iki tam olmayan tarikle gelmiş bir bilgidir. Çünkü bu kitaplar müelliflerinin vefatından sonra İmâma arzolunmuştur. Kâfi'nin müellifi veya talebeleri tarafından İmâma arzolunması meselesine gelince; Şayet müellif kendisi arzetmiş olsaydı tabii olarak te'lif ettiği kitabın bütün asırlarda Şia'ya kaynak olması için bunu mukaddimesinde zikrederdi. Bir diğer husus Şelmeğani'nin kitabının nâibe arzı, İmâmlardan sadır olmamış münharif bir bilginin kitaba dâhil edilmiş olma ihtimali sebebiyledir. Naibe arzolunan *Kitabu't-Teklif* gelip geçen herkesin müracaat ve amel ettiği bir risale gibidir. O nerede *Kâfi* nerede?³⁰⁴ Biz Küleynî'nin İmâmlara yalan isnat etmeyeceğine kesin olarak inanıyoruz. Bu sebeple kitabını arzetmeye de ihtiyaç yoktur. Aksi takdirde Bizantî'nin *Câmi'si*, Berkî'nin *Mehâsin'i* ve Eşarî'nin *Nevadiru'l-Hikme'sini* de nâiblere arzetmek gerekirdi. Bütün bunlar gösteriyor ki, diğerlerinin değil de *Kitabu't-Teklif*'in arzedilmiş olmasının özel sebepleri vardır.³⁰⁵

“Kâfi'nin yazılış hikâyesine dikkat ettiğimizde karşımıza şu ayrıntılar çıkmaktadır: Öncelikle istek sahibi Küleynî'den İmâmlardan rivayet edilen sahih haberleri toplamasını istemiştir. Ona sahih olmayan rivayetleri ve İmâmlar dışındakilerden rivayet edilen sahih rivayetleri kitabına almamayı şart koşmamıştır. Küleynî kitabında sahih olmayan âsârı ve İmâmlar dışındakilerden rivayet edilen sahih olmayan âsârı da bir faideye binaen ve kitabına kaydetmek amacıyla yazmıştır.

İkinci olarak bir rivayeti sahih olarak kabul etmek için gerekli şartların kişiden kişiye değişmesi sebebiyle; rivayetlerin bir kısmı veya tamamının Küleynî nazarında sahih olması, bu rivayetlerin başka âlimler tarafından da sahih olarak kabul edilmesini gerektirmemektedir. Şu söz bu konuda sana söylenebilecek yeterli bir sözdür: Kadim

³⁰⁴ Cafer Subhânî, *Külliyat fî İlmi'r-Ricâl*, 369

³⁰⁵ Cafer Subhânî, A.g.e, 370

ulemaya göre sahih olan rivayet, müteahhirin ulemaya göre sahih olmayabilir.³⁰⁶ Bu durumda Kâfi'deki bütün rivayetlerin müellifi tarafından sahih kabul edilmesi, başkaları tarafından da sahih kabul edilip alınmasını nasıl mümkün kılabilir ki?"³⁰⁷

Bir diğer ayrıntı da şudur: Şia dört yüz Asl'dan bahsetmektedir. Yine iddiaya göre bu Asl'lar bizzat İmâm'ın ağzından işitilen veya onun ashabının rivayet ettiği haberleri toplayan kitaplardır. Ancak burada Küleynî'den istenen şey sebebiyle, bu asılların o dönemde elde olmadığı veya yeterli bilgi ihtiva etmediği ya da ihtilafli rivayetlerle dolu olduğu ve Şia'nın inancına tam olarak cevap veremediği ve Şiiler'in bu rivayetlerle ilgili olarak ciddi bir kafa karışıklığı içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü böyle olmasaydı istek sahibi arayana yeterli bilgi verebilen ve sahih haberleri ihtiva eden bir kitap yazmasını istemezdi. Ayrıca Küleynî kitabındaki rivayetlerin tamamını bu Asl'lardan aldıysa bu Asl'lar Kur'ân'ın tahrif edildiği, en azından içerisinden Ehl-i Beyt'e dair bazı ayetlerin çıkartıldığı gibi ğulat fikirleri de ihtiva etmektedir. Yani bu Asl'lar *Kütübü Erbaa* müellifleri zamanında bile tahrifata uğramış ve Şiiler nazarında bu gün iddia edilen itibara sahip değiller demektir. Aksi halde Küleynî ve daha sonraki müellifler neden yeni hadis kitapları yazma gereği duymuş olabilirler ki? Ayrıca kitabın isminin "*el-Kâfi-Yeterli*" olması, daha sonra yazılan "*Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih-Kendisine Fakih Gelmeyen Kişi (Bu kitaba sahip olanın soru sormak için bir fakihe ihtiyaç duymayacağı kitap)*"ın adının da bir nevi yeterlilik ifade etmesi, bu kitaplardan önce Şia'nın ihtiyaçlarına cevap verebilen yeterli bir hadis kaynağı olmadığını göstermektedir.³⁰⁸ Kaldı ki bu kitaplar Şia'nın günümüze kadar gelen hem en kapsamlı hem de en tertipli ilk hadis kitaplarıdır.

Hadislerle ilgili bu tasnife bağlı olarak *el-Kâfi* adlı hadis kaynağını geç dönemde serh eden bilginler, bu kaynaktaki hadislerin büyük bölümünü ğayr-i sahih bir konumda görmüşlerdir. Meclisi'nin tesbitine göre *Kâfi*'deki toplam 16121 rivayetin dökümü şöyledir: 5072 sahih, 144 hasen, 1118 müvessak, 302 kavî, 9485 zayıf.³⁰⁹ Şehid-i Evvel'in sayımına göre³¹⁰ 16199³¹¹ hadis toplanmıştır.³¹² Bu hadislerden 302 hadis

³⁰⁶ Müellif Subhânî bu konu hakkında kitabındaki 30. derse bakılmasını tavsiye etmektedir ki orada sahih hadisin tanımı ve hadis çeşitleri gibi usûl konularını anlatmaktadır.

³⁰⁷ Subhânî, *Durûsu Mûceze*, 20

³⁰⁸ Dikkat edilirse *Kütübü Erbaa*'nın hepsi de bir eksiklik ve yetersizliğe cevap arandığına işaret eden isimler taşımaktadırlar.

³⁰⁹ Eren, Mehmet, A.g.m, 399

³¹⁰ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 285

³¹¹ *DİA* bu sayıyı 16099 olarak vermektedir. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "*Hadis*", XV, 39, İstanbul 1997. Hafizyan bu kitaplarda mevcut rivayet sayısını verirken ilginç bir şekilde yuvarlak ifadeler kullanmakta

kavî³¹³, 9485³¹⁴ hadisi zayıf, 144 hadis hasen, 1128³¹⁵ hadisi muvessak ve 5027³¹⁶ ya da 2000 hadisi sahih kabul etmişlerdir.³¹⁷ Bu sayıların toplamı 16199 sayısına ulaşmamaktadır. Bu sayıma göre bir miktar hadis³¹⁸ eksik kalmaktadır, bunlar da belki mükerrer hadislerdir ve taksimatta onları zikretmemişlerdir. Bununla birlikte bu taksim incelenmesi gereken bir taksimdir çünkü hadisi tevsik ilkeleri kişiden kişiye değişmektedir.³¹⁹ Kâfi otuz bölümden oluşmakta olup,³²⁰ Şîlere göre usûlü en sağlam, en kapsamlı ve en değerli olan kitaptır. Ancak buna rağmen rivayetlerinin büyük bir kısmı ale't-tahkik İmâmlar'dan sadır olduğu kesin olan rivayetler değildir.³²¹ Bu nasıl olabilir ki? Müellif kendisi bile bunu iddia etmemiştir. Bilakis müellifin kitabın mukaddimesinde söylediklerinden bütün hadislerin İmâmlardan sadır olduğunun kesin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü müellif Küleynî şöyle demektedir:

“Ey kardeşim! Allâh seni doğruya irşad etsin. Şunu bil ki, bir kimsenin âlimlerden ihtilafı olarak rivayet edilen heberlerin doğrusuyla yanlışını birbirinden ayırt etmek hiç kimsenin kendi görüşüyle (tam manasıyla) yapabileceği bir şey değildir. Âlim ancak İmâm'ın: “*Haberi Allâh'ın kitabına arz edin; kitaba uygun olanı alın, aykırı olanı reddedin*”; “*Kavmin (âmmenin, İmâmî olmayanın) görüşüne uygun olanı terk ediniz. Çünkü doğru olan onların görüşüne aykırı olandır*”; “*Çoğunluğun görüşünü alınız. Çünkü çoğunluğun görüşü, hakkında şüphe olmayan görüştür*” sözleri gereğince kendi görüşünü belirtebilir. Biz bu rivayetlerin ancak bir kısmını biliyoruz...”³²² Bu söz gereğince Küleynî'nin kitabındaki bütün rivayetlerin Masumlardan sadır olduğu kesin olan rivayetler olduğuna inanmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır.³²³ Kâfi'deki bütün hadislerin sahih olduğu iddiası tutarlı değildir. Şayet Kâfi'deki bütün hadisler sahih olsaydı -örneğin- Şeyh Sadûk *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*'i yazma gereği duymazdı. Ayrıca Küleynî, Kâfi'ye alacağı bütün hadislerin sahih olmalarını hedefleseydi, Masum

---

ve şöyle demektedir: “Kâfi'nin hadis sayısı aklımda kaldığına göre onaltı bin küsur olup Tehzîb'in hadisleri de buna yakındır. el-Fakih'dekiler yedi bin küsürdür. el-İstibsâr'dakiler ondan daha azdır. Bkz. Ebu'l-Fadl Hafizyan, *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadis*, II, 143

³¹² Ünalın, Abdullah, Şia'da *Hadis Usûlü*, 195

³¹³ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 285

³¹⁴ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 284 (9484)

³¹⁵ Abdullâh Ünalın ve Şeyh Malik Mustafa Vehbi el-Âmilî bu sayıyı 1118 olarak vermektedirler

³¹⁶ Abdullâh Ünalın ve Şeyh Malik Mustafa Vehbi el-Âmilî bu sayıyı 5072 olarak vermektedirler

³¹⁷ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 285; *Sünnilik-Şîlik*, 107

³¹⁸ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e. Müellifine göre 78 hadis, yukarıda verilen sayılara göre 113 rivayet eksik kalmaktadır.

³¹⁹ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 286

³²⁰ Subhânî, *Durûsu Müceze*, 18; Ünalın, Abdullah, Şia'da *Hadis Usûlü*, 195

³²¹ Subhânî, *Durûsu Müceze*, 18

³²² Küleynî, el-*Kâfi*, I, 9

³²³ Subhânî, *Durûsu Müceze*, 18

İmâmlar'ın dışındakilerden rivayet etmezdi.³²⁴ Ayrıca Şeyh Sadûk'ta kitabındaki rivayetlerin İmâmlardan sadır olduğuna kesin olarak inanmaktadır. Ancak o “*Vâsî, vârisi menedebilir*” (başlıklı) babta şöyle demektedir: “*Ben bu hadisi sadece Küleynî'nin kitabında buldum, onun tarikinden başka bir tarik te göremedim*”³²⁵ Şayet *Kâfi*'nin bütün rivayetleri kat'ıyyu's-sudûr olsaydı Şeyh Sadûk'un bu sözü söylemesi nasıl doğru olabilirdi? Sen buna *Kâfi*'nin bütün rivayetlerinin sıhhatini kabul etmenin mümkün olmadığını da ilave et.”³²⁶

İmâm Câfer'in kendi ashabından bazılarını yalancılıkla itham etmesi ve lanetlemesinden anlaşıldığına göre İmâmlar zamanında bile onlara ait olmayan sözler Şia arasında dolaşmaktadır. Bu sebeple onlar: “*İki rivayetten Kur'ân'a uygun olanı alın*” demişlerdir. Gerçi İmâmlardan rivayet edilen bu tür sözleri şu şekilde anlamak ta mümkündür: “Biz İmâmlar değişik zamanlarda bize sorulan sorulara cevap verirken o anki ilmimiz ve meseleye bakış açımızdaki farklılık sebebiyle veya soruyu soranın durumuna göre farklı fetvalar verebiliriz. Hatta İmâmlar ilimlerindeki ve anlayışlarındaki farklılıklar sebebiyle birbirine aykırı fetvalar da verebilirler. Bu durumda en doğru olan fetva belirli bir İmâmın fetvası değil, Kur'ân'a en uygun olan fetvadır. Siz farklı fetvaları Kur'ân'a göre değerlendirin hangi fetvayı Kur'ân'a uygun bulursanız o fetva ile amel ediniz.” Bu söylediğimizi destekleyen bir rivayet Küleynî tarafından nakledilmektedir.³²⁷ Bu rivayete göre İmâm Cafer'e gelip aynı konuda bana bir cevap başkasına daha başka bir cevap veriyorsun, bunun sebebi nedir diyen Mansûr b. Hâzim'e verdiği cevapta İmâm Câfer takiiye veya rahmet ya da Şia'sını korumaktan bahsetmemekte ve Rasûlullâhın da böyle cevaplar verdiğini söylemektedir.³²⁸

Kâfi büyük bir emek mahsulü olup araştırmacılar için birçok imkânlar sunan geniş bir kaynak olmasına rağmen “bütün hadisleri kesin, mütevatir ve müstafiz değildir. Harici karineler de onun sıhhatına ve güvenilirliğine delalet etmemektedir. O,

³²⁴ Ünal, Abdullah, Şia'da *Hadis Usûlü*, 197

³²⁵ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 223

³²⁶ Bu konuda bkz. Cafer es-Subhânî, *Külliyât fi İlmi'r-Ricâl*, 375-376

³²⁷ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 65/3

³²⁸ Bu rivayetin metni şu şekildedir: (Ali b. İbrahim, babası, İbn Ebî Nocrân, Âsım b. Humejd, Mansûr b. Hâzim'den (şöyle dediğini rivayet etmiştir): Ebû Abdillâh'a dedim ki: Bana ne oluyor da ben sana bir soru soruyorum, bana bir cevap veriyorsun; daha sonra sana başka birisi geliyor (ve soruyor da) aynı meselede ona farklı bir cevap veriyorsun? Dedi ki: Biz insanların kimine ziyade kimine noksan (ifadelerle) cevap veririz. Dedim ki: Bana Rasûlullâh'ın ashabından haber ver, onlar Muhammed aleyhisselam üzerine doğru mu söylediler yalan mı? Dedi ki: Bilakis doğru söylediler. Dedim ki: O zaman onlara ne oluyor da ihtilaf ettiler? Dedi ki: Bilmez misin ki bir adam Rasûlullâh'a gelir ve bir soru sorardı da ona bir cevap verirdi, daha sonra (başkasına) önceki cevabı nesheden (başka) bir cevap verirdi. Bu sebeple hadislerin bir kısmı diğer bir kısmını neshetmiştir.)

sahih ile sakim (illetli) hadisleri kapsayan bir kitaptır. Araştırmacıların, sahih olanlarını zayıf olanlardan ayırmaları gerekmektedir.”³²⁹

Bir diğer mesele de Küleynî'nin râvîlerinin güvenilirliği meselesidir. Cemal Sofuoğlu Kâfi üzerine yaptığı araştırmasında “*Müttehem Râvîler*” başlığı altında Küleynî'nin otuz beş râvîsinin adını saymakta ve haklarında bilgi vermektedir.³³⁰ *Resâil* müellifi Hafizyan Küleynî'nin râvîleri konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“...Nitekim Küleynî, Fadl b. Şâzân'dan o da Muhammed b. İsmail el-Mutallak (Matlak)'tan rivayet etmiştir. Ancak o Allâme'nin *Hülâsa*'da, Şeyh (Tûsî)'nin³³¹ *el-Fihrist*'te ve ondan naklen Necâşî'nin de sika olduğunu açıkladığı İbn Yezîğ midir, yoksa çoklarının sika olmakla vassfettiği “*Savmea*” sahibi Muhammed b. İsmail el-Beşîr el-Bermekî er-Râzî midir, yoksa sika olup olmadığı açık olmayan Muhammed b. İsmail el-Bundûkî en-Nişâbûrî midir belli değildir. Çoğu kimseden hikâyeye olunan da bu (üçüncüsü) dür.”³³² *Kâfi* üzerine yapılabilecek kapsamlı bir araştırmada bu tür örnekler çoğaltılabilir. *Kâfi*'nin râvîleri konusunda dikkat çeken bir diğer husus da Şia'nın aradığı “*Şîi-İmâmi*” olma şartının her zaman aranmamış olmasıdır. “*Kâfi*”nin hadisleri arasında 2118 tane râvîsi Şîi-İmâmi olmayan (âmmeden, ğulattan veya diğer bozuk akide sahibi fırkalara mensup olan) rivayet vardır... Küleynî'nin kendisinin âmmeden olan ve “Hârûn Reşid'in kadılık görevini üstlenmiş bulunan Hafs b. Ğıyas, Nuh b. Derrac, Talha b. Zeyd, Abbad b. Yakub er-Revacenî, Nevfelî, Sukûnî, Zührî, Vehb b. Vehb Ebi'l-Buhterî gibi kimselerden rivayette bulunması bu söylediğimizi desteklemektedir. Rical kitaplarında Abbasilerin kadılarından olan bazı kimselerden bahsedilmektedir. Abdullâh b. Muhammed b. Ebi'd-Dünya ve *Kâfi*'nin senetlerinde zikri geçen daha başka kimselerden bahsedilmektedir.”³³³ Bu da bize şunu göstermektedir: Bazı Şîi âlimlerin râvîde aradıkları Şîi-İmâmi olma şartı Küleynî tarafından çok fazla ciddiye alınmamıştır. Hele hele onun bütün rivayetlerinin *Asl*'lar ve muteber Şîi kitaplardan alındığını iddia edenlerin sözleri ciddiye alınırsa, bu konuda usûl kaidesi ortaya koyanların tüm söylediklerini yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir.

³²⁹ Ünalın, Abdullah, Şia'da *Hadis Usûlü*, 197

³³⁰ Bkz. Sofuoğlu Cemal, *Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir İnceleme*, 23-28. Basılmamış doçentlik tezi, Ankara-1982

³³¹ Hâfizyân el-Bâbilî, *Resâil fi Dirâyeti'l-Hadis*, II, 331

³³² Hâfizyân el-Bâbilî, A.g.e, II, 332

³³³ Hâşim Ma'rûf, *Dirâsât fi'l-Hadis ve'l-Muhaddisîn*, 144

Küleynî'ye ve eseri *el-Kâfi*'ye getirilebilecek en ciddi eleştirilerden birisi de Kur'ân'ın tahrif olunduğuna işaret eden rivayetlere yer vermesidir. Küleynî bir taraftan bu tür rivayetlere yer verirken diğer taraftan bunun aksi rivayetlere yer vermektedir. Mesela “Küleynî *el-Kâfi*'nin ikinci cildinde Kur'ân'ın fazileti, konumu, okunuşu, hıfzı ve ona sarılma gibi konuları kapsayan büyük bir bölüm tahsis etmiştir. Burada İmâmların sözlerinden; Kur'ân'ın fazileti, onunla amel, hüküm ve adabından istifade etmek ve onu ta'lim konusundaki hırslarını gösteren rivayetleri toplamıştır.”³³⁴ Hâşim Ma'rûf el-Hasenî, *Dirâsât fi'l-Hadis ve'l-Muhaddisin* isimli eserinde Küleynî'nin tahrifi Kur'ân konusundaki rivayetlerine değinmekte ve bir Şîî âlim için cesur sayılabilecek şeyler söylemektedir.³³⁵ Ona göre özetle söylemek gerekirse Küleynî'nin bu tür rivayetlerinin senetlerinde ğulat ve bâtinî fırkalara mensup kimseler vardır. Bu rivayetler hem senet hem de metin yönünden sorunludur. Bu tür rivayetler Sünni ulema tarafından yoldan sapma olarak görülmekte ve buna istinaden bazıları Küleynî'nin rivayetlerinin toptan reddedilmesi gerektiğini söylemektedir. Kimilerinin de Şîa'nın elinde, Müslümanların elinde olandan farklı bir Kur'ân olduğunu düşünmelerine sebebiyet vermektedir.³³⁶

Küleynî “*Babu'n-Nevâdir*”de³³⁷ Esbağ b. Nubate'nin Hz. Ali'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: “*Kur'ân üç bölüm olarak indi: Kur'ân'ın üçte biri biz ve düşmanlarımız hakkında, üçte biri sünnetler ve benzer konularda, üçte biri de feraiz ve ahkâm konularından oluşmaktadır.*”³³⁸ Bu haberi Esbağ b. Nübâte'den rivayet eden râvî İmâm Cafer'in ashabındandır. Rical kitaplarından anlaşıldığı üzere onunla Esbağ arasında yetmiş yıldan fazla bir zaman farkı vardır. Râvî bu rivayeti ondan bila vasıta rivayet etmektedir. Bu durum rivayetin zayıf sayılmasını gerektiren bir çeşit tedlistir. Bunun da fevkinde olan bir diğer durum da bu râvî “*Rical*” müelliflerine göre hadis uydurmakla müttehem bir kimsedir.

Dâvûd b. Ferkad bu rivayete göre sahih olmaya daha yakın bir senetle İmâm cafer'den şunu rivayet etmiştir: “*Kur'ân dört bölüm olarak inmiştir: Dörtte biri helal hakkında, dörtte biri haram hakkında, dörtte biri sünen ve ahkâm hakkında, dörtte biri de sizden öncekilerin haberi, sizden sonra olacakların haberi ve sizin aranızdakilerdir.*”

³³⁴ Hâşim Ma'rûf el-Hasenî, A.g.e, 345

³³⁵ Bkz. Hâşim Ma'rûf, A.g.e, 345-355

³³⁶ Bkz. Hâşim Ma'rûf, A.g.e, 348

³³⁷ Babu'n-Nevâdir için bkz. Küleynî, el-Kâfi, VII, 57 vd.

³³⁸ Hâşim Ma'rûf, A.g.e, 345

Bu, Kur'ân'ı üçe taksim eden önceki rivayeti geçersiz kılmaktadır, Şayet üçte birlik ilk bölümü zahirinden anlaşılacağı üzere Ehl-i Beyt ve düşmanlarından bahsediyor, onların isimlerini ve şahıslarını zikrediyor idiyse, Hz. Ali Rasûlullâh'ın vefatından sonra ilk günlerde neden onlara (muhaliflerine) bu üçte birlik kısımda geçen ayetleri delil olarak zikretmemiştir.”³³⁹ “Bu tür rivayetler sebebiyle Muhammed Ebû Zehra, İmâm Sadık ve İmâm Zeyd b. Ali isimli kitaplarında Küleynî'yi münafıklık ve dinden çıkmakla nitelemiş, Küleynî'nin bütün rivayetlerinin şüpheli olduğunu iddia etmiştir.”³⁴⁰ Cemal Sofuoğlu da Ebû Zehra'nın değerlendirmesine yakın bir şekilde şunları söylemektedir: “Eseri te'lif ederken nasıl bir metot uygulayacağını, hadisleri kabulde hangi şartlara riayet edeceğini belirtmeyen müellifin, Şîî ricaline dair kitaplarda olumsuz nitelikleriyle tanıtılan râvîlerden de hadis rivayet ettiği, hadislerin sıhhatinin Kur'ân'la ölçülmesi gerektiğini söylemesine rağmen bu şartlara uymadığı, kendisinden nakilde bulunduğu râvîlerin Şîî olmasına ve rivayetlerinin diğer hadis mecmualarında yer almamasına özen gösterdiği anlaşılmaktadır. ... isnatlar genellikle Hz. Peygamber'e muttasıl olarak ulaşmamakta, birçok rivayetin uydurma olduğu görülmektedir.”³⁴¹ Şiiler bu (tahrifu'l-Kur'ân) konusunda **Kâfi** ve daha başka kitaplarda bir takım rivayetlerin geçtiğini inkâr etmemektedirler. Fakat bazıları bu rivayetlerin çoğunu İmâmlar üzerine yalan söylemek suretiyle uydurulmuş rivayetler olarak görmektedirler. Çünkü bu tür rivayetlerin râvîleri geçen bahiste de işaret ettiğimiz gibi ğulat ve batınıyye fırkalarına mensup kimselerdir.”³⁴² Haşim Ma'rûf bu rivayetleri ve iddiaları kesin olarak reddetmektedir.

Bütün bu söylenenlerden şu anlaşılmaktadır: “*el-Kâfi* hadislerinin tamamı sahih olan bir kitap değil belki sağlam veya çürük rivayet edilen her şeyi toplayan bir ansiklopedi ve arşiv mahiyetindedir. Küleynî'nin rivayetlerinin sahih olduğuna inanması veya bunu söylemesi aşikâr olan bu durumu değiştirmemektedir. Küleynî'nin teolojik görüşlerini eserine kaydettiği haberlerden anlamak mümkün görünse de birbirine zıt olan nakilleri dikkate alındığında bunun son derece zor olduğu ortaya çıkar.”³⁴³ Ayrıca *el-Kâfi*, Şia nezdindeki büyük kıymetine ve bütün orijinalliğine rağmen,

³³⁹ Hâşim Ma'rûf el-Hasenî, *Dirâsât fi 'l-Hadis ve 'l-Muhaddisîn*, 347

³⁴⁰ Bkz. Hâşim Ma'rûf, A.g.e, 348, 454. Haşim Ma'ruf, Küleynî'yi savunurken Buhari ve diğer Sünnî kaynaklarda geçen nesh konusu kapsamındaki bazı rivayetleri zikretmekte ve Küleynî ile kıyaslama yapmakta, aynı sebeplerle Buharî ve diğer Sünnî kaynakların da eleştirilebilirliğini kıyaslamaya çalışmaktadır.

³⁴¹ Sofuoğlu, M. Cemal, “*el-Kâfi*”, *DİA*, XXIV, 148, İstanbul 2001

³⁴² Hâşim Ma'rûf, A.g.e, 352

³⁴³ Öz, Mustafa, “*Küleynî*”, *DİA*, XXVI, 538, Ankara 2002

Şia'ya lazım olan tüm hadisleri içermemektedir. Bu sebeple *el-Kâfi*'den sonra pek çok hadis kitabı yazılmıştır. Küleynî hicri ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Şia arasında yaygın bir inanç olan Kur'ân'ın tahrif olduğu yönünde bazı rivayetlere yer vermesi sebebiyle sonraki dönem Şia'sı açısından sıkıntılı bir durumunun ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. *el-Kâfi* senet sistemindeki sorunları ve sika olmayan râvileri sebebiyle genel anlamda sahih haberleri içeren bir eser olarak değerlendirilemez. İslam inancıyla bağdaşmayan metinlere yer vermesi ve İslam'ın ilk devirlerinden bu yana mevcut olan inanç sistemine aykırı, Şiî inancına paralel rivayetler içermesi sebebiyle doğru ve yanlış her türlü haberi içeren bir kitaptır.

Şeyh Sadûk ve Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh

Kitabın müellifi Şeyh Sadûk diye bilinen Ebû Ca'fer es-Sadûk Muhammed İbn Ali İbni Babaveyh el-Kummî'dir (381/991). Tûsî "*Fihrist*"te onun hakkında şöyle demektedir: "(Şerefçe) celîl, hadisleri hıfzetmiş, ricali tanıyan, haberleri tenkîd edebilen bir kişiydi. *Kum*'lular arasında hıfzı ve ilminin çokluğu açısından onun bir benzeri görülmemişti. Herkesin bildiği meşhur bir rivayette geçtiği üzere söylendiğine göre İmâm el-Askerî veya el-Hüccet el-Mehdî'nin duası bereketiyle dünyaya gelmiştir."³⁴⁴ Şeyh Sadûk'un kitabı dört cilt olarak basılmış ve daha çok fikhî konulardaki rivayetleri ihtiva etmekte olan bir eserdir. Şeyh Sadûk kitabının sonunda senetleri hakkında genel bir malumat vermekle beraber rivayetlerini daha ziyade senetlerini hafzetmek suretiyle vermektedir. Kitap Şia nezdinde oldukça yüksek bir itibara sahiptir. Şeyh Sadûk oldukça fazla eser yazmış velûd bir Şiî âlimidir. Kendisi Şerif Radî ve Murtaza kardeşlerin hocası olan Şeyh Müfid'in de hocasıdır. Şeyh Sadûk'un Kitabı, *Kâfi*'den sonra en önemli eser olarak kabul edilir. Sünniler nezdinde *Sahih-i Buhari*'nin muadili Şiîler nezdinde *el-Kâfi* ise, *Sahih-i Müslim*'in muadili de Şeyh Sadûk'un bu kitabıdır. Şeyh Sadûk kitabını şu şekilde vafsetmektedir:

"Ben musanniflerin hedeflediği gibi rivayet edilen her haberi toplamayı murad etmedim. Bilakis kendisiyle fetva verilen, sıhhatine hükmolunan rivayetleri toplamayı hedefledim. Ben bu kitabın benimle Rabbim arasında bir hüccet olduğuna inanıyorum. Bu kitaptaki bütün rivayetler işin kendisine döndüğü ve dayandığı; "Harîz b. Abdillâh

³⁴⁴ Mâlik Mustafâ Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 290

es-Sicistânî...³⁴⁵ vb. Asl'lara³⁴⁶, şeyhlerimden ve seleflerimden rivayet tarikimin dayandığı bir takım meşhur kitaplardan alınmadır."³⁴⁷ Eseri neşreden Hasan el-Harsân'ın dipnottaki ifadesine göre müellif Sicistânî'nin *Kitâbu's-Salât*'ı, Halebî'nin fıkha dair bir eseriyle Ehvâzî'nin otuz üç, Hüseyin b. Said'in otuz dolayındaki kitabından da istifade etmiştir.³⁴⁸ Buradan anlaşılan şu ki Şeyh Sadûk tahrir ettiği rivayetleri müteselsilen gelen sözlü bir rivayetten değil de daha çok yazılı kaynaklardan almıştır. Dolayısıyla onun kitabının ve rivayetlerinin sıhhati, alıntı yaptığı kaynaklarının sıhhatiyle paralellik arz etmektedir. "Şeyh Sadûk, *el-Fakîh*'teki rivayetlerin (İmâmlardan sudurunun) kat'î olduğunu iddia etmemiştir, rivayetlerin muteber olduğunu iddia etmiştir."³⁴⁹ "Biz Şeyh Sadûk'un sözünün kitabının tamamındaki hadislerin sahih olduğu manasına geldiğini farzetsek bile, Hür el-Amili'nin söylemeye çalıştığı gibi (Şeyh Sadûk'un sözü) kitabındaki tüm rivayetleri sahih kabul etmek için yeterli değildir. Şeyh Sadûk kitabındaki hadislerin sahih olduğunu kesin olarak ifade etse bile onun sözü bizim için hüccet değildir."³⁵⁰

Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh'de ki rivayet sayısı hususunda verilen bilgiler arasında ciddi bir farklılık vardır: Mesela Hasan es-Sadr toplam hadis sayısını 9044 olarak gösterirken, nâşir Hasan el-Harsân bu sayıyı 5963 olarak nakletmektedir.³⁵¹ Bazılarının nakline göre kitabın hadislerinin sayısı 3913'tür.³⁵² Şeyh el-Behâî'den rivayeten "*Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*" in hadisleri 7000 sayısından 60 kadar eksiktir.³⁵³ *el-Fakîh*'in hadisleri 5963 hadisi geçmemektedir.³⁵⁴ Benim elimdeki nüsha (*el-Emîra matbaası, birinci baskı, Beyrût 1429/2008*) 5920 rivayet ihtiva etmektedir. Muhtemelen aradaki bu fark, kitapta yer alan hadislerin müellifin yine hadisler çerçevesinde verdiği fetvalarla karıştırılmasından ileri gelmektedir. Bunlardan 2050 hadis mürseldir. Mürsellerin sayısının daha az olduğunu söyleyenler de olmuştur.³⁵⁵ Bu

³⁴⁵ Sadûk kaynak olarak on bir kadar isim zikretmektedir. Bazı kaynaklarının adını verince "kitabı", bazıları için de "kitapları" demektedir. Kaynaklardan birisi babasının kendisine yazdığı bir risaledir.

³⁴⁶ Dört yüz asıl

³⁴⁷ Subhânî, *Durûsu Mûceze*, 21

³⁴⁸ Üzüm, İlyas, "*Kütüb-i Erbaa*", *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003

³⁴⁹ Bkz. Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 291

³⁵⁰ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 292

³⁵¹ Üzüm, İlyas, "*Kütüb-i Erbaa*", *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003

³⁵² Kitapta bulunan rivayetlerin sayısı konusunda verilen çelişkili rakamlar akla farklı ihtimalleri getirmektedir. Çünkü bu sayı mevcut baskılardaki sayının çok altındadır. Bu sayı neye göre belirlenmiştir bilmiyoruz.

³⁵³ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 293

³⁵⁴ *DİA*'da Te'sisü's-Şîa'dan naklen bu rakamı vermektedir. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "*Hadis*", *DİA*, XV, 39, İstanbul 1997

³⁵⁵ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 293

durumda bu kitaba dayanmak, mürsellerinin katiyyetini ve muteber olduklarını söylemek nasıl mümkün olabilir?³⁵⁶ İlyas Üzüm'ün verdiği bilgiye göre kitabın bu gün yaygın olarak kullanılan baskısı dört cilt olup toplam 566 babdan meydana gelmektedir.³⁵⁷ Ancak benim elimdeki zikrettiğim baskı bir arada dört cilt olup, 762 babdan oluşmaktadır. Baskılar arasında bu kadar farklılık olması, naşirlerin oldukça fazla tasarrufta bulduklarını göstermektedir.

“Sadûk her ne kadar kitabındaki rivayetlerin meşhur kitaplardan alınma olduğunu söylüyorsa da bu sözüyle rivayetlerin çoğunun meşhur kitaplardan alınma olduğunu kastetmiş olabilir. Çünkü o ne kendileri ne de kitapları meşhur olmayan kimselerden de hadis almıştır. Meşhur kitaplardan naklettim derken sadece dört yüz *Asl*'ı kastetmiş olması da hilaf-ı zahirdir. Çünkü dört yüz *Asl*'a dâhil olmayan birçok kimseden de rivayet zikretmiştir. Sadûk bu sözüyle belki “*kaynaklarımın çoğu bunlardır*” demek istemiş olabilir.³⁵⁸ Nitekin Sadûk Ramazan ayında iftar eden ve cima fiilini işleyen kişiye gereken başlıklı babda el-Mufaddal'ın haberini naklederken şöyle demiştir: “Bu konuda *Asl*'larda bir şey bulamadım. Ali b. İbrahim b. Haşim bu konudaki rivayetinde infirad etmiştir.³⁵⁹ “Büyük Şîf mercii Seyyid Muhammed Hüseyin Fadlullah, Aşure ziyareti hakkında şunları söylemiştir: “Râvîlerinden bazılarının zayıflığı sebebiyle bu rivayetin sıhhati bize göre sabit değildir.” *Camia-i Kebire* ziyaretiyle ilgili çekincelerini ise şöyle sıralamıştır: “Öncelikle Şeyh Sadûk'un rivayet zinciri temiz olmayıp zaaflar barındırmaktadır. Merhum âlimimiz Seyyit el-Hûî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadis* adlı eserinde bunu belirtmiştir. Rivayet bize Şeyh Sadûk'un İsnat zincirlerinden başka bir yolla ulaşmamıştır.”³⁶⁰

Şeyh Sadûk'un kitabı metin yönünden de sıkıntılı rivayetler ihtiva etmektedir. *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'de “*Kitâbu'z-Ziyârât*” bölümü 30 bab ve 78 rivayetten oluşmaktadır. Burada zikredilen İmâmların mezarlarında yapılması tavsiye edilen dualarda “*bana şefa'at et*”, “*öldürene lanet et, azab et*” gibi ifadeler, “*ricat*” inancına delalet eden sözler, İmâmlar için “*havz*” ve “*makam-ı mahmud*” olması, “*sizi tam olarak medhedemem*” “*sizinle yağmur yağar, sizinle sema ayakta durur*”, “*ağaç sizin sebebınızla meyve verir, sema sizin sebebınızla yağmur yağdırır*”, “*sizinle bize in'amda*

³⁵⁶ Subhânî, *Durûsu Mûceze*, 22

³⁵⁷ Üzüm, İlyas, “*Kütüb-i Erbaa*”, *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003

³⁵⁸ Bkz. Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 292

³⁵⁹ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, A.g.e, 293

³⁶⁰ el-Kâtip, Ahmet, *Sünnilik-Şiilik*, 290

bulunulur”, “*Allâh bizi sizin sebebinizle zilletten çıkardı, sıkıntılarımızı giderdi, bizi sizin sebebinizle helak çukurundan ve cehennemden kurtardı*”, “*onları bilen Rabbini bilir, onlardan ğafil olan rabbinden de ğafil olur*”³⁶¹ gibi beşeri ilâhlaştıran ifadeler geçmekte ve mezarda namaz kılmak tavsiye edilmektedir.³⁶² Bu rivayetler içerisinde bazıları metin yönünden oldukça sıkıntılı görünmektedir. Yukarıda saydığımız hususların bazıları uzunca rivayetler arasında geçmektedir. Bu konuda detaya girmeden *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'in ziyaret bölümünden bazı kısa rivayetleri dipnotta zikretmekle iktifa etmek istiyoruz.³⁶³

³⁶¹ Bkz. Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, c.2, 361-389. Sayfalar arası, Kitabu'z-ziyârât bölümü.

³⁶² Bkz. a.g.e. , 3197, 3201, 3211, 3214, 3215'inci rivayetler.

³⁶³ Rivayetler kitaptaki numaralarıyla verilmiştir. “3160-Hüseyn b. Ali, Rasûlullâh'a dedi ki: Babacığım! Senin kabrini ziyaret edenin mükafaatı nedir? Buyurdu ki; “*Ey oğulcuğum! Her kim beni diri iken veya ölü iken ziyaret ederse veya senin babanı, kardeşini ya da seni ziyaret ederse, kıyamet günü onu ziyaret etmek ve onu günahlarından kurtarmak benim üzerime gerekli bir hak olur.*” “3163-Caferi Sâdık: *Haccı tamamlayan şeylerden birisi de İmâm ile karşılaşmak (onu ziyaret etmek)'dir.*” “3164-Sâlih b. Ukbe, Zeyd eş-Şehham'dan rivayet etmiştir; Ebû Abdillâh'a şöyle dedim: Sizden birini ziyaret edenin ecri nedir? Dedi ki: “*Rasûlullâh'ı ziyaret edenin ecri gibidir.*” “3170- Caferi Sâdık: “*...Her kim bayram günü dışında bir gün, hakkını tanıyarak (İmâmetinin Allâh'tan olduğuna inanarak) Hüseyin'in kabrine gelirse, ona kabul olunmuş yirmi mebrur hac ve umre sevabı yazılır. Nebiyyi Mürsel veya İmâmı âdil ile birlikte yapılan yirmi gazve sevabı yazılır. Bayram günü gelirse bunlar bine katlanır...*” “3178-Muhammed Bakır: “*Şîamıza Hüseyin b. Ali'nin mezarını ziyaret etmeyi emredin. Çünkü onu ziyaret etmek belin kırılması, boğulma, yanmak ve yırtıcı hayvanların parçalaması gibi belaları defeder. Onu ziyaret etmek İmâmetinin Allâh tarafından tayin edildiğine inanan her kese farzdır.*” “3183-Ahmed b. Muhammed b. Ebi Nasr el-Bezantî'den rivayet edilmiştir: “*Ebu'l-Hasan er-Rıdâ'nın kitabında (mektup/yazı) okudum “Benim Şîama duyur ki, beni ziyaret etmek Allâh katında bin hacca denktir. Ebû Ca'fer'e yani oğluna dedim ki: Bin hac mı? Dedi ki: Evet vallâhi onun hakkını bilerek (İmâmetinin Allâh tarafından olduğuna inanarak) ziyaret edene bir milyon (hac sevabı) vardır.*” “3188-Rasûlullâh buyurdu ki: “*Benim bir parçam Horasan'a defnolunacaktır. Sıkıntıda olan birisi onu ziyaret ederse Allâh sıkıntısını giderir, günahkâr olan onu ziyaret ederse Allâh günahlarını affeder.*” “3192-Ebu'l-Hasan Ali b. Mûsâ er-Rızâ'dan: “*...Rasûlullâh buyurdu ki; “Her kim beni rüyasında görürse gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan benim kılığımın giremez. Şeytan vasilerimden birisinin veya onların Şîasından birinin kılığımın da giremez. Sâdık rüya nübüvvetin yetmiş cüzünden bir cüzdür.*” “3206- Caferi Sâdık: “*Hüseyin'in kabrinin toprağında her derde şifa vardır. O en büyük devadır.*” “3207-Onu yediğinde şöyle de: “*Allâh'ım! ... Bu toprağı bana faydalı ilim, bol rızık ve her hastalığa karşı şifa kıl.*”

Tûsî (460/1068) ve Eserleri:

1. Tehzîbu'l-Ahkâm fî Şerhi'l-Mukni'a

Kitabın müellifi Ebû Cafer Muhammed b. Hasan et-Tûsî (460/1067), 385/995 yılında Horasan'da doğmuştur. 408/1017-18 yılında Bağdat'a göç ettiğinde, o zamanki Şîî mütekellimlerin lideri durumundaki Şeyh Müfîd'den 5 sene ders almış ve onun ölümü üzerine de, Murtaza'ya intisap etmiştir.³⁶⁴ Tûsî kitabının mukaddimesinde belirttiğine göre, hocası Şeyh Müfîd'in te'lif ettiği *el-Mukni'a* (*er-Risaletü'l-Mukni'a*) adlı fıkıh kitabını esas alarak ilgili konulara ait hadisleri derlemiş ve çalışmasını bunun şerhi olarak planlamıştır. Müellif ayrıca, Şîî hadis rivayetleri arasında göze çarpan ve muhaliflerce (Sünnilerce) istismar edilip bazı kimselerin mezhebi terk etmesine sebep olan çelişkileri gidermek amacıyla eserini kaleme aldığını belirtmektedir.³⁶⁵ Tûsî'nin kitabı hocası Müfîd'in *Mukni'a* isimli kitabının rivayete dayalı şerhi durumundadır.³⁶⁶

Günümüzde yaygın olarak kullanılan baskısı on cilt olan ve toplam 393 babdan meydana gelen eserde özellikle ahkâma dair 13590 hadis yer almaktadır.³⁶⁷ Tûsî bu kitaplardaki haberlerin kat'î ve sahih olduklarını iddia etmemiştir. Bilakis o kitabının mukaddimesinde her iki kitabında da tahrir ettiği bazı rivayetlerin senet itibarıyla zayıf olduğunu, bazı râvîlerin de ashabın (taife-i muhikkânın) ameline muhalif olduğunu açıklamıştır.³⁶⁸ Tûsî, önce *el-Mukni'a*'daki fıkıh konularıyla ilgili meseleleri ele alıp hem muhaliflerin hem de kendi mezhebinin hadislerini nakletmeyi, ardından belli prensipler çerçevesinde tercih yaparak konuları işlemeyi amaçlamış ve bunu ilk bölüm olan taharet kitabının çeşitli konularında gerçekleştirmişse de eserini tamamlayamayacağı endişesiyle diğer bölümlerinde yalnız Şîî rivayetleri vermekle yetinmiştir.³⁶⁹ Hadisleri kısa senetleriyle nakleden müellif, eserini tamamladıktan sonra *Meşyehatu Tehzîbi'l-Ahkâm* adıyla bir ek kaleme almış ve burada kendilerinden hadis aldığı kişilerin senet zincirini vermiştir.³⁷⁰ Tûsî zaman olarak râvîler çağından uzak olmakla birlikte, bir vasıtayla onlardan rivayet etmiştir. Her iki kitabında da senetleri

³⁶⁴ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 115

³⁶⁵ Üzüm, İlyas, "*Kütüb-i Erbaa*", *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003

³⁶⁶ Bkz. Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 115

³⁶⁷ Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "*Hadis*", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 39; Üzüm, İlyas, "*Kütüb-i Erbaa*", *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003

³⁶⁸ Bkz. Tûsî, et-Tehzîb, I, 3; Subhânî, *Durûsu Müceze*, 22

³⁶⁹ Üzüm, İlyas, "*Kütüb-i Erbaa*", *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003, (Neşredenin girişi, I, 46-47)

³⁷⁰ Üzüm, İlyas, "*Kütüb-i Erbaa*", *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003

hazfetmekle birlikte kitaplarının sonunda rivayette bulunduğu ricalin her birine ulaşan tariklerini zikretmiştir.³⁷¹

Tûsî'nin *Tehzibu'l-Ahbar*'ına³⁷² bakıldığında, onun *Kütüb-i Erbaa*'nın diğer müellifleri Küleynî ve Şeyh Sadûk'tan, birçok önemli noktada ayrıldığı dikkati çeker. Her şeyden önce onun bu eserinin şer'î hükümlere ilişkin bir çalışma olduğu dikkati çeker. Diğer önemli bir husus onun, Küleynî ve Şeyh Sadûk'un aksine, birbiriyle çelişen ahbarı uzlaştırma çabası içinde olduğudur. O, çoğu kere isnadı kısa olan ahbarı tercih etmiş ve bu rivayetlerin senet zincirini de, kitabının sonunda zikretmiştir. Haberin senedinden ziyade metnine ağırlık vermesi, onun Murtaza ve Müfid'den almış olduğu, akli kelam metodlarından istifade etmesinden kaynaklanmaktadır.³⁷³

Tûsî'nin dikkat çeken bir diğer özelliği de haber-i vâhidleri hocası Murtazâ gibi reddetmeyip kabul etmesidir. O, hocası Murtaza'nın ahad habere karşı olan tavrını tenkit etmiştir. O, hocasının aksine, ahad haberin fıkıhta delil olabileceğini iddia etmiş ve bu konuda İmâmiler arasında, icma bulunduğunu ileri sürmüştür.³⁷⁴ Diğer taraftan haber-i vahidin kabul şartlarını ortaya koymuş ve onların hepsinin kabulünün mümkün olmadığını itiraf etmiştir.³⁷⁵ Tûsî haber-i vahidlerle ilgili görüşleri sebebiyle İbn İdris Hilli tarafından eleştirilmiştir. Tûsî'nin haber-i vahidlerle ilgili görüşlerine haber-i vahidlerin değeriyle ilgili bölümde nispeten değinilmiştir.

2. el-İstibsâr fî Mahtulife Mine'l-Ahbâr

Temel özelliği itibariyle Tehzîb'in muhtasarı durumunda olan eser tertibi bakımından da ona benzemektedir. Kitapta müellifin sayımına göre 925 bab, 5511 hadis bulunmaktadır. Sayım farklılığı dolayısıyla bazı kaynaklarda bab sayısı 915, 930, hadis sayısı da 5531, 5558 olarak verilmiştir.³⁷⁶ “Tûsî'nin bu kitabında da ahkâm hadîsleri mevcuttur. Tûsî eserlerinde hadîsler arasındaki ihtilâfları da gidermeye çalışır.”³⁷⁷

³⁷¹ Hâfizyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâyeti'l-Hadîs*, II, 331

³⁷² Kitabın ismini alıntı yaptığımız yerde de bu şekilde verilmektedir.

³⁷³ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 115

³⁷⁴ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 115

³⁷⁵ Uyar, Mazlum, *Ahbârîlik*, 116

³⁷⁶ Üzüm, İlyas, “*Kütüb-i Erbaa*”, *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003

³⁷⁷ Bkz. Tûsî, *et-Tehzîb*, I, 3; Subhânî, *Durûsu Mûceze*, 22

“Te’lif târihi itibariyle *Kütüb-i Erbaa*’nın sonuncusu olmakla birlikte önemli fıkıh konularını kapsadığı ve rivayetleri sıralamakla kalmayıp bunlar arasındaki çatışmaları gidermeye çalıştığı için eser târih boyunca Şîî hadis geleneği içinde büyük ilgi görmüştür. Haberlerinin tamamı muttasıl olmayan kitabın sonuna müellif önceki çalışmasında yaptığı gibi isnadla ilgili bir ek koymuş ve bu ekte kendisinden haber naklettiği kişilerin masum İmâmlara kadar uzanan senet zincirini vermiştir. Burada sayılan kişiler ve onların Hz. Peygamber’e ya da on iki İmâma ulaşan râvî zinciri *Tehzîb’in Meşyeha*’sı ile hemen hemen aynıdır.”³⁷⁸

XI. ŞİÎ HADİS ANLAYIŞINA GÖRE ŞERİF RADÎ VE NEHCÜ’L-BELÂĞA’NIN DEĞERİ

Şerîf Radî’nin hadisçiliği ileride işlenecek olmakla beraber buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde onun *Nehcü’l-Belâğa*’daki metodu hakkında bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

Radî’den önce yaşamış Küleynî ve Şeyh Sadûk gibi Şîî hadis âlimlerinin eserlerinde tam olmasa da bir senet sistemi görülmektedir. Bu sistem *Nehcü’l-Belâğa*’da bulunmamaktadır. *el-Mecâzâtü’n-Nebeviyye* isimli eserinde senet konusunu tamamen ihmal etmeyen hatta bazı hadislerde sahabeye kadar uzanan rivayet zincirine sahip olan Radî, *Nehcü’l-Belâğa*’da buna hiç önem vermemiştir. *Nehcü’l-Belâğa*’da nadiren rivayetin ilk râvisi veya kitap adı zikretmek dışında senede yer verilmemektedir. Bu Radî’nin kendisinden veya alıntı yaptığı eserlerin bazılarında senet zikredilmemiş olmasından veya daha başka bir sebepten kaynaklanmış olsa bile, Şîî hadis anlayışına uymayan ve rivayetin sıhhatini kaybetmesine sebebiyet veren bir durumdur.

Radî *Nehcü’l-Belâğa*’da zikrettiği metinleri seçerken özellikle Şîî âlimlerin yazdığı eserleri esas almamıştır. Onun nakilde bulunduğu kitaplar arasında Şîî olmayan âlimler tarafından yazılan eserler de vardır. Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki ihtilafli meselelerde bir kitabın aynı usülle nakledilen bazı rivayetlerini önemsemezken, bazı rivayetlerini kabul etmek ve bunu yaparken de senetle ilgili kriterleri esas almamak ne Ehl-i Sünnet’in ne de Şia’nın hadis anlayışına uymamaktadır. Bu durumda Radî’nin zikrettiği metinlerin tamamının güvenilirliğinden bahsetmek mümkün değildir.

³⁷⁸ Üzüm, İlyas, “*Kütüb-i Erbaa*”, *DİA*, XXVII, 5, Ankara 2003

Radî *Nehcü'l-Belâğa*'nın önsözünde eserine aldığı metinleri seçerken sadece edebî değeri olan sözleri aldığına işaret etmekte, bunun dışında neye göre metin seçtiğine dair başka bir kıstas vermemektedir. Yani Radî kitabının tamamen sahih yollarla nakledilen rivayetlerden oluştuğunu söylememektedir. Bu sebeple onun sözün sıhhatinden çok edebî değerini esas aldığını söyleyebiliriz. Buna göre seçilen metinlerin tamamının sahih olduğunu söylemek Şîî hadis anlayışına uymamaktadır.

Hadis kitaplarının sıhhat açısından dereceleri farklı olduğu gibi, tarih ve megazî kitaplarının sıhhat dereceleri de farklıdır. Bazı müellifler eserlerinde siyasi veya mezhepsel tercihlerini öne çıkarabilmektedirler. Radî bu tür kitaplar arasında tercih yaptığına dair bir söz söylememektedir. Onun bir metni hangi kitaptan aldığına tesbit edilememesi bir müşkil olarak durmaktadır. Mesela Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Talha, Zübeyr vb. sahabileri hayırla zikreden ve tarihi olayları tarafsız anlatan kitaplarda geçen bir metnin içerisinden seçilen bölümün bağlamından koparılarak Şîî inancı destekler mahiyete dönüştürülmesi kabul edilemez bir durumdur. *Nehcü'l-Belâğa*'da zaman zaman bu türlü aktarımlara raslanmaktadır. Yine Câhız'ın Muâviye'ye isnâd ettiği ancak Hz. Ali'nin konuşmalarına daha çok benzediğini söylediği bir metin³⁷⁹ Radî tarafından hem de Câhız kaynak gösterilerek Hz. Ali'ye nisbet edilmektedir.³⁸⁰ Radî'nin hocası olan Müfid'in Hz. Hasan'ın konuşması olarak verdiği bir metni Radî Hz. Ali'ye isnad etmektedir. Bu gibi durumlarda rivayet edilen metnin Hz. Ali'ye isnadı Şîî hadis anlayışına göre de câiz değildir.

Radi Şîî hadis kitaplarında geçen bazı metinlere *Nehcü'l-Belâğa*'da yer vermemiştir. Bu durum Radî'nin kitabına almayı tercih ettiği metinlerde sıhhat durumunu ön planda tutmadığını düşündürmektedir. İhtilafli meselelerde genellikle Şîî inancı destekleyen türden metinlere yer verilmesi, metin seçiminde rivayetin sıhhatini belirleyen ölçülerin dikkate alınmadığını akla getirmektedir. Buna ilaveten eserde Şia'nın hoşlanmadığı kimselere hakaret eden metinlere yer verilmektedir. Hatta Hz. Ali'nin kendi adamlarına da ağır hakaretler ettiği sözlere yer verilmesi, Radî'nin edebî güzellik dışında bazı tercihlerde bulunduğunu göstermektedir. Bu tercihler rivayetin sıhhatiyle alakalı tercihler değildir. Bu usûl Şîî rivayet metoduna uymamaktadır. Bu sayılan sebepler *Nehcü'l-Belâğa*'nın Şîî hadis anlayışına göre de tamamen sahih metinlerden oluşan bir kitap olmadığını göstermektedir. Bu durumda hem Ehl-i Sünnet

³⁷⁹ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 59

³⁸⁰ 32. mektup. el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 413-416

hem de Şîî hadis anlayışına göre yapılabilecek en sağlıklı değerlendirme şudur: *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen bir metin ancak önceki kaynaklarda güvenilir bir yolla nakledilmişse sahih kabul edilebilir. Aksi takdirde önceki kaynaklarda bulunamayan veya sağlam bir yolla Radî'ye kadar geldiği tesbit edilemeyen metinlerin sıhhatinden bahsetmek mümkün değildir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞERİF RADÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1.ŞERİF RADÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN VE BÖLGENİN SİYÂSÎ VE DÎNÎ AÇIDAN DURUMU

İslam toplumunda büyük kırılmalara sebebiyet veren Şîlik olgusu Radî'nin yaşadığı dönemden çok önce başlamış ve onun yaşadığı dönemde gelişimini tamamlamıştır. Radî'nin yaşadığı dönemde Abbâsîler'den ziyade Şîi kökenli Büveyhîler ve Fâtımî Devleti'nin gücü hissedilmektedir. Aynı dönemde Karmatîler de kendi bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan etmiş bir devlet olarak düşünülürse Şia'nın Ehl-i Sünnet karşısında sadece mezhep olarak değil siyâsî ve askerî bir güç olarak da var olduğu görülmektedir. Burada dikkatimizi çeken bir diğer husus da Şîliğin Araplardan ziyade mevâlî denen ve Arap olmayan unsurlar arasında daha çok yayılmış olmasıdır.³⁸¹

Nehcü'l-Belâğa müellifi Şerîf Radî'nin doğup yaşadığı şehir olan Bağdat, özellikle Kerh Bölgesinde şîileri barındıran ve zaman zaman Şîi-Sünnî çatışmalarına şahit olunan bir bölgedir. Bu durum Radî'nin doğumundan çok önceleri başlamıştır. İbn Kesîr 338/949 yılı olaylarını anlatırken şöyle demektedir:

³⁸¹ Şîliğin neden İranlılar arasında daha hızlı yayıldığını Şahbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi şu sözlerle izah etmektedir: “Dikkate değerdir ki, gerek Şîa ve gerek Hâricilerin mezhebi, İslam'ın yayılmasıyla hâkimiyet ve üstünlüğünü kaybeden milletlerde ziyade rağbet bulmuştur. Şîa fikirleri, en ziyade İran'da beslenip büyüme imkânı bulmuştur. İranlılar, gayet hassas, şairlikle meşhur ve onunla ahlaklanmış bir kavimdir. Onlar, Kerbelâ Vak'ası gibi dünyada eşi bulunmayan bir faciaya karşı ilgisiz kalamazlardı.” (Bkz. Şahbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, *İslâm Târîhi*, 352) İranlılar, Ehl-i Beyt'in maruz kaldığı felaket ile kendi kavimlerinin felaketini birleştiriyorlardı. Emevî ve Mervânîler'e yönelttikleri nefreti, diğer ashaba kadar teşmil ettiler. İran kavminin din, medeniyet ve istiklâline Hz. Ömer son vermişti, İran azametini İslam kılıncı huzurunda Ömer alçaltmıştı. Bu sebeple İranlıların millî varlığının derinliklerinde, bu yedi bin yıllık medeniyeti kökünden yıkan Ömer'e karşı bir kin vardı ve bu da pek tabî idi. Bu gizli kini ortaya çıkarmak için Ehl-i Beyt'in haklarının dâvâcısı olmak, meşru ve İslâmî bir vesile oldu. Böylece tevellâ ve teberrâ müfrit fikirleri üzerinde Şîlik büyük bir yayılma imkânı buldu. Bu muhakeme tamamıyla doğrudur. Şîiler, taassup ve metanetle, mezhep yayma hususunda maharetle tanınmışlardır.” (Bkz. Şahbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, *İslâm Târîhi*, 352)

Kerbela Faciasıyla netleşen Şîlik çizgisi artık tamamen Emevilik karşıtı bir harekete dönüşmüş, imamlar döneminde de mezhep olarak oluşumunu tamamlamıştır. Şîlikteki imamet inancı Şîileri *ya Ali taraftarısın ya da muhalifimizsin* noktasına getirmiş, siyasi olarak devamlı surette onları muhalif olmaya yönlendirmiştir.

Şîliğin Arap kökenlilerden önce mevâlî denen unsurlar arasında yayılması bu söylenenleri desteklemektedir. Nitekim Hazar Bölgesi geçmişte olduğu gibi bu gün de Şîliğin yaygın olduğu bir bölgedir. Emevî Devletinin varlığına son veren ordunun ve Abbasi Devleti'ne yüz yılı aşkın bir süre tahakküm eden Deylemlilerin (Büveyhîlerin) bu bölgeden çıkması bu yapının tabii bir sonucudur.

“Bu yıl Rebûlevvel ayında (Ağustos-Eylül 949) Şia ve Ehl-i Sünnet arasında büyük bir fitne vuku buldu, Kerh Bölgesi işgal edildi”³⁸² “346/957 yılında (sahabeye) “sövme” sebebiyle Kerh halkı ve Ehl-i Sünnet arasında (yeni bir fitne) vuku buldu ve her iki taraftan da çok kimse öldürüldü.”³⁸³

Bahsi geçen tarihler Bağdat’ın idaresinin Büveyhilerin elinde olduğu dönemlerdir. Bu dönemde Büveyhilerin desteğiyle Şîîlerin kendilerini güçlü hissettikleri ve hâkimiyetin kendilerinde olduğunu gösterme çabası içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. *Nehcü’l-Belâğa* müellifi Şerif Radî’nin, Şîî kökenli ileri gelen bir ailenin çocuğu olduğu, hem babası hem kendisi ve kardeşinin daha sonra da Radî’nin oğlu Ebû Ahmed Adnân’ın Şîîlere dînî açıdan liderlik yaptıkları ve kargaşa ortamında taraflardan birisinin temsilcisi oldukları, her zaman için Şîî toplumun içinde yaşadıkları göz önünde bulundurulursa, dönemin kargaşa ortamında bu ailenin ve Radî’nin bahsedilen olaylardaki rolü ve konumu daha iyi anlaşılacaktır.

Bu dönemde her ne kadar Abbâsî Devleti isim olarak varsa da iktidar Büveyhîlerin elindedir. Büveyhîler ekonomik sıkıntısebebiyle askerlerin maaşını ödeyemez hale gelince halife Tâî Lillâh’ın hazinesine el koymuş ve onu hilafetten alarak yerine Kâdir Billâh’ı getirmişlerdir. “Kâdir Billâh hilafet makamına getirildiği dönemde zaman zaman Bağdat şehrinde bile hâkimiyet kuramamıştır. Bu dönemde Bağdat’ın Şîî bölgelerinde hutbeler Mısır Halîfesi Hâkim Biemrillah adına okunmaktadır. Hatta bu dönemde Mekke’de ve diğer Abbâsî Bölgeleri olan Musul, Kûfe ve Enbâr’da bile hutbeler Mısır Halîfesi’nin adına okunmaktadır. Kâdir Billah Mekke şerifine çeşitli vaatlerde bulunmasına rağmen hutbeyi kendi adına okutamamıştır. Yine bu dönemde Büveyhîlerin de desteğini alan Şîîlik gelişmiş ve Bağdat’ın Kerh Bölgesi dışında yeni Şîî bölgeleri de oluşmuştur.”³⁸⁴ Büveyhîlerin desteğini alan Şîîler’in büyümesi, mezheplerini yaymak istemeleri ve kendilerini farklı kılacak bazı bidatler ihdas etmeleri özellikle Abbâsî hilafet merkezi olan Bağdat’ta Sünnîlerle Şîîler arasında fitnelere sebebiyet verecek olayları ortaya çıkarmış ve daha sonraki dönemlerde bu fitne mezhep çekişmesine ve mezhep kavgalarına dönüşmüştür. Bu olaylara sebebiyet veren uygulama Büveyhî Sultanı Muizzuddevle’nin (334-356/946-967) aldığı bazı kararlarla hız kazanmıştır:

³⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI, 250

³⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI, 263

³⁸⁴ Bkz. Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, XXIV, 127, İstanbul 2001

“Muizzeddevle 10 Muharrem 352 (8 Şubat 963) günü bütün Bağdat halkının çarşı ve dükkânlarını kapatmalarını, kadın erkek herkesin siyahlar giyerek şehirde dolaşmasını ve Hz. Hüseyin için mâtem tutulmasını emretmiştir. Sünnî Bağdat halkı, Şîiler bir hayli güçlendiği ve Muizzeddevle de onlardan yana olduğu için bu emre uymak zorunda kalmışlardır.”³⁸⁵ Muizzuddevle 18 Zilhicce 352'de (7 Ocak 964) *Gadir-i Hum* gününün bayram olarak kutlanmasını emretmiş, bu maksatla şehir süslenerek gece gündüz şenlikler yapılmıştır.³⁸⁶ Dükkân ve Pazar yerleri açık tutulmuş ve çeşitli etkinlikler tertip edilmiştir. Bu gecenin sabahına kadar İmâmların kabirlerinin bulunduğu Kureyş Mezarlığı ziyaret edilmiş ve burada namazlar kılınmıştır.”³⁸⁷ “Daha sonraki yıllarda da Şîiler bu günlerde büyük merasimler düzenlemişler ve bu uygulamalarını sürdürmüşlerdir. Hz. Hüseyin adına genel bir yas günü ilan edilen bu günde, dükkân ve pazaryerlerinin kapatılması, alışverişe son verilmesi gibi adetlerin yanı sıra giyilmesi rahatsız edici olan kıllardan dokunmuş elbiseleri giyme âdeti de başlatılmıştır. Yine bu gün için kadınlar saçlarını dağıtıp yüzlerini siyahlara boyayarak sokaklara dökülmüş, feryatlarla ağlayarak elbiselerini parçalayıp yüzlerini dövmüşlerdir. Şîilerin uygulamaya koyduğu bu yeni adet daha sonra da sürdürülmüş, Sünnilerle birçok alanda mezhebi rekabete girilmiştir.”³⁸⁸ Bu kutlamalar zaman zaman Şîilerle Sünniler arasında şiddetli kavgalara sebebiyet vermiştir.

Radî'nin doğumundan (359/970) kısa bir süre öncesini anlatan İbn Kesîr şunları söylemektedir:

“10 Muharrem 354 /13 Ocak 965 yılında Şîiler daha önce geçtiği üzere mâtem ve bidatlerini (yeniden) icra ettiler. Dükkânlar kapatıldı, kadınlar saçları açık vaziyette yüzlerine vurarak, Hz. Hüseyin için ağlayarak sokaklara döküldüler. Ehl-i Sünnet (henüz) bu tür bidatler ihdas etmemekle birlikte Şîilerin merkezi olan mescidi kuşattılar ve orada bulunan bazı kimseleri öldürdüler.”³⁸⁹

³⁸⁵ Merçil, Erdoğan, "Buveyhiler", *DİA*, VI, 498, İstanbul 1992

³⁸⁶ Merçil, Erdoğan, a.g.y, 498

³⁸⁷ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 166. Ğadir-i Hum meselesi bazı Şîi müellifler tarafından, hadisler uydurularak Hz. Peygamber dönemine taşınmış, onların bu tur iddialarına aynı metotla Sünnî müellifler de cevap verme yoluna gitmişlerdir. Soz konusu rivayetlerin değerlendirmesini içeren çalışmalar olmak üzere bkz. Adnan Demircan, *Ğadir-i Hum Olayı*, İstanbul, 1996, 19 vd.; Hayati Aydın, *Ğadir-i Hum*, İstanbul 2001, 17 vd. (Sıddık Korkmaz, A.g.y.'den neklen).

³⁸⁸ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 167

³⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 288

Bağdat şehrinde bunlar olurken özellikle Mısır Fâtımîleri de Sünnî Müslümanların düşmanlık ve rekabetine sebebiyet verebilecek bazı yasaklar getirmiştir. Ahmet Cevdet Paşa bu olayları anlatırken şöyle söylemektedir:

“İşte o sırada (H. 365/m. 975’e kadar süren dönemde) Rafiziye fikirleri çok galeyana gelerek mescitlerde terâvîh namazı kılınmaması³⁹⁰ (Mısır Emiri) Alevi Muiz tarafından gerek Mısır’da gerek hariçte (kendisine bağlı olan Şam vb. yerlerde) ilan edilmişti.”³⁹¹ “Muiz H. 365 senesinde ölüp yerine oğlu Azîz Billâh çıktı ve Mekke’de kendi adına hutbe okuttu.”³⁹²

İbn Kesîr Radî’nin doğmundan hemen sonrasını anlatırken çıkan fitnelere işaret etmekte ve şöyle demektedir:

“Sünnî ve Şîî Müslümanlar arasında bu kavgalar devam ederken başlatılan bidat adetler de devam ettirildi. “361/971 yılında Ehl-i Sünnetle Şia arasında büyük bir fitne vuku buldu. Sünniler Kerh Bölgesindeki Şîîlerin evlerini yaktılar ve şöyle dediler: Bütün kötülük sizden kaynaklanmaktadır. (362/972 yılında) Sünnilerden bir adamın dövülerek öldürülmesi üzerine Sünnilerle Türkler isyan çıkardı ve Kerh’i yaktılar. Katil kaçıp saklandıysa da onu saklandığı yerden çıkarıp öldürdüler ve yaktılar. Bunun üzerine Vezir Ebu’l-Fadl eş-Şîrâzî -ki kendisinde Sünnilik taassubu vardı- hâcibini (hizmetçisini) göndererek Kerh’teki evleri ateşe verdi. Bu olayda birçok ev ve mal yandı. Yanan dükkân sayısı üç yüz, mescid sayısı otuz üç ve ölen insan sayısı on yedi bindi. Bunun üzerine Melik Bahtiyar Veziri azletti ve yerine Muhammed b. Bâkiyye’yi atadı.”³⁹³ “(363/965 yılında) Bağdat’ta Türklerin de desteğiyle güçlenen Sünniler Şîîlere üstünlük sağladı ve Şîî Bölgesi olan Kerh’i ikinci kez ateşe verdiler.”³⁹⁴

İbnu’l-Esîr 380 yılı olaylarını anlatırken söyledikleri ise Bağdat’ın aslında her zaman için kaynayan bir kazan olduğunu göstermektedir:

“Bahauddevle Bağdat’tan ayrılınca bozguncular Bağdat’ın iki tarafında taşkınlıklar çıkardılar ve Ehl-i Sünnet ile Şîîler arasında fitne olayları meydana geldi.

³⁹⁰ Şîîler genel bir kâide olarak Hz. Ömer’in uygulamalarına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Terâvîh namazının cemaatle kılınmasını bidat saymalarını, mut’a nikahını helal ve çok faziletli bir muamele gibi kabul etmelerini buna misal olarak zikredebiliriz.

³⁹¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 153

³⁹² Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 153

³⁹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI, 307-308. Yeni atanan vezirin sıradan bir adam olması sebebiyle halkın şaşırıldığı da aynı yerde ifade edilmektedir.

³⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI, 312

Her iki taraf arasında kital çoğaldı ve (kanunlara) itaat ortadan kalktı. Bazı bölgeler ateşe verildi, mallar yağmalandı ve evler yıkıldı. Bu durum Bahâuddevle Bağdat'a dönünceye kadar aylarca devam etti."³⁹⁵

Zehebî *Târih*'inde 381/991 yılı olaylarını anlatırken bu fitneler hakkında şunları söylemektedir:

“Zilhicce ayında Ğadır gününde Râfizîlerle Bâbu'l-Basra halkı (Sünnîler) arasında fitne cereyan etti. Bâbu'l-Basra halkı galip geldi ve Sultan'ın bayrağını yaktılar. O gün bu işi tertip etmekle itham edilen bir topluluk öldürüldü ve asıldılar.”³⁹⁶ Bahâuddevle'nin (379-403/989-1012) vekili Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Muallim el-Kevkebî Kerh halkı ve Bâbu't-Tâk'da toplananları (Şîîleri) (382 yılında)³⁹⁷ ağıt, Âşûre merasimleri gibi otuz yıldır devam eden adetlerden menetmiştir.³⁹⁸ Bu adam aslında Ehl-i Sünnet'ten olmakla beraber tamahkâr bir adamdı.³⁹⁹

Bu anlatılanlardan anlaşılın şu ki bu fitnelerin ortaya çıkış sebebi sadece Sünnîlik ve Şîîlik taassubu olarak açıklanamaz. Çünkü Bağdat'ın idaresi Büveyhîler'in elindedir ve Bağdat'ta idareci olarak Büveyhîlerin atadığı bir yönetici vardır. Yani Abbasi ve Büveyhi idaresinin çekişmesi söz konusudur. Bağdat'ta meskûn Şîî toplumun gönlü Büveyhi sultanları ve hatta Mısır Fâtımî halifesinden yanadır. Bunlara ilaveten bu otorite boşluğu halka ekonomik ve ahlaki bozukluk olarak yansımakta ve bazı art niyetli kimselerin bunu fırsata dönüştürmek için olayları kışkırttığı anlaşılmaktadır. İbnu'l-Esîr'in 382/992 yılı olaylarını anlatırken verdiği bir misal bunu net olarak ortaya koymaktadır:

“Bağdat'ta fiyatlar yükseldi hatta öyle ki bir rıtıl ekmek kırk dirhemden satılır oldu.”⁴⁰⁰

İbnu'l-Esîr H. 391/1000 yılı olaylarını anlatırken de şöyle demektedir:

“Bu yıl Bâbu'l-Basra halkı (Bağdat'ın Sünnî Bölgesi) Zilhicce ayının 26. günü büyük bir süsleme/şenlik ve sevinç gösterilerine başladılar. Aynı şekilde Muharrem ayının 18. günü, Şîîlerin Âşûre Günü yaptıklarına benzer şeyler yapmaya başladılar.

³⁹⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 76

³⁹⁶ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVII, 9

³⁹⁷ Zehebî bunları 382 yılı olaylarını anlatırken yazmaktadır.

³⁹⁸ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVII, 12; Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 355

³⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 355

⁴⁰⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 94

Bunun sebebi Şîler Kerh Bölgesi'nde (Bağdat'ın Şîf Bölgesi) Zilhicce ayının 18. günü yani Ğagîr günü çadırlar kurup, (en güzel) elbiselerini giyinerek o günü kutlamaları ve Âşûre günü meşhur olduğu üzere matem, ağıt ve hüznün gösterileri tertip etmeleri idi. Babu'l-Basra halkı (Sünnîler) Şîilerin bu yaptıklarına mukabil Ğadîr gününden sekiz gün sonra Şîilerin yaptıklarına benzer şeyler yapmaya başladılar ve şöyle dediler: Bu gün Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir'in mağaraya girdikleri gündür. Âşûre gününden sekiz gün sonra da Şîilerin Âşûre Gününde yaptıklarına benzer şeyler yapmaya başladılar ve şöyle dediler: Bu gün Mus'ab b. ez-Zübeyr'in öldürüldüğü gündür."⁴⁰¹

Zehebî Şîilerin Ğadîr gününün gecesinde ateş (kandil) yaktıklarını, Şîilerin Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret etmelerine karşılık Sünnîlerin de Mus'ab'ın kabrini ziyaret ettiklerini ve *bu çirkin adetleri* uzun süre devam ettirdiklerini de kaydetmektedir.⁴⁰²

İbn Kesîr ise Sünnîlerin Şîilerin yaptıklarına alternatif olarak yaptıklarının yanlışlığını şu şekilde anlatmaktadır:

"Sünnî Müslümanların Şîilerin adetlerine alternatif olarak tertip ettikleri bu adetler bilinçli olmayıp sadece bazı cahillerin aksülamel olarak ortaya çıkardıkları birtakım bidat davranışlardı. Çünkü Peygamber Efendimiz ve Ebû Bekir'in hicretleri ve mağaraya saklanmaları Rebûlevvel ayının başlarında vuku bulmuştu. Onlar Medine'ye vardıklarında Rebûlevvel ayının on ikinci günüydü. Musab b. Zübeyr için tertiplenen matemler de aynı şekilde bazı cahillerin ihdas ettiği bidatlerden ibaretti. Oysa bidatler ancak sahih sünnetle ortadan kaldırılabilir."⁴⁰³

Bu dönemde bahsedilen fitneler sadece Ehl-i Sünnet-Şia ihtilafından ibaret değildir. Devlet otoritesinde iki başlılık ve büyük bir boşluk bulunduğu için soygun, rüşvet, pahalılık ve keyfi uygulamalar da olmakta, halk zaman zaman değişik sebeplerle de bozgunculuk ve isyan çıkarabilmektedir. Mesela 371/981 yılı Rebûlevvel/Eylül ayında Kerh Bölgesinde büyük bir yangın çıkmış ve bu hengâmede Adududdevle'nin kıymetli bir eşyası çalınmıştır. Onun heybetinin şiddeti sebebiyle insanlar bu olaya şaşırılmışlardır. Bu olayı Mısır Hâkimi'nin gönderdiği adamın yaptığı söylenmiştir.⁴⁰⁴ Bu karmaşa döneminde bazı seneler bazı bölgelerden kimse hacca gidememiştir. Hatta 389/998 yılında Radî ve Murtazâ kardeşler Irak kfilesinde hacca giderken A'râbî emiri

⁴⁰¹ İbn Kesîr, *el-Kâmil*, IX, 94; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII, 25

⁴⁰² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII, 25; Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 373

⁴⁰³ Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 373

⁴⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 338

İbnu'l-Cerrâh ikisini alıkoymuş ve mallarından dokuz bin dinar fidye vermek suretiyle serbest kalabilmişlerdir.⁴⁰⁵

Ahmet Cevdet Paşa, İbnu'l-Esîr'in *el-Kâmil*'inde de geçen bir olayı Osmânî Türkçesiyle şöyle anlatmaktadır:

“Müseyyebogullarından Musul Emiri olan Kırvaş, 392/1001 senesinde asker sevkedip Medâin'i kuşatınca Bahaüddeve'nin Bağdat'taki vekili, askeriyle o tarafa koşup şiddetli muharebelerle meşgul olduğu sırada edepsiz gürûhu fırsat bulunca, Bağdat'ın içinde adam öldürüp malları yağma etmek ve evleri yıkmak gibi nice fenalıklar oldu.”⁴⁰⁶

Bu bahsedilen fitneler sadece Sünnîler ile Şîîler arasında kalmamakta diğer din mensupları da ortaya çıkan veya çıkarılan kargaşadan nasiplerini almaktadırlar. İbn Kesîr ve Zehebî'nin anlattıkları bir olayı buna misal olarak verebiliriz. “392/1001 yılında karmaşa ve şiddet Hristiyanlara da sirayet etmiş ve Bağdat'ta Hristiyanlara karşı genel bir ayaklanma olmuştur. Halk kiliseyi yağmalayıp ateşe vermiş, yanan enkaz bir grup Müslümanın üzerine çöküp ölümlerine sebebiyet vermiştir. Bağdat'ta fitne büyüyüp bozgunculuk iyice yaygınlaşınca bu sene Irak'dan hacca gitmek isteyenlerin hac izinleri iptal edilmiştir.⁴⁰⁷ Bu kilise yakma olayının sebebi bazı Hristiyan büyüklerinin düğünlerinde yapılan şeylere Hâşimîlerin tepki göstermeleridir.⁴⁰⁸

Bu kargaşa ve fitnelerin arkasında çok değişik sebepler olmakla birlikte öne çıkan ve görünen en belirgin sebep Ehl-i Sünnet-Şia kavgasıdır. Bu sebeple devleti yönetenler kendi iktidarları açısından da tehlike arzettiğini gördükleri bu olaylardan oldukça rahatsız olmuşlar ve mezhep kaygılarını bir kenara bırakarak ayrılığa sebebiyet veren olayları sonlandırmak istemişlerdir. Târih kitaplarının anlattığı bu olayı Ahmed Cevdet Paşa Türkçeye şöyle tercüme etmektedir:

“Hele Sünnîlerle Şîîler arasındaki düşmanlık şiddetlenince, Bahaüddeve tarafından 393/1002 senesinde başkumandan ünvanıyla gönderilmiş olan kumandan⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 373

⁴⁰⁶ Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 182; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 176

⁴⁰⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII, 225

⁴⁰⁸ Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 400

⁴⁰⁹ Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII, 225; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 178, 208; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 175. Bu komutanın adını Zehebî, *Ebû Ali* olarak vermektedir. İbnu'l-Esîr ise komutanın adını Ali b. Üstaz Hürmüz olarak vermektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın ifadeleri hemen hemen Zehebî'nin anlattıklarının tercemesi gibi olduğundan burada onun ifadelerini vermeyi tercih ettik.

gelip bozguncu gürûhunu terbiye etmiş ve gerek Sünnileri, gerek Şîileri mezheplerinin merâsimlerini yapmaktan menetmiş ve İmâmiyye mezhebi hocası olan ***Ebû Muallim’i (Şeyh Müfid)*** sürgün etmiş ve böylece memlekete yeniden güven ve asayiş getirmiştir.

Büveyhoğullarının yukarıda geçtiği gibi, durumlarının karışık olması hasebiyle Halife Kâdir bir derece nüfuzunu göstermeye başlamıştır. Hatta 394/1003 senesinde Bahaüdevle meşhur şair Şerif Radî’nin⁴¹⁰ babası olan Ahmed Müsevî’ye Alevilerin Reisliğini ve Hac Emirliği, Adalet Nazırlığı ile Başkadılık görevlerini verip emrini Şirâz’dan gönderince, Kâdirbillâh Başkadılık, yani Kazaskerlik görevini tasdik etmeyerek öteki üç görevi tasdik etmiştir.⁴¹¹ Muhtemelen bu olaydan sonra Radî halife olma arzusundan ümidini kesmeye başlamıştır.

Zehebî 398/1007 yılı olaylarını anlatırken bu dönemdeki fitnelere bir misal daha verir ki buna göre “Hâşimîler, Şeyhu’ş-Şîa *Ebû Abdillah Muhammed b. en-Nu’mân b. el-Muallim (Şeyh Müfid)* Kerh mescidindeyken onu kastederek camiye basmışlar, talebelerinin araya girmesiyle Şeyh Müfid kurtulmuştur. Bu olaya sebebiyet veren hadise *İbn Mes’ûd mushafı* diye tahrif olmuş, mevcut mushaflara benzemeyen bir mushafın ortaya çıkartılması ve Sünnîlerin bu tahrifi yaptığının iddia edilmesidir. Büyüyen olaylar adli makamlara ve hatta Halife’ye intikal etmiş ve birçok insan bu sebeple öldürülmüş, birçokları da hapsedilmişlerdir.”⁴¹²

“Bu dönemde Bağdat’ta halk arasında Sünnî-Şîî gerilimini tırmandıracak örnekler artmaya devam etmiş ve yeni yeni adetler ortaya çıkmıştır. Mesela o dönemde menâkıplık diye bilinen ve daha önce benzeri görülmeyen yeni bir gelenek başlatılmıştır. Bu görevi üstlenen Şîî vâizler, kıssacılar ve şairler mescitlerde, çarşı, pazar ve sokaklarda, Hz. Ali ve torunlarının övgüsünü, kerametlerini, kahramanlıklarını ve sahabenin lanetlenmesini dile getiren şiirleri, kıssa ve menkıbeleri, coşkulu bir biçimde anlatmışlardır.”⁴¹³ “Bunlara karşılık Sünnî şair ve vaizler de geri kalmamış, sahabenin faziletlerini, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân gibi, genellikle Şîîler tarafından sevilmeyen büyük isimlerin üstünlüklerini dile getirmişler, muhaliflerini eleştiren şiirler kaleme almışlardır. Onların bu şekilde tutum ve davranışları da fezâilhanlık diyebileceğimiz başka bir geleneğin başlamasına yol açmıştır. Bazen bu tür çekişmeler

⁴¹⁰ Adı geçen yerde Radî’nin adı Rıza şeklinde tabedilmiş.

⁴¹¹ Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 182; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 176

⁴¹² Bkz. Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXVIII, 238

⁴¹³ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 167-168

çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine, mahallelerin ateşe verilmesine ve iş yerlerinin yağmalanıp tahrip edilmesine kadar varabilmiştir.”⁴¹⁴

Burada anlatılanlar hicri dördüncü asrın sonları ve beşinci asrın başlarında da devam etmektedir. “401/1010 yılında kumandan Hüseyin b. Ebî Câfer Üstaz Hürmüz - ki kendisi adaletli bir kimseydi- Şiîlerin Âşûre ve Ğadîr-i Hum kutlamalarını yeniden yasaklamıştır.”⁴¹⁵

Bu olaylar Şerif Radî'nin öldüğü yıldan (406/1015) sonra da devam etmiştir. “408/1017 yılında Bağdat'ta Ehl-i Sünnet mensuplarıyla Şiîler arasında yeniden büyük bir fitne çıkmış her iki taraftan da birçok kimse öldürülmüştür. Bu yıl Irak'tan kimse hacca gidememiştir.”⁴¹⁶ Bu tür olaylara son bir örnek vermek gerekirse şunu zikredebiliriz: “416/1025 yılında Radî'nin ağabeyi Murtazâ'nın evi yakılmış, başka bir eve geçmek zorunda kalmıştır.”⁴¹⁷

Şerif Radî ve Kardeşi Murtaza'nın bu dönemde Şia'nın önde gelen iki temsilcisi oldukları düşünülürse bu olaylar karşısında Şiîlerin safında yer aldıkları ve Sünnî hâkimiyetine karşı çıktıklarını düşünmek yanlış olmasa gerektir. Radî bu dönemde Bağdat'ın Kerh Bölgesinde oturmaktadır ve Büveyhi Melikleri ile sıkı bir ilişki içerisinde. Hatta öyle ki bir zamandır halifelik arzusuna da kapılmıştır ve bu beklentisi henüz nihayete ermemiştir. Şerif Radî'nin *Nehcü'l-Belâğa*'yı kaleme aldığı dönem de bu zaman dilimine rastlamaktadır. Bu sebeple onun Ehl-i Sünnet-Şia ihtilafını eserine yansıtması ve hilafet meselesini Ehl-i Beyt'in hakkı olarak gösteren metinleri özellikle seçerek eserine koymuş olması belki biraz da bu sürecin tetiklediği bir durum olarak değerlendirilebilir.

⁴¹⁴ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 168; Bu bağlamda mesela Muizzuddevle Irak'ta 351/962 yılında sahabenin bazılarını lanetleyen yazıların cami duvarlarına asılması şeklinde bir uygulama başlatmışken, vezirinin uyarıları üzerine geri adım atmasını bilmiştir. Halife uygulamayı değiştirerek laneti sadece Muâviye b. Ebi Sufyan ile sınırlandırmıştır. Bkz. Ahmet Güner, "Büveyhiler Dönemi", 54. (Sıddık Korkmaz'ın dipnotu)

⁴¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 395

⁴¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 7-8

⁴¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 23

1.2.Şerîf Radî'nin Yaşadığı Dönemdeki Halife ve Melikler

A.Halifeler

1-et-Tâî Lillâh (363-381/973-991)⁴¹⁸

2-el-Kâdir Billâh (381-422/991-1030)⁴¹⁹

Radî Halife Tâî'nin babası Mutî' in dönemini de kısa bir süre idrak etmiştir. Adudu'd-Devle ve oğlu Simâmu'd-Devle dönemleri (367-376/ 977 -986) Radî ve ailesi için sıkıntılı bir dönemdir.

⁴¹⁸ Tâî halifelikte 17 yıl 8 ay 5 gün kalmıştır. İbnu'l-Amîd, halife Tâî'yi vasfederken şöyle demektedir: Cömert ve kerem sahibiydi; ancak Büveyhoğulları ile eli kısılmıştır. Çünkü gerçek hükümdarlar Büveyhoğulları idi, halifenin sadece ismi vardı. Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târîhi*, III, 416. Halife Tâî'nin görevden alınması şu şekilde olmuştur: Büveyhi Sultanı Bahaü'd-Devle'nin askerleri ulûfe istemişler, Bahaü'd-Devle ise, mal kalmadığından vezirini hapsedip malına el koyarak askere vermişti. Fakat yetmediğinden (bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 168) halife Tâî'nin malına tamah edip, ona elçi göndererek ahdini yenilemesi için huzura kabul edilmesini istemişti. Bunun üzerine Halife onu kabul edeceğini bildirdi ve adet olduğu üzere divana çıktı. Bahaü'd-Devle, kalabalık bir grupla birlikte onun huzuruna girdi, yeri öptü ve kürsüye oturdu. Bu sırada Deylemlilerden biri içeri girdi Halife'nin elini öper gibi davrandı (Büveyhilerin askerleri içerisinde Deylemliler ve Türkler'in sayısı oldukça fazlaydı. (Radî'nin Türkleri methettiği, bazı düşmanları ve Büveyhi Sultanlarını zikrettiği bir şiiri için bkz. Radî, *Dîvân*, I, 307). Ancak Halife'yi elinden çekti ve onu tahtından aşağı indirdi. Halife şöyle diyordu: “*innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn.*” Halife yalvarıyor, yardım istiyordu, ancak kimse ona aldırmyordu. Bahaü'd-Devle hazinede ne varsa hepsini aldı. (Bkz. İbnu'l-Esîr, IX, 79; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târîhi*, III, 416). Bahaü'd-Devle 381 senesinde onu tutup hapsedti ve azledip mallarına da el koydu. (Radî'nin halifenin azline şahit olması sebebiyle bu durumu vafettiği 381 Şaban ayında yazdığı bir şiiri için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 865). Halifelik müddeti onyediyedi sene sekiz ay beş gündür. (Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 79; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 168) Bahâuddevle'nin Halife Tâî'ye bunu yapmasının sebebi elindeki malların azalmasıydı. Çünkü bu sebeple bozgunculuk çoğalmış, vezir Sabûr öldürülmüş ve o bunların meydana gelmesine engel olamamıştı (bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 79). Bu faciaya şahit olanlardan birisi de Şerîf Radî idi. O, eşraf ve kadılardan devlet ricalinin çoğunun işkenceye maruz kalması ve elbiselerinin soyulmasından sonra çabucak teslim olarak kendini kurtarmıştır. (Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târîhi*, III, 416) Radî bu kurtuluşundan bir şiirinde kendisi için övünç vesilesi olarak bahsetmektedir.

⁴¹⁹ Halife Kâdir – Hatib Bağdâdî'nin de tanıttığı gibi- iffetli, dindar, gece teheccüd namazlarını devamlı kılan, meşhur huyu olduğu üzere bol sadaka ve iyilikler yapan biriydi. İtikadının sağlamlığı ve takvasıyla birlikte, herkese karşı cömertliği ve iyiliğiyle tanınmıştı (*Târîhu Bağdâd*, IV, 37-38). O, usule dair bir kitap te'lif etmiş, bu eserinde hadis imamlarının tertibini esas alarak *Ashâb-ı Kirâm*'ın faziletlerinden bahsetmiştir. Bu durum o dönemin fitnelere ve kavgalara sebebiyet veren sahabeye sövme hadisesinden kaynaklanmaktadır. Şiîlerden bunu yapanlara Sünnîler tepki vermekte ve bazen bu tepkiler kitâle neden olmaktadır. Halife'nin yazdığı ve sahabenin faziletini anlatan bu kitap bir zaman Sünnî Müslümanlar arasında çokça okunan bir kitap haline gelmiştir. Halife Kâdir bu kitabında Ömer b. Abdî'l-Aziz'in üstünlüklerini de dile getirmiş, Mu'tezile ve Kur'an'ın mahlûk olduğuna inananları, bu inançlarından döndürmeye çalışmıştır. Halife Kâdir (408/1017-1018) yılında Mu'tezile fâkihlerinden tövbe etmelerini, eski görüşlerinden vazgeçmelerini istemiş, onlarda görüşlerinden vazgeçtiklerini, Sünnîliğe muhalif bir şey söylemeyeceklerini belirterek bu hususu yazılı olarak beyan etmişlerdir. (Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târîhi*, III, 417; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “*Kâdir Billâh*”, *DİA*, XXIV, 127-128, İstanbul 2001), Kâdir Abbasi Halife'leri içinde en uzun süre halifelik yapandır, halifeliği 41 yıldan fazla sürmüştür. Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târîhi*, III, 416

B.Melikler⁴²⁰

1-Adudu'd-Devle (367-372/978-983)⁴²¹

2-Şerafu'd-Devle (Adudu'd-Devle'nin oğlu) (376-379/986-989)⁴²²

3-Behaü'd-Devle (Şerafü'd-Devle'nin kardeşi) (379-403/989-1012)⁴²³

⁴²⁰ Şerif Radî'nin doğduğu dönemde Abbasi Halifeleri güçlerini kaybetmişlerdi. Bu dönemde Büveyhiler Abbasilerin başkenti Bağdat ve Irak Bölgesini hâkimiyetleri altına almışlardı. Büveyhiler, Abbasi Hilafetini lağvetmemekle beraber tahakküm ettikleri bir asrı aşkın süre içerisinde bölgede kendi hükümlerini icra etmişlerdir. Bu dönem içerisinde hüküm süren Büveyhi Sultanları halife değil melik olarak anılmaktadırlar.

⁴²¹ Adudu'd-Devle'nin adı, Ebû Şucâ Fennâ Hüsrev'di. Amcası İmadü'd-Devle'nin kendisini Faris sultanlığına veliaht tayin etmesiyle onun ölümünden sonra idareye geçti ve Adudu'd-Devle ünvanını aldı. (İbn Hallikân, I, 416) Halife Tâî Lillâh ona sultanlık hil'ati ve tacı giydirdi. Halife ile Bağdat'ta hutbelerde kendi adının da okunmasını zorlamış olan Adudu'd-Devle arasındaki ilişkiler çabucak bozuldu. Zira Adudu'd-Devle'nin bu yaptıkları, bilindiği gibi, sadece halifelere mahsustu. (Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 270). Halife Tâî Lillâh Bağdat'ta Cuma hutbelerinde Adudu'd-Devlenin kendisinden sonra "melik" ünvanıyla anılmasını emretmek zorunda kalmıştı. Ebû İshâk Sâbî'nin yazdığı *Kitâbu'l-Tâci fi Ahbâri Beni Büveyh* isimli kitap onun için kaleme alınan eserlerden birisidir. Siyasi olmakla şöhret kazanmış olmasına rağmen, Adudu'd-Devle, aşırı şiddet, çok kan dökmek ve affedip eman verdiği kişilere hıyanet etmekle itham edilmiştir. Beşbuçuk yıl süren saltanatı esnasında müstebidane bir politika uygulamış, iç ve dış düşmanlarından korunmayı başarmış, saltanatının temellerini sağlamlaştırdıktan sonra adaleti yaymış ve âlimleri desteklemiştir. İmar faaliyetlerine de büyük önem vermiştir. Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târihi*, III, 405-408

⁴²² Irak hâkimiyetini istikrara kavuşturan Şerafu'd-Devle, Bağdat'a gelmiş onu Halife Tâî karşılamış, kazandığı zafer dolayısıyla kendisini tebrik etmiş ve emirlik tacını giydirmiştir. Onun için bir ahitname kaleme alarak, tüm devlet işlerini yürütmekle görevlendirmiştir. Şerafü'd-Devle, halk arasında adaleti tesis etmeye gayret göstermiş, "mal ve mülk müsadere sine son verip, bunun sebeplerini ortadan kaldırmış, jurnalciliği kötuleyip kapılarını kapatmıştır. Devlet işleri, onun sayesinde tümüyle yoluna girmiştir. Saltanatı çok sürmemiş, Cemâziyelâhir 379 (Eylül 989)'da 28 yaşını geçmeden, Bağdat'ta 2 yıl 8 ay hüküm sürdükten sonra vefat etmiştir. Vefatından önce yerine kardeşi Ebû Nasr'ı (Bahaüddeve) veliaht tayin etmiştir. Halife Tâî'de taziye için ona gelmiştir. Ebû Nasr, onu karşılamış ve huzurunda yer öpmüştür. Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 49; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târihi*, III, 411-413

⁴²³ Şerafü'd-Devle'nin vefatından beş gün sonra, Ebû Nasr (Bahaüddeve), hilafet sarayına gelmiş, bunun üzerine halife ona sultanlık hil'ati giydirmiş, "*Bahaü'd-Devle*" ve "*Ziyâü'l-Mille*" ünvanlarını vermiştir. Yüksek dehası sayesinde saltanatına arız olabilecek pürüzleri ortadan kaldırmak için kardeşi Şerafü'd-Devle'nin oğlu vali Ebû Ali'yi yakalayıp öldürmeye muvaffak olmuştur. Bahaü'd-Devle ile halife Tâî Lillâh arasındaki ilişkiler de kısa süre sonra kötüleştirmiştir. Nitekim Bahaü'd-Devle halife Tâî'yi tutuklayıp azlettikten sonra Kadir Billah'a biat etmiştir (381/991). (Halife Tâî'nin azledilmesine Bahaü'd-Devle'nin yakın adamlarından birisini tutuklaması veya Bahaü'd-Devle'nin halifenin mallarına tamah edip el koymak istemesi veya Kâdir lehine hilafetten çekildiğini ilan etmek zorunda bırakıldığı gibi gerekçeler gösterilir). Bahaü'd-Devle halifeyi bir kenara iterek yetkilerini eline almış, Halife Kâdir zamanında da nüfuzu iyice artmıştır. Kâdir ile Bahaü'd-Devle arasındaki ilişkiler dostluk üzere devam etmiştir. Bunun delili, halifenin miktarı 100 bin dinara ulaşan bir mehirlere, Bahaü'd-Devle'nin kızıyla evlenmiş olması (383/993) ve Cuma hutbelerinde onun ismine şu lakapların da ilave edilmesini emretmesidir, "*Kivâmu'd-Dîn, Safiyyu Emîri'l-Mu'minîn*". Büveyhiler döneminde Abbasi Halifesi'nin, isminin hutbede okunup sikke üzerine yazılması dışında, idarede herhengi bir yetkisi yoktu. H. 401/m. 1011 yılında Musul, Enbâr, Medâyin ve Kûfe'de hâkim duruma gelmiş olan Akiloğullarının lideri Kırvâş b. Mukalled, hâkimiyeti altındaki bu bölgede hutbeyi Fatimî Halifesi Hâkim bi Emirillah adına okutmaya başlamıştı. Bunun üzerine Abbasi Halifesi Kâdir, meşhur fakih Bâkillânî'yi Bahaü'd-Devle'ye göndererek, ondan bu hareketi bastırmaya çalışmasını istedi. Bahaü'd-Devle bir ordu gönderdi, neticede Kırvâş hutbeyi yeniden Abbasi Halifesi adına okumak zorunda kaldı (İbnu'l-Esîr, IX, 83). Bunların yanında Büveyhoğulları Şîa mezheplerine gösterdikleri taassuplarıyla meşhur olmuşlardır. Onların bu taassubu, zaman zaman Bağdâd ve Irak'ın diğer büyük merkezlerinde Şîiler ve Sünnîler arasında isyan ve karışıklıkların çıkmasına sebep olacak noktaya varmıştır. Nitekim 389/999 yılında, Bağdâd'ta Şîilerle

4-Sultanü'd-Devle (403-416/1012-1025)⁴²⁴1.3.ŞERİF RADÎ'NİN HAYATI⁴²⁵

Kendisinden genellikle eş-Şerîf er-Radî diye bahsedilen Nehcü'l-Belâğa müellifinin şeceresine uygun olarak tam adı; eş-Şerîf er-Radî⁴²⁶ Ebu'l-Hasan⁴²⁷ Zü'l-Hasebeyn⁴²⁸ el-Aleviyyu⁴²⁹ Muhammed b. et-Tahir Zi'l-Mankıbeteyn (Zevi'l-Mankıbeteyn)⁴³⁰ (Zü'l-Menâkib)⁴³¹ Ebû Ahmed el-Hüseyn⁴³² b. Musa⁴³³ el-Ebraş⁴³⁴ b. Muhammed el-A'rac⁴³⁵ b. Musa Ebî Sebha⁴³⁶ b. İbrahim el-Murtazâ⁴³⁷ b. el-İmâm el-Humâm⁴³⁸ Musa el-Kâzım⁴³⁹ b. Ca'fer es-Sâdık⁴⁴⁰ b. el-İmâm⁴⁴¹ Muhammed el-Bâkır⁴⁴²

Sünnîler arasında çıkan çarpışmalarda, Ebû Hamîd İsferâyînî öldürülmekten kıl payı kurtulmuştu. Diğer taraftan Bağdat'taki Şîiler, Fâtımî Halifesi Hâkim'e bağlılıklarını ilan ederek: "Yâ Hâkim Yâ Mansûr" diye bağırışlardı. Bahau'd-Devle –Ebu'l-Mehasin'in tanıttığına göre- zâlim, gaddar, kan dökücü biriydi. Maiyeti bile korkularından onun yanından kaçarlardı. Büveyhoğulları içinde en çok mal ve para biriktiren odur. Büveyhoğulları Hükümdarlarından ondan daha kötü ahlaklı ve zâlimi yoktur (en-Nucûmu'z-Zâhire, IV, 223). Bkz. Hasan İbrahim Hasan, İslâm Târîhi, III, 414-419

⁴²⁴ Bu zatın emirliği Radî'nin ömrünün son demlerindedir. Bu sebeple onun dönemi Radî'nin hayatında bir değişiklik meydana getirmemiştir.

⁴²⁵ Abdullatîf el-Kûhkemerî, *Minhâcü'l-Berâe Mukaddimesinde* Radî'nin hayatı hakkında bilgi veren 58 tane kaynak zikretmektedir. (Bkz., I, 10. Not: *Minhâcü'l-Berâe*, Kutbuddîn Ebu'l-Hüseyn Saîd b. Hibetullah er-Râvendî'nin (573/1177) yazdığı *Nehcü'l-Belâğa* şerhidir. Abdullatîf el-Kûhkemerî eseri tahkik eden ve önsöz yazan kişidir. Radî'nin hayatı hakkında aktardığımız bilgiler Abdullatîf el-Kûhkemerî'ye ait olduğu için bundan sonraki alıntılarda onun adını zikredeceğiz.) Buna ilaveten el-Emîni(1392/1972), *el-Ğadîr*' de Radî'den bahseden otuzdan fazla kaynak adı vermektedir. (Bkz. IV, 182). Bu kaynakların bir kısmı eski, bir kısmı yeni yazılan eserlerdir. *el-Ğadîr*'de zikredilen kaynakların bazıları şunlardır: Necâşî, *Fihrist*, 283; Se'âlebî, *Yetimet'ud-Dehr*, III, 116; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 246; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 89; *Târîhu İbn-i Hallikân*, II, 106; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 279; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 3; eş-Şezerât, III, 182; *Mir'âtu'l-Cinân*, III, 18; *Şerhu İbn-i Ebi'l-Hadîd*, I, 10; *Lisan'ul-Mizan*, IV, 223; *Te'sis'uş-Şîa*, 107; *Tenkih'ul-Mekâl*, 107; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 889... (Not: Burada verilen kaynaklardan bazıları bizim baktığımız baskılarla cilt ve sayfa numarası olarak uyuşmamaktadır.)

⁴²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 414

⁴²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 285; Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a*, IX, 216

⁴²⁸ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 243 (no: 715)

⁴³⁰ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a*, IX, 216; Abdullatîf el-Kûhkemerî, *Minhâcü'l-Berâe Mukaddimesi*, 10

⁴³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 414

⁴³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 243 (no: 715)

⁴³³ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a*, IX, 216

⁴³⁴ Abdullatîf el-Kûhkemerî, *Minhâcü'l-Berâe Mukaddimesi*, 10

⁴³⁵ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴³⁶ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴³⁷ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴³⁸ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 414

⁴⁴⁰ İbn Hallikân, A.g.e, IV, 414

⁴⁴¹ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴⁴² İbn Hallikân, A.g.e, IV, 414

b. İmâm⁴⁴³ Ali Zeyne'l-Âbidîn⁴⁴⁴ es-Seccâd⁴⁴⁵ b. İmâm⁴⁴⁶ Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib⁴⁴⁷ en-Nakîbu ehu's-Seyyid el-Murtazâ⁴⁴⁸ el-Bağdâdî eş-Şâir'dir.⁴⁴⁹ Mûsevî nisbeti ile bilinen bir zattır.⁴⁵⁰ Talibiler'in⁴⁵¹ nakibi⁴⁵² olup lakabı Radî Zü'l-hasebeyn⁴⁵³ et-Tahir'dir. Zü'l-Menâkıb dedesi Ebû Ahmed el-Hüseyin b. Musa'nın lakabıdır.⁴⁵⁴

Radî hicrî 359/970 yılında Bağdâd şehrinde babası en-Nakîb el-Hüseyin Ebû Ahmed'in evinde⁴⁵⁵ doğmuştur.⁴⁵⁶ Onun doğum târihinde ihtilâf yoktur.⁴⁵⁷ Radî'nin doğduğu yer Bağdat'ın Kerh Mahallesi'dir. Bu mahalle Şîilerin yoğun olarak yaşadığı bir mahalledir. Radî'nin yaşadığı dönem Abbasiler'in zayıfladığı ve devlet içerisinde meliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Buna ilaveten Bağdat şehrinin idaresi de Büveyhi Meliklerinin elindedir.

Radî iki taraftan da Hüseynü'n-nesebidir, Alevî-Tâlibî'dir. Muhtemelen bu sebeple de Zü'l-Hasebeyn diye anılmıştır. Veya Talibîler'in nakibliğini, hac emirliğini yapmış olması ve mezâlim davalarına nezaret etmesi sebebiyle kendisine bu lakap verilmiştir.⁴⁵⁸ Hz. Ali ile arasında on nesil, Mûsâ Kâzım ile arasında beş nesil vardır.⁴⁵⁹ Bağdat'ta dedesi, babası ve amcasının devam ettirdiği temel üzerine Talibîler'in nakibliğini üstlenmiştir⁴⁶⁰

Radî divan sahibi bir şairdir şairliği (nazmı) zirvede olan bir zattır. Hatta Talibîlerin en büyük şairidir de denilmiştir⁴⁶¹ ki bu doğrudur. Çünkü Kureyş'ten güzel

⁴⁴³ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 414

⁴⁴⁵ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴⁴⁶ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴⁴⁷ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 243 (no: 715)

⁴⁴⁸ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴⁴⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 285

⁴⁵⁰ İbn Hallikân, A.g.e, IV, 414

⁴⁵¹ Ebû Tâlib'in soyundan gelenler

⁴⁵² Başkan, temsilci. İlerleyen bölümlerde bu kavram hakkında bilgi verilecektir.

⁴⁵³ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 243 no: (715); *A'yânu's-Şi'a*, IX, 216; Radî'nin tam adı, nesebi ve hayatı hakkında bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 32-42

⁴⁵⁴ el-Kûhkemerî, A.g.e, 27. İbnu'l-Cevzî, Radî'nin adını "Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed b. Mûsâ b. İbrâhîm b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, Ebu'l-Hasen el-Alevî olarak vermektedir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, XV, 115 (no: 3065).

⁴⁵⁵ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴⁵⁶ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 243 (no: 715); es-Seâlebî, *Yetimetu'd-Dehr*, III, 155; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 115; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 285

⁴⁵⁷ el-Kûhkemerî, A.g.e, 11

⁴⁵⁸ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şi'a*, IX, 216; el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁴⁵⁹ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şi'a*, IX, 216. İmam Mûsâ Kâzım 183/799 yılında vefat etmiştir.

⁴⁶⁰ el-Kûhkemerî, A.g.e, 27

⁴⁶¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 285; Seâlebî, *Yetimetü'd-Dehr*, III, 155

şiiir yazarlar vardır ancak (onların) şiiirleri azdır. Radî ise çok şiiir yazar birisidir.⁴⁶² Radî çocuk yaşta iken babası Büveyhi hükümdarı Adudüddüvle tarafından hapse atılmış bu sebeple Zeydî kökenli⁴⁶³ bir aileden gelmekte olan annesinin terbiyesinde büyümüşür.

Radî, Murtazâ diye bilinen Ebu'l-Kâsım'ın (355/436) kardeşidir. İlim ve fazilet ehli, edîb bir kimsedir.⁴⁶⁴ Murtazâ'da kardeşi Radî gibi edîb bir şahsiyettir. Murtazâ'nın *eş-Şâfi fi'l-İmâme, ez-Zerîa fi'l-Usûl* ve *Tenzîh* isimli kitaplarının yanında *Kıyasın İbtali* konusunda da bir kitabı, fikihta *ihtilâf* ve daha birçok konuda kitapları vardır. Divanı dört cilt halindedir.⁴⁶⁵ Murtazâ kelim, i'tizâl, şiiir ve edebiyat konusunda mütebahhir fakat koyu bir imâmîdir.⁴⁶⁶ Onun hakkında İbn Hazm şöyle demiştir:

“İmâmiyyenin hepsi Kur'ân'ın değıştirildiği, eksiltme veya ziyade yapıldığı kanaatindedir. Ancak Murtazâ hariçtir. O bu görüşte olanları tekfir etmiştir. Murtazâ'nın iki arkadaşı Ebû Ya'lâ et-Tûsî (460/1067)⁴⁶⁷ ve (*Ebu'l-Kâsım*) er-Radî'de aynı görüştedirler.⁴⁶⁸

Murtazâ hakkında bu bilgileri aktaran Zehebi onu bazı sahabiler hakkındaki olumsuz bakış açısından dolayı da şöyle diyerek eleştirmektedir:

“Ben de derim ki, onun eserinde Rasûlullâh'ın ashabına sövme vardır. Faydasız ilimden Allâh'a sığınırız.”⁴⁶⁹

Zehebi'nin işaret ettiği Şîa'nın Kur'ân'ın tahrifine inandığı meselesi her iki kardeş tarafından da ciddiye alınmış ve *Nehcü'l-Belâğa*'da Hz. Ali'den Kur'ân'ın tahrif olmadığına dair sözler aktarılmıştır.⁴⁷⁰

⁴⁶² İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 116

⁴⁶³ Deylemliler aslen zeydî kökenli olmakla birlikte bunlardan Bağdat'a gelip yerleşenler zamanla İmamiyye mezhebinin görüşlerini benimsemişlerdir.

⁴⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 243 (no: 715)

⁴⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 17, 589. Murtazâ'nın *Dîvâmı* 1958 yılında Mısır'da üç cilt olarak basılmıştır.

⁴⁶⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 589

⁴⁶⁷ Tûsî Murtazâ'nın öğrencisidir.

⁴⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 590 (Ebu'l-Kâsım “Radî”nin değil Murtazâ'nın künyesidir. Ancak burada müstensih hatası değilse Zehebî tarafından yanlışlıkla Radî'nin künyesi olarak zikredilmiştir). Bir diğer ihtimal de bu isim Ebu'l-Kâsım er-Râzî'dir. Burada olduğu gibi bazı kaynaklarda er-Radî olarak verilen Ebu'l-Kâsım künyeli bu zatın adını Safedî “Ebu'l-Kâsım er-Râzî” olarak vermektedir. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XX, 231

⁴⁶⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 590

⁴⁷⁰ Aslında Şîa'da Kur'ân'ın tahrif olmadığına inananlar bu üç kişiyle sınırlı değildir, Radî ve Murtazâ kardeşlerin hocası olan Şeyh Müfid'te aynı görüştedir. Kur'ân'ın tahrif olunduğu yönündeki haberleri aktaran ve koyu ahbârî olan Küleynî, kitabında hem tahrif yapıldığı hem de Kur'ân'ın fazileti hakkında çelişkili haberler aktarmaktadır. Bu da bize şunu düşündürmektedir: Şîa o dönemde Şîî akidesini Kur'ân

Radî on yaşında iken Büveyhi Hükümdarı Adudu'd-Devle babasını tehlikeli gördüğü bazı kimselerle beraber Şiraz'a sürüp bir kaleye hapsedmiştir (369/979-80). Bu dönem yedi yıl kadar sürmüştür. Meşhur Ebû İshâk es-Sâbî'de⁴⁷¹ (384/994) aynı dönemde Radî'nin babasıyla birlikte hapse atılan kimselerdendir. Radî ve kardeşi Murtazâ için sıkıntılı geçen bu dönemde annesi Fâtıma Hanım, Radî ve ağabeyi Murtazâ ile yakından ilgilenmiş ve dönemin en meşhur Şîî âlimlerinden olan Şeyh Müfid'e götürerek onların ilim yoluna girmelerini sağlamıştır. Adı geçen hükümdarın ölümü üzerine Ebû Ahmed'in (Radî'nin babasının) serbest bırakılması ile Radî'nin hayatında ölümüne kadar otuz yıl devam eden yeni bir dönem başlamıştır. Ebû Ahmed'in hapis hayatının sona ermesi ve serbest bırakılması sonrası Radî kalan ömründe iki halife ve dört melik⁴⁷² dönemi görmüştür. Radî babasının nüfuzu ve kendisine gösterilen ilgiyi iyi bir şekilde değerlendirerek yöneticilerle irtibatını ve iyi ilişkilerini devam ettirmiştir.

Radî Şîa içerisinde lider konumunda olan bir aileden gelmesi sebebiyle Büveyhîler döneminde halifelik makamına geçmeye de heveslenmiştir. Uzun süre halife olma ideali ile yaşayan Radî bunu şiirlerine de yansıtmıştır.⁴⁷³ Hilafete götüreceği yolda tanınmak için Abbasi Halifesi Tâî Lillâh ile dostluk kurmuş ve onun hakkında yirmi üç methiye, ayrıca bir mersiye kaleme almıştır.⁴⁷⁴ Taî'den sonra hilafete getirilen Kâdir

---

yoluyla destekleyebilmek için yeterince delil bulamayınca tahrif konusunu gündeme getirmiş olabilir. Ancak bununla beraber Şîa bu konuda ciddi bir kafa karışıklığı içerisindedir. *Nehcü'l-Belâğa*'da ki Kur'ân ve sünnet vurgusundan bu dönemin Şîa içerisinde Kur'ân'ın tahrif edildiği inancının değişmeye başladığı veya değiştirilmeye çalışıldığı bir dönem olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁷¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. İbrâhîm Zehrûn es-Sâbî el-Harrânî 313/925 yılında Bağdat'ta doğmuş Harranlı bir ailenin çocuğudur. Başlangıçta tabîb olmak için yetiştirilmiş daha sonra edebiyata yönelmiştir. Büveyhî Sultanı Muizzuddevle ve onun oğlu İzzuddevle Bahtiyar dönemlerinde başkâtiplik görevlerinde bulunmuştur. Adududdevle ve Bahtiyar arasındaki yazışmalarda Bahtiyar'ı öven ve Adududdevle'yi ondan aşağı gösteren ifadeler kullanması sebebiyle Adududdevle'nin düşmanlığını kazandı ve Adududdevle'nin Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra tutuklanarak hapse atılmıştır. Adududdevle onu fillerin ayakları altına atarak öldürmek istemişse de bazı kimselerin araya girmesi sebebiyle bu kararından vazgeçmiştir. Adududdevle'nin emriyle Büveyhîlerin tarihini anlatan kitabını yazmış ve Adududdevle'nin "*Tâcu'l-Mille*" lakabına nisbetle kitabına *Kitâbu't-Tâci* ismini vermiştir. Ebû İshâk es-Sâbî Kur'ân'ı ezberlemenin yanında Müslümanlara gibi Ramazan ayında oruç tutmakla beraber atalarından intikal eden dinine sıkı bir şekilde bağlı birisidir. İzzuddevle Bahtiyar Müslüman olması karşılığında ona vezirlik teklif etmişse de kabul etmemiştir. Ebû İshâk hilafette gözü olan Şerîf Radî'nin en büyük destekçilerinden olup ölümü üzerine Radî onun için bir mersiye kaleme almıştır. Bkz. Er, Rahmi, "*Sâbî, Ebû İshâk*", *DİA*, XXXV, 339, İstanbul 2008

⁴⁷² Melik dönemi ile Büveyhî Melikleri kastedilmiştir. Radî'nin yaşadığı dönemde Bağdat'ın idaresi Büveyhîlerin elindedir.

⁴⁷³ Bu arzusunu dile getirdiği bir şiiri için bkz. Radî, *Dîvân*, I, 412

⁴⁷⁴ Özel, Mustafa, "*Şerîf er-Radî*", *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010; Radî'nin, Halife Tâî'ye yazdığı şiirler için bkz. *Dîvân*, I, 5 (Bu şiirinde halifeyi methetmekte ve Kurban Bayramı sebebiyle tebrik etmektedir), s. 22 (İsim vermeden yazdığı bu mersiye Tâî için yazdığı söylenmiştir. Çünkü o günlerde takip edildiği için onun ismini gizlemiştir), I, 37 (378- yılında yazdığı bu şiirinde halifeyi methediyor ve Mihrican sebebiyle onu kutluyor), I, 186 (374 yılında yazdığı bu şiirinde halifeyi methetmekte ve onun

Billâh ile de dostluk kuran ve bunu devam ettiren Radî'nin hilafet makamına tamah ettiği yazdığı birçok şiirinden anlaşılmaktadır. Radî, Kâdir Billâh ile de ilişkisini sürdürmüş ve onun için iki kaside nazmetmiştir.⁴⁷⁵ Halife Tâî, Radî'ye Kâdir Billâh'tan daha fazla meyyal idi. O da Kâdir'e göre Tâî'ye daha çok sevgi besler ve dostluk gösterirdi.⁴⁷⁶

Radî ve Murtaza kardeşler hem Büveyhi sultanları hem de Abbasi Halifeleri ile genelde iyi ilişkiler kurmuşlardır. Abbasi halifeleri Hâşimî soyundan olmaları sebebiyle kendilerini Ehl-i Beyt'e uzak görmemişlerdir. Bu sebeple Ehl-i Beyt'in Bağdat'ta bulunan meşhurlarından kendilerine ilgi duyan şair ve ilim adamlarının özellikle de Büveyhilerin idareyi ele almalarından sonra iyi ilişkiler kurmuş olmaları gayet normal bir durumdur. Radî ve Murtaza bu dostluklarını şiirleriyle iyice pekiştirmişler hatta Radî Şîî olmasına rağmen halifeleri methetmekten hatta onlara “*Emiru'l-Mü'minin*”⁴⁷⁷ demekten kaçınmamıştır.

Şerif Radî'nin Halife Tâî'nin yerine hilafet makamına getirilen Kâdir için inşa ettiği şiirlerden birisi uzunca bir şiirdir.⁴⁷⁸ Ayrıca Radî Halife Tâî'nin ölümünden sonra da onun için şiir yazmıştır.⁴⁷⁹ Ebû İshâk es-Sâbî (384/994) ve daha başkaları onu hilafete isteklendirmişlerdir.⁴⁸⁰ Bazı kimselerin Radî'ye hilafet makamına nail olması için dua etmesinden⁴⁸¹ anlaşılan, bu konu sadece Radî'nin içinde kalmış bir sır değildir.

---

düşmanlarını zemmetmektedir), I, 377; *Dîvân*, II, 598 (376 yılında yazdığı bu şiirde halifeyi methetmektedir), II, 980 (halifeyi methetmekte ve geciken bir isteği sebebiyle itabda bulunmaktadır); II, 761 (379 yılında Tâî için methiyesi ve özel meclisine kabulü konusunda izni gecikince ona itabda bulunduğu bir şiiri), II, 664 (Tâî hilafet görevinden azledilince 381 yılı Şaban ayında onun için yazdığı bir şiiri), II, 666 (393 yılı Şevval ayında Tâî'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyesi), II, 772 (halifeyi methetmekte ve Fâris'ten dönen babasını kabulde gösterdiği güzel muamelesi sebebiyle ona teşekkür ettiği bir şiiri), II, 777 (halifeyi methetmesi ve ikramları sebebiyle ona teşekkür etmesi); II, 922 (Halife Tâî'yi methettiği ve iyiliklerinden dolayı ona teşekkür ettiği 378 târihli bir şiiri). (Not: Radî'nin görme imkanı bulduğumuz pdf formatındaki *Dîvân*'ı iki cilt olup birinci cilt 512 sayfadır. İkinci cilt sayfa numarası yeniden başlatılmayıp 512'den devam ettirilmiştir.)

⁴⁷⁵ Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010; 381 yılında Kadir Billah halife olunca Radî onun için bir methiye yazmıştır. Bkz. Radî, *Dîvân*, I, 417. es-Safedî'nin naklettiği bir olaya göre Radî bir gün halifenin önünde otururken çenesiyle (sakalıyla) oynuyor ve onu burnuna doğru kaldırıyordu. Bunu gören halife ona, “Herhalde sen onda hilafetin kokusunu kokluyorsun” dedi. Radî'de şöyle cevap verdi, “Hayır, vallahi nübüvvetin kokusunu kokluyorum.” Bu olayı aktaran es-Safedî halifenin huzurunda bu türlü şeylerin vuku bulmasını uzak bir ihtimal olarak görmektedir. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 278

⁴⁷⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 34

⁴⁷⁷ Radî'nin Halife Tâî'ye methiye ve ikramları sebebiyle teşekkür için yazdığı, ona Emiru'l-Mü'minin diye hitap ettiği şiir için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 777

⁴⁷⁸ Radî, *Dîvân*, I, 47 (Bkz. Hasan İbrahim Hasan, İslâm Târîhi, III, 417)

⁴⁷⁹ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şi'â*, IX, 220; Radî'nin ölümü üzerine Halife Tâî için 393 Şevval'inde yazdığı mersiye için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 666

⁴⁸⁰ Bkz. Er, Rahmî, “*Sâbî, Ebû İshâk*”, *DİA*, XXXV, 339, İstanbul 2008

⁴⁸¹ Hilafet için kendisine dua eden bir Arab için yazdığı mersiyesi için bkz. Radî, *Dîvân*, I, 431

Özellikle Şîi toplumunda bu yönde bir beklenti olduğu anlaşılmaktadır. Belki bu sebeple Radî kendisini Abbasi Halifeleriyle boy ölçüşecek seviyede görmüş ve hilafete onlardan daha layık olduğunu düşünmüştür. Bütün bunlara rağmen Radî halifeleri mübalağalı biçimde metheden şiirler de yazmıştır.⁴⁸²

Radî başta Dîvan-ı inşâ kâtibi Ebû İshâk es-Sâbî⁴⁸³ olmak üzere Abbasi vezir ve kâtipleri ile münasebetler kurmuş, onlara dair kasideler yazmıştır. 387'den (987-88) itibaren Büveyhi Hükümdarı Bahâüddeve ile yakın ilişki içerisine giren Radî, Büveyhî hükümdar, vezir, emir ve kâtipleri için kaleme aldığı elli kadar kasidenin otuz dördünü Bahâüddeve'ye tahsis etmiştir.⁴⁸⁴

Radî 21 yaşında iken H. 380 yılında nekâbet makamı, hacıların başkanlığı ve mazlumların hakkını alma divanına (dîvân-ı mezâlim) nezaret görevleri babasına vekâleten kendisine verildi.⁴⁸⁵ H. 388 yılında 29 yaşında iken *Şerîfi Ecel*⁴⁸⁶ ve H. 396 yılında 31 yaşında iken de *Şerîf Radî* diye meşhur oldu. “384 yılında Ebu Ahmed el-Müsevî nâiblik görevinden azledildi. Ona niyabeten bu görevi oğulları yerine getirmekteydiler. Onun yerine bu göreve Ebu'l-Hasen en-Nehrisâbisî getirildi.⁴⁸⁷ Radî 388 yılında 29 yaşında iken babasının yerine Talibilerin nakibliğini üstlendi. Daha sonra babasının üstlendiği diğer görevler de kendisine tevdi olundu ki bunlar, mezâlim davalarına bakma ve insanlara hac yaptırma görevleridir.⁴⁸⁸

⁴⁸² Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 217

⁴⁸³ Radî'nin, Ebû İshak es-Sâbî için yazdığı bazı şiirleri şu şekilde zikredebiliriz: Radî, *Dîvân*, I, s. 531 (Ebû İshak'ın bir mazereti sebebiyle ondan özür dilemesini anlatan kısa bir şiir), s. 294 (Ebû İshak'ın 384/994 yılında ölümü üzerine yazdığı mersiyesi); Radî, *Dîvân*, II, s. 581 (Ebû İshak'ın yazdığı bir şiir ve Radî'nin cevap olarak yazdığı şiir); s. 571 (Ebû İshak'ın mezarının yanından geçerken aralarındaki sevgiyi dile getirdiği 393 Cumâde'l-ülâ târihli şiiri), s. 942, s. 945, s. 975 (Ebû İshak için yazdığı mersiyesi).

⁴⁸⁴ Bkz. Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010. Radî'nin bazı düşmanlarının Bahauddevle'ye; Radî'nin âdeti halifelere şiir yazmaktır. O sana karşı kibirleniyor bu sebeple hiç şiir yazmadı dediği haberi kendisine ulaşınca onun için yazdığı şiir için bkz. Radî, *Dîvân*, II, s. 954, s. 954, s. 963 (394 târihli şiiri), s. 587 (397 târihinde Bahauddevle'ye yazdığı methiyesi), s. 949 (398 yılında yazdığı Bahauddevle'yi methettiği ve onu Nevruz sebebiyle kutladığı şiiri), Radî, *Dîvân*, I, s. 8 (381 târihinde yazdığı methiye), s. 39 (Bahauddevle'yi methettiği ve kendisine **Radî Zü'l-Hasebeyn** ünvanı verdiği için ona teşekkürlerini arzettiği bir şiir, 398 Muharrem târihli), 109 (Bahauddevle'nin oğlu Ebû Mansur'un 398 yılı Şaban ayında ölünce yazdığı taziye), s. 210 (Bahauddevle'yi methettiği 403 târihli bir şiiri).

⁴⁸⁵ Bu görev Radî'ye önceleri babasına vekâleten verilmiş daha sonraki zamanlarda da asaleten verilmiştir.

⁴⁸⁶ Bu ünvanların verilme şekli buradan anlaşıldığı kadarıyla Sultan'ın kendisine hitaben yazdığı bir yazıyla veya yazılan mektupta kendisi için bu ismi kullanması şeklinde olmaktadır. Radî 401 yılı Zülka'de ayında yazdığı bir şiirinde de kendisine **eş-Şerîfu'l-ecel** ünvanı verdiği için Kıvâmu'd-Dîn'e teşekkür ettiği bir şiir yazmıştır. Bkz. Radî, *Dîvân*, II, 752

⁴⁸⁷ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 105

⁴⁸⁸ Abdullatîf el-Kûhkemerî, *A.g.e*, I, 23

Radî bu arada Şiî Hamdânîler’le de münasebetini sürdürdü. Ancak Adudüddeve’nin oğlu Bahâüddeve Radî’nin babasına ve daha sonra kendisine 397 (1007) yılında “*Radî zül-hasebeyn*” ünvanıyla Talibî’lerin nakibliği, hac emirliği, Dîvân-ı Mezâlîm reisliği gibi görevler vermesi,⁴⁸⁹ ayrıca “*eş-şerîfü’l-celîl, eş-şerîfü’l-ecel, Radî zü’l-hasebeyn,*⁴⁹⁰ *zü’l-menkabeteyn*”⁴⁹¹ ünvanlarıyla anılması gibi gönül alıcı şeyler ondaki hilafet arzusunun sönmesine sebep oldu ve Bahâüddeve’nin vefatıyla (403/1012) bu arzusu tamamen sona erdi.⁴⁹² Bahâüddeve 396 yılında yazdığı emirnâme ile Radî’yi Irak Tâlibîlerinin nakîbliğiyle görevlendirmiş ve kendisine “*Radî Zü’l-Hasebeyn*” lakabını, kardeşi Murtazâ’ya da “*Murtazâ Zü’l-Mecdeyn*” lakabını vermişti.⁴⁹³ İbnu’l-Esîr 403 yılı olaylarını anlatırken şöyle demektedir: “Bu sene Radî Bağdat’ta alevîlerin nakîbliğini üstlendi ve üzerindeki (Şiîlere mahsus olan) siyah elbiseleri çıkardı. Radî Tâlibîlerden üzerindeki siyah giysileri çıkaran ilk kişidir.”⁴⁹⁴ “Koyu bir İmâmî olan er-Radî bu arada Abbâsîlerin siyah renkli resmî görev kıyafeti içerisinde gözükmekte de tereddüt etmemiştir.”⁴⁹⁵

Radî’nin kardeşi Murtazâ’nın yaşça büyük olması ve ilim cihetiyle ondan daha önde kabul edilmesine rağmen nakiplik görevine Radî’nin ölümünden sonra getirilmesi yetenek, kendini ifade etme ve sosyal ilişkiler yönünden Radî’nin ondan daha önde ve yöneticiliğe talip olma konusunda daha istekli olduğunu göstermektedir.

Radî kendisine tevdi olunan bu görevleri bir müddet deruhte etmiş, Mısır Fatımî Halifesi hakkında yazdığı iddia edilen ve bir beytinde: “*Mısır’da Alevi halifesi varken, ben düşman diyarında zillet elbisesi mi giyeyim!*” dediği şiir Halife Kâdir’in kulağına ulaştığında Ebû Bekir el-Bâkillânî’yi onun babasına göndermiş ve kendisini kınamıştır. Ancak babası kendisine şiiri sorduğunda inkâr etmiş ve kendisinin böyle bir şiir

⁴⁸⁹ Bkz. İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 189

⁴⁹⁰ Zehebi, Bahaud-Devle’nin 397 yılında Radî’ye nakiplik ve hac emirliği görevi verildiğini bildiren bir yazı (emirname) gönderdiğini ve bu emirname’de Radî’ye “*Radî Zü’l-Hasebeyn*” kardeşi Murtaza’ya ise “*Murtazâ Zü’l-Mecdeyn*” lakaplarının verildiğini kaydetmektedir. Bkz. Zehebi, *Târîhu’l-İslâm*, XXVII, 236; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 189. Radî’nin kendisine “*Radî Zü’l-Hasebeyn*” lakabı verdiği için 398 yılı Muharrem ayında Bahauddevle için yazdığı methiye için bkz. Radî, *Dîvân*, I, 39

⁴⁹¹ Radî’nin babsının lakabına 392 yılında *et-Tâhir zü’l-Menkabeteyn* lakabı eklendiğinde yazdığı şiir için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 884

⁴⁹² Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010. Radî’nin halife olma arzusunun Bahâüddeve zamanında arttığı onun ölümünden sonra yok olduğu farkedilmektedir. Radî’nin Mısır halifesini methettiği iddia edilerek Halife Kâdir’e şikâyet edilmesine sebep olan şiiri ve bu sebeple halife tarafından tüm görevlerinden azledilmesi de Bahâüddeve’nin desteğinin ortadan kalkmasından sonra meydana gelen hâdiselerdir.

⁴⁹³ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 189

⁴⁹⁴ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 242

⁴⁹⁵ Muhammed Ali Emir-Muezzi, *İmâmî Şiîlik’te Hadisin Sıhhat Kıstasları ve Fakihin Otoritesine Dair Değerlendirmeler*, Trc. M. Ali Sönmez, *UÜİFD* c. 12, Sayı: 2, 2003, s.330

yazmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Halife bir toplantı düzenlemiş, toplantıya Radî'yi de çağırıp ona Abbasi hükümetinden duyduğu rahatsızlığın ve nefretin nedeni sormak istemiştir.

İbn Ebi'l-Hadîd bu hadiseyi şu şekilde aktarmaktadır:

“Ebu'l-Hasan es-Sâbî ve oğlu Ğarsu'n-Nî'me Muhammed *Târih*'lerinde bu hadiseyi şöyle zikrederler: Halife Kâdir Billâh bir meclis akdetti ve bu meclise Radî'nin babası Ebû Ahmed, kardeşi Murtazâ, kadılar, fakihler ve daha başka kimseler de çağırıldı. Halife mecliste Radî'nin Mısır (Fatımî) Meliki için yazdığı şiiri açıkladı⁴⁹⁶ ve Nakîb Ebû Ahmed'e şöyle dedi: Oğlun Muhammed'e de ki, biz onun hangi işini önemsemedik, bizden ne zulüm gördü, memleketimizde hangi zulme dâcâr oldu, Sahibu Mısır ona ne (iyilik) yaptı? Şayet onun yanına gitse bizim yaptığımızdan daha çok şey mi yapar onun için? Biz ona nakîblik, mezâlim ve hac emirliğini verip onu Hicaz'a vekil yapmadık mı? Mısır'ın Sahibi ona daha çok şey mi sağlayabilir ki, zannetmiyorum. Ona sadece Mısır Talibilerinin nakîbliğini verebilirler. (Halife bu şekilde kahirlenince) Ebû Ahmed dedi ki: Biz bu güne kadar ondan bu şiiri işitmedik ve onun yazısıyla yazılmış olarak da görmedik. Belki bazı düşmanları yazmış ve ona nisbet etmişlerdir. Bunun üzerine Halife Kâdir dedi ki: Şayet dediğin gibiyse Divan Defteri'ne Mısır Meliklerinin nesebini karalayan bir yazı yaz (imzala), oğlun Muhammed (Radî)'de yazsın. Ebû Ahmed ile birlikte oğlu Murtazâ ve mecliste hazır olanlar da bu olaya şahit oldular.⁴⁹⁷ Mecliste bulunan kadılar, âlimler Dîvân defterine Mısır halifesinin nesebini karalayan yazıyı yazıp imzaladılar. Bunlar arasında Radî'nin babası, kardeşi Şerif Murtazâ ve hocaları Şeyh Müfid'te vardı ve onlar da yazıp imzaladılar.⁴⁹⁸ Ebû Ahmed ve Murtazâ Divan Defterini Radî'ye götürdüler ve aynı şekilde onun da yazmasını istediler ancak o şiirin kendisine ait olmadığına dair yemin etti ve yazıyı imzalamaktan imtina etti. Babası onu kayıt defterine yazması için zorlayınca dedi ki: Ben Mısır dâîlerinin taşkınlık yapmalarından korkarım çünkü onlar bunu biliyorlar. Babası dedi ki: Hayret seninle aralarında 600 fersah mesafe bulunanlardan korkuyorsun da aranızda 100 zira' olandan (Halife Kâdir'den) korkmuyorsun. Babası ve Şerif Murtazâ -takiyye icabı ve Halife'den korkularından ötürü- Halifeyi teskin etmek için Radî ile konuşmayacaklarına dair yemin ettiler. Durum Kâdir'e bildirilince içinde

⁴⁹⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 38

⁴⁹⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 39

⁴⁹⁸ İbnu'l-Esîr (630/1232) *Târihi*'nde divana imza atan bazı Sünnî ve Şîî âlimlerin isimlerini saymaktadır ki *Radî*, *Murtazâ* ve *Müfid*'in adı da bunların arasındadır. Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 236

oluşan kötülük sebebiyle sustu. Halife bir müddet sonra Radî'yi görevlerinden aldı⁴⁹⁹ ve onun yerine Muhammed b. Ömer en-Nehresâyis'i atadı.⁵⁰⁰ Bu zat Hz. Hüseyin'in soyundan olup Radî'nin eniştesi ve aynı zamanda da Nakiblik görevi konusunda onun muarızlarındandı. Halife Radî'yi görevlerinden azledince nakiplik görevini ona tevdi etti⁵⁰¹

A'yânu'ş-Şîa müellifi Muhsin el-Emin daha sonra Radî'nin de bu defteri yazıp imzaladığına dair iddiaları kabul etmemekte ve şöyle demektedir: Bazı müerrihler defteri Radî'nin de yazdığını söylüyorlarsa da bu doğru değildir. Muhsin el-Emîn buna delil olarak da Radî'ye isnat edilen ve nakiplik görevinden alınmasına sebep olduğu söylenen şiiri zikretmektedir.⁵⁰² Ancak şu unutulmamalıdır ki Radî bu şiirin kendisine ait olduğunu kabul etmemiştir. Her ne kadar bazı eserlerde bu şiir Radî'nin şiiri olarak veriliyorsa da Radî kabul etmediği için bunu kesin doğru olarak kabul etmek mümkün değildir. Radî'nin divan defterini imzalamadığına delil olarak nakiplik görevinden alınması zikredilse belki daha tutarlı bir gerekçe olabilir.

Minhâcu'l-Berâe Mukaddimesinde şu değerlendirme yapılmaktadır: şiirin kendisine ait olduğunu inkâr etti ve bu şiiri *Divan*'ına koymadı. Bu şiirin Radî'ye ait olduğu meşhurdur. Ben bu şiiri Radî'nin hattıyla yazılmış olarak buldum. Bu beyitler *Divan*'ının sonunda mevcuttur.⁵⁰³

Radî bazen dedesi İbrahim el-Murtazâ b. el-İmâm Musa b. Cafer sebebiyle Murtazâ lakabıyla da anılmaktaydı. Bu lakap aynı zamanda kardeşi için de kullanılıyordu. Alevilere (Tâlibîler'e) *Nakîbu'n-Nukabâ* olarak kabul edildikten sonra ailede Murtazâ lakabıyla anılan diğer şahıslardan ayırmak için Radî lakabıyla anılmaya başlandı. Bu durum *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifi kimdir sorusuna cevap olarak hem Radî hem de Murtazâ'nın isimlerinin verilmesine sebebiyet vermiştir. Kaynaklarda *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifi olarak Ebu'l-Kasım el-Murtazâ'nın isminin de verilmesi muhtemelen bu hatadan kaynaklanmaktadır.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ Radî'nin görevden azledilmesi üzerine yazdığı bir şiiri için bkz. *Dîvân*, II, 699, 384 Zülka'de.

⁵⁰⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 39

⁵⁰¹ el-Kûhkemerî, A.g.e, 25

⁵⁰² Muhsin el-Emîn, *A'yânu'ş-Şî'a*, IX, 218

⁵⁰³ el-Kûhkemerî, A.g.e, 24

⁵⁰⁴ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, *Teşrihu Şerh-i Nehcü'l-Belâğa*, 27; *Mâ hüve Nehcü'l-Belâğa*, 10 (el-Hıraşî'nin dipnotu)

1.3.1.Soyu ve Ailesi

Radî Bağdat Şîflerinin lideri konumunda olan köklü bir aileye mensuptur. Onun hayatta elde ettiği başarılarında ailesinin bu konumu önemli bir etkidir. Bu sebeple Radî'nin ailesini tanımak, onun konumunu değerlendirmeye yardımcı olacaktır.

Annisi: Şerîf Radî'nin annesinin adı Seyyide Fâtıma bnt. Hüseyin b. Ahmed b. Hasan en-Nâsır es-Sağır el-Esam Ebi Muhammed el-Hasan b. Ali b. (Hüseyin)⁵⁰⁵/ (Hasan)⁵⁰⁶ b. Ali b. Ömer el-Eşraf b. İmâm es-Seccâd Ali Zeyn'ül-Âbidîn b. el-Hüseyin⁵⁰⁷ eş-Şehîd b. el-İmâm Ali b. Ebî Tâlib'tir.⁵⁰⁸ Büyük dedesi (Nâsır-ı Kebir) Deylem Bölgesinde Taberîstan meliklerinden olup lakabı en-Nâsır Li'l-Hak'tır. Onunla Sâ mânî Devleti arasında büyük harpler vuku bulmuştur. 304 yılında 79 yaşında iken Taberîstan'da ölmüştür.⁵⁰⁹ Onun yerine el-Hasan b. el-Kasım b. el-Hüseyin el-Hasenî geçmiştir ki kendisi *ed-Dâî Lilhak* lakabıyla anılmaktadır.⁵¹⁰

Radî'nin babası Talibilerin şeyhlerindedir Seyyid Radî anne tarafından da Hüseyini ve Alevidir. Fâtıma Hanım üç göbekten İmâm Zeyn'ül Âbidîn Ali b. Hüseyin'e ulaşan "Nâsır-ı Kebîr'in torunlarından ve Nâsır-ı Sağır diye meşhur olan Bağdat Şîflerinden Ebû Muhammed Hüseyin b. Ahmed Alevi'nin kızıdır. Fâtıma Hanım'ın babası Muizzuddevle zamanında itibarı olan bir kimsedir.

Radî'nin babası hapiste olduğu dönemde annesi Fâtıma Hanım onu ve kardeşini ellerinden tutarak Şeyh Müfîd'e götürmüş ve ondan çocuklarına ders vermesini istemiştir. Nakledildiğine göre Şeyh Müfîd o gece rüyasında Hz. Fâtıma'nın oğulları Hasan ve Hüseyin'i ellerinden tutmuş kendisine getirmiş olarak görmüştür. Hz. Fâtıma rüyasında Şeyh Müfîd'den oğullarına fıkıh öğretmesini istemektedir. Müfîd uyandığında hayretler içerisinde kalmış ve Radî-Murtazâ kardeşler anneleri Fâtıma Hanım tarafından kendisine getirilip ders vermesini istediğinde rüyasının yorumunun bu olduğunu anlamıştır.⁵¹¹ Şeyh Müfîd bu olay karşısında gözyaşlarını tutamış ve gördüğü

⁵⁰⁵ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁵⁰⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, I, 33

⁵⁰⁷ İbn Ebi'l-Hadîd Hz. Hüseyin'in adını zikretmemektedir.

⁵⁰⁸ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁵⁰⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, I, 33; el-Kûhkemerî, A.g.e, 10, 22-23

⁵¹⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 34

⁵¹¹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 42; Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a*, IX, 216. İbn Hacer Müfîd'in bu iddiasını *Lisânu'l-Mizân*'ında anlatırken Radî ve Murtazâ kardeşleri Müfîd'e getirenin babaları olduğunu söylemektedir ki bu doğru değildir. Çünkü o dönemde Radî'nin babası hapidedir. Bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IV, 223-224

rüyayı onlara anlatmıştır.⁵¹² Şeyh Müfîd'in, Ahkâm'un-Nisâ isimli kitabını Seyyid Radî'nin annesi için kaleme aldığı ve ona ithaf ettiği söylenmiştir.⁵¹³

Radî yirmi altı yaşına vardığında Annesi Fâtıma (bnt. Nâsır) Hanım (385/995) yılı Zilhicce ayında vefat etmiştir.⁵¹⁴ Radî annesinin ölümü üzerine de mersiye yazmıştır.⁵¹⁵

Babası: Radî'nin babası eş-Şerif en-Nakîb et-Tâhir Zü'l-Menâkib Ebû Ahmed el-Hüseyin b. Mûsâ el-Ebraş b. Muhammed el-A'rac 307 veya 304⁵¹⁶ yılında doğmuş, 400 yılı Cemadiye'l-ûla ayında Cumartesi gecesi⁵¹⁷ Bağdat'ta vefat etmiştir. Babasının 403 yılında öldüğünü söyleyenler de olmuştur.⁵¹⁸ Radî'nin 403 yılında Bağdat Tâlibîlerinin nakibliğini üstlendiği⁵¹⁹ göz önünde bulundurulursa bu tarihin daha doğru olduğu da söylenebilir. Şairler onun ölümü üzerine birçok mersiyeler yazmışlardır.⁵²⁰ Radî babası için yazdığı mersiyede onun yaşının 97 olduğunu ifade etmektedir.⁵²¹ Radî'nin babası yaşadığı dönemde saygın, Abbasi ve Büveyhi'ler nezdinde itibarı ve konumu yüksek bir kimsedir. O, *et-Tahir Zü'l-Menâkib* lakabıyla anılmıştır.⁵²² Çünkü o önemli işlerde halifeler, melikler ve emirlerin sefirliğini yapmakta ve bir işte sefirlik yaptığında da onu başarıyla neticelendirmektedir. Ebû Ahmed Abbasi Halifeleri ile Büveyhi Emirleri, Benû Hamdân Emirleri ve daha başka kimseler arasında sefirlik görevi yapmaktaydı.⁵²³ Radî bir şiirinde babasının bu özelliğinden şöyle bahsetmektedir:

“Bu benim babamdır ki tanıyorsunuz onu - öncesinde de sonrasında da öncüdür şerefte

⁵¹² İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 42; Abdu'l-Hüseyin Ahmed el-Emînî en-Necefi (1392/1972), *el-Ğadîr*, IV, s. 184. Bu rüyanın doğruluğu hakkında kesin bir bilgi edinmek görenden başkası için mümkün değildir. Biz sadece anlatılan bir olayı nakletmek amacıyla bu rüyaya yer verdik.

⁵¹³ Müfîd isim vermeden bu kitabını kendisinden istekte bulunan şerefli bir bayanın isteği üzerine yazdığını ifade etmektedir. Bkz. Ahkâm'u'n-Nisâ', 18-19. Ağa Büzürg et-Tehrânî, *ez-Zerî'a*'da “ Allâme Nûrî kitabın dîbâcesinde bu hanımefendinin Radî ve Murtazâ kardeşlerinin anneleri Fâtıma Hanım olduğunu yazmaktadır” demektedir. Bkz. Ağa Büzürg et-Tehrânî, *ez-Zerî'a*, I, 302 (no: 1578)

⁵¹⁴ (Aralık 995/Ocak 996)

⁵¹⁵ Bkz. Radî, *Dîvân*, I, 18

⁵¹⁶ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

⁵¹⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

⁵¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV, 420

⁵¹⁹ Bkz. İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil*, IX, 242

⁵²⁰ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

⁵²¹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 32

⁵²² İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 32; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181; Radî'nin babasının lakabına 392/1001 yılında *et-Tâhir zü'l-Menkabeteyn* lakabı eklendiğinde yazdığı şiir için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 884

⁵²³ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 32

Yapar arasını meliklerin arzuladıklarında - boyunları kurtulur şerefliirler istediklerinde”

Radî daha başka beyitlerinde de babasının halifeler ve melikler arasında sefirlik yaptığından bahsetmektedir. Yine bir başka kasidesinde de babasının kadrinin büyüklüğünden ve zamanında adet olduğu üzere halife ve meliklerin önünde yeri öpmediğinden bahsederek şöyle demektedir:

“Ağzını korudu öpmekten yeri meliklerin önünde - zelil oldu alınları nice ricalin melikler önünde”⁵²⁴

Adududdevle onu önemsemediği için Irak’a geldiğinde onu tutuklatmış ve Fâris kalesine hapsedmiştir. O, Adududdevle ölene kadar da hapiste kalmıştır.⁵²⁵ Bir ara serbest bırakılsa da daha sonra tekrar tutuklanmış, Büveyhi hükümdarı Adüduddevle tarafından tehlikeli görülen kişilerle birlikte Şiraz’a sürülüp bir kalede⁵²⁶ hapsedilmiştir (369/979-80)⁵²⁷ 376 yılına kadar yedi yıl orada kalmıştır.⁵²⁸ Aynı dönemde Ebû İshak es-Sâbî’de (384/991) onunla birlikte hapsedilen kimselerdendir. Müerrihler onun hapsedilme sebebini açıklamazlar. Bazıları ona muhalif olduğunu sebep olarak gösterebilir de bu hapsedilme sebebini tam olarak anlamamızı sağlamaz. Anlaşıldığı kadarıyla sebep siyasi nedenlerdir. Belki onun Adüduddevle’nin akrabalarından İzzuddevle veya daha başka birisine meylediyor, onların iktidarlarını tercih ediyor olması hapsedilme sebebi olabilir. Serbest kaldıktan sonra Adududdevle onu Benî Hamdân’a sefir olarak göndermiştir. Bir yıl sonra da kardeşi Ebû Abdillâh ile birlikte tekrar tutuklanmış ve tekrar Fâris Kalesine hapsedilmiştir. Şayet Adududdevle onu önemsemeseydi hapse attırmazdı.⁵²⁹ Hükümdar aynı zamanda onun mallarına da el koymuş ve hapis hayatı yedi sene devam ettiği için bu durum Radî ve ailesi için sıkıntı dolu bir dönem olmuştur. Radî bu sıkıntılı dönemi şiirlerine de yansıtmıştır. Bir ara bazıları Adududdevle’den Ebû İshak es-Sâbî’nin affını istemişler o da kendisinden bunu isteyen kişiye şöyle demiştir:

⁵²⁴ Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şi’a*, IX, 216

⁵²⁵ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, I, 33

⁵²⁶ Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şi’a*, IX, 216

⁵²⁷ Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010; Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şi’a*, IX, 216

⁵²⁸ İbn Ebi’l-Hadîd, “Adududdevle öldüğünde Radî on dört yaşındaydı” demektedir. Bu durumda Ebû Ahmed *ikinci kez hapse atıldığında* demek istemiş olabilir. Aksi takdirde Radî’nin yaşında veya babasının hapiste kaldığı Târihlerde bir karışıklık var gibi gözükmektedir.

⁵²⁹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

“Senin şefaatinin kabul ettik (Ebû İshâk’ı affettik), kendi ehlimizden olanların yani Deylemlilerden ve Nebimiz’in çocuklarından Ebu’l-Hasan Muhammed b. Ömer, Ebû Ahmed el-Müsevî ve onun kardeşini değil. Onun (Ebû İshak es-Sâbi’nin) hizmetindeki kötülüğünü bağışladım.”

Buradan şu anlaşılmaktadır: Melik Ebû Ahmed’i kendisine göre büyük suç saydığı siyasi bir sebepten dolayı cezalandırmaktadır. Ebû Ahmed, Adududdevle ölene kadar hapiste kalmıştır.⁵³⁰ Adududdevle öldüğünde Radî on dört yaşındadır (on üç yaşını biraz geçiyordu) ve babasına bir şiir yazıp göndermiştir.⁵³¹ Bu şiirdeki ifadelerden anlaşıldığına göre o (ve ailesi) Adududdevle’den sonra da babasının hapisten kurtulacağından emin değillerdir. Radî ve ailesi babalarının hapiste tutulmaya devam edeceğini veya cezalandırılacağını düşünmektedirler. Ancak Adududdevle’nin yerine geçen oğlu Şerafüddeve, babasının vefatından (372/983) sonra kardeşi Samsamuddevle’ye karşı kazandığı zaferin ardından onu serbest bırakmış,⁵³² Bağdat’a geldiğinde onu dost edinmiş⁵³³ ve el konulan mallarını da geri vermiştir. Babasının hapiste olduğu ve mallarının müsadere edildiği dönemde Radî’nin annesi çocuklarını korumuş, eğitimlerini ve geçimlerini sağlamıştır.⁵³⁴

Büveyhi Hükümdarı olan Bahaüddeve dönemine gelindiğinde ise hem Radî hem de babasının itibarı daha da artmıştır. Ebû Nasr Bahaüddeve b. Büveyh ona *et-Tahiru’l-Evhad* lakabını vermiş ve onu beş kere Talibiler’in Nakibliği ile görevlendirmiştir.⁵³⁵

Ebû Ahmed daha önce Talibî’lerin nakibliğini⁵³⁶, hüküm verme işini, mezâlim ve hac yaptırma işini üstlenmiştir.⁵³⁷ Abdu’l-Hüseyn Ahmed *el-Emînî* en-Necefi’nin

⁵³⁰ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, I, 33; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

⁵³¹ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, I, 33

⁵³² Bkz. İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 50; Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şî’a*, IX, 216; Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010

⁵³³ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, I, 33; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

⁵³⁴ Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şî’a*, IX, 217

⁵³⁵ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, I, 32; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

⁵³⁶ Nakîblik, o zamanlar Seyyidlerin ve Talibiler’in işlerine bakan bir kurumun adıdır. Kurumun başında olan kişiye “*nakîbu’n-nukebâ*” denilmektedir. Bu şahıs en âlim, en soylu ve en layık seyidler arasından seçilirdi. İslam ülkelerinin tüm bölgelerindeki nakibler (başkanlar) kendisinin gözetiminde çalışırdı. Nakîblik neseb yönünden şerif olanları neseb ve şeref yönünden onlara denk olmayanların velayetinden korumak için te’sis edilmiş bir müessesedir, Seyyid Radî 43 yaşında bu makama erişmiştir. Nekabet kurumuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.; Maverdî’nin *Ahkâm’us Sultaniyye*, 126-129; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 204. es-Seyyid el-Emîn *A’yânu’s-Şî’a*’da (IX, 216) şöyle demektedir: Talibilerin nakibliği Talibilerin bütün işlerini ve hükümlerini yürütme görevini üstlenirdi. Nakîblikle birlikte bu velayet Abbasiler tarafından ihdas olunmuştu. Şu an bunun başlangıcı hakkında bilgi sahibi değiliz. Bu uygulama İslam devletlerinde bu güne kadar gelmiştir ancak son zamanlarda muhatabı olmayan kavramlara dönüşmüştür. *Hac Emîrliği*’nin görevi bellidir. *Mezâlim* davalarına bakmak ise bu günkü *Başsavcılık* görevine benzemekte ancak ondan daha kapsamlı görevleri vardır. Bkz. el-Kühkemerî, A.g.e, 23

dediğine göre bu zat din ve *mezhep* yolunda azami hizmetlerde bulunmuştur.⁵³⁸ Ebû Ahmed'in Tâlibîlerin nakîblik ve hac emirliğini üstlenmesi (ilk defa) 354/965 yılında vuku bulmuştur. Bu görevler daha sonra babasına vekâleten Ebu'l-Hasan'a (Radî'ye) devrolunmuştur. Bu devir hadisesi 380/990 yılında meydana gelmiştir.⁵³⁹ İbnu'l-Esîr'in dediğine göre 380 yılında hac emirliği görevini Radî'nin babasına niyabeten Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Alevî ifâ etmiştir.⁵⁴⁰ O dönemde Radî'nin yaşı 21 idi. Radî'nin ölümünden sonra bu görevler Murtazâ'ya geçmiştir.⁵⁴¹

Ebû Ahmed ömrünün sonlarına doğru çeşitli hastalıklara maruz kalmış ve gözlerini kaybetmiştir. Ebû Ahmed beş defa nekabet görevini üstlenmiş olup, 97 yaşında dünyadan göçtüğünde de nakiplik görevi hala onun uhdesindedir.⁵⁴² Ebû Ahmed 400/1009 veya 403/1012 yılında (25 Cemadiye'l-Ûlâ Cumartesi gecesi)⁵⁴³ Bağdâd'ta vefat etmiştir. Cenazesi Babu't-Tebn şehitliğinde Kureyş Kabristanlığı'na defnedilmiştir.⁵⁴⁴ Radî'ni babası Ebû Ahmed'in öldüğü yıl (400/1009) Ebû Ahmed Adnân adında bir oğlu olmuş⁵⁴⁵ ve 436/1044 yılında amcası Murtazâ'nın ölümü üzerine Tâlibîler'in nakîbliğini üstlenmiştir.⁵⁴⁶ Radî'nin bu oğlu da babası gibi erken yaşta 449/1057 yılında ölmüştür.⁵⁴⁷

İbn Ebi'l-Hadîd'in verdiği bilgiye göre Ebû Ahmed'in cenazesi önce evine defnolunmuş daha sonra meşhed-i Hüseyin'e nakledilmiştir.⁵⁴⁸ Radî babasının ölümü üzerine bir mersiye yazmıştır.⁵⁴⁹ Murtazâ ve Mihyâr ed-Deylemî'de Ebû Ahmed'e mersiye yazarlar arasındadır. Ebû Alâ el-Mearri'de onun için bir mersiye yazmıştır ki şiiri, *Saktu'z-Zend* isimli kitabında mevcuttur.⁵⁵⁰

Ebû Ahmed'in defn yeri ile ilgili verilen bilgilerde bir farklılık görülmektedir. Anladığımız kadarıyla cenazesi önce aile içerisinde adet olduğu üzere evine defnedilmiş daha sonra Hâir'e (Kureyş Kabristanı'na) defnedilmiştir ki bu mezarın kontrolü

⁵³⁷ Seâlebî, *Yetîmu'd-Dehr*, III, 155; el-Kûhkemerî, A.g.e, 23

⁵³⁸ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

⁵³⁹ Seâlebî, *Yetîmu'd-Dehr*, III, 155

⁵⁴⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 77-78

⁵⁴¹ el-Kûhkemerî, A.g.e, 23

⁵⁴² İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 32; *el-Ğadîr*, IV, 181, *Sihah'ul-Ahbar*'dan naklen

⁵⁴³ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

⁵⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 420

⁵⁴⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 219

⁵⁴⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 526

⁵⁴⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 638

⁵⁴⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 32

⁵⁴⁹ Radî, *Dîvân*, II, 736

⁵⁵⁰ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 181

Tâlibîlerin nakîbi olarak bu ailenin elindedir. Cenaze daha sonra da Hüseyin şehitliği'ne nakledilmiştir.

Kardeşleri: Radî'nin iki erkek iki de kız kardeşi vardır. Erkek kardeşlerinin isimleri, Muhammed er-Rızâ ve Ebu'l-Kasım Ali el-Murtazâ'dır. Muhammed er-Rızâ ilim yönünden temeyyüz etmediği için adı Radî ve Murtazâ kardeşler kadar zikredilmemektedir. Murtazâ ilim cihetiyle Radî'den daha önde olduğu için kaynaklarda hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında yeterince bilgi verilmektedir. Murtazâ, Radî'den dört yaş büyüktür ve muhtemelen Radî'ye hocalık ta yapmıştır. Bu sebeple de Radî'nin hocaları arasında ona da yer verdik. Çünkü Murtazâ'nın fikirlerinin bilinmesi aynı kaynaktan beslenen ve aynı çevrede yetişen Radî'nin daha iyi tanınmasına yardımcı olacaktır. Radî'nin kız kardeşlerinin isimleri Zeyneb ve Hatice'dir. Hatice Radî'den önce, Zeyneb ise Radî'den sonra 419/1028 târihinde vefat etmiştir. Radî kızkardeşi Hatice için bir mersiye yazmıştır.⁵⁵¹

1.3.2. Hediye Kabul Etmemesi

Radî'nin başkasından hediye kabul etmemek gibi bir özelliği vardır. Bu konuda Radî ile Bahauddevle'nin veziri Muhammed Muhlebi arasında geçen bir olay nakledilir. Ancak Şîf müellifler olayı genellikle Murtazâ'yla alakalı kısmını vermeden aktarırlar. Bu sebeple olayı biraz özetle İbn Ebi'l-Hadîd'den tercüme ederek aktarmayı uygun görmekteyiz:

“Muhammed b. İdris el-Hilli'nin şöyle yazdığını okudum: Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed el-İsferâinî eş-Şâfîî dedi ki: Bir gün Fahru'l-Melik Ebû Ğâlib Muhammed b. Halef'in yanındaydım (ki Bahaüddeve ve oğlu Sultanuddevle'nin veziriydi), Radî Ebu'l-Hasan onun yanına geldi, onu tazim edip yüceltti. Bunun üzerine Vezir'de elindeki yazıları bıraktı, Radî'ye yöneldi ve ayrılıp gidinceye kadar onunla konuştu. Daha sonra Murtazâ Ebu'l-Kasım geldi. Murtazâ ona (Radî kadar) tazimde bulunmadığı gibi o da ona (Radî'ye gösterdiği kadar) iltifat etmedi. Vezir onunla meşgul olak yerine elindeki yazıları okumaya ve yazmaya devam etti. Murtazâ biraz oturdu sonra vezirden bir talepte bulundu, o da yerine getirdi. Daha sonra Murtazâ ayrılıp gitti.

⁵⁵¹ Mersiye için bkz. Radî, *Dîvân*, I, 129

Ebû Hamid diyor ki: Vezire yaklaştım ve dedim ki, Allâh Vezire hayırlar versin, bu Murtazâ fakih, mütekellim ve birçok ilimde marifet sahibidir. Örneklik ve üstünlük açısından Radî'den öndedir. Ebu'l-Hasan (Radî) ise şairdir (neden Radî'ye ondan daha fazla iltifatta bulundunuz?). Vezir dedi ki insanlar ayrılıp gittiği zaman sana sorunun cevabını vereceğim. İnsanlar teker teker ayrılıp gittiler, yemek getirtti yedik sonra ellerini yıkadı ve bir hizmetçisine dedi ki, sana filan zaman verdiğim iki yazıyı getir. Yazılardan biri için "bu Radî'nin yazısıdır" dedi. Bana onun bir oğlu olduğu haberi gelince dostlar arasında adet olduğu veçhile ona bin altın gönderdim⁵⁵² ve bu hemşireler içindir dedim. Radî hediyesi reddetti ve bana bu yazıyı gönderdi al da oku dedi. Yazıyı okudum, hediyesi reddettiği için özür diliyor şöyle diyordu: "Biz Ehl-i Beyt'iz hâlimize yabancıyı vakıf kılmayız. Hemşireler ailemizin yaşlı kadınlarıdır bu işleri görürler ve hediye kabul etmezler. Vezir dedi ki, işte onun durumu budur. Murtazâ'ya gelince, biz falan bölgede Nehr-i İsa diye bilinen nehrin yatağını kazmak için bölgede arazisi bulunanlardan adaletli bir şekilde ücret talep ettik. Murtazâ'nın oradaki mülküne yirmi dirhem/bir dinar tahakkuk etti.⁵⁵³ Bunun üzerine o bana bu yazıyı gönderdi al da oku dedi. Yazıyı okudum yüz satırdan fazlaydı ve bu paranın azaltılması için istek ve talepte bulunuyor içeriğinde itaat, boyun eğme vb. sözlerin bulunduğu cümlelerle sözü uzatıyordu. Vezir sonra bana dedi ki, sence hangisi tazîm ve tebcîle daha layıktır, bu fakih ve âlim olan mı ki onun durumu budur, yoksa şair olarak meşhur olan mı ki onun da durumu işte bu (yazısındaki gibi) dir.⁵⁵⁴

Bu olay değişik yerlerde Şîî müelliflerce biraz daha detaylı olarak şu şekilde anlatılmaktadır: "Radî'nin bir erkek çocuğu olmuştu. Vezir hediye olarak bin dinar gönderdi. Ancak Seyyid Radî hediyesi geri çevirerek şöyle dedi: "Kimseden hediye kabul etmediğimi vezirin de bildiğini sanıyorum. Vezir hediyesi bir şekilde ona ulaştırmak için hemşireler için gönderdim diyerek tekrar gönderdi. Radî bu kez de vezir sunu biliyor ki bizim kadınlarımız bağış kabul etmezler (hemşireler aile mensubudurlar) dedi ve gönderilen altınları öğrencilerin önüne koyarak şöyle dedi: "İhtiyacı olan alsın." Öğrencilerinden biri altınlardan birisinin kenarından bir parça koparıp aldı. Radî, öğrencisine niçin bir miktar altın/para aldığını sorduğunda öğrencisi şöyle cevap verdi:

⁵⁵² İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 39

⁵⁵³ Hz. Peygamber döneminde on dirhem bir dînâr etmektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde bu değer zaman zaman farklılıklar arzemiştir.

⁵⁵⁴ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 40. es-Safedî'nin naklettiğine göre Murtazâ'nın arkadaşlarından İbn Burhân ölüm hastalığında Murtazâ'nın yanına girmiş ve onun yıllık emlak gelirinin yirmi dört bin dînâr olduğunu (işittiğini) nakletmiştir. Bu gelir o gün için oldukça yüksek bir gelirdir. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XX, 231-232

"Geçen akşam kandilin yağı bitmişti, deponun görevlisi de yoktu. Ders çalışmak için yağı bakkaldan borç aldım. Bakkala olan borcumu ödemek için ihtiyacım kadar aldım." Seyyid Radî bu cevabı işitince tüm öğrenciler için deponun anahtarının çoğaltılarak talebelere birer adet verilmesini söyledi ve içerisinde altınların olduğu kabı iade etti.⁵⁵⁵

Radî'nin bu konudaki hassasiyeti çok önceden gelmekle birlikte vezirin hediye göndermesinden önce yaşadığı şöyle bir anekdot daha nakledilir:

“ Maliki fakihî Şeyh Ebû İshak İbrahim b. Ahmed b. Muhammed b. et-Taberî'nin ehl-i ilmi üstün tuttuğu ve onlara cömert davrandığından bahisle şöyle bir vakıa zikredilir:

Şerif Radî küçük yaşta ondan Kur'ân okumuştur. Bir gün Radî'ye ey Şerif nerede kalıyorsun? diye sordu. O da babamın evinde kalıyorum, dedi. Hocası ona senin gibi birinin babasının evinde kalması uygun olmaz sana (dâru'l-bereket diye bilinen) Kerh'teki evimi bağışladım, dedi. Radî bunu kabul etmedi ve Hocam ben babamdan gelen hediyeyi kabul etmiyorum (başkasının hediyesini nasıl kabul ederim), dedi. Hocası da şöyle cevap verdi: Benim senin üzerindeki hakkım babanın hakkından daha büyüktür. Çünkü ben sana Allâh'ın kitabını ezberlettim. Bunun üzerine Radî evi kabul etti.”⁵⁵⁶

Radî kendisine hediye olarak bir hırka gönderen arkadaşının hediyesini reddetmiş ve bu sebeple onu kınayan bir şiir yazmıştır.⁵⁵⁷ Bütün bunların yanında Radî cömert bir kimsedir. İbnu'l-Cevzî'nin naklettiğine göre şâirlerden birisi onun cömertliğiyle ilgili olarak şu olayı anlatmaktadır:

“Bir gün Radî'yi metheden bir kaside yazdım. Radî'nin hizmetçisi gelip bana kırk dokuz dirhem bahşiş verdi. Kendi kendime “bu hizmetçi herhalde bana ihanet etti (bahşişin bir kısmını kendisine sakladı)” diye düşündüm. Birkaç gün sonra *el-Arûs* çarşısına gittim ve bir adamın diğerine şöyle dediğini duydum: Bu kabı almaz mısınız? Bu kap beş dinar değerindedir. Bu Şerîf Radî'nin evinden çıkmıştır. Adam onu aldı ve

⁵⁵⁵ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şi'a*, IX, 217. *Minhâcü'l-Berâe* Mukaddimesinde bu olayın kaynağı hakkında şu bilgi verilmektedir: *er-Riyâd*, V, 84 te, Şehîd-i Sâni'nin “*Munîyetü'l-Mürîd fî Âdâbi'l-Müfîd ve'l-Müstefîd*” te şöyle yazdığı nakledilir... s. 27. Ancak burada hediyeyi gönderenin Halife olduğu söylenmektedir.

⁵⁵⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 35; el-Kühkemerî, A.g.e, 26. Radî'nin çoğu hocası gibi bu hocası da Ehl-i Sünnet bir kimsedir.

⁵⁵⁷ Bkz. Radî, *Dîvân*, I, 361

ben de anladım ki Radî'yi methettiğimde onun eli dardı. Bu kabı sattı ve parasını bana gönderdi.”⁵⁵⁸

Radî'nin hediye kabul etmemesinin gerisinde onun şahsiyetini etkileyen bir olay veya olaylar olduğu muhakkaktır. Bu belki Ehl-i Beyt'in zekât ve sadaka almaması konusundaki duyarlılığı veya Radî'nin baba himayesine muhtaç olduğu bir dönemde babasının hapse atılıp mallarına el konulduğu ve geçimini annesinin sağlamak zorunda kaldığı zamanlarda unutmadığı bazı hatıralar olabilir. Radî yetişkinlik döneminde Halife ve Meliklerle yakın ilişki içerisinde olduğu ve onlar hakkında çokça methiye yazdığı için mutlaka onların iltifatlarıyla ve ikramlarıyla da karşılaşmıştır. En azından Divan'ında methettiği birçok kimsenin evine misafir olduğu ve onların sofrasına oturduğu muhakkaktır. Bu durumda başkasının malından hiç istifade etmediği söylenemez. Şayet nakledildiği gibi başkasından bir şey kabul etmiyorsa ve bunun sebebi de zikredilen sebeplerden birisi değilse, onun kişiliği başkasının minneti altına girmeyi kabul etmediği için hediye almayı da kabul etmiyor olabilir.

1.3.3. Ölümü

Şerîf Radî 406 yılı⁵⁵⁹ altı Muharrem Pazar günü (26 Haziran 1015)⁵⁶⁰ Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁶¹ Safer ayında öldüğünü söyleyenler de vardır.⁵⁶² Bununla birlikte müellifler onun ölümüyle ilgili olarak değişik târihler vermektedirler; İbnu'l-Cevzî ve İbnu'l-Esîr ve es-Safedî gibi müellifler 406,⁵⁶³ târihini vermektedirler. İbn Ebi'l-Hadîd'de aynı şekilde 404 yılı Muharrem ayı târihini vermektedir.⁵⁶⁴ Aynı şekilde Mirza İbrahim el-Hûî, *Nehcü'l-Belâğa* için yazdığı şerhinin mukaddimesinde 404 Muharrem (s. 11) ve Ahmed Hasan ez-Zeyyad, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*'de (s. 285) 404 yılı Muharrem ayı târihini vermektedir.⁵⁶⁵ Şeyh Abbas el-Kummî ise 47 yaşında öldüğünü söylüyor ki bu durumda vefat yılı 406 olmaktadır.⁵⁶⁶ Vezir Fahru'l-Melik, ileri gelen devlet adamları, eşraf ve kadılar Radî'nin cenaze namazına iştirak

⁵⁵⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 116

⁵⁵⁹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 279; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 210

⁵⁶⁰ el-Kûhkemerî, A.g.e, 10

⁵⁶¹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 210

⁵⁶² es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 279

⁵⁶³ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 119; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 261; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 279

⁵⁶⁴ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 41

⁵⁶⁵ Bkz. el-Kûhkemerî, A.g.e,14

⁵⁶⁶ el-Kûhkemerî, A.g.e, 14

etmişlerdir. Vezir ve bir topluluk Ebû Abdillâh b. el-Mahlûs el-Alevî'nin İmâmlığında cenaze namazını kılmışlar daha sonra halk gruplar halinde girerek cenaze namazı kılmışlardır.⁵⁶⁷ Radî önce Kerh'te *Enbâriyyîn Mescidi* civarında evine defnedilmiştir. Kardeşi Murtazâ üzüntüsünden İmâm *Kâzım Şehidliği*'ne gitmiş (cenaze merasimine katılamamış)tır. Vezir Ebû Ğâlib Fahru'l-Melik gündüzün sonunda Kâzımiyye Şehitliği'ne gidip Murtazâ'yı evine dönmeye ikna etmiştir.⁵⁶⁸ Radî daha sonra Kerbela'da Hüseyin Şehidliği'nde⁵⁶⁹ babasının yanına defnedilmiştir.⁵⁷⁰ Murtazâ kardeşi Radî'nin ölümü üzerine meşhur mersiyesini yazmıştır.⁵⁷¹ Radî'nin kardeşi Murtazâ da öldüğünde babası ve kardeşi gibi Kerbela'da ki Hüseyin Şehitliği'ne nakledilmiştir.⁵⁷² Radî'nin babası da Hüseyin Şehitliği'ne nakledilmeden önce (evine veya) *Hâir*'e defnedilmiştir ki bu mezarın idaresi onların elinde idi. Oraya onlardan izin alınmadan kimse defnedilmezdi.⁵⁷³ Radî'nin kabri bu gün hala bellidir.⁵⁷⁴

1.3.4. Eserleri

Şîa'nın kadîm rical âlimlerinden Necâşî (450/1058) Radî'nin on iki kitabının adını vermekte ve şiirleri olduğuna işaret etmektedir.⁵⁷⁵ *Mecelletu Turâsinâ* Şerif Radî özel sayısında⁵⁷⁶ kitap sayısı on beş olarak verilmekte, el-Emînî ise *el-Ğadîr*'de Radî'ye ait kitap sayısını on dokuza çıkarmaktadır.⁵⁷⁷ Kitaplar sıralanırken zikredilen kaynaklarda geçen kitap listeleri göz önünde bulundurulmuştur. Zikredilen kitapların bazıları birbirinin aynısı, bazılarının Radî'ye aidiyeti şüpheli, bazıları da elde mevcut olmayan kitaplardır. Radî'ye ait olduğu kaydedilen kitaplar şunlardır:

1-Nehcü'l-Belâğa

2-Hasâisu'l-Eimme

3-Mecâzâtü Âsâri'n-Nebeviyye (el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye)

⁵⁶⁷ Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 279

⁵⁶⁸ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 279

⁵⁶⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 41

⁵⁷⁰ el-Kühkemerî, A.g.e, 11

⁵⁷¹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 42

⁵⁷² el-Kühkemerî, A.g.e, 16

⁵⁷³ el-Kühkemerî, A.g.e, 17; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV/160

⁵⁷⁴ el-Kühkemerî, A.g.e, 17

⁵⁷⁵ Necâşî, *Fihrist*, 340 (terceme no: 1065)

⁵⁷⁶ *Mecelletu Turâsinâ*, c. 5, 282

⁵⁷⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198-199

- 4-Telhîsu'l-Beyân an Mecâzâtî'l-Kur'ân (Telhîsu'l-Beyân an Mecazi'l-Kur'ân)
- 5-Hakâiku't-Te'vîl fî Müteşâbihi't-Tenzîl (Hakaiku't-Tenzîl)
- 6-Kitâbu Mâ Dâre Beynehû ve Beyne Ebî İshâk es-Sâbî mine'r-resâil (Kitâbu'r-Resâil)
- 7-Kitâbu'z-Ziyâdât fî Şi'ri Ebî Temmâm
- 8-Muhtârû Şi'ri Ebî İshâk es-Sâbî
- 9-Müntehabu Şi'ri İbni'l-Haccâc “el-Hüsn Min Şi'ri'l-Hüseyn”/ “Kitabu'l-Ceyyid Min Şi'ri İbni'l-Haccâc (İbnu'l-Haccâc Büveyhiler döneminin ünlü şairlerindendir.)
- 10-Kitâbu Ta'liki Hilâfi'l-Fukahâ
- 11-Ta'lîku'l-İzâh (Ebû Ali el-Farisî'nin nahivle ilgili “*el-İzâh*” kitabına ta'lîk)
- 12-ez-Ziyâdât fî Şi'ri İbni'l-Haccâc⁵⁷⁸
- 13-Kitâbu Ahbârî Kudâti Bağdâd
- 14-Sîretu Ebî Tâhir
- 15-Dîvanu Şi'r (Şiirlerini topladığı divanı)⁵⁷⁹
- 16-Tayfu'l-Hayâl
- 17-İnşirâhu's-Sadr fî Muhtârât Mine'ş-Şi'r
- 18-Kitâbu'r-Resâil
- 19-Me'âni'l-Kur'ân.⁵⁸⁰ Bazıları *Tefsîru'l-Kur'ân* diye bir kitap daha nisbet ediyorlarsa da⁵⁸¹ bunun sayılanlardan farklı bir kitap olduğu şüphelidir. Nitekim el-Emînî *el-Ğadîr*'de, “Bu tefsir muhtemelen daha önce zikri geçen kitap “*Hakâiku't-Te'vîl Fî Müteşâbihi't-Tenzîl (Hakaiku't-Tenzîl)*” olsa gerektir” demektedir.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Necâşî, *Fihrist*, 340 (terceme no: 1065)

⁵⁷⁹ *Mecelletu Turâsinâ*, c. 5, 282

⁵⁸⁰ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198-199

⁵⁸¹ Bkz. el-Kühkemerî, A.g.e, 36

⁵⁸² el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

1.2.11.1. Nehcü'l-Belâğa

Nehcü'l-Belâğa Şerif Radî'nin en meşhur eseridir. İçerik olarak Hz. Ali'ye ait hutbe, mektup ve hikmetli sözlerden oluşmaktadır. Eserdeki hutbe sayısı 239 (bazı baskılarda 241)⁵⁸³, mektup sayısı 79, hikmetli söz sayısı ise 480 dir. Hacim olarak en fazla yer tutan bölümü hutbeler oluşturmaktadır. Radî bu eserini H. 400 yılının Recep ayında tamamlamıştır.⁵⁸⁴ Ağa Büzürg et-Tehrânî *Nehcü'l-Belâğa*'nın İbn Ebi'l-Hadîd ve İbn Meysem gibi âlimler tarafından tertib edilen eski nüshaları arasında hutbelerin tertibinde farklılıklar olduğuna, kendisinde bulunan nüshada ise matbu nüshalarda olmayan bazı ilaveler olduğuna işaret etmektedir.⁵⁸⁵

Nehcü'l-Belâğa Radî'ye ait olmakla birlikte İbn Hallikân'ın (681/1282) Murtazâ'ya da nisbet etmesi sebebiyle bir tartışma başlamıştır. *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifi ile ilgili tartışmaların belki bir isim karışıklığıyla başladığını ve daha çok sıhhati ile ilgili yorumları desteklemek için gündemde tutulduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bunu ilk defa gündeme getiren İbn Hallikân gerekçesini zikretmemektedir. Şayet İbn Hallikân'ın gördüğü bir nüsha veya nüshalarda müellif olarak Radî'nin kardeşi Murtazâ'nın adı geçiyorsa o bunu zikretmeliydi. Radî *Mecâzâtü Âsâri'n-Nebeviyye (el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye)*'de bazı yerlerde *Nehcü'l-Belâğa*'nın adını vererek atıfta bulunmakta ve eserin kendisine ait olduğunu belirtmektedir. Bu durumda *Nehcü'l-Belâğa* onun te'lif ettiği bir kitap olarak kabul edilmek durumundadır.

Nehcü'l-Belâğa üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhler içerisinde en fazla şöhrete ulaşan İbn Ebi'l-Hadîd'in yazmış olduğu şerhdir. İbn Meysem el-Behrânî ve Kutbuddîn er-Râvendî'nin yazdığı şerhler de oldukça meşhur olan ve en sık müracaat edilen eski şerhlerdendir.

Nehcü'l-Belâğa ilk defa Tebriz'de (1247) yılında basılmıştır.⁵⁸⁶ Daha sonra 1292 yılında Mısır'da, 1302 yılında Beyrut'ta daha sonra da birçok yerde değişik baskıları yapılmıştır.⁵⁸⁷ *Nehcü'l-Belâğa* üzerine Subhi es-Sâlih'in hazırladığı baskının en fazla emek harcanan baskı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Subhi es-Sâlih'in hazırladığı oldukça hacimli fihrist hiçbir baskıda yoktur.

⁵⁸³ Üç ayrı metnin birleştirilmesi sonucu meydana getirilen 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 37, 40) bazı baskılarda ayrı hutbeler olarak verildiği için bu sayı farklılığı ortaya çıkmaktadır.

⁵⁸⁴ Bkz. et-Tehrânî, *ez-Zerîa*, XXIV, 413

⁵⁸⁵ Bkz. et-Tehrânî, *ez-Zerîa*, XXIV, 413

⁵⁸⁶ Bkz. et-Tehrânî, *ez-Zerîa*, XXIV, 413; Özel, Mustafa, "Şerif er-Radî", *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

⁵⁸⁷ Bkz. et-Tehrânî, *ez-Zerîa*, XXIV, 413

Nehcü'l-Belâğa'nın Türkiye'de yayımlanan tercümeleleri şunlardır:

1-*Nehcü'l-Belâğa*: Hz. Ali'nin Hutbeleri, vasiyetleri, emirleri, mektupları, hikmet ve vecizeleri (metnin terceme ve şerhi), Trc. Abdulkaki Gölpınarlı, Shafagh Publications, Kum (trs.). Bu çeviri Türkiye'de de yayınlanmıştır.⁵⁸⁸ Gölpınarlı'nın çevirisinde bazı metinler atlanmış, tercüme edilmemiştir.

2-*Abdulaziz Hatip*, İstanbul, 2006⁵⁸⁹

3-*Nehcü'l-Belâğa*: Hz. Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Emirnameleri ve Kısa Sözleri, Trc. Beşir Işık, M. Vesim Taylan, Faruk Bozgöz. Birleşik Dağıtım-Kitabevi, Ankara 1990. Bu çeviride, Gölpınarlı'nın kitabına almadığı konuşmalar ve mektuplar eklenmişse de sözler kısmı eksiktir. Gölpınarlı'nın çevirisinden önemli ölçüde yararlanılarak hazırlanan bu çeviride, açıklayıcı bilgilere yer verilmemiştir.⁵⁹⁰

Gölpınarlı'nın çevirisi esas alınarak hazırlanan üçüncü bir yayım ise Gölpınarlı'nın çevirisindeki şerh kısımları çıkarılarak hitabe ve mektup bölümlerinin bir araya getirilmesi suretiyle ve mütercim adı zikredilmeden yapılmıştır. *Nehcü'l-Belâğa: Hz. Ali Buyruğu/ Kur'an-ı Nâtik*, Karacaahmet Sultan Dergâhı Derneği, İstanbul 2000.⁵⁹¹

4-*Devlet Adamlarına Tavsiyeler; Hz. Ali Diyor ki*, Trc. Mehmet Akif Ersoy, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2004. Kitabın 15-38. sayfaları arası Hz. Ali'nin söz konusu ahitnamesine, 39-68. sayfaları arası idarecilere yönelik tavsiyelere ve 69-154. Sayfaları arası Abdülkerim Zeydan'ın İslam Hukukunda Fert ve Devlet adlı kitabına ayrılmıştır.⁵⁹²

5-*Hz. Ali Nehcü'l-Belâğa (Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri)*: Trc. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, Kasım 2006, 2. Baskı, Ocak 2009

6- Kadri Çelik; *Nehcü'l-Belâğa İmâm Ali'nin Hutbeleri, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, Bu çalışma Nehcü'l-Belâğa'nın tam tercümesi olup Kevser Yayınları tarafından birinci

⁵⁸⁸ Demircan, Adnan, Hz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*, 7. Abdulkaki Gölpınarlı'nın tercümesine ulaşmak için bkz. <http://www.belgeler.com/blg/28ei/nehcul-belaga>

⁵⁸⁹ Özel, Mustafa, “Şerif er-Radi”, *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

⁵⁹⁰ Bkz. Demircan, Adnan, A.g.e, 7-8

⁵⁹¹ Demircan, Adnan, A.g.e, 7-8

⁵⁹² Demircan, Adnan, A.g.e, 7-8

baskı Ağustos 2012 tarihinde, ikinci baskı Ocak 2013 tarihinde yayımlanmış ve internet üzerinden de okuyucuya sunulmuştur. Kadri Çelik tercümesinin baş tarafına “*Tahkik Edenin Notu*” başlığıyla ve Seyyid Ali Hüseyinî Buhtî imzasıyla yayınlanan bir giriş kısmı eklenmiştir. Bu kısım da bazı bilgiler yeterince araştırılmadan verilmiştir.⁵⁹³ Bu tercümede zaman zaman metnin dışına çıkılarak yorum sadedinde söylenebilecek şeyler tercümeyle yansıtılmış,⁵⁹⁴ ilave ve dipnotlarda Şiflik taassubu ön plana çıkartılmış, ayrıca dipnotlarda hutbelerin tahrirleri de verilmiştir. Ancak bu tahrir başkaları tarafından internet üzerinden yayımlanmış, yanlış ve eksik bilgiler içeren bir tahrirdir.⁵⁹⁵

1.2.11.2. Hasâisu'l-Eimme⁵⁹⁶

Radî bu eserini *Nehcü'l-Belâğa*'nın mukaddimesinde zikretmekte ve gençlik yıllarında *Hasâisu'l-Eimme* adıyla İmâmların güzel haberlerini ve özlü sözlerini yazmaya başladığını ancak daha sonra bunu Hz. Ali'nin sözlerini derlediği bir esere dönüştürdüğünü söylemektedir.⁵⁹⁷ Bu durumda *Hasâisu'l-Eimme*'yi adeta *Nehcü'l-Belâğa*'nın birinci baskısı gibidir görebiliriz. Radî bu eserinde Hz. Ali ile ilgili olarak zikrettiği bazı rivayetlere *Nehcü'l-Belâğa*'da yer vermemiştir. Bunun sebebi bilgi ve tecrübesinin artmış ve rivayetleri değerlendirme ölçülerinin değişmiş olması olabilir. Mesela *Hasâisu'l-Eimme*'de *reddü şems* konusunda rivayet ettiği habere,⁵⁹⁸ Fırat Nehrinin taşması üzerine Hz. Ali'nin Rasûlullah'ın katırına binerek Fırat Nehri kıyısına gitmesi ve elindeki sopayla vurması üzerine suyun bir anda beş zirâ çekilmesi gibi rivayetlere⁵⁹⁹ veya Hz. Ömer'e sorulduğu halde bilemediği ancak Hz. Ali'nin cevap verebildiği bilmece gibi sorulara ve cevaplara⁶⁰⁰ *Nehcü'l-Belâğa*'da yer vermemiştir. Onun bu eserinde, bir diğer ifadeyle gençlik yıllarında (24 yaş civarında) Şiflik duygusunun daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁹³ Mesela, s. 13'de Radî'nin hocaları arasında zikredilen İbn Nubâte “H. 395 yılında ölen ve İbn Nebâte diye meşhur olan Ebu Yahya Abdurrahim” şeklinde verilmiştir. İbn Nubâte'nin ölüm tarihi daha önce geçtiği üzere İbn Hallikân (*Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 157), İbn Kesîr (*el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 345) ve Zehebî (*Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 469) tarafından 375/984 olarak verilmektedir. el-Emînî *el-Ğadîr*'de 394 olarak zikretmiştir ki bu bir yanlışlıktır. Yine aynı sayfada Tûsî Radî'nin öğrencisi olarak gösterilmiştir ki bu yanlıştır. Tûsî Radî'nin ölümünden iki yıl sonra Bağdat'a gelmiştir ve Radî'yi görmemiştir. Bu sebeple sadece ondan rivayette bulunmuş olabilir.

⁵⁹⁴ Bkz. Çelik, Kadri, *Nehcü'l-Belâğa*, 206, 271, 524, 534, Kevser Yay., İstanbul 2013. Buralarda *Nehcü'l-Belâğa*'nın metni içerisinde geçmediği halde “*mehdi*” kelimesi tercümeyle aksettirilmiştir.

⁵⁹⁵ Kadri Çelik'in tercümesine İnternet üzerinden erişim için bkz. <http://www.islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/nehcul%20belaga/index.htm> adres 27.7.2013 tarihi itibarıyla faal durumdadır.

⁵⁹⁶ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198; el-Kûhkemerî, A.g.e, 35

⁵⁹⁷ Bkz. Muhammed Abduh, *Nehcü'l-Belâğa*, Mukaddime, 9; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

⁵⁹⁸ Bkz. Radî, *Hasâisu'l-Eimme*, 56

⁵⁹⁹ Bkz. Radî, *Hasâisu'l-Eimme*, 58

⁶⁰⁰ Bkz. Radî, *Hasâisu'l-Eimme*, 89-93

el-Emînî, *el-Ğadîr*'de şöyle demektedir: “Müellif Radî *Nehcü'l-Belâğâ*'nın başında *Hasâisu'l-Eimme*'nin adını zikretmiş ve onu övmüştür. Eserin bir nüshası bizde mevcuttur. Müellif, Hz. Ali'ye ait bazı sözleri izah etmekte ve birden fazla yerde (kitabın) ismini zikretmektedir. Allâme Hillî ve söylediği söz şaşılacak bir durumdur ki o şöyle demektedir: “Irak'ta bu isimde nüshalar mevcut olup metot olarak da ona benzemekle birlikte bunların ona nisbeti sahih değildir.”⁶⁰¹ “383-384/993-994 yıllarında kaleme alınan eser İmâmiyye'ye mensup İmâmların biyografisine dairdir. (Necef, 1368; Nşr. Muhammed Hâdî el-Emînî, Meşhed, 1406/1986).”⁶⁰²

ez-Zerîa müellifi Ağa Büzürg et-Tehrânî *Hasâisu'l-Eimme*'yi tanıtırken Radî'ye nisbet etmekle birlikte el-Hâc Mevlâ Bâkır'ın *ed-Dum'atu's-Sâkibe* isimli eserinde bu kitabı Murtazâ'ya nisbet ettiğine işaret etmektedir. Ancak bu bir hatadır. Çünkü Radî *Nehcü'l-Belâğâ* isimli kitabını yazmaya başladığı için *Hasâisu'l-Eimme*'yi tamamlayamadığını söylediğine göre bu eser ona ait olmalıdır. et-Tehrânî, eş-Şeyh Hâdî Âli Kâşifu'l-Ğitâ kütüphanesinde 1070 yıllarında yazılmış bir nüshanın dîbâcesinde bu eseri yazmaya 383 yılında başladığının yazıldığını nakletmektedir.⁶⁰³ Bu durumda Radî bu eserini yazmaya 24 yaşında başlamış olmaktadır. Buradan hareketle *Nehcü'l-Belâğâ*'yı da 384 yılında yaklaşık 25 yaşında yazmaya başlamış olsa, 400 yılı Recep⁶⁰⁴ ayında bitirdiğine göre takriben 15 sene gibi bir zaman diliminde tamamlamış olmaktadır.

Hasâisu'l-Eimme Hz. Ali'den sonraki kısmı tamamlanamadığı için Hz. Ali'yle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla bu eserin bir diğer adı da *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn*'dir. Radî *Nehcü'l-Belâğâ*'yı tamamladıktan altı yıl sonra genç yaşta vefat ettiği için *Hasâisu'l-Eimme* isimli eserine tekrar dönme ve diğer İmâmlarla ilgili kısmını tamamlama imkânı olmamış veya bilerek dönmemiştir. Radî'nin bu eserinde diğer imamların özellikle de on ikinci İmamın hayatını anlatmaması “acaba İmâmiyye'nin İmamlarla ilgili inancına katılmıyor muydu?” şeklinde bir soruyu da akla getirmektedir.

⁶⁰¹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

⁶⁰² Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

⁶⁰³ Bkz. et-Tehrânî, *ez-Zerîa*, VII, 164

⁶⁰⁴ Bkz. et-Tehrânî, *ez-Zerîa*, XXIV, 413

1.2.11.3. Mecâzâtü Âsâri'n-Nebeviyye (el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye)⁶⁰⁵

Radî bu eserinde 361 hadiste geçen mecâzî anlatımlar teşbih, temsil, İstiare gibi türleri de kapsayacak biçimde ele almış, bazen fikhi konulara ve Hz. Peygamber'in bazı gazvelerine temas etmiştir. Eser 1328 yılında Bağdat'ta basılmıştır⁶⁰⁶ (Nşr. Mervan Atiyye, Bağdat 1328 (Muhakkik Taha Muhammed ez-Zeynî bu baskıda bazı tashif ve tahrifler yapıldığına işaret etmekte ve düzelttiği yerlere on üç tane misal zikretmektedir. Bkz. *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, Thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, Mektebetü Basîretî, Kum trs.). Diğer baskıları ise şunlardır: (Nşr. Mahmud Mustafa, Kâhire 1356/1937; Nşr. ve şerh: Taha Muhammed ez-Zeynî, Kâhire 1387/1967; Beyrût 1406/1986; Nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dimeşk 1408/1987).⁶⁰⁷ Ancak Brockelmann, bu kitabın eş-Şerîf el-Murtazâ'ya ait olduğunu söylemektedir.⁶⁰⁸

1.2.11.4. Telhîsu'l-Beyân an Mecâzâtü'l-Kur'ân⁶⁰⁹ (Telhîsu'l-Beyân an Mecâzi'l-Kur'ân)⁶¹⁰

401 (1011) yılında yazılan ve bu türde ilk eser olan kitapta mecâzî anlatımlar daha çok istiare adıyla ele alındığından eser *el-İsti'ârât fi'l-Kur'ân* adıyla da anılmıştır (Nşr. Muhammed Mişkât, Tahran 1369, 1372, 1407; Nşr. Hüseyin Ali Mahfuz, Tahran 1953; Nşr. Mekkî es-Seyyid Câsim, Bağdat 1374/1956; Beyrût 1986; Nşr. Muhammed Abdu'l-Ğânî Hasan, Kâhire 1374/1955; Nşr. Muhammed el-Haydarî, Bağdat 1375/1955; Nşr. Ali Mahmud Mukallid, Beyrût 1986). Eseri Muhammed Bâkır Sebzevârî Farsça'ya tercüme etmiştir (Tahran 1330/1912).⁶¹¹ el-Emînî, *el-Ğadîr*'de, "Radî, *el-Mecâzât (en-Nebeviyye)* kitabında 2, 3, 9 ve 145. sayfalarda bu kitabının adını zikretmiştir"⁶¹² demektede de, elimde mevcut olan baskıda birisi mukaddime'de⁶¹³ diğeri de 183. hadisinin⁶¹⁴ şerhinde olmak üzere iki yerde Radî bu kitabını isim vererek zikretmektedir. C. Brockelmann, Kâtip Çelebî'nin el-Mecâz adıyla Radî'ye isnat ettiği

⁶⁰⁵ Bu kitabın adı Radî tarafından *Mecâzâtü'l-Âsâri'n-Nebeviyye* olarak ifade edilmektedir. Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 445

⁶⁰⁶ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

⁶⁰⁷ Özel, Mustafa, "Şerîf er-Radî", *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

⁶⁰⁸ Bkz. C. Brockelmann, "Murtazaş'-Şerîf", *İA*, VIII, 657'den naklen Adnan Demircan, A.g.e, 23

⁶⁰⁹ Ebdullatîf el-Kûhkemerî, A.g.e, 35

⁶¹⁰ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

⁶¹¹ Özel, Mustafa, "Şerîf er-Radî", *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

⁶¹² el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198.

⁶¹³ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, mukaddime, 9

⁶¹⁴ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 228

Mecâzâtü'l-Kur'ân'ın Murtazâ'ya ait olduğunu söylemektedir. Kitap Radî'nin adıyla yayımlanmıştır.⁶¹⁵

1.2.11.5. Hakâiku't-Te'vîl fî Müteşâbihi't-Tenzîl

Bu kitap Radî'nin *el-Mecâzât en-Nebeviyye*'sinde ismini zikrettiği tefsiridir.⁶¹⁶ Yalnız beşinci cüzü zamanımıza ulaşan bu dirayet tefsirinde kıraat farklarına, fıkıh ve kelam konularına temas edilmiş, garip kelimelerle ilgili açıklamalara ve şiirle istişhada ağırlık verilmiştir (Nşr. Abdülhüseyin el-Hıllî-Muhammed Rıza Âl Kâşifu'l-Ğitâ, Necef 1355/1936; Beyrût 1973, 1976).⁶¹⁷ Kitap bazen *Hakâiku't-Te'vîl, el-Kitâbu'l-Kebîr fî müteşâbihi'l-Kur'ân* isimleriyle de anılmaktadır.⁶¹⁸ Necâşî kitabın adını *Hakaiku't-Tenzîl* olarak vermektedir.⁶¹⁹

Şerif er-Radî'ye kadar Şîî tefsir geleneği rivayete dayalı iken Radî, İmâmiyye mezhebi içinde re'y ile tefsirin öncülerinden biri olmuştur. Belağat ilmindeki mecaz ve istiare kavramlarına yakın şekilde ayet ve hadisteki mecaz anlatımlar hakkında *Telhîsu'l-Beyân ve el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* adlı eserleriyle ilk te'lif türünü ortaya koymuştur.⁶²⁰

1.2.11.6. Me'âni'l-Kur'ân⁶²¹

el-Emînî, Radî'nin bu kitabı hakkında şu bilgiyi vermektedir: “*Meâni'l-Kur'ân* Radî'nin Kur'ân'la ilgili üçüncü kitabıdır. Radî'nin bu kitabını İbn Şehrâşûb *el-Meâlim*'de⁶²² zikretmiş ve benzerini vücuda getirmek zordur demiştir. *en-Nisâbetu'l-Umrî* “ona ait hoş bir üslupla yazılmış tefsirin bir cüzünü gördüm, büyüklükte Ebû Cafer et-Taberî'nin tefsiri kadar veya daha büyük bir hacimdeydi” demiştir. İbn Hallikân'ın benzerinin vücuda getirilmesi zordur demesi nahiv ve lügat açısından kitabın büyüklüğüne delalet etmektedir.”⁶²³ Zehebî de Radî'nin bu kitabını methetmekte ve “*Me'âni'l-Kur'ân* isimli bir kitabı vardır, faideli ve müellifinin ilminin genişliğine delalet eden bir kitaptır”⁶²⁴ demektedir. Ancak bu tefsir muhtemelen daha önce zikri

⁶¹⁵ Bkz. C. Brockelmann, “Murtazaş'-Şerîf”, İA, VIII, 657'den naklen Adnan Demircan, A.g.e, 23

⁶¹⁶ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

⁶¹⁷ Özel, Mustafa, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

⁶¹⁸ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

⁶¹⁹ Necâşî, *el-Fihrist*, 340

⁶²⁰ Özel, Mustafa, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010

⁶²¹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198-199; Özel, Mustafa, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

⁶²² İbn Şehrâşûb, *el-Meâlim*, 44

⁶²³ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

⁶²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 286

geçen kitap “*Hakâiku’t-Te’vîl Fî Müteşâbihi’t-Tenzîl (Hakaiku’t-Tenzîl)*” olsa gerektir.⁶²⁵

1.2.11.7. Kitâbu’r-Resâil/Resâilu’s-Sabî ve’s-Şerîf er-Radî (Kitâbu Mürâseleti’s-Şerîf er-Radî)

Tamamı üç cilt olan eserin çok az kısmı günümüze ulaşmıştır (Nşr. Muhammed Yusuf Necm, Küveyt 1381/1961, 1986)⁶²⁶ Günümüze ulaşan bölümler müstakil bir kitap değil ondan alıntı yapan eserlerden derlenen metinlerdir. İbnu’n-Nedîm *Fihrist*’inde⁶²⁷ Radî’nin bu kitabını zikretmektedir.⁶²⁸ Bu kitap kaynaklarda *Kitâbu Mâ Dâre Beynehû ve Beyne Ebî İshâk es-Sâbî* ismiyle de verilen kitapla aynı olmalıdır. Kitap Radî’nin, Ebû İshak ile yazışmalarını içermektedir.

1.2.11.8. Kitâbu Mâ Dâre Beynehû ve Beyne Ebî İshâk es-Sâbî

1.2.11.9. Kitâbu’z-Ziyâdât fî Şi’ri Ebî Temmâm

“Ebû Temmâm üçüncü asır ricalinden bir kimsedir.”⁶²⁹

1.2.11.10. Muhtâru Şi’ri Ebî İshâk es-Sâbî

1.2.11.11. Müntehabu Şi’ri İbni’l-Haccâc “el-Hüsn Min Şi’ri’l-Hüseyin”/ “Kitabu’l-Ceyyid Min Şi’ri İbni’l-Haccâc”⁶³⁰

Hüseyin b. Ahmed b. el-Haccâc⁶³¹ dördüncü asır ricalinden, Büveyhîler döneminin meşhur şâirlerindendir.⁶³² Radî Hüseyin b. Ahmed b. el-Haccâc için için mersiye kaleme almış ve bu sebeple de kınanmıştır.⁶³³ Buradan anlaşılan bu zatın Radî’nin arkadaşları ve yakınları tarafından hoş karşılanmayan bir özelliği vardır.

⁶²⁵ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 198

⁶²⁶ Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

⁶²⁷ İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 194

⁶²⁸ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 199

⁶²⁹ Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 199

⁶³⁰ Necâşî, *Fihrist*, 340 (terceme no: 1065)

⁶³¹ 391 yılı Cemadiyelahire Ayında Nîl’de ölmüş ve cenazesi Bağdat’a getirilmiştir. Bkz. Radî, *Dîvân*, II, 862

⁶³² Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 199

⁶³³ Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şîa*, IX, 222. Şiir için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 862, 863, 864

1.2.11.12. Kitâbu Ta'liki Hilâfi'l-Fukahâ

Necâşî'nin zikrettiği bu kitap muhtemelen Radî'nin kardeşi Murtazâ'ya ait olan “*Mesâilu'l-Hilâf fi'l-fikh*” isimli kitaba yazılmış bir ta'lik veya kendisine ait, ihtilâflı meseleleri şerh ettiği bir kitaptır.⁶³⁴ Kitap bu gün için elde mevcut değildir.

1.2.11.13. Ta'lîku'l-Îzâh

Ebû Ali el-Farisî'nin nahivle ilgili “*el-Îzâh*” isimli kitabına yazılmış bir ta'lîktir.⁶³⁵

1.2.11.14. ez-Ziyâdât fi Şi'ri Ebî Temmâm

Hicrî üçüncü asır ricalinden bir şairdir.⁶³⁶

1.2.11.15. Kitâbu Ahbârî Kudâti Bağdâd

1.2.11.16. Sîretu Ebî Tâhir

Babasının hayatını anlattığı bir eserdir. Radî bu kitabını 379 yılında yazmıştır ki babasının ölümünden yirmibir sene öncesine tekabül etmektedir.⁶³⁷

1.2.11.17. Dîvanu Şi'r (Şiirlerini topladığı divanı)⁶³⁸

Radî'nin, 374-405/984-1014 yılları arasında yazdığı ve 17.000'den fazla beyitten oluşan şiirleri kapsamaktadır. Şiirlerin târihli olması sebebiyle eser şairin hayatı ve dönemi açısından önemli bir döküman niteliğindedir.⁶³⁹ Radî'ye nisbet edilen *el-Hicaziyyat*, şairin afif gazel temasında kırk kasidesini içerir (Zâhiriyye kütüphanesi, nr. 332).⁶⁴⁰ *Hicaziyyat* Radî'nin şiirlerinden oluştuğu için ilk kaynaklarda ve sonraki dönemlere ait kaynaklarda müstakil bir kitap olarak pek zikredilmez. Nitekim ne el-Emînî ne de el-Kûhkemerî Radî'nin eserleri arasında bunu zikretmemektedirler.

⁶³⁴ et-Tehrânî, Ağa Büzürg, *ez-Zerîa ilâ tesânîfi'ş-Şîa*, IV, 222

⁶³⁵ Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 199

⁶³⁶ Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 199

⁶³⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 199

⁶³⁸ *Mecelletu Turâsinâ*, c. 5, 282

⁶³⁹ Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010

⁶⁴⁰ Bkz. Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010

1.2.11.18. Tayfu'l-Hayâl

Radî'ye nisbet edilen bu kitap ona değil kardeşi Murtazâ'ya aittir. Yine kimileri tarafından Radî'ye nisbet edilen *Evsâfu Elfi Ğulam ve Ğulâm*'da Ebu'l-Hasan ed-Defterhân'a aittir.⁶⁴¹

1.2.11.19. İnşirâhu's-Sadr fî Muhtârât Mine's-Şi'r

Bu kitap *Keşfu'z-Zünûn*'da⁶⁴² da geçtiği üzere ediplerden bir başkasına aittir. Radî'nin şiirlerinden seçilerek hazırlanmıştır.⁶⁴³

1.3.5. Talebeleri

Şerîf Radî'nin şairlik yönü ağır bastığı için onun talebeleri arasında Şia'nın mümtaz ilmî şahsiyetlerinden birisinin yetişmiş olması kanaatimizce zor gibi gözükmektedir. Çünkü onun yaşadığı dönemde Müfid henüz hayattadır ve muhtemelen ileri seviyede ders alan talebeler Radî'den ziyade Müfid ve Murtazâ gibi hocaları tercih etmektedirler. Ayrıca Radî'nin talebesi olan bazı kimseler aynı zamanda Murtazâ'nın da talebesidirler. Bu talebelerin Radî'den bir müddet ders almış ve bazı kitapları ondan okumuş olmaları yanında Müfid ve Murtazâ gibi o dönemde Şia'nın önemli âlimlerinden de ders almış olmaları gerekmektedir. Radî'nin talebesi olarak geçen isimlerin bir kısmı onun râvîleridir. Bu râvîler ondan bizzat ders alarak mı icazet almışlardır yoksa başka bir yolla mı onun eserlerini rivayet etmektedirler gibi sorulara tam bir cevap vermek de mümkün olmayabilir.

Radî'nin ders olarak hangi kitapları okuttuğu konusunda bir bilgiye ulaşamadık. Radî'nin daha ziyâde edebî konularda olmak üzere, başka hocalardan okuduğu ve icazet aldığı kitapları ve kendisinin te'lif ettiği kitapları okutmuş olması ve talebelerine bu kitaplar için icazet vermiş olması muhtemeldir. Radî'nin arkadaş ve talebelerinden 394 yılında müslüman olan Mihyâr ed-Deylemî (428/1037) sahabeyi kötüleyen şiirler yazdığına göre Radî'nin Şiî inanişâ uygun dersler verdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple de muhtemelen Ehl-i Sünnet'e mensup öğrencilerin tercih ettiği bir hoca değildir.

⁶⁴¹ Özel, Mustafa, "Şerîf er-Radî", *DİA*, XXXIX, 5, İstanbul 2010; el-Emînî, *el-Ğadır*, IV, 199

⁶⁴² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 182

⁶⁴³ el-Emînî, *el-Ğadır*, IV, 199

Radî'nin talebelerini zikreden eserlerden anladığımızı göre bu isimler sonraki dönemlerde öğrencilere verilen icazetlerde geçen isimlerden tespit edilmektedir. Bu sebeple bu öğrenciler'in çoğunun ölüm tarihleri bilinmemektedir. *DİA İslam Ansiklopedisi* Radî'nin talebelerini zikrederken şu isimleri vermektedir:

“Öğrencileri arasında onun yanında Müslüman olan şair Mihyâr ed-Deylemî ile Ebû Ca'fer et-Tûsî (460/1068), Ahmed b. Ali b. Kudâme, Muhammed b. Muhammed el-Ukberî sayılabilir.”⁶⁴⁴

Bu isimlerden *Tûsî*'nin Bağdat'a gelişi târihi 408 yılı olup Radî'nin ölümünden iki yıl sonradır. Bu nedenle o el-Emînî'nin *el-Ğadîr*'de zikrettiği gibi Radî'nin talebelerinden değil ondan rivayette bulunanlardandır.⁶⁴⁵ Bununla birlikte el-Emînî *el-Ğadîr*'de Radî'nin dokuz talebesinin adını, Abdullatîf el-Kûhkemerî ise on üç talebesinin adını zikretmektedir. Ayrıca kendisine ait bir medresesi bulunan ve talebelerinin maişetlerine de yardımcı olan Radî'nin talebelerinin kaynaklarda ismi zikredilenlerden çok daha fazla olduğu muhakkaktır. Radî'nin talebeleri arasında sayılan isimler şunlardır:

1.3.5.1. Şeyhu't-Tâife Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî (460/1067)⁶⁴⁶

et-Tûsî'yi bazıları Radî'nin öğrencileri arasında saymaktadırlar ancak bu mümkün değildir. Çünkü Tûsî Radî'nin ölümünden iki sene sonra Bağdat'a gelmiştir.⁶⁴⁷ Bu sebeple Tûsî, Radî'nin talebesi değil, ondan rivayette bulunan kimselerdendir. *Nehcü'l-Belâğa* şârihlerinden Kutbuddîn er-Râvendî, birinci hutbenin şerhinde kendisinin bu hutbenin kaynağına ulaştığı senedi vermiş ve Tûsî'yi o senet içerisinde zikretmiştir.⁶⁴⁸ Ancak bu senet içerisinde Radî'nin adı geçmemektedir. Buradan anlaşılan o bu hutbeye *Nehcü'l-Belâğa* dışında bir yolla da ulaşmakta ve kendi senedini de vermektedir. Kanaatimizce daha sonraki dönemlerde bu yanlış anlaşılmış ve Tûsî, Radî'nin talebesi olarak algılanmış gibi gözükmektedir.

1.3.5.2. Cafer b. Muhammed b. Ahmed ed-Dûristî⁶⁴⁹ er-Râzî⁶⁵⁰

⁶⁴⁴ Özel, Mustafa, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010

⁶⁴⁵ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 185; el-Kûhkemerî, A.g.e, 35

⁶⁴⁶ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; el-Kûhkemerî, A.g.e, 35

⁶⁴⁷ el-Kûhkemerî, A.g.e, 35

⁶⁴⁸ İlgili hutbenin tahriri bölümünde bu senede değinilecektir.

⁶⁴⁹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184

⁶⁵⁰ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

1.3.5.3. eş-Şeyh Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Hulvânî⁶⁵¹

1.3.5.4. el-Kâdî Ebu'l-Me'âlî Ahmed b. Ali b. Kudâme (486/1093)⁶⁵²

el-Emînî birçok âlimin icâzetinde adının geçtiğini söylemektedir.⁶⁵³ Ancak Radî'nin 406 yılında vefat ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda bu zatın Radî hayattayken ancak çocuk denebilecek bir yaşta olduğu anlaşılmaktadır. Şayet doksan sene yaşamış bir kimse olsa bile Radî öldüğünde ancak on yaşında olacağı için kanaatimizce Radî'nin talebesi olması mümkün değildir. Bu zatın Radî'nin kitaplarını başkasından okuyup rivayet eden birisi olması muhtemeldir.

1.3.5.5. Ebû Zeyd es-Seyyid Abdullâh b Ali Keyâbikî b. Abdillâh b. Îsâ b. Zeyd b. Ali el-Hüseynî el-Kecî el-Curcânî⁶⁵⁴

el-Emînî adını “*Ebû Zeyd es-Seyyid Abdullâh b Ali Keyâbikî b. Abdillâh b. el-Hüseynî el-Kecî el-Curcânî*” olarak verdiği bu talebenin adının geçtiği icazetnemeyi şu şekilde vermektedir: “Şehid-i Sanî'nin (966/1558) Şeyhimiz Bahâî el-Âmilî'nin babasına verdiği icazetinde ve Birinci Meclisî'nin (1070/1660) oğlu Allâme Meclisî'ye (1110/1698) verdiği icazette adı geçmektedir.⁶⁵⁵ Bu icazetlerin sahipleri Radî'den yüzlerce yıl sonra yaşadıklarına göre bu belgeler ancak doğrulukları tesbit edilmesi durumunda bir değer ifade edebilecek belgelerdir.

1.3.5.6. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed en-Neysâbûrî el-Huzâî⁶⁵⁶

el-Emînî bu talebe hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Allâme el-Hüccet et-Tüsterî'nin *el-Mikyâs*'ında geçtiği üzere bu zat Radî ve Murtazâ'nın en önemli öğrencilerindedir.”⁶⁵⁷

1.3.5.7. Ebû Mansûr Muhammed b. Ebi Nasr Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Abdilaziz el-Ukberî el-Muaddel⁶⁵⁸

el-Emînî'nin verdiği bilgiye göre er-Ravendî'nin *Kasasu'l-Enbiyâ*'sında adı geçmektedir.

⁶⁵¹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁵² el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁵³ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184

⁶⁵⁴ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁵⁵ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184

⁶⁵⁶ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁵⁷ Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184

⁶⁵⁸ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

1.3.5.8. el-Kâdî es-Seyyid Ebu'l-Hasan Ali b. Bündâr b. Muhammed el-Hâşimî⁶⁵⁹

el-Emînî'nin verdiği bilgiye göre Şeyh Abdullâh es-Semâhicî'nin, Şeyh Yasin'e ve Şeyh Nâsır el-Cârûdî'ye 1128 yılında verdiği icazette adı geçmektedir.⁶⁶⁰

1.3.5.9. eş-Şeyh el-Müfid Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ahmed b. el-Hüseyn en-Neysâbûrî el-Huzâî⁶⁶¹

el-Emînî bu talebenin adını “eş-Şeyh Müfid Abdurrahmân b. Ahmed b. Yahyâ en-Neysâbûrî” olarak vermektedir.⁶⁶² Onun verdiği bilgiye göre bu talenin adı Şeyh Abdullâh es-Semâhicî'nin icazetinde geçmektedir. Bu talebe adı geçen icazette geçtiği üzere Radî ve Murtazâ'nın bütün kitaplarını bila vâsita rivayet etmektedir.⁶⁶³

1.3.5.10. Ebu'l-Hasan Mihyâr b. Merzûye ed-Deylemî el-Bağdâdî eş-Şâir (428/1037)⁶⁶⁴

Mecûsi iken 394/1003 târîhinde Müslüman olmuştur. İbnu'l-Esîr (630/1232) *el-Kâmil*'de eş-Şerîf er-Radî'nin arkadaşı olduğunu söylemekte,⁶⁶⁵ Abdullatîf el-Kûhkemerî ise Mihyâr'ın, Radî'nin kölesi olduğunun da söylendiğini ifade etmektedir.⁶⁶⁶ “Mihyâr Müslüman olmakla birlikte Şîî akideyi benimsediği için Ebu'l-Kâsım b. Burhân (en-Nahvî)⁶⁶⁷ ona şöyle demiştir: “Ey Mihyâr! Sen Müslüman olmakla birlikte cehennemden bir köşesinden diğer bir köşesine geçmiş oldun. Mihyâr: “Bu nasıl oldu?” diye sorunca da ona şöyle cevap vermiştir: Sen daha önce Mecûsî idin şimdi de şiirlerle Peygamber'in ashabına söven birisi oldun.”⁶⁶⁸ Her ne kadar Radî eserlerinde sahabeye açıktan hakaret eden ifadeler kullanmamaktaysa da, talebesi veya arkadaşı olan, belki de onun delâletiyle Müslüman olan Mihyâr'ın bu tavrı, Radî'nin sahabeye hakaret konusunda aşırı Şîîleri engellemediği şeklinde de yorumlanabilir.

⁶⁵⁹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁶⁰ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184

⁶⁶¹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁶² el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184

⁶⁶³ Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 185

⁶⁶⁴ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁶⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 456

⁶⁶⁶ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁶⁷ Mihyâr'ın çağdaşı olup nahv ve nesep konularında âlim olan birisidir. Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, III, 637; İbn Nâsirüddîn (842/1438), *Tevzihu'l-Müştebeh fi Zabtî Esmâi'r-Ruvât ve Ensâbuhum ve Elkâbuhum ve Künâhum*, VI, 98

⁶⁶⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 456

1.3.5.11. Ebu'l-Ea'z Muhammed b. Hümmam el-Bağdâdî⁶⁶⁹

1.3.5.12. el-Aleviyye es-Seyyide en-Nakiyye bnt. el-Murtazâ⁶⁷⁰

Abdullatîf el-Kûhkemerî, er-Râvendî'nin onun adını *Nehcü'l-Belâğa* şerhinin sonunda zikrettiğine işaret etmektedir.⁶⁷¹ Kutbuddîn er-Râvendî *Minhâcü'l-Berâe* isimli şerhinin başında birinci hutbeyi şerh ettikten sonra kendisinin bu hutbeyle ilgili olarak Hz. Ali'ye kadar ulaşan rivayet zincirini vermektedir ve bu rivayet zincirinde Radî'nin adı geçmemektedir.⁶⁷² er-Râvendî kitabının sonunda da *âmmenden* olan başka meşâyihinin isimlerini zikretmektedir. Onun zikrettiği bu isimler *Nehcü'l-Belâğa*'yı Radî'ye kadar ulaştıran senet zinciridir, yoksa Hz. Ali'ye ulaşan bir senet değildir. Bu senet zinciri şöyledir:

“Bize Şeyh Ebû Nasr el-Ğâzî⁶⁷³ Ebû Mansûr el-Ukberî'den, o da Radî'en rivayet etti.

Bize aynı şekilde İmâm Ebu'l-Fadl Abdurrahîm b. Ahmed b. muhammed b. İbrâhîm b. Hâlid, Seyyide en-Nefîse bnt. el-Murtazâ yoluyla amcası Radî'den rivayet etti.”

er-Râvendî aynı yolla gelen ikinci bir senet daha vermektedir:

“İmâm Ebu'l-Fadl Abdurrahîm b. Ahmed b. muhammed b. İbrâhîm b. Hâlid, Şeyh Ebu'l-Fadl Muhammed b. Yahyâ⁶⁷⁴ el-Bâbilî, Ebû Nasr Abdulkerîm b. Muhammed ed-Dîbâcî (ki Bişr el-Hafî eş-Şîrâzî'nin torunu olarak bilinir) yoluyla onun şöyle dediğini rivayet etti: Şerîf Radî'ye *Nehcü'l-Belâğa* kitabı okundu⁶⁷⁵ ben de dinledim.”⁶⁷⁶ Her ne kadar er-Râvendî bu senet için *âmmenden* olan kimseler demektesey de muhakkik el-Kûhkemerî bu isimlerin *âmmenden* değil Şia'dan olduğunu söylemektedir.⁶⁷⁷

⁶⁶⁹ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁷⁰ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁶⁷¹ Bkz. er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, III, 453

⁶⁷² Bkz. er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, I, 107-109

⁶⁷³ er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, III, 452. Muhakkik el-Kûhkemerî bu zatın nisbetinin el-Ğâzî yerine el-Ğârî olduğuna da işaret etmektedir.

⁶⁷⁴ er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, III, 453

⁶⁷⁵ er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, III, 454

⁶⁷⁶ er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, III, 455

⁶⁷⁷ Bkz. Abdullatîf el-Kûhkemerî, *Minhâcü'l-Berâe* Mukaddimesi, III, 455 dipnot. el-Kûhkemerî şöyle demektedir: “Efendî ve es-Seyyid el-Emîn et-Tehrânî gibi erbâb-ı fen, bu meşâyihî Şia ashâbı arasında saymışlardır. Onların Şîu oldukları zâhirdir.” Bu durumda bu zatlar ya gerçekten Ehl-i Sünnet kimseler

1.3.5.13. Ebû Nasr Abdulkerim b. Muhammed b. ed-Dîbâci⁶⁷⁸

Bişr-i Hafî'nin torunu diye bilinen zattır. Kutbu'r-Râvendî onun adını *Nehcü'l-Belâğa* şerhinin sonunda zikretmiştir.⁶⁷⁹ Kutbuddîn er-Râvendî'nin Radî'ye ulaşan *Nehcü'l-Belâğa* senedini yukarıda vermiştik.

1.3.6. Hocaları

Şerîf Radî tamamen Şîî hocalardan ders alarak yetişmiş bir âlim değildir. Onun hocaları arasında Sünnî ve Mu'tezilî olanlar da vardır. Muhtemelen Radî ders aldığı bu hocalarından da etkilenmiştir. Hatta Radî'nin hocaları arasında Sünnî âlimlerin bulunması onu kaynak kullanımında Sünnî kaynaklardan istifade etmeye sevk etmiştir de diyebiliriz. Çünkü Radî *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'sinde incelediği hadislerin birçoğunu Sünnî kaynaklarda geçen hadislerden seçmiştir. Buna ilaveten Radî Şîî kaynaklarda geçen, ne senet ne de metin yönünden kabul edilebilir durumda olmayan ve mezhep taassubunu yansıtan rivayetlerden de mümkün mertebe uzak durmuştur. Radî'nin bilinen hocaları eserlerinde ismini verdiği kimselerdir. Ancak bu hocalardan Ebu'l-Feth Osmân b. Cinni Mevsilî (392/1001) ve Şeyh Müfid (413/1022) gibi bazıları uzun yıllar ona hocalık yapmış ve temel eğitimi boyunca Radî onlardan istifade etmiştir. Radî önem verdiği bu hocalarını eserlerinde sıkça zikretmekte ve onlara atıfta bulunmaktadır.⁶⁸⁰ Radî'nin bazı hocaları ise daha kısa süreli ders aldığı kimselerdir. Biz Radî'nin hocalarının isimlerini el-Emînî'nin *el-Ğadîr*, Azîz Seyyid Câsim'in *el-İğtirâb fî Hayati ve Şi'ri eş-Şerîf er-Radî* ve Abdullatîf el-Kûhkemerî'nin *Minhâcu'l-Berâe Mukaddimesi*'nde zikrettiği isimleri ve Radî'nin *el-Mecâzât*'ında zikrettiği hocalarının isimlerini esas alarak verdik. Saydığımız bu kaynaklarda geçen ve Radî'nin hocası olarak zikredilen isimler şunlardır:

---

olup Şîî rical müellifleri bunları Şîî olarak göstermektedirler veya bunlar Zeydiyye gibi İmamiyye dışında bir mezhebe mensup olup bu sebeple er-Râvendî tarafından âmmeden sayılmaktadırlar.

⁶⁷⁸ el-Kûhkemerî, A.g.e, 35

⁶⁷⁹ Bkz. *Minhâcü'l-Berâe*, III, 454; el-Kûhkemerî, A.g.e, 35

⁶⁸⁰ Burada dikkatimizi çeken bir ayrıntıyı zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz: Şeyh Müfid Radî'nin önemli hocalarından olmasına rağmen Radî onun adını eserlerinde pek zikretmemektedir. Bunun nedeni Müfid'in Şiilik konusunda aşırılığı ve Sünnî Müslümanlar tarafından pek hoş karşılanmaması veya bir başka sebep olabilir.

1.3.6.1.Ebû Saîd Hasan es-Sîrâfî (368/978) (Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. el-Merzubânî en-Nahvî)⁶⁸¹

el-Hasan b. Abdillâh b. el-Merzubânî, fıkıh, lügat, nahiv, ferâiz ve arûz sahasında âlim bir kimse olup Bağdat kadılığı da yapmış bir kimsedir.⁶⁸² Radî dokuz yaşında iken ondan ders almış⁶⁸³, *Muhtasaru'l-Cürmî*'yi okumuştur.⁶⁸⁴ Onun adını İbn Hallikân (681/1282), Yâfîi ve *ed-Derecetü'r-Rafîa* sahibi Ebu'l-Feth İbn Cinnî'den- ki Radî'nin hocasıdır- nakletmektedirler.⁶⁸⁵ Nahiv ilmi İmâmlarından olduğu halde hem faziletli bir fakih, hem de mühendis ve mantıkçı idi. Hülâsa birçok ilimleri bilen ve her fazileti kendisinde toplayan bir zattı.⁶⁸⁶

1.3.6.2.Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdilğaffar⁶⁸⁷ en-Nahvî el-Fârisî (377/987)⁶⁸⁸

Arap dili konusunda ileri gelen kimselerdendi. "*el-İzâh*" isimli kitabı konusunda Radî'ye icazet vermiştir. Osmân b. Cinnî ve Ali b. İsa eş-Şirazî onun talebelerinden meşhur olan iki âlimdirler. Adudüddeve yanında itibarı olan bir kimseydi. Radî şöyle demiştir: "Ben nahivde Ebû Ali en-Nahvî'nin çocuğuyum." Radî'nin bu hocası Seyfûddeve zamanında Halep'te bir miktar ikamet etmiş ve Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî ile aralarında bazı oturumlar vukû bulmuştur.⁶⁸⁹ Radî *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'sinde ondan rivayette bulunmaktadır.⁶⁹⁰

1.3.6.3. Ebû Ubeydillâh⁶⁹¹ Muhammed b. İmrân el-Merzubânî (384/994)⁶⁹²

Rivayet konusunda emsallerinden üstün ve sahasında tek olan bir edib idi. Radî ondan fıkıh ve hadis okumuştur. Yaşadığı dönemde onun için; " Cahız'dan daha güzel kitap yazan adam" denilmiştir. Kendisi Mu'tezilî olup Mu'tezile'nin haberleri

⁶⁸¹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 183; el-Kûhkemerî, A.g.e, 34; Azîz Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb fî Hayati ve Şi'ri eş-Şerîf er-Radî*, 99

⁶⁸² Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 167

⁶⁸³ Azîz Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb fî Hayati ve Şi'ri eş-Şerîf er-Radî*, 99

⁶⁸⁴ el-Kûhkemerî, A.g.e, 33. el-Kûhkemerî 344 yılında okuduğunu söylemektedir ki gözden kaçmış bir yanlışlıktır. Çünkü o tarihte Radî henüz doğmamıştır.

⁶⁸⁵ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 183

⁶⁸⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 167

⁶⁸⁷ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 127

⁶⁸⁸ Azîz Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb fî Hayati ve Şi'ri eş-Şerîf er-Radî*, 99. Radî'nin bu hocasının ismini *el-Mecâzât*'ta kendisinin zikrettiği şekilde yazdık.

⁶⁸⁹ Azîz Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb fî Hayati ve Şi'ri eş-Şerîf er-Radî*, 99

⁶⁹⁰ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 127; el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 183

⁶⁹¹ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 217, 218

⁶⁹² el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 183; Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 98. Zikredilen her iki müellif te bu hocasının adını **Ebû Abdillâh** b. İmrân el-Merzubânî olarak vermektedirler. Bu bir yanlışlık olsa gerektir. Çünkü Radî *el-Mecâzât*'ta bu hocasının adını Ebû Ubeydillâh olarak zikretmektedir.

konusunda büyük bir kitap yazmıştır.⁶⁹³ Radî'nin *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'sinde⁶⁹⁴ sözlü ve yazılı rivayetlerini dinlediğine ve rivayet konusunda icazet aldığına işaret etmektedir.⁶⁹⁵ Radî Sekaleyn konusunda 176 numarada verdiği hadisin şerhini yaparken bu hocasından “*Ben her kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır*” hadisini nakletmekte ve bu hadisi hocası yoluyla sahabeden Zeyd b. Erkâm'a kadar kendi senediyle ulaştırmaktadır.⁶⁹⁶

1.3.6.4. Ebû Muhammed eş-Şeyhu'l-Akdem Hârûn b. Mûsâ (b. Ahmed eş-Şeybânî) et-Tel'akberî (385/995)⁶⁹⁷

Seyyid Câsim bu zat hakkında şöyle demektedir: “el-Emînî, *el-Ğadîr*'de⁶⁹⁸ ondan bahsetmiştir. Ben elimdeki kaynaklarda hakkında bir bilgiye ulaşamadım.”⁶⁹⁹ Radî'nin bu hocası hakkında bakabildiğimiz Sünnî kaynaklarda olumsuz şeyler söylenmektedir: Zirikli bu zat hakkında şu bilgiyi vermektedir: “İmâmiyye'ye göre hadis ricalindendir. Ehl-i Sünnet nezdinde ise rivayetleri sebebiyle cerh edilen bir kimsedir. Bağdat yakınlarında bir yer olan *Tel Akber*lidir. Kitapları olan biridir ve usûlü'd-dîn sahasında “*el-Cevâmi*” isimli bir kitabı vardır.⁷⁰⁰ Radî'nin bu hocası Şif olup münker rivayetlerde bulunan birisidir. Ayrıca yıldızlarla ilgili Hz. Ali'ye nisbet edilen müneccim sözleri ve işlerine benzer münker rivayetler nakleden bir kimsedir.⁷⁰¹ Bu zatın yanında hiç kimsenin duymadığı kitaplar olduğu nakledilmektedir.⁷⁰² 385 yılı Rebû'l-âhir ayında ölmüştür.⁷⁰³

1.3.6.5. Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî Mevsîlî (392/1001)⁷⁰⁴

Radî bu hocasının adını *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* isimli kitabında zikretmektedir. Radî *el-Mecâzât*'ında ondan birçok nakilde bulunmuştur.⁷⁰⁵ İbn Cinnî Radî'nin nahv ilminde ders okuduğu en büyük hocasıdır diyebiliriz. Radî bu hocasıyla

⁶⁹³ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 98

⁶⁹⁴ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 217

⁶⁹⁵ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 218

⁶⁹⁶ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 217-218

⁶⁹⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 99

⁶⁹⁸ Bkz. *el-Ğadîr*, IV, 184. *el-Ğadîr*'de sadece adı Radî'nin hocaları arasında zikredilmekte hayatı hakkında bilgi verilmemektedir.

⁶⁹⁹ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 99

⁷⁰⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 63; İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Hidâyetü'l-Ârifîn*, II, 503, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût trs.

⁷⁰¹ Bkz. Abdülmecîd b. Sâlim el-Meş'î, *et-Tencîm ve'l-Müneccimûn ve hükmü zâlike fi'l-İslâm*, 261

⁷⁰² Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 92

⁷⁰³ Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 287 (no: 9174)

⁷⁰⁴ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 97

⁷⁰⁵ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184

çok zaman beraber olmuş, onun görüşlerini beğenmiş; o da Radî'nin şiirlerini beğenmiş, bazı kasidelerini şerh etmiştir. Radî ona teşekkür ettiği bir kasidesinde onu methetmiş ve ondan *el-Enbarî* diye bahsetmiştir. İbn Cinnî edebiyatın ustalarından, sarf ve nahiv ilmini en iyi bilen kimselerdendir. Kendisi sarf ve nahiv konusunda çeşitli kitaplar te'lif etmiştir. *el-Hasâis* ve *el-Munsif* onun yazdığı en güzel kitaplardandır. Müzekker ve müennes konularında eser te'lif ettiği gibi Zeccac'ın *el-Arûz* ve Ahfeş'in *el-Kavâfi*'sine şerhler yazmıştır.⁷⁰⁶

1.3.6.6. Ebû Yahyâ Abdurrahîm b. Muhammed, İbn Nubâte diye maruftur (374/984)⁷⁰⁷

İbn Nubâte'yi Radî'nin hocaları arasında sayan el-Emînî, ölüm tarihini *el-Ğadîr*'de 394/1003 olarak vermektedir ki bu durum baskı hatası veya gözden kaçmış bir yanlış olabilir. Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan İbn Nubâte'nin ölüm tarihini İbn Hallikân 375 olarak vermektedir.⁷⁰⁸ İbn Kesîr⁷⁰⁹, Zehebî⁷¹⁰ ve es-Safedî⁷¹¹ ölüm tarihini 374 olarak vermektedirler. Hatta es-Safedî hicrî 370 yılından önce öldüğünü söyleyenler olduğuna yani kırk yaşına varmadan öldüğüne de işaret etmektedir.⁷¹² Ancak Zehebî bir yandan 374 tarihinde 39 yaşında öldüğünü naklederken bir yandan da bu konudaki tereddütlerini de dile getirmekte ve 351 yılında hutbelerini yazmaya başlamasından hareketle elli veya daha fazla bir yaşta ölmüş olabileceğini yani doğum tarihinin bilinenden daha önce olabileceğine de işaret etmektedir.⁷¹³ İbn Nubâte'nin Hz. Ali'nin bazı hutbelerini ezberlediği ve çok iyi bir hatip olduğu nakledilmekle birlikte 374 yılında öldüğünde Bağdat'la ilgisi olan birisi değildir. Onun öldüğünde Radî henüz 15 yaşındadır ve onun hatip olarak şöhrete kavuştuğu Halep şehrine veya öldüğü yer olan Meyyâfâkirîn'e de gitmemiştir. Bu durumda aralarında hoca-talebe ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak Radî onun hutbelerini okumak suretiyle istifade etmiş olabilir.⁷¹⁴ Bununla birlikte bazı müellifler onu Radî'nin hocaları arasında

⁷⁰⁶ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 97

⁷⁰⁷ Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 184; Abdullatîf el-Kûhkemerî, *Minhacu'l-Berâe Mukaddimesi*, 33

⁷⁰⁸ Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 157. İbn Hallikân bu bilgiyi şu şekilde vermektedir: "İbnu'l-Ezrak el-Fârikî'nin *Târih*'inden başka İbn Nubâte'nin doğum ve ölüm tarihini zikreden birini görmedim. O İbn Nubâte'nin doğum tarihinin 335, ölüm tarihinin 375 olduğunu söylemektedir."

⁷⁰⁹ Bkz. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 345

⁷¹⁰ Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 469

⁷¹¹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVIII, 236

⁷¹² es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVIII, 236

⁷¹³ Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 322

⁷¹⁴ İbn Nubâte hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kılıç, Hulusi, "*İbn Nubate el-Hatîb*", *DİA*, XX, 232-233, İstanbul 1999

saymaktadırlar. es-Safedî bir yandan İbn Nubâte'nin hicrî 374 tarihinde veya daha önce öldüğünü söylerken diğer yandan Sıbt İbnu'l-Cevzî'den naklen onun *Nehcü'l-Belâğa*'yı ezberlediğini zikretmektedir.⁷¹⁵ Burada zikredilen *Nehcü'l-Belâğa* Radî tarafından kaleme alınan eser ise bu mümkün değildir. Çünkü Radî bu eserini yazmaya yaklaşık olarak 385 tarihinde yani İbn Nubâte'nin ölümünden en az on sene sonra başlamış ve 400 tarihinde tamamlamıştır. Ancak onun Hz. Ali'ye ait hutbeleri ezberlediği ve bazı ifadeleri kendisine göre uyarlayarak çok güzel konuşmalar yaptığı nakledilmektedir. Bu durumda bu bilgi bazı müellifler veya müstensihler tarafından karıştırılarak “*Nehcü'l-Belâğa*'yı ezberledi” şekline dönüşmüş gibi gözükmektedir.

1.3.6.7. Şeyh Müfid (413/1022) (Ebû Abdillah el-Müfid Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Muallim)⁷¹⁶

Adı Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân'tır. Yaşadığı dönemde ilim noktasında İmâmiyye'nin reisliği mertebesine ulaşmış bir kimsedir. Radî kardeşi Murtazâ ile birlikte ondan ders okumuştur. İlim sahasında, fıkıh ve kelim konusunda önde gelen kimselerdendir. Şeyh Müfid'in iki yüze yakın musannefatı vardır.⁷¹⁷ Şeyh Müfid kitaplarında Ehl-i Sünnet-Şia ihtilafı sözkonusu olan konulara sıkça değinen ve Şiîliği savunan birisidir. Bu sebeple de yaşadığı dönemde Bağdat'ta zaman zaman Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki kavgada hedef olmuştur. Bir seferinde Sünnî Müslümanlar onu hedef alarak ders verdiği camiye basmışlar talebelerinin araya girmesiyle kurtulmuştur.⁷¹⁸ Hatta devlet tarafından Ehl-i Sünnet-Şia kavgasına son vermek amacıyla sürgün de edilmiştir.⁷¹⁹ Şeyh Müfid hem Şiî hem de Radî'nin en önemli hocalarından olmasına rağmen, Radî eserlerinde onun görüşlerine ve kitaplarına pek atıf yapmamakta ve onun görüşlerini açıkça savunmamaktadır.

1.3.6.8. Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rib'î en-Nahvî el-Bağdâdî (420/1029)

Radî bu hocasının adını *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'sinde zikretmektedir.⁷²⁰ Radî, İbn Cinnî'den önce ondan nahiv okumuştur. Radî ondan *Muhtasar-ı Cürmî* ve Ebû

⁷¹⁵ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVIII, 236

⁷¹⁶ el-Kühkemerî, A.g.e, 34; Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 98

⁷¹⁷ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 98

⁷¹⁸ Bkz. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVIII, 238

⁷¹⁹ Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, II, 176

⁷²⁰ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 68, 389

Ali'nin *Kitabu'l-İzah*'ından bir miktar okumuştur. Radî, Zeccac'ın *el-Arûz* ve Ahfeş'in *el-Kavâfi*'sini de ondan okumuştur.⁷²¹ el-Emînî *el-Ğadır*'de şöyle demektedir: “Radî *el-Mecâzât*'ında “*Rabbi innî vada'tuhâ ünsâ...*”⁷²² ayetinin tefsirinde onu zikrederek şöyle demektedir: “Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî'den önce ondan nahiv okudum. Ondan *Muhtasar-ı Cürmî* ve Ebû Ali el-Fârisîsi'nin *Kitabu'l-İzah*'ından bir miktar okudum. Ebû İshak ez-Zeccac'ın *el-Arûz* ve Ebu'l-Hasan el-Ahfeş'in *el-Kavâfi*'sini okudum.”⁷²³

1.3.6.9. Ebu'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdulcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî eş-Şafî el-Mu'tezilî (415/1024)⁷²⁴

Radî bu hocasının adını *el-Mecâzât*'ında zikretmektedir.⁷²⁵ Ondan fıkıh usûlü konusunda *el-Umde fi Usûli'l-Fıkh*⁷²⁶ ve *Takrîbu'l-Usûl* kitaplarını okumuştur.⁷²⁷ Radî'nin yine *el-Mecâzât*'ında zikrettiğine göre Kadı Abdulcebbâr'ın (415/1025) *Şerhu Usûli'l-Hamse*'sini de (tamamen veya kısmen) okumuştur.⁷²⁸ Radî *el-Mecâzât*'ında *Şerhu Usûli'l-Hamse*'yi Kadı Abdulcebbâr'a nisbet ettiğine göre bu kitabın müellifinin Kadı Abdulcebbâr olduğu anlaşılmaktadır.⁷²⁹ Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden olan Kâdı Abdulcebbâr'ın Radî ve Murtazâ kardeşler üzerinde önemli bir etki bıraktığı muhakkaktır. Kadı Abdulcebbâr Bağdat'ta yaşamamakla birlikte 389/999 yılında hacca gitmiş dönüşte bir müddet Bağdat'ta kalmıştır.⁷³⁰ Muhtemelen Radî ve ağabeyi Murtaza bu dönemde ondan ders almışlar veya ders halkasına katılmışlardır. Radî *el-Mecâzât*'ında zaman zaman hocası Kadı Abdulcebbâr'ın adını zikretmekte ve bazı görüşlerini eleştirmektedir.⁷³¹ Radî'nin ağabeyi Murtazâ hilafet konusundaki görüşleri sebebiyle Kadı Abdulcebbâr'a reddiye olarak “*Kitâbu's-Şafî fi'l-İmâme*” isimli eserini yazmış⁷³² ve İmâmiyye'nin görüşlerini savunmuştur.

⁷²¹ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 97

⁷²² Âl-i İmrân Sûresi, 36

⁷²³ el-Emînî, *el-Ğadır*, IV, 184. el-Emînî'nin verdiği bu bilgiyi *Mecâzât*'ta aramalarımda bulamadım.

⁷²⁴ el-Emînî, *el-Ğadır*, IV, 184; Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 97; el-Kûhkemerî, A.g.e, 33

⁷²⁵ Bkz. *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 2, 48, 180, 362

⁷²⁶ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 180

⁷²⁷ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 97

⁷²⁸ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 362

⁷²⁹ *DİA İslâm Ansiklopedisi*'nde *Şerhu Usûli'l-Hamse*'nin müellifi hakkında şöyle bir bilgi aktarılmaktadır: “...eseri Abdülkerîm Osmân, Kâdî Abdulcebbâra nisbet ederek yayımlamışsa da Abdulcebbâr üzerine çalışma yapan Batılı araştırmacılar sözü edilen kitabın, müellifin *el-Usûli'l-Hamse* adlı eserinin Zeydî öğrencisi Kıvâmüddîn Mankdîm tarafından yapılan şerhi olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Yurdagür, Metin, *Kâdî Abdulcebbâr*”, *DİA*, XXIV, 103, İstanbul 2001

⁷³⁰ Bkz. Yurdagür, Metin, *Kâdî Abdulcebbâr*”, *DİA*, XXIV, 104, İstanbul 2001

⁷³¹ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 48 vd.

⁷³² Bkz. Yurdagür, Metin, *Kâdî Abdulcebbâr*”, *DİA*, XXIV, 104, İstanbul 2001

1.3.6.10. Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Havârizmî (403/1012)

Radî *el-Mecâzât*'ında bu hocasının adını zikretmektedir.⁷³³ Ondan fikhın bazı konularını okumuştur.⁷³⁴ Kendisi Hanefî şeyhi ve fakihî olarak kabul edilen bir kimsedir.⁷³⁵

1.3.6.11. Ebû Hafs Ömer b. İbrahim b. Ahmed el-Kinânî (390/999)

Radî *Mecâzât*'ında “*içki kötülüklerin anasıdır*” hadisini açıklarken bu hocasından bahsetmiş⁷³⁶ ve ondan hadis rivayet etmiştir.⁷³⁷ Bu zatın nisbeti Radî'nin *el-Mecâzât*'ında yazdığı şekliyle “Kinânî” dir⁷³⁸, *Muntazam* ve *Şezerât*'ta zikredildiği gibi “Kettânî” değildir.⁷³⁹

1.3.6.12. Ebu'l-Kâsım İsâ b. Ali b. İsâ b.Dâvûd b. el-Cerrâh (391/1000)

Radî'nin hadis hocası olup *el-Mecâzât*'ında onun adını zikretmektedir.⁷⁴⁰ Onun hadis şeyhidir.⁷⁴¹ İbnu'l-Cevzî kendisinin terceme-i halini yazmış, hadis ve mantık ilminde bilgili bir kimse olduğunu söylemiştir. el-Ezherî ve es-Saymerî ondan rivayette bulunmuşlardır. Bu özelliklerine ilaveten şair bir zattır.⁷⁴²

1.3.6.13. Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Esedî el-Ekfânî (405/1014)⁷⁴³

el-Gadîr müellifi el-Emînî ondan bahsetmektedir. Âlim bir zat olup Babu't-Tâk ve el-Mansûr şehrinin kadılığını yapmıştır. Daha sonra Bağdat kadılığı görevi de kendisine tevdi olunmuştur.⁷⁴⁴ Radî, Ebu'l-Hasan el-Kerhî'nin “*Muhtasar*” ını ondan okumuştur.⁷⁴⁵

⁷³³ Bkz. Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 85, 145

⁷³⁴ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁷³⁵ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 97; *el-Ğadîr*, IV, 184

⁷³⁶ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 242

⁷³⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 185; el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁷³⁸ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 242 (196. hadis)

⁷³⁹ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 99

⁷⁴⁰ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 241 (195. hadisi şerh ederken)

⁷⁴¹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 185

⁷⁴² Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 98

⁷⁴³ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 185; Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 99

⁷⁴⁴ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 99

⁷⁴⁵ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

1.3.6.14. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. Muhammed et-Taberî el-Fakîh el-Mâlikî (393/1002)⁷⁴⁶

Maliki fakihi olup kıraat ilminde şeyh olarak kabul edilirdi. Radî gençlik dönemlerinde ona öğrencilik yapmış⁷⁴⁷ ve ondan kur'ân (kıraat) okumuştur.⁷⁴⁸ Bihar'ın yeni baskısının mukaddimesinde de bu şekilde verilmektedir.⁷⁴⁹ Radî'nin Ehl-i Sünnet'ten bu hocası ona kendi ailesiyle birlikte oturması için evini vermiştir. Radî önce hediye kabul etmediğini söyleyerek onun teklifini reddetmek istemişse de hocasının ısrarı üzerine daha sonra kabul etmiştir.⁷⁵⁰

1.3.6.15. Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummanî⁷⁵¹

Minhacu'l-Berâe Mukaddimesi, s. 34 te aynı isim ancak değişik nisbetle (er-Rummânî/er-Rib'î) iki ayrı hocasının adı verilmektedir.

1.3.6.16. Sehl b. Ahmed b. Abdillâh b. Sehl ed-Dîbâcî (385/995)⁷⁵²

Radî *Mecazât*'ında onun adını zikretmiş⁷⁵³ ancak el-Emînî *Mevsûât*'ında (*el-Ğadîr*'de) ondan bahsetmemiştir. Muhammed Abdulğânî Hasan, *Telhisu'l-Beyân*'ın mukaddimesinde onun adını zikretmiş⁷⁵⁴ ve *Lisânu'l-Mizân*'da hakkında malumat bulunduğu işaret etmiştir. İbn Hacer *Lisânu'l-Mizân*'da ondan bahsetmekte ve 385 yılında öldüğüne işaret etmektedir. İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre el-Ezherî ve daha başkaları bu zata Şîlik ve yalancılık nisbet etmişlerdir.⁷⁵⁵

1.3.6.17. eş-Şerîf el-Murtazâ (436/1044)⁷⁵⁶

⁷⁴⁶ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁷⁴⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 185

⁷⁴⁸ Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 98

⁷⁴⁹ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 183-185 (el-Emînî on dört hocasının ismini vermektedir); el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁷⁵⁰ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 35; el-Kûhkemerî, A.g.e, 26

⁷⁵¹ el-Kûhkemerî, A.g.e, 34

⁷⁵² Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 99

⁷⁵³ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 241. Radî işaret edilen yerde bu hocasından hadis rivayet etmektedir.

⁷⁵⁴ Bkz. Azîz Seyyid Câsim, *el-İğtirâb*, 99

⁷⁵⁵ Bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, III, 117 (no: 397)

⁷⁵⁶ Radî'nin ağabeyi olan Murtazâ hocaları arasında ismen zikredilmemekle birlikte, talebelik yıllarında aradaki yaş farkı sebebiyle ondan ders aldığı düşünmekteyiz. Murtazâ'yı burada hocaları arasında zikretmemizin sebebi, Radî'nin ondan istifade ettiğini ve fikirlerinin aynı kaynaktan beslenerek şekillendiğini düşünmemizdir. Ayrıca Murtazâ'nın gerek hadis, gerekse fıkıh konularında daha belirleyici görüşleri olduğu gibi, kitaplarında usûl konularına dair daha fazla malzeme bulunmaktadır. Bu da Murtazâ'nın ilim yönünden Radî'den önde olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten her ikisinin de ilim aldıkları ortam ve hocalar hemen hemen aynıdır.

Adı Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hüseyn eş-Şerif el-Murtazâ'dır. Murtazâ 355/966 yılı Recep ayında doğmuş ve 436/1044 yılı Rebiu'l-Evvel ayı yirmi beşinci günü Bağdat'ta vefat etmiştir. Yaşca Radî'den büyük olması hasebiyle muhtemelen ona hocalık ta yapmıştır. Hocaları Şeyh Müfîd gibi Kur'ân'ın tahrifi konusunda Şîa'nın bilinen inancını şiddetle reddeden kimselerdendir. Hocası Şeyh Müfîd'den sonra İmâmiyye'nin reisliği makamına geçmiştir. Eserleri ve görüşleri İmâmiyye Şîa'sı nezdinde muteber olan bir kimsedir. İmâmiyye akaidi ve İmâmiyye'nin görüşleri onun kitaplarında korunmuştur. İbnu'l-Esîr, Murtazâ'yı H. dördüncü asrın iki Şîf müceddidinden birisi olarak saymaktadır. İbn Hallikân'da Murtazâ'nın bütün ilimlerde İmâm olduğunu kabul etmektedir. Fazileti ve ilminin genişliğine birçok kimse işaret etmekle beraber İbn Hallikân (681/1282) onu Hz. Ali üzerine yalan uydurmakla suçlamıştır. İbn Hallikân, *Nehcü'l-Belâğa*'yı Radî'nin yanı sıra ona da nisbet etmiş ve uydurmakla itham etmiştir. H. 435 yılında vefat etmiş ve kendi te'lifleri de dâhil olmak üzere geride otuz bin ciltlik bir kütüphane bırakmıştır.⁷⁵⁷ Her ne kadar *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifi bizin tesbitimize göre Şerîf Radî ise de eserini te'lif ederken Murtazâ ile zaman zaman istişare ettiği ve fikir alış verişinde bulunduğu muhakkaktır. Murtazâ, *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen ve Şıkkıyye adıyla da bilinen üçüncü hutbe için müstakil bir şerh yazdığına göre, *Nehcü'l-Belâğa*'daki metinlere karşı tamamen ilgisiz kalmış birisi olarak değerlendirilemez.⁷⁵⁸ Sahabeye bakış açısı Radî'den farklı olarak olumsuz olan Murtaza hakkında es-Safedî, İbn Burhân en-Nahvî'den naklen şöyle bir olay nakletmektedir: “İbn Burhân Murtazâ'nın yüzü duvara dönük bir halde şöyle diyerek kendisini kınadığını duymuştur: “Ebû Bekir ve Ömer hilâfet işini üstlendiler ve adaletli oldular. Kendilerinden (ümmete karşı) merhametli olmaları istendi onlar da merhametli oldular. Ben ise onlar Müslüman olduktan sonra irtidat ettiler diyorum.”⁷⁵⁹

⁷⁵⁷ Bkz. el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa*, I, 19-20'inci sayfa dipnotları

⁷⁵⁸ Abdullatîf el-Kühkemerî, *Minhacu'l-Berâe Mukaddimesi*'nde Radî'nin hocaları arasında **Ebû Nasr el-Ğâzî**'nin adını da vermekte ve “Kitabının sonunda âmmeden olan hocalarını zikrederken onun adını vermiştir” demektedir. (Bkz. el-Kühkemerî, A.g.e, 33-34). Ancak bu bir yanlışlık eseri olsa gerektir. Çünkü Radî'nin bu isimde bir hocası yoktur. er-Râvendî *Minhâcü'l-Berâe*'nin sonunda bu zatın ismini kendi senedi içerisinde vermektedir. (Bkz. Kutbuddîn er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, III, 552). Ebû Nasr el-Ğâzî, er-Râvendî'nin meşâyihinden ve Radî'den rivayette bulunanlardır. Dönem itibariyle Radî ile el-Ğâzî arasında yarım asrı aşkın zaman farkı vardır. Bu sebeple de o Radî ile bizzat görüşmüş birisi değildir.

⁷⁵⁹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XX, 231

1.3.7. Edebî Yönü

Şerîf Radî doğuştan yetenekli bir şâirdir. O bu yeteneğini çok küçük yaşlarda keşfetmiş ve şiir söylemeye başladığında henüz on yaşını biraz geçmiştir.⁷⁶⁰ Çok şiir yazan bir kimse olduğu için de “yazdığı şiirlerinin toplandığı *Divan*’ı dört cilt tutarındadır. Radî’nin edebî konulara ilgisi sadece şiir yazmakla sınırlı değildir. Onun *Meâni’l-Kur’ân* kitabı faydeli ve onun ilminin genişliğine işaret eden bir kitaptır.⁷⁶¹ Radî bu kitabında Kur’ân’ın edebî yönüne değinirken, *el-Mecâzâtü’n-Nebeviyye* isimli kitabında da Hz. Peygamber’in edebî yönüne değinmekte ve onun sözlerindeki anlatım güzelliklerine işaret etmektedir. Hatîb el-Bağdâdî de Radî’nin bu meziyetine işaret etmekte ve şöyle demektedir:

“Bana (Ömer b. Ravh) dedi ki, “o *Meâni’l-Kur’ân* konusunda benzerinin yazılması nadir (oldukça zor) olan bir kitap yazdı, kendisi iyi bir şairdir.⁷⁶² “Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Katib’den, Ebû Hüseyin b. Mahfuz’un (ki kendisi reislerden idi) huzurunda işittim şöyle diyordu; Edebiyat sahasında ilim sahibi bir topluluktan şöyle dediklerini dinledim; Radî Kureyş’in en iyi şairidir. İbn Mahfûz bunun üzerine şöyle dedi: Bu doğrudur, Kureyş’ten sözü güzel söyleyenler vardır ancak Kureyş’in şairleri azdır. Hem güzel hem de çok söyleyen ise Radî’dir.⁷⁶³

Se’âlebî’de onu methetmekte ve şöyle demektedir:

“Radî sadece zamanın yetiştirdiği en iyilerden değil aynı zamanda Irak’ın en soylu efendilerindedir.⁷⁶⁴ Bütün güzellikleri kendisinde bolca bulunduran bir şahıstır.⁷⁶⁵ Kureyş’in en iyi şairidir desem doğrudan uzak bir söz söylemiş olmam.”⁷⁶⁶ Az sayıda şair şiir söyleme sanatında Radî’nin seviyesine yetişmiştir. Radî’nin söylediği beyitlerin sayısı on yedi binden fazladır.⁷⁶⁷ Radî yaratılıştan kendisine verilen yeteneklerin yanısıra aile ve çevresinin de etkisiyle şiir yazmaya on yaş civarında başlamıştır.⁷⁶⁸ “Onun ilk şiirlerinden birisi hapiste iken babası için yazdığı şiirdir.

⁷⁶⁰ es-Seâlebî, *Yetîmetü’-d-Dehr*, III, 155

⁷⁶¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVII, 286

⁷⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 243

⁷⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 243; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, IV, 419

⁷⁶⁴ es-Seâlebî, *Yetîmetü’-d-Dehr*, III, 155

⁷⁶⁵ es-Seâlebî, *Yetîmetü’-d-Dehr*, III, 155

⁷⁶⁶ es-Seâlebî, *Yetîmetü’-d-Dehr*, III, 155

⁷⁶⁷ Bkz. Özel, Mustafa, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX, 4, İstanbul 2010

⁷⁶⁸ Bkz. es-Seâlebî, *Yetîmetü’-d-Dehr*, III, 155; Muhsin el-Emîn, *A’yânu’ş-Şîa*, IX, 217

Nehcü'l-Belâğa şerhi olan *Minhâcu'l-Berâe*'yi tahkik edip önsöz yazan Abdullatîf el-Kûhkemerî Radî'nin edebi yönünü şu sözlerle methetmektedir:

“Şiir sanatını bilenler Radî'nin şiirde yüksek bir konumu olduğunu kabul etmektedirler. Şâirler arasında onun muâdili gerçekten de çok azdır. Radî şiirin bütün türlerinde bolca örnekler yazmıştır. Onun şiirlerini incelediğimizde başkasında bulunmayan bir özellikte olduğunu görürüz. Onun şiirlerini vasfetmek zor gelir. Çünkü güzel şiir, güzel insan gibidir. Güzele bakan zevk ehli kimse onun güzel olduğunu bilir fakat güzelliğinin sebeplerini ve ayrıntısını açıklamak ona zor gelir. Aynı şekilde selim bir tabiata sahip olan kişi de güzel bir kaside dinlediğinde onun güzel bir şiir olduğunu bilir fakat o şiirin güzel olmasının sebeplerini açıklamak ona zor gelir.”⁷⁶⁹ “Herhalde Radî Hz. Ali'nin sözlerine de böyle bakıyordu. Kendisine insanların en şairi kimdir diye sorulduğunda şöyle cevap vermişti: “İnsanların hepsi aynı tarz üzere gitmediler ki içlerinden en iyi olanı hemen bilinsin, âdil bir melik bile olsa durum budur” (yani herkesin başkasından ayrı bir tarzı vardır). Radî şairler arasında tek başına müstakil bir ekol gibidir desek yalan bir söz söylemiş olmayız.”⁷⁷⁰

Nesir konusunda da yetenekli olan Radî'nin elde mevcut eserlerinin incelenmesinden şunu söyleyebiliriz; Radî genellikle edebî konuları kapsayan eserler kaleme almıştır. Onun Kur'ân ve hadis sahasında yazdığı eserlerde de yine edebî tahlillerin ön plana çıktığı görülmektedir. Kardeşi Murtazâ da divan sahibi bir şair olmasına rağmen o eserlerinde daha ziyade fıkıh ve akaid konularını işlemekte ve Radî gibi her vesileyle edebî tahlillerde bulunmamaktadır. Bu nedenle “*Şayet Radî olmasaydı Murtazâ insanların en şairi olurdu. Murtazâ olmasaydı Radî insanların en âlimi olurdu*” denilmiştir.⁷⁷¹

Radî şairliğinin yanı sıra aynı zamanda beliğ cümleler kuran bir kâtip ve kudretli bir inşâ ustasıdır. Onun üç cilt tutarındaki “Kitabu'r-Resâil”i kayıp olmakla beraber zamanında Arapça eserler içerisinde edindiği büyük itibar kaybolmamıştır. Bu gün için bu risalelerden sadece müelliflerin aktardığı bazı metinler vardır.

⁷⁶⁹ el-Kûhkemerî, A.g.e, 31

⁷⁷⁰ el-Kûhkemerî, A.g.e, 32. Bkz. Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 217

⁷⁷¹ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 218

Radî'nin gazelleri de diğer şairlerden farklıdır. Şairlerin geneli şiirlerinde yapmadıkları şeyleri söylerler ancak Radî gazellerinin çoğunda edebî uslûbe daha yakın durur. O şiirlerinde bir şeye takılıp kalmaz ve olmayan şeyleri söyleyip durmaz.”⁷⁷²

“Radî şiirlerinde fahr (övünme) ve hamasete çokça yer verir. Onun fahr ve hamaset konusundaki şiirleri o kadar çoktur ki bunları seçmek oldukça zordur. Çünkü her nereye baksanız onun bu tür şiirleri ile karşılaşsınız ve en güzeli bu diye birisini beğenip seçseniz başka bir yerde ondan daha güzeli ile karşılaşsınız.”⁷⁷³ Radî'nin coşkun şiirleri de çoktur. O şiirlerinde coşkun duygular ile çalkalanan ancak zamanın kendisini emeline ulaştıramadığı bir kimse gibidir.”⁷⁷⁴ Radî babasını methettiği bir kasidesinde övünme ve hamaset konusunda çok daha ileri gider ve edebi de gözeterek kendisini babasına tafdil ederek şöyle der:

Geçen geçti benden önce geldim işte ardından/Son hedefe gidiyorum koşarak
ben heyecanla

Şayet babalık hakkı olmasa keserdim bağımlı/Fakat acziyetten başkadır
tevekkufumun sebebi⁷⁷⁵

Bütün bu hamasetle birlikte Radî Halife Tâî'nin 381 yılı Şaban ayında⁷⁷⁶ tutuklandığı gün kaçıp kurtulmaya imkân bulduğu için, kadıların, orada hazır olan eşraf ve diğer kimselerin içine düştüğü elbiselerin soyulması ve aşağılanma belasından kurtulduğu için övünür ve şiirinde bunu dile getirir.⁷⁷⁷

Muhsin el-Emîn Radî'nin edebî yönünü methederken onun şiir ve şairlik mesleğindeki farkını şu sözlerle anlatmaktadır:

⁷⁷² Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 218

⁷⁷³ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 219

⁷⁷⁴ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 219

⁷⁷⁵ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 216

⁷⁷⁶ Radî, *Dîvân*, II, 865

⁷⁷⁷ Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 80; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII, 5; Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 220. Şiir için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 865. Büveyhî Sultanı Bahâu'd-Devle h. 381 yılında hazinesinde askere dağıtacak mal kalmadığı için Halife Tâî'nin malına el koymaya karar vermiş ve ziyaret bahanesiyle huzuruna girerek onu tutuklamış, hilafet görevinden azlederek yerine Kâdir Billâh'ı getirmiştir. Bu esnada Halife'nin huzurunda bulunan adamları ve eşraftan olan kimseler de bu olaydan nasiplerini almışlar ve üzerlerindeki elbiseler çıkartılıp alınarak küçük düşürülmüşlerdir. Radî bu esnada ne olduğunu tam bilemediğimiz diplomatik bir tavırla (belki de onurlu olarak kabul edilemeyecek bir tavırla) Adududdevle ve adamlarının hakaretlerinden kurtulmuştur. Daha sonraki dönemlerde Radî ile Bahâu'd-Devle'nin arasının çok iyi olduğu, onun için şiirler yazdığı, hatta onun döneminde halife olma arzusuna kapıldığı düşünülürse bu durum Radî'nin ikircikli davrandığı şeklinde yorumlamaya da müsait hale gelebilir. (Radî'nin halifenin azline şahit olması sebebiyle bu durumu vassafettiği 381 Şaban ayında yazdığı bir şiiri için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 865).

“Radî’nin hiciv şiirleri de diğer şairlerden farklıdır. O hicvettiği kişiye seslenirken çirkin sözler, edepsiz lafızlar kullanmaz ve hicvettiği kişinin ismini söylemez. Radî şiirlerinde dostlarına karşı da vefalıdır. Onun İbn Leyla denilen asıl adı Amr künyesi ise Ebu’l-Âvâm olan bir dostu vardır. Radî çeşitli kasidelerinde bu dostunu över. Bu zat Arap emirlerindedir ancak meşhur birisi değildir. Müerrihler bu zattan bahsetmezler ancak biz bu zat ile Radî arasında onun övgüsünü kazanacak bir dostluk olduğunu söyleyebiliriz. Yine Radî ile aralarında zaman zaman ziyaretleşmeler olan bir a’râbî dostu öldüğünde onun hakkında da ismini vermeden mersiye yazmıştır. İbn Cinnî Radî’nin bu kasidesini şerh etmekte ve bu konudaki maharetinden dolayı onu övmektedir. Radî aralarında dostluk olan İbrahim b. Nasiruddevle’nin ölümünden sonra onun için de uzunca bir kaside ve mersiye yazmıştır. Halife Tâî’nin ölümünden sonra da bir mersiye yazmıştır. Hayatta olan için yazılan şiir mal ve makam beklentisi için olabilir ancak bir kimsenin ölümünden sonra yazılan mersiye ancak vefa sebebiyle olabilir. Radî kendi asrındaki halife ve melikleri de methetmiş ve şairlerin övdükleri kimseler hakkında adet olan tarz üzere şiirler yazmıştır ancak övgüde aşırıya kaçmamıştır.”⁷⁷⁸ Radî’nin halife ve meliklerle irtibatı devam etmiş ancak onun irtibatı diğer şairler gibi olmamıştır. Şairler hedeflerine ulaşmak için birisini methederler ancak hedeflerine ulaşamazlarsa aynı kişiyi bu sefer doğru yanlış zemmetmeye başlarlar. Radî şiirlerinde bu yolu takip etmemiştir.⁷⁷⁹

Radî o dönemde kınama sebebi olacak şekilde Ebû İshak es-Sâbî’yi de mersiyesinde zikretmiştir.⁷⁸⁰ Radî’nin Ebû İshak es-Sâbî gibi ğayr-i müslim bir kişiyle bile yakın dostluk kurarken ön plana çıkan etkenlerden birisi de hiç şüphesiz onun güçlü bir edip olmasıdır. Radî bu gibi insanlar ile konuşmak ve yazışmaktan özel zevk alan birisidir. Radî akrabalarından, ehl-i beytinden küçük büyük, erkek kadın herkes için şiirler yazmıştır. Özellikle de Hz. Hüseyin için birden fazla mersiye yazmış ve onun için sıcak gözyaşları dökmüştür. Radî ister Şîî olsun isterse olmasın, ister arap ister acem yahut müslim veya ğayr-i müslim olsun herkes için mersiye kaleme almıştır. Arkadaşı Ebû İshak İbrahim b. Hilal es-Sabii öldüğünde -ki Sabii dinindedir- onun için de ağlamıştır. Radî ile onun arasında zaman zaman edebi konularda görüşmek için bir araya gelmeler oluyordu. Onunla aralarında şiirler mektuplar ve nesirler yazılmıştır.

⁷⁷⁸ Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şîa*, IX, 220

⁷⁷⁹ Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şîa*, IX, 221

⁷⁸⁰ Muhsin el-Emîn, *A’yânu’s-Şîa*, IX, 220

Ebû İshak'ın ölümü üzerine Radî'nin yazdığı mersiye en güzel mersiyelerden sayılır.⁷⁸¹ Radî annesi, kız kardeşi, babası, yeğenleri ve bazı dostlarının ölümü üzerine mersiyeler yazmıştır ki bu şiirleri onun Divan'ında mevcuttur. Radî kendisine yöneltilen eleştirilere aldırış etmeden Ebû İshak hakkında başka şiirler de yazmıştır. Hatta o aralarında ahlak açısından oldukça büyük farklar bulunan Hüseyin b. Ahmed b. el-Haccâc⁷⁸² isimli meşhur şair için de mersiye kaleme almış ve bu sebeple de kınanmıştır.⁷⁸³

Radî, Ömer b. Abdilaziz için de mersiye yazmıştır.⁷⁸⁴ Radî bu şiirinde onun kabrini görmekten ve onun için gözyaşı dökmekten bahsetmektedir.⁷⁸⁵ Radî ayrıca hikmet ve zühtü konu edinen ve zamandan çokça şikâyet eden şiirler yazmıştır.

Radî'nin Divan'ında ki methiye kasidelerinin bazıları halife ve meliklere yazılmıştır. Ancak onun methiyelerinin çoğu babası ve Ehl-i Beyt içindir. O şiirlerinde methiyeyi sıkça kullanır çünkü babasını ve Ehl-i Beyt'i övdüğü zaman bunlar vesilesiyle kendisini de övmektedir. Hatta Radî Halifeyi veya bir başkasını methettiğinde bile bunu aracı kılarak kendisini de metheder. O Halife Kâdir hakkında yazdığı şiirinde şöyle demektedir:

*Emiru'l-Mü'minîn'e*⁷⁸⁶ atfen biz / Ulu bir ağacın (parçasıyız) ayrılmayız

Övünçte aramızda fark yoktur / Hepimiz şerefte aynı kökteniz

Ancak hilafet senindir ben / Ondandır mahrumum sen ise sahip⁷⁸⁷

Radî'ye göre fahr (övünme) her şeyden önce onun kanında akan arap aristokrasisi'nin eseridir.⁷⁸⁸

⁷⁸¹ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 222

⁷⁸² 391 yılı Cemadiyelahire Ayında Nîl'de ölmüş ve cenazesi Bağdat'a getirilmiştir. Bkz. Radî, *Dîvân*, II, 862

⁷⁸³ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 222. Şiir için bkz. Radî, *Dîvân*, II, 862, 863, 864

⁷⁸⁴ Radî'nin Ömer b. Abdi'l-Aziz için yazdığı mersiye için bkz. *Dîvân*, I, 169

⁷⁸⁵ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 223. İmam Cafer-i Sadık, Ömer b. Abdi'l-Aziz'den *sâlih bir kul* diye bahsettiği için o Şiîler tarafından diğer Emevi Sultanları gibi değerlendirilmemektedir.

⁷⁸⁶ Şiî kökenli olmasına rağmen Radî'nin şiirinde Sünnî bir Halife için söylediği bu ifade dikkat çekmektedir. Bu şiirin yazıldığı dönemde Bağdat Büveyhîler'in idaresi altındadır. Bu sebeple Abbasi halifesinin Radî veya ailesini ciddi bir sebep olmaksızın cezalandırması da pek mümkün değildir. Bu durumda Radî'nin Halife'yi bu şekilde övmesi dikkat çekicidir.

⁷⁸⁷ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 223 (Ondan âtılm sen ise ma'tûk) şeklinde. es-Safedî'nin naklettiğine göre Radî'nin halifelğe heveslendiğine işaret olarak da yorumlanabilecek bu şiiri halifeye ulaştığında "Radî'nin burnu yerde sürtülsün" demiştir. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 278

⁷⁸⁸ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, IX, 222

Muhsin el-Emîn, Radî'nin şairlik konusunda hakettiği ilgiyi göremediğini söylemekte ve bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

“Radî şiirde ve nesirde bu derece usta iken insanlar nazarında buna mütenasip bir şekilde yer edinememiştir. İnsanların Radî'nin şiirlerine diğer meşhur şairler kadar rağbet etmemesinin çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden en önemlisi Radî'nin ahlaki (yaratılışı) ve sanatına işlemiş olan Arap Aristokrasisi'dir. Radî'nin âmme ve insanların çoğunluğuyla ihtilattan uzak durması, ciddi ve vakarlı bir yol anlayışına (tarza) sahip olması şiirlerinin şöhrete ulaşamamasının sebeplerindendir. Radî'nin kişiliği, dini reisliği, fıkıh ve tefsir âlimi olması onun Ebu'l-Alâ ve Ebû't-Tayyib'in şiirlerinden farklı bir tarz benimsemesine sebebiyet vermiş ve onun şairliği bu âlim kimliğinin gölgesinde kalmıştır.”⁷⁸⁹

Muhsin el-Emin her ne kadar bu değerlendirmeleri yapmaktaysa da bize göre din âlimi olmak halk nezdinde kabul gören bir şâir olmaya engel değildir. Ancak Radî'nin şiirlerine yansıttığı soyu soppu ile aşırı derecede övünmesi ve kendisini üstün görmesi (yani sanatı halktan ziyade kendisi için kullanması), bunun yanında bir de saray şairi olması, halife ve melikleri övmeye aşırıya kaçması göz önünde bulundurulursa, bütün bunların onun insanlar nezdinde kabul görmesini zorlaştıran en önemli etkenler olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.8. Hadisçiliği

Şerîf Radî'nin yaşadığı zaman dilimi, hadis ilminin ana kaynaklarının yazıldığı yani tedvîn ve tasnif dönemlerinin bittiği ve hadis şerhçiliğinin başladığı bir zaman dilimidir. Hatta hadis usulüne dair ilk sistematik ve müstakil eser olan “*el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*” isimli eseri te'lif eden Hasen b. Abdirrahmân er-Râmhürmûzî'nin 360/971 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulursa, bu dönemde Sünnî hadis ıstılahları da teşekkül etmiş demektir. Hocalarının çoğunluğu Ehl-i Sünnet inancına sahip âlimler olan Radî dolayısıyla usûl-i hadîs ilmini de o günkü manada tam olarak bilmektedir. Bu sebeple kullandığı hadislerde cerh ve ta'dîl kâidelerini tam olarak işletmesi ve mevzu hadislere eserlerinde yer vermemesi, zayıf hadislerin zayıflık noktalarına da işaret etmesi gerekmektedir.

⁷⁸⁹ Bkz. Muhsin el-Emîn, *A'yânu'ş-Şîa*, IX, 224

Şerîf Radî'nin hadisçiliği konusunda bize en fazla malzeme sunan eseri *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'sidir. Bu eser 446 sayfadan oluşmakta ve toplam 361 hadis şerhedilmektedir. Radî genellikle edebî tahliller yapmakla beraber gerek gördüğü yerlerde fıkıh ve kelim konularına da girmekte, zaman zaman da bazı kimselerin görüşlerine itirazlarda bulunmaktadır. *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'nin bir diğer önemi de Radî'nin bu eserinde bazı hocalarının ve onlardan okuduğu kitapların isimlerini zikretmesi ve usûl konularına dair bazı kaidelere işaret etmesidir. Bir diğer dikkat çeken husu ise Radî'nin *el-Mecâzât*'ında şerh ettiği hadislerin çoğunluğunun Sünnî kaynaklarda geçen hadisler olmasıdır. Ayrıca Radî İmâmların sözünü Şîî anlayıştaki gibi merfû hadis yerine koyarak zikretmemekte ve şerh ettiği hadisler arasında böyle bir rivayete yer vermemektedir. Bu açıdan baktığımızda onun kesinlikle bilinen anlamda bir Şîî hadisçisinden farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Radî *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'de üç yerde *Nehcü'l-Belâğa*'ya atıfta bulunmakta ve “*bu sözü Nehcü'l-Belâğa isimli eserimizde zikrettik*” demektedir.⁷⁹⁰ Bu durumda Radî *el-Mecâzât*'ını *Nehcü'l-Belâğa*'dan sonra yazmış veya en azından atıfta bulunduğu kısımları yazmış demektir. *Nehcü'l-Belâğa*'nın yazımı yaklaşık on beş sene sürüp Radî'nin ölümünden altı yıl önce tamamlandığına göre *el-Mecâzât*'ındaki görüşlerinin onun son görüşleri olduğunu söylememiz mümkündür.

Radî hadis usulü konularına sıkça giren bir âlim olmadığı gibi, onun bu konuya dair müstakil bir eseri de yoktur. Radî'nin ağabeyi Murtazâ'nın *haber-i vâhidler* konusunda çok katı bir tavır benimsediği ve itikadi konularda akli bu rivayetlerin önüne geçirdiğine daha önce haber-i vâhidler konusunu işlerken değinmiştik. Küçük kardeş Radî'de senesinde sorun olduğunu belirttiği bir hadisi açıklarken *haber-i vâhidler* konusunda şöyle demektedir:

“Bu haber şayet sahih olsaydı, akla muvafık olarak te'vîl edilmesi gerekirdi. Buna ilaveten bu haber durumu malûm olduğu üzere *haber-i vâhidlerdendir*. Bu sebeple (dinde delil olarak) kabulü caiz değildir. Çünkü tek başına rivayette bulunanların haber verdiği şey konusunda hata yapması ve naklettiği haber konusunda yalan söylemiş olması mümkündür. Dinimizde bir veçhile hata yapmanın mümkün olduğu bir delille (yani haber-i vâhidle) kesin bir hüküm vermek câiz değildir. Çünkü biz o habere inandığımızda (o haberi kesin doğru olarak kabul ettiğimizde) asılsız bir şeye inanmış

⁷⁹⁰ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 67, 199, 251

olup-olmadığımızdan veya yalan bir habere inanmış olmadığımızdan emin olamayız. Biz *âhâd haberlerle* ancak furû-i dîn ve zann-ı ğâlib ile amel etmenin caiz olduğu konularda amel ederiz.”⁷⁹¹

“Kâdî'l-Kudât Ebu'l-Hasen Abdulcebbâr b. Ahmed'den okuduğum dersde *ru'yetullah* konusunu işlerken *haber-i vâhidle* ilgili olarak; “**Haber-i vâhidin kabul edilebilmesinin şartı râvîsinin âdil olmasıdır**” ta'likini (notunu) yazmışım. Bu haberin râvîsi Kays b.⁷⁹² Ebî Hâzim yoluyla Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'dir (51/671).⁷⁹³ Kendisi (Cerîr) Emîru'l-Mü'minîn Ali'ye münharif olanlardandır (ondan ayrılanlardandır).⁷⁹⁴ Onun Hâricîlerden olduğu da söylenmiştir. Bu durum onun adalet vasfını ortadan kaldıran ve rivayetinde töhmet edilmesini gerektiren bir durumdur. Buna ilaveten ölümünden önce aklî melekelerinde bir sorun olmakla da itham edilmiştir. Bununla birlikte o, çok rivayette bulunmuş bir kimsedir. Ancak onun bu haberi⁷⁹⁵ teyiz kabiliyetini yitirmeden önce mi yoksa sonra mı rivayet ettiği de bilinmemektedir. Bu sayılanların hepsi onun haberini kabul etmeyi engellemekte ve rivayet ettiği haberi terk etmeyi (atmayı) gerekli kılmaktadır.

⁷⁹¹ Bkz. Radî, A.g.e, 48

⁷⁹² Elimdeki pdf olarak yayımlanmış nüshada **ibn** yerine burada **bihî** yazılmış olup, yazanın hatası olsa gerektir.

⁷⁹³ Yemenli Becîle kabilesinin reisi olan Cerîr Mekke'nin fethinden önce kendi araştırmaları sonunda Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğunu anlayarak ona iman etmiş, Becîle kabilesini de Müslüman olmaya ve Medîne'ye bir heyet göndermeye ikna etmiştir. Hz. Ebû Bekir Rasulullah'ın vefatından sonra irtidat eden Has'am ve Becîle kabileleri üzerine göndermiş kendi kabilesi Becîle'den irtidat edenler onun uyarısı üzerine tekrar Müslüman olmuşlardır. Kendisine tevdi olunan görevlerden hareketle Cerîr'in Hz. Ömer'in yanında da büyük bir itibarı olduğu anlaşılmaktadır. Cerîr Hz. Osman'ın halifelîği zamanında Kûfe Valisi Muğîre'ye bağlı olarak bir süre Hemedân valiliği yapmış ve Hz. Osman Fırat kenarındaki **Savâfi** topraklarından bir kısmını ona **iktâ** etmiştir. Hz. Ali Cemel Vakası'ndan sonra 36/656 yılında Cerîr'i, kendisine biata davet etmesi için Muaviye'ye göndermiş, döndüğünde “*Lâ ilâhe illallah*” diyenlerle savaşmayacağını bildirerek iki tarafa da katılmadan Cezîre'deki Karkisiye'de uzlete çekilmiştir. Müslüman olmasından itibaren Hz. Peygamber'in kendisini huzuruna girmekten hiç menetmediğini ve her gördüğünde tebessüm ettiğini söylemiştir. Cerîr'den mükerrerleriyle birlikte 100 kadar hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan onu *Sahîh-i Buhârî*'de, on dördü *Sahîh-i Müslim*'dedir. Cerîr bunların bir kısmını doğrudan Hz. Peygamber'den, bir kısmını da Hz. Ömer ve Muâviye'den rivayet etmiştir. Ondaki hadis rivayet edenler arasında dört oğlu İbrâhîm, Münzir, Ubeydullâh ve Eyyûb ile Enes b. Mâlik, Kays b. Ebû Hâzim, Şa'bî, Ebû İshâk es-Sebî'i ve başkaları zikredilebilir. Daha geniş bilgi için bkz. Fayda, Mustafa, “*Cerîr b. Abdullâh*”, *DİA*, VII, 410-411, İstanbul 1993

⁷⁹⁴ Radî'nin bu söylediğinden hareketle şu anlaşılmaktadır: Ona göre râvî'nin âdil olabilmesi için Hz. Ali'ye muhalefette bulunmaması gerekmektedir. Kendisi Cemel ve Sıffin savaşlarında tarafsız kalmış olan Ebû Hureyre, Abdullâh b. Amr b. el-Âs, Abdullâh b. Mesûd, Enes b. Mâlik gibi sahabeleri cerhetmediği hatta bazılarının sahih olarak nitelediği hadisler aktardığına göre burada Cerîr b. Abdillâh hakkında söyledikleri çelişki gibi gözükmemektedir. Şayet onu önceden Hz. Ali'nin yanında yer alırken sonradan ayrıldığı ve tarafsızlar safına geçtiği için eleştirmek teyze kanaatimize göre bu da başka bir çelişkidir.

⁷⁹⁵ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 48

Bu konuda ben de (Radî) şöyle derim; Kâdî'l- Kudât'ın⁷⁹⁶ dediği gibi haber-i vahidin kabul edilebilmesi için râvînin adil olması şartına ilaveten, rivayet edilen haberin seleften gelen rivayetlere de aykırı olmaması gerekir. Seleften birçok kimseden bu haberin râvîsine muhalif rivayetlerde bulunulmuştur. Bunlardan birisi de sahabenin seçkinlerinden İrbâd bin Sâriye es- Sülemî'dir (75/694).⁷⁹⁷ Onun şöyle dediği rivayet edilmiştir;

“Her kim Muhammed Rabbini gördü derse yalan söylemiştir.”

Yine Peygamber'in bazı zevcelerinden⁷⁹⁸ şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“Her kim Muhammed Rabbini görmüştür derse Allah'a büyük bir iftirada bulunmuştur.” O, bunu bazı insanların “ve lekad raâhu nezleten uhrâ”⁷⁹⁹ ayetiyle ilgili olarak burada (adalet ehli⁸⁰⁰ kimselerin dediği gibi Cebrail'i görmek) değil, Allah'ı görmek kastedilmiştir görüşüne zahib olması üzerine söylemiştir.”⁸⁰¹

Radî'nin burada söylediklerini esas aldığımızda hadisin sıhhatini ve râvîlerin güvenilirliğini tespit etme konusunda son derece dikkatli olduğu görülmektedir. Hatta buradan hareketle sıhhat yönünden sağlam olmayan bir rivayetle ihticada bulunmayacağı da söylenebilir. Ancak kaide olarak bunu söylemekle beraber Radî'nin rivayet ettiği her haberi bu şekilde incelediğini söylemek mümkün değildir. Radî *Hasâisu'l-Eimme* isimli kitabında Hz. Ali'nin faziletine dair birçok uydurma rivayeti eleştirmeden nakletmektedir. Ayrıca *Nehcü'l-Belâğa*'da Hz. Ali'ye isnat ettiği sözlerde bu kaideyi uygulamamıştır. *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen uydurma metinleri ve merfû hadisleri naklederken belirleyici olan âmil bu kaideden ziyade mezhep kaygısı olmaktadır. Gerçi bu durum sadece ona mahsus bir zâfiyet değildir. Mesela sûfiyyeden olan bazı âlimler de tasavvuf büyüklerinin eserlerinde geçen zayıf ve uydurma

⁷⁹⁶ Kadî Abdulcebbâr

⁷⁹⁷ Ebû Necîh el-İrbâd b. Sâriye es-Sülemî 'akîr olduğundan ehl-i suffe arasında yaşadı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Humus'a yerleşerek zâhidâne bir hayat sürdürdü. İrbâd'ın 75/694 yılında veya Abdullâh b. Zübeyr b. Avvâm'ın Emevî'lerle mücadele ettiği yıllarda öldüğü de söylenmiştir. İrbâd, Resûl-i Ekrem'den, Ebû Ubeyde b. Cerrah'tan rivayette bulunmuş, kızı Ümmü Habîbe, sahabedeb Ebû Umâme el-Bâhilî, muhadramûndan Cübeyr b. Nüfeyr, tabiinden Abdurrahman b. Amr es-Sülemî, Abdullah b. Ebû Bilâl, Ebû Rühm es-Semâî, Habîb b. Ubeyd ve diğerleri de ondan hadis nakletmiş, rivayetleri Kütüb-i Sitte'nin dört süneninde yer almıştır. Bkz. Polat, Selahattin, “İrbâd b. Sâriye”, *DİA*, XXII, 438, İstanbul 2000

⁷⁹⁸ Radî burada Şîi geleneğinden esinlenerek Hz. âişe validemizin adını açıkça yazmaktan kaçınmaktadır.

⁷⁹⁹ Necm Süresi, 13

⁸⁰⁰ **Adâlet ehli, ehl-i adl:** Bu kavram önce Mu'tezile'nin kendisi için kullandığı bir kavram iken daha sonra Şîiler de kendileri için kullanmaya başlamışlardır.

⁸⁰¹ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 49

rivayetleri bildikleri hadis usulü kâidelerine göre değerlendirmemekte, hürmet ettikleri bu kimselerin kitaplarında geçmiş olmasını hadisin sıhhati için yeterli görmektedirler.

Radî'nin kaynaklarda zikredilen hocalarının çoğu Ehl-i Sünnet'e mensup âlimlerdir.⁸⁰² Ayrıca onun Şia içerisinde o güne kadar hâkim olan Ahbârî düşüncenin değişmesinde önemli etkisi olan Müfid ve ağabeyi Murtaza'nın talebesi olduğunu düşündüğümüzde Usûlî ekole mensup olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kanaatimize göre çeşitli ihtilaf ve sıkıntıları olan Ahbârî ekolün değişmesinde Sünnî ulemanın da çok önemli bir etkisi ve katkısı vardır. Çünkü İmâmlardan gelen rivayetleri sorgulamayı reddeden Ahbârî düşünce o güne kadar kendi hadis ıstılahlarını geliştirememiş, İmâmların ahbarını sahih, zayıf ve uydurma şeklinde bir taksime tabi tutmamıştır. Radî ve ağabeyi Murtazâ *haber-i vâhidleri* büyük oranda reddedip bunların itikat konusunda delil olamayacaklarını söylerken bu düşüncüyü hocaları Müfid'in yanı sıra Ehl-i Sünnet hocalardan aldıkları hadis derslerine borçludurlar demek yanlış olmasa gerektir. Hatta Radî'nin hocası Müfid'in adına ve eserlerine pek atıfta bulunmadığını buna karşılık Ehl-i Sünnet hadis hocalarının adını değişik yerlerde zikrettiği ve onlara atıfta bulunduğunu göz önüne aldığımızda; Ahbârî düşüncenin gerilemesinde, buna karşılık Usûlî düşüncenin hakim olmasında Sünnî ulemanın payının daha çok olduğunu da söyleyebiliriz.

Şerîf Radî *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'de verdiği her bir hadisin kaynağına işaret etmemekle birlikte mukaddime kısmında hadisleri; “bilinen *Ğarîbu'l-Hadîs* kitapları, meşhur *meğâzî haberleri*, muhaddislerin sahih *Müsned*'lerinden aktardığını, buna ilaveten Hz. Peygamber'in lafzı daha önce söylenmemiş müciz sözlerini seçtiğini, bunu yaparken de bazı hadisleri rivayet yoluyla bazı hadisleri de icâzet yoluyla elde ettiğini, bazı hadisleri de kitaplardan kıraat yoluyla aktardığını” açıklamaktadır.⁸⁰³

Radî'nin en çok istifade ettiği ve nakilde bulunduğu *Ğarîbu'l-Hadîs*, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (224/838) *Ğarîbu'l-Hadîsi*'dir. O *el-Mecâzât*'ında on yerde Ebû

⁸⁰² Radî'nin hocalarından Ehl-i Sünnet'e mensup olanlara misal olarak şu isimleri verebiliriz: Ebû Saîd Hasan es-Sîrâfî (368/978), Ebû Abdillâh Muhammed b. İmrân el-Merzubânî (384/994), Kâdî Abdulcebbâr b. Ahmed eş-Şafîî el-*Mu'tezilî* (415/1024) (*Mu'tezilî ve Şafîî*), Ebû Bekir Muhammed b. Musa el-Harizmî (403/1012), Ebû Hafs Ömer b. İbrahim b. Ahmed el-Kinânî (390/999), Ebu'l-Kâsım İsâ b. Ali b. İsâ b.Dâvûd b. el-Cerrâh (391/1000), Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. Muhammed et-Taberî el-Fakih el-Mâlikî (393/1002). Bu isimler Radî'nin bilinen hocalarının çoğunluğunu teşkil etmektedir. Şayet Murtazâ aynı hocalardan ders almadıysa (ki hocalarının en azından bir kısmı aynıdır) Şîlik konusunda Radî'ye göre daha aşırı ve taassub sahibi olması buna bağlanabilir.

⁸⁰³ Bkz Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 12

Ubeyd'in adını vermekte ve ondan nakillerde bulunmaktadır.⁸⁰⁴ Radî, *el-Mecâzât*'taki hadislerden 197, 219, 223, 225, 251, 263 ve 326 numaralı hadisleri Kâsım b. Sellâm'ın *Ğarîbu'l-Hadis*'ini kaynak gösterilerek nakletmektedir. Ayrıca Vâkidî'ye (207/822) de atıfta bulunmakta⁸⁰⁵, 42 ve 225 numaralı hadisleri de ondan nakletmektedir.

Radî sahabe konusunda müfrit Şîf düşünceye eserlerinde yer vermemektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisinin Ehl-i Sünnet hocalarının etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Radî bu hocaları yoluyla sahabeye kadar ulaşan senet zincirine sahiptir ve *el-Mecâzât*'ında naklettiği bazı hadisleri bilinen yazılı kaynaklardan nakletmek yerine kendi senediyle vermeyi tercih etmektedir.

Radî *el-Mecâzât*'ında dört yerde Ebû Hureyre'nin adını vermekte ve ondan hadis nakletmektedir.⁸⁰⁶ O, *el-Mecâzât*'ında şerh ettiği 197. hadisi Ebû Hureyre'ye kadar ulaşan *kendi senediyle* rivayet etmektedir.⁸⁰⁷ Bu Ehl-i Sünnet hadis hocalarının onun üzerindeki etkisini gösteren dikkat çekici bir örnektir. Radî, "*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*" hadisinin rivayet edildiği sahabe isimlerini zikrederken bu hadisin Ebû Hureyre'den de rivayet edildiğine işaret etmekte⁸⁰⁸ ayrıca bu hadisin bir vechini hocası Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân el-Merzubânî yoluyla Zeyd b. Erkâm'a kadar ulaşan kendi senediyle de rivayet etmektedir.⁸⁰⁹ 351 ve 352. sayfalarda da Ebû Hureyre'den hadis rivayet etmektedir.

Radî'nin *el-Mecâzât*'ında hadis rivayet ettiği bir diğer sahabî Abdullah b. Amr b. el-Âs'dır. Radî, *el-Mecâzât*'ta geçen 77⁸¹⁰ ve 196.⁸¹¹ hadisleri ondan rivayet etmektedir. Ayrıca 196. hadis olan "*İçki bütün kötülüklerin anasıdır*" hadisi Radî'nin Abdullah b. Amr b. el-Âs'a kadar ulaşan kendi senediyle rivayet ettiği bir hadistir.⁸¹²

⁸⁰⁴ Bkz Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 244, 245, 246, 289, 296, 298, 326, 338, 409

⁸⁰⁵ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 72, 298

⁸⁰⁶ Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 217, 244, 351, 352

⁸⁰⁷ Radî'nin senedi şu şekildedir: **Ömer b. İbrâhîm Ebû Hafs el-Makarrî**+Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Beğavî İbn bnt. Muni'+Dâvûd b. Reşîd+Velîd b. Müslim+an Evzât+an Kurre+an İbni Şihâb+an Ebî Seleme+an Ebî Hureyre

⁸⁰⁸ Bkz. Radî, A.g.e, 217

⁸⁰⁹ Bkz. Radî, A.g.e, 217-218

⁸¹⁰ Bkz. Radî, A.g.e, 109

⁸¹¹ Bkz. Radî, A.g.e, 242, 243

⁸¹² Bkz. Radî, A.g.e, 242-243. Radî'nin bu hadis için zikrettiği senedi şu şekildedir: Biz bu hadisi **Ömer b. İbrâhîm b. Ahmed el-Makarrî b. Hafs el-Kinânî**'den bize rivayet ettiği hadisler cümlesi içerisinde işittik+Ebû Bekr en-Nisâbü'rî+Ali b. İşkâb+Muhammed b. Rebîa+Hakem b. Abdîrrahmân b. Ebî Nuaym+an el-Velîd b. Ubâde+Abdullah b. Amr b. el-Âs. Not: Yukarıdaki senette Ebû Hafs olarak geçen hocasının adı burada İbn Hafs olarak geçmektedir. Bu durum müstensihlerden kaynaklanan bir hata olabilir.

Radî'nin *el-Mecâzât*'ında hadis rivayet ettiği bir diğer sahabî Abdullah İbn Mesûd'tur. Radî *el-Mecâzât*'ta 39, 253, 350. sayfalarda ondan rivayette bulunmakta hatta açıklamasını yaptığı 270. hadiste Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu taklit etmeyi tavsiye ettiği İbn Ümmi Abd'in, Abdullah b. Mesûd olduğunu söylemektedir.⁸¹³

Radî'nin hadis rivayet ettiği bir diğer sahabî de Enes b. Mâlik'tir. Radî *el-Mecâzât*'ında naklettiği 115. hadisin Enes'ten rivayet edilen uzunca bir hadisin parçası olduğunu söylemektedir.⁸¹⁴ Ayrıca *el-Mecâzât*'ta şerhedilen 195. hadis de Enes b. Mâlik'ten rivayet edilmektedir.⁸¹⁵ *el-Mecâzât*'ta 217 ve 316. Sayfalarda da Enes'den rivayet edilen hadisler bulunmaktadır.

Radî'nin hadis naklettiği bir diğer Sünnî âlim de Emevî halifesi Ömer b. Abdilazîz'dir (101/720). Radî "*Medîne'nin kötü kimseleri bünyesinde barındırmayacağı*" hakkında bir hadisi verirken bu hadisi onun Rasûlullah'tan rivayet ettiğini söylemektedir.⁸¹⁶

Radî kendi senediyle rivayet ettiği hadisleri; "*semi'nâ haze'l-hadîs*⁸¹⁷, *ravâhu lenâ*⁸¹⁸, *ehberanâ bi hâzihi'r-rivâyeti*⁸¹⁹, *ehberanâ bi hâza'l-hadîs*⁸²⁰ gibi lafızlarla vermektedir.

Hadîs şerhçiliği açısından Radî'ye baktığımızda onun hadisleri özellikle edebi yönden bir tahlile tabi tuttuğunu görmekteyiz. Kur'ân'da ve Hadislerde mecâz konusu Radî'nin ilgi ve uzmanlık alanıdır. Onun hem *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzi'l-Kur'ân* hem de *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'si bu ilginin meyvesidir. Radî'nin yazdığı bu eserlerin değeri onu *Nehcü'l-Belâğa* sebebiyle eleştiren ulemâ tarafından da kabul edilmekle birlikte *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'yi tahkik eden Tâhâ Muhammed ez-Zeynî onun mecâz olarak yorumladığı bazı hadisleri daha farklı yorumlamaktadır. ez-Zeynî, Radî'nin açıklamalarında mecâz, istiâre, kinâye diyerek açıklamalar yaptığını, istiâre ve

⁸¹³ Bkz. Radî, A.g.e, 352

⁸¹⁴ Bkz. Radî, A.g.e, 153

⁸¹⁵ Bkz. Radî, A.g.e, 241

⁸¹⁶ Bkz. Radî, A.g.e, 331

⁸¹⁷ Bkz. Radî, A.g.e, 242

⁸¹⁸ Bkz. Radî, A.g.e, 242

⁸¹⁹ Bkz. Radî, A.g.e, 217

⁸²⁰ Bkz. Radî, A.g.e, 241

148eşbih'in çeşitlerini tefrik etmediğini hatta bazen teşbih-i belîği, istiâre yaptığını bazen de mecâz-ı aklî'yi istiâre yaptığını söylemektedir.⁸²¹

Radî 79. Hadis olarak verdiği “*Ümmü’l-Kitâb (fâtîha) okunmayan her namaz noksandır*”⁸²² hadisinde istiâre olduğunu söylerken muhakkik ez-Zeynî teşbih-i belîğ⁸²³ olduğunu söylemektedir. Radî 97. Hadis olarak verdiği “*Hassân mü'minlerle münâfıklar arasında bir hicâz/ayraçtır. Münâfık olan onu sevmez, mü'min olan da ona buğzetmez*”⁸²⁴ hadisini açıklarken buradaki benzetmenin mecâz olduğunu söylemekte ancak ez-Zeynî buna itiraz ederek burada teşbih-i belîğ olduğunu söylemektedir.⁸²⁵ Yine Radî 102. Hadis olarak verdiği “*Cahiliyye işlerinden olan her şey ayaklarımın altındadır*”⁸²⁶ hadisinde mecâz olduğunu söylerken⁸²⁷ ez-Zeynî burada kinâye olduğunu söylemektedir.⁸²⁸ Radî 22. Hadiste⁸²⁹ istiâre var derken ez-Zeynî mecâz-ı aklî olduğunu söylemektedir.⁸³⁰ Radî 215. Hadiste⁸³¹ istiâre var derken ez-Zeynî burada da teşbih-i belîğ olduğunu, Radî'nin teşbih-i belîği, istiâre diye isimlendirdiğini ancak belâgat ıstılahı olarak mananın öyle olmadığını söylemektedir.⁸³² Radî'nin edebî yönü üzerine uzmanı tarafından yapılacak müstakil bir araştırma bu konuda faydalı bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

Hadis şerhçiliği açısından Radî Mu'tezilî-Şîî çizgide yorumlar yapmakla beraber özellikle İmâmlar konusuna girmedigi ve bu konuyu genellikle Hz. Ali'nin İmâmetiyle sınırlı tuttuğu için düşünce yapısı olarak tam bir Şîî çizgi üzere olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta Radî'nin birçok yerde sadece Mu'tezilî bir çizgide hareket ettiğini de söyleyebiliriz. Radî yorumlarında Ehl-i Sünnet-Şia'nın ihtilaf ettiği konulara fazla değinmez. Özellikle Hz. Ali'nin İmâmeti konusuna değinirken de bunun nas ile sabit olduğunu açıkça söylemekten kaçınır. Radî'nin Şîî kökenli olduğu bilinmese bazen Şîî mi Mu'tezilî mi olduğu konusunda tereddüt dahi yaşanabilir.

⁸²¹ Bkz. Radî, A.g.e, 5-6

⁸²² Radî, A.g.e, 111-112

⁸²³ Radî, A.g.e, 113

⁸²⁴ Radî, A.g.e, 131

⁸²⁵ Radî, A.g.e, 132 dipnot.

⁸²⁶ Radî, A.g.e, 135

⁸²⁷ Radî, A.g.e, 135

⁸²⁸ Radî, A.g.e, 136 dipnot.

⁸²⁹ Radî, A.g.e, 294

⁸³⁰ Radî, A.g.e, 294 dipnot.

⁸³¹ Radî, A.g.e, 281

⁸³² Radî, A.g.e, 283 dipnot.

Radî'nin *el-Mecâzât*'ının başında açıkladığı kaynaklara ve *el-Mecâzât*'ında şerh ettiği hadislerin geneline bakarak bir değerlendirme yapmak gerekirse onun hadisleri çoğunlukla sünnî kaynaklardan aldığı söylenebilir. Radî her ne kadar Kütüb-i Sitte müelliflerinin ve kitaplarının adını zikretmemekteyse de Küleynî ve Şeyh Sadûk gibi kendisinden önce yaşamış olan Şîî muhaddislerin adını da zikretmemektedir.

Radî, hadis şerhçiliği konusunda çoğu zaman Şîî olduğunu hissettirmeyecek şekilde yorumlar yapmaktadır. Ancak Şîî-Mu'tezilî içerikli konulara geldiğinde yorumlar aşırı keskin ifadeler kullanmadan kendi inanç ve düşüncelerine uygun bir seyir izlemektedir. Mesela ru'yetullah konusundaki yorumları böyledir. Radî bu konuda Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'den rivayet edilen hadisi râvisi âdil değil gerekçesiyle reddetmekte, Şia ve Mu'tezile'nin inancı doğrultusunda fikirler ortaya koymaktadır.⁸³³

Radî'nin hadis şerhçiliğinde ortaya çıkan ikinci farkı Şîî inanç doğrultusunda yorumlar yapmasıdır. Radî bu konuyu Hz. Ali'nin İmâmeti ile sınırlı tutmakta ancak onu da açıkça nasla sabittir şeklinde savunmamaktadır. Radî'nin bu konudaki yorumları daha çok Hz. Ali'nin tafdili ve akrabalık sebebiyle hilafetin öncelikle onun hakkı olması şeklindedir. Radî *el-Mecâzât*'ında 54. hadis olarak verdiği, “*ان لك بيتا وانك لذو قرنيها*”-*Senin bir evin var ve sen onun iki boynuzuna sahip olansın*”⁸³⁴ hadisinin şerhinde şöyle demektedir:

“Bu istiâredir. Peygamber aleyhisselâm sanki şöyle demek istemiştir: “Sen bu ümmetin başısın. Çünkü baş, iki boynuzu olandır. Boynuz başta olur ve başta görülür. Bu te'vil üzere bu haber Emîru'l-Mü'minînün ümmetin ve ailesinin başı olması sebebiyle Rasûlullâh'tan sonra insanların en faziletlisi olduğuna işaret eden hadislerdendir.”⁸³⁵ Bazıları da şöyle demiştir: Bu haberle murad edilen şudur: (Ey Ali!) Senin bu ümmet içerisindeki durumun, Zülkarneyn'in kendi ümmeti içerisindeki durumu gibidir. Bu te'vil üzere aynı şekilde riyâsetin herkesin dûnunda ona teslim

⁸³³ Bkz. Radî, A.g.e, 47-51 (27. hadis)

⁸³⁴ Hz. Ali'ye hitaben söylenen 54. hadis şu şekildedir: “*ان لك بيتا وانك لذو قرنيها*”-*Senin bir evin var ve sen onun iki boynuzuna sahip olansın*”. Radî burada kaynaklarda geçenden daha farklı bir metin vermektedir. Bizim bulabildiğimiz kaynaklarda bu hadis genellikle şu lafızla geçmektedir: *ان لك بيتا في الجنة وانك لذو قرنيها*. Hadisin bu ve benzer lafızlarla geçtiği yerler için bkz. Kâsım b. Sellâm (224/838), *Ġarîbu'l-Hadis*, III, 78 “قرن” md. ; Affân b. Müslim b. Abdillâh (219/834), *Ehâdisu Affân b. Müslim*, I, 164 (*يا علي إن لك كنزا في الجنة وانك لذو قرنيها فلا تتبع النظرة النظرة فانما لك الأولى وليست لك الأخرى*) şeklinde; Ebû Bekir el-Enbârî (306/918), *ez-Zâhid fi Meâni Kelimâti'n-Nâs*, II, 306; Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî (370/981), *Tehzibu'l-Luğa*, IX, 86 “قرن” md.; Râğıb el-Isfehânî (502/1108), *el-Müfredât fi Ġaribi'l-Kur'an*, I, 668; ez-Zemahşerî (538/1143), *el-Fâik fi Ġaribi'l-Hadis*, III, 173; el-Fîrûzâbâdî (817/1414), *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, IV, 260

⁸³⁵ Bkz. Radî, A.g.e, 86

edilmesi gerekir. Çünkü Zülkarneyn bütün meliklerin fevkinde kendisine itaat olunan, onların (diğer meliklerin) topluluklarını kuşatma ve kudret yönünden en üstün olandı. Zülkarneyn'le murad ister bazılarının dediği gibi İskender-i Rûmî olsun isterse diğer bazılarının dediği gibi peygamberlerden bir peygamber olsun bu durum böyle yorumlanır. Yani burada Hz. Ali'nin faziletine delil mevcuttur. Çünkü bu Peygamber kendi zamanında ümmetinin en faziletlisi ve ehl-i dâvetinin en hayırlısı idi.⁸³⁶ Sa'leb'den şöyle hikâye olunmuştur: Ona bu hadisin manası sorulduğunda; “*Sen iki cebel (dağ, başkan, âlim) sahibisin*” yani Hasan ve Hüseyin'i kastetmiştir demiştir. “Onun iki boynuzuna sahip olan” ifadesiyle ümmetin iki tarafını kastetmiş olması da mümkündür. Yani sen ümmetin başında, senin çocuklarından Mehdi ise ümmetin sonunda olmak üzere demektir.⁸³⁷

Radî burada hem hadisi bilinen şekliyle vermemekte hem de rivayeti yorumlarken Şîî inancını öne çıkarmakta ve yorumu tek taraflı olarak yapmaktadır. Çünkü bu hadis Radî'den önce yaşamış âlimlerin eserlerinde genellikle şu lafızla geçmektedir: “*(Ey Ali!) Senin için Cennette bir ev var ve sen onun iki boynuzuna sahip olansın.*”

Radî'nin bu hadis hakkında yaptığı yorum Zemahşerî (538/1143)'nin verdiği bilgilerle de uyuşmamaktadır. Çünkü o “*Karn*” maddesinde bu hadisi yorumlarken şöyle demektedir: “Hz. Peygamber Ali'ye şöyle demiştir: “*Cennette senin için bir ev vardır ve sen onun (ümmetin) iki boynuzuna sahip olansın.*” Burada “*hâ*” zamiri ümmete râcîdir. Bunun Hz. Ali'den rivayet edilen tefsiri de şu şekildedir: O, Zülkarneyn (AS)'ı zikretmiş ve şöyle demiştir: “*Kavmini Allah'a ibadete davet etti de onun boynuzlarına iki darbe vurdular. Senin içinde aynısı olacak.*” Burada o kendi nefisini kastetmiştir. Çünkü onun başına iki darbe vurulmuş olup biri Yevm-i Hendek'te, diğeri de İbn Mülcem'in vurduğu darbe.⁸³⁸

Radî'nin yorumu *el-Mecâzât*'ı tahkik eden ez-Zeynî'nin de itiraz etmesine sebep olmuştur. O, Radî'nin yorumunu şu sözlerle değerlendirmektedir:

“Radî bu hadis sebebiyle Hz. Ali'yi tafdil konusunda aşırı gitmiştir. Çünkü o Hz. Ali'nin hilafete Hz. Ömer'den daha layık olduğuna inanan Şîîlerdendir. Şîî olmayanlar

⁸³⁶ Bkz. Radî, A.g.e, 87

⁸³⁷ Bkz. Radî, A.g.e, 88

⁸³⁸ Zemahşerî, *el-Fâik fi Ğarîbi'l-Hadis*, III, 173

buradaki iki boynuzu Hasan ve Hüseyin olarak yorumlamışlardır. “*Karneyhâ*” da ki zamir Cennet’e râcîdir. Bütün açıklamalar Şia’nın hatta Radî’nin doğrultusunda gitmektedir. Ümmetin başı demek; ilimde, cesaret ve kuvvette, İslam’a saldırıları defetmedeki ustalıkta başı demektir. Yoksa her konuda baş demek değildir. Hz. Ali’yi bütün konularda üstün görmek mümkün değildir.”⁸³⁹

Radî 176. hadisi açıklarken Hz. Ali’nin üstünlüğü konusuna tekrar değinmektedir. Bu hadis *sekaleyn* hadisidir.⁸⁴⁰ Radî *Nehcü’l-Belâğa*’da Hz. Ali’den *sekaleyn* hadisinden ziyade, Kur’ân ve sünnet vurgusu yapan sözler aktarmaktadır. Ancak *el-Mecâzât*’ta Zeyd b. Erkâm’dan naklen Rasûlullâh’ın Ğadîr günü söylediğini belirttiği *Sekaleyn* rivayetini vermekte daha sonra da diğer sahabilerden gelen “*men küntü mevlâhu/velîhi...*” hadisini şâhit olarak vermekte ve bu hadisin sahabenin meşhurlarından on iki kişi tarafından rivayet edildiğini belirtip, o sahabilerin isimlerini saymaktadır.⁸⁴¹ Radî ayrıca *mevlâ* hadisini kendisine Ehl-i Sünnet hadis hocası Ebû Ebeydillâh Muhammed b. İmrân el-Merzubânî kanalıyla ulaşan senediyle birlikte vermektedir.⁸⁴²

Radî 346. hadis olan “*İki Müslüman silahla karşı karşıya gelirlerse ölen de öldüren de Cehennemdedir*” hadisini açıklarken Cemel ve Sıffin savaşlarına hiç değinmemektedir.⁸⁴³ Radî’nin verdiği manaya göre burada birbirine silah çeken Müslümanlar Allah’a itaatın dışında, isyan olacak şekilde karşılaşan kimselerdir. Radî bu hadisi yorumlarken “*Cemel ve Sıffin’de karşı taraftan ölen de öldüren de Cehennemdedir*” dememekte ve daha mutedil ve mantıklı bir dil kullanmaktadır.

Radî 97. hadis olarak şerh ettiği “*Hassân mü’minlerle münâfıklar arasında bir set/engeldir. Münâfık olan onu sevmez, mü’min olan da ona buğzetmez*” hadisini açıklarken de Şîlik temâyülü sebebiyle şöyle yorumlamaktadır:

⁸³⁹ Bkz. Radî, A.g.e, 88 dipnot.

⁸⁴⁰ Sekaleyn hadisi olarak bilinen hadisin çeşitli metinleri bulunmakla beraber Radî’nin verdiği metin şu şekildedir: “*Ğadîr gününde Hz. Peygamber’in söylediği söz: “Size sekaleyni soracağım, onlar için nasıl bir halef olduğunuzu.” Denildi ki: Sekaleyn nedir Yâ Rasûlallâh! Buyurdu ki: “Onlardan büyük olan Allah’ın kitabıdır. O bir iptir ki bir ucu Allâh’ın elinde diğer ucu sizin elinizdedir.”* Bu Zeyd b. Erkâm’ın rivayetidir. Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivayeti de şu şekildedir: “*Semâdan arza uzatılmış bir iptir. Onun küçük (aşğar) olanı itretim, ehl-i beytimdir. Onlar “Havz”ın başına gelene kadar birbirlerinden ayrılmazlar.*” Bir diğer rivayette “*Semâdan arza uzatılmış iki ip*” şeklindedir. Bu ifade Sekaleyn’e dönmemektedir. Bkz. *el-Mecâzât en-Nebeviyye*, s. 216

⁸⁴¹ Bkz. Radî, A.g.e, 216-217

⁸⁴² Radî, A.g.e, 217

⁸⁴³ Bkz. Radî, A.g.e, 428-429

“Bize göre bu söz Hassân hakkında vakt-i mahsus ile sınırlıdır ki o vakit Hz. Peygamber’in zamanıdır. Ancak Emîru’l-Mü’minîn’e düşmanlığını izhar edip şiirlerinde ona muâriz sözler söyleyince iman ile nifak arasında bir engel olmaktan çıkmış, münkir ve ehl-i dalâl olanların safına katılmıştır.”⁸⁴⁴

Bütün bunlara ilave olarak Radî kendi görüşüne destek olduğunu düşündüğü zaman zayıf olarak gördüğü kimselerden de nakilde bulunabilmektedir. Mesele Hz. Âişe’den bir söz nakledip kendi kelâmî görüşünü destekleyebilmektedir. Ayrıca Radî tarihi olaylar ve mankıbe konularında rivayet edilen metni kabul edebilme şartlarını daha da esnetmekte hatta uydurma bir rivayeti bile kendi görüşüne destek olarak verebilmektedir. Nitekim onun *Hasâisu’l-Eimme* ve *Nehcü’l-Belâğa* isimli eserlerinde bu türden rivayetler bulunmaktadır.

Netîce olarak Radî’nin hadisçiliğini şu şekilde özetleyebiliriz: Radî Ehl-i Sünnet hocalarından yeterli derecede hadis eğitimi almış hatta Ebû Hureyre’nin de aralarında bulunduğu bazı sahabilere kadar ulaşan senet zincirine de sahip olmuştur. O rivayet ettiği merfû hadislerde hadisın sahih olmasına dikkat eden birisidir. Bunu yaparken hadisi bazen kendi senediyle zikretmekte çoğu zaman da güvendiği yazılı bir kaynaktan almaktadır. Radî inanç konularında haber-i vâhidi delil almamakta ancak zann-ı ğâlib ile hareket etmenin caiz olduğu ameli konularda haber-i vâhidlerle amel etmeyi caiz görmektedir. Radî’nin râvîde aradığı şartların başında *râvinin âdil olması* gelmektedir. Buna ilaveten rivayet edilen hadisın bilinen sahih sünnete aykırı olmaması gerekmektedir. Yani hadis *münker* veya *metruk* olmamalıdır. Hz. Ali’ye karşı gelmek adalet vasfını yitirmek demektir. Bu sebeple Cemel ve Sıffin’de Hz. Ali’ye karşı gelen muhalifler ve Hâriciler adalet vasıflarını yitirmişlerdir.

---

⁸⁴⁴ Radî, A.g.e, 131-132

İKİNCİ BÖLÜM

NEHCÜ'L-BELÂĞA VE MUHTEVÂSİ

2.1. Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifinin Tesbiti

Nehcü'l-Belâğa'nın müellifi konusunda yapılan tartışmalar, İbn Hallikân'ın kitabı Murtazâ'ya da nisbet etmesinden kaynaklanmaktadır. *Nehcü'l-Belâğa*'nın sıhhati konusuna herhangi bir faydası olmayan bu müellif meselesi aslında bize göre gereğinden fazla büyütülmektedir. İbn Hallikân bu tartışmanın fitilini ateşlemiş, onu takib edenler de sürdürmüşlerdir. Tartışmanın taraftarlarına baktığımızda genel bir değerlendirme için şunu söyleyebiliriz; Şîî âlimler tümünden eserin Radî'ye ait olduğunu, bazı Ehl-i Sünnet âlimler ise müellifin Radî mi Murtazâ mı olduğunu belli olmadığını söylemektedirler.

Eserin Şîa nezdindeki önemi ve özellikle de bazı sahabiler hakkında olumsuz değerlendirmeler yapması sebebiyle ehl-i sünnet âlimleri tarafından Radî veya kardeşi Murtazâ tarafından uydurulduğu veya Hz. Ali'ye nisbetinin sahih olup olmadığı hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Eserin müellifi hakkında şüpheye sevkeden en belirgin ifade yukarıda işaret ettiğimiz gibi İbn Hallikân'a aittir. İbn Hallikân eserin müellifi ve Hz. Ali'ye nisbetinin sıhhati konusunda *Vefeyât*'ında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“İnsanlar Hz. Ali'nin sözlerinden derlenen *Nehcü'l-Belâğa* hakkında acaba Murtazâ mı yoksa kardeşi Radî' mi derledi diye şüpheye düştüler. Bazıları şöyle dediler; Bu sözler Hz. Ali'nin sözleri değildir. Bu sözleri derleyen bunları uydurmuş ve Hz. Ali'ye nisbet etmiştir.”⁸⁴⁵

eş-Şeyh el-Emînî, *el-Ğadîr*'de *Nehcü'l-Belâğa* üzerine yazılan şerhleri saydıktan sonra eserin müellifi konusunda şunları söylemektedir:

“Bu âlimlerin hiç birisi *Nehcü'l-Belâğa*'nın Şerif Radî'nin eseri olduğundan şüphe etmemektedirler. Şîî kaynaklı Mu'cem'ler de onlarla aynı konuda mutabıktırlar. Ehil olan kimselerin yazdığı terceme-i hallerde eserin Radî'ye ait olduğuna dair bir delil

⁸⁴⁵ Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyatu'l-A'yân*, III, 313; Süleymân Sâlih el-Hıraşî, *Teşrihu Şerhi Nehci'l-Belâğa*, 8

bulursun. el-Emînî bu konuda Necâşî (450/1058)⁸⁴⁶ ve eş-Şeyh Müntecebüddin (585/1189)'in *Fihrist*'lerine bakmayı tavsiye etmektedir.⁸⁴⁷

Nehcü'l-Belâğa müellifinin kimliği konusunda bize yol gösterecek olan en önemli belge müellife ait diğer eserlerdir. Radî bu gün için elimizde mevcut olan eserlerinden *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'de ve tefsirinde (*Hakâiku't-Te'vil*) müteaddit yerlerde *Nehcü'l-Belâğa*'nın kendi eseri olduğunu söylemekte ve ona atıflarda bulunmaktadır. Bu kitapların Radî'ye aidiyeti ve herhangi bir tahrifata uğramadığı kabul ediliyorsa, *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifinin de Murtazâ değil Radî olduğu kesinleşmiş olur. Tesbitimize göre eser Radî'ye aittir. Çünkü eldeki deliller bu yöndedir. Radî'nin kendi eserlerinde *Nehcü'l-Belâğa*'ya atıfta bulunduğu yerler en çok *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'de geçmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Radî'nin *Nehcü'l-Belâğa*'ya atıfta bulunduğu yerler şunlardır:

“Biz bunu *Nehcü'l-Belâğa* isimli Hz. Ali'nin bütün sözlerinden seçtiklerimizi topladığımız kitapta zikrettik.”⁸⁴⁸

“Biz bunu *Nehcü'l-Belâğa* isimli kitabımızda zikrettik.”⁸⁴⁹

“Bu söz lafzında bazı değişikliklerle birlikte Emîru'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib'in sözü olarak da rivayet edilir. Biz bunu *Nehcü'l-Belâğa* isimli kitabımızda zikrettik ki, o kitap Hz. Ali'nin sözlerinden seçilenleri kapsamaktadır.”⁸⁵⁰

“Biz bu sözü *Nehcü'l-Belâğa* isimli kitabımızda zikrettik.”⁸⁵¹

“Hz. Ali'nin Kümeyl b. Ziyad en-Nehaî'ye söylediği bu sözü *Nehcü'l-Belâğa*'da zikrettik.”⁸⁵²

“Kim bu işaret ettiğimiz şeyin delilini bilmek isterse yazdığımız ve *Nehcü'l-Belâğa* adını verdiğimiz kitabımıza baksın. Biz bu kitabı Emîru'l-Mü'minîn'in bütün

⁸⁴⁶ Bkz. Necâşî, *Ricâl*, 399 (no: 1065). Necâşî, Radî'nin kitaplarını sayarken, *Nehcü'l-Belâğa*'yı da saymaktadır.

⁸⁴⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 193

⁸⁴⁸ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 39-40

⁸⁴⁹ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 67

⁸⁵⁰ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 199

⁸⁵¹ Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 251 (*el-Ğadîr* müellifi Abdu'l-Hüseyn Ahmed el-Emînî en-Necefi, esere atıfta bulunurken sözlerin geçtiği yerlerin sayfalarını 41, 161, 223, 252 olarak vermektedir. Ancak bizim elimizdeki inceleme imkânı bulduğumuz pdf formatındaki nüshada verdiğimiz sayfalarda geçmektedir.

⁸⁵² Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 251

hutbelerinden, mektuplarından, nasihat ve hikmetli sözlerinden seçilenleri kapsayacak şekilde üç bölüm olarak hazırladık.”⁸⁵³

Radî Nehcü'l-Belâğa'da *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* isimli eserin kendisine ait olduğunu söylemektedir: el-Hatîb'in 466. söz olarak, İbn Ebi'l-Hadîd'in ise 475. söz olarak verdiği Hz. Ali'nin, “Göz, insanın gerisinin bağıdır”⁸⁵⁴ şeklindeki sözünün izahı sadedinde Radî şöyle demektedir:

“Bu şaşılacak (güzellikte olan) istiarelerdendir. Burada insanın arkasını kaba, gözünü de bağa teşbih etmiştir. Bağ çözüldüğü zaman kabın içindeki sağlam tutulamaz. Bu söz en meşhur ve açık (zahir) sözlerindendir.⁸⁵⁵ Bazı kimseler bu sözü Emiru'l-Mü'minin'in sözü olarak rivayet etmişlerdir.” Müberred bunu “*el-Muktezab*” da “*el-Lafzu'l-Ma'rûf*” babında zikretmiştir. Radî şöyle demektedir: Biz bu istiare hakkında “*Mecâzâtü'l-Âsâri'n-Nebeviyye*” isimli kitabımızda bazı şeyler söylemiştik.⁸⁵⁶ Bu durumda Radî'nin *el-Mecâzât*'ta “bizim eserimiz” diye zikrettiği *Nehcü'l-Belâğa*'da Radî'ye ait demektir.

Buraya kadar söylenenleri özetlersek *Nehcü'l-Belâğa*'nın hangi gerekçelerle Radî'ye ait olduğunu maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1.Radî kitaplarında *Nehcü'l-Belâğa*'nın kendisine ait olduğunu söylemektedir. Büyük kardeş Murtazâ'nın *Nehcü'l-Belâğa*'yı kendisine nisbet ettiği bilinmemektedir. Şayet her iki kardeşin de eserin yazımında katkısı olduğu farzedilse bile, Radî eserin yazımına kendi projesi olarak başladığını ifade ettiğine göre, bu durumda eser Radî'ye aittir. Murtazâ'nın eserin yazımında ancak bazı konularda destek olmak suretiyle bir katkısı olmuş olabilir.

2.*Nehcü'l-Belâğa*'yı şerheden ilk şârihlerden herhangi birisinin eseri Murtazâ'ya nisbet ettiği bilinmemektedir. İlk şârihler bu eseri hep Radî'ye nisbet etmişlerse bu konuda aksi yönde bir kanaat oluşmamış demektir. Bu takdirde İbn Hallikân ve onu takip edenlerin eseri Murtazâ'ya da nisbet etmeleri sadece tahmine dayalı veya bilmediğimiz bir sebeple ortaya çıkmış bir görüş demektir.

⁸⁵³ Bkz. Radî, *Hakâiku't-Te'vil*, 167; el-Emînî, *el-Ğadır*, IV, 194

⁸⁵⁴ 466. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 315)

⁸⁵⁵ el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*, IV, 315

⁸⁵⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XX, 186; el-Hatîb, A.g.e, IV, 315-316

3. İlk dönem Şîî ricâl müellifi olan Necâşî eseri Radî'ye nisbet etmektedir. Necâşî'nin doğum tarihi 372 /982, ölüm tarihi (450/1058)'dir. Doğum yeri Bağdat olan Necâşî Radî'nin öldüğü sene otuz yaşını aşmış durumdadır. Hayatını Bağdat'ta geçiren Necâşî'nin hocalarından birisi, Radî'nin de hocası olan Şeyh Müfid'tir.⁸⁵⁷ Bu durumda onun Radî'yi birinci derecede tanıyanlardan olması gerekmektedir. Şayet o dönemde eserin Murtazâ'ya ait olduğu veya ait olabileceği konuşuluyor olsaydı Necâşî'nin buna işaret etmesi beklenirdi. Çünkü bu konuda onun yanlış ve yanıltıcı bilgi vermesini gerektirecek bir sebep yoktur. Yani eser Murtazâ'ya ait olsaydı bunu söylemenin zararı olmayacağı gibi, eseri Radî'ye nisbet etmenin de herhangi bir getirisi yoktur.

4. *Nehcü'l-Belâğa*'nın Murtazâ'ya ait olabileceğini söyleyenler veya kesin olarak ona nisbet edenler bunun gerekçelerini söylememekte, büyük ihtimalle İbn Hallikân'ın söylediğini esas almaktadırlar. Bu durumda elde mevcut verileri değil de gerekçesi olmayan bir iddiayı esas almak doğru olmaz.

Yukarıda saydığımız gerekçeleri göz önünde bulundurduğumuz zaman bu konuda nihâî olarak şunu söyleyebiliriz: Ulaşabildiğimiz delillere göre *Nehcü'l-Belâğa* Şerîf Radî tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Bunun aksini söylemek için elimizde yeterli delil yoktur.

2.2. Yazma⁸⁵⁸ ve Matbu Nüshaları

⁸⁵⁷ Bkz. Öz, Mustafa, "Necâşî Ahmed b. Ali", *DİA*, XXXII, 475, İstanbul 2006

⁸⁵⁸ *Nehcü'l-Belâğa*'nın yazma nüshaları konusunda ayrı bir araştırma yapma imkânı bulamadım. Yazma nüshalar konusunda <http://www.tebyan.net/Islam/Nahjulbalagha/2008/6/2/67705.html> sitesi Seyyid Abdulaziz Tabatabaî imzasıyla uzunca bir liste zikretmektedir. Bu listede 169 nüsha ve buldukları kütüphanelerin isimleri mevcuttur. Onun verdiği bilgilere göre bu nüshaların dört tanesi İstanbul'da bulunmaktadır: 1. (25)- 568 yılının nüshası: Ali b. Muhammed b. Ebi Said b. Mansur'un hattıyla H. 568 yılı Rebi'ul-Evvel ayında yazılmıştır. Bu nüshayı İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde Reis'ul-Kuttâb kütüphanesinde 442 numarada gördüm; 2. (57)- 684. yıl nüshası: Niku Ali b. Muhammed'es-Sukuni'nin 684 târihinde yazdığı nüshadır. Bu nüsha Süleymaniye kütüphanesinde olup *Reis'ul-Küttâb* bölümünde, 943 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 3. (97)- 727. yılı nüshası: Muhammed b. Hasan b. Hüseyin Nesevi'nin hattıyla olup Ramazan 727 târihi itibariyle yazılmıştır. Bu nüsha İstanbul, *Süleymaniye-Laleli(?)* Kütüphanesinde 1956 numarada kayıtlı bulunmaktadır. (alıntı yaptığım kaynakta bu şekilde verildiği için biz de aynısını yazdık). 4. (145)- 945. yılı nüshası: Bu nüsha Hattat Muhammed b. Ali Evhadi Tabib'in güzel hattıyla ve 10 Recep 945 târihiyle yazılmıştır. Bu nüsha ilk sayfada yaldızlı başlıklarla süslenmiştir.

Bu nüshayı İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde 490- *el-Mektebet'ul Hamidiyye* numarasında gördüm. Zikredilen sitede verilen bilgilerde bir yanlışlık olduğu görülmektedir. Sıddık Korkmaz'ın adı geçen makalesinde 1 nolu niptotta zikrettiği nüshalar şunlardır: Nehcu'l-Belağa, Ali b. el-Hüseyin b. Musa el-Bağdâdi eş-Şerif el-Murtaza; müstensih, Ali b. Muhammed, 381 vr. Bulduğu kutuphane: Süleymaniye/*Reisülküttâb*, 941; müstensih, Ahmed b. Şahab el-Mısri, 381 vr.; *Reisülküttâb*, 943; müstensih, Abdullâh b. Ukayl. 197 vr.; Ayasofya, 4343 müstensih, Hafız Ahmed el-Erdistavi, 252 vr. Söz

Nehcü'l-Belâğa'nın Mısır ve başka yerlerde çeşitli baskıları yapılmakla birlikte bilinen, baskısı bulunabilen veya internet ortamında ulaşılabilen nüshaları şu şekilde verebiliriz:

1. **Nehcü'l-Belâğa:** Muhammed Abduh Şerhi, Daru'l-Fikr, Beyrût, 1996
  2. **Nehcü'l-Belâğa:** Muhammed Abduh Şerhi, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût trs.
  3. **Nehcü'l-Belâğa:** Abdulaziz Seyyid el-Ehel tarafından tabedilmiştir, Beyrût 1954/1374
  4. **Nehcü'l-Belâğa:** Muhyiddîn el-Hayyât tarafından tabedilmiştir, Beyrût trs.
  5. **Nehcü'l-Belâğa:** Kutbuddîn er-Râvendî şerhi. Kutbuddin Ebu'l-Hüseyin Sa'id b. Hibetullah er-Râvendî (573/1177), *Minhâcu'l-Berâe*, Thk. es-Seyyid Abdullatîf el-Kûhkemerî, Kum 1406
  6. **Nehcü'l-Belâğa:** Şerhu İbni Ebi'l-Hadîd (656/1258), Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim'in tahkîki ile tabedilmiştir, Mısır, İsâ Halebî matbaası, 1963/1383
  7. **Nehcü'l-Belâğa:** İbn Meysem el-Behrânî (679/1210) şerhi, Haydariyye Matbaası, Tahran 1378.
- Yukarıda saydığımız üç kitap her ne kadar şerh olarak yazılmışlarsa da bu müelliflerin verdiği *Nehcü'l-Belâğa* metni tahkik edilmiş eski metinler olması hasebiyle önem arzetmektedirler. Bu üç şerh kendilerine en çok bakılan ve söyledikleri ciddiye alınan şerhlerdir.
8. **Nehcü'l-Belâğa:** Subhi es-Sâlih tarafından hazırlanıp tabedilmiştir, Dâru'l-Kütubi'l-Bennânî, Beyrût 1968/1387. 2004 yılında bu nüshanın dördüncü baskısı yapılmıştır. Bazen atıfta bulunduğumuz nüsha da 2004 baskısı olan nüshadır.
  9. **Nehcü'l-Belâğa:** es-Seyyid Sâdik el-Mûsevî tahkîki, ed-Daru'l-İslâmiyye, Lübnan 1414/1993 (828 sayfa). Bu nüshada hutbeler ve mektuplar konularına göre tertip edilmiştir.

10. Nehcü'l-Belâğa: Thk. eş-Şeyh Fâris el-Hassûn, Sitâre matbaası, İnan 1419/1998. Bu baskıda sayfa, 8-10 arasında Subhi es-Sâlih metni ile mahtut nüsha arasında 20 kadar farklılık bulunduğuna işaret edilmektedir.

11. Nehcü'l-Belâğa: Ayetullah el-Uzma es-Seyyid Muhammed el-Hüseyni eş-Şîrazî'nin ta'likiyle, Daru'l-Ulûm, Beyrût 1429/2008

12. Nehcü'l-Belâğa: es-Seyyid Abduzzehra el-Hüseynî el-Hatîb, Dâru'l-Advâ, Beyrût 1405/1985. Bu baskı aslında *Mesâdiru Nehci'l-Belağa ve Esânîduh* adıyla bir tahrir çalışmasıdır. Yaptığımız metin değerlendirmelerinde ve tahrirlerde bu eserdeki metinleri ve sıralamayı esas aldığımız için onu burada zikretmeyi uygun gördük.

2.3. KAYNAKLARI

2.3.1. Nehcü'l-Belâğa'da Zikredilen Râvî İsimleri

1. Mes'ade b. Sadaka'nın el-Eşbâh⁸⁵⁹ isimli hutbeyi İmâm Cafer-i Sâdik'tan rivayeti ki bu İbn Ebi'l-Hadîd nüshasında böyle geçmektedir. Bu hutbe 89'uncu hutbe⁸⁶⁰ olup *Nehcü'l-Belâğa*'nın bazı baskılarında Mesade b. Sadaka, Cafer-i Sâdik'tan rivayet etti ifadesi kullanılmamakta sadece "Eşbah" olarak bilindiği ifade edilmektedir. Biz İbn Ebi'l-Hadîd'in verdiği bilgiyi esas alarak Mesade b. Sadaka hakkında Şîî rical kitaplarındaki bilgileri nakletmeye çalışacağız:

Tûsî, Cafer-i Sâdik'in ashabından birisi olarak adını vermektedir.⁸⁶¹ İbn Faddal künyesinin Ebû Muhammed olduğunu söylemiştir, künyesinin Ebû Bişr olduğu da söylenmiştir. Ebû Abdillâh ve Ebu'l-Hasan'dan rivayette bulunmuştur ve kitapları vardır. "*Hutabu Emiri'l-Mü'minin*" onun kitaplarından birisidir.⁸⁶² Keşşi onu Betrî (Butrî) olarak nitelemektedir.⁸⁶³ Kendisi Küleynî'nin ve Şeyh Sadûk'un rivayet

⁸⁵⁹ "el-Eşbah" kelimesi, şahıslar anlamında olup melekler kastedilmiştir. Bkz. Adnan Demircan, A.g.e, 92

⁸⁶⁰ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 141-168

⁸⁶¹ Tûsî, *Ricâl*, s. 307 (no: 4521)

⁸⁶² Necâşî, *Ricâl*, s. 415 (no: 1108)

⁸⁶³ Keşşi, *Ricâl*, s. 390 (no: 733) Muhammed b. İshak'ın tercemesinde. Bu kelimenin okunuşu bazı yerlerde "*Betrî*" olarak geçmektedir. (Bkz. Öz, Mustafa, Başlangıçtan Günümüze Şîîlik ve Kolları, 101). Ancak Bazı Şîî kaynaklarda "bâ"nın zammıyla "*Butrî*" olarak okunduğuna işaret edilmektedir. (Bkz. *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV,544 (Kitabın sonunda Şîî firkalar hakkında bilgi veren ilave bölüm); Hâfizyân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâseti'l-Hadîs*, II, 57). Bunlar Hasan b. Sâlih b. Hayy (169/785) ile Kesîr en-Nevâ (yahut Küseyr en-Nevvâ) el-Ebter'in mensuplarıdır. Kesîr'in erkek nesli devam etmediği için (ebter), firka *Betriyye* diye anılmıştır. Hayyât'ın belirttiğine göre ise bu firkanın *Betriyye* ismiyle anılmasının sebebi, sûreler arasında "bismillah" lafzını açıktan okumayıp sadece Fâtîha'nın başında

zincirinde de bulunmaktadır. Kitaplarda onun hakkında verilen bilgilerden sika olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü onun rivayetlerinin hepsi sika kimselerin rivayetlerine uygun düşmektedir. Bu sebeple taife (Şîa) onun rivayetleriyle amel etmiştir. Şayet incelenirse, onun rivayet ettiği haberlerin Cemil b. Derrac ve Hariz b. Abdillâh gibilerin haberlerine göre daha müstakim ve sağlam olduğu görülür.⁸⁶⁴

2. Nevfü'l-Bikâlî'nin⁸⁶⁵ iki rivayeti. Bu zat *Nehcü'l-Belâğa*'daki 180'inci hutbeyi rivayet etmiştir.⁸⁶⁶ Radî hutbeyi bu zatın rivayet ettiğini söylemekte ancak hangi kitaptan naklettiğini söylememektedir. Radî hutbenin başında Nevf'den şöyle dediğini zikretmektedir:

Nevfü'l-Bikâlî'den gelen rivayete göre o der ki: "Emiru'l-Mü'minin Ali, bu hutbeyi H. 40 yılında Kûfe'de bir taşın üzerinde durarak okudu. Taşı Cu'de b. Hubeyre el-Mahzumi yerleştirmişti. Üzerinde yünden örülü bir elbise, ayağında liften bir nalin vardı. Kılıcını hurma lifinden örülü bir iple yanına asmıştı. Alnı deve dizi gibiydi (secdede fazla durduğundan nasırlaşmıştı). Mü'minlerin Emiri şöyle dedi: ..."

Radî'nin Nevfü'l-Bikâlî'den diyerek verdiği ikinci rivayet ise 104'üncü sözdür. Bu söz Hz. Ali'ye nisbeti mümkün olmayan bir rivayet olarak değerlendirilmiş ve tahrir bölümünde işlenmiştir.

---

açıktan okumalarından (beteru'l-cehr) dolaydır. Bir başka kavle göre bunlar Osman'ın ilk altı yılında hilafetinden teberrî ettikleri için Betriyye diye anılmışlardır. (Bkz. Öz, Mustafa, Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları, 101). *Betriyye* Şîa içerisinde imamete Hz. Ali'nin daha layık olduğuna inanmakla beraber, ümmetin kararıyla hilafete gelen ilk iki halifeynin hilafetini de meşru sayan bir firkadır. İmamiyye mezhebi mensupları bunları Zeydiyye mezhebi mensubu saymaktadırlar. Bazı Şîî âlimler bunlara bu ismin niçin verildiği ve yollarının yanlış olduğu hakkında katılmadığımız bazı bilgiler vermektedirler. (Bkz. Hâfızân el-Bâbilî, *Resâil fî Dirâseti'l-Hadîs*, II, 57; *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 544 (Kitabın sonunda Şîî firkalar hakkında bilgi veren ilave bölüm).

⁸⁶⁴ el-Mâzenderânî, Ebû Ali Muhammed b. İsmâîl (1216/1802), *Münteha'l-Mekâl fî Ahvâli'r-Ricâl*, VI, 253-254 (no: 2967); *Ravdatu'l-Muttakîn*, c. 14, s. 266

⁸⁶⁵ Nevf b. Fedâle el-Bikâlî, Himyer'in bir kolu olan Benû Bikâlî'dendir. *Tehzîbu't-Tehzîb*'in dipnotunda babasının adının "Fâ"nın fethiyle *Fedâle* olarak okunduğuna işaret edilmektedir. (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 90). Buhârî'nin verdiği bilgiye göre adı Nevf b. Fedâle Ebû Yezîd el-Himyerî'dir. Ebû Reşîd el-Bikâlî diyenler de vardır. Abdullah b. el-Esved Ka'b (el-Ahbâr)'ın hanımının oğludur. Buhârî onun adını h. 90-100 yıllarında ölenler arasında zikretmektedir. (Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsat*, I, 164 (no: 742); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 129; İbn Hibbân, es-Sikât, V, 483 (no: 5844); İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktâr*, I, 196). Ali b. Ebî Tâlib, Abdullâh b. Amr b. el-Âs, Ebû Eyyüb el-Ensârî, Sevân ve Ka'bu'l-Ahbâr'dan rivayette bulunmuş; Ebû İshâk el-Hemedânî, Ebû Ta'me Neşîr b. Za'lûk, Hâlid b. Sabîh ve daha başkaları da ondan rivayette bulunmuşlardır. (Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, LXII, 303 (no: 7937); İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 90 (no: 880). Zirikî onun hakkında "yaşadığı asırda Şam ehlinin imamıydı. Hadis *ricâl*indedir, kıssalar rivayet ederdi" demektedir. (Bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 45).

⁸⁶⁶ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 443-451

3. Dırrar b. Damre ed-Dubâbî'nin haberi. Radî 77'inci sözü naklederken şöyle demektedir:

Dırrâr b. Damra ed-Dubâbî, Şam'a gidip Muâviye'nin yanına vardığında Muâviye kendisine Emir'ul-Mü'minin Hz. Ali'yi sordu. Dırrâr şöyle dedi: "Şahadet ederim ki onun, ibadet ettiği yerlerden birinde, gece karanlık basınca mihrabında eliyle sakalını tutup, yılan sokmuş birisi gibi kıvranarak ve hüzünlü birisi gibi ağlayarak şöyle dediğini gördüm: ..."⁸⁶⁷ Söz dünyanın zemmi ve ahirete hazırlanmanın gerekli olduğu hakkındadır. Hz. Ali'den sadır olması mümkün olan ifadeler içermekte, Şiî inancı destekleyen bir ifade geçmemektedir.

4. Hikayetu Ebî Ca'fer Muhammed b. Ali el-Bâkır. Radî 88'inci sözü naklederken bunu İmâm Cafer-i Sâdık'ın naklettiğine işaret etmekle beraber kitap ismi zikretmemektedir.⁸⁶⁸ 88. sözün metni şu şekildedir:

"Yeryüzünde Allâh'ın azabından iki eman vardı; onlardan biri kaldırıldı, diğeri ise yanınızdadır; o halde ona sarılın. Kaldırılmış olan eman Rasulullah'tır; baki kalan eman ise istiğfardır. Nitekim Allâh-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: **"Sen içlerinde olduğun halde Allâh onları azap edecek değildir ve onlar istiğfar ettikleri sürece de Allâh onlara azap edici değildir."**^{869,870}

Bu söz herhangi bir taassup içermemekte ve Hz. Ali'nin söylemesi mümkün olan bir sözdür. Ancak el-Hatîb bu sözü Râzî'nin tefsirinde İbn Abbâs'a nispet ettiğine işaret etmekte ve şu yorumu yapmaktadır:

"Râzî tefsirinde (XV, 158) bu sözü İbn Abbâs'a nispet etmiştir. Doğru olan, İbn Abbâs bu sözü ilk söyleyen değil hikâyeye edendir. İbn Abbâs özellikle şunu açıklamaktadır ki, kendisinin ilmi Emîru'l-Mü'minîn'in ilminden alınmadır."⁸⁷¹

Rivayet ilmi çerçevesinde değerlendirdiğimizde bu söz gerçekte kime ait olursa olsun, sıhhat durumu ne olursa olsun kaynak gösterilmeden nakledilmiş olması bir eksikliklerdir.

⁸⁶⁷ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 59

⁸⁶⁸ el-Hatîb, A.g.e, IV, 84

⁸⁶⁹ Enfal Suresi, 33

⁸⁷⁰ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 84

⁸⁷¹ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 85

Muhammed Bakır ve İmâm Cafer'in güvenilirliği konusunda herhangi bir tartışma olmamakla beraber Şîî kaynaklarda onlar üzerinden birçok uydurma rivayet nakledildiği tartışılmıştır. Bu sebeple Radî'nin kendisinden iki asırdan daha fazla bir zaman önce ölmüş olan bu İmâmlardan bilâ senet velâ me'haz nakilde bulunması, ne Sünnî ne de Şîî hadis anlayışında kabul edilen bir rivayet şekli değildir. Burada bir hususa da temas etmekte fayda görmekteyiz; İmâm Muhammed Bâkır ve oğlu Cafer-i Sâdık'ın güvenilirliği Sünnî ulemâ tarafından kabul edilmekle birlikte bu durum Şîî kaynaklarda onlardan rivayet edilen bazı sözlerin uydurma olduğu düşünülerek kabul edilen bir güvenilirliktir. Şayet Şîî kaynaklı hadis kitaplarında onlardan rivayet edilen her sözün doğru olduğu düşünülseydi, onların güvenilirlikleri de mutlaka sorgulanırdı. Radî'nin İmâm Cafer-i Sâdık'tan rivayet ettiği söz, Hz. Ali'den sâdır olması mümkün olan bir sözdür.

5. Kümeyl b. Ziyad⁸⁷² en-Nehaî'nin rivayeti. Radî 147'inci sözü naklederken şöyle demektedir:

*"Kumeyl bin Ziyâd şöyle diyor: Mü'minlerin Emiri Hz. Ali b. Ebî Talib (a. s), elimden tutup beni şehir dışına çıkardı, sahraya varınca dertliler gibi uzun bir ah çekerek şöyle buyurdu: ..."*⁸⁷³ Konuşmanın baş tarafında ilim ve âlimin faziletine değinilmekte ancak son tarafı kâim/Mehdi konusuna varmaktadır. Genel olarak Hz. Ali'den sâdır olması mümkün olan bu konuşmanın son kısmında Mehdi'ye işaret olarak yorumlanabilen kısmı Şîî kaynaklarda değişikliğe uğramış olarak nakledilmektedir. Tahrir bölümünde bu rivayetin değerlendirilmesi yapılacaktır.

6. Ebû Cuheyfe rivayeti: Radî 375'inci sözü verirken, sözün kimden rivayet edildiğini söylemekle yetinmektedir: "Ebû Cuhafe, Emir'ül-Mü'minin Ali'nin *"marufu emretmek ve münkeri nehy etmek, hakkında"* şöyle buyurduğunu nakletmektedir: ..."⁸⁷⁴ Bu sözün metni Hz. Ali'den sâdır olması mümkün olan ifadelerden oluşmaktadır. İmâm Ğazâlî

⁸⁷² Müfid Kümeyl'in öldürülmesiyle ilgili olarak şöyle bir olay aktarmaktadır: Haccâc vali olunca Kümeyl'i istedi. Bunun üzerine Kümeyl kaçıp gizlendi. Haccâc onun kavmine verilen atiyeleri kesince Kümeyl kendi eliyle Haccâca'a geldi... Kümeyl; Ali b. Ebi Talib bana senin benim katilim olacağımı haber verdi. Haccâc; O zaman bu senin aleyhine hüccettir dedi. Kümeyl, şayet hakkımdaki hükmün kazası (tahakkuku) senin elinle olacaksa öyledir dedi. Bunun üzerine Haccâc şöyle dedi: Evet öyledir, sen Osmân b. Affân'ı katledenler arasındaydın. Boynunu vurun dedi ve Kümeyl'in boynu vuruldu. Bkz. Müfid, *el-İrşâd*, I, 327; İbn Hacer, *el-İsabe*, VI, 486 (no: 7516); el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XXXXII, 148-149 (no: 12)

⁸⁷³ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 124-128

⁸⁷⁴ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 276

(505/1111) İhyâ'sında kelime farklılığıyla aynı manaya gelecek şekilde Hz. Ali'den nakletmektedir.⁸⁷⁵

7. Sa'leb'in İbn A'râbî'den hikayeten rivayeti. Nehcü'l-Belâğa'da 434'üncü söz olarak geçen "Kişiyi dene ondan sonra nefret et (اَلْخُبْرُ تَقْلِبُهُ)" şeklinde kısa bir söz. Hz. Ali'den sadır olması mümkün olan bu sözle ilgili olarak el-Hatîb tarafından şu bilgi verilmektedir:

"Bazıları bu sözün Rasûlullâh'a ait olduğunu rivayet ederler. Onun Emiru'l-Mü'minin'e ait olduğunu destekleyen delillerden birisi şudur: Sa'leb, İbnu'l-A'râbî'den nakletmiştir; Me'mun "Ali, kişiyi dene sonra nefret et" demeseydi, "nefret et sonra dene (اَقْلَهُ تَخْبُر)" derdim."⁸⁷⁶

2.3.2. Nehcü'l-Belâğa'da Zikredilen Kitap İsimleri

Nehcü'l-Belâğa'nın kaynakları dendiği zaman akla ilk gelen Radî'nin zikrettiği kaynaklardır. Bunun yanı sıra Radî'nin zikretmediği ancak verdiği metinler ile aynı olan ondan önce yazılmış kaynaklar da *Nehcü'l-Belâğa'nın* kaynakları arasında sayılmalıdır. Ancak Radî nadir yerler hariç râvî veya kitap adı zikretmemektedir. "*Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduhu*" de bunun sebepleri olarak müellif Abduzzehra el-Hüseynî el-Hatîb şu gerekçeleri saymaktadır:

Kaynaklarda geçen rivayetlerle Radî'nin *Nehcü'l-Belâğa'da* verdiği metinler arasında biraz farklılık olabilir. Bu bazen ibare fazlalığı bazen noksanlığı şeklinde veya kelime değişikliği şeklinde olabilir. Bazen de aşağıda sayacağımız sebeplerden ötürü rivayetin bir bölümü düşmüş olabilir:

1-Şerif Radî zamanında var olan kütüphane ve kitapların fitneler ve benzeri sıkıntılar gibi çeşitli sebeplerle bu gün için yok olması⁸⁷⁷

⁸⁷⁵ Bkz. Ğazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, II, 311 (*Kitâbu'l-Emri bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*)

⁸⁷⁶ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 303

⁸⁷⁷ el-Hatîb, A.g.e, I, 26. el-Hatîb bu konuyu anlatırken şöyle demektedir: "Şifelerin kitapları ve kütüphaneleri bu hal üzere olmaya (yani yakılıp yıkılmaya ve baskılara maruz kalmaya) tâ Osmanlılar zamanına kadar devam etti. Şayet onların Irak'ı Safevîlerin elinden geri aldıklarında yaptıklarından başka bir şey yapılmamış olsaydı bile bu durum söylediğimizin şahidi olarak yeterdi." Bkz. I, 26

Onların "*Yenâbü'l-Mevedde*" isimli kitabın birinci baskısını yakmaları ve ikinci baskısını tahrif etmeleri konusunda yaptıkları unutulmuş (gizli) değildir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu devrinde Bağdat'ta merhum imam Kâşifu'l-Ğitâ'nın "*ed-Dîn ve'l-İslâm*" isimli kitabının birinci baskısını yaktilar.

2-Radî kitabının dîbâcesinde şöyle demektedir: (Hz. Ali'nin) sözlerini aktaran rivayetler çok değişiklik arz etmektedir. (Bu sebeple) bazen bir rivayetten bir söz alınmış ancak sonradan ondan daha güzel ifadelerden oluşan veya fazlalığı bulunan başka bir rivayet bulunduğu, o söz tekrar edilmiştir.

3-Şerif Radî *Nehcü'l-Belâğa*'yı fıkıh kaynağı veya ahkâmın toplandığı bir eser olsun diye yazmamıştır. Bilakis eserini halka Hz. Ali'nin sözlerinin edebi içerikli olanlarının bir kısmını arz etmek için yazmıştır. Bu nedenle Radî'nin senetleri ve az bir miktar dışında kaynakları zikretmediğini görürsün. Radî seçilen metinlerde konu bütünlüğü ve uyumuna özen göstermemiştir.⁸⁷⁸ Bazen çeşitli amaçlara binaen uzunca bir hutbe vermekte, bazen de az bir kısmını alıp çok kısmını terk ederek vermektedir. Eserde

---

Cezzar Ahmet Paşa'nın Cebel-i Âmil'i işgal ettiğinde yaptıklarını zaman asla unutmaz. O şehir ve köylerde âlimlerin kitaplarının yakılmasını serbest bıraktı. Hatta öyle ki (Efrân Ağa!) yedi gün boyunca Âmillilerin kitaplarını yaktı. (*Şuhedâu'l-Fazile*, s. 263'den naklen)

Artık *Nehcü'l-Belâğa*'nın kaynaklarının başına asırlardır musallat olan bu olaylar ve sıkıntılardan sonra birisi çıkıp hala *Nehcü'l-Belâğa*'nın satır satır bütün kaynaklarına ulaşmayı arzular ve rağbet eder mi? Hayır bu asla mümkün değildir. **Bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 26.** el-Hatîb'in bu iddialarına karşılık olarak Sayın Dalkıran'ın makalesinden bir bölüm aktarmak yerinde olacaktır:

"Kemal Paşa-zâde şu hususlara da dikkat çeker: Şah İsmail ve tabileri "*Benim yüzümden iki grup helâk oldu: Beni aşırı sevenler ve bana bugzedener*" haberinden câhil ve gafillerdir. Şah İsmail, Tebriz'e girerek sırf intikam için kırk elli bin Akkoyunlu'yu katletmiş, Hasan Han'la Mirza Ahmed'in kabri hariç diğer emirleri ve sultanları mezarlarından çıkartıp cesetlerini yakmış, düşmanlarını büyük ve küçük demeden öldürmüş, ölü ve dirisi ile yakıp külünü göğe savurmuş ve insanların kalplerine büyük korku salmıştır. Tebriz'den sonra Irak'a giden Şah İsmâil, Kazvin, İsfahan, Kum, Kâsan, Rey, Hemedan, Semnan ve Damgan'ı aldı ve Ehl-i Sünnet'e mensup bulunanları katletti. Akkoyunlulardan otuz bin kişi ile karşısına çıkan Mirza Murad'ı da maglup edip, yirmiden fazla Türkmen Beyinin boynunu vurarak, Fars vilâyetlerine girer. Bura halkına da her türlü eziyeti yaptı, Irak ve Acem'den beter eder. Sultan Murad'ın boşalttığı Bagdat'a girdi. Râfizî olduğu bilinenlerle, durumları meçhul olanlar kurtulurlarken, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'dan olanlar azap girdabında boğulurlar (İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IX. Defter, vr.2447, vr. 123b-125b.). Kemal Paşa-zâde, burada Şah İsmâil ve tâbilerinin yaptıklarını Moğolların yaptıkları ile mukayese eder ve bunların yaptıklarının Moğolların yaptıklarından daha kötü olduğu kanaatine varır. Ona göre Moğollar, sırf dirilere zulmetmişlerken, Râfizîlerin zulümleri ise ölüleri de içine almıştır. Bundan sonra Şah İsmâil, Seybek Han'ı da Merv yakınlarında yenip, onu da iskence ile öldürtür. Buradan Herat'a geçerler ve daha önce ifade edildiği gibi, Allame Taftazânî'nin nebîresi (torunu) olan Seyhülislâmı talebeleri ile katlederler. Kemal Paşa-zâde, konuyu şöyle tamamlar: "Şah İsmâil'in yaptığı zulüm ve iskence Hind'de, Sind'de, Hata ve Hatan'da velvele bıraktı. Arap'ta ve Acem'de yakında ve uzakta onunla savaşmaya kâdir kimse kalmadı. Her nerede kim varsa, bu gaddar onu yendi." (İbn-i Kemâl, *a.g.e.*, vr.2447, vr. 123b-125b.). Bkz. Dalkıran, Sayın, *İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı*, s.72-73 Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl 2002, sayı 18, s. 55-102.

⁸⁷⁸ Kanaatimizce bu cümle tartışılabilir. Aynı konudaki hutbe ve mektupların aynı başlıklar altında toplanmadığı doğrudur. Ancak eserde en fazla yekûn tutan konular ile Şii inancı arasında bir bağlantı olduğu açıktır. Mesela ilk hutbeler her ne kadar ayrı başlıklarda verilmişse de ortak özellikleri kaynaklarda Hz. Ali'nin halife olunca okuduğu ilk hutbeler veya muhalifleri biat etmeye çağırdığı ya da eleştirdiği hutbelerdir. İlk üç halife hakkında onları metheden sözler yanında mutlaka eleştiren veya karalayan sözler de yer verilmektedir. Hz. Aişe, Talha, Zübeyir, Amr b. el-Âs ve benzeri Şiiiler tarafından sevilmeyen ve tasvib edilmeyen sahibeleri karalayan metinlere defaatle yer verilmektedir. Muâviye'nin haksız ve Müslümanlığında samimiyetsiz olduğu, onunla ve adamlarıyla savaşmanın dinin gereği olduğu konusunda çok fazla mektuba yer verilmektedir. Şii itikadını destekleyen ve daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan konuları içeren hutbelere yer verilmesi vb. konular Şii inancın göz ardı edilmediğine açıkça işaret etmektedir.

çeşitli yerlerde düzensiz olarak verilmiş bölümler ve karışık şekilde verilmiş hikmetli sözler bulunmaktadır. Çünkü Radî kitabının başında zikrettiği gibi güzel ve hikmetli nükteleri bir araya getirmeyi gaye olarak belirlemiş, konu bütünlüğünü ve ifadeler arasında irtibat olmasını hedef olarak belirlememiştir.

4-Radî bazen bir sözün kendi amacına uygun olan kısmını almakta ve kitabının bölümlerinde bir araya toplamaktadır. Bu durum kitapta sayılamayacak kadar çoktur.

5-Müelliflerin çoğu bu sözlerden kendi mezhebine ve itikadına uygun olanı nakletmektedirler.

6-Râvîlerin çoğu sözleri lafız olarak değil mana olarak nakletmektedirler. Bu nedenle râvîler bazen bir kelimeyi mürâdifıyla değiştirmekte veya ibareyi benzer bir mana ile nakletmektedirler. Bu durum sadece Hz. Ali'nin sözleri için söz konusu değildir bilakis Hz. Peygamber'in hadisleri için de geçerlidir.⁸⁷⁹

Sahabiler Hz. Peygamberle olan sohbetleri ve onun arkasında çokça namaz kılmalarına rağmen namaz konusunda aralarında ihtilâf etmişlerdir... Bu nedenle şayet râvîler manada ittifak etmişlerse bir hutbe veya sözün lafzında ihtilâf etmelerinin bir zararı yoktur.⁸⁸⁰

Mesâdir'de tespit edilen Şerif Radî'nin *Nehcü'l-Belâğa*'da zikrettiği râvî ve kitap isimleri⁸⁸¹ şunlardır:

1.el-Beyân ve't-Tebyîn, Câhız: Şerif Radî 32'inci hutbe⁸⁸² hakkında Câhız'ın (255/868) adını ve hutbenin kaynağı hakkında söylediği sözü nakletmektedir.

Câhız, *el-İkdu'l-Ferid*'de Muâviye'ye nisbet edilen bu hutbeyi Hz. Ali'ye nisbet etmektedir. Bu hutbenin kaynakları hakkında tahrir bölümünde bulabildiğimiz bilgiler

⁸⁷⁹ el-Hatîb, A.g.e, I, 27

⁸⁸⁰ el-Hatîb, A.g.e, I, 28

⁸⁸¹ Her ne kadar Radî zikretmemiş olsa da *Nehcü'l-Belâğa* üzerine yapılan inceleme ve tahrirlerde sıkça karşılaşılan kaynakların bir kısmı şunlardır: Vâkîdî (207/822)'nin eserleri; Ebu'l-Fazl Nasr b. Muzahim el-Minkari (212/827)'nin *Kitabu Vak'ati Sıffin*'i; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (224/838) *Ğaribu'l-Hadis*'i; Ebû Osmân Amr b. el-Câhız (255/868)'in *el-Beyan ve't-Tebyin*'i; Ebû İshak İbrahim Muhammed b. Said es-Sekafî (283/896)'nin *el-Ğârât*'ı; Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Muberrid (285/898)'in *el-Kamil*'i; Ahmed b. Ebi'l-Ya'kûbî (292/904)'nin *Târih*'i; Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/922)'nin *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*'u; el-Küleyni (329/940)'nin *el-Kâfi*'si; Ebu'l-Hasan Ali b. Huseyin b. Ali el-Mes'ûdî (346/957)'nin *Murûcu'z-Zehab ve Meâdinu'l-Cevher*'i; İbn Kuteybe'nin (276/889) *Târihu'l-Hulefâ, el-İmâme ve's-Siyâse ve Uyûnu'l-Ahbâr* isimli eserleri; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Huseyin b. Babeveyh el-Kummi eş-Şeyh Sadûk (381/991)'un eserleri; Şeyh Müfid (413/1022)'in eserleri...

⁸⁸² el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 413-416

verilmiştir. Ayrıca Câhız Hz. Ali'nin yüz sözünü toplamış ve övgüyle bahsetmiştir. Câhız'ın adı *Nehcü'l-Belâğa*'da başka yerlerde zikredilmemekle birlikte sözlerin bazıları onun kitabından alınmadır. Bu durum Câhız'ın *Nehcü'l-Belâğa* ile anılması için yeterli sebeptir. Câhız'ın rivayet ilimlerinde güvenilir birisi olup olmadığı hakkında bazı bilgileri aktarmaya çalışacağız:

Şerif Murtazâ "*Emâli*"⁸⁸³ sinde Câhız'dan bahsetmektedir. *Emâli*'de Câhız'ın aleyhinde çok fazla ayrıntıya girmeden ilmi konularda ve söz sanatında usta birisi olduğuna işaret edilmektedir: "Müberred şöyle demiştir: İlim öğrenme konusunda şu üç kişiden daha hırslı olanı görmedim; Câhız, Feth b. Hakan ve İsmail b. İshak el-Kâdî. Câhız hangi kitap olursa olsun eline geçirdiği bir kitabı başından sonuna okurdu."⁸⁸⁴

Emâli'nin dipnotunda Câhız hakkında şu bilgi verilmektedir: "Ebû Amr'dan şöyle rivayet edilmiştir; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya'nın meclisinde Câhız'ın adı geçti bunun üzerine dedi ki: "ondan bahsetmeyi bırakın çünkü o sika birisi değildir." Ezherî de şöyle demiştir; Câhız sika kimselerden onlara ait olmayan sözleri rivayet etmiştir. Câhız'a güçlü bir dil, açık bir konuşma kabiliyeti ve geniş bir ilim verilmiştir. Ancak şu kadar var ki ilim ve marifet ehli kimseler onu zemmetmiş ve sahibu sıdk (sözleri doğru/sadakat sahibi) olmadığını söylemişlerdir."⁸⁸⁵

Şîf rical kitaplarında bazı Şîf âlim ve râvîlerin hayatı anlatılırken "Câhız ondan rivayette bulunmuştur" denilmektedir. Buradan anlaşılan Câhız dönemindeki Şîf ulema ile iyi geçinmiş en azından onlardan bazı sözleri aktarmakta bir beis görmemiştir. Câhız'ın Mu'tezilî olması ve rivayet ehlinden olmaması gibi etkenler senedleri nazar-ı itibara almadan metinler üzerinde çok rahat konuşmasını kolaylaştırmıştır. Bu sebeple o *el-İkdu'l-Ferid*'de Muâviye'nin hutbesi olarak geçen bir metni⁸⁸⁶ Radî'nin dediğine göre; "*Bunu Muâviye söylemiş olamaz muhtemelen Ali söylemiştir. Çünkü Muâviye dünyayı zemmeden ve zühdü tavsiye eden bir konuşma yapmaz*" mantığıyla Hz. Ali'ye nisbet etmiştir. Ancak ilgili hutbe tahric bölümünde incelenmekle beraber Câhız'ın söylediği söz Radî'nin yorumladığı gibi değildir. Câhız hutbeyi Hz. Ali'ye nisbet etmemekte sadece Hz. Ali'nin sözlerine benzediğini söylemektedir.

⁸⁸³ Murtazâ, *Emâli*, I, 138-139

⁸⁸⁴ Murtazâ, *Emâli*, I, 138

⁸⁸⁵ Murtazâ, *Emâli*, I, 139. Kitabı tahkik eden Muhammed Bedruddîn el-Halebî'nin dipnotu.

⁸⁸⁶ 32. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 413-416)

Şîî kaynaklarda adı sıkça geçenlerden İbn Kuteybe (276/889) öğrencisi olmasına rağmen Câhız hakkında olumsuz şeyler söylemektedir:

“Onun bazen Osmân taraftarlarını rafizilere karşı müdafaa ettiğini, bazen de Zeydiyye’yi Osmân taraftarlarına ve Ehl-i Sünnet’e karşı müdafa ettiğini görürsün. Bazen Ali’yi üstün tutar, bazen de aşağı düşürür.

Rasûlullâh şöyle dedi der ve hemen ardından el-Cemmaz şöyle dedi veya İsmail b. Ğazvan şöyle dedi diyerek (bu adamların sözlerini Rasûlullâh’ın sözleriyle yan yana) zikreder ve buna benzer fahiş şeyler zikreder. Hâlbuki Rasûlullâh, el-Cemmaz ve İsmail b. Ğazvan’ın isimlerinin bulunduğu bir kitapta zikredilmekten münezzehtir. Nerede kaldı ki aynı sahifede veya bu isimlerden bir iki satır sonra zikredilsin.

(Câhız) bir kitap yazar, orada Hristiyanların Müslümanlara karşı olan delillerini zikreder⁸⁸⁷, sıra Hristiyanların hatalarını saymaya gelince, delil getirmekten vazgeçer. Böyle yapmakla o sanki Hristiyanlara, onların bilmedikleri (Müslümanların aleyhine olan) şeyleri göstermek ve imanı zayıf olan Müslümanları şüpheye düşürmek ister gibidir.

Câhız’ın kitaplarında gülünç ve abes şeyler yazdığını ve bununla, gençlerin ve nebiz içenlerin gönüllerini çekmek istediğini, onları kendisine meylettirmek istediğini görürsün.

Hadislerle öyle alay eder ki, bütün ilim ehli bunun alay olduğunu anlar. Mesela balığın ciğeri⁸⁸⁸, şeytanın boynuzu⁸⁸⁹, Hacer-i Esved’in beyaz olduğu, onu müşriklerin kararttığı⁸⁹⁰, bu takdirde Müslümanların, Müslüman olunca onu beyazlatmalarının gerektiği gibi şeyleri; içinde rıdâ’ (süt emme) ile ilgili ayetleri ihtiva eden ve Hz. Aişe’nin sedirinin altında bulunan bir sahifeyi koyunun yemesini zikreder.

⁸⁸⁷ İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadis/Hadis Müdâfaası*, Trc. Hayri Kırbazoğlu, s. 82

⁸⁸⁸ Bkz. Buhârî, *Ehâdisu’l-Enbiyâ*, 1 (IV, 132 no: 3329); *Tefsîru’l-Kur’ân*, 8 (VI, 19 no: 4480); *Rikâk*, 51 (VIII, 113 no: 6545). Cennette mü’minlere ilk ikram edilecek yiyeceğin balığın midesinin sarkan kısmı olduğuyla ilgili bir hadis.

⁸⁸⁹ Fitnenin doğudan zuhur edeceğini ifade eden bir hadis olup birçok kaynakta geçmektedir. Bkz. Buhârî, *Bedu’l-Halk*, 11 (IV, 133 no: 3279); Müslim, *Fiten*, 16 (IV, 2228 no: 2905) Ahmed b Hanbel, *Müsned*, VIII, 307 (no: 4679)

⁸⁹⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 14 (no: 2795); Ziyâuddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisu’l-Muhtâre*, X, 261 (no: 275); İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 219 (no: 2733); Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, XI, 453 (no: 12285). Bu hadisin senedi muhakkikler tarafından genellikle zayıf olarak değerlendirilmektedir.

Yine karga ve horozun içki başına oturmaları, hüdhüd kuşunun, anasının cenazesini başında taşıması, kurbağanın tesbih etmesi, güvercinin boynundaki gerdanlık ve buna benzer şeyler hakkındaki Ehl-i Kitab'ın sözlerini zikreder.

Bütün bu anlattıklarımızla birlikte o, üstelik bu ümmetin en yalancısı ve en çok hadis uydurarı ve batıla en çok yardım edenidir.

Kim sözünün de amelinden sayıldığını bilirse, az ve sadece faydalı şeyler konuşur.⁸⁹¹

Her kim te'lif ettiklerinden ve yazdıklarından mesul olduğunu bilirse, bir şeyi ve onun tam tersini yapmaz ve batıl olduğuna inandığı şeyleri yerleştirmek için bütün gücünü sarfetmez. Bu hususta er-Riyâşî şu şiiri söylemiştir: “Kıyamet günü görmekle sevinecek olduğundan başkasını yazma.”⁸⁹²

Şerîf Radî dünyayı zemmeden bir hutbeyi⁸⁹³ Hz. Ali'ye nisbeten verirken şöyle demektedir: "Bazı cahiller bu hutbeyi Muâviye'ye isnat etmişlerdir. Ama hiç şüphesiz bu hutbe Hz. Ali'nindir. Altın nerede, kum nerede, tatlı su nerede, acı su nerede? Bunun en büyük delili de edebiyatçı, eleştirmen ve basiret sahibi Amr b. Bahr'ul-Câhız'in "*el-Beyân ve't-Tebyîn*" isimli kitabında söylediği sözdür. Câhız bu hutbeyi Muâviye'ye isnat edenleri zikretmiş ve sonra da şöyle demiştir:

“Bu hutbe İmâm Ali'nin sözüne ve halkı kısımlara ayırış metoduna daha çok benzemektedir, insanları taksim usulü, içinde buldukları sıkıntı ve zillet, sakınma ve korkuyu haber vermesi, Ali'nin sözü olmasına daha uygundur. Muâviye'nin konuşmalarında zahidlerin ve abidlerin yolunu izlediğini ne zaman gördük?”⁸⁹⁴

Câhız'ı eleştirenlerden birisi de Şîa'nın büyük âlimlerinden Şeyh Müfid'dir. Müfid kendisinden zaman zaman alıntılar yapmakla beraber Câhız hakkında olumsuz düşünceye sahiptir. O, *el-Cemel* isimli kitabında “*Câhız'ın Ali Hakkındaki Görüşü*” başlığı altında özetle şunları söylemektedir:

“Câhız Emiru'l-Mü'minin'in Osmân'ın katlinden sonra bir takım büyük sıkıntılara maruz kaldığını iddia etmiştir.⁸⁹⁵ Şöyle ki; her kim Ali'ye karşı harp etmişse

⁸⁹¹ İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, s. 83

⁸⁹² İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, s. 84

⁸⁹³ 32. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 413-416)

⁸⁹⁴ 32 hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 416)

⁸⁹⁵ Müfid, *el-Cemel*, 108

davasına Ali'nin Osmân'ın katlinden sorumlu olduğu yönünde hüccet getirmiştir. Görünen durum (işin zahiri) bunu düşündürmektedir. Çünkü Osmân'ın evini muhasara edenler Ali'yi Osmân ile aralarında elçi yapmışlardır. İsyancılar Ali'nin sözünü dinliyorlar ve ona itaat ediyorlardı. Sonra Ali Osmân'a yardım etmekten uzak durdu, ondan sonra hilafet işini üstlendi, onu öldürmek için muharibinden yardım istedi. Böylece halk onun Osmân'ı öldürdüğünden şüphe etmedi. Bunların ayrı ayrı her biri şüphe doğururken hepsi birden nasıl olmasın... Daha sonra bu adam (Câhız'ı kastediyorum) şöyle demiştir: “Ali'nin Osmân hakkındaki sözleri ihtilâf ve tenakuz (onun iddiasına göre) içermektedir. Çünkü o Basra ve Şam (halkının) kendisine karşı ellerini çekmesi için (Osmân'ın) kanından teberride bulunmaya, adamlarının salahı ve onların desteğiyle zafere ulaşmak için Osmân'ın kanını ona izafe etmeye ihtiyacı vardı.” Durum Câhız'ın iddia ettiği gibi değildir. Câhız iddiasınca Emiru'l-Mü'minin Ali'nin durumunu dînu yakîni ve takvası olmayan, dünyasını imar etmek için dilediğini yapan,⁸⁹⁶ aklına geleni söyleyen, ahirette bu yaptıklarının cezasına aldırış etmeyen ehl-i dünyanın durumu gibi değerlendirmiştir.⁸⁹⁷ Câhız Emiru'l-Mü'minin'e olan nasb-ı adavetine rağmen bunu (32'inci hutbeyi) *el-Beyan ve't-Tebyin* kitabında zikretmiştir.⁸⁹⁸

Netice olarak Câhız ve eserleri bir hadis kaynağı olmadığı gibi onun rivayet ilimleri konusunda bir muhaddis mantığıyla düşünmediği ortadadır.

2. el-Makamât, Ebû Ca'fer el-İskâfî (240/854).⁸⁹⁹ Radî 54'üncü mektubu ondan rivayet etmekte ve kaynak olarak kitap ismi de vermektedir. Bu bilgi onun çok nadir sadece birkaç kez verdiği bir kaynak bilgisidir. Radî hutbenin başında şöyle demektedir:

“Talha ve Zübeyir'e “İmrân b. el-Husayn el-Huzâî ile gönderdiği bir mektup. Bu mektubu Ebû Cafer İskafî *Kitâbu'l-Makâmât'da* Mü'minlerin Emiri'nin mankıbelerini anlatırken zikretmiştir.”⁹⁰⁰

Bu zat Bağdat mutezililerinden olup mihne olaylarında parmağı olabileceği de söylenmiştir. Mehmet Ümit “*mihne*” konusunu işlediği makalesinde buna değinmektedir:

⁸⁹⁶ Müfid, *el-Cemel*, 109

⁸⁹⁷ Müfid, *el-Cemel*, 110

⁸⁹⁸ Müfid, *el-Cemel*, 62

⁸⁹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullâh el-İskâfî (249/854), Mu'tezile kelamcılarında ve onların imamlarından birisidir. Kendisine İskâfiye fırkası nisbet olunur. Bağdatlı olmakla birlikte aslen Semerkantlıdır. İbnü'n-Nedîm'in dediğine göre Mu'tasım'ın gerçekten önemseydiği birisidir. Bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 221

⁹⁰⁰ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 432

“Bu isimlere, Bağdat Mu’tezilesi mensuplarından Ebû Ca’fer Muhammed b. Abdillâh el-İskâfî (240/854) de ilave edilebilir. Her ne kadar onun doğrudan *halku’l-Kur’ân* anlayışını yaymak için faaliyette bulunduğu dair bir kayıt yoksa da Halife Mu’tasım’la iyi ilişkiler içinde olması, onun tarafından benimsemiş olduğu anlayışı yaymakla görevlendirilmesi ve Kur’ân’ın mahlûk olduğunun ispatına dair ve Kur’ân’ın mahlûk olduğunu kabul etmeyenlere karşı eserler yazdığının kaydedilmesi (İbnu’n-Nedîm, *Fihrist*, s. 213) bunun muhtemel olduğunu düşündürür.”⁹⁰¹

Ebû Cafer İskâfî Şîî olmamakla beraber İbn Ebi’l-Hadîd’in söylediğine göre Hz. Ali’nin tafdili konusunu ısrarla savunan ve Muâviye’yi açıkça hadis uydurmakla itham edenlerdendir.⁹⁰²

3. “ Rabia ve Yemenliler arasında yazdığı bir anlaşma. Hişâm b. el-Kelbî’nin⁹⁰³ hattından nakledilmiştir. Radî 74’üncü mektubun⁹⁰⁴ ondan nakledildiğini söylemekle yetinmektedir. Hz. Ali bu anlaşmayı Rabia ve Yemenliler arasında yapmıştır.

Ebu’l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (146/763), Hz. Ali’nin sözlerini ve hutbelerini toplayanlardandır.⁹⁰⁵ Kendisi eyyamı arabı ve haberlerini iyi bilen bir âlimdi.⁹⁰⁶ *Hutabu Ali* isimli kitabında 150 adet çeşitli konulardaki sözleri derlemiştir. Neseb, ahbar ve siyer âlimidir ve Kûfe’de yaşamıştır. Babası Muhammed b. es-Sâib’den ilim aldı ki bu zat⁹⁰⁷ İmâm Bakır ve İmâm Cafer’in ashabındandı. Kûfe’nin tefsir, ahbar ve eyyâm-ı nâs haberlerini bilen âlimlerindendi. Kendisi tefsir ve neseb âlimi sayılırdı, 146/763-764 yılında öldü. Geride sadece Kur’ân tefsiriyle alakalı bir kitap bırakmıştır. Hişâm’ın dedesi es-Sâib, iki kardeşi Ubeyd, Abdurrahman ve babaları

⁹⁰¹ Bkz. Mehmet Ümit, *Mihne Sürecinde Hanefîler*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/1, IX, sayı:17

⁹⁰² İbn Ebi’l-Hadîd şöyle demektedir: “Şeyhimiz Ebû Cafer el-İskâfî şöyle demiştir: (*ki muvâlât-ı Ali konusunda mütehakkik ve onun tafdili (sahabenin en faziletlisi olduğu) konusunda mübalağada bulunanlardandı. Her ne kadar tafdil ashabımızdan Bağdatlı olanlar arasında genel ve şâyi’ bir söz idiyse de Ebû Cafer bunu en çok hararetle telaffuz eden ve samimi olarak inanandı*) Muâviye, Hz. Ali hakkında çirkin, karalayıcı ve ondan uzak durmayı gerektiren bazı haberlerin önüne sahabe ve tabiinden bazılarının adını koymuş, bunu yapanların rağbet edeceği menfaatlar sağlamıştır. Onlar da onu memnun edecek şeyler uydurmuşlardır. Bu kimselerden bazıları şunlardır; Ebû Hureyre, Amr b. el-Âs, Muğîre b. Şu’be, tabiinden Urve b. ez-Zübeyr.” (Bkz. *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, IV, 63)

⁹⁰³ Ebu’l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bîşr el-Kelbî el-Kûfî (204/819), neseb âlimi ve târihçidir. Doğum ve ölüm yeri Kûfe’dir. 150 den fazla eser bırakmışsa da bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bkz. Tülücü, Süleyman, “*Kelbî Hişâm b. Muhammed*”, *DİA*, XXV, 204-205, Ankara 2002; *Mesâdir* müellifi el-Hatîb, ölüm târihini h. 205/820 veya 206 olarak vermektedir. Bkz. *Mesâdiru Nehci’l-Belâğa*, III, s. 475 dipnot.

⁹⁰⁴ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 475

⁹⁰⁵ el-Hatîb, A.g.e, I, 58

⁹⁰⁶ el-Hatîb, A.g.e, III, 475 dipnot

⁹⁰⁷ el-Hatîb, A.g.e, I, 58

Bısr, Cemel ve Sıffin Savaşlarında Hz. Ali'nin saflarında şehit düşmüşlerdir.⁹⁰⁸ Anlaşma metni muhalefet etmeyi gerektirici bir aykırı bir içerik içermemektedir ve Hz. Ali'nin yazması muhtemel bir metindir.

4. el-Cemel, Vâkidî. Radî 75'inci mektubu Vâkidî'nin (207/822) rivayet ettiğini söylemektedir:

“Kendisine biat edildikten sonra Muâviye'ye gönderdiği mektuptur ve Vâkidî *Kitabu'l-Cemel*'de zikretmiştir.”⁹⁰⁹ Bu mektup Muâviye'ye yazılmış bir mektubun seçilmiş bir parçasıdır. Hz. Ali burada Muâviye'yi kendisine biata çağırılmaktadır.

Vâkidî'nin adı geçen *Kitabu'l-Cemel*'i bu gün için elde mevcut değildir. Radî'nin hocası Müfîd'in de⁹¹⁰ aynı isimde bir kitabı vardır ve muhtemelen benzer konuları işlemektedir. Müfîd zaman zaman Vakidi'nin adını vererek ondan bazı rivayetler de aktarmaktadır. Müfîd'in Vâkidî'den farkı, koyu bir Şîî olması ve eserlerinde Şîîlik taassubunu hissettirmesidir. Ancak Radî ne hikmetse hocası Müfîd'in adını kaynakları arasında göstermemektedir. Müfîd'in eserlerinde içerik genelde Şîî akideyi desteklemek doğrultusunda olduğundan Sünnî düşüncede kabul görmeyeceği ve mezhep taassubu olarak değerlendirilebilecek rivayetlerinin hüccet olamayacağı ortadadır. Bu sebeple olsa gerektir ki Radî hocası Müfîd'in adını vermemekte, Vakidi'nin adını vermektedir.⁹¹¹ Radî *el-Mecâzât*'ında da Vâkidî'nin “*Meğâzî*”sinden hadis nakletmektedir.⁹¹²

Vâkidî hadis otoriteleri tarafından genellikle eleştirilmiş ve zayıf bulunmuş bir müelliftir. Buhârî *Târîh*'inde onun hakkında şöyle demektedir:

⁹⁰⁸ el-Hatîb, A.g.e, I, 59

⁹⁰⁹ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 476

⁹¹⁰ Müfîd talebeleriyle beraber Şîa içerisinde önemli değişimler başlatan bir âlimdir. Bununla birlikte o rivayet ehli değildir. Müfîd kendi Şîî kaynaklarındaki rivayetlere de şüpheyle bakan ve imamet teorisini akli gerekçelerle savunma cihetine giden bir kimsedir. Ancak târihi ve Şîî inancı destekleyen konulardaki rivayetler hakkında gerek Müfîd gerekse talebelerinin tenkit süzgecini yeterince sıkı tuttukları tartışma konusudur.

⁹¹¹ Radî her ne kadar *Nehcü'l-Belâğa*'da hocası Müfîd'in adını vermese de onun “*el-Cemel*” isimli kitabından özellikle Cemel ve Sıffin haberleriyle ilgili bölümlerde nakillerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Radî'nin verdiği hutbe ve mektupların çoğu hilafet, cemel, sıffin, Muâviye gibi ihtilâflı bilgilerin bulunduğu konulardadır. Müfîd “*el-Cemel*” de bu konulara değinmekte ve hutbelere, mektuplardan örnekler vermektedir. Radî'nin hocasını görmemezlikten gelmesi ve ondan hiçbir nakilde bulunmaması mümkün değildir. Bununla birlikte Müfîd Ehl-i Sünnet-Şîa tartışma ve çatışmalarında ön plana çıkan bazen de hedef olan birisi olduğundan, Radî onun bu tavrını tasvib etmediği için onun eserlerine atıfta bulunmuyor olabilir. Müfîd Ehl-i Sünnet-Şîa kavgası sebebiyle çıkan fitnelere yatıştırılmak amacıyla Bağdat dışına sürgün edilmiş bir Şîî âlimdir. Radî ise Büveyhî Sultânı Bahâüddeve' nin hicrî 403 tarihinde ölümüne kadar halife olma hevesiyle yaşadığı için Müfîd'den ve kitaplarından uzak durmayı tercih etmiş ve yine aynı sebeple müfrit Şîî görüşlere eserlerinde yer vermemiş olabilir.

⁹¹² Bkz. Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, 72, 298

“Bağdâd kadısıdır. Ma’mer ve Mâlik onun hakkında konuşmamışlar, Ahmed ve İbn Numeyr ise onu terk etmişlerdir.”⁹¹³

Vâkidî hakkında İbn Ebî Hâtim “*metrûkû’l-hadis-hadisleri terk olunmuş*”, İbn Hibbân, Yahyâ b. Maîn’in “*leyse bi şey’-bir şey değil (kayda değer birisi değil)*”, Ali b. el-Medîni’nin “*yedeu’l-hadis-hadis uydurur*” dediği nakledilmektedir. Zehebî’nin *Mizânü’l-İtidâl*’de aktardıklarına göre Vâkidî hakkında “*esdekunnâs-insanların en doğrularından*” diyenler olduğu gibi, “*otuz bin ğarib hadis rivayet ediyordu*”, “*hadis konusunda ondan razı olmam (kabul etmem)*” diyenler de vardır.⁹¹⁴ Zehebî *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*’da (Bkz. IX, 454-469 no: 172), İbn Hacer *Tehzîbu’t-Tehzîb*’de (Bkz. IX, 323-326) onun hakkında söylenenleri nakletmektedirler. Zehebî, Vâkidî’nin zayıflığı hakkında ittifak olduğunu söylemekle beraber⁹¹⁵ anlatılanlardan aslında bu eleştirilerin Ahmed b. Hanbel ile başladığı onun da Vâkidî’yi kalb yapması sebebiyle eleştirdiği anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel’in şöyle dediği nakledilmektedir: “Biz Vâkidî’yi Ma’mer, Zührî, Nebhân ve Ümmü Seleme yoluyla “*...sizde mi körsünüz, siz onu görmüyor musunuz?*” hadisini rivayet edene kadar savunmaya devam ettik. Bu Yûnus’un hadisidir ve ondan başkası da bunu Zührî’den rivayet etmemiştir.”⁹¹⁶ Vâkidî’yi Şîlik ve İbn İshâk’tan intihal yapmakla suçlayanlar da olmuşsa da bunların hiç birisi sağlam temellere dayanmamaktadır. Bütün eleştirilere rağmen Vâkidî yabana atılması gereken bir müellif değildir.

5. el-Meğâzî, Saîd b. Yahya el-Ümevî. Radî 78’inci mektubu naklederken şöyle demektedir:

“Hakemeyn konusunda Ebû Musa el-Eş’ari’ ye cevap olarak gönderdiği bir mektup. O bu mektubu Ebû Osman Said b. Yahya b. Ebân b. Saîd b. el-Âs b. Uhayha el-Ümevî el-Bağdâdî’nin (249/863), *Kitâbu’l-Meğâzî*’sinden nakletmiştir. *Kitâbu’l-Meğâzî* ona nisbetle ma’rûftur”⁹¹⁷

Kaynaklarda benzer isimde iki zatın adı zikredilmektedir. Bunlardan birisinin künyesi ***Ebû Eyyûb*** diğeriinki ***Ebû Osmân***’dır. Kettânî *er-Risâletü’l-Mustatrefe*’de Ebû Eyyûb künyesi olan Yahyâ b. Saîd’i *Meğâzî* müellifi olarak zikretmektedir.⁹¹⁸ Adnan Demircan da bunu esas alarak şöyle demektedir: “*Bu isim metinde (Nehcü’l-*

⁹¹³ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, I, 178 (no: 543)

⁹¹⁴ Bkz. Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, III, 664

⁹¹⁵ Bkz. Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IX, 454

⁹¹⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IX, 455

⁹¹⁷ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 480

⁹¹⁸ Kettânî, *er-Risâletü’l-Mustatrefe*, 222

Belâğa'da) Said b. Yahya el-Ümevî şeklinde kaydedilmişse de doğrusu Yahya b. Said el-Ümevî olmalıdır."⁹¹⁹

Hatîb el-Bağdâdî'nin verdiği bilgiye göre **Ebû Osmân** künyasi olan zatın tam adı Saîd b. Yahya b. Saîd b. Ebân b. Saîd b. el-Âs b. Saîd b. el-Âs el-Ümevî (249/763). Kendisi Buhârî, Müslim, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim er-Râzî'nin rivayette bulunduğu bir kimsedir ve *sika* olarak kabul edilir. Onun hakkında Ebû Sâlih b. Muhammed, "Sadûk'tur ancak zaman zaman hata/ğalat yapar" demiştir. Abdullah b. Muhammed el-Beğavî 259 yılında öldüğünü söylemekteyse de bu yanlıştır. Ölüm târihi 249/863 yılıdır.⁹²⁰ Hatîb el-Bağdâdî bu zata *Kitâbu'l-Meğâzî* nisbetinde bulunmamaktadır. el-Hatîb'in *Mesâdir*'de kaynak olarak gösterdiği zat budur.

Kutbuddîn er-Râvendî'nin şerhinde mektubun başlığında gösterilen kaynak şöyledir:

"Bu mektubu Saîd b. Yahyâ el-Ümevî *Kitâbu'l-Meğâzî*'de zikretmiştir."⁹²¹ Kitabın tahkikini yapan Abdullatîf el-Kûhkemerî dipnotta isimdeki karışıklığa işaret etmekte ve şöyle demektedir: "Saîd b. Yahyâ el-Ümevî, bende mevcut olan nüshada isim bu şekilde geçmektedir. Ben mu'cemlerde Saîd b. Yahyâ'nın Meğâzî müellifi olduğunu göremedim. Evet, bu zat Yahyâ b. Saîd b. Ebân b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdi Şems, Ebû Eyyûb el-Kureşî el-Kûfî el-Ümevî el-Hanefî olup 111/729 yılında doğmuş ve 191/806 veya 194/809 yılında vefat etmiştir."⁹²²

Bu bilgilerden anlaşılan el-Hatîb mektubun kaynağını verirken asıl nüshada mevcut olan ismi esas almış ve mektubu yanlış bir kimseye, Ebû Osman lakaplı ve 249/863 ölüm târihli olan ancak Meğâzî yazarı olmayan bir zata nispet etmiştir.

6. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın, Ğarîbu'l-Hadis'inde rivayet ettiği 4'üncü söz.

Radî bu sözü naklederken her hangi bir kaynak veya râvî adı vermemektedir.⁹²³

⁹¹⁹ Bu isim metinde (*Nehcü'l-Belâğa'da*) Said b. Yahya el-Ümevî şeklinde kaydedilmişse de doğrusu Yahya b. Said el-Ümevî olmalıdır. (Bkz. Adnan Demircan, s. 337 dipnot). Ebû Eyyub Yahya b. Said b. Eban b. Said b. el-Âs el-Ümevî el-Kûfî (194/810) Bağdat'a yerleşmiş olup el-Meğazi adlı bir kitabı vardır. Pek çok kitabın kaynaklarından birisidir. Mesela: *Tefsîru İbni Kesîr*, IV, 120; *İsâbe*, I, 227, 238, II, 32; *Hâvî*, I, 318. Bkz. Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatrafe/Hadis Literatürü*, Trc. Yusuf Özbek, s. 222, İz Yayıncılık, İstanbul 1994

⁹²⁰ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 92-93

⁹²¹ Kutbuddîn er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, III, 253

⁹²² Kutbuddîn er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, III, 253 dipnot.

⁹²³ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 9

Bununla birlikte Subhi es-Sâlih bu söz hakkında değerlendirme yaparken, “Bu Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın zikrettiği şeyin manasıdır...” demektedir.⁹²⁴

7. Târihu’t-Taberî, Radî’nin nadiren zikrettiği kitap isimlerinden birisi Taberî’nin *Târihi*dir. Radî 373’üncü sözün kaynağı olarak şöyle bir bilgi vermektedir:

“*İbn Cerîr et-Taberî Târih’inde Fakih Abdurrahman b. Ebi Leyla’dan rivayet etmiştir. O, İbnu’l-Eşas’la birlikte Haccâc’a karşı savaşmaya çıkanlardan olup insanları cihâda teşvik ederken şöyle dedi: Şamlılarla karşılaştığımız gün Ali’nin şöyle dediğini duydum:*

"Ey Mü’minler, her kim bir zulmün işlendiğini veya bir kötülüğe davet edildiğini görür de kalbiyle reddederse, sâlim kalır ve kurtulur, kim de diliyle reddederse, mükâfat alır. O ilkinden daha üstün sayılır. Her kim de Allâh’ın kelimesi yücelsin ve zâlimlerin kelimesi alçalsın diye kılıçla reddederse, o doğru yolu bulan, Allâh yolunda (dimdik ayakta) duran ve yakînin kalbini aydınlattığı kimsedir.”⁹²⁵

el-Hatîb sözün kaynağını zikrederken şöyle demektedir: “Taberî bu sözü 82. yıl hadislerini anlatırken Ebû Mihnef’ten nakletmektedir; Ebû’z-Zübeyir el-Hemedânî şöyle demiştir: Cebele b. Zehr’in süvarileri arasındaydım. Şamlılar ona saldırıp hamle üstüne hamle yaptıklarında Fakih Abdurrahman b. Ebî Leylâ bize şöyle seslendi: Ey kurrâ⁹²⁶ topluluğu! İnsanlar içerisinde (savaşta) kaçması sizden daha çirkin olan yoktur. Ben Ali’nin Şamlılarla karşılaştığımızda şöyle dediğini duydum: ...”⁹²⁷

Görebildiğimiz kadarıyla Taberî’nin *Târih’inde*’de Abdurrahmân b. Ebî Leylâ’nın adı savaşa katılanlar arasında geçmekle beraber⁹²⁸ Hz. Ali’nin bu sözünü rivayet ettiği geçmemektedir. Radî zamanında mahtût nüshalarda bu rivayetin bulunduğu bir ihtimal olarak kabul edilse bile baktığımız matbu nüshada bu rivayet bulunmamaktadır. el-Hatîb’in cilt ve

⁹²⁴ Subhi es-Sâlih, *Nehcü’l-Belâğa*, 518

⁹²⁵ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 274

⁹²⁶ “*Kurrâ*” terimi, özellikle Irak İslâm fetihleri dönemimde kaynaklarda geçtiği şekliyle “Kur’an okuyucuları” anlamına alınan *KARAE* değil de, *KAREYE* kökünden türemiş olup “karyeliler” anlamına gelir. Daha önceden *ehlü’l-eyyâm* olarak bilinen Kûfeli *Kurrâ*, Halife Hz. Ömer’in uyguladığı politikadan yararlanmıştır. Halife Hz. Ömer onlara Sevâd bölgesindeki karyelerde geniş yetkiler vermiştir. Bu sebeple faaliyet alanları Sevâd bölgesindeki karyelerdi. Farklı bir yaklaşımla ele almak gerekirse, karyelerin sakinleri olsun veya olmasınlar, otoriteleri bu karyeler üzerinde yaygınlaşmıştır. Onları bu karyeler üzerindeki otoriteleri ile tanımlamak amacıyla onlara *Kurrâ* denilmiştir. *Kurrâ* hakkında detaylı bilgi için bkz. M. H. Yahya, *The Origins of the Khawarij*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Exeter, ss. 20 vd.” Bkz. Mahayudin Hajji Yahya, İlk Dönem Rivayetlerinde Siffin Vak’ası, Trc. Ahmet Turan Yüksel, SÜİFK/30 s. 242

⁹²⁷ el-Hatîb, A.g.e, IV, 275

⁹²⁸ Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, VI, 350

sayfa numarası vermeden Taberî'nin bunu 82. yıl olaylarını anlatırken rivayet ettiğini söylemesi yanlış bir bilgi gibi gözükmektedir.

Bu rivayet Hz. Ali'nin söylemiş olması muhtemel içerikli bir sözdür. Çünkü o adamlarını devamlı surette savaşmaya ve cesur olmaya davet etmektedir. Hatta *Nehcü'l-Belâğa*'da pek çok yerde Hz. Ali korkak davrandıkları ve emrine itaat etmedikleri gerekçesiyle adamlarına çok ağır laflar söylemektedir. Hz. Ali Cemel ve Siffin Savaşlarında çekimser davrananları da *Nehcü'l-Belâğa*'da kınamakta ve cihâda katılmamakla itham etmektedir.

Radî her ne kadar başka yerde Taberî'nin adını vermiyorsa da ondan sadece tek bir rivayet aktarmış olduğunu düşünmüyoruz. Nitekim hutbe ve mektupların kaynaklarını araştıran Abdullah Ni'met ve Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hafîb tarafından Taberî'ye sık sık atıfta bulunulmuş olmasından bu durum anlaşılmaktadır.

Burada Taberî'nin rivayet metodu hakkında bazı değerlendirmeleri İslam Ansiklopedisinden⁹²⁹ özetleyerek aktarmayı uygun buluyoruz:

“İslam dünyasında ve Arap dilinde ilk olarak bir dünya târihi yazmaya teşebbüs eden Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Amûlî et-Taberî el-Bağdâdî aslen İranlı olup, tahminen 839 miladi (224-225 H.) yılında, İran'ın Taberîstan vilayetinde, Amul'da doğmuştur.⁹³⁰ Hiç evlenmemesine rağmen o günki geleneğe uyularak Ebû Cafer künyesiyle anılmıştır. Doğum yerine nispeten Amûlî, yaşadığı yerlere nispeten Taberî ve Bağdâdî nispetiyle anılır.⁹³¹ Musenna b. İbrahim el-Amûlî'den hadis, Ebû Mukatilden Hanefî fikhını öğrendi. Zahirî mezhebinin kurucusu Dâvûd b. Ali el-İsfehani'nin derslerine devam etti. (Bazı görüşlerine muhalefeti sebebiyle) Bağdat'taki Hanbelî ve Zahirî mezhebi mensuplarının kendisine düşmanlıkları yüzünden büyük sıkıntılar çekti.

Taberî, Mâide Suresi, 6. âyetindeki “*ercüleküm*” kelimesinin “*ercülikum*” şeklinde okunmasıyla abdest alınırken iki ayağın yıkanması yanında meshedilmesini de caiz görmesi⁹³² ve Şiîlerin Hz. Ali'nin İmâmeti bakımından büyük önem atfettikleri Gadîr-i Hum'la ilgili hadisin farklı râvîler yoluyla gelen sahih bir hadis olduğuna dair tesbitleri dolayısıyla Şiîlikle irtibatlandırıldı. Ancak Taberî, kendi memleketi Taberîstan'da Hz. Ebû

⁹²⁹ Bkz. Fayda, Mustafa, “*Taberî Muhammed b. Cerîr*”, *DİA*, XXXIX, 314-319, İstanbul 2010

⁹³⁰ et-Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Târîhi*, Trc. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, c.I, s. I (Azade Temir'in önsözü) MEB yayınları, İstanbul 1991

⁹³¹ Fayda, Mustafa, “*Taberî Muhammed b. Cerîr*”, *DİA*, XXXIX, 314, İstanbul 2010

⁹³² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 81-87

Bekir, Ömer ve Osmân'a dil uzatılması yüzünden bu halifelerin faziletlerine dair ayrı ayrı eserler kaleme almaya başladı ve kendisinin Rafizilikle ilgisinin olmadığını ortaya koyan üç ayrı risale kaleme aldı.⁹³³ Taberî'ye göre Ebû Bekir ile Ömer'in hidayet önderleri olmadığını söyleyip onlara ta'netmek Rasûlullâh'a ta'netmek anlamına gelir; bu sebeple söz konusu tutumu benimseyenlerin İslam diniyle alakası kalmaz. Hilafet meselesine ilişkin ihtilâfi çözmek için emirliğin Kureyş'e ait olduğunu söyleyen Ebû Bekir'i ashabın tamamına yakın çoğunluğu teyid etmiştir. (*et-Tefsîr*, s. 156-158; İbn Hacer, V, 101).

Ahkâm ayetlerine dair tefsirinde olduğu gibi diğer konularla ilgili hususlarda da hadisleri hep senetleriyle birlikte zikreder. *Târîh*'inde gerek Rasûlullâh'tan rivayet edilen hadislerde gerekse hadisle ilgili olmayan yerlerde ve konularda rivayetleri aldığı kaynağın yalnız senedini zikretmekle yetinir ve aynı konudaki farklı muhtevalı haberleri sıralayarak hangi rivayetin daha doğru olduğuyla ilgili tercihi okuyucuya bırakır; çok az yerde kendi tercihini belirtir. Târîhine kaydettiği haberlerin senedinde rivayet icazetini aldığı kitaplardan yaptığı iktibaslarda, "haddesena, ahberana, ketebe" ibarelerini kullanmasına karşılık diğer kitaplardan yaptığı nakillerde "kale, zekera, rava, huddistu, uhbirtu, ruviye" gibi ifadelerle yer vermiştir. Hicretin ilk üç asrında neredeyse bütün kitaplarda kullanılan isnat usulüne bağlı kalarak senette müelliflerin adını zikretmekle yetinmiş ve kitapların adını yazmamıştır.⁹³⁴ Ancak Taberî, *Tefsîr*'inde ve *Târîh*'inde Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak geçmiş peygamberler ve bunların ümmetleri hakkında bilgi aktarırken senetlerin niteliğine bakmaksızın daha çok Ka'b el-Ahbar, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, İbn İshâk ve Süddî'nin rivayetlerine dayanarak pek çok İsrailiyyat'a yer vermiştir. Ona göre târih bilgisi insanın akli delillerine veya düşünüp bulunduğu sebeplere dayanmaz; senetleriyle râvîleri gösterilen haber ve rivayetlere dayanır. Çünkü geçip gidenlere ve sonradan gelenlere dair haberler, bunları görmeyen ve o zamanları idrak etmeyenlere ancak onları haber veren ve işitenlerin haber vermesiyle ulaşılır.⁹³⁵ Bu husus yalnızca İsrailiyyat'la ilgili olmayıp *Târîh*'ine aldığı diğer haberler için de yerine getirmeye çalıştığı önemli bir metot sorunu olmuş, ulaştığı veya elde ettiği haberleri aynen muhafazaya gayret etmiş, kendisini geçmişle gelecek arasında bir aracı diye görmüştür. Taberî'nin en önemli özelliği, İslam'ın ilk üç asrında (50-250/670-864) yazılan kitapları incelemesi ve te'liflerini bunlara dayanarak yapmasıdır.⁹³⁶

⁹³³ Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, XVIII, 84-85

⁹³⁴ Fayda, Mustafa, "*Taberî Muhammed b. Cerîr*", *DİA*, XXXIX, 316, İstanbul 2010

⁹³⁵ Fayda, Mustafa, "*Taberî Muhammed b. Cerîr*", *DİA*, XXXIX, 317, İstanbul 2010; Ayrıca bkz. et-Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Trc. Zâkir Kadîrî Ugan-Ahmet Temir, I, 7-8

⁹³⁶ Fayda, Mustafa, "*Taberî Muhammed b. Cerîr*", *DİA*, XXXIX, 317, İstanbul 2010

Din, Resul-i Ekrem'in söz ve fiil halinde sunduğu bilgilerle tamamlandığından; vasî, hüccet veya başka bir unvanla anılan kişilere nisbet edilen bilgiler muteber değildir.⁹³⁷ Taberî bazı âhâd hadisleri mütevatir kabul etmiş ve tekfirde katı sayılabilecek bir tutum sergilemiştir.

Taberî, rivayetlerden ve eserlerden topladığı zengin malzemeyi kullanırken, vakaları birbirine ekleyerek devamlı bir silsile meydana getirmeye çalışmaktan ziyade, elindeki malzemeyi sıralamakla iktifa etmiştir. Bu yüzden onun *Târih*'inde, bir vaka hakkında bazen birbirinden farklı birçok söz ve rivayetlerle karşılaşırız. Bundan başka o, topladığı malzemenin sahil olduğunu da iddiaya kalkışmamıştır.

İşte bu suretle onun tarafından toplanan malzemenin vicdanlı ve insafli bir şekilde tertip edilmesi ve birçok yerde tezatlarla dolu olması, modern târih araştırmaları için Taberî *Târihi*'nin kıymet ve değerini teşkil eder. Bilhassa İslâmiyetin ilk devirleriyle ilgili vakaları araştırmak için onun eserinden çok şey öğrenilebilir.⁹³⁸

Taberî Sünni bir âlimdir. Bu husus eserleriyle sabit olduğu gibi Şîa'ya yönelik eleştirilerinden de anlaşılmalıdır.⁹³⁹

Taberî, 27 Şevval, 310 (17 Şubat 923) târihinde vefat etti ve ertesi gün evine defnedildi. Yâkût el-Hamevî ise diğer rivayetlerde Şiflik'le itham edilmesi yüzünden onun geceleyin çok az bir cemaatin iştirakiyle cenazesinin gizlice kaldırıldığını söyler.⁹⁴⁰ Taberî'nin Şîi olmamasına karşılık onun en önemli kaynaklarından birisi olan Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ (157/773)'nin Şîi bir müellif olduğu da gözardı edilmemelidir.⁹⁴¹

Taberî özellikle geçmişlerin haberlerinde İsrailiyat haberlerini *Târihine* alması ve tezat rivayetleri tercih yapmaksızın aktarması sebebiyle, târihi konulardaki rivayetleri teyid edilmesi gereken bir âlimdir. Yaşadığı dönem ve bölge itibariyle Şîi kaynaklı rivayetlere yer vermiş olması muhtemeldir. Şifilerin onu Şîi kökenli bir âlim saymaları bu sebeple olsa gerektir. Taberî'nin *Târih*'i, birbirine muhalif rivayetlerin her birini kendi davasına delil getiren iki ayrı iddia için kaynak teşkil ettiğinden, târihi olaylarda her rivayet için nihai bir merci olarak değerlendirilmesi yanlış bir sonuca ulaşmaya sebebiyet verebilir.

⁹³⁷ Fayda, Mustafa, "*Taberî Muhammed b. Cerîr*", *DİA*, XXXIX, 318, İstanbul 2010

⁹³⁸ et-Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Târihi, Trc. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, c.I, s. VI (Azade Temir'in önsözü) *MEB* yayınları, İstanbul 1991

⁹³⁹ Fayda, Mustafa, "*Taberî Muhammed b. Cerîr*", *DİA*, XXXIX, 318, İstanbul 2010

⁹⁴⁰ Fayda, Mustafa, "*Taberî Muhammed b. Cerîr*", *DİA*, XXXIX, 315, İstanbul 2010

⁹⁴¹ Demircan, Adnan, Ali-Muaviye Kavgası, 10, Beyan yay., İstanbul 2010

8. el-Muktezab, Müberred.⁹⁴² 466'inci söz olan, “*Göz, insanın gerisinin bağıdır*”⁹⁴³ şeklindeki sözü verirken İbn Ebi'l-Hadîd, Radî'nin şöyle dediğini aktarmaktadır (bu sözü İbn Ebi'l-Hadîd'de 475'inci söz olarak vermektedir):

“Bu şaşılacak (güzellikte olan) istiarelerdendir. Burada insanın arkasını kaba, gözünü de bağa teşbih etmiştir. Bağ çözüldüğü zaman kabın içindeki sağlam tutulamaz. Bu söz en meşhur ve açık (zahir) sözlerindendir.⁹⁴⁴ Bazı kimseler bu sözü Emiru'l-Mü'minin'in sözü olarak rivayet etmişlerdir. Müberred bunu “*el-Muktezab*” da “*el-Lafzu'l-Ma'rûf*” babında zikretmiştir. Biz bu istiare hakkında “*Mecâzâtü'l-Âsâri'n-Nebeviyye*” isimli kitabımızda bazı şeyler söylemiştik.”⁹⁴⁵

Netice olarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz:

Mesâdir'de her ne kadar Radî'nin zikrettiği kaynaklar ve râvîler on taneden fazla veriliyorsa da *Nehcü'l-Belâğa*'nın metninde bunların bir kısmı yoktur. Radî'nin zikrettiği kitaplar şunlardır:

“*Câhız, el-Beyan ve't-Tebyîn; Taberî, Târih; Ebû Ca'fer el-İskâfî, el-Makâmât; Vâkidî, Kitabu'l-Cemel; Yahya b. Saîd el-Ümevî, Kitâbu'l-Meğâzî; Hişam b. el-Kelbî'nin hattıyla.*”

Radî'nin zikrettiği râvîler ise şunlardır:

“*Nevfü'l-Bikâlî, Dırâr ed-Dubâbî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Bâkır, Kümeyl b. Ziyad en-Nehaî, Ebû Cuheyfe.*”

Radî her ne kadar kaynakları konusunda yeterli isim vermiyorsa da bu gün için elimizde onun metinlerinin birçoğunu tahlil etmeye yetecek kadar kaynak bulunmaktadır. Bu sebeple el-Hatîb'in Osmânlıyı, Şîî kaynakları yakmakla itham etmesi ve Radî'nin kaynaklarını sanki çoğunlukla yok olmuş gibi göstermesi doğru değildir. el-Hatîb, sadece Safeviler döneminde İran'da Sünni kökenli Müslümanlara yapılanları ve

⁹⁴² el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa*, I,41-42

⁹⁴³ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 315

⁹⁴⁴ el-Hatîb, A.g.e, IV, 315

⁹⁴⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XX, 186; el-Hatîb, A.g.e, IV, 316

Moğol işgali dönemiyle ilgili haberlere göz atsaydı Osmânlı hakkında söylediği sözleri söylememesi gerektiğini anlardı.⁹⁴⁶

Hadis tekniği açısından incelendiğinde verilen bu kaynak ve râvîlerin yeterli bir bilgi ve dayanak oluşturmadıkları ortadadır. Ayrıca bu ipuçlarından hareketle Radî ve *Nehcü'l-Belâğa*'nın hadis tekniği açısından yeterli dayanağa sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Radî ile verdiği râvî isimleri arasında olması gereken diğer râvîler kopuktur. Bu da gösteriyor ki, Radî eserindeki rivayetleri aktarırken isnat endişesi taşımamış bu sebeple de değil senet, alıntı yaptığı kitap isimlerini zikretmeye bile gerek görmemiştir. Her ne kadar Radî eserini fıkıh kaynağı ve ahkâmın toplandığı bir eser olması niyetiyle yazmamış olsa da yaşadığı dönem itibariyle yapması gereken bazı teknikleri ihmal etmiştir. Çünkü Radî'nin yaşadığı dönem senet sisteminin tamamen teşekkül ettiği ve hadis müelliflerinin rivayetlerin sıhhati ve güvenilirliği açısından senedleri ihmal etmedikleri bir dönemdir. Radî ile ismi geçen kimseler arasında asırlar vardır ve Radî'nin bu şahıslarla görüşemeyeceği malumdur. Bu rivayetleri aktarırken alıntı yaptığı kitap isimlerini zikretmiş olsaydı en azından onlara bakmak suretiyle rivayeti nakledenlere ulaşılabilirdi. Radî bazen alıntı yaptığı kitap ismini verirken acaba bunu neden tüm rivayetler için yapmamıştır? Mesele Taberî'nin *Târih*'i Radî'nin sadece bir alıntı yaptığı bir kaynak olmasa gerektir. O takdirde Radî bir yerde bu kaynağın adını verirken diğer nakillerinde neden vermemektedir? Bu sorunun cevabı kesinlikle Radî ve yaptığı nakillerin lehinde değildir. Ayrıca Radî'nin verdiği metinler ile bakma imkanı bulabildiğimiz kaynaklar arasında da en azından kelime ve cümle farklılıkları bulunmaktadır. Yani görünen o ki, Radî sadece tercih ve alıntı yapmamış belki metinler üzerinde edebi açıdan bazı tasarruflarda da bulunmuştur. Bu durum Radî'nin rivayet ehli olmadığı şeklindeki eleştirilere haklılık kazandırmaktadır. Hz. Ali'den nakledilen hadis sayısının sünni hadis kaynaklarında çok fazla olmamasının en önemli sebeplerinden birisi onun üzerine mezhep taassubu içerikli rivayetlerin isnat edilmesidir. O halde Şîî anlayışa uygun olarak bazı sahabiler hakkında olumsuz sözlerin nakledildiği metinlerin Hz. Ali üzerinden istismar edildiği ve uydurulduğu iddiaları tamamen haksız iddialar değildir. Hz. Ali'nin hutbe ve mektuplarında eleştiri yapılan daha başka konular da vardır ki, bunlara *metin incelenme* bölümünde değinilmiştir.

⁹⁴⁶ Bu konuda *Nehcü'l-Belâğa'da Zikredilen Kitap İsimleri* başlığı altında bazı alıntılar yapılmış olmakla beraber daha geniş bilgi için bkz. Dalkıran, Sayın, *İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şîî İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl 2002, sayı 18, s. 55-102.

Radî, *Nehcü'l-Belâğa*'da Hz. Ali'nin hayatının son dört yılına dair olayları kapsayacak nakillere yer vermektedir. Bu dönem siyasi olayların, savaş ve fitnelerin daha önce olmadığı kadar bol olduğu bir dönemdir. *Nehcü'l-Belâğa*'daki metinler arasında bir grubun mezhep ve siyasi görüşlerine mutabık ifadeler olması, fiten ve fezail konularında nakiller bulunması konuyu daha da hassas bir hale getirmektedir. Çünkü bu konular, şahısları ve şehirleri zem veya metheden rivayetler, gaybdan haber veren rivayetler ve benzeri konularda nakledilen merfu hadislerin bile en çok eleştirilen ve uydurulmakla itham edilen rivayetlerden olduğu göz önünde bulundurulursa *Nehcü'l-Belâğa*'daki rivayetlerin de aynı eleştiri süzgecinden geçirilmeleri gerektiği âşikârdır.

Nehcü'l-Belâğa ve müellifi Radî hakkında hadis ilmi açısından nihai bir değerlendirme yapmak ve bir kanaate varmak gerekirse şunu söyleyebiliriz: Radî'nin *Nehcü'l-Belâğa*'da kullandığı rivayet metodu hadisçilerin kullandığı bir metot değildir. Rivayetlerin güvenilirliği senet ve kaynak açısından Radî'den önce yaşamış âlimlerin eserlerinden bulunmak suretiyle teyid edilmek durumundadır. Radî'nin alıntı yaptığı kaynakların bir kısmı Sünnî târih kitapları veya genel nitelikli kitaplar, bir kısmı da Şîî kaynaklı kitaplardır. Onun verdiği metinlerin bir kısmının Hz. Ali'ye aidiyeti doğru, bir kısmının aidiyeti mümkün, bir kısmının da uydurma rivayetlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Tahrir bölümündeki çalışmadan edindiğimiz tecrübe özellikle çok uzun olan, mezhep taassub ve temayülü içerikli metinlerin kaynakları ve sıhhati konusunda tereddütler olduğunu göstermektedir. Ayrıca Sünnî kaynaklı hadis kitaplarında bulunan Hz. Ali'nin rivayetleri, söz ve fiilleriyle alakalı birçok haberin *Nehcü'l-Belâğa*'ya alınmamış olması Radî'nin metinleri seçerken veya oluştururken Şîî inancı göz ardı etmediğini göstermektedir. Her ne kadar elimizde yeterince kaynak varsa da, Radî'nin alıntı yaptığı kaynakların bir kısmının bu gün için elimizde olmaması da *Nehcü'l-Belâğa*'yı tam olarak teyid etmemizin önünde duran engellerdendir. Bu nedenle de Radî ve *Nehcü'l-Belâğa* tek başına muteber bir kaynak olarak değerlendirilemez.

2.4. ŞERHLERİ

eş-Şeyh el-Emînî, *el-Ğadîr*'de *Nehcü'l-Belâğa* üzerine yazılmış 81 çalışma ve müellif adı zikretmektedir.⁹⁴⁷ *Minhacu'l-Berâe* Mukaddimesi'nde⁹⁴⁸ ise 112 şerh

⁹⁴⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 186-193

zikredilmektedir.⁹⁴⁹ Ancak bu şerhlerin bir kısmı tamamlanamamış, bir kısmı ğaribu'l-hadis türü eserler benzeri bazı kelimeleri açıklayan veya dil yönünden tahliller yapan eserlerdir. Bazıları başka bir şerhin özeti veya tercümesi şeklindedir. *Nehcü'l-Belâğa* üzerine yazılan şerh ve konu çalışmalarının çoğunluğu Arapça olmakla birlikte, bazıları Farsça olarak yazılmıştır. *Nehcü'l-Belâğa*'nın kaynakları üzerine yapılan bazı çalışmalar olmakla birlikte sayacağımız bu şerhlerde *Nehcü'l-Belâğa*'da ki rivayetlerin sıhhati üzerinde durulmamıştır. Bazılarında mezhep taassubu ile yapılmış yorumlar, bazılarında da sadece dil ile ilgili konulara değinildiği görülmektedir. Şîî kökenli müelliflerin *Nehcü'l-Belâğa*'nın sıhhati konusunda irdeleyici bir değerlendirme yapmamaları mezhep kaygısına bağlanabilir. Fakat Şîî kökenli olmayan Muhammed Abduh da eserin Hz. Ali'ye nisbetinin sıhhatine ve Ehl-i Sünnet âlimler tarafından yapılan tenkitlere hiç değinmemiştir. Bu durum “*Abduh'un çalışmasının sadece edebî bir çalışma olarak tasarlanmış olmasından kaynaklanmaktadır*” şeklinde bir gerekçeyle izah edilebilirse de kanaatimize göre yeterli değildir. Çünkü *Nehcü'l-Belâğa* hakkında yapılan eleştirilerden bir kısmı, “eserin dilinin Hz. Ali'nin yaşadığı dönemde kullanılan dile benzemediği, yapmacık ifadeler ve secî içerdiği, bazı mesellerin Hz. Ali'den sâdir olmasının mümkün olmadığı, bazı tasvirlerin Abbasiler devrinde tercüme hareketlerinden sonra İslâm kültürüne girdiği bu sebeple de Hz. Ali'nin bunları dile getirmesinin mümkün olmadığı” şeklinde eserin edebî yönüyle alakalı eleştirilerdir. Abduh'un bu konulara hiç değinmemesi bazı Şîî araştırmacılar tarafından kitaptaki bütün sözlerin Hz. Ali'ye nisbetini sahih olarak kabul ettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁵⁰

eş-Şeyh el-Emînî'nin *el-Ğadîr*'de⁹⁵¹ zikrettiği şerh yazarlarının bir kısmı şunlardır:

1-es-Seyyid Ali b. en-Nasır. Radî'nin muasırındır şerhine ‘*A'lâmu Nehci'l-Belâğa* adını koymuştur. Bu kitap yazılan şerhlerin ilkidir.

2-Ahmed b. Muhammed el-Veberî V. Asır ricalindedir.

⁹⁴⁸ *Minhâc'l-Berâe* Kutbuddîn er-Râvendî'nin yazdığı *Nehcü'l-Belâğa* şerhidir. Mukaddime kısmını hazırlayan ve eseri tahkik edense Abdullatîf el-Kühkemerî'dir. *Minhâcü'l-Berâe*'den yaptığımız alıntılarda müellif er-Râvendî'nin adını, mukaddimesinden yaptığımız alıntılarda ise Abdullatîf el-Kühkemerî'nin adını verdik.

⁹⁴⁹ el-Kühkemerî, A.g.e, 38-49

⁹⁵⁰ el-Hatîb şöyle demektedir: Şeyh Muhammed Abduh *Nehcü'l-Belâğa*'yı bütün içeriği ve bütün kelimeleriyle Emîru'l-Mü'minîn'e nisbetini sahih görenlerdendi. Hatta öyle ki, onun bazı sözlerini luğatlar için delil yapmıştı... Bkz. el-Hatîb, Mesâdir, I, 248

⁹⁵¹ Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 187-193

3-Ziyouddin Ebû'r-Rıda Fazlullah er-Ravendî (511/1117) *Nehcü'l-Belâğa*'ya ta'lik yazmıştır.

4-Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kasım... el-Beyhâkî en-Neysâbü'rî (565/1169). Ashabtan Huzeyme b. Sabit'in neslindedir ve İbn Şehrâşub'un hocalarındandır. Şerhinin adı *Meâricu Nehci'l-Belağa*'dır.

5-Ebu'l-Hüseyin Said b. Hibetullah Kutbuddin er-Râvendi (573/1177). Şerhinin adı *Minhacu'l-Berâe*'dir.

6-eş-Şeyh Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. el-Hüseyin b. Hasan el-Beyhakî en-Neysâbü'rî. Kutbuddin el-Keyderi diye meşhurdur. *Hadıkatu'l-Hakâik* isimli kitabını 576/1180 yılında yazmıştır.

7-Efdaluddin el-Hasan b. Ali b. Ahmed el-Mahâbâdî. *Fihrist* sahibi Müntecebüddin'in şeyhlerindedir. 585/1189 yılından sonra ölmüştür.

8-Kâdı Abdulcebbâr, bu şerh aynı isimle anılan zatlardan hangisine ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu zatların hepsi de Tûsî'nin muasırındırlar. Allâme Nuri *Müstedrek*'inde adını zikretmektedir (Aynı isimde yedi zatın adı dipnotta verilmektedir).

9-Fahru'r-Razi Muhammed b. Ömer et-Taberî eş-Şafii (655/1257). Cemaluddin el-Kıftî'nin *Târihu'l-Hukemâ*'sında açıkladığı gibi er-Râzî şerhini tamamlayamamıştır.

10-Ebû Hamid İzzuddin Abdulhamid (656/1257). İbn Ebi'l-Hadîd diye meşhurdur. Sultan Mahmud et-Tabsî kitabını özetlemiştir.

11-Radîyyuddin Ebu'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Tâvûs el-Hüseynî (664/1265).⁹⁵²

12-Ebû Tâlib Tacuddin, İbnu's-Sâî Ali b. Enceb b. Osmân b. Abdillâh el-Bağdâdî (674/1275) (*Müntehabu'l-Muhtar*, s. 138).

13-Kemâluddin eş-Şeyh Meysem b. Ali b. Meysem el-Behrânî (679/1280). Büyük orta ve küçük şerhleri vardır.

⁹⁵² el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 187

14-eş-Şeyh Ahmed b. el-Hasan en-Navendî, yedinci asır ricalinden ve Şeyh Cemaluddin el-Vârâmî'nin öğrencilerindendir. Kendisinin *Nehci'l-Belağa* üzerine yazılmış birçok haşiyesi vardır.

15-Allâme el-Hillî Cemaluddin Ebû Mansur el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar (726/1325).

16-eş-Şeyh Kemaluddin b. Abdirrahman b. Muhammed b. İbrahim el-Atâikî el-Celî. 8. Asır ricalindendir ve şerhi dört cilttir.

17-Yahya b. Hamza el-Alevî (749/1348), Zeydiyye'nin İmâmlarındandır. Şerhi dil ile ilgili konular üzerinedir (ğarib kelimeleri açıklayan kısa bir şerh yazmıştır).

18-Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Taftazani eş-Şafîi (791-(92/93)/1388-(1389/1390).

19-es-Seyyid Efsahu'd-Dîn Muhammed b. Habibullah b. Ahmed el-Hüseynî. Şerhini 881/1476 Safer ayında tamamlamıştır.

20-el-Mevla Kıvâmuddin Yusuf b. Hasan. Bağdat kadısı diye meşhur olup ölümü 927/1326 civarındadır.

21-Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan ez-Zuvvârî. Muhakkik Kerakî'nin talebelerinden olup şerhi Farsça'dır ve ismi "*Ravdatu'l-Ebrar*" dır. 947/1540 yılında tamamlamıştır.

22-el-Mevla Celaluddin el-Hüseyn b. Hâce Şerafuddin Abdülhak el-Erdebîlî (950/1543), ilâhî nisbetiyle Ma'rûftur. Şerhi Farsça olup ismi *Menhecü'l-Esaha*'dır.⁹⁵³

23-el-Mevlâ Fethullah b. el-Mevla Şükrullah el-Kaşânî (988/1580), Farsça olarak yazmış ve adını "*Tenbîhu'l-Ğâfilîn ve Tezkiratu'l-Ârifîn*" koymuştur.

24-İzzuddin Ali b. Cafer Şemsüddin el-Âmilî. Ali b. Hilal b. el-Cezâirî'nin talebelerindendir, şerhi Farsça'dır.

25-el-Mevla İmaduddin Ali el-Kerakî el-Esterabâdî X asır ricalindendir, *Nehcü'l-Belâğa* üzerine bir *ta'lik* yazmıştır.

26-el-Mevla Şems b. Muhammed b. Murad 1013 yılında İbn Ebi'l-Hadîd şerhini (Farsça'ya) tercüme etmiştir.

⁹⁵³ el-Emînî, *el-Ğadîr*, IV, 188

27-el-Behai el-Âmilî (1013/1604), Berki bize yazdığı yazıda bunu belirtmiştir. Kendisi şerhi tamamlayamamıştır.

28-eş-Şeyh er-Reis Ebu'l-Hasan Mirza el-Kaçarî, şerhini tamamlayamamıştır. Bunu da bize Seyyid Berkî yazmıştır.

29-Şeyh Nur Muhammed b. el-Kadı Abdulaziz b. el-Kadı Tahir Muhammed el-Mahallî, 1028/1618 târihli şerhi Farsça'dır.

30-el-Mevlâ Abdulbâkî el-Hattât es-Sûfî et-Tebrîzî (1039/1629), şerhi Farsça olup adı "*Minhâcu'l-Velâye*"dir.⁹⁵⁴

31-el-Mevlâ Nizamuddin Ali b. el-Hasan el-Cîlânî, şerhinin adı "*Envâru'l-Fesâha*"dır. Üç ciltlik kitabın ilk cildini 4 Rebiu'l-evvel 1053/23 Mayıs 1643 de tamamlamıştır.

32-eş-Şeyh Hüseyin b. Şihabuddin b. el-Hüseyin el-Âmilî el-Kerakî (1076/1665).

33-Fahrudin Abdullâh b. el-Müeyyid Billâh, İbn Ebi'l-Hadîd'in şerhini özetlemiş adını da "*el-ikdu'n-Nadîd el-Mustahrec Min Şerhi İbni Ebi'l-Hadîd*" koymuştur. 1081/1670 yılına ait müellif nüshası bulunmaktadır.⁹⁵⁵

Bu şerhler içerisinde *Nehcü'l-Belâğa*'da mevcut bütün metinlerin Hz. Ali'ye nisbetinin sıhhatini de inceleyen bir şerh yoktur. Bu şerhlerden en çok müracaat edilenler; Ebu'l-Hüseyin Saîd b. Hibetullâh Kutbuddin er-Râvendî (573/1177)'nin Şerhi olan *Minhâcu'l-Berâe*, Ebû Hâmid İzzuddin Abdulhamid (İbn Ebi'l-Hadîd)'in (656/1257) yazdığı *Nehcü'l-Belâğa* şerhi, Kemaluddin eş-Şeyh Meysem b. Ali b. Meysem el-Behrânî (679/1280)'nin şerhi ve Muhammed Abduh'un (1323/1905) yazdığı *Nehcü'l-Belâğa* şerhidir.

2.5. HAKKINDA YAPILAN ELEŞTİRİLER

Hz. Ali sahabe içerisinde en karışık olayların yaşandığı dönemde halifelik yapmıştır. Bu da haliyle onun üzerinden pek çok yalan haber üretilmesi gibi olumsuz

⁹⁵⁴ el-Behase b. Yusuf eş-Şîrâzî, *Ma Huve Nehci'l-Belağa* tercümesinde s. 19'da *Mevla Abdalbâkî*'nin adını vermiş kitabını zikretmemiş, s. 25 de ise *Minhâcu'l-Velâye* adıyla şerhini vermiş ancak müellifinden bahsetmemiştir. Yani aynı kitap bir yerde kitap adı bir yerde de müellif adı verilmek suretiyle iki kez zikredilmiştir. Bkz. el-Emîni, *el-Ğadîr*, IV, 189

⁹⁵⁵ Diğer şerh ve çalışmalar için bkz.: el-Emîni, *el-Ğadîr*, IV, 187-193

bazı neticelere sebebiyet vermiştir. Ahmed Emîn bu konu hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bu asırda aşırılık; hakkında yapılan tartışmalar; aşırı sevilme ve nefret etme; hakkında yalan uydurma ve kendisi sebebiyle mezhep kurulması gibi konularda hiç kimse Hz. Ali’ye denk olmamıştır. Ondan 686 merfû hadis rivayet edilmiş olmakla birlikte bunların yaklaşık 50 kadarı sahihtir. Ona bir şiir dîvânı nisbet ettiler. Ancak Mâzenî şöyle demektedir: Hz. Ali’nin iki beyt haricinde şiir söylediği (hakkındaki haberler) sahih değildir.”⁹⁵⁶ Ahmed Emîn hadis uyduranları buna sevkeden sebepleri sayarken de şöyle demektedir:

“Siyasi Husûmet: Hz. Ali ile Ebû Bekir ve Muâviye, ..., arasında olan husûmet bunun sebeplerindedir. İbn Ebi’l-Hadîd şöyle demektedir: “*Şunu bi ki fedâil konusunda uydurulan yalanın temeli Şia’dır. Onlar başlangıçta arkadaşları (Hz. Ali ve Şia) hakkında hadis uydurdular. Onları buna iten sebep hasımlarına olan düşmanlıklarıydı.*”⁹⁵⁷ Ahmed Emîn bu konuyla alakalı olarak birçok misal saymaktadır ki, bunlar *Nehcü’l-Belâğa*’da *ğeyble ilgili haberler* bölümünde işlenmiştir.

Nehcü’l-Belâğa hakkında yapılan eleştirileri iki kısma ayrılabiliriz. Bunlardan bir kısmı İbn Hallikân’ın başını çektiği genel eleştirilerdir. Buna göre *Nehcü’l-Belâğa* Radî veya Murtaza kardeşlerden birisinin uydurduğu bir kitaptır. Bunun sebebi içinde ilk üç halife hakkında olumsuz değerlendirmelerin bulunması, Hz. Ali’ye ulaşan muttasıl bir senedinin bulunmaması, içerdiği metinlerin daha önceki bilinen kaynaklarda geçmiyor olması gibi sebeplerdir. İkinci kısım eleştiriler ise daha ayrıntılı olan ve yapılan eleştiriye kitabın içerisinden misaller verilenlerdir. Biz bu bölümde *Nehcü’l-Belâğa* hakkında yapılabilecek eleştirileri mümkün mertebe eleştirenlerin verdiği ve kendimizce uygun gördüğümüz misallerden vermek suretiyle işlemeye çalışacağız.

Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm* isimli kitabında *Nehcü’l-Belâğa* hakkında yapılan eleştirilerle ilgili olarak şöyle demektedir:

“*Nehcü’l-Belâğa*’daki rivayetleri ona (Hz. Ali’ye isnat ettiler). Bu kitap birçok hutbe, dua, mektup, nasihat ve hikmetli sözlerden oluşmaktadır. Eski ve yeni

⁹⁵⁶ Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm*, 169

⁹⁵⁷ Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm*, 233 vd.

araştırmacılarından Safedî ve Hevar (Huart) gibi bazıları kitabın tümünden şüphe etmişlerdir.⁹⁵⁸ Bu şüphe çeşitli gerekçelere dayanmaktadır: Kimilerine göre sözlerdeki özenle oluşturulmuş secî ve o dönemde bilinmeyen yapmacık sözler bu şüphenin gerekçesidir. Mesela, “*Akrabalarına (aşiretine) ikramda bulun (saygılı davran); zira onlar kendileriyle uçtuğun kanatların, ona varacağın kökün, kendisiyle hamle yapacağın elindir*”⁹⁵⁹ sözü böyledir. *Nehcü'l-Belâğa*'da bazı tabirler var ki, bunlar ilimlerin sınıflandırılması ve Yunan felsefesinin tercümesinden sonra ortaya çıkmıştır. “*İstiğfarın altı manası vardır...*”⁹⁶⁰, “*İman dört ayak üstündedir: Sabır, yakîn, adalet ve cihâd.*”⁹⁶¹ “*Sabır dört bölüm üzerindedir..., yakîn dört bölüm..., adalet dört bölüm..., cihâd dört bölüm...*”⁹⁶² gibi sözler böyledir. Yine “*bu evi dört sınır bir araya getiriyor: Bir sınır afetlerin davetçilerinde bitiyor...*”⁹⁶³ gibi evi sınırlarıyla (duvarlarıyla) vasfetmek evi sağlam (muntazam) yapan kimselerin sözlerine benzemektedir. Yine *Tâvûs kuşunu* vasfetmek ince manalı (ayrıntılı) anlatımlar ancak Abbâsîler döneminde ortaya çıkmış şeylerdir. Bütün bunlar tenkitte bulunan ve Hz. Ali'nin ilmi kişiliğini tavsif eden araştırmacılar için zor olan şeylerdir; acaba *Nehcü'l-Belâğa*'daki sözlerin hangisi Hz. Ali'ye aittir, hangisi ona ait değildir?⁹⁶⁴ Acaba ondan rivayet edilen hikmetli söz ve mesellerin hangisi ona aittir, hangisi değildir? Hz. Ali'den rivayet edilen ahkâma dair sözlerle halifelerin onunla yaptığı istişarelerin hangisi sahihtir, hangisi değildir?⁹⁶⁵

Nehcü'l-Belâğa hakkında net değerlendirmelerde bulunan âlimlerden İbn Teymiyye de *Minhâcu's-Sünne*'de en azından rivayetlerin bir kısmının uydurma olduğundan hareketle eserin sıhhatine güvenilemeyeceğini açıkça ifade etmektedir:

“*Nehcü'l-Belâğa*'da müellifinin naklettiği hutbelerin çoğunun Hz. Ali'ye nisbeti yalandır. Hz. Ali bu türlü sözleri söylemekten yücedir. Onlar (Hz. Ali hakkında) yalanlar uydurmuşlar ve bunların onun hakkında övünç vesilesi olduğunu

⁹⁵⁸ Aslında Safedî (764/1363) *Nehcü'l-Belâğa*'nın tümünden kuşku duyan birisi değildir. O İbn Teymiyye'den (728/1327) şöyle duyduğunu nakletmektedir: “*Nehcü'l-Belâğa*'da Hz. Ali'nin sözleri bellidir, Şerîf Radî'ye ait olanlar bellidir.” Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 277

⁹⁵⁹ 31. mektubun son cümleleri (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 307)

⁹⁶⁰ 417. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 295)

⁹⁶¹ Tûsî *el-Emâli*'de buna benzer şöyle birrivayet zikretmektedir: “Şu dört şey kimde varsa imanî kâmil olur, ayağına kadar günaha batsa da bu onda bir eksikliğe sebep olmaz. Bunlar: Sıdk, emaneti eda etmek, hayâ ve güzel ahlak” Bkz. Tûsî, *el-Em'ali*, 44 (no: 51/20)

⁹⁶² Bkz. 30. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 27 vd.)

⁹⁶³ 3. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 198)

⁹⁶⁴ Ahmed Emin, *Fecru'l İslâm*, 169

⁹⁶⁵ Ahmed Emin, *Fecru'l İslâm*, 170

zannetmişlerdir. Bu sözler doğru olmadıkları gibi övünülecek şeyler de değildirler. Her kim, “Hz. Ali’nin veya insanlardan bir başkasının sözü yaratılmışların (insanların) sözünün üzerindedir” derse şüphesiz ki hata etmiştir. Hz. Peygamber’in sözü Hz. Ali’nin sözünden üstün olmakla birlikte her ikisinin sözü de beşer sözüdür.”⁹⁶⁶

Nehcü’l-Belâğa hakkında Ehl-i Sünnet âlimlerin duyduğu kuşkuya karşılık Şîî kökenli âlimler güven duymakta ve kitaptaki metinlerin Radî’nin yaşadığı dönemde mevcut kaynaklarda bulunduğu ancak zamanla bu kaynakların yok olduğunu düşünmektedirler. Şîî âlimlerin genel olarak söylediklerini şöyle özetleyebiliriz:

Nehcü’l-Belâğa’da bulunan hutbeler, mektuplar ve sözler Hz. Ali’ye aittir. Bu konuda Şia’nın bütün fırkaları da aynı görüştedirler. Şerif Radî’nin rivayetinde herhangi bir kuşku bulunmamaktadır.⁹⁶⁷ İmâm Humeyni *el-Vasiyyetu’l-İlâhiyye* isimli kitabında şöyle demektedir: “Biz şununla iftihar etmekteyiz: *Nehcü’l-Belâğa -Kur’ân’dan sonra maddi ve manevi hayatın prensipleri konusunda en önemli kuralları içeren, kurtuluşun yolunu (metodunu) gösteren, insanın hürriyetine kavuşması, manevi ve idari yönden eğitilmesi açısından en yüce (değerli) bir kaynak olarak- bizim masum İmâmımızdan rivayet rivayet edilen bir kitaptır.*”⁹⁶⁸ Bazıları bu kitaptaki metinlerin reddedilmesini zarûrât-ı diniyenin reddedilmesine eşdeğer görmektedirler.⁹⁶⁹ Bu konuda aykırı görüşler bulunmakla birlikte bunlar şaz hükmündedir.⁹⁷⁰ Bazıları *Nehcü’l-Belâğa*’daki metinleri tavsif ederken “*Allâh sözünün altında beşer sözünün üstünde*” gibi bir tabir kullanmaktadırlar. Fakat bu değerlendirmeler hakkındaki kanaatimiz şu yöndedir: Bunların tamamı eser içerisindeki bazı metinlerin görmezden gelinmesi veya te’vil edilmesi sonucu söylenen sözlerdir. Bu bölümde *Nehcü’l-Belâğa*’da geçen ancak Şîîler tarafından te’vil edilen veya görmezden gelinen yerlere de işaret etmeye çalışacağız:

Hz. Ali valilerine yazdığı 52. mektupta namazı beş vakit olarak tanımlamakta ve o şekilde kıldıklarını söylemektedir:

⁹⁶⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne*, VIII, 55

⁹⁶⁷ Bkz. Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 5

⁹⁶⁸ İmâm Humeyni, *el-Vasiyyetu’l-İlâhiyye*, “*Masum İmamlarımızla İftihar Ederiz*” bölümü. Süleymân Sâlih el-Hıraşî, *Teşrihu Şerh-i Nehcü’l-Belâğa*, s. 6’dan naklen.

⁹⁶⁹ Bkz. el-Hâdî Kâşifu’l-Ğitâ, *Medâriku Nehci’l-Belâğa*, 90-91; Nâsır el-Ğaffârî, *Usûlu Mezhebi’s-Şia*, I, 472 (el-Hıraşî’nin dipnotu)

⁹⁷⁰ Bkz. Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 5

“Güneş, keçilerin çöktüğü yerden döndüğünde⁹⁷¹ insanlara öğlen namazını kaldırın! Güneş, günün bir bölümünde beyaz canlı olduğunda, o sürede iki fersah gidildiğinde onlara ikindi namazını kaldırın...”⁹⁷²

Hız. Ali, Muhammed b. Ebî Bekire’e yazdığı 27. mektupta şöyle demektedir:

“Namazı, belirlenen vaktinde kıl! Boş vaktin var diye zamanından önce kılma; meşguliyetten dolayı da geciktirme! Bilmiş ol ki, işleyeceğin her amel, namazına bağlıdır.”⁹⁷³

Şiî ulema sonraki dönemlerde bu nasihatleri görmemezlikten gelerek namazları adeta Sünnilere muhalefet olsun der gibi cem etmeye başlamışlardır. Şayet sonraki İmâmlardan buna cevaz veren bir fetva sadır olmuşsa, o zaman Hız. Ali’nin bu sözleri neden dikkate alınmamaktadır? Namazların cem meselesinin bu metinden hareketle Radî döneminde Şia arasında henüz görüş birliğine varılmış bir konu olmadığı veya en azından Radî’nin bu kanaatte olmadığı anlaşılmaktadır.

Nehcü’l-Belâğa’da kadının zikrediliş şekli bölgenin kültürünü yansıtmakta, İslam sonrası kadına verilen değer ve Hız. Fâtıma’nın konumuyla bağdaşmamaktadır. Çünkü kadın aşağılanmakta, ona danışılmaktan menedilmektedir. Bunun sebebi kanaatimizce kadından bahisin Hız. Aişe validemiz üzerinden yapılıyor olmasıdır. Bu sebeple de kadını metheden, ona değer verildiğini gösteren bir konuşma veya söze yer verilmemektedir. Bunun yanında miras konusu, Hız. Fâtıma’yı defnettikten sonra yaptığı konuşma ve bazı ifadelerin arasında geçen cümleler hariç Hız. Fâtıma’dan da hiç bahsedilmemektedir. *Nehcü’l-Belâğa*’da geçtiğine göre Hız. Ali Cemel sonrası yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir:

"Ey insanlar! Kadınlar iman, miras payı ve akıl bakımından noksandırlar. İman bakımından noksanlıkları, hayızlı günlerde, namazlardan ve oruçtan uzak olmalarıdır. Akıllarının noksanlığı iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliği yerine geçmesidir. Payların noksanlığı ise mirastaki paylarının erkeklerin yarısı olmasıdır. Kadınların

⁹⁷¹ Güneş batıya meydedip, keçilerin dinlenmek için çöktükleri yerdeki duvarın boyu kadar gölgesi olacak şekilde döndüğü zamanı anlatıyor (Abduh, A.g.e, s. 620) Bkz. Adna Demircan, s. 308 dipnot.

⁹⁷² 52. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 389-390)

⁹⁷³ 27. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 263)

kötülerinden sakının, hayırlılardan çekinin; onlara iyiliklerde itaat etmeyin ki kötülüklerde itaat beklentisi içinde olmasınlar.”⁹⁷⁴

Hz. Ali bir başka konuşmasında ise şöyle demektedir: “Filanca kadına”⁹⁷⁵ gelince, ona kadınların zayıf görüşü ulaştı. Demircinin kazanı gibi göğsünde devamlı kin kaynadı. *Bana getirdiğini (yaptığını) bir başkasına ulaştırmaya çağırılrsa (başkasına yapması istense) yapmazdı. Hala onun ilk hürmeti vardır (buna hakkı vardır). Hesap, yüce Allâh'a aittir.*”⁹⁷⁶

Hz. Ali Sıffin'den ayrılırken de oğlu Hasan'a yazdığı vasiyette kadınlar hakkında şu tavsiyede bulunmaktadır:

“Kadınlara (kendilerini ilgilendirmeyen hususlarda) istişare etmekten kaçın. Çünkü onların görüşü, zayıf görüşlülüğe (noksanlığa), azimleri ise zayıflığa götürür. Onların gözlerini hicabınla alıkoy. Hicabın şiddeti onların üzerinde daha kalıcıdır. Onların dışarıya çıkmaları, yanlarına güvenilmez kimseleri sokmandan daha kötü bir durum değildir. Senden başkalarını tanımamalarını sağlayabilirsen bunu yap. Kadına, onun işinden kendisini aşan hususta yetki verme! Zira kadın fesleğendir (çiçek gibi nazik, duygusaldır), kahraman (olaylar karşısında metanetini bozmadan, sıkıntılara göğüs gererek durabilen birisi) değildir...”⁹⁷⁷

Hz. Ali farklı sözlerinde eleştirinin dozunu daha da artırarak şöyle demektedir:

“Kadının tümü kötülüktür, onda olan kötülük de kaçınılmazdır.”⁹⁷⁸ “Kadın, beraberliği tatlı olan bir akreptir.”⁹⁷⁹ “Kadının kıskançlığı küfür, erkeğin kıskançlığı imandır.”⁹⁸⁰ “Kadınlara özelliklerinin seçkinleri, erkeklerin özelliklerinin kötüleridir...”⁹⁸¹ “...Kadının cihâdı, kocasına güzel bir şekilde itaat etmesidir.”⁹⁸² “şöyle şöyle bir zaman gelecek... Bu sırada otorite kadınlara danışmak, çocukları görevlendirmek ve hadımların işi çekip çevirmesiyle yürür.”⁹⁸³

⁹⁷⁴ 78. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 82)

⁹⁷⁵ Hz. Aişe kastedilmektedir.

⁹⁷⁶ 154. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 354)

⁹⁷⁷ 31. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 306-307)

⁹⁷⁸ 238. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 188)

⁹⁷⁹ 61. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 52)

⁹⁸⁰ 124. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 112)

⁹⁸¹ 234. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 186)

⁹⁸² 136. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 161)

⁹⁸³ 102. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 94)

Bu sözlerin tamamı göz önüne alındığında Kur'ân'ın genel manasına uygun ve Hz. Fâtıma'nın konumuyla bağdaşır bir kadın portresi ortaya çıkmamaktadır. Çünkü “*Onlarla istişare et,*⁹⁸⁴ *Onların işi aralarında istişareyledir*”⁹⁸⁵ ve daha başka ayetler göz önünde bulundurulduğunda sadece zamirden hareketle erkek egemenliğini savunmak veya kadını tamamen dışlamak hem aklen, hem de dinen doğru bir yaklaşım değildir.

Hiz. Ali'nin oğlu Hasan'a yazdığı vasiyet olan Risalede (31. mektupta) yer alan Hiz. Ali'nin kadınlar hakkındaki tavsiyelerinde de onun, oğlunu kadınlarla istişare etmekten sakındırmakta olduğunu görmekteyiz.⁹⁸⁶ Bu sözlerle tasvir edilen kadın portresini, Hiz. Peygamber'in hanımı Hatîce ve Âişe vâlidelerimizle veya Hiz. Ali'nin hanımı Hiz. Fâtıma ile ilişkilendirmek mümkün değildir. Hiz. Peygamber'in hanımlarıyla istişare ettiği ve onları ilim öğrenmeye teşvik ettiği göz önünde bulundurulursa *Nehcü'l-Belâğa*'daki yaklaşımın kadını öteleyen ve Hiz. Peygamber'in sünnetine uymayan bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Şayet Hiz. Ali'nin kadınlar hakkında kanaatleri ve ortaya koyduğu ölçüler bunlar ise, o zaman Hiz. Fâtıma nasıl değerlendirilecektir? Sünni kaynaklarda Hiz. Aişe'nin rivayet ettiği hadisler ve dini konulardaki yeterliliğine işaret eden rivayetler Hiz. Fâtıma'dan rivayet edilenlere kıyasla daha fazladır. Kaldı ki Hiz. Aişe erkek sahabilerin de büyük çoğunluğundan daha bilgili ve daha zeki birisidir. Şayet Radî Hiz. Aişe üzerinden kadını akıl ve din yönünden eksik, danışılmaması gereken zayıf görüşlü kimse olarak göstermek istemişse o takdirde bu değerlendirmelerden Hiz. Fâtıma'yı istisna tutan metinler de vermesi gerekirdi. Buradan anlaşılan şu ki, Radî bu tür bir metin bulamamış veya buna gerek görmemiştir.

Hiz. Âişe, Rasûlullâh zamanında bazı savaflara katılmıştı. Bu sebeple onun Cemel Vak'ası'na iştiraki hayatında ilk defa verdiği bir karar değildir. Hatta onun cesaret ve kararlı duruşu sebebiyle Leys b. Sâ'd'ın dediğine göre Hiz. Ali'nin yanında Hiz. Âişe'den söz edildiğinde, şöyle demiştir: “*لَوْ كَانَتْ امْرَأَةً تَكُونُ خَلِيفَةً لَكَانَتْ عَائِشَةُ خَلِيفَةً*”/Şayet kadından halife (devlet başkanı) olsaydı Âişe halife olurdu .”⁹⁸⁷

⁹⁸⁴ Âl-i İmrân Sûresi, 159

⁹⁸⁵ Şûrâ Sûresi, 38

⁹⁸⁶ İbn Abdî Rabbih'in, *el-İkdu'l-Ferîd*'inde “*kadınlarla istişareden sakın...*” şeklinde devam eden uyarı bulunmamaktadır. “*Kadına onun işinden kendisini aşan hususta yetki verme! Zira kadın fesleğendir, kahya değil*” cümlesi aynen Radî'nin verdiği metin gibidir. Ancak devamı farklıdır.

⁹⁸⁷ وَأَنَا عَلِيٌّ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: نَا أَبُو إِسْمَاعِيلَ التَّمِيمِيُّ، نَا أَبُو صَالِحٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، نَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ذَكَرَ عَائِشَةَ فَقَالَ: *لَوْ كَانَتْ امْرَأَةً تَكُونُ خَلِيفَةً لَكَانَتْ عَائِشَةُ خَلِيفَةً* /el-Lâlikâî, Ebu'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr et-Teberî er-Râzî (418/1027), Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne, VIII, 1521 (no: 2761); eş-Şîrâzî, Ebu İshâk İbrâhîm b. Ali (476/1083), et-Tabakâtu'l-Fukahâ, I, 47; Kıvâmu's-Sünne, İsmâîl b. Muhammed b. el-Fadl b. Ali

Hiz. ÂiŖe ilim konusunda ve fetva verme hususunda sahabenin en iyilerinden olduğu gibi, aynı zamanda en çok hadis rivayet edenlerdendir. Rasûlullâh'ın aile hayatı ve daha pek çok konuda sahih sünneti Müslümanlar onun rivayetlerinden öğrenmişlerdir. Rivayet ettiği hadislerin sayısı 2210'dur. Onun icthad ve fetvaları, kendisinin bir fakih ve müctehit olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Hiz. Peygamber'in ashabı arasında, çok sayıda fetva vermesiyle meşhur olan yedi kişiden biri de Hiz. ÂiŖe'dir.⁹⁸⁸ Bütün bunlara ilaveten Hiz. Ömer kadınlarla ilgili fihhi meselelerde daima Hiz. ÂiŖe'nin görüşünü alırdı.⁹⁸⁹

Bu bilgiler ışığında baktığımızda Hiz. Ali'nin Hiz. AiŖe'yi kastederek kadınların aklını ve dinini sorgulaması kanaatimizce mümkün değildir. Ancak *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen ÂiŖe validemizle ilgili diğer bilgilerle Sünni kaynaklarda geçen bilgiler birbirinin tersi değildir.

Nehcü'l-Belâğa'da kadınlar hakkında yukarda zikredilen olumsuz değerlendirmeler yapılmaktaysa da, İbn Kuteybe'nin Hiz. Hasan'dan naklettiği Ŗu rivayet bu bilgilerle uyuşmamaktadır: "Rasûlullâh kadınlarla da istişare eder, onların işaret ettiği şeyleri yapardı."⁹⁹⁰

Hiz. Ali'nin "...*Hala onun ilk hürmeti vardır (buna hakkı vardır)*. Hesap, yüce Allâh'a aittir"⁹⁹¹ demesine ve onun Rasûlullâh'ın eşi olduğunu vurgulamasına rağmen, Şiîler bu sözleri dikkate almazlar. Kur'an Hiz. ÂiŖe vâlidemizi atılan iftiraya karşı temize çıkarmış ve iftira atanlara itabda bulunmuştur. Rasûlullâh da bu iftira olayını dillendiren bazı sahabilere kazif cezası uygulamıştır.⁹⁹²

Diğer bir husus, Şia'nın iddia ettiği gibi bir Fâtıma nüshası veya Fâtıma'nın kitabı gibi iddialara işaret eden herhangi bir rivayetin *Nehcü'l-Belâğa*'da geçmemiş olmasıdır. Bu iddialara göre Rasûlullâh'ın vefatından sonra Cebrail gelip Hiz. Fâtıma ile konuşmuş ve onu teselli etmeye çalışmıştır. Bu konuşmalar Hiz. Ali tarafından yazılmış ve Fâtıma'nın kitabı denen bir kitap oluşmuştur.

---

el-KureŖî et-Tuleyhî el-Isbehânî (535/1140), el-Hucce fi Beyâni'l-Mehacce ve Ŗerhi Akîdeti Ehli's-Sünne, II, 401 (no: 374). Verdiğimiz senet ve metin kaynaklar arasında en eskisi olan el-Lâlikâi'ye aittir.

⁹⁸⁸ Fayda, Mustafa, "*ÂiŖe*", *DİA*, II, 204, İstanbul 1989

⁹⁸⁹ Fayda, Mustafa, "*ÂiŖe*", *DİA*, II, 203, İstanbul 1989

⁹⁹⁰ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, 22

⁹⁹¹ 154. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 354)

⁹⁹² Ancak bütün bunlara rağmen Habib Yasir isimli Şiî Molla Fadak isimli televizyon kanalında "AiŖe Rasûlullâh'tan sonra (haşa) zina etti" diyebilmekte ve bu iddiasını kitap haline getirdiğini söyleyebilmektedir. Bu zatı ve onun gibi olanları bu türlü iftiraları dillendirmeye iten sebep elbette ki Şiilik taassubudur.

Bu konuda Radî'nin inancı İmâmiyye'nin inancıyla aynı idiyse, bu iddialar neden Hz. Ali'ye ait herhangi bir sözde geçmemektedir? Bu konuda Radî belki sahih bir söz bulamamıştır ki, o takdirde bu konuda nakledilen rivayetlerin yalan olduğu anlaşılır. Bir diğer ihtimal ise Radî bilerek bu konuda bir söz nakletmemiştir. Çünkü Şia'da daha önce var olan *Kur'ân'ın tahrif edildiği inancı* Müfid ve talebeleri tarafından değiştirilmiştir. Kardeş Murtaza tahrif iddiasını küfür olarak görmüş ve bunu açıkça ifade etmiştir. Radî'nin Kur'ân hakkında naklettiği sözler de hep Kur'ân'a ittiba etmekten bahsedilmekte, ne Hz. Ali'ye ne de Hz. Fâtıma'ya ait farklı bir Kur'ân'dan bahsedilmemektedir.

İbn Teymiyye *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen rivayetler hakkında yaptığı bir eleştiride şöyle demektedir:

“Hz. Ali'nin sözlerinde bulunan sahih manalar başkalarının sözlerinde de bulunmaktadır. Ancak *Nehcü'l-Belâğa*'nın sahibi ve benzerleri, başka insanların sözlerinden birçoklarını alıp⁹⁹³ onları Hz. Ali'nin sözleri arasına katmaktadırlar. Bu sözlerin bir kısmı “*Ali'nin söylediği hikâyeye olunan*”, bir kısmı da “*Ali'nin söylemesi mümkün olan*” sözlerdir. Fakat işin gerçeği aslında o söz bir başkasının sözüdür.”⁹⁹⁴ es-Safedî de bu konuda insanların *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifi tarafından uydurulduğunu iddia ettiklerini ancak kendisinin İbn Teymiyye'nin şöyle dediğini işittiğini nakletmektedir: “Öyle değildir, onda (*Nehcü'l-Belâğa*'da) Hz. Ali'nin sözleri bellidir, Şerîf Radî'ye ait olanlar bellidir.”⁹⁹⁵

İbn Teymiyye'nin söylediğine misal vermek gerekirse; 8. hutbe Radî'nin kaynaklarından hocası Müfid'in kitabında⁹⁹⁶ Hz. Hasan'ın konuşması olarak geçmesine rağmen, Radî onu Hz. Ali'nin konuşması olarak vermektedir. Yine 32. hutbe İbn Kuteybe'nin *Uyunu'l-Ahbar*'ında (hutbeler bölümü, s. 440) Muâviye'nin hutbesi olarak geçmektedir. Bu hutbe Muâviye'nin konuşması olarak geçmesine rağmen, Radî onu Hz. Ali'nin hutbesi olarak vermektedir. Radî kitabında bu duruma aslında işaret etmekte ve Cahız'ın bunu reddettiğini söyleyerek Hz. Ali'ye nisbet etmektedir. Ancak Cahız bu konuşmanın Muâviye'ye aidiyetini rivayet ilminin kuralları çerçevesinde değil “bu hutbe Hz. Ali'nin sözüne daha çok benziyor... Muâviye'nin konuşmasında zahidlerin

⁹⁹³ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, VIII, 55

⁹⁹⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, VIII, 56

⁹⁹⁵ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 277

⁹⁹⁶ Müfid, *el-Cemel*, 175

ve abidlerin yolunu izlediğini ne zaman gördük?” diyerek reddetmektedir. Cahız’ın Mu’tezilî olduğu, Mu’tezile ile Hz. Ali arasındaki gönül bağı ve Muâviye’ye olan menfi bakışı göz önünde bulundurulduğunda bu değerlendirmenin pek sağlıklı olmadığını söyleyebiliriz. Buna ilaveten Câhız bu hutbeyi Hz. Ali’ye nisbet etmemekte sadece Muâviye’nin sözü olarak nakledildiğini belirtmekte ancak Hz. Ali’nin sözlerine daha çok benzediğini söylemektedir.

İbn Teymiyye bir başka eleştirisin de de şöyle demektedir: “Cahızı’nın “*el-Beyan ve’t-Tebyîn*” kitabında ve daha başka (güzel sözlerin) nakledildiği kitaplarda Hz. Ali’ye ait olmayan bazı sözler vardır ki, *Nehcü’l-Belâğa* sahibi o sözleri Hz. Ali’nin sözleri olarak nakletmektedir.

Nehcü’l-Belâğa’daki hutbelerin hepsi Hz. Ali’ye ait olsaydı bu musanniften önce yazılmış kitaplarda asıllarının bulunması, Hz. Ali’den senetli olarak nakledilmiş olmaları gerekirdi. Rivayetler konusunda ihtisası olan kimse bunların birçoğunun -hatta çoğunun- daha öncesinde bulunmadığını bilir (tespit ederse) yalan oldukları da bilinmiş olur. Eğer böyle değilse nakleden kişi bunların daha öncesinde hangi kitapta zikredildiğini ve Hz. Ali’den kimin naklettiğini ve isnadlarını açıklaması gerekir. Şayet bu yapılamaz ise (delilden) mücerret (kuru) bir iddiada bulunmak herkesin yapabileceği bir şeydir. Hadis ehlinin usûlünü, âsâr ve senetlerle nakledilen haberleri bilen, rivayetlerin doğru olanıyla yalan olanını ayırt etme konusunda tecrübesi olan kimse, bu ve benzeri şeyleri Hz. Ali’den nakledenlerin rivayet ilmine ve haberlerin doğrusuyla yalan olanını ayırdetme konusunda (gerekli bilgiye) insanların en uzak olanı olduğunu bilir.”⁹⁹⁷

Sâlih el-Hıraşî *Nehcü’l-Belâğa* hakkında yaptığı değerlendirmede şöyle demektedir:

“Mukbilî şöyle demektedir: “Buhârî Hz. Ali’nin (Iraklılara hitaben) şöyle dediğini nakletmektedir; “*Daha önce (ümm-i veled cariye'nin hürriyetine kavuşması konusunda) nasıl fetva veriyor idiyse yine aynı şekilde veriniz. Ben (bu konuda Ebû Bekir ve Ömer’in fetvasına) muhalefet etmeyi hoş görmüyorum ki bu sebeple insanlar birliktelik halinde olsunlar. Ya da ben bu hal üzere arkadaşlarım (Hulefâ-i Râşidîn) gibi*

⁹⁹⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne*, VIII, 56; Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 9

ölünceye kadar böyle kalayım”⁹⁹⁸ İbn Sîrîn Hz. Ali’den yapılan rivayetlerin tamamını yalan kabul ederdi. İbn Sîrîn ne kadar da doğru düşünmektedir. Kalb-i selim sahibi, doğru yoldan sapmamış, akıl yoluna ve doğru yola sülük eden kişilerin amacı (mekasıdı) konusunda tecrübesi olanlar *Nehcü’l-Belâğa*’da nakledilen şeylerin çoğunun yalan olduğunu bilir ki, *Nehcü’l-Belâğa* onların damarlarına ve tüm benliklerine kadar işleyen hevaları sebebiyle Şîa nezdinde Allâh’ın kitabına denk bir mesabede kabul edilmektedir. Keşke onlar da insanların çoğunluğunun gittiği yoldan gitseler ve herkes nezdinde kabul edilen bir yolla bu rivayetleri Hz. Ali’ye kadar ulaştırırsalar da râvîler üzerinden değerlendirmeler yapsalardı. Ancak onlar *Nehcü’l-Belâğa*’nın müellifine kadar senetlerini zikrederek bile bunu yapmadılar.⁹⁹⁹ Ben Zeydîlerin en büyük İmâmlarına ve daha başkalarına da sordum *Nehcü’l-Belâğa*’yı (senet yönünden) Rafîzî Radî’ye kadar ulaştıramadılar. Şayet onu Radî’ye kadar ulaştırabilselerdi yine de onlar açısından bir faydası olmazdı.”¹⁰⁰⁰

Şeyh Muhammed el-Arabî et-Tibbânî “*Nehcü’l-Belâğa*’nın Hz. Ali’ye nisbeti on vecihle batıl bir iddiadır” başlıklı yazısında şöyle demektedir;

“Şunu kesin olarak söylemek gerekir ki, hem muasır hem de geçmiş edebiyatçılar nezdinde Hz. Ali’nin sözleri olarak nakledilen rivayetlerin doğruluğunun tesbit edilmesi, enine boyuna iyice incelenmesi gereken bir iddiadır. Ancak *Nehcü’l-Belâğa*’nın eksiklerini tamamlamak ve karışıklığı düzeltmek için yazılanlar Hz. Ali’ye nisbetinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Safedî ve diğer başkalarının yazdığı teracim kitapları şunu göstermektedir ki, gelmiş geçmiş bütün edibler *Nehcü’l-Belâğa*’nın Hz. Ali’ye isnadı iddialarını isbat etselerdi bile yine de on vecihle bunun batıl olduğu anlaşılırdı;

1- Şerîf Murtazâ’dan sonra bu asra kadar gelen âlimlerin *Nehcü’l-Belâğa*’ya eleştiri yapmamış olmaları akıl sahipleri nezdinde *Nehcü’l-Belâğa*’nın Hz. Ali’ye nisbetinin sıhhatini gerektirmez.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁸ Buhari, Kitâbu’l-Menâkıb, 37 (V, 19 no: 3707). Hazreti Ali Ümm-i velet cariyenin satılabileceği konusunda verdiği fetfadan döndüğünü Iraklılara bu şekilde açıklamaktadır. Sözün açıklaması için bkz. Aynî, Ümdetu’l-Kârî, XVI, 217-218

⁹⁹⁹ Sâlih el-Hıraşî’nin Mukbilî’den naklettiği *Nehcü’l-Belâğa*’nın Radî’ye kadar ulaşan senedinin olmadığı yönündeki değerlendirmeye katılmıyoruz. Çünkü Radî’den yaklaşık bir buçuk asır sonra ölen Kutbuddîn er-Râvendî (573/1177) *Nehcü’l-Belâğa*’yı Radî’ye kadar ulaşan bir senetle rivayet etmektedir. Bkz. Kutbuddîn er-Râvendî, *Minhâcü’l-Berâe*, III, 552 vd.

¹⁰⁰⁰ *el-Alemu’s-Şâmih*, 452’den naklen Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 10

¹⁰⁰¹ et-Tebbânî bu sözü *Nehcü’l-Belâğa*’nın müellifinin Murtazâ olduğu varsayımıyla söylemektedir.

2-Âlimlerin eleştirisi yapmamış olmamaları, her asırda yaşayan âlimlerin “*Nehcü’l-Belâğa*”nın Hz. Ali’ye nisbetinin sahih olduğuna muttali oldukları ve bunu kabul ettikleri anlamına gelmesi aklen mümkün olsa bile adeten mümkün değildir.

3-Âlimler *Nehcü’l-Belâğa*’nın Hz. Ali’ye nisbetinin sahih olduğu hususunda ittifak etmiş olsalar bile yine de sıhhatine delil olmazdı çünkü müellifin Hz. Ali’ye kadar ulaşan bir senedi yoktur.

4-Hâriciler, Rafiziler ve Mu’tezile Müslümanlar içerisinde rivayet ilmine en uzak ve cahil olan, bu ilme ve bu ilimle uğraşanlara en çok düşman olan kimselerdir. Hâriciler ve Rafiziler İslam dinini daraltmaları ve kendilerine has kılmaları sebebiyle; Hâriciler Ebû Bekir ve Ömer hariç büyük sahabileri ve İslam ümmetinden az bir grup hariç tüm müslümanları küfür ile itham etmeleri sebebiyle; Rafiziler Ali ve evlatları hariç sahabenin ve İslam ümmetinin tamamını tekfir etmeleri sebebiyle; Mu’tezile ise akli esas nakli ise fer’ ve akli destekleyip ona tabi olan bir delil olarak saymaları sebebiyle ehl-i sünneti kınamakta ve onlara haşeviyye diye lakap takmaktadırlar.

5-Şerif Murtazâ rivayet ehlinden bir kimse değildir. Çünkü kendisi Rafizi, İmâmî ve Mu’tezilîdir. Kendisiyle dedesi olan Hz. Ali’ni vefatı arasında üç yüz doksan dokuz sene gibi bir zaman dilimi vardır.¹⁰⁰²

6-Murtazâ¹⁰⁰³ rivayet ehli olarak kabul edilse bile, onunla Hz. Ali arasında dört asır ve en az yedi râvî tabakası vardır. Murtazâ bu râvîlerin tamamını hazfetmiştir.

İsnâdı muttasıl olmayan her rivayet / Senedi kopuk bir rivayettir (beyt)

Murtazâ¹⁰⁰⁴ rivayet ederken mücerret olarak sadece, “Onun hutbelerinden bir diğeri” “onun sözlerinden birisi” diyerek vermektedir. Rivayet ehli kimselere göre, sahih olmasını bırak zayıf olarak bile bir nakilde bulunulsa Hz. Ali’ye kadar zayıf da olsa bir senet zikredilmelidir.

7-Rivayetlerin her biri için Hz. Ali’ye kadar rivayet zinciri olsa bile rivayet ilmi kaidelerine göre senetteki râvîlerin hallerini teker teker incelemek gerekirdi.

¹⁰⁰² Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 11. Bu rakam hicrî 40 yılında şehit edilen Hz. Ali ile 439 tarihinde ölen Murtazâ’nın ölüm tarihleri göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Murtazâ’nın h. 356 yılında doğduğu hesap edilirse bu süre daha da kısılacaktır.

¹⁰⁰³ Kitabı Murtaza’ya nisbet edenlerin sözlerini esas aldığımızda

¹⁰⁰⁴ Kitabı Murtaza’ya nisbet edenlerin sözlerini esas aldığımızda

8-Bütün bunlar göz ardı edilse bile *Nehcü'l-Belâğa*'nın Hz. Ali'ye nisbetinin batıl kabul edilmesi için şu açık iki durum yeterlidir:

1-Hulefai-i Raşidin'i açık veya üstü kapalı olarak eleştirip onlardan yüz çevirmesi 2-Açıkça belli olan yapmacık seci' (kâfiyeli nesir) ki sahabenin ve Haşimoğulları'nın konuşma tarzı bundan uzaktır. Muhammed Abduh gibi her fende özellikle de lügat ve yazım konusunda mutahassıs olan bir kimseye bu yapma seci'nin gizli kalmaması gerekirdi.¹⁰⁰⁵ Arap dili sahasında ihtisası olan herkes bunun sahabenin tabii fesahatına uzak olduğunu kesin olarak bilir. Bu sebeple Safedî ve muasır edibler bu durumu kesin bir dille ifade etmişlerdir. Muasır ediblerden sayılan üstad Muhammed Muhyiddin üstü kapalı bir ifadeyle şu sözünde *Nehcü'l-Belâğa*'nın içindekileri Şerif Murtazâ'nın uydurduğunu söylemiştir; “*Tanınmış bazı muasır edipler Nehcü'l-Belâğa'daki bazı mektup ve hutbelerin kitabın müellifi Şerif Radî'den başkasından sadır olmadığı kanaatine meyyaldırlar.*” Aslında onun dediği gibi bazı mektup ve hutbeler değil çoğu böyledir.¹⁰⁰⁶

9- Açık veya gizli olarak sövmek, yüzüne karşı veya arkadan çekiştirmek müslümanların adetlerinden değildir. Özellikle de sahabe efendilerimizin ve Hz. Ali gibi sahabenin büyüklerinin âdeti hiç değildir. *Nehcü'l-Belâğa*'daki bu kabil nakillerin Hz. Ali'den sudur etmiş olması imkânsızdır. Çünkü bu türlü kötü sözler Allâh'ın aziz kitabında bütün sahabiler için sayıp döktüğü yüce ahlaktan uzak olmak demektir. Târihen hem kat'î, hem de zannî olarak Hz. Ali'nin bütün sahabeye özellikle de Ebû Bekir ve Ömer'e hürmet ettiği sabittir.”¹⁰⁰⁷ Ayrıca Hz. Ali'nin Fâtıma'dan olma kızını Hz. Ömer ile evlendirdiği düşünülürse, onun hakkında üçüncü hutbede söylediği sözleri söylememesi gerekirdi. Her ne kadar Şiîler bu evliliği takiiye veya adamlarını korumak amacına hamletseler veya amcası Abbas'ın kararına dayalı, Hz. Ali'nin rızası dışında bir evlilik olarak görseler de, bu açık olan bir durumu gizlemeye yetmemektedir.

Şerif Radî, Hz. Ömer ile Hz. Ali arasında geçen bazı diyalogları rivayet etmektedir. İranlılar üzerine¹⁰⁰⁸ veya Bizanslılar üzerine¹⁰⁰⁹ yapılan seferlere katılmak istediğinde Hz. Ali'nin onu bundan alıkoyan tavsiyesi, Kâbe'nin çoğalan zinetini

¹⁰⁰⁵ Muhammed Abduh *Nehcü'l-Belâğa* üzerine dil ağırlıklı bir şerh yazmış olup rivayetlerin sıhhati ve müellifi hakkındaki ihtilâflar konusuna hiç değinmemiştir.

¹⁰⁰⁶ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e,12

¹⁰⁰⁷ *İfâdetü'l-Ahyâr bi Berâeti'l-Ahyâr*, II, 111-113'den naklen Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 112-113

¹⁰⁰⁸ 144. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 324-325)

¹⁰⁰⁹ 132. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 301-302)

Müslümanlar için harcamak istediğinde onu bundan vazgeçirmesi¹⁰¹⁰ bu rivayetlerdendir. Kanaatimize göre Radî bu rivayetlerle Hz. Ömer'i değil, Hz. Ali'yi methetmek istemiştir. Çünkü o *Şıkkıyye* adıyla da bilinen hutbede Hz. Ömer'in aleyhinde söylenen sözlerin bulunduğu başka bir konuşmayı kitabının başında üçüncü hutbe olarak vermektedir. Radî'nin bu rivayetleri aktarmasının sebebi, muhtemelen Hz. Ali'nin ilim yönüyle Hz. Ömer'den daha üstün olduğunu göstermek içindir. Ancak Hz. Ömer hakkında olduğu söylenen 226. hutbede kastedilen kişi Hz. Ömer¹⁰¹¹ olmasına rağmen Radî onun ismini vermemekte ve *falan* diyerek bahsetmektedir. Şîfî kökenli şârihler de bu kişinin kim olduğunu açıklarken Hz. Ömer'in yanında Ebû Bekir, Selmân veya başka kimselerin de kastedilmiş olabileceğini söylerler. Şayet bu kişi Hz. Ömer ise, o takdirde Şia'nın bu derece Ömer düşmanlığı yapmasının dayanağı nedir?

İbnu Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîne*'de Hayyân b. Bişr el-Esedî+Atâ b. Müslim+Sufyân es-Sevrî+Ebû İshâk+Ebû Meryem kanalıyla muan'an olarak zikrettiği şu rivâyet, Şîfîlerin Hz. Ömer'i yalan haberlerle kötümeye çalıştığının bir başka göstergesidir:

“Ebû Meryem anlatıyor: Üzerinde uzunca, uçları saçaklı hırka olan Hz. Ali'ye dedim ki: Ey Mü'minlerin Emiri! Senden bir isteğim var. “*Neymiş o isteğin?*” buyurdu. Dedim ki: Bunu çıkarmanı istiyorum. Bunun üzerine yere oturdu, hırkanın ucunu gözleri üzerine koyup ağlamaya başladı; nihayet sesi yükseldi. Dedim ki: “Ey Mü'minlerin Emiri! Eğer böyle yapacağını bilseydim, hırkayı çıkarmanı istemezdim.” Şu karşılığı verdi: “*Ey Ebû Meryem! Ben bunu çok severim. Bunu bana dostum hediye etti.*” Dedim ki: Senin dostun kimdir ey mü'minlerin emiri?” Şu cevabı verdi: “*Ömer'dir. Ömer, Allâh için samimi birisiydi, Allah da ona doğru yolu gösterdi.*”¹⁰¹²

Hz. Ali şıkkıyye adıyla bilinen hutbede Hz. Osmân hakkında şöyle demektedir: “*...Bu gruptan olup hayatı yemeğini yediği yerle çıkardığı yer arasında göğsünü kabartarak geçen üçüncüsü iktidara gelinceye kadar, anlatmak istediğim daha pek çok gelişme oldu.*”¹⁰¹³

¹⁰¹⁰ 270. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 218)

¹⁰¹¹ *Nehcü'l-Belâğa*'ya göre Hz. Ömer başlığı altında bu konu işlenmişti.

¹⁰¹² İbnu Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, III, 938; Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebi Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 656

¹⁰¹³ 3. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 305-306)

“İnsanların başında, bazı bidatler ortaya çıkararak ve onların konuşmalarına neden olan bir yönetici vardı. İnsanlar onu tenkid ettiler; sonra intikam aldılar ve değiştirdiler.”¹⁰¹⁴

Hz. Ali, Hz. Osmân hakkında bir taraftan bu eleştirileri yaparken bir taraftan da onu metheden ve meşru bir halife olduğuna işaret eden sözler söylemektedir:

"Geride bıraktığım insanlar, beni seninle kendileri arasında elçi olarak gönderdiler. Vallâhi, sana ne diyeceğimi bilemiyorum; senin bilmediğin bir şeyi biliyor değilim. Benim sana göstereceğim, senin bilmediğin bir iş yok. Bizim bildiğimizi sen de biliyorsun. Seni geçtiğimiz bir şey yoktur ki onu sana haber verelim. Sadece bize söylenen bir şey yok ki, onu sana bildirelim. Bizim gördüğümüzü sen de gördün, bizim duyduğumuzu sen de duydun. Bizim Rasulullah ile arkadaşlık ettiğimiz gibi sen de ettin. Ne İbn Ebî Kuhâfe, ne de İbnu'l-Hattab, hak ile amel etmekte senden öncelikli değildiler. Sen akrabalık sebebiyle Rasulullah'a o ikisinden daha yakınsın. Rasûlullâh ile onların nail olamadıkları sıhriyete nail oldun.

Nefsin için sana Allâh'ı hatırlatıyorum. Allâh'a yemin olsun ki, sen körlük nedeniyle kendisine görmediği şey gösterilecek, cahillikten dolayı kendisine ilim verilecek biri değilsin. Yollar açıktır, dinin bayrakları dikilidir. Bilmiş ol ki, Allâh katında Allâh'ın kullarının en faziletlisi, doğruya iletilen ve doğruya ileten, bilinen bir sünneti ayakta tutan ve bilinmeyen (sünnette olmayan) bir bidati de öldüren âdil liderdir."¹⁰¹⁵

“Şüphesiz Ebû Bekir'e, Ömer'e, Osmân'a biat edenler, onlara biat ettikleri şekilde bana da biat ettiler. Orada bulunanların (başkasını) seçme hakkı olmadığı gibi, bulunmayanın da reddetme hakkı yoktur. Şûra, ancak Muhacirler'e ve Ensar'a aittir; onlar, toplanıp birisine uyar ve İmâm olarak nitelendirirse, bu Allâh'ın da hoşnut olduğu bir iştir. Kim, onların hükmüne razı olmayıp kınayarak veya bidate uyararak onların işlerini terk ederse, onu geri çevirirler. Kabul etmezse, mü'minlerin yoluna tabi olmadığı için onunla savaşır ve döndüğü şeyin vebalini de Allâh onun boynuna yükler.”¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁴ 43. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 446)

¹⁰¹⁵ 162. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 385-386)

¹⁰¹⁶ 6. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 203)

Hız. Ali bu sözlerle şûra ve aldığı kararı açıkça meşru görmesine rağmen *Şıkkıyye Hutbesi*'nde şûrayı eleştirmekte ve şûra üyelerinin adam kayırdıklarını ve haktan saptıklarını söylemektedir:

“...*Aman Allâh'ım, o ne şûra! Birincisinden daha faziletli olduğum hususunda hakkımda bir kuşku mu vardı ki birbirlerine benzer kişilerle bir tutulur oldum? ... Derken, onlardan bir adam*¹⁰¹⁷ *kendi kinine, diğeri ise hısmına meyletti.*”¹⁰¹⁸ Bu durumda bu iki farklı metinden birisi uydurma olmak zorundadır.

Hız. Ali fitneye uyma ve onu destekleme konusunda menedici bazı sözler söylemiştir: “*Fitnede, binilecek sırtı ve sağılacak memesi olmayan genç deve gibi ol.*”¹⁰¹⁹ Kendisiyle beraber savaşmaktan uzak duranlar hakkında da şöyle demiştir: “*Hakkı terk ettiler, batıla da yardım etmediler.*”¹⁰²⁰ “*Bir topluluğun yaptığından razı olan kişi o fiili onlarla birlikte yapan gibidir. Batula giren her insan için iki günah vardır: Batılı yapmanın günahı ve ondan razı olma günahı.*”¹⁰²¹

Hız. Ali'nin fitneler konusunda Rasûlullâh'tan rivayet ettiği bir haberde Rasûlullâh fitneye bulaşan Müslümanları İslam dairesinden çıkarmamaktadır. Hadisin sonu şu şekildedir: “...*Ey Ali! Topluluk, mallarıyla sınanacaklar; dinleriyle Rablerine minnet edecekler; O'nun rahmetini umacaklar; O'nun gücünden emin olacaklar; O'nun haram kıldığını, yalancı şüphelerle ve gaflete düşürücü arzularıyla helal kılacaklar. Hamrı nebizle, haksız kazancı hediyeyle, faizi alışverişle helal kılacaklar*” dedi. “*Ey Allâh'ın Resulü! Bu durumda onları hangi konumda değerlendireceğim? İrtidat konumunda mı yoksa fitne konumunda mı?*” diye sordum. “*Fitne konumunda*” dedi.”¹⁰²²

Nehcü'l-Belâğa'da geçen bu rivayetler göz önünde bulundurulduğunda Hız. Ali'ye muhalif olan Müslümanların kâfir olarak değil de yanlış ve hatalı bir içtihadı benimsemiş kimseler olarak değerlendirilmeleri gerekir. Ancak Şia böyle düşünmemektedir. Cemel ve Sıffin'de Hız. Ali'ye destek olmayan veya Muâviye'nin yanında yer alan ne kadar Müslüman varsa onları irtidat etmiş gibi telakki etmektedirler. Hatta *Nehcü'l-Belâğa*'da farklı metinlerde bu kimseler karalanmakta veya aleyhlerinde

¹⁰¹⁷ Sa'd b. Ebî Vakkas'a işaret ediyor. Bkz. Abduh, A.g.e, 26 dipnot. Dâru'l-Fıkr, Beyrût 1996

¹⁰¹⁸ Abdurrahman b. Avf'a işaret ediyor. Bkz. Abduh, A.g.e, 26 dipnot.

¹⁰¹⁹ 1. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 7)

¹⁰²⁰ 17. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 19)

¹⁰²¹ 154. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 136)

¹⁰²² 154. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 357)

bir ifadeye yer verilmektedir. Mesela Amr b. el-Âs Şia tarafından sevilmediği için, dünyası için ahiretini satan birisi olduğu ve münafık olduğu vurgulanmakta, *Nehcü'l-Belâğa*'da özellikle bu yönde metinlere yer verilmektedir.¹⁰²³ Hatta 82. hutbede Amr b. el-Âs'a hitaben “*Nâbiğa'nın oğluna hayret...*” denilerek söze başlanmaktadır. Bu ifade “*fahişenin çocuğu*” manasına gelebilen bir çeşit küfürdür. İnsanlara bu şekilde hakaret etmek bir hak olabilir mi? Hz. Ali el-Muğire b. el-Ahnes'e : “*Ey lanetlenmiş soysuzun, ne kökü ne de dalı olan ağacın oğlu! ...*”¹⁰²⁴ diyerek hakaret etmektedir. Bu zat Hz. Osmân ile Hz. Ali arasındaki bir tartışmada Hz. Osmân'ı destekleyen bir söz söylediği için Hz. Ali'nin bu şekilde hakaretine maruz kalmaktadır. Hz. Ali kızdığı zaman kontrolünü kaybeden, insanların soyuna ve analarının namusuna dil uzatan bir kimse midir ki, bu sözler ondan sadır olmaktadır? Şia'nın sevmediği kimselerden olan Eşas b. Kays'da bu hakaretlerden nasibini alanlardandır. Eşas b. Kays'ın,¹⁰²⁵ konuşması esnasında kendisine söylediği Ey Emiru'l- Mü'minin bu senin lehine değil aleyhinedir sözü üzerine Hz. Ali onu azarlamakta ve şu şekilde hakaret etmektedir:

“*...Allâh'ın ve lanet edicilerin laneti senin üzerine olsun! Dokumacı oğlu dokumacı! Kâfir oğlu münafık! Allâh'a yemin ederim ki, küfür seni bir defa, İslam ise bir başka defa esir etmiştir...*”¹⁰²⁶

Hz. Ali oğlunun ölümü sebebiyle Eş'as'e şöyle diyerek başsağlığı dileğini ifade etmektedir: “*Asiller gibi sabret, yoksa hayvanlar gibi unutursun.*”¹⁰²⁷

Bu durumda şayet Eş'as münafık ise Hz. Ali ned en onun yanına gitmekte ve başsağlığı dileme gereği duymaktadır? Onun gücünden çekiniyor ve takiiye yapıyorsa neden dost olanı bile kıracak şekilde hakaret ediyor? Şayet Hz. Ali bu sözlere göre değerlendirilirse olgun bir lider değil demektir. Ayrıca sözün belâgatını göstermek için yazılan bir kitaba konan bu sözün neresinde edebiyat ve belâgat vardır? Radî aslında Eş'as b. Kays'a olan adavetini bu sözleri naklederek ortaya koymakta ve Hz. Ali'yi kendi istek ve amacı doğrultuda konuşturmaktadır. Radî bu sözün hemen öncesinde Hz.

¹⁰²³ Bkz. 82. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 111-112); 39. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 337)

¹⁰²⁴ 133. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 303)

¹⁰²⁵ Eşas b. Kays hakkında daha önce bilgi geçmişti.

¹⁰²⁶ O dönemde dokumacıların insanların en az akıllıları olarak kabul edilmelerinden dolayı hakaret amacıyla bu ifade kullanılmıştır. Yemenlilerin dokumacıları küçük gördüğü söylenir. Eş'as'da yemenlidir (Bkz. Abduh, A.g.e, 128). Eş'as İslam'dan önce babasının öldürülmesi üzerine intikam almak için çıkmış ve esir edilmiş; Müslüman olduktan sonra da Hz. Ebû Bekir döneminde esir edilerek Medine'ye getirilmiştir.(Bkz. Asri Çubukçu, “*Eş'as b. Kays*”, *DİA*, XI, 455-456, İstanbul 1995). Adnan Demircan'ın dipnotundan naklen, s. 46

¹⁰²⁷ 414. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 292)(ان صيرت صيّر الأكارم. والاسلوت سلوت البهائم)

Ali'den şöyle bir söz daha nakletmektedir: “*Sabreden, hürler gibi sabretsin; yoksa acemi cahiller gibi (o musibeti bir süre sonra) unuttur.*”¹⁰²⁸ Bu söz Hz. Ali'ye ait ise Eş'as hakkında söylendiği iddia edilen söz Hz. Ali'ye yamanmış demektir. Eş'as b. Kays fitne olaylarında vali iken bizzat Hz. Ali tarafından yardım için çağrılmış ve ölümüne kadar da onun taraftarı olmaya devam etmiş bir kimsedir. Eşas birçok savaşta görev almış ve kızını da Hazreti Hasan'la evlendirmiştir. Ayrıca öldüğünde cenaze namazını da damadı Hz. Hasan kıldırmıştır. Buna karşılık Akîl b. Ebî Tâlib yine *Nehcü'l-Belâğ'a*'nın rivayetine göre mal sebebiyle Hz. Ali'yi terketmiş ve Muâviye taraftarı olmuş¹⁰²⁹ ve hatta Sıffin'de Muâviye'nin adamları arasında yer almışken, onun hakkında bu derece hakaret içeren sözler söylenmemektedir.

Şiî taassubundan nasibini alan bir diğer sahabi ise Enes b. Malik'tir. Nakledildiğine göre Enes Hz. Ali'nin adına Basra'ya geldiğinde Talha ve Zübeyir'e Rasûlullâh'tan onlar hakkında duyduğu bir şeyi Hz. Ali'nin tenbihine rağmen söylememiş, Hz. Ali'nin sorması üzerine de “*söylemeyi unuttum*” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ali ona şöyle beddua etmiştir: “*Yalan söylüyorsan Allâh bundan dolayı seni sarığın örtemediği parlayan bir abraşlığa uğratsın.*”¹⁰³⁰ Radî'nin dediğine göre Enes bundan sonra bu hastalığa maruz kalmış ve ancak peçe ile görünmeye başlamıştır.

Enes b. Mâlik'in çocukluk yıllarında alnında bir tutam kâkülü bulunduğu, Rasul-i Ekrem'in bazan onun kâkülünü tutup çektiği, sonraki yıllarda alaca hastalığı sebebiyle yüzünde bir beyazlık hâsıl olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰³¹ Ancak Rasul-i Ekrem Enes'e ömrünün uzun, evladının ve malının çok olması için, bazı rivayetlere göre de Cennete girmesi için dua etmiştir. Bu dua sebebiyle Enes 100 yıldan çok ömür sürmüş, soyundan gelen 120 den fazla kişinin ölümünü görmüş¹⁰³² ve hemen bütün kaynaklarda belirtildiğine göre bahçesindeki ağaçlar yılda iki defa meyve vermiştir.¹⁰³³ Kuraklık yüzünden mahsülün zarar gördüğü kendisine söylendiği zaman yağmur için dua etmiş ve yağmur yağdığı görülmüştür.¹⁰³⁴ Enes (RA.)'in faziletlerini ve Rasûlullâh'a olan

¹⁰²⁸ 413. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 292) (من صبر صبرَ الاحرار, والاسلا سلوا الاغمار)

¹⁰²⁹ Bkz. 222. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 156-159); 36. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 326-328)

¹⁰³⁰ 311. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 242)

¹⁰³¹ Canan, İbrahim, “*Enes b. Mâlik*”, *DİA*, XI, 235, İstanbul 1995

¹⁰³² Peygamber Efendimizin Enes b. Mâlik'e وَبَارَكَ لَهُ فِيهِ وَاللَّهُمَّ ارْزُقْهُ مَالًا وَوَلَدًا، وَبَارَكَ لَهُ فِيهِ “Allâh'ım! Onu mal ve çocuk (vermek suretiyle) rızıklandır ve bunu onun için hayırlı kıl” şeklinde dua ettiği hakkında bkz. Buhârî, *Savm*, 61 (III, 41 no: 1982)

¹⁰³³ Enes b. Mâlik'in ağaçlarının yılda iki defa meyve verdiği hakkında bkz. Tirmizî, *Menâkıb (Enes b. Mâlik'in Menâkıbı)*, 46 (V, 683 no: 3833)

¹⁰³⁴ Canan, İbrahim, “*Enes b. Mâlik*”, *DİA*, XI, 235, İstanbul 1995

hizmetini görmeyip yakalandığı hastalığı Hz. Ali'nin bedduasına bağlamak ona karşı olumsuz bakış açısının bir yansımasıdır.

Nehcü'l-Belâğa'da muhtelif yerlerde geçtiği üzere Hz. Osmân, Aişe, Talha, Zübeyir, Muğire b. Şu'be,¹⁰³⁵ Ebû Musa el-Eş'arî,¹⁰³⁶ Muâviye, Hâriciler, Basralılar, Kûfeliler hatta kendi adamları da bu eleştirilerden nasiplerini almaktadırlar.¹⁰³⁷ Kanaatimize göre Radî Şiilik taassubuyla bu metinleri özellikle seçmiş ve eserine almıştır. Bu metinlerin Radî tarafından uydurulduğunu söyleyemesek bile bir kısmının başkaları tarafından uydurulduğu ve Radî tarafından da senet açısından eleştirilmeden rivayet edildiğini söyleyebiliriz.

Nehcü'l-Belâğa'da gaybı bilme hakkında bir takım iddialar da var ki, yine kanaatimize göre Hz. Ali'nin halis ve açık imanı bu türlü iddialarda bulunmasına manidir. Yine *Nehcü'l-Belâğa*'da bir takım tesirli kalıp sözler vardır ki, bazen uzun olarak bazen de öz ve kısa olarak tekrar edilmişlerdir. “*Nehcü'l-Belâğa*'da nakledilen birçok metin Radî ve kardeşinden önce yazılmış edebî eserlerde bulunmamaktadır. Bazı metinlerde de sınırı aşan ifadeler bulunmaktadır. Mesela Eşter en-Nehai'ye vasiyyeti böyledir.¹⁰³⁸ Hz. Ali Şîa mezhebinin tassabunu ve Şîilik ifadeleri içeren böyle sözleri söylemekten uzaktır.”¹⁰³⁹

Hz. Ali'nin halifelik hususunda söylediği sözler arasında da bazı çelişkiler görülmektedir. Mesela üçüncü hutbe olan *Şıkkıyye Hutbesi*'nde Hz. Ali ilk üç halifeye karşı hilafetin kendi hakkı olduğunu dile getirmektedir. Hatta bununla da kalmayarak her üç halifenin de seçim şeklini eleştirmektedir. Hz. Ali 62. mektupta şöyle demektedir:

“*Hz. Peygamber vefat edince Müslümanlar ondan sonra yönetim hususunda birbirleriyle çekiştiler. Allâh'a yemin olsun ki, ondan sonra Arapların bu işi onun Ehl-i Beyt'inden koparacağı ve benden uzaklaştıracağı kalbime atılmamış (içime doğmamış) ve aklıma gelmemişti. Falancaya biat etmek için insanların üşüşmesi beni korkuttu.*”¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁵ 405. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 287)

¹⁰³⁶ 63. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 448-449)

¹⁰³⁷ Hz. Ali'nin bu isimler hakkında eleştiri ve hakaret içeren sözleri ilgili başlıklar altında işlenmiştir.

¹⁰³⁸ Eşter'e yazılan iki mektuptan birisi gayet uzunca olan 53. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 391-424) olup güzel tavsiyeler içermektedir. Diğeri ise 62. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 444-447) olup iki değişik metnin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir metindir. İçerisinde hilafeti kendi hakkı olarak gördüğüne işaret eden sözler Hz. Ali'ye nisbet edilmektedir.

¹⁰³⁹ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 17

¹⁰⁴⁰ 62. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 444)

İki ayrı metinden oluşan bu mektubun ikinci kısmında ise Hz. Ali şöyle demektedir:

“...Fakat bu ümmetin işinin başına, beyinsizlerinin ve günahkârlarının gelmesinden dolayı üzgünüm... Eğer böyle olmasaydı, sizi kıskırtmayı ve azarlamayı, toplamayı ve teşvik etmeyi vurgulamaz; kabul etmediğinizde ve gevşek davrandığınızda sizi terk ederdim.”¹⁰⁴¹

Aslında burada sözlerin gelişinden ikinci kısımda eleştirilen kimselerin Hz. Ali'nin hilafeti döneminde isyan edenler ve Hz. Osmân döneminde vali olarak atananlar olduğu farkedilmekle beraber Radî bu iki metni sanki aynı olay ve aynı kişilerden bahsediliyormuş gibi bir araya getirmiş ve Şiilik taassubunun kendisini yönlendirdiği gibi davranmıştır. Bir diğer hutbede geçtiğine göre de halife seçiminde yaşananlar Hz. Ali'ye ulaşınca *“Ensar ne dedi”* diye sormuş, Ensar'ın *“bizden bir emir sizden bir emir olsun”* cevabını alınca, *“onlara karşı Rasûlullâh'ın onların iyiliklerine iyilik yapılmasını ve kötülüklerinin ise bağışlanmasını vasiyet etmesiyle delil getirmediğiniz mi?”* diye sormuştur. Bunda onların aleyhine nasıl bir delil var? dediklerindeyse; *“Eğer emirlik onlarda olacak olsaydı onlar hakkında vasiyyette bulunulmazdı”* demiştir. Sonra *“Kureyş ne dedi?”* diye sormuş. *“Kendilerinin Rasûlullâh'ın ağacı olmalarıyla delil getirdiler”* dediklerinde de; *“Ağacı delil getirdiler; ama meyveyi ihmal ettiler”* demiştir.¹⁰⁴²

Hz. Ali Hz. Osmân'ın öldürülmesinden sonra kendisine biat edilmek istendiğinde yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

“Beni bırakın da başkasını arayın! Biz, çeşitli yönleri ve renkleri olan bir işe yönelmiş bulunuyoruz... Bilmiş olun ki, teklifinizi kabul edersem sizi bildiklerimle yönetir; ne söyleyenin sözünü, ne de eleştirenin eleştirisini dinlerim. Beni bıraksanız, ben de sizden herhengi birisi gibi olurum. Belki de işinizin başına getirdiğiniz kişiye karşı sizden daha çok söz dinleyen va daha itaatkâr olurum. Benim size vezir olmam, sizin için emiriniz olmamdan daha hayırlıdır.”¹⁰⁴³

Bu hutbede söylenen sözlerin benzeri İbnu'l-Esîr tarafından *el-Kâmil*'de şu şekilde nakledilmektedir:

¹⁰⁴¹ 62. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 446-447)

¹⁰⁴² 65. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 57)

¹⁰⁴³ 90. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 172)

“Hz. Osmân şehit edilince ashab, Muhacirler ve Ensar olarak aralarında Talha ve Zübeyir’in de bulunduğu kalabalık bir cemaat halinde Hz. Ali’ye gelerek şöyle dediler: İnsanlara mutlaka bir İmâm ve devlet başkanı gereklidir. Hz. Ali: “*Bu konuda bir şey diyemem. Siz kimi uygun görür ve seçerseniz; ben de ona razı olurum*” dedi. Onlar:

“*Biz bu işe senden daha layığına göremiyoruz. Sen Rasûlullâh’ın akrabasıdır hem*” dediler. Hz. Ali:

“*Sakin böyle bir şeye kalkışmayın. Benim danışman olmam, başkan olmamdan daha hayırlıdır*” dedi. Fakat oradakiler Hz. Ali’yi dinlemediler. Israrla: “*Vallâhi biz sana biat etmeyeceksek, başka bir kimseye biat etmeyiz*” dediler. Onların bu ısrarı üzerine Hz. Ali:

“*Bana yapılacak biatin gizli olmaması için herkesin huzurunda mescidde olmasını istiyorum*” dedi. Bunun üzerine Müslümanlar mescidde ona biat ettiler.”¹⁰⁴⁴

Hz. Ali’nin hilafet hakkında söylediği bir sözü de şöyledir:

“*Ne kadar garip! Hilafet, arkadaşlık ve yakınlıkla olur mu?*”¹⁰⁴⁵

Burada yaptığımız alıntılarda da görüldüğü gibi Hz. Ali hilafetin Hz. Peygamber tarafından vasi tayin edilerek kendisine verildiğini söylememekle beraber bazan onun kendi hakkı olduğunu ancak engellendiğini söylemekte bazan da hilafete istekli olmadığını söylemektedir. Bu konuda söylenen sözlerin vasilik inancını desteklemediğini ve hatta sözler arasında bir çelişki olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple *Nehcü’l-Belâğa*’da geçen ve hilafet konusunda vesayeti hatıra getiren ifadelerin veya yorumların Hz. Ali tarafından söylendiği değil onun adına uydurulduğunu söyleyebiliriz. Hz. Ali’nin gayb konusunda söylediklerine gelince bu konu metin değerlendirmesi bölümünde ilgili başlık altında işlenmiştir. Şeyh Muhammed el-Arabî et-Tibbânî’nin saydığı onuncu madde ise şöyledir:

10-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidâl*’de¹⁰⁴⁶ şöyle demektedir; “Ali b. Hüseyin el-Alevî el-Hüseynî, ölümü 436/1044, eş-Şerîf el-Murtazâ, Rafizi ve Mu’tezile kelamcısı... *Nehcü’l-Belâğa*’yı uydurmakla itham olunan kişidir. Her kim *Nehcü’l-Belâğa*’yı

¹⁰⁴⁴ Bkz. İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 190-191; Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 347. Hz. Ali’nin biatten sonra mescidde yaptığı konuşma 16. hutbede geçmektedir. Bkz. (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 351-354)

¹⁰⁴⁵ 190. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 152)

¹⁰⁴⁶ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, III, 124 (no: 5827)

mütalaa ederse onun Hz. Ali'ye uydurularak isnat edildiğini kesin olarak bilir. Çünkü onda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e açıkça sövme ve atıp tutma, bir takım çelişkiler, zayıf ve bozuk şeyler vardır. Onda yine öyle ibareler vardır ki, Kureyşli sahabilerin ve daha sonrakilerin nefesini (konuşmalarındaki sadeliği/ferahlığı) bilenler bunların çoğunun batıl olduğunu kesin olarak bilirler.” İbn Hacer de *Lisânu'l-Mizân*'ında¹⁰⁴⁷ bu söylenenleri destekleyen şeyler söylemektedir.”¹⁰⁴⁸

Mahmud Şakir şöyle demektedir; *Nehcü'l-Belâğa* kitabı söz ve hutbelerin derlenmesiyle meydana getirilmiş bir kitaptır. Onu hicri 359 yılında doğup 406 yılında vefat eden Şerîf Radî veya kardeşi Şerîf Murtazâ (355-436) derlemiş ve hicrî 40 yılında vefat eden Hz. Ali'ye nisbet etmiştir.¹⁰⁴⁹ Bunun manası; bu söz ve hutbelerin derlenmesi ile Hz. Ali'nin vefatı arasında dört asır geçmiş olması demektir. Bu sözleri derleyen Radî veya kardeşi Murtazâ Hz. Ali'ye kadar ulaşan bir senet de vermemişlerdir. Sahih bir senedi olmayan ve derleyeni ile Hz. Ali arasında uzunca bir zaman geçmiş bulunan bu rivayetlere nasıl güvenebiliriz ki?

Ben bu konuda değerli dostumun (Mısırlı filozof Zeki Necib Mahmud) görüşünü destekleyebilirim (onun görüşüne katılabilirim): “Kitaptaki sözlerden ilk bakışta şu kestirilebiliyor ki, sözleri çoğaltan çoğaltmış ancak yüzde ondan daha azı Hz. Ali'nin lisanından zuhur etmiştir. Muhammed Abduh'un tabettiği nüsha 400 sayfa civarındadır ancak bunun neredeyse 40 sayfadan daha azı sahihtir. Hz. Ali'ye ait olan bu kadarlık bölüm de onun hayatının son yıllarına, hilafet konusunda kendisine biat olduğu 37 yılı zilhicce ayının son beş gecesi ile öldürüldüğü 40 yılı Ramazan Ayı'nın on yedinci gecesi arasındaki zaman dilimine aittir. Yani dört seneden daha az bir zaman dilimine aittir ki bu da kabul olunması neredeyse imkânsız bir şeydir. Kitapta geçen ve Hz. Ali gibi dini, ilmi ve takvası ile tanınan bir zattan çıkması yakışık almayan sözleri onun söylemesi mümkün değildir. Buna ilaveten, bu rivayetlerin tamamının fitne ve sıkıntılarla geçen bir döneme ait olması, râvîlerin sadece bu fitne ve sıkıntı ile geçen döneme ait rivayetleri nakletmeleri kabul edilmesi neredeyse imkânsız olan bir şeydir.”¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IV, 223 (no: 589)

¹⁰⁴⁸ İbn Hacer'in söyledikleri Zehebi'nin aynen kopyasıdır diyebiliriz.

¹⁰⁴⁹ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 13

¹⁰⁵⁰ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 14

(*Nehcü'l-Belâğa*'daki rivayetlerin Hz. Ali'ye nisbetinin batıl olduğu hususunda)“Bir diğer delil ise, *Nehcü'l-Belâğa*'da ğarîb (manaları açıklanması gereken) kelimelerin büyük bir yekün tutmasıdır. Bu ümmetin âlimleri “*kütübü'l-ğarîb*” diye isimlendirilen kitaplar yazmışlar, bu kitaplarla Rasûlullâh'ın hadislerinde veya sahabe sözlerinde geçen ğarîb kelimelerin manalarını açıklamışlardır.¹⁰⁵¹ Mesela Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (224/838) “*el-Ğarîb*” isimli kitabı böyledir. Matbu nüshada Hz. Ömer'in sözlerinin şerhi iki yüz sayfa, Hz. Ali'nin sözlerinin şerhi ise elli sayfa kadar yer tutmaktadır. Yani Hz. Ali'nin sözleri Hz. Ömer'in sözlerinin dörtte biri kadardır. Şayet *Nehcü'l-Belâğa*'daki sözler sahih kabul edilirse bunlar Hz. Ömer'den rivayet edilenlere göre kat be kat fazla olmaktadır. Bu şekilde kabul edilmesi durumunda Şerîf Radî veya Murtazâ'dan önce yaşamış ve dil yönünden bu rivayetleri incelemiş âlimlerin, *Nehcü'l-Belâğa*'daki var olan bol miktardaki rivayetlerden haberdar olmamaları manasına gelmektedir. Şayet onların ellerinde de bu kadar rivayet olsaydı elbetteki onları görmemezlikten gelmezlerdi. Bu konuda *Nehcü'l-Belâğa*'daki rivayetlerin Hz. Ali'ye nisbet edilmesini batıl kılıcı daha başka deliller de vardır.

Ben (Süleyman el-Hıraşî) Hafız Zehebî'nin Radî ve Murtazâ hakkında söylediklerini hatırlatarak *Nehcü'l-Belâğa* hakkında bu kadar sözü yeterli görüyorum; “

Bu zat *Nehcü'l-Belâğa*'yı uydurmakla itham olunan kişi olup ilimler konusunda bu zatın güçlü bir müktesebatı vardır. Her kim *Nehcü'l-Belâğa*'yı mütalaa ederse onun Hz. Ali'ye uydurularak isnat edildiğini kesin olarak bilir. Çünkü onda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e açıkça sövme ve atıp tutma, bir takım çelişkiler, zayıf ve bozuk şeyler vardır. Onda yine öyle ibareler vardır ki, Kureyşli sahabilerin ve daha sonrakilerin nefesini (konuşmalarındaki ferahlığı) bilenler bunların çoğunun batıl olduğunu kesin olarak bilirler.” Bu söylenenler bu kitap hakkında yapılan eleştirilerin en hafif olanlarıdır.”¹⁰⁵²

Süleyman el-Hıraşî, Sabrî İbrâhîm'in yazdığı *Risale* ile *Nehcü'l Belağa*'nın Hz. Ali'ye nisbetinin bâtil olduğunu, kaynakları hakkında da açıklamalarda bulunduğunu söylemektedir.¹⁰⁵³

¹⁰⁵¹ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 15

¹⁰⁵² Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 15; Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, III, 124

¹⁰⁵³ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 15. Uğraşlarımıza rağmen biz bu Risâle'yi elde edip inceleme imkânı bulamadık.

Abdüsselam Hârûn (Sabrî İbrâhîm'in) bu seçkin çalışmanın önsözünde şunları söylemektedir;¹⁰⁵⁴ “Bunlar bir kitabın (*Nehcü'l-Belâğa*'nın) doğru veya yanlış olması muhtemel iddialarıdır. Bu kitabımızın adı *Nehcü'l-Belâğa*'dır ki Arap edebiyatı sahasında var olan ana kaynakların şâheserlerindedir...

Yakın bir zamana kadar *Nehcü'l-Belâğa* hakkında iki şüphemiz vardı. **Birincisi**, Bu kitabın yazarı kimdir, Radî'mi yoksa kardeşi Murtazâ mı? **İkincisi** ise, hutbeler, mektuplar ve hikmetli sözlerden oluşan bu derlemenin sıhhati ne kadar doğrudur? Daha açık bir ifadeyle bu hacimli kitabın Hz. Ali'ye nisbeti ne kadar sahihtir? Bu konuda kim hüküm verecektir? Hicri altıncı asrın âlimlerinin birçoğu şöyle inanmaktaydılar: Bu kitabın içerisinde nakledilen rivayetlerin Hz. Ali'ye nisbeti sahih değildir. Şîa'nın ediplerinden bir grub Hz. Ali'nin fesahati, belağatı ve beyanındaki üstünlük konusunda bir delile ihtiyaç olmamasına rağmen bunu insanların onun fesahati ve kudreti konusunda bildiklerini pekiştirmek için yaptılar. Bu âlimler yine şuna da inandılar: Şerîf Radî ve daha başkaları (Hz. Ali adına bu sözleri) uyduranların yolundan gidip onları kendileri düzenlediler.

Âlimler eleştiri sadedinde şunları söylüyorlardı; Bu kitaptaki metinler hakkında şüpheyi doğuran ve güçlendiren şeyler şunlardır:

- 1.İçerisinde gereksiz ve yersiz şekilde sahabeye sataşma bulunması
- 2.Metinlerdeki secî' ve yapma lafızların birçok yönden Peygamber Efendimizin asrında olan alışılmış ifadelerle benzememesi
- 3.Kitabın metinlerinde bulunan ince nitelermeler ve ğarib (yabancı) tasvirler İslam'ın ilk dönemlerine ait eserlerde bulunmuyordu.”¹⁰⁵⁵
- 4.Hz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*'da ki hutbeler arasında bazı hayvanlardan bahsetmekte, onlardan misaller veren sözler söylemektedir. Mesela 153. hutbe¹⁰⁵⁶ yarasanın yaratılışının güzelliği hakkındadır. 163. hutbe¹⁰⁵⁷ tavusun harika yaratılışı hakkındadır. 183. hutbede¹⁰⁵⁸ Allâh'ın canlılardan cinsler yaratmasının harikalığından bahsederken karınca, çekirge, karga, güvercin, kartal ve devekuşu zikredilmektedir. Yine 13. hutbede

¹⁰⁵⁴ Bkz. Sayfa 5-7 arası: Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 16

¹⁰⁵⁵ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 16

¹⁰⁵⁶ 153. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 350-353)

¹⁰⁵⁷ 163. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 390-399)

¹⁰⁵⁸ 183. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 463-466)

Basralıların başına gelecek musibet haber verilirken devekuşu benzetmesi yapılmaktadır.¹⁰⁵⁹ Hz. Ali'nin yaşadığı dönemde devekuşu Araplar tarafından teşbihte kullanılıyor muydu bilmiyorum ancak özellikle *Tavus* kuşunun Arap kültürüne Abbasiler döneminde girdiği, dolayısıyla *Tavusun* Hz. Ali tarafından misal verilmesinin mümkün olmadığı yönünde eleştiri yapılmaktadır.¹⁰⁶⁰

5.“*Nehcü'l-Belâğa*'da bulunan *nerede ve nasıllık*, kelam ilminde kullanılan bazı ıstılâhlar, Allâh'ın görülmesiyle ilgili konular, adalet ve Allâh'ın konuşması gibi bir takım konu ve ıstılâhlar vardır ki, felsefe ilminin yaygınlaşmasından önce insanlar arasında bu ıstılâhlar kullanılmıyordu

6.*Nehcü'l-Belâğa*'da bulunan âlem hakkında bir takım matematiksel taksimler de o gün için normalde bilinen konular değildi.”¹⁰⁶¹

7.Bazı hutbeler dinlemekle ezberlenemeyecek kadar uzundur.¹⁰⁶² Birçok incelik ve ahkâmın bulunduğu bu tür hutbelerin hem de belağatını koruyacak şekilde ezberlenmesi mümkün değildir.

8.Bazı hutbeler uzun olma yanında mu'tezilî çizgide bir itikat risalesi gibi durmaktadır. Bu hutbelerin Radî'nin verdiği şekliyle bir kaynakta geçmemesi de şüpheleri artıran bir başka etkendir.

9.İbn Ebi'l-Hadîd *Nehcü'l-Belâğa*'da geçmeyen bir hutbeyi zikretmektedir ki, hutbenin özelliği, içerisinde elif harfi bulunmamasıdır.¹⁰⁶³ İbn Ebi'l-Hadîd bu hutbeyi Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe'nin de rivayet etmediğini ancak birçok insanın rivayet ettiğini söylemekte ve şerh etmektedir.¹⁰⁶⁴ Yaklaşık üç sayfa tutarındaki bir hutbenin bu şekilde yazılması ancak üzerinde düşünerek ve belli bir zaman diliminde yapılacak bir iştir. Bu gibi rivayetlerden anlaşılan şudur ki, Hz. Ali'nin adına bazıları bu işi yapmıştır.

10.*Nehcü'l-Belâğa* hakkında şüphe uyandıran bir diğer husus da, Radî'nin kitabının evvelinde veya gerekli yerlerde kaynaklar veya metinlerin güvenilirliği konusunda herhangi bir kayıt düşmemiş olmasıdır. Özellikle bu türlü kendisine özel bir nazarla bakılan

¹⁰⁵⁹ 13. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 343)

¹⁰⁶⁰ Bkz. Ahmed Emin, *Fecru'l İslâm*, 169

¹⁰⁶¹ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 17

¹⁰⁶² Hutbeler içerisinde en uzununu *el-Kâsa* adıyla bilinen 190. hutbedir. Bu hutbe el-Hatîb'in kitabında 27 sayfa gibi bir yekün tutmaktadır. (Bkz el-Hatîb, A.g.e, II, 29-56). Normal bir yazıyla her halukarda on sayfanın üzerinde bir metindir.

¹⁰⁶³ İbn Ebi'l-Hadîd, XIX, 140

¹⁰⁶⁴ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, XIX, 140-144

kitaplarda bunun yapılması gereklidir. Bütün bunlar öne çıkan, araştırmacıyı daha çok düşünmeye ve araştırmaya sevkeden şüpheler ve tartışma konularıdır. Bahsedilen bu şüphe konuları olmasaydı *Nehcü'l-Belâğa*'nın şöhret ve itibarının bu gün olandan çok daha ileride olacağı muhakkaktır.

“Sabrî İbrâhîm’in araştırmasına göre, *Nehcü'l-Belâğa*'daki metinlerin bazılarının tamamen, bazılarını da kısmen Hz. Ali'ye nisbeti sahihtir. Bu araştırmanın sonucuna göre, bazı metinler Hz. Peygambere ait hadislerdir. Özellikle hikmetli sözlerin bazıları Hz. İsmâ'ya ait olup İmâm Ali'ye nisbet edilmiştir. Sahabilerden Ömer b. Hattab, Abdullâh b. Mes'ûd, Huzeyfe b el-Yeman gibi bazı zatların sözleri de İmâm'a nisbet edilmiştir. Tabiin ve tebe-i tabiine ait bazı sözler, İmâm Rızâ'ya, Cafer-i Sâdık, Muhammed Bakır, Ali b. Hüseyin b. Ali ve Zeynelabidin b. Ali b. Hüseyin'e ait olduğu tesbit olunan bazı sözler İmâm Ali'ye nisbet edilmiştir. Hatta iş bununla da sınırlı kalmamış ve Halife Me'mun gibi sonraki dönemlerde yaşayan bazı şahısların sözlerinin de İmâm'a nisbet edilmesine kadar varmıştır.

“Sabrî İbrâhîm şöyle demektedir: “İmâm Ali'den rivayet edilen metinler üzerinde rivayetleri cem ve tedvin hususunda eski ve yeni birçok inceleme ve araştırma yapılmıştır. Ancak şu kadar var ki, bu uğraşlar ya metinleri cem ve şerh ile sınırlı kalmış ya da bazı kelimelerin manalarını açıklamakla yetinilmiştir. Bu konuya eğilenlerin yaptıkları bunların ötesine geçememiştir.”¹⁰⁶⁵

Hz. Ali'ye nisbet edilen metinlerin onun vefatından dört asır sonra cem ve tedvin edildiğini bildiğimize göre bize gereken -sağlamlığı ve tahkiki yönünden- bu metinlerin ayrıştırılmasıdır. Özellikle de bu metinlerin birçok kimsenin elinde dolaşıp durduğu, mana ve üslûb yönünden tahrif veya ilave (tez'îf) yapıldığı bir durumda bunun mutlaka yapılması gereklidir.¹⁰⁶⁶

2.6. METİN YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.6.1. Metodu ve Muhtevâsı

Nehcü'l-Belâğa muhtevâ olarak Hz. Ali'ye ait hutbe, mektup ve hikmetli sözlerden oluşmaktadır. Üç bölümden oluşan kitabın birinci bölümü hutbelerden, ikinci

¹⁰⁶⁵ Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 18

¹⁰⁶⁶ Bkz. Süleymân Sâlih el-Hıraşî, A.g.e, 19-20

bölümü mektuplardan, üçüncü bölümü ise hikmetli sözlerden oluşmaktadır. Hutbe sayısı 239 (bazı baskılarda 241)¹⁰⁶⁷, mektup sayısı 79, hikmetli söz sayısı ise 480 dir. Eserde hacim olarak en fazla yer tutan bölümü hutbeler oluşturmaktadır.

Nehcü'l-Belâğa edebi yönden olduğu kadar nasihat yönünden de güzel metinler içermektedir. Bu sebeple de zaman zaman bu nasihat içerikli metinler başka yerlerde Hz. Ali'nin tavsiyeleri olarak yazılmakta ve okuyucuya sunulmaktadır. Normal şartlarda Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişmiş olan Hz. Ali'nin bu tür güzel nasihat ve sözler söylemesi gayet tabiidir. Ayrıca müslümanların Hz. Ali'ye olan sevgisi ve hüsnü zannı, ona ait güzel konuşmaları tenkit etmeden kabul etmelerini de kolaylaştırmıştır.

Nehcü'l-Belâğa hakkında geçmiş dönemde Sünnî âlimler tarafından yapılan yorum ve eleştiriler bulunmakla birlikte bunlar genellikle sahabe hakkında bazı olumsuz sözlerin tenkidi, kitapta Hz. Ali'ye nisbet edilen metinlerin senedinin bulunmaması, bazı metinlerin önceki kaynaklarda geçmiyor olması vb. eleştirilerdir. Bunların dışında dikkatimizi en çok çeken şeylerden birisi metinler seçilirken veya oluşturulurken en az edebi kaygılar kadar, Şîî inanın ve Hz. Ali'nin adının karıştığı olayların özenle işlenmesi olmuştur. Şerif Radî te'lif ettiği kitaplarda ağırlıklı olarak edebi yönden tahliller yapmakta, Ehl-i Sünnet-Şia tartışmasına girmemeye özen göstermektedir. Ancak özellikle *Nehcü'l-Belâğa*'da hutbe ve mektupların içeriğini göz önüne aldığımızda Radî'nin şîî düşünce ve bakış açısını ihmal etmediğini hatta mezhebe mal olmuş kelime ve kavramları fazlaca kullanmadan bunu başardığını farkettilik. Bu tesbitimize dayanak olarak özellikle hutbeler ve mektuplarda işlenen konuları burada değerlendirmeye çalışacağız:

Radî hutbe bölümünde ilk olarak verdiği metinde göğün ve yerin yaratılışının başlangıcı, Hz. Âdem'in yaratılışı ve hac hakkında üç değişik metni birleştirmiştir. İşe alemin ve Adem'in yaratılışından başlaması gayet makuldür. Hac konusu ise onun için muhtemelen özel bir önem taşımaktadır. Çünkü babası ve daha sonra kendisi Şîî topluma hac emiri olarak tayin edilmişlerdir. Radî'nin şiirlerinin bir kısmı hac yolculuğunda duygularını dile getirdiği "*Hicâziyyât*" adı verilen şiirlerden oluşmaktadır. Hatta Radî bu tür şiirlerin ilk temsilcilerindendir. Birinci hutbe her ne kadar içerik olarak makul bir metinse de bu hutbede geçen "nâsih-mensûh, hâs-âm,

¹⁰⁶⁷ Üç ayrı metnin birleştirilmesi sonucu meydana getirilen 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 37, 40) bazı baskılarda ayrı hutbeler olarak verildiği için bu sayı farklılığı ortaya çıkmaktadır.

muhkem-müteşâbih, mücmel” gibi daha sonraki dönemlerde kavramlaşan kelimelerin kullanılmış olması eleştiri konusu yapılmıştır.

Radî'nin verdiği ikinci hutbe metni Siffin savaşından dönerken yapılan bir konuşmadır. Bu metinde muhalifler adeta üstü kapalı olarak ve isim vermeden eleştirilmektedir. Cahiliyye döneminde Arapların içinde buldukları dalaletten bahsedilmekte ve adeta bu dalaletten çıkışın Ehl-i Beyt sayesinde olduğu hatırlatılmaktadır. Bu kanaati okuyucuda oluşturmak için başka bir yerden bir cümle iktibas edilip belki de bağlamından koparılarak metne eklenmektedir. Radî bu hutbeye üçüncü bir alıntı daha eklemektedir ki o metin de Ehl-i Beyt'i öne çıkarmakta ve muhalifleri eleştirmektedir. Değişik üç metinden oluşan bu hutbenin içerisinden bazı cümleleri verirsek ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır:

“*Siffin'den ayrılışından sonra yaptığı bir konuşma:* “İnsanlar Şeytan'a itaat etmişler; onun yolundan gitmişler ve onun pınarlarına ulaşmışlardı...”¹⁰⁶⁸ “Onlar, fitnede yolunu şaşırılmış, şaşkın, cahil ve fitneye düşmüş kimselerdi.”¹⁰⁶⁹ “*Peygamber'in ailesi hakkında:* Onlar, sırrının yeri, işinin sığınağı, ilminin heybesi, hikmetlerinin kaynağı, kitaplarının mağaraları, dininin dağlarıdır. Onlarla beli doğruldu ve korkusunu giderdi.”¹⁰⁷⁰ “*Başka bir topluluğu kastederek:* “Ahlaksızlık ektiler, onu gururla suladılar, sonunda helak biçtiler. Ümmetten hiç kimse Muhammed'in ailesiyle mukayese edilemez. Üzerinde nimetleri devam eden kimse, asla onlarla eşit görülemez...”¹⁰⁷¹ “Velayet hakkının özellikleri onlarındır; vasiyet ve miras onlardadır. Şimdi hak, sahiplerine döndü ve olması gerek yere taşındı.”¹⁰⁷²

Burada görüldüğü gibi hutbede konuların birbiriyle bağlantısı Şîî inancı destekler mahiyette düzenlenmiştir. Çünkü insanların dalaletten kurtulmaları ile Ehl-i Beyt arasında bağ kurulmakta, Ehl-i Beyt'ten olmayan birilerinin kötülüğü ve helak oluşlarından bahsetmekte ve vasiyet hakkı olarak Ehl-i Beyt'in hilafete gelmesi, hakkın yerini bulması olarak değerlendirmektedir. Oysa Hz. Ali başka yerlerde hilafet meselesini vasiyete bağlamamakta hatta halife seçimi için oluşturulan şûrada yer almakta, Muâviye'ye yazdığı mektupta şûranın kararına uymanın gerekli olduğunu

¹⁰⁶⁸ 2. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 299)

¹⁰⁶⁹ 2. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 300). Burdan sonrası başka bir konuşmadan olup Radî tarafından birleştirilerek aynı metin içerisinde peş peşe verilmektedir.

¹⁰⁷⁰ 2. hutbe, hutbenin ikinci metni (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 300)

¹⁰⁷¹ 2. hutbe, hutbenin üçüncü metni (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 300)

¹⁰⁷² 2. hutbe, hutbenin üçüncü metni (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 301)

söyleyerek Muâviye'yi kendisine biata davet etmektedir. Hatta ona göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer Ömer ve Hz. Osmân'ın hilafeti de şûra kararı ve ümmetin kabulü gibi sebeplerle meşrudur ve biat esnasında orada hazır bulunmayanların veya şûraya dâhil olmayanların alınan karara muhalefet etmeleri caiz değildir. Bu konuşmanın son paragrafının Sıffin dönüşü yapılmış olması da başka bir eleştiri konusudur. Nitekim İbn Ebi'l-Hadîd buna dikkat çekmekte ve şöyle demektedir:

“Bil ki bu kelimelerin, Hz. Ali'nin şu sözünün “Hak şimdi sahiplerine döndü ve intikal etmesi gereken yere intikal etti” Sıffin'den ayrılışının ardından söylenmiş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Ali oradan ayrılırken işi sıkıntılı idi; tahkim olayı, Amr b. Âs'ın hilesi, Muâviye'ye karşı kesin zafer kazanamaması ve askerlerden gördüğü hizlan (Hâricilerin ayrılışı) gibi sebeplerle sıkıntılı idi. Bu sözler bu durumda olan kişi tarafından söylenemez. Kanaatimce bu sözler kendisine ilk biat edildiğinde, Medine'den Basra'ya doğru yola çıkmadan önce söylenmiş olabilir. Radî bulduğunu nakletmiş ve işittiğini anlatmış, hikâye etmiştir. Hata (ğalat) başkasından sadır olmuş, vehim (karıştırma) ondan önce meydana gelmiştir.”¹⁰⁷³

Burada işaret edilen şey (son paragraftaki ahlaksızlık ektiler, onu gururla suladılar, sonunda helak biçtiler) Radî'nin söylediği gibi münafıklar değildir. Bu cümlede işaret edilen şey Muâviye ve diğerleri gibi ona teğallüb edenler ve hakkını inkâr edenlerdir. Belki Radî bunu bilmekle beraber kinayede bulunmuştur. Daha sonra velayet hakkı ve emirlik velayetini zikretmektedir. Bu konuda İmâmiyye'nin görüşü şöyledir: Burada (Hz. Ali), Hz. Peygamber'in kendisi ve çocukları hakkındaki nassı kastetmiştir. Biz ise onlara şöyle demekteyiz: Hz. Peygamber'in velayet hakkının hususiyetleri bütün (Müslüman) halk üzerindedir. İmâmiyye, *veraseti* mal ve hilafete hamletmektedir, biz ise *veraseti* ilme hamletmekteyiz.”¹⁰⁷⁴

Görüldüğü gibi İbn Ebi'l-Hadîd bu hutbenin Hz. Ali'den sadır olmasının en azından zamanlama açısından mümkün olmayacağı ve Radî'nin başkalarının hatasını aynen kabul etmek suretiyle bu kanaate sahip olduğunu ifade etmektedir.

Radî bu ikinci hutbeyi Ehl-i Beyt'in hilafet hakkını Şîî inanişâ göre teslim etmek amacıyla verdikten sonra en çok eleştirilen hutbelerden birini hatta en çok eleştirilen hutbeyi vermektedir; ***Şıkkıyye Hutbesi***. Bu hutbede halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı

¹⁰⁷³ Bkz. el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*, I, 301; İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 209

¹⁰⁷⁴ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 140, 141

olduğuna ısrarla vurgu yapılmakta, hatta daha da fazlası söylenmekte ve ilk üç halifenin aleyhinde konuşulmaktadır. Adeta ilk üç halifenin de Muâviye ile aslında aynı şeyi yaptığı anlatılmaya çalışılmaktadır. Tahrir bölümünde bu hutbenin değerlendirmesini yaptığımız için burada sözü daha fazla uzatmamak için üçüncü hutbenin değerlendirmesini yapmayacağız.

Şıkkıyye Hutbesi'nde yani üçüncü hutbede ilk üç halife, Abdurrahman b. el-Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkas isim verilmeden eleştirildikten sonra, yani bir çeşit dalalet önderleri oldukları vurgulandıktan sonra dördüncü hutbede yukarıda uygulanan taktik uygulanmakta ve tekrar Ehl-i Beyt'in durumu hatırlatılmaktadır:

“Karanlıkta bizimle yol buldunuz; yüceliğe tırmandınız; bizimle ayın son gecesinden aydınlığa çıktınız.”¹⁰⁷⁵ “...Sizden gelecek hilenin sonlarını beklemeye devam ettim. Sizi aldatılmışların sıfatıyla seyrediyorum. Sizi benden din elbisesi (Müslüman olmanız) korudu...”¹⁰⁷⁶ “Bu gün beyan sahibi dilsizi sizin için konuşturuyorum. Benden geri duran adamın görüşü kaybolur...”¹⁰⁷⁷ “Bugün hak ve batıl yolu konusunda hemfikir olduk. Biliniz ki, bir suya güvenen susamaz.”¹⁰⁷⁸

İbn Ebi'l-Hadîd bu konuşmanın Talha ve Zübeyir'in ölümü üzerine yapıldığına, muhatabın ise o ikisi ve diğerleri olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁷⁹ Yani burada Hz. Ali sahabe ve tabiinden olan muhalifleri hakkında Şîî inanış ve mantığıyla konuşmakta veya konuşturulmaktadır.

“*Hilafet hakkı vasiyet gereği Hz. Ali'nindi ancak bu hak ğasbedildi ve bu konuda hak sahibine zulmedildi*” anlamına gelebilecek bu değerlendirmelerden sonra beşinci hutbede yine hilafet konusuna değinilmekte ve Ebû Süfyan'ın Hz. Ali'ye Hz. Ebû Bekir'e karşı halife olması yönünde kışkırttığı hatırlatılmaktadır:

“*Rasûlullâh vefat ettikten sonra el-Abbas ile Ebû Süfyan b. Harb ona halife olarak biat etmeyi önerdikleri zaman yaptığı konuşma: Ey insanlar! Fitne dalgalarını **kurtuluş gemileriyle** aşın! Birbirinizden nefret etme yolundan sapın!*”¹⁰⁸⁰ “Konuşursam,

¹⁰⁷⁵ 4. hutbe, dördüncü hutbenin ilk cümlesi (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 325)

¹⁰⁷⁶ 4. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 326)

¹⁰⁷⁷ 4. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 326)

¹⁰⁷⁸ 4. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 327)

¹⁰⁷⁹ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 210

¹⁰⁸⁰ 5. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 328)

“yönetimi ele geçirmeyi arzuluyor” derler. Susarsam, “ölümünden korkuyor” derler...”¹⁰⁸¹
 “...Aksine gizli bir ilmin üzerine sarıldım; eğer onu açsaydım, derin kuyudaki ipler gibi ileri geri sallanırdınız.”¹⁰⁸²

Görüldüğü gibi Abbas ve Ebû Sufyan gibi iki aykırı ismin biat teklifi hatırlatılmakta adeta “bu işin Ali’nin hakkı olduğu Ebû Sufyan’ın bile teslim ettiği bir gerçektir” denmeye çalışılmakta ve Ali’nin halife olması gerektiği fikrine destek verilmektedir. Ancak burada Radî’nin verdiği metne göre Hz. Ali onların bilmediği bir ilim gereği susmakta ve hakkı olan hilafete ulaşmak için zamanın geleceği günü beklemektedir. Yani Hz. Ali aslında Hz. Ebû Bekir’i kendi rızasıyla kabullenmemekte ve ilâhî kaderin engellenemez tecellilerinin geçmesini beklemektedir. Bu arada hilafet sancağını açmak kendisi ve adamlarına zarar vereceği için takiyye gereği susmaktadır.

Altıncı hutbede yine Talha ve Zübeyir’e değinilmekte, onların Hz. Ali’ye biatlarını bozmaları ve bir toplulukla birlikte muhalif kanatta yer almaları tenkid edilmektedir.

7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14’üncü hutbelerde isim vererek¹⁰⁸³ veya vermeyerek yine muhalifler eleştirilmekte, Cemel Vakası’na atıf yapılmaktadır. Basralılar Cemel Vakası sebebiyle eleştirilmekte ve Basra’nın su baskını felaketi yaşayacağı gaybden bir bilgi olarak haber verilmektedir. Nitekim bu konuşma metni, metin değerlendirmesi bölümünde ayrıca değerlendirilecektir.

Bu hutbeler arasında bir tanesi var ki Radî rivayet ilimleri konusunda adeta bu sebeple sınıfta kalmaktadır: Bahsettiğimiz hutbe sekizinci hutbe olup Radî’nin hocası Müfîd’in kitabında Hz. Hasan’ın yaptığı konuşma olarak geçmesine rağmen, Radî tarafından *Nehcü’l-Belâğa*’da Hz. Ali’nin konuşması olarak verilmektedir. Bu durum bize şunu göstermektedir ki, Radî rivayet konusunda hassas davranan ve metinleri olması gerektiği şekliyle rivayet eden birisi değil, son derece mütesahil davranan ve yerine göre senet sistemine önem vermeyen birisidir. En azından *Nehcü’l-Belâğa*’da yaptığı budur.

On birinci hutbede Cemel günü sancağı oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye’ye verdiği zaman yaptığı bir konuşma verilmektedir. Oysa Şîî kaynaklarda Hz. Ali’nin

¹⁰⁸¹ 5. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 328-329)

¹⁰⁸² 5. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 329)

¹⁰⁸³ Radî yedinci hutbenin Zübeyir (r.a.)’i kast ederek söylendiğini belirtmektedir.

oğlu Muhammed'e yaptığı bazı nasihatler verilmektedir¹⁰⁸⁴ ki, bu kitaba alınması hem kitabın bilinen yazılış amacına daha uygun olur, hem de müslümanlara fayda açısından daha yararlı olurdu. Ancak Radî hilafet ve İmâmet görevinde hak sahibi olmayan Muhammed'i sadece buradaki konuşma ve Cemel günü sancağı taşımakla onurlandırmak istemektedir. Radî, *Nehcü'l-Belâğa*'da Hz. Ali'nin oğlu Muhammed hakkında şu nasihatine de yer vermektedir: “Ey oğulcuğum! Senin için fakirlikten korkuyorum. Fakirlikten Allâh'a sığın! Fakirlik, din için eksiklik, akıl için şaşkınlık ve nefrete çağırان bir şeydir.”¹⁰⁸⁵

Bu alıntıda da Muhammed b. el-Hanefiyye'ye Hasan ve Hüseyin gibi değer verildiğini gösterir bir anlam yoktur. Oysa Hz. Ali'nin bu oğlu *Muhammed* önemli bir ilim adamı olmuş ve önemli telebeler yetiştirmiş bir kimsedir. Ayrıca Muhtar es-Sekafi onun ölmediğini, beklenen Mehdi olarak tekrar geleceğini de iddia etmiştir. Bunun dışında onun öğretilerinin ve talebelerinin mu'tezilî düşüncenin oluşumuna katkısından da söz edilmektedir.¹⁰⁸⁶ Bu durumda Muhammed'e yapılan vasiyyetlerin burada zikredilmesi İmâmi düşüncedeki kabul edilen on iki İmâmdan olmaması sebebiyle sakıncalı görülmüş olabilir.

Burada bir konuyu daha hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz: Şia her ne kadar Ehl-i Beyt sevgisini ön plana çıkarmakla tanınıyorsa da, bu sevgi Ehl-i Beyt içerisinde daha çok on iki İmâmla sınırlı gözükmektedir. Oysa Ehl-i Beyt içerisinde Emevî ve Abbasî iktidarına başkaldırmış ve bunu hayatıyla ödemiş nice kimseler vardır ki, Şia bunları adeta görmezlikten gelmekte ve sadece Kerbela'yı ön plana çıkarmaktadır.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁴ Hz. Ali'nin oğlu Muhammed'e yaptığı üç vasiyyeti Şeyh Sadûk, “*Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*” de senetsiz olarak zikretmektedir. Tahric bölümünde otuz birinci mektup incelenirken bu konuya değinilecektir.

¹⁰⁸⁵ 319. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 248)

¹⁰⁸⁶ Muhammed b. Hanefiyye 16/637 yılında Medîne'de doğmuştur. Hz. Ali'nin halife seçildiği günlerde yirmi yaşlarında olan Muhammed cesaret ve kahramanlığıyla tanınmıştır. İsteksiz olarak katıldığı Cemel ve Siffin savaşlarında babasının bayrağını taşımıştır. Hz. Ali'nin oğlu olması sebebiyle adı siyasi olaylara karıştırılan Muhammed, Muâviye'nin ölümünden sonra Yezîd b. Muâviye'ye de biat etmiştir. Yezîd'e biat etmeyip aile fertleriyle birlikte Mekke'ye giden Hz. Hüseyin'in bu hareketini doğru bulmamış ve çocuklarının onunla birlikte gitmesine müsaade etmemiş, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinden sonra da Yezîd'e olan biatını bozmamıştır. Muhammed b. Hanefiyye Abdullah b. Zübeyr'in isyanında ona destek olmamış ve biat etmemiştir. Döneminin büyük âlimlerinden sayılan Muhammed b. Hanefiyye babasından önemli ölçüde istifade etmiş, Hz. Osman, Ammâr b. Yâsir, Ebû Hureyre ve diğer sahabilerden hadis dinlemiştir. Yetiştirdiği talebelerin başında oğulları Abdullâh, Hasan, İbrâhîm ve Avn gelmektedir. Bunların İslâm'da ircâ ve i'tizâl düşüncelerinin ortaya çıkmasında etkili olduğu kabul edilir. Hatta ircâ ile ilgili çalışmaların Muhammed b. Hanefiyye ve oğlu Hasan tarafından başlatıldığı kabul edilir. Bkz. Öz, Mustafa, “*Muhammed b. Hanefiyye*”, *DİA*, XXX, 537-539, İstanbul 2005

¹⁰⁸⁷ Bu konuda bkz. Mehmet Azimli, *Hz. Ali Neslinin İsyânları*, s. 34 vd.

On beşinci hutbede Hz. Osmân'ın bazı adamlarına haksız yere Müslümanların mallarını dağıttığı ve Hz. Ali'nin adalet gereği bu malları alıp adaleti sağladığına işaret eden bir konuşma bulunmaktadır. Ancak dikkat çeken husus konuşma metninin bağlamından koparılan iki satırlık bir metin olmasıdır. Başlıkla birleştirildiğinde okuyucunun zihninde oluşan tek şey Hz. Osmân'ın yaptığı haksızlık ve adaletsizliktir. Oysa biz biliyoruz ki Hz. Osmân son derece cömert birisidir ve tek seferde yüzlerce deveyi teçhiz ederek Müslümanların hizmetine sunmuş hatta Rasûlullâh'ın vefatından sonra yaşanan bir kıtlık yılında da büyük karlar elde etme imkânı varken yüzlerce deve yükü hububatı Allâh rızası için Müslümanlara dağıtmıştır. Bir yahudinin mülkiyetinde olan Rume kuyusunu yirmi bin dirheme satın alarak bütün Müslümanların istifadesine sunmuştur. Bu kuyunun Müslümanlar için ne kadar önemli olduğu Rasûlullah'ın şu sözünden anlaşılmaktadır: “Rume kuyusunu kim açarsa, ona cennet vardır.”¹⁰⁸⁸ Böyle bir kimseden Müslümanların malını haksız yere başkalarına dağıtması beklenemez. Şayet bazı kötü niyetli akrabaların suistimalleri varsa Hz. Osmân'ın bu konuda tamamen suçlu gösterilmesi ve onun muazzam geçmişinin bir çırpıda silinip atılması kabul edilemez. Eğer bir adaletsizlik aranacaksa burada aranmalıdır. Kanaatimizce Radî bu metni bir başka yerden almış bile olsa edebî kaygılarla değil de Hz. Osmân hakkında Şîî inancı desteklemek ve onu karalamak amacıyla kitabına almış gibi gözükmektedir.

On altıncı hutbede hilafet meselesine tekrar dönülmektedir. Bir önceki hutbede Hz. Osmân zemmedildikten sonra hemen hilafet meselesine dönülmesi kanaatimizce bilinçli bir tercihtir. Konuşma içerisinde geçen şu cümleler Şîî inancı hizmet eden cinstedir:

“Medine’de kendisine biat edildiğinde yaptığı bir konuşma: Bilmiş olun ki musibetiniz, Allâh'ın Peygamberinizi gönderdiği günkü şekliyle geri döndü. Onu hak ile gönderene yemin olsun ki, birbirinize karışacak ve eleneceksiniz; en aşağınız en yükseğiniz, en yükseğiniz de en aşağınız oluncaya kadar tencerede karıştırılan yemek gibi karıştırılacaksınız. Bazı yarışçılar daha önce başarısız oldukları halde şimdi başarılı olacak; daha önce öne geçen bazıları ise başarısız olacak. Allâh'a yemin ederim ki, bir

¹⁰⁸⁸ Buhârî, *Kitâbu'l-Menâkıb*, 35 (V, 13 (no: 3694); *Kitâbu'l-Vesâyâ*, 34 (IV, 13 (no: 6778); Hz. Osman'ın fazileti ve cömertliği hakkında bkz. Yiğit, İsmail, “Osman”, *DİA*, XXXIII, 438-443, İstanbul 2007; Tellioglu, Ömer, *Osman b. Affân, Şamil İslam Ansiklopedisi*, VI, 289-296, İstanbul 2000

kelime gizlemedim; bir defa dahi yalan söylemedim. ***Bugün bu makam bana bildirilmişti.***”¹⁰⁸⁹

On yedinci hutbede “*Ümmet arasında, ehil olmadığı halde yönetmeye kalkışanlar hakkında yaptığı bir konuşma*” başlığıyla verilen metin adeta muhaliflerin ehil olmadığını anlatmak istemektedir.

Buraya kadar işlenen hutbelerin ortak yanı genellikle Hz. Ali'nin biat edildiğinde yaptığı konuşmalar olmalarıdır. Yani Radî hutbelerin sıralamasında ilk başlara Hz. Ali'nin hilafetini destekleyen ve güçlendiren, hilafetin onun hakkı olduğunu, bu konuda onun haksızlığa uğradığını isbat etmeye çalıştığı konuşmaları koymuştur.

Hutbeler kısmında devam eden metinlerin bir kısmı yine Şîî inancı ve bakış açısını yansıtmaktadır. Bu bölüme genel olarak baktığımızda şu konularla karşılaşmaktayız:

Eş'as b. Kays'ın zemmi, biatini bozanların (Talha ve Zübeyir'in) durumu, Hz. Ali'nin genel olarak adamlarını azarlanması ve ağır laflarla zemmetmesi, Hz. Osmân'ın katlinde Hz. Ali'nin sorumluluğu olmadığı yönünde yaptığı konuşmalar, İmâmet konusuna kendisinin daha layık olduğu ancak hakkının engellendiğini anlatan konuşmalar, Muâviye'nin zemmedildiği, haksız ve dininin zayıf olduğu hakkındaki konuşmalar, tahkim olayı, Emeviler'in kötülüğü, bu ümmetin başına musallat olacakları ve bundan da kaçışın olmadığı, bazı sahabilerin özellikle de Hz. Ali'ye biat etmeyenlerin güvenilir olmadıkları, Hz. Ali'nin Rasûlullâh'tan ilim alanların yani sahabenin en âlimi olduğu ve hatta bazı gaybi bilgileri de önceden haber verdiği, Ehl-i Beyt'in üstünlüğü ve bu ümmete yol gösterici olduğu, Sıffin'de, Cemel'de ve Hâricilerle yapılan savaşlarda Hz. Ali'nin haklı olduğuna dair konuşmalar, Hz. Ali'nin Hâricilerle yaptığı konuşmalar veya onlar hakkında yaptığı konuşmalar, Şîî-Mu'tezilî inanışa paralel konuşmalar, Kûfe'nin, Basra'nın ve buraların halkının zemmedildiği, söz dinlemeyen adamlarının azarlandığı konuşmalar, Amr b el-Âs hakkında zemmedici konuşma, ortaya çıkacak bazı fitneler, gaybden haber veren bazı konuşmalar, Rebeze'ye sürgün edildiği zaman Ebû Zer'e hitaben yaptığı bir konuşma¹⁰⁹⁰, Hz. Osmân ile Hz. Ali'nin arasında çıkan bir tartışmada Hz. Osmân lehine konuşan el-Muğîre b. el-Ahnes hakkında söylediği hakaret içerikli sözler, şûra hakkında konuştukları, Kur'ân'ın tahrif olduğuna inananların

¹⁰⁸⁹ 16. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 352)

¹⁰⁹⁰ 128. hutbede geçen bu başlık Radî'ye aittir. Bkz. (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 290-291)

yanlışını düzeltmek için seçilmiş konuşmalar, Kur'ân ve sünnetin esas ölçüler olduğu ve bunlara uyulması gerektiğini ihtar eden konuşmalar Radî'nin özenle seçtiği ve üzerinde durduğu konuşmalar olup bu konuşmalar hutbeler bölümünde epeyce bir yekün tutmaktadırlar. Bunların dışında genel içerikli güzel nasihatlar ve Sünnî inanışa uygun konuşmalar da bulunmaktadır.

Mektuplar bölümünün konularına gelince; İlk mektup kanaatimizce yine bilinçli bir tercihle seçilmiş olup Hz. Ali'nin Kûfelilere gönderdiği mektuptur. Hz. Ali Cemel ashabının Basra'ya doğru yola çıkması üzerine ordusuyla birlikte Medine'den hareket etmiş ve bu mektubu da o esnada yazıp Kûfelilere göndermiştir. Bu mektup sebebiyle Kûfeliler hazırladıkları ordu ile Hz. Ali'nin ordusuna katılmışlar ve Cemel Vakası'ndan sonra Hz. Ali Medine'ye dönmeyip hilafet merkezini Kûfe'ye taşımıştır. Bu mektupta Kûfelilere şöyle hitap edilmektedir: “*Mü'minlerin Emiri ve Allâh'ın kulu Ali'den yardımcıların alın ve Arapların zirvesi olan Kûfelilere...*” *Nehcü'l-Belâğa*'daki diğer yerlerde Kûfeliler genelde azarlanır ve başlarına gelecek felaketler haber verilir. Kûfeliler'in methedildiği tek yer görebildiğimiz kadarıyla burasıdır. Radî *Nehcü'l-Belâğa*'nın ilk nüvesi olan *Hasâisu'l-Eimme*'de naklettiği Kûfelileri metheden sözleri *Nehcü'l-Belâğa*'ya almamıştır.

Birinci mektup olan bu mektupta Hz. Ali Kûfelileri Hz. Osmân'ın katli konusunda bilgilendirmekte ve bu işte kendisinin bir suçu olmadığını anlatmaktadır. Ayrıca Talha, Zübeyir ve Aişe validemizin Hz. Osmân'a karşı hiçde insafli ve hürmetkâr olmadıkları anlatılmaktadır. Bu mektup bir sayfanın yaklaşık üçte biri kadardır. Hz. Ali'nin böyle önemli bir konuda yazdığı mektubun çok daha uzun olması gerekirken Radî mektup içerisinden sadece Şiî inanışa destek mahiyetinde olan kadarını vermektedir. İkinci mektup Kadı Şureyh'i pahalı bir fiyata satın aldığı ev sebebiyle eleştirdiği bir mektuptur. Şeyh Sadûk “*Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*” de Kadı Şureyh ile Hz. Ali arasında geçen bazı meselelere dair bazı rivayetler zikretmektedir ki, hepsinin ortak yanı Şia'nın Kadı Şureyh'e iyi bir nazarla bakmadığıdır.

Mektuplar bölümünde üzerinde en çok durulan konu Muâviye'ye gönderilen mektuplardır. Toplam yetmiş dokuz mektubun on altı tanesi Muâviye'ye gönderilen mektuplardan oluşmaktadır.¹⁰⁹¹ Bu mektuplarda Muâviye devamlı eleştirilmekte, hakaret

¹⁰⁹¹ Hz. Muâviye başlığı altında incelediğimiz yerde bu mektupların ilgili bölümleri alınmak suretiyle tamamı işlenmeye çalışılmıştır.

edilmekte ve dalalet önderi olduğu vurgulanmaktadır. Yani Radî Muâviye hakkında Şii inancı bu mektuplar yoluyla eserinde başarıyla işlemektedir.

Beşinci mektup Azarbaycan valisi Eş'as b. Kays'a gönderilmiştir ve onu azarlayan bir mektuptur. Malum olduğu üzere Şiiler Rasûlullâh'ın ashabı arasında İbn Selûl ne idiyse, Hz. Ali'nin ashabı arasında da Eş'as'ın o olduğu kanaatindedirler. *Nehcü'l-Belâğa* içerisinde Eş'as hakkında mevcut bütün sözler aşağılama ve hakaret içeriklidir. Hatta bu sözlerden Hz. Ali'nin dindarlığı ve Eş'as'ın toplumsal statüsüyle hiç bağdaşmayan da vardır. Tahric bölümünde on dokuzuncu hutbe işlenirken bu konuya değinilmiştir. Mektupların bir kısmı Hz. Ali'nin valilerine ve komutanlarına gönderdiği emirler ve tavsiyelerdir. Yine Şia'nın sevmediği ve bir münafık olarak gördüğü Amr b. el-Âs'da otuz dokuzuncu mektupta azarlanmakta ve kötülenmektedir. Talha ve Zübeyir'e gönderilen mektuplar da hep suçlama içeren mektuplardır. Ebû Musa el-Eşârî aslında ilim ve takva cihetiyle temeyyüz etmesi ve Hz. Ali'nin valilerinden olmasına rağmen Hakem olayı ve Sıffin Vakası'ndaki çekimser tavrı sebebiyle Şia tarafından seilmeyen bir zattır. Bu sebeple de altmış üçüncü mektupta o da eleştirilerden nasibini almaktadır.

Radî 62. mektupta iki ayrı metni birleştirerek bir metin oluşturmaktadır. Mektubun birinci kısmı Eşter en-Nehâî'ye gönderilen metindir ki orada Hz. Ali şöyle demektedir: *"Hz. Peygamber vefat edince Müslümanlar ondan sonra yönetim hususunda birbirleriyle çekiştiler. Allâh'a yemin olsun ki, ondan sonra Arapların bu işi onun Ehl-i Beyt'inden koparacağı ve benden uzaklaştıracağı kalbime atılmamış (içime doğmamış) ve aklıma gelmemişti. Falancaya biat etmek için insanların üşüşmesi beni korkuttu."*¹⁰⁹²

Bu mektubun ikinci kısmında ise Hz. Ali şöyle demektedir: *"...Fakat bu ümmetin işinin başına, beyinsizlerinin ve günahkârlarının gelmesinden dolayı üzgünüm. Allâh'ın malını elden ele geçen bir mal, Allâh'ın kullarını köle, sâlih insanları savaştan kişiler ve fasıkları taraftar haline getirdiler. Onlardan aranızda haram olanı içen, İslam'da kendine had cezası olarak sopa atılan kimseler vardır. Yine onlardan Müslüman olması için atıyyeler verilmeden Müslüman olmayan kimseler vardır. Eğer böyle olmasaydı, sizi kışkırtmayı ve azarlamayı, toplamayı ve teşvik etmeyi vurgulamaz; kabul etmediğinizde ve gevşek davrandığınızda sizi terk ederdim."*¹⁰⁹³ Aslında sözlerin

¹⁰⁹² 62. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 444)

¹⁰⁹³ 62. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 446-447)

gelişinden ikinci kısımda eleştirilen kimselerin Hz. Ali'nin hilafeti döneminde isyan edenler ve Hz. Osmân'ın valileri olduğu farkedilmektedir. Bununla beraber Radî bu iki metni sanki aynı olay ve aynı kişilerden bahsediliyormuş gibi bir araya getirmiştir. Bu durumda metin Şiilik taassubunu yansıtan bir metne dönüşmüştür.

Mektupların birçoğu savaş ve ihtilaf konularındadır. Bunun yanında nasihat içerikli güzel mektuplar da vardır. Kanaatimizce sıhhatleri bir tarafa eseri târih boyunca Müslümanlar nezdinde değerli hale getiren en önemli bölümleri bu tavsiye ve nasihatler ile hikmetli sözler oluşturmaktadır. Bu mektupların belki en önemlisi otuz birinci mektup olup Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a yaptığı tavsiyeleri içermektedir. Ancak bu mektup gerek senet gerek yazıldığı muhatap açısından olumsuz bazı değerlendirmelere maruz kalmıştır ki, bu konulara yine tahrir bölümünde ilgili mektubun işlendiği yerde değinilecektir.

Nehcü'l-Belâğa'da sıkça karşılaştığımız konulardan birisi de Kûfelilerin, Basralıların, muhaliflerin ve hatta kendi adamlarının zaman zaman çok ağır ve hakaretâmiz sözlerle eleştirilmeleri ve onlara beddua edilmesidir. Hz. Ali'nin edebî yönünü göstermek niyetiyle te'lif edilen bir eserde bu kadar hakaret ve beddua içeren sözleri bir araya getirmek kanaatimizce gereksiz bir iştir. Radî'nin bu işi yaparken Şiilik duygularıyla hareket ettiği ve Hz. Ali'yi bu hallere düşüren Kûfelilerden, Basralılardan ve bazı muhaliflerden hoşnutsuzluğunu gösterecek metinleri bilerek seçtiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Ayrıca eserde geçen bazı sözler, Hz. Ali gibi olgun bir liderden sadır olması beklenmeyen sözlerdir. Savaş ortamında kendi adamlarına böyle sözler söylemenin onların psikolojisini olumsuz yönde etkileyeceği ve olandan daha kötü sonuçlara sebebiyet vereceği de muhakkaktır. Bu sebeple hikmetten yoksun ve faydadan hali bu sözlerin en azından bazılarının Hz. Ali adına uydurulduğu ve Radî'nin de bunları tenkide tabi tutmadan kitabına aldığı izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar *Nehcü'l-Belâğa*'yı incelediğimizde pek az yer hariç Hz. Ali'nin hilafet dönemi öncesini teşkil eden hayatı hakkında yeterli malumat sahibi olmamız mümkün olmamaktadır. Mesela Hz. Ali'nin müşriklerle yapılan savaşlarda meydan okumaları yerine neden hep fitne döneminde muhalif Müslümanlara karşı meydan okumaları ve tehditleri ile karşılaşmaktayız? Hicret, müşriklerin Müslümanlara tehakküm ettiği dönemlere ait hatıralar, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları, Hayber fethi ve benzeri konular *Nehcü'l-Belâğa*'da karşımıza çıkmamaktadır. Acaba kitaplarda bu konuda bir nakil olmadığından mı yoksa müellif Şerif Radî'nin tercihleri bu yönde

olduğundan mı sürekli fitne dönemi, hilafet mücadelesi, muhaliflerin zemmedilmesi gibi konular karşımıza çıkmaktadır? Bu konuda Radî'nin bıraktığı boşluklar özellikle İbn Ebi'l-Hadîd tarafından tamamlanmaktadır. Belki de bu sebeptendir ki onun yazdığı şerh aslında Şîî inanın İmâmet anlayışına muhalif olmasına rağmen en meşhur şerh olarak kabul görmüştür.

Hz. Ali'nin hikmetli sözlerinden oluşan üçüncü bölüme gelince; bu bölüm gerçekten de ancak Hz. Ali gibi âlim ve arif olan kimsenin söyleyebileceği sözlerle doludur. Her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz eleştiri konularının bazılarını hikmetli sözler bölümünde geçen bazı sözler hakkında da söylememiz mümkünse de bu bölümde metin yönünden önceki bölümlere oranla eleştirilebilecek daha az rivayet olduğunu söyleyebiliriz. Yani hikmetli sözler bölümü hem amacı hem de sonucu açısından önceki bölümlere oranla daha başarılı bir bölümdür.

Bu arada şunu da söylememiz gerekir ki Radî Şiilik taassubunu kibarlaştırarak işlemiş gibi gözükmektedir. Radî aşırı taassub sayılabilecek ve tepki çekebilecek bazı şeylerden de uzak durmuştur. Mesela İbn Mülcem kendisini yaraladığı zaman oğulları Hasan ve Hüseyin'e yaptığı vasiyet Süleym b. Kays'ın (76/695) kitabında geçmektedir. Ancak onun başlangıç kısmı tamamen, sonraki kısımda da bazı cümleler farklıdır. İki metin arasında fazlalık ve eksiklikler olmakla beraber genel olarak mana yönünden benzer bir metindir. Bu hutbenin metninde vasilikten bahsedilmemekle beraber Radî'nin hiç vermediği baş tarafı şu şekildedir: "Süleym b. Kays (76/695) şöyle demektedir: Ali b. Ebî Talib'in oğlu Hasan'a vasiyetine şahit oldum. İnanıyorum ki onun vasiyeti Hüseyin, Muhammed veya bütün çocuklarına, Ehl-i Beyt'i ve Şia'nın bütün reislerinedir."¹⁰⁹⁴

"Sonra ona (Hasan'a) kitabı ve silâhı verdi ve şöyle dedi: Ey oğlum!¹⁰⁹⁵ Rasûlullâh bana vasiyet edip kitaplarını ve silâhını verdiği gibi benim de sana vasiyette bulunup kitaplarını ve silâhımı vermemi emretti. Yine Rasûlullâh bana, sana ölüm geldiğinde bunları kardeşin Hüseyin'e vermeni sana emretmemi bana emretti. Sonra oğlu Hüseyin'e döndü ve ona şöyle dedi: Rasûlullâh sana bunları oğlun Ali b. Hüseyin'e vermeni emretti. Sonra Ali b. Hüseyin'e yöneldi ve ona şöyle dedi: Rasûlullâh sana

¹⁰⁹⁴ Misbâhu'l-Belâğa müellifi el-Mîrcihânî (1388/1964) bu ifadeye ilave olarak şöyle demektedir: "Ben de müellifi'l-Hakîr Hasan el-Mîrcihânî et-Tabetabâî şöyle derim: Bu vasiyet İbn Mülcem kendisini yaraladıktan sonra yaptığı bir vasiyettir. Şerif Radî bunu *Nehcü'l-Belâğa*'da nakletmiştir. Ancak onun rivayeti ile Süleym'in kitabındaki rivayet arasında bazı ibarelerin fazla ve eksik olması açısından farklılık vardır. Burada Süleym'in onu muttali olmak isteyenler için naklettiği gibi ben de ondan nakletmeyi uygun gördüm."

¹⁰⁹⁵ el-Mîrcihânî (ö. 1388), *Misbâhu'l-Belâğa (Nehcü'l-Belâğa Müstedreki)*, III, 38

onları oğlun Muhammed b. Ali'ye vermeni emretti. Ona Rasûlullâh'tan ve benden selam söyle. Sonra oğlu Hasan'a yöneldi ve şöyle dedi: Ey oğlum! Sen “*veliyyü'l-emr*” ve “*veliyyü'd-dem*”sin. Şayet (İbn Mülcem'i) affedersen bu senin bileceğin bir iştir. Yok, eğer onu öldürecek olursan ona bana vurduğuna karşılık bir darbe vur ve günah işleme. Sonra şöyle dedi: Yaz, bismillahirrahmanirrahim...”¹⁰⁹⁶

Radî kitabının sadece Şîler tafarından değil Sünnî Müslümanlar tarafından da okunacağını düşündüğü için olsa gerek bu türlü normal bir aklın reddebileceği aşırı ifadeleri vermekten kaçınmaktadır. Bunda Radî'nin Ehl-i Sünnet âlimlerden aldığı hadis derslerinin etkisi olduğu da muhakkaktır. Onun *el-Mecâzâu'n-Nebeviyyet*'sinde bu türlü ifadelerden kaçındığını ve mu'tezili bir eğitim aldığını da göz önünde bulundurarak aslında bu tür ifadelerin sonradan eklenen aşırılıklar olduğunu düşündüğünü söylemek yanlış olmasa gerektir.

Radî'nin vasılık inancına sahip olduğuna işaret edecek ifadeler eser içerisinde geçmekle beraber dikkat çeken bir diğer husus da sıkça Kur'ân ve sünnete uyma konusunda uyarılarda bulunan ifadelere yer vermesidir. Buradan anladığımız o Şia içerisinde var olan Kur'ân'ın tahrif olduğu inancını değiştirmek amacıyla bu tür ifadelerin geçtiği metinlere sıkça yer vermiştir. Ayrıca Radî, Ehl-i Beyt'i genel olarak zikretmekte ve on iki İmâmın adını öne çıkaran veya onların isimlerini Hz. Peygamber'in veya Hz. Ali'nin önceden haber verdiği türden Şîî kaynaklarda geçen rivayetlere de yer vermemektedir. Radî, Ehl-i Beyt'in önder ve uyulması gereken kişiler olduğuna delalet eden metinlere yer vermekle beraber İmâmın adını vererek uyulması gereken önderler bunlardır türü metinlere de yer vermez. *Nehcü'l-Belâğa*'da sünnet dendiği zaman genel de kastedilen Hz. Peygamber'in sünnetidir. Şia'nın özellikle vurguladığı Kur'ân'a ve Ehl-i Beyt'e uyma yönündeki rivayetlerden ziyade Radî Kur'ân ve Hazret-i Peygamber'in sünnetine uymayı tavsiye eden metinlere yer vermektedir. Buradan anlaşılan o bunu özellikle ve bilerek yapmakta, Kur'ân ve sünnet algısını Şia'da yerine oturtmaya ve daha önceden var olan bazı olumsuz düşünceleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz eleştiri konularını göz önünde bulundurarak şunu söyleyebiliriz: Şerif Radî *Nehcü'l-Belâğa*'yı te'lif ederken sadece edebi kaygılarla hareket etmemiş, Şîî inancı ve mezhep taassubunu da göz önünde bulundurmıştır.

¹⁰⁹⁶ Bkz. el-Mîrcihânî, *Misbâhu'l-Belâğa*, III, 39'dan naklen *Kitabu Süleym b. Kays*, s. 16

Ancak aşırı sayılabilecek ve muhalifler tarafından aykırı bulunarak hemen reddedilebilecek türden uydurma nakillerde bulunmamaya da özen göstermiştir. Buna rağmen *Nehcü'l-Belâğa*'nın sıhhati ve Hz. Ali'ye isnadı konusunda bazı sünî âlimlerin tepkisiyle karşılaşmış ve kitabı uydurmak da dâhil olmak üzere çok sert eleştirilere muhatap olmuştur.

2.6.2. NEHCÜ'L-BELÂĞA'YA GÖRE BAZI SAHABİLER

Nehcü'l-Belâğa'da geçen metinlerde sahabe konusu önemli bir değerlendirme ölçüsüdür. Çünkü Ehl-i Sünnet-Şia ayrılığının öne çıkan en önemli tartışma konularından birisi de sahabe konusudur. Şerîf Radî'nin yaşadığı dönemde Şîîler arasında sahabeye karşı olumsuz bir bakış açısı vardır. Özellikle de hilafet konusunda adı olaylara karışan sahabilere Şîî Müslümanlar olumsuz bir gözle bakmaktadırlar. Onların bu bakış açısına sahip olmalarının temelinde değişik sebepler olabilir ancak burada şunu özellikle vurgulayalım ki halk tabakasında bu olumsuz bakış açısının yeşermesi ve iyice yerleşmesinde Şîî ulema ve Şîî hadis kitaplarının önemli bir katkısı vardır. Mesela Süleym b. Kays el-Hilâlî (76/695)'nin kitabında (Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî) sahabe hakkında olumsuz şeyler söylenmekte özellikle de Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve diğer ileri gelen bazı sahabileri çok kötü bir şekilde gösteren rivayetler bulunmaktadır. Her ne kadar Şîî ulema da bu kitabın sıhhati konusunda tereddütler taşımaktaysa da büyük sahabiler hakkında oluşan olumsuz kanaatlerde bu kitabın etkisi ve katkısının olduğu muhakkaktır. Ayrıca Radî'nin yaşadığı dönemde yaşayan ve Şia'nın büyük âlimlerinden olan Müfid ve Murtazâ'nın kitaplarında da bazı sahabileri kötüleyen sözlere yer verilmektedir. Bu biraz da Şîîlik taassubunun gerektirdiği psikolojik ve sosyolojik bir gerekliliktir. Çünkü sahabeyi *Ali taraftarı* ve *Ali karşıtı* diye ikiye ayıran Şia, *Ali karşıtlarını* karalamayı Şîîlik duygusunu desteklemek için bir gereklilik olarak görmektedir.

Şia'da var olan bu olumsuz bakış açısına rağmen Radî'nin sahabe konusunda tamamen aynı düşüncede olmadığını söyleyebiliriz. Radî kitabına sahabeyi genel olarak karalayan metinleri almamıştır. Onun sahabe hakkında verdiği metinler hep sahabeyi metheden metinlerdir. Radî'nin bu konuda görebildiğimiz kadarıyla tek çıkmazı bir taraftan sahabeyi ve hatta ilk halifeleri metheden metinlere yer verirken, diğer yandan *Şıkkıyye Hutbesi*'nde (üçüncü hutbe) olduğu gibi karalayan metinlere de yer vermesidir.

Ancak Radî Şîî kaynaklarda geçen ve iftira niteliğindeki metinlere de iltifat etmemektedir.

***Nehcü'l-Belâğa*'da sahabeyi metheden bazı ifadeler şöyledir:**

“Hz. Muhammed’in arkadaşlarını gördüm. Aranızda onlara benzeyen kimse göremiyorum. Onlar, saçları darmadağın ve toz toprak içinde sabahlıyorlardı; geceyi secde ederek ve kıyam halinde geçiriyorlardı. Alınları ile yanakları arasında münavebe yapıyorlardı. Ahiretlerini anmaktan, ateş koruna benzer bir şey üzerinde duruyor gibiydiler. Secdelerinin uzunluğundan dolayı sanki gözlerinin arasında keçi dizleri vardı. Allah zikredildiğinde göğüsleri ıslanıncaya kadar gözyaşları akardı. Ceza korkusundan ve mükafaat ümidinden, şiddetli rüzgar estiğinde titreyen ağaçlar gibi titrerlerdi.”¹⁰⁹⁷

Hz. Ali adamlarına kızarak nasihat ederken şöyle demektedir: “...Sizler, ondan başkasına sığınırsanız kâfirler sizinle savaşır. Sonra ne Cebrâîl, ne Mîkâîl, ne *Muhâcirler*, ne de *Ensâr* size yardım eder. Allah aranızda hükmedinceye kadar ancak kılıçla vuruşmak vardır.”¹⁰⁹⁸

Hz. Ali Şamlıları yerdiği bir konuşmasında da şöyle demektedir: “Onlar... *Muhâcirlerden*, *Ensardan* ve *iman yurduna yerleşenlerden* değildiler.”¹⁰⁹⁹

Burada yaptığımız alıntılara ilaveten 87. hutbede de sahabeyi metheden ifadelere yer verilmektedir.¹¹⁰⁰ Hz. Ali kendisine muttakîlerin vasıflarını soran kişiye verdiği cevapta da,¹¹⁰¹ zâhitlerden bahsettiği 228. hutbede de¹¹⁰² methederek bahsettiği kişiler kanaatimize göre yine sahabilerdir. Çünkü aksi durumda kendisinden önce yaşayan cahiliyye Arapları veya İsrailoğullarını methetmiş olacaktır.

Bu iktibaslardan anlaşılacağı üzere Radî Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'nın ölümünde söylediği sözler¹¹⁰³ dışında sahabeyi genel olarak karalayan metinlere yer vermemekte ancak Şia'nın sevmediği ve tasvib etmediği Muaviye, Amr b. el-Âs vb. bazı sahabileri

¹⁰⁹⁷ 95. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 191)

¹⁰⁹⁸ 190. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 51)

¹⁰⁹⁹ 235. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 186)

¹¹⁰⁰ Bkz. 87. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 137-138)

¹¹⁰¹ 191. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 59-60)

¹¹⁰² 228. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 174-175). Bu hutbede zahidlerin vasıflarıyla ilgili olan metin hutbeye ilave edilmiş ikinci bir metindir.

¹¹⁰³ 200. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 92). Bu hutbede geçen şu ifade genel bir şikâyetdir: “...Kızın sana ümmetinin zulme yardımcı olduğunu haber verecek. Ona sor ve durumu ondan öğren. Üstelik bu, çok zaman geçmeden ve senin anılman daha sona ermeden meydana geldi.”

karalayan metinlere yer vermektedir. Bu bilgilerden sonra *Nehcü'l-Belâğa*'da zikredilen bazı sahabilere geçebiliriz.

2.6.2.1. Hz. Ebû Bekir

Hz. Ebû Bekir sonradan şekillenen Şîlik mensubuna sahip kimseler hariç Müslümanların tamamı tarafından bu ümmetin en hayırlısı olarak kabul edilen bir sahabidir. Hz. Ebû Bekir velev ki ismi geçmese bile Kur'ân'da methedilen muhacirlerden, Bedir Gazvesi'ne katılanlardan, Rıdvan biatında bulunanlardan ve daha pek çok konuda faziletleri şahsında barındıran bir sahabidir. İlk Müslüman olan ve Allâh Rasûlü'nün kayınpederi olma şerefine nâil olan bir sahabîdir. Bu sebeple Hz. Ali'nin onun hakkında olumsuz bir kanaate sahip olması hele hele onu islam dairesi dışında görüyor olması kesinlikle söz konusu olamaz.

Hz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*'da Hz. Ebû Bekir'den çok fazla bahsetmemektedir. Ayrıca onun hakkında Şîî inanış doğrultusunda saygıyı fazlasıyla aşacak şekilde olumsuz değerlendirmelerde de bulunmamaktadır. Belki bu durum birazda Radî'nin yaşadığı zaman ve şehirde bu türlü sahabeye hakaret ve sövme içeren sözler söylemenin fitne ve kitallere sebebiyet vermesinden kaynaklandığı da düşünülebilir.

Nehcü'l-Belâğa'da Hz. Ebû Bekir hakkında Hz. Ali'nin yaptığı en bariz tenkitlerden birisi Hz. Fâtıma'ya zulüm yapıldığıdır. Hz. Ali bunu söylerken de Hz. Ebû Bekir'in adını vermemektedir. Ona göre Hz. Peygamber'den sonra Fedek arazisine bazıları göz dikmiştir. Hz. Ali, Hz. Fâtıma'yı defnederken yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

"Ey Allâh'ın Resulü, sana çok çabuk kavuşup yanına gelen kızından ve benden selam olsun! Ey Allâh'ın Rasûlü! Seçkin kızın için sabrım azaldı; onun için tahammülüm kalmadı. Ancak senden ayrılığın büyüklüğü ve musibetinin ağırlığının tesellisi, bu üzücü olay için bana sabır kaynağıdır. Seni mezarının içine yatırdım. Boğazımla göğsüm arasındayken ruhun teslim oldu. *"İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn"*¹¹⁰⁴ Biz Allâh'a aidiz ve yine ona döneceğiz." Emanet iade edildi ve rehin geri alındı; ancak Allâh senin ikame ettiğin yurdu benim için seçinceye kadar hüznüm sonsuz, gecem uykusuzdur. *Ümmetin, kızına yaptığı zulüm hakkında o sana haber verecek.* Ona sorarak durumu ondan öğren. Bütün bunlar, senden ayrılalı fazla olmadan ve senin anılman daha sona ermeden meydana geldi. İkinize de, nefret edenin ve

¹¹⁰⁴ Bakara Sûresi, 156

usanananın değil uğurlayanın selamıyla selam olsun. Eğer ayrılır gidersem, bu usancımdan değildir; kalırsam da Allâh'ın sabredenlere vaat ettiği şeyler (ecir) hakkında sûi zanda bulunduğumdan dolayı değildir."¹¹⁰⁵

Hz. Ali Basra valisi Osmân b. Huneyf el-Ensârî'ye gönderdiği mektupta ise şöyle demektedir:

“Gökyüzünün gölgelediği bütün yerlerden elimizde bir Fedek vardı. Bir topluluğun nefisleri orası için cimri davrandı; başka bir topluluğun nefisleri ise cömertlik yaptı. Allâh ne iyi hakemdir! Fedek'i ve Fedek'den başka yeri ne yapayım? Nefsin yarın beklendiği yer kabirdir. Kabrin karanlığında onun izleri kesilir ve haberleri kaybolur.”¹¹⁰⁶

Görüldüğü gibi bu sözlerde bir kırgınlık sezimlenmekle beraber direk Hz. Ebû Bekir'i hedef alan ve hakaret eden ifadelerden kaçınılmıştır. Bu konuda Şîf kaynaklarda da geçen bir hadis aslında Hz. Ebû Bekir'in Fedek konusunda Hz. Fâtıma veya Hz. Ali'ye karşı bilerek bir haksızlık yapmadığı görüşünü desteklemektedir. Bu hadis Hz. Ali'nin oğlu Muhammed'e yaptığı nasihat içerisinde geçmektedir: **“oğulcuğum! ...dinde anlayış (fıkıh) sahibi ol. Çünkü fakihler Peygamberlerin varisleridir. Peygamberler miras olarak dinar ve dirhem bırakmazlar fakat miras olarak ilim bırakırlar. Kim ondan alırsa büyük bir pay almıştır”**¹¹⁰⁷ Bu sözlerin sahibi olan Hz. Ali'nin Fedek konusunda Hz. Ebû Bekir'in içtihadına karşı çıkması ve onu eleştirmesi ancak çelişki olabilir.

Hz. Ali hilafet hususunda Hz. Ebû Bekir'e sınırsız bir teslimiyet göstermemiş ve bir müddet biat da etmemiştir. Hz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*'da halkın Hz. Ebû Bekir'e biat etmesinin kendisini sıkıntıya soktuğunu söylemektedir.¹¹⁰⁸ Bu nedenle Hz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*'ya göre önce Hz. Ebû Bekir'e karşı harekete geçmek istemiş ancak olumsuz sonuçlarından çekinerek bundan vaz geçmiştir. *Nehcü'l-Belâğa*'da bu konuda geçen ifadeler şu şekildedir:

¹¹⁰⁵ 200. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 92)

¹¹⁰⁶ 45. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 368)

¹¹⁰⁷ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*, 726 (no: 5834); Küleynî'de *el-Kâfi*'de (c. I, 32) benzer bir rivayet aktarmaktadır: Muhammed b. Yahya, Ahmed b. Muhammed b. İsa, Muhammed b. Halid, Ebu'l-Bahterî yoluyla Ebû Abdillâh'dan şöyle dediğini nakletmiştir: “Şüphesiz ki âlimler peygamberlerin varisleridir. Şöyle ki, Peygamberler miras olarak dirhem veya dinar bırakmazlar, hadislerini bırakırlar. Kim ondan bir şey alırsa büyük bir pay almıştır. Bu ilmi kimden aldığınıza bakın, içimizde ğâli kimselerin tahrifini, mubtilûnun intihalini ve cahillerin tahrifini boşa çıkartan ehl-i beyten her halef içerisinde âdil (ve birbirine denk-udûl) kimseler vardır.”

¹¹⁰⁸ Bkz. 62. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 444-445)

“Allâh'a andolsun ki *falan kimse*, hilafete göre yerimin, değirmen taşının mili gibi olduğunu bildiği halde hilafeti bir gömlek gibi giyindi. Oysa sel benden akar ve hiçbir kuş benim uçtuğum yerlere uçamazdı. Ben de hilafetle arama bir perde çektim ve onun hakkındaki düşüncemi içimde sakladım. Kesik bir elle üzerine atlamayı ya da büyüğü iyice ihtiyarlatan, küçüğü yaşlandıran, mü'minin Rabbine kavuşuncaya kadar içinde çabaladığı kör bir karanlığa sabretmek zorunda kalmayı düşündüm. Buna karşı sabretmenin daha uygun olduğunu gördüğüm için üzülmemeye, boğazımda düğüm olmasına ve mirasımın yağmalandığını görmeme rağmen, *birincisi*¹¹⁰⁹ yoluna gidip hilafeti kendisinden sonra *falancaya*¹¹¹⁰ arz edinceye kadar sabrettim.”¹¹¹¹

Bu rivayet tahrir bölümünde değerlendirecek olmakla beraber şu kadarını söylemekle yetinelim ki, Üçüncü hutbe yani *Şıkkıyye Hutbesi* olarak da bilinen bu hutbe en çok eleştirilen ve Hz. Ali'ye iftiraen isnat edildiği söylenen hutbelere aittir. Dikkat edilirse konuşma metni içerisinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in isimleri verilmemekte ve sadece *falan* denerek işaret edilmektedir. Şî' müellifler bu iki Peygamber dostunu sevmedikleri için onlardan bahsederken bu türlü ifadeler kullanabilmektedirler. Şayet Hz. Ali bu iki sahabî'nin adını zikrettiyse neden metinde falan denilmektedir? Bu durum metin üzerinde bir değişiklik yapıldığı şeklinde değerlendirilebilecek bir durumdur. Ayrıca Hz. Ali'nin bu iki halife dönemindeki konumu da bu sözleri söylemesini mazur görmeyi gerektirici bir konum değildir.

Hiz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*'ya göre hilafet konusunda bu işin oldubitti şeklinde belirlenmesini ve istihlaf yoluyla Ömer'e geçmesini kabul etmekte zorlandığı gibi şûrânın da çok isabetli bir karar veremediği ve kayırmaca yaptığını düşünmektedir. O kendi aleyhine olan bu durumu kabullenemediğinden hilafete isteksiz olduğunu söylemekte ve sonunda halkın aşırı ısrarı üzerine görevi kabul ettiğini belirtmektedir. Yani onun görevi kabul etmesindeki esas âmil halkın ısrarı ve Ümeyyegoğulları'nın haksızlıklarıdır. Hiz. Ali'nin bu konuda *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen sözleri şu şekildedir:

“Derken halktan sırtlanın boynundaki kıllar kadar çok sayıda insanın bana ilgi göstermesi beni şaşırttı. Her taraftan etrafıma üşüştüler, neredeyse izdihamdan Hasan ve Hüseyin'in üzerine basıldı ve iki tarafım yarıldı. Çökmüş koyun sürüsü gibi etrafımda toplandılar. Böyle yapmalarına karşılık işi üstlendiğimden bir bölük ahdini bozdu. Bir

¹¹⁰⁹ Hiz. Ebû Bekir

¹¹¹⁰ Hiz. Ömer

¹¹¹¹ 3. hutbe, *şıkkıyye* hutbesi (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 303-304)

grubu fırlayıp gitti. Bir grubu ise bölücülük yaptı. Sanki Allâh'ın "*İşte ahiret yurdu; biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) akıbet takva sahiplerininindir*"¹¹¹² buyurduğunu duymamışlardı! Evet, andolsun Allâh'a elbette duydular ve ezberlediler; ancak dünya onların gözüne süslü göründü; süsü hoşlarına gitti. Daneyi yaran ve ruhu yaratana yemin olsun ki, biat için hazır olan bir topluluğun hazır olması ve yardım edenin de varlığıyla hüccetin kıyamı olmasaydı, ayrıca Allâh âlimlere bir zalimin karnını tıka basa doldurmasına ve mazlumun aç kalmasına karşı hareketsiz kalmamalarını şart koşmuş olmasaydı, (hilafet devesinin) ipini sırtına atar, sonuncusunu ilkinin kâsesiyle sulardım. Bulduğunuz bu dünyanız, benim yanımda bir keçinin aksırmasından daha önemsizdir."¹¹¹³

Ancak Hz. Ali'nin bir taraftan hilafetin kendi hakkı olduğunu düşünürken diğer taraftan hilafete istekli olmadığını ifade eden sözleri ve ilk üç halifeye Müslümanların biat etmesi üzerine orada olamayanların sonradan bu karara itiraz etme hakkı olmadığına dair Muâviye'ye yazdığı mektuptaki ifadeler¹¹¹⁴ arasında bir çelişki olduğu göze batmaktadır. Her ne kadar aşırı fikirli bazı Şifler Hz. Ali'nin ilk üç halifeye hiç biat etmediği görüşünü ileri sürseler de durum böyle değildir. Çünkü o fitne (irtidat) döneminde İslam'ın zarar görmesinden endişe ederek biat ettiğini bizzat kendisi söylemektedir:

"Münezzeh olan Allâh, Muhammed'i (sav) âlemler için korkutucu, Resulleri için de şahit olarak gönderdi. O (Hz. Peygamber) vefat ettikten sonra Müslümanlar, hilafet hususunda çekişmeye başladılar. Allâh'a andolsun ki, Peygamberden (sav) sonra Arabın bu işi Ehl-i Beyt'inden koparacağı ve benden uzaklaştıracağı kalbime atılmamış ve aklıma gelmemiştir. Falancaya biat etmek için insanların üşüşmesi beni korkuttu. *İnsanların İslam'dan döndüklerini ve Muhammed (sav)'in dinini yok etmeye davet ettiklerini görünceye kadar kendimi (biat etmekten) tuttum.* İslam'ı ve ehlini desteklemediğim takdirde onda bir çatlak ya da yıkılma görmekten korktum. İslam'ın başına gelecek musîbet, bana, az günlerin metâi olan ve serabın gözden kaybolması gibi ya da bulutun dağılması gibi kaybolacak olan idarenizin ıskalanmasından daha ağır

¹¹¹² Kasas Sûresi, 83

¹¹¹³ 3. hutbe, *şıkkıyye* hutbesi (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 306-307)

¹¹¹⁴ Bu mektup daha sonra ilgili başlık altında ele alınacaktır.

gelecekti. Bu olaylarda ayağa kalktım. Böylece batıl uzaklaşıp yok oldu ve din rahatlayıp sakinleşti.”¹¹¹⁵

Bu sözler ışığında değerlendirdiğimizde Hz. Ali'nin biatının takiyeye gereği, zorlama neticesi veya geçersiz bir biat olduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca bu biatın sadece kendi Şiasını korumaya dönük bir biat olduğunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü Hz. Ali'nin korkusu kendi adamları değil, dinden dönenler sebebiyle İslâm dini ve bütün Müslümanların bundan zarar görecektir olmasıdır.

Nehcü'l-Belâğa'ya göre Hz. Ali hilafete Hz. Ebû Bekir'den daha layık olduğunu düşünmekte ve Rasûlullâh ile olan akrabalık bağının da bunu gerektirdiğine inanmaktadır. Ancak buna rağmen Hz. Ali'ye göre istemediği halde hilafet görevi Hz. Ebû Bekir'e verilmiştir. O (Hz. Ebû Bekir) yaşarken halkın kendisini bırakmasını istemiş fakat buna rağmen hilafeti üstlenmiş, kendisinden sonra da sert mizaçlı olan birisini yani Hz. Ömer'i yerine bırakmıştır. Hz. Ali'nin *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen bu konudaki sözleri şu şekildedir:

“O¹¹¹⁶ hayattayken hilafetten muaf tutulmayı istediği halde vefatından sonra bir başkasının¹¹¹⁷ başa geçmesini sağladı. Devenin memesini nasıl da ikiye böldü! Hilafeti arazisi sert, kaba bir mülkiyet haline soktu. Ona dokunmak zorlaştı.”¹¹¹⁸

Nehcü'l-Belâğa'da üçüncü hutbedeki ifadelerine bakılırsa Hz. Ali'ye göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hilafeti aralarında paylaşmışlar onu Ehl-i Beyt dışındakiler için elden ele devredilen bir mülkiyete dönüştürmüşlerdir. Fakat Hz. Ali, Mâlik el-Eşter'e yazdığı mektupta söylediği başka bir ifadesinde ona, öncekilerin sünnetine uymasını yeni sünnet ve uygulamalar ortaya çıkarmamasını öğütlemektedir:

“Bu ümmetin liderlerinin (öncekilerinin/evvelkilerinin) işlediği ve etrafında muhabbetle birleşilen bir uygulamayı yıkma! Söz konusu uygulamaların geçmişine zarar verebileceğin bir uygulama ihdas etme! Zira mükafaat, o uygulamayı ortaya koyanın olur; kaldırdığın şey sebebiyle meydana gelen günah ise senin olur.”¹¹¹⁹

¹¹¹⁵ 62. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 444-445)

¹¹¹⁶ Hz. Ebû Bekir

¹¹¹⁷ Hz. Ömer

¹¹¹⁸ 3. hutbe, *şikkîyye* hutbesi (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 304)

¹¹¹⁹ 53. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 399)

Şayet bu ümmetin öncekilerinin içine Hz. Peygamberden başkası giriyorsa bunlar evleviyetle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmalıdır. Çünkü Hz. Ali her ne kadar *Nehcü'l-Belâğa*'da zaman zaman bazı eleştiriler yapmaktaysa da, onları metheden sözleri de vardır. Ayrıca Hz. Ali hilafet makamına geçince önceki halifeler zamanında uygulanan her şeyi tersine çevirmemiş, (beytü'l-mâlin haksız kullanımını engellemek gibi) yanlış bulduğu uygulamaları değiştirmiştir.

Radî'nin kitabında kaynağını vermeden zikrettiği “*Şıkkıyye Hutbesi*” adıyla da bilinen üçüncü hutbede geçen ve ilk üç halifeyi hedef alan olumsuz değerlendirmelere karşı İbn Asâkir'in Hz. Ali'den senedini de vererek naklettiği şu rivayeti burada nakletmek konuyu daha sağlıklı değerlendirmeye yardımcı olacaktır:

“...Süveyd b. Ğafele'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şia'dan (Hz. Ali taraftarlarından) bir grubun yanına uğradım, Ebu Bekir ve Ömer'i çekiştiriyorlardı. Hz. Ali'nin yanına girdim ve şöyle dedim:

Ey Mü'minlerin Emiri! Az önce senin ashabından bir grubun yanına uğradım, o ikisini (Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i)bu ümmet içerisinde onların layık olmadığı bir şekilde çekiştiriyorlardı. *Şayet sen onların açığa vurduğu bu şeyleri içinde gizliyor olmasaydın, onlar buna cür'et edemezlerdi.* Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi:

Ben onlar hakkında geçmişte temenni ettiğim şeyleri içimde gizliyorum. *Allâh onlar hakkında hüsn-i cemil dışında duygular besleyenlere lanet etsin.* Sonra gözünden yaş gelerek kalktı, elimi tuttu, mescide girdi ve minbere çıktı. Yaslanarak beyaz sakalını tuttu, ona bakar bir vaziyette minbere oturdu. Nihayet insanlar toplandılar¹¹²⁰ o da kalkıp gayet beliğ bir hutbe irad etti sonra da şöyle dedi: Bir kavme ne oluyor da Kureys'in iki efendisini, Müslümanların iki babasını (büyüğünü kötü bir şekilde) anıyorlar! Ben onların dediğinden uzağım ve söylediklerinden dolayı onları cezalandıracağım. *Dâneyi yaran ve canlıları yaratana yemin olsun ki, o ikisini ancak mü'min ve muttakî olan sever. Ancak fâcir ve rezil olanlar onlardan nefret ederler.* Onlar sıdku vefâ üzere Rasûlullâh ile arkadaşlık ettiler. Onlar iyiliği emreder kötülüğü nehyederlerdi. Rasûlullâh kimsenin görüşünü o ikisinin görüşü gibi görmez ve hiç kimseyi o ikisi kadar sevmezdi. Rasûlullâh o ikisinden razı olarak vefat etti. *Rasûlullâh Ebû Bekir'e mü'minlere namaz kıldırmasını emretti, o da Rasûlullâh'ın hayatında*

¹¹²⁰ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, XXXXII, 384

mü'minlere yedi gün namaz kıldırıldı..."¹¹²¹ Bu rivayet daha uzayıp gitmekte ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e methiyelerde bulunmaktadır.

Ayrıca Hz. Ali ilk iki halife hakkında şunları da söylemektedir: *"Ebû Bekir ile Ömer hakkında söviüp sayan şu koca siyah saçlıdan (Abdullâh b. Sebe'den) ben uzağım"*¹¹²² demesi; *"Öğrendim ki bazı kimseler beni Ebû Bekir ve Ömer'den üstün tutarlarmış! Her kim böyle bir şey telaffuz ederse, o müfteridir ve müfteriye verilecek cezayı da hakeder."* *"Her kimin beni Ebû Bekir ve Ömer'e üstün tuttuğunu (tafdil ettiğini) görürsem, ona mutlaka iftira cezası veririm"*¹¹²³

Hz. Ali'nin bu sözlerinden şu anlaşılmaktadır: Şerif Radî Hz. Ali'nin Şeyhayn'ın ve daha başka sahabilerin faziletleri hakkında söylediği bu gibi sözlere Şiîliğin verdiği taassupla yer vermemektedir. Oysa Amr b. Âs, Talha, Zübeyr, Âişe, Mervan, İbn Abbâs, Akîl, Ebû Mûsa el-Eş'arî vb. Şiîler tarafından tasvib edilmeyen kimselerin aleyhinde söylenen veya söylendiği iddia edilen sözlere bazen gereğinden fazla yer vermektedir. Hz. Ali'nin kendisinden önceki halifeler zamanında onlarla olan ilişkilerine baktığımızda, şûrâda yer almayı kabul etmesi ve bunu daha sonra Muâviye'ye delili olarak kullanmasına baktığımızda bu zikredilenlerin üçüncü hutbede söylenenlerle bağdaşmadığı görülmektedir. Üçüncü hutbe her ne kadar Radî, Murtazâ ve daha başka Şiîler tarafından kitaplarında zikredilmekte ve ilk üç halifenin aleyhine bir delil olmak üzere kullanılmaktaysa da bu hutbenin sahih bir senedinin olmaması ve Radî'den önce yaşamış olan güvenilir âlimlerin eserlerinde geçmemesi uydurma olduğu yönündeki görüşleri desteklemektedir. Ayrıca şûrâyâ katılan ve bunu meşru gören Hz. Ali'nin bir taraftan Muâviye'yi biate davet ederken bunları delil olarak kullanması diğer taraftan da bu hutbede olduğu gibi reddetmesi ciddi bir çelişki ve dürüst olmayan bir davranış biçimidir. Tahric bölümünde bu üçüncü hutbeye tekrar dönülecek olmakla beraber genel bir değerlendirme olmak üzere bu hutbenin sahih olmadığı ve Hz. Ali'nin davranışlarıyla bağdaşmadığı kanaatinde olduğumuzu burada söylemekle yetinelim.

¹¹²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXXII, 385

¹¹²² Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli* (yayına hazırlayan ve ilavelerde bulunan, Yusuf Özbek), s. 40, Ocak yayıncılık, İstanbul 2005

¹¹²³ Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 286; Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 448

2.6.2.2. Hz. Ömer

Hz. Ömer dört halife içerisinde en önemli fetihleri ve icraatları gerçekleştirmiş bir liderdir. Onun gerek dini gerekse sosyal hayattaki icraatları sahabeler tarafından da kabul görmüştür. Hz. Ali, Hz. Ömer'in en önemli danışmanlarından biridir. İkisinin arasındaki dostluk kız almaya kadar varmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan olma kızları Ümmü Gülsüm ile evlenmiş ve iki de çocuğu olmuştur. Bu nedenle Şîî kaynaklarda nakledilen Hz. Ömer'in Fâtıma'nın evini yaktığı, onu tehdit edip karnına vurduğu ve Muhsin ismini verdikleri oğlunu düşürmesine sebebiyet verdiği,¹¹²⁴ Rasûlullâh döneminde ashabın içerisindeki münafıklardan birisi olduğu ve Hz. Ali'nin ona düşman olduğu şeklindeki bilgiler doğru değildir. Şayet bu bilgiler doğru olsaydı, Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin kızının evliliği gerçekleşmezdi. Bu evliliği Hz. Ali'nin tasvib etmemekle birlikte kendisini ve adamlarını korumak (takiyye) için kabul ettiği veya amcası Abbas'ın onayı ile gerçekleştiği şeklindeki savunmalar aklın gereği olmadığı gibi Hz. Ali'nin kişiliği ile de bağdaşmayan ve onu yüceltmeye hizmet etmeyen iddialardır. Şayet Hz. Ömer gerçekte münafık ve Hz. Ali'nin velayet hakkını reddeden birisi idiyse bu durumda onun Hz. Ömer'e kızını vermesi haram olmaz mıydı? Hz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*'da da geçen birçok ifadesinde ölümden korkmadığını söylemekte ve münafık karakterli kişilere asla müsamaha göstermemektedir. *Nehcü'l-Belâğa*'da Hz. Ali'nin en yakın adamlarını hem de savaş ortamında bile ne kadar sert ifadelerle eleştirdiğinin birçok örnekleri vardır. Hz. Ali'nin Rasûlullâh zamanındaki savaşlarda ne kadar kahramanlıklar yaptığı ve cesaret örnekleri sergilediği de malumdur. Bu durumda kızını Hz. Ömer ile evlendirmesi korku eseri veya takiyye gereğidir denemez. Ayrıca buna gerek de yoktur.

Şerif Murtazâ nâsibî veya ğulattan ola kimse ile kızını evlendirmek câiz midir şeklinde bir soruya şöyle cevap vermektedir:

“Nâsibî (Hz. Ali'nin velayet ve vesayetini kabul etmeyen kimse) küfür ve imandan çıkma konusunda ğâlf kimse gibidir. Bunlardan hiç birisiyle kendi (rıza ve) tercihi ile evlenmek caiz değildir. Bu ikisi arasında küfür nokta-i nazarından bir fark yoktur. Onlar hakkında ehl-i İslam için geçerli olan ahkâm uygulanmaz.”¹¹²⁵

¹¹²⁴ Şîî müellifler her ne kadar Hz. Ömer'i, Muhsin'in düşük doğmasına sebebiyet vermekle suçlamaktaysa da bu doğru değildir. Şîa'nın âlimlerinden Müfid bile bu iddiayı ciddiye almamakta ve “*Şiadan bazıların iddaaları*” olarak görmektedir. Bkz. Müfid, *el-İrşâd*, I, 355

¹¹²⁵ Murtazâ, *Resâil*, IV, 39

Sünni kaynaklarda geçen Hz. Ali ve fikirleriyle ilgili bilgiler, Şîî kaynaklarda geçen Hz. Ali ve fikirleriyle ilgili bilgilerden farklıdır. Bu iki grubun âlimlerinin Hz. Ali hakkındaki değerlendirmeleri de farklıdır. Sünni kaynaklara göre Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den üstün tutulmasını, cezayı gerektirmesi bakımından kazîf suçuna denk bir suç olarak değerlendirmektedir. O bu görüşüyle bir taraftan iki lider şahsiyetin şerefini korumayı amaçlamış, diğer taraftan da Müslümanlar arasında parçalanmaların meydana gelmesini engellemeye çalışmıştır. Çünkü fitne ateşinin boynuzlarını depreştirdiğini görmüştür.¹¹²⁶

İbrahim en-Nehâî, Alkame'den Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Öğrendim ki bazı kimseler beni Ebû Bekir ve Ömer'den üstün tutarlarmış! Her kim böyle bir şey telaffuz ederse, o müfteridir ve müfteriye verilecek cezayı da hakeder.” “Her kimin beni Ebû Bekir ve Ömer'e üstün tuttuğunu görürsem, ona mutlaka iftira cezası veririm.”¹¹²⁷

İbn Teymiyye Hz. Ali'nin Hz. Ömer'i methettiği şu rivayeti aktarmaktadır:

“Sahih bir rivayette İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilir: “Ömer b. Hattab'ın nâşî konulup insanlar onu ziyarete geldiklerinde bir döndüm ki Ali b. Ebî Tâlib orada duruyor ve şöyle diyor:

“Allâh'a yemin ederim ki, yeryüzünde onun ameliyle Allâh'a kavuşmayı dilediğim tek kişi, şuradaki ölüdür. Dilerim ki Allâh seni, iki arkadaşınla birlikte haşretsın. Ben Rasûlullâh'ın ; “Ben, Ebû Bekir ve Ömer'le birlikte girdik... Ben, Ebû Bekir ve Ömer'le birlikte çıktık... Ben, Ebû Bekir ve Ömer'le birlikte gittik...” dediğini ne kadar çok duydum.”¹¹²⁸

Uhud Harbi'nde Ebû Sufyan'ın dağa çekilen Müslümanlara “*şunlar aranızda mı?*” diye sorduğu kimseler de Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer'di.

Nehcü'l-Belâğa'da bazı konulardaki bilgiler arasında bir çelişki göze batmaktadır. Bu konulardan birisi de Hz. Ömer ile ilgili sözlerdir. *Nehcü'l-Belâğa*'da

¹¹²⁶ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 447

¹¹²⁷ ; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 286, Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 448

¹¹²⁸ İbn Teymiyye, *Ashâb-ı Kirâm*, 103-104

Hız. Ömer bazen takdir bazen de takdir ile anılmaktadır. Hız. Ömer'i metheden en önemli ifadeler 226'ıncı hutbede¹¹²⁹ geçen şu sözlerdir:

"Allâh falana yaptığundan dolayı mükâfat versin¹¹³⁰; eğriliği doğrulttu, hastalığı tedavi etti, fitneye bulaşmadan onu terk etti ve sünneti ikame etti. Kendisi temiz, az ayıplı bir elbiseyle gitti. İyi işler yaptı, kötü işlerden kaçındı. Allâh'a karşı itaatini yerine getirdi ve O'ndan hakkıyla sakındı. Ama insanları; sapanın hidayet bulamayacağı ve hidayet bulanın ise emin olamayacağı çeşitli yollar üzerine bırakarak dünyayı terk etti."¹¹³¹

Bu hutbede geçen *falan* ifadesiyle kimin kastedildiği hakkında İbn Ebi'l-Hadîd şöyle demektedir: "Buradaki falanca kelimesi Ömer b. Hattab'tan kinayedir. Radî'nin kendi el yazısıyla yazılmış bir nüshada bu kelimenin altında Ömer¹¹³² yazılı olduğunu bana Fihar b. Ma'd el-Musevî el-Evedî söyledi. Ben bunu nakîb Ebû Cafer Yahya b. Ebî Zeyd el-Alevî'ye sordum şöyle dedi: "Evet öyledir, ancak imâmîyye bunun takiyye gereği ve adamlarını korumak amacına matuf olduğunu söylemektedirler." Zeydiyye'den Sâlihîler¹¹³³, "Evet ona övgüde bulunmuştur ama bu övgü onun konumu (makamı) ve aslı itibariyledir" demektedirler. Zeydiyye'den Carûdiyye¹¹³⁴ ise şöyle demektedir: "Bunu günümüzde sağ olan emirin yanında ölmüş olan emirin (yalandan)

¹¹²⁹ 226. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 170). İbn Ebi'l-Hadîd bu hutbeyi 223'üncü hutbe olarak vermektedir. Bkz. *Şerhu Nehci'l-Belağâ*, XII, 3

¹¹³⁰ Bir rivayete göre "Allâh doğup yetiştiği memlekete iyilik versin." (Bkz. Adnan Demircan, A.g.e, s. 254). Adnan Demircan'ın Abduh'dan naklen verdiği bu bilgiye bir karışıklık olması muhtemeldir. Çünkü Abduh Şerhi'nin Dâru'l-Marife baskısında da (s. 222), Dâru'l-Fikr baskısında da (s. 284) bu ifade metinde "*Lillâhi bilâdu*" değil "*Lillâhi bilâu*" şeklinde verilmektedir. Abduh ayrıca *fulan* kelimesiyle kastedilen kişinin ikinci halife Hız. Ömer olduğunu söylemektedir (Bkz. Abduh, A.g.e, s. 284, Dâru'l-Fikr (birinci baskı), Beyrût 1996; Abduh, A.g.e, s. 222, Dâru'l-Mârife, Beyrût trs.). İbn Ebi'l-Hadîd hutbenin metninde bu ifadeyi "*ve lillahi biladu*" olarak vermekte ancak açıklama kısmında "*ve lillahu bilâu*" şeklinde de nakledildiğine işaret etmektedir. Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XII, 3

¹¹³¹ Şiî müellifler bu zatın kimliğini tesbit etmekten genellikle kaçınırlar. Bu zatın Selman, Eşter, Hız. Ali'nin bazı ashâbı yanında Ebû Bekir, Ömer veya Osmân olduğuna değinenler de vardır. Burada zikredilen falanın Hız. Ömer olduğunu söyleyen Şiî şârihler ya hiç yorum yapmaz veya bunun takiyye icabı söylendiğine işaret ederler. Şiîler bazen Hız. Ömer'in adını vermez falan demekle yetinirler. Bu zatın Ömer olduğuna İbn Ebi'l-Hadîd işaret etmektedir. *Nehcü'l-Belağâ*'nın bazı şârihleri de Şıkkıyye hutbesinde Hız. Ali'nin, Hız. Ömer'e ağır eleştirde bulunduğunu bu sebeple burada methedilerek bahsedilen kişinin Hız. Ömer değil, Hız. Ebû Bekir olabileceğini söylemektedirler.

¹¹³² İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XII, 3

¹¹³³ Sâlihiyye veya Betriyye Hasan b. Sâlih b. Hayy (169/785) ile Kesîr en-Nevâ (yahut Küseyr en-Nevvâ) el-Ebter'in mensuplarıdır. Bkz. Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, 101

¹¹³⁴ Ebu'l-Cârûd Ziyâd b. el-Münzir el-Ezdî (el-Hemedânî el-Hindî veya es-Sekafî)'nin peşinden gidenler. Bkz. Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak/Mezhepler Arasındaki Farklar*, Trc. Ethem Ruhi, 26; Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, 100

methedildiği gibi Osmân'ın işi ve amelinin noksan olduğu hakkında zem maksadıyla söylemiştir."¹¹³⁵

Hz. Ali Hz. Ömer döneminde ona danışman olarak da görev yapmış, en önemli kararları verirken tavsiyeler bulunmuş ve Halifeyi yönlendirenlerden birisi olmuştur. Hz. Ömer ordunun başında Rumlara karşı cihâda gitmek istediğinde ona şu tavsiyede bulunmuştur:

"Allâh bu dinin mensuplarının dinini yüceltmeyi, ayıplarını örtmeyi üzerine almıştır. Müslümanlar azınlıktayken ve yardımcıları yokken onlara yardım eden sayılarının az olduğu ve kendilerini savunamadıkları bir zamanda da onları savunan Allâh asla ölmeyen diridir.

Bu düşmana karşı bizzat savaşa çıkıp karşı durduğun ve yenildiğin zaman, o uzak memleketlerde Müslümanlara sığınacak bir yer kalmaz, senden sonra müracaat edecekleri biri olmaz. O halde kumandan olarak savaşta tecrübeli birini seçip gönder; beraberine de belalara sabreden, savaşın şiddetine dayanan, öğüt tutan erler ver. Allâh nusret verirse istediğin iş olur; ama bunun aksi olursa Müslümanların sığınacağı, başvuracakları merci sen olursun."¹¹³⁶

Hz. Ali, cihâd için Fars diyarına gitmek istediğinde de Hz. Ömer'e şu tavsiyede bulunmuştur:

"Bu işte kazanmanın veya kaybetmenin azlıkla veya çoklukla hiç bir ilgisi yoktur. Bu din, Allâh'ın ortaya koyduğu dini; bu ordu da onu hazırlayıp yardım ettiği ordusudur. Böylece varacağı yere varmış, doğduğu yerden doğmuştur. Biz Allâh'ın vaadine güvenmekteyiz; Allâh vaadini yerine getirir, ordusuna yardım eder. Yöneticinin konumu boncuk dizilen ipin konumu gibidir; boncuklar ona dizilir ve boncukları ip bir araya getirir. İp koparsa düzen bozulur, boncuklar dağılır gider, hiç bir zaman aslına uygun olarak dizilemezler.

Araplar bugün her ne kadar azınlıkta olsa da, İslam sayesinde çoğalmış, birlikleriyle de güçlü olmuşlardır. O halde sen kutup ol, değirmeni Araplar vasıtasıyla döndür ve onları savaş ateşine sok. Çünkü eğer sen bu topraklardan çıkarsan, etraftaki

¹¹³⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XII, 4

¹¹³⁶ 132. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 301-302)

Araplar ahdini bozar, böylece ardında bıraktığın İslâmî sınırlar önündekinden daha önemli olur.

Acemler yarın seni görünce; "bu Arabın aslı, onu kestiğiniz zaman rahata erersiniz" derler. Bu düşünce, sana en şiddetli saldırıların yapılmasına, seni ortadan kaldırma arzusuyla hareket etmelerine sebep olur. Müslümanlarla savaşmaya geldikleri hususunda söylediklerine gelince; onların böyle yapmalarını noksan sıfatlardan münezzeh olan Allâh daha çok istemez. İstemediğini değiştirmeye en çok muktedir olan da o'dur. Sayılarının çokluğunu söylemene gelince, biz geçmişte çoklukla savaşmadık. Aksine, Allâh'ın nusretine, yardımına güvenerek savaşırdık."¹¹³⁷

Hiz. Ömer'in hilafeti döneminde Kâbe'nin ziynet eşyalarının çoğaldığı bu sebeple de bazılarının "Onları İslam ordusu için harca, bunun sevabı daha çoktur; Kâbe'nin ziynete ne ihtiyacı vardır?" demeleri üzerine Hiz. Ömer onların teklifini uygulamak istemiş, bu iş hakkında Hiz. Ali'nin görüşünü sorduğunda da Hiz. Ali şöyle demiştir:

"Kur'an Peygambere nazil olduğu zaman, mallar dört kısımdı: Biri Müslümanların malıydı ki onu varisleri arasında miras hükümlerince dağıttı. İkincisi savaş ganimetleriydi ki onu da müstahak olanlara taksim etti. Üçüncüsü humustu ki onu da Allâh istediği yerde karar kıldı. Dördüncüsü de sadakalardı ki Allâh onu da kendi yerinde karar kıldı. O gün de Kâbe'nin ziynet eşyaları vardı, Allâh onu olduğu şekilde bıraktı, unutarak terk etmedi, yeri de Allâh'a gizli değildi. O halde sen de onu Allâh'ın ve Resulünün karar kıldığı yerde bırak." Hiz. Ömer ona; sen olmasaydın kusurlarımız ortaya çıkardı diyerek ziyneti yerinde bırakmıştır."¹¹³⁸

Hiz. Ali'nin; "Onlara, hakkı ikame eden ve din istikrara erinceye kadar istikamet gösteren bir vali yöneticilik yaptı"¹¹³⁹ sözü ile kastettiği kişinin Hiz. Peygamber olduğu söylenmekle beraber bununla Hiz. Ömer'i kastettiğini söyleyenler de olmuştur.¹¹⁴⁰

Ömer b. Şebbe'nin naklettiği şu olay da Hiz. Ömer ile Hiz. Ali arasındaki dostluğun bir göstergesidir:

"Ebû Meryem anlatıyor: Üzerinde uzunca uçları saçaklı hırka olan Hiz. Ali'ye dedim ki: Ey Mü'minlerin Emiri! Senden bir isteğim var. "Neymiş o isteğin?" buyurdu.

¹¹³⁷ 144. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 324-325)

¹¹³⁸ 270. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 218)

¹¹³⁹ 467. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 312)

¹¹⁴⁰ Bkz. Abduh, A.g.e, 450, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

Dedim ki: Bunu çıkarmanı istiyorum. Bunun üzerine yere oturdu, hırkanın ucunu gözleri üzerine yerleştirip ağlamaya başladı; nihayet sesi yükseldi. Dedim ki: “Ey Mü’minlerin Emiri! Eğer bilseydim böyle yapacağını hırkayı çıkarmanı istemezdim.” Şu karşılığı verdi:

“*Ey Ebû Meryem! Seni çok severim. Onu bana dostum verdi.*” Dedim ki: Senin dostun kim ey mü’minlerin emiri?” Şu cevabı verdi: “*Ömer’dir. Ömer, Allâh adına öğüt verirdi, kendisi de öğüt tutardı.*”¹¹⁴¹

Bunlara ilave olarak Hz. Ali’nin Malik b. el-Eşter’e yazdığı tavsiyede şu ifadeler geçmektedir:

“Bu ümmetin öncülerinin ortaya koyduğu, halkın üzerinde uzlaştığı, işlerini düzenlediği sâlih sünneti kaldırma. Geçip gidenlerin güzel sünnetlerine zarar veren yeni sünnetler çıkarma. Aksi takdirde iyi mükâfat bu iyi sünnetleri getirenlere, günah ise bu sünneti kaldıran sana kalır.”¹¹⁴² Buradaki *öncekiler* ile kastedilenlerden birisi de Hz. Ömer ve dönemindeki uygulamalar olsa gerektir.

Yukarıda yapılan alıntılarda Hz. Ömer hakkında bunca methiyede bulunan ve samimi ilişkiler kurduğu gözlenen Hz. Ali’nin aynı kaynakta buna muhalif sözleri de bulunmaktadır. *Şıkkıyye Hutbesi* diye bilinen üçüncü hutbede Hz. Ömer hakkında şunları söylemektedir:

“O¹¹⁴³ hayattayken hilafetten muaf tutulmayı istediği halde vefatından sonra bir başkasının¹¹⁴⁴ başa geçmesini sağladı. Devenin memesini nasıl da ikiye böldü! Hilafet arazisini sert, kaba bir mülkiyet haline soktu. Ona dokunmak zorlaştı. Hilafet işlerinde tökezlemek ve özür beyan etmek çoğaldı. Hilafetin sahibi huysuz deve binicisi gibidir. Öyle bir deve ki onun (yularını) sıkarsa burnunu yarar; gevşetirse kendini tehlikeye atar. Allâh'a yemin olsun ki, insanlar huysuz devenin yere yıkmasıyla, renkten renge girmekle ve yolunu kaybetmekle imtihan edildiler. Zamanın uzunluğuna ve imtihanın

¹¹⁴¹ Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhi Ali b. Ebi Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 656, Ocak yayıncılık, İstanbul 2005

¹¹⁴² 53. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 399)

¹¹⁴³ Hz. Ebû Bekir

¹¹⁴⁴ Hz. Ömer

şiddetine sabrettim. Derken o da kendi yoluna gideceği sırada, hilafeti beni de onlardan birisi zannettiği bir gruba (*şûrâya*) bıraktı (beni onlarla aynı seviyede görüyordu)”¹¹⁴⁵

Görüldüğü gibi Hz. Ömer hakkında başta söylenenler ile son paragrafta söylenenler arasında te’lifi zor bir aykırılık görülmektedir. Şayet Hz. Ömer hakkında bu iki değerlendirmeden biri sahih ise diğerrinin sahih olmaması gerekir. Her ikisinin de sahih olması durumunda; kişiliği oturmamış, yerine ve durumuna göre karasız konuşan veya öfkelenince duygu ve sözlerine hâkim olamayan bir insan tipi ortaya çıkar ki, Hz. Ali hakkında böyle bir iddia ancak iftira olabilir.

2.6.2.3. Hz. Osmân

Nehcü’l-Belâğa’da geçen Hz. Osmân ile ilgili sözleri başlıklar halinde şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Hz. Osmân’ın hilafetinin meşruiyeti, şahsiyeti hakkında olumlu ve olumsuz değerlendirmeler, Hz. Osmân’ın katli ve bu işte Hz. Ali’nin herhangi bir dahli olmadığı meselesi

Hz. Ömer, Mecusi bir köle tarafından yaralandıktan sonra şehit olacağını anlayınca hilafet meselesini halletmek için Osmân, Talha, Zübeyir’in de içerisinde bulunduğu bir şûra oluşturdu ve halife seçimini bu şûraya bıraktı. Hz. Ali bu şûraya itirazda bulunmadı ve şûra üyesi olmayı kabul etti. Yapılan seçim neticesinde Hz. Osmân’a biat etti ve onun katline sebebiyet veren isyan hareketine kadar da muhalefet etmediği gibi isyan hareketini de desteklemedi. Bu sebeple Onun Hz. Osmân’a biatını takiiye gereği ve adamlarını korumak amacıyla yaptığını söylemek mümkün değildir. Çünkü takiiye gereği biat etmek sonra da uygun şartlar bulunduğu anda biat etmediğini söylemek veya biatından vaz geçmek caiz olursa, Talha ve Zübeyir’in Hz. Ali’nin hilafeti karşısındaki durumları hakkında olumsuz bir değerlendirme yapmak mümkün olmaz. *Nehcü’l-Belâğa*’da nakledildiğine göre Hz. Ali, (müslümanlar) Hz. Osmân’a biat etmeye kesin karar verdiklerinde şu konuşmayı yapmıştır:

"Biliyorsunuz ki ben hilafet için başkalarından daha çok hak sahibiyim. Allâh’a yemin ederim ki, Müslümanların işleri güvende olduğu sürece onu teslim edeceğim. Bunda özellikle sadece bana zulüm vardır. Bu şekilde davranmamın sebebi,

¹¹⁴⁵ 3. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 304-305). (Şikşikiyye Hutbesi olarak bilinmektedir); Abduh, A.g.e, 25, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1996

davranışının mükafaatını ve faziletini ummam ve rağbet ettiğiniz emirliğin süsüne ve zinetine karşı olan ilgisizliğimdir."¹¹⁴⁶

Hiz. Ali bu konuşmasında her ne kadar Hiz. Osmân'a kerhen biat ettiğini ima ediyorsa da, Muâviye ile ihtilâfa düştüğünde onu hilafetine boyun eğmeye ve biata çağırıldığında *Nehcü'l-Belâğa*'da nakledilen şu mektubu yazmıştır:

“Şüphesiz Ebû Bekir'e, Ömer'e, Osmân'a biat edenler, onlara biat ettikleri şekilde bana da biat ettiler. Orada bulunanların (başkasını) seçme hakkı olmadığı gibi, bulunmayanın da reddetme hakkı yoktur. *Şûra, ancak Muhacirler'e ve Ensar'a aittir; onlar, toplanıp birisine uyar ve İmâm olarak nitelendirirse, bu Allâh'ın da hoşnut olduğu bir iştir. Kim, onların hükmüne razı olmayıp kinayarak veya bidate uyararak onların işlerini terk ederse, onu geri çevirirler. Kabul etmezse, mü'minlerin yoluna tabi olmadığı için onunla savaşsınlar ve döndüğü şeyin vebalini de Allâh, onun boynuna yükler.*¹¹⁴⁷

Ancak bu açık ifadelere rağmen Hiz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*'da kabullendiği bu şûraya itiraz etmekte ve hilafetin kendi hakkı olduğunu, kendisinin şûra üyeleriyle aynı seviyede değerlendirilemeyeceğini, şûra üyelerinin adavet ve akrabalık bağları gibi sebeple Hiz. Osmân'ı kayırdıklarını ve hakkı olan hilafeti kendisine vermediklerini söylemektedir:

“O¹¹⁴⁸ hayattayken hilafetten muaf tutulmayı istediği halde vefatından sonra bir başkasının¹¹⁴⁹ başa geçmesini sağladı... (Ömer) kendi yoluna gideceği sırada, hilafeti beni de onlardan biri zannettiği bir gruba (şûraya) bıraktı (beni onlarla aynı seviyede görüyordu)”.¹¹⁵⁰ Aman Allâh'ım o ne şûra! Birincisinden daha faziletli olduğum konusunda hakkımda bir kuşku mu vardı ki birbirlerine benzer kişilerle bir tutulurdum? Fakat yere konduklarında ben de kondum, uçtuklarında ben de uçtum (uğradığım haksızlığa rağmen şûra kararına açıkça itiraz etmedim). Onlardan bir adam¹¹⁵¹ kendi kinine, diğeri de¹¹⁵² hismine¹¹⁵³ meylettii. ***Bu gruptan olup hayatı***

¹¹⁴⁶ 72. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 74-75)

¹¹⁴⁷ 6. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 203)

¹¹⁴⁸ Hiz. Ebû Bekir

¹¹⁴⁹ Hiz. Ömer

¹¹⁵⁰ 3. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 304, 305); Abduh, A.g.e, 25 dipnot, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

¹¹⁵¹ Sa'd (b. Ebî Vakkas). Bkz. Abduh, A.g.e, 26 dipnot, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

¹¹⁵² Abdurrahman (b. Avf). Bkz. Abduh, A.g.e, 26 dipnot, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

¹¹⁵³ Abdurrahman b. Avf'ın karısı Ümmü Külsûm bnt. Ukbe b. Ebî Muayt Hiz. Osmân'ın anne bir kardeşi idi. Bkz. Abduh, A.g.e, 25 dipnot, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

yemeğini yediği yerle çıkardığı yer arasında göğsünü kabartarak geçen üçüncüsü¹¹⁵⁴ iktidara gelinceye kadar, anlatmak istemediğim daha pek çok gelişme oldu. Sonra da babasının çocukları o öldürülünceye, ameli onu öldürünceye ve oburluğu onu yüzüstü düşürünceye kadar onunla birlikte olup Allâh'ın malını devenin ot yiyişi gibi şapır şupur yediler.¹¹⁵⁵

*“İnsanların başında, bazı bidatler ortaya çıkaran ve onların konuşmalarına neden olan bir yönetici vardı. İnsanlar konuştular (onu tenkid ettiler); sonra intikam aldılar ve değiştirdiler.”*¹¹⁵⁶

Bu ifadelerde Hz. Osmân'a ağır ithamlarda bulunmaktadır. Hatta öyle ki bu sözlerin söylendiği kişiyi asla temize çıkarmamak ve hakkında olumlu hiçbir değerlendirme yapmamak gerekir. Ancak *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen ve Hz. Ali'nin isyan günlerinde onunla konuştuğunda söylediği sözler bu suçlamaların tam tersidir:

H. 34 yılında halk Osmân'ı şikâyetle bulunmak ve Osmân'la görüşmesini istemek için Hz. Ali'nin yanına geldi. Hz. Ali de, Osmân'a giderek şöyle dedi:

"Geride bıraktığım insanlar, beni seninle kendileri arasında elçi olarak gönderdiler. Vallâhi, sana ne diyeceğimi bilemiyorum; senin bilmediğin bir şeyi biliyor değilim. Benim sana göstereceğim, senin bilmediğin bir iş yok. Bizim bildiğimizi sen de biliyorsun. Seni geçtiğimiz bir şey yoktur ki onu sana haber verelim. Sadece bize söylenen bir şey yok ki, onu sana bildirelim. Bizim gördüğümüzü sen de gördün, bizim duyduğumuzu sen de duydun. Bizim Rasulullah ile arkadaşlık ettiğimiz gibi sen de ettin. Ne İbn Ebî Kuhâfe ne de İbn Hattab, hak ile amel etmekte senden öncelikli değillerdi. Sen akrabalık sebebiyle Rasulullah'a o ikisinden daha yakınsın.¹¹⁵⁷ Sen onun damadı olmaya nail oldun¹¹⁵⁸, onlarsa buna ulaşamadılar.

¹¹⁵⁴ Hz. Osmân'a işaret ediyor. Bkz. Abduh, 26 dipnot, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

¹¹⁵⁵ 3. hutbe, Şıkkıyye Hutbesi (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 305-306). Abduh, A.g.e, 25-26, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

¹¹⁵⁶ 43. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 446)

¹¹⁵⁷ Hz. Osmân'ın soyu Rasulullah ile dört göbek öncesinde (Abdulmenaf'ta) birleşmektedir. Hz. Ebû Bekir altı göbek öncesinde (Murre'de) birleşmektedir ki Mürre Rasûlullâh'ın yedinci göbekten ceddidir. Hz. Ömer ise yedi göbek öncesinde (Ka'b'da) birleşmektedir ki Rasûlullâh'ın sekizinci ceddidir. Hz. Osman'ın akrabalık yönünden üstünlüğüse Rasûlullâh'ın iki kızıyla evlenmiş olmasıdır. Bkz. Abduh, A.g.e, II, 68 dipnot, Dâru'l-Marife, Beyrût trs.

¹¹⁵⁸ Şii mütercim Kadri Çelik tercümesinde Hz. Osmân'ın Rasûlullâh'a damat olması hakkında şu bilgiye dipnotta yer vermektedir: *“Bazı kaynaklara göre Osmân Hz. Hatice'nin kız kardeşinin damadıydı. Rukayye ve Ümmü Gülsüm de Hz. Peygamber'in değil, Hz. Hatice'nin kız kardeşinin çocuklarıydı ve sadece*

*Nefsin için sana Allâh'ı hatırlatıyorum. Allâh'a yemin olsun ki, sen körlük nedeniyle kendisine görmediği şey gösterilecek, cahillikten dolayı kendisine ilim verilecek biri değilsin. Yollar açıktır, dinin bayrakları dikilidir. Bilmiş ol ki Allâh katında Allâh'ın kullarının en faziletlisi, doğruya iletilen ve doğruya ileten, bilinen bir sünneti ayakta tutan ve bilinmeyen bir bidati de öldüren âdil liderdir.*¹¹⁵⁹

Hiz. Osmân evi isyancılar tarafından muhasara edildiğinde isyancıların Hiz. Ali'yi istediğini görünce ortamı yatıştırmak için onun Medine dışına çıkmasını (Yenbu'ya gitmesini) ister ve o da gider. Ancak daha sonra yardım için tekrar çağırır. Daha sonra gördüğü lüzum üzerine tekrar Medine dışına çıkmasını İbn Abbâs aracılığıyla kendisine söylediğinde Hiz. Ali şu karşılığı verir:

“Ey İbn-i Abbas! Osmân beni tarla sulamaya büyük kovalarla su taşımak için gelip giden devenin durumuna getirmekten başka bir şey istemiyor! Önce çıkıp gitmem için haber yolluyor; sonra da gelmemi istiyor. Şimdi, yine çıkıp gitmem için haber gönderiyor. Allâh'a andolsun günahkâr olmaktan korkacak kadar onu savundum.”¹¹⁶⁰

Hiz. Ali hilafeti döneminde Muâviye ve halktan bazı kimseler tarafından Hiz. Osmân'ın katlini yönetmek ve katilleri cezalandırmamakla itham edilmiştir. Cahız'ın ifadesiyle Hiz. Ali'ye karşı çıkan kimseler mazeret olarak onu Osmân'ın katlinden sorumlu tutmuşlardır. Bu sebeple o defalarca bu ithamları reddetmek ve bu işle bir alakasının olmadığını anlatmak zorunda kalmıştır. Hiz. Ali bu konuda geneli kapsayan ifadelerle şunları söylemektedir:

“Bu işi emretseydim elbette katil olurum. Yok, engellemiş olsaydım elbette yardım eden olurum. Bununla birlikte ona yardım eden (Mervan b. Hakem ve Ümeyyeoğulları'ndan bir grup) kimse "Ben ona yardım etmeyenden daha hayırlıyım" diyemez. Yardım etmeyen kimse de "Ona benden daha hayırlı kimse yardım etti" diyemez. Ben size onun durumunu özetleyeyim: Kendi başına buyruk hareket etti ve böyle yapmakla da kötü etti. Siz de

---

Peygamber'in evinde büyümüşlerdi.” Bkz. Çelik, Kadri, *Nehcü'l-Belâğa* tercümesi, s. 243 dipnot. Ancak bu bilgi Murtazâ'nın söylediklerine aykırı ve yanlış bir bilgidir. Bkz. Murtazâ, Resâil, I, 290-291.

¹¹⁵⁹ 162. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 385-386); Bkz. Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, XXXI,488-489. Bihâr'ın açıklama kısmında Hiz. Ali'nin “*senin bilmediğin bir şeyi biliyor değilim*” sözünü açıklarken yapılan yorum Şii bakış açısının ne kadar şartlı ve zorlama olduğunu göstermektedir. Bu sözün açıklamasında şöyle denilmektedir: “*Bundan maksat çocukların bile bildiği çirkin şeylerdir.*” Bkz. Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, XXXI, 490

¹¹⁶⁰ 238. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 188-189)

kaygılandınız ve kötü tepki verdiniz. Ortaya icraat koyan hakkında da, tepki gösteren (ve onu katleden) kimsenin hakkında da hüküm Allâh'a aittir."¹¹⁶¹

Hz. Ali Medine'den Basra'ya giderken Kûfe halkına yazdığı mektupta da bu konuda şunları söylemektedir:

“Allâh'ın kulu, mü'minlerin emiri Ali'den yardımcılarını alını (cömerdi), Arabın zirvesi (baş tacı olan) Kûfe halkına...

Ben Osmân'ın olayını sizlere, duyanın görür gibi olduğu şekilde haber veriyorum. Halk onu kınadı; ben ise, muhacirler içinde onu razı etmek için en çok uğraşan ve en az ayıplayan idim. Talha ve Zübeyr'in ise onun hakkındaki en basit gidişleri hızlı, en yumuşak şarkıları kabaydı. Aişe'den ona karşı kızgınlıkta ifrat vardı; sonunda bir grup ona saldırarak onu öldürdüler. Sonra halk zorlanmadan, mecbur da edilmeden, serbest iradelerini kullanarak bana biat ettiler.

Biliniz ki, hicret yurdu Medine, ahalisini söküp çıkardı, onlarda onu söküp attı. Kaynayanlar kaynadı, lidere karşı fitne ortaya çıktı. Emirimize süratle yönelin ve Allâh'ın izniyle düşmanlarınızla cihâd için acele edin.”¹¹⁶²

Hz. Ali Hz. Osmân'ın katli konusunda en sert eleştirileri Muâviye'den aldığı için bu konuda en fazla açıklamayı da ona karşı yapmak ve yazmak durumunda kalmıştır. Elinde güç ve asker (tarafdar) olması sebebiyle Hz. Ali mektuplarının birçoğunu ona yazmak zorunda kalmıştır. O bu yazdıklarında cinayetden sorumlu olmadığını, katilleri korumadığını söylemiş hatta Muâviye'yi cinayetden sorumlu tutmuş ve ona isteklerini konuşmadan önce biat etmeye çağırmıştır. Hz. Ali Muâviye'ye yazdığı bir mektupta cinayet suçlamasını reddetmekte ve şöyle demektedir:

“Ey Muâviye, Ömrüme yemin olsun, eğer heva ve hevesine uymadan aklınla düşünürsen, beni Osmân'ın kanına girenlerden en uzak bulursun. Sen çok iyi biliyorsun ki ben, bu işin dışındaydım. Ama yok bu işi benim üzerime yıkmak istiyorsan ve bildiğini gizliyorsan o başka... ve's-Selam.”¹¹⁶³

“Zannınca Osmân'ın kanının alınmasının peşindesin. Halbuki sen Osmân'ın kanının nerede döküldüğünü biliyorsun. İstiyorsan git oradan iste. Isırıldığını anlayınca,

¹¹⁶¹ 30. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 408)

¹¹⁶² 1. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 193)

¹¹⁶³ 6. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 203)

savaş korkusuyla ağır yükler altındaki develer gibi bağırdığını ve kendi ordunla peş peşe yiyeceğiniz darbelerden, başınıza gelen musibetlerden, sürekli kayıp vermenizden sızlanarak beni Allâh'ın kitabına davet ettiğinizi görür gibiyim. Hâlbuki o ordu, (Allâh'ın kitabını inkâr eden) inatçı kâfirler veya biatinden el çeken hainlerdir."¹¹⁶⁴

“Allâh, beni seninle, seni de benimle imtihan etti ve bizi birbirimize hüccet kıldı. Sen, Kur'an'ı tevil ederek dünyayı istedin; elimle veya dilimle işlemediğim şeyden dolayı beni itham ettin. Sen ve Şam ehli, Osmân'ın kanını bana sardınız. Âlimleriniz cahilleri ve ayaktakileriniz oturanları (aleyhime) kışkırttı. Kendin için Allâh'tan kork da gemini şeytanın elinden al, yüzünü ahirete çevir.”¹¹⁶⁵

Hz. Ali Muâviye'nin katilleri kendisinden istemesine karşı şu cevabı vermektedir:

“Osmân'ın katillerini teslim etmemi istemene gelince; ben bu işi inceleyip, düşündüm. Onları sana veya bir başkasına vermem mümkün değil. Ömrüme yemin olsun ki azgınlığından, ayrılıkçılığından vazgeçmezsen, yakında onların seni istediğini öğreneceksin. Onların seni istemesi, seni de karada, denizde, dağda ve ovada onları arama zahmetinden kurtaracaktır. Belki bu isteğin seni gamlara gömecek ve sana mutluluk vermeyecektir. Selam, ehil olanın üzerine olsun.”¹¹⁶⁶

“Osmân'ı katledenler hakkında çok laf ettin, evvela insanların girdikleri şeye (biat etmeye) gir; sonra topluluğun aleyhine dava aç; seni ve onları Yüce Allâh'ın kitabına götürüyüm. Senin istediğin, sütten yeni kesilen çocuğun süt için kandırılmasıdır. Lâyık olana selam olsun.”¹¹⁶⁷

Hz. Ali Muâviye'nin katilleri isteme ve hesap sorma konusundaki isteklerini reddettiği gibi onu Hz. Osmân'ın katlinden bizzat sorumlu da tutmaktadır:

“Sonra, Osmân'la aramızda geçen olayları dile getiriyorsun. Ona olan akrabalığından dolayı bu hususta cevap verilmeye hakkın var. Hangimiz ona daha fazla düşmanlık ettik ve ölümüne sebep olduk? Acaba ona yardımını sağtığı halde oturtup engellediği kişi mi? Kendisinden yardım istediği halde gevşek davranıp kaderi gelinceye kadar eceli ona saçan kim? Vallâhi hayır, "Allâh, içinizden (halkı savaştan)

¹¹⁶⁴ 10. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 219)

¹¹⁶⁵ 55. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 434)

¹¹⁶⁶ 9. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 216)

¹¹⁶⁷ 64. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 453)

*alıkların ve yandaşına: "Bize katılın" diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir."*¹¹⁶⁸

"Bazı bidatler sebebiyle onu eleştirdiğim için mazeret ileri sürmeyeceğim. Eğer ona karşı kusurum ona doğru yolu göstermem ise, nice günahsızlar vardır ki günahla itham olunmuştur. Çok nasihat eden töhmet elde eder.

Gücümün yettiği kadar düzeltmekten başka bir şey istemedim. *Muvaffakiyetim ancak Allâh'ın yardımı iledir. Ona güvendim ve ona döndüm."*¹¹⁶⁹

Ben ve ashabıma ancak kılıçla cevap vereceğini söylemişsin. Ağlamaktan sonra güldürdün. Abdulmuttalip oğullarının kılıçtan korkup, düşmandan çekindiklerini ne zaman gördün?¹¹⁷⁰

"Fesuphanallâh! Nefsinin hevasıyla sonradan uyduğun asılsız şeylere bağlılığa ne kadar da şiddetle sarılmış, şaşkınlığa tabi olmuşsun! Hem de Allâh'ın hesabını isteyeceği, kullarına delil kıldığı hakikatleri kaybedip ahitleri terk etmişsin.

Osmân'a ve katillerine dair çok çekişmene gelince, Sen Osmân'a yardımı kendin için faydalı olduğu zaman yaptın, yardımına ihtiyacı olduğu zaman ise onu yardımsız bıraktın ve's-selam."¹¹⁷¹

Hiz. Ali Ümeyyeoğulları tarafından da Hiz. Osmân'ın katli meselesinden sorumlu olmakla suçlanmış ve Ümeyyeoğullarını muhatap alan bir hutbesinde onların iddialarını reddetmiş ve Müslümanlıktaki geçmişini bilenlerin bu sözlere inanmamaları gerektiğini belirtmiştir:

"Ümeyyeoğullarının beni tanımaları onların beni ayıplamalarına engel olmalı değil miydi? Geçmişim o cahilleri beni töhmet altında bırakmalarını engellemedi mi? Allâh'ın onlara öğüt veriş, benim dilimle söylediğim sözlerden çok daha üstündür belîğdir. Ben dinden çıkanların hasmı, şüphecilerin düşmanım. Sonunda gizli kalan şüpheli işler Allâh'ın kitabına arz olunur ve kullar ise göğüslerindeki ile muhakeme olunur."¹¹⁷²

¹¹⁶⁸ Ahzâb Suresi, 18

¹¹⁶⁹ Hüd Suresi, 88

¹¹⁷⁰ 28. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 271-272)

¹¹⁷¹ 37. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 332-333)

¹¹⁷² 73. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 72)

Hiz. Ali Talha ve Zübeyir'in de cinayet konusundaki suçlamalarını reddetmekte ve onları yaptıkları biata sâdik kalmaya çağırarak şöyle demektedir:

"İnsanlar beni isteyinceye kadar, bana uymalarını istemediğimi gizleseniz de bilirsiniz. Onlar bana biat edinceye kadar biatlerini istemedim, sizler ise bana isteyerek biat edenlerdensiniz. Halk, otoriteyi gasp ettiğim, mal mülküm olduğu için biat etmedi bana. Eğer bana isteyerek biat ettiyseniz, o halde dönün ve yol yakinken Allâh'a tevbe edin. Yok, eğer istemeden biat ettiyseniz, görünüşte itaat etmeniz ve isyanı gizlemeniz sebebiyle aleyhinize hareket etmeme yol açtınız. Ömrüme andolsun, takiyye yapmak, sırları gizlemek hususunda muhacirlerin en haklı olanı siz değilsiniz. Biat etmeden önce bana karşı çıksaydınız bu, sizin için, kabul ettikten sonra biatimden çıkmaktan daha rahat olurdu.

Osmân'ı benim öldürdüğümü iddia ettiniz; sizinle benim aramda, Medine halkından size de bana da uymayanlar hükmetsin¹¹⁷³; o işte herkesin ne kadar rolü varsa üstlensin, gerekeni kabullensin. Ey yaşlı kişiler! (Talha ve Zübeyir!) Görüşünüzden dönün! Utanç ve ateş bir araya gelmeden önce, şimdi işinizin en büyüğü utançtır. Vesselâm."¹¹⁷⁴

Hiz. Ali Hiz. Osmân'ın katillerini cezalandırması yönünde kendisine tavsiyede bulunan adamlarına da şu karşılığı vermektedir:

"Kardeşler! Bildiklerinizden habersiz değilim. Fakat benim ne kuvvetim var ki! Bu işte eli olanlar son derece güçlü; bize hükmediyorlar, biz onlara hükmedemiyoruz! İşte bu toplum, köleleriniz de onlarla beraber ayaklandılar. Bedevileriniz de onlara katıldı. Onlar aranızda karıştı. Size, diledikleri eziyeti ediyorlar. İsteddiğiniz şeyi yapabilmek için bir yol görüyor musunuz? Bu iş cahiliye işlerindedir. Bu topluluğun yardımcıları var. İnsanlar bu iş için harekete geçirildiğinde ayrılığa düşüyorlar; bir bölük sizin gördüğünüzü, öbürü sizin görmediğinizi, diğerleri ise ne bunu ne de öbürünü görüyor. O halde halk sakinleşinceye, gönüller yatışincaya, haklar kolaylıkla alınincaya kadar sabredin. Sakin olun, size vereceğim emri bekleyin. Bir kuvveti zayıflatacak, bir kudreti giderecek, gevşekliğe ve zillete düşürecek işlere kalkışmayın.

¹¹⁷³ Burada Hiz. Ali'nin tarafsızlardan oluşan bir grubun hakemliğini kabul etmesi dikkat çekmektedir. Yani Hiz. Ali kendisine biat etmeyen veya mücadelesinde yanında yer almayanları İslâm dairesi dışında görmemektedir.

¹¹⁷⁴ 54. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 432-433)

Mümkün olduğu kadar bu işi iyilikle halletmeye çalışacağım. Eğer başka çare bulamazsam, son çare yarayı dağlamaktır, (savaşmaktır.)"¹¹⁷⁵

Hız. Ali görüldüğü üzere Hız. Osmân'ın katli meselesinde hiçbir sorumluluğu olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Hatta bu konuda kendisini sorumlu tutan ve katilleri korumakla itham edenleri gerçek niyetlerini gizlemek ve kendi hilafetini değiştirmeye çalışmakla suçlamaktadır. Bu konuda ayrıntıya girmeden bir noktaya değinmek istiyoruz; Yukarıda açıkça görüldüğü üzere Hız. Ali Ümeyyeoğulları tarafından yapılan hiçbir suçlamayı kabul etmemekte ancak Hız. Osmân aleyhinde çalışan ve evini muhasara altına alanlardan Malik b. Haris el-Eşter'i ve daha başkalarını yanında tutmakta ve onlara komutanlık görevi vermektedir:

"Size ve emriniz altındakilere, Malik b. Haris el-Eşter'i komutan tayin ettim. Onu dinleyip, itaat edin. Onu zırh ve kalkan edinin. Çünkü O, gevşeme ve hataya düşme hususunda güvenilen birisidir, tez davranılması gereken yerde ihtiyatlı davranacak, ihtiyatlı davranılması gereken yerde de acele edecek kimselerden değildir."¹¹⁷⁶

Yine isyancılardan Muhammed b. Ebi Bekir'in de Hız. Ali tarafından himaye edildiği ve vali olarak görevlendirdiği görülmektedir. Bu ve daha başka olaylar göz önüne alınacak olursa Hız. Ali'ye muhalefet eden Ümeyyeoğulları'nın kullandığı bazı şüpheli durumlar olduğu düşünülebilir. Nitekim Hız. Ali Muâviye'ye gönderdiği adamının onun tarafına geçmesinden de endişe etmektedir ki, bu türlü olayları sadece menfaat vaadine aldandılar ve saf değiştirdiler şeklinde açıklamak yeterli olmasa gerektir:

"Cerîr"¹¹⁷⁷ daha (Şam'da) onların yanındayken, benim savaşa hazırlanmam, onların yüzüne barış kapılarını kapatmak ve Şam ehlini hayırdan (biat etmekten) vazgeçirtmek-yüz çevirtmek olur. Bundan dolayıdır ki ben Cerîr için bir süre tayin etmişim ki, o süreden sonra orada kalması ya (Muâviye'ye) aldandığı, ya da (bana) isyan ettiği içindir. Benim görüşüm tedbirli olmaktan yanadır."¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁵ 166. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 405-406)

¹¹⁷⁶ 13. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 226)

¹¹⁷⁷ Burada zikredilen Cerîr, Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'dir (51/671). Kendisi sahabeden olup Hız. Ali adına Muaviye ile görüştüğünden sonra Hız. Ali'ye "Ben Lâ ilâhe illallah diyenlerle savaşmam" diyerek ayrılmış ve kalan ömrünü olaylardan uzakta uzlet hayatıyla geçirmiştir. Şiîler onu Hâricî olmakla suçlamaktadırlar. Hayatı hakkında "Radi'nin Hadisçiliği" bölümünde bilgi verilmiştir.

¹¹⁷⁸ 43. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 446)

Sahabenin büyüklerinden bazılarının ve onlarla beraber binlerce insanın bu cinayeti savaşlara ve binlerce Müslümanın şehit olmasına sebebiyet verecek derecede soruna dönüştürmeleri ve savaşların meydana gelmesi bu olayın basit bir cinayet ve sonrasının da tabii seyrinde devam eden olaylar olmadığını düşündürmektedir.

2.6.2.4. Hz. Âişe

Nehcü'l-Belâĝa'daki metinlere baktığımızda Hz. Âişe ile Hz. Ali'nin arasında saygı sınırlarını aşmasalar bile mesafeli bir duruş olduğu gözlemlenmektedir. Hz. Âişe ile Hz. Ali arasındaki mesafeli duruşun sebebi dini açıdan görüş farklılıkları değil muhtemelen *ifk* hadisesinde Hz. Ali'nin açıkça Hz. Âişe'yi desteklemeyen tutumudur. Çünkü Hz. Ali, Hz. Âişe bizzat vahiy ile temize çıkarılana kadar geçen süreç içerisinde açıkça Hz. Âişe'den yana tavır almamış Hz. Peygamberi teskin edebilmek için bazı sözler söylemişti. Bu sözler her ne kadar Hz. Âişe'yi suçlayan sözler değilse de onu memnun edecek sözler de değildi. Bazı rivayetlerde Hz. Âişe, Hz. Ali'nin adını vermek gerektiğinde birisi/falan gibi ifadeler kullanmakta Hz. Ali de, Hz. Âişe'nin adını vermek yerine zevcelerinden birisi ifadesini kullanmaktadır. Biz bu ifadelerin karşıdakinin saygınlığını zedelememe ve sözün amacı dışında anlaşılmaması için kullanıldığını düşürsek herhalde edebe daha uygun davranmış oluruz.

Hz. Ali, Âişe validemizin adını vermek gerektiğinde ondan "*filan hanımı*" diye bahsetmektedir:

"Evinin kapısında asılmış olan üzerinde resimler bulunan perde olduğunda, zevcelerinden birine şöyle demişti: *Ey falanca* onu gözümün önünden yok et. Çünkü ben ona baktıkça dünya ve onun süsünü hatırladım, baktıkça dünyayı ve süslerini hatırlıyorum. O dünyadan kalbiyle yüz çevirmiş ve içinde onu yâd etmeyi öldürmüş yok etmişti."¹¹⁷⁹

Küleyb el-Cermî bildiriyor: İmâm Ali'nin yanına vardığımızda Âişe'den bahsederek: "*Rasûlullâh'ın eşi*" buyurdu.¹¹⁸⁰

Hz. Ali saygısından dolayı Rasûlullâh'ın bu hanımının Hz. Âişe olduğunu gizlememiş ve kinayeli de olsa ona işaret etmiştir. Hatta o, Hz. Âişe'ye Cemal

¹¹⁷⁹ 58. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 35)

¹¹⁸⁰ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 51

Vakası'ndan sonra da saygıda kusur etmemeye özen göstermiştir. Çünkü bunda Rasûlullâh'ın hakkı ve hatırı vardır. Hz. Ali savaşları anlatmak üzere Basralılara yaptığı konuşmada Hz. Âişe'nin kendisine olan kızgınlığından dolayı Basra'ya geldiğini söylemektedir: “*Filan kadına* gelince, ona kadınların zayıf görüşü ulaştı. Demircinin kazanı gibi göğsünde devamlı kin kaynadı. *Bana yaptığını bir başkasına yapması istense yapmazdı. Yine de ben ona ilk önceki gibi hürmet ederim (buna hakkı vardır). Hesap, yüce Allâh'a aittir.*”¹¹⁸¹

Hz. Ali, Cemel Vakası sonrasında kadınları yermeye dair yaptığı konuşmada Hz. Âişe'yi kınarken de ona karşı saygısız bir dil kullanmamaktadır:

"Ey insanlar! Kadınlar iman, pay ve akıl bakımından noksandırlar. İman bakımından noksanlıkları, hayızlı günlerde, namazlardan ve oruçtan uzak olmalarıdır. Akıllarının noksanlığı iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliği yerine geçmesidir. Payların noksanlığı ise mirastaki paylarının erkeklerin yarısı olmasıdır. Kadınların kötülerinden sakının, hayırlılardan çekinin; onlara iyiliklerde itaat etmeyin ki kötülüklerde itaat beklentisi içinde olmasınlar."¹¹⁸²

Bu hadiste geçen kadınların noksan olmasından maksat cins için olsa gerektir. Çünkü bazı kadınlar var ki bazı erkeklerden daha akıllı ve irade yönünden de daha güçlüdürler. Yani mana her kadın böyledir şeklinde değil belki cahil olanlar böyledir demektir. Noksanlıktan maksadın yaratılıştan gelen farklılıklar olması veya siyasi ve idari konulardaki hâkimiyetin kastedilmiş olması da mümkündür. Bunun dışında insanı Allâh'a ulaştıracak olan akıl ve tefekkür gibi konularda kadının yaratılıştan gelen bir noksanlığa sahip olması adalet ve yaratılış gayesine muhalif bir durum olur. Nitekim bizzat Hz. Peygamber'in dindeki noksanlığı adet günlerinde ibadet yapmamaları, akıl yönünden noksanlığı da şahitlik olarak açıklaması bu farklılığın üstünlük anlamında değil biyolojik ve psikolojik bir farklılık anlamına geldiğini göstermektedir.

Hz. Ali Sıffin'den ayrılırken de oğlu Hasan'a yazdığı vasiyette yine kadınlar konusunda genel olarak yukarıdakine benzer şeyler söylemektedir:

“Kadınlarla (kendilerini ilgilendirmeyen hususlarda) istişare etmekten kaçın. Çünkü onların görüşü, zayıf görüşlülüğe (noksanlığa); azimleri ise zayıflığa götürür.

¹¹⁸¹ 154. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 354)

¹¹⁸² 78. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 82)

Onların gözlerini hicabınla alıkoy. Hicabın şiddeti onların üzerinde daha kalıcıdır. Onların dışarıya çıkmaları, yanlarına güvenilmez kimseleri sokmandan daha kötü bir durum değildir. Senden başkalarını tanımamalarını sağlayabilirsen bunu yap. Kadına, onun işinden kendisini aşan hususta yetki verme! Zira kadın fesleğendir (çiçek gibi nazik, duygusaldır), kahraman (olaylar karşısında metanetini bozmadan, sıkıntılara göğüs gererek durabilen birisi) değildir...¹¹⁸³

Nehcü'l-Belâğa'ya göre Hz. Ali, Cemel'e gelen (Hz. Âişe, Talha ve Zübeyir gibi) büyük sahabilerin kendisinin hilafetini kabullenemediklerini, belki hased ettiklerini düşünmektedir. *Yine Hz. Ali'ye göre kendisinden başkası halife olsaydı Cemel vak'ası yaşanmayabilirdi. Ayrıca Hz. Âişe'nin Cemel'e gelişi kendi tercihi ile değil Talha ve Zübeyir'in çabalarıyla olmuştur.* Onlar kendi hanımlarını getirmemişler ama emellerine alet etmek için Hz. Peygamber'in hanımını oraya getirmişlerdir. Ayrıca Cemel'e gelen askerler de kendisine daha önce isteyerek biat etmiş kimselerdir. Yani Hz. Ali'ye göre Cemel Vak'ası'nın birinci derecede sorumluları Talha ve Zübeyir'dir. *Nehcü'l-Belâğa*'da Hz. Ali şöyle demektedir:

“Cariye satın alınırken çekildiği gibi Rasûlullâh'ın eşini çekerek, onunla birlikte Basra'ya yönelmiş olarak çıktılar. O ikisi kendi kadınlarını ise evlerinde sakladılar. Rasûlullah'ın haremindeki zevcesini kendileri ve başkaları için meydana çıkardılar, isteyerek ve zorlama olmaksızın bana biat etmiş bir ordu ile yollara düşürdüler. Rasûlullâh'ın eşiyle birlikte benim vâlîme, Müslümanların beytü'l-malinin hazinedarlarına ve şehrin ahalisinden başkalarına gittiler. Bir grubu tutukladıktan sonra öldürdüler, bir grubu ise ihanetle katlettiler. Allâh'a yemin olsun ki, bir suç işlemediği halde kasten Müslümanlardan sadece bir adamı bile öldürmüşlerse, orada hazır buldukları halde karşı çıkmamış, dil ve el ile engellememişlerse o ordunun tamamını öldürmek bana helal olur. Sen artık onların, Müslümanlara karşı onunla¹¹⁸⁴ birlikte yanlarına girdikleri ordu sayısınca öldürdükleri Müslümanı bir tarafa bırak.”¹¹⁸⁵

Hz. Ali'ye göre Hz. Âişe, Talha ve Zübeyir, Osmân'ın katillerinin peşine düşmekle beraber bu konuda samimi değillerdir. Çünkü Hz. Âişe onun söylediğine göre daha öncesinde Osmân'a kin gütmektedir. Hz. Talha ve Zübeyir'de bu konuda samimi değillerdir. Çünkü ihtiyaç duyduğu zamanda yanında olmamak suretiyle Hz. Osmân'ın

¹¹⁸³ 31. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 306-307)

¹¹⁸⁴ Hz. Âişe

¹¹⁸⁵ 170. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 413)

katlinde payları vardır. Onların Hz. Osmân'ın katillerinden hesap sormak istemeleri kendisine karşı gelmek için öne sürülen bir bahanedir. Asıl sebep kendisine ve iktidarına karşı duydukları kin ve hasettir. Hz. Ali Cemel ehlinin Basra'ya gidişi sırasında yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

“Bunlar, benim emirliğime karşı çıkmak üzere anlaşmışlar. Birlik-beraberliğiniz hususunda korkmadıkça onlara sabredeceğim. Çünkü onlar bu zayıf görüşleri üzere işi bitirirlerse müslümanların düzenleri bozulur. *Onlar bu dünyayı, Allâh'ın onu ihsan ettiği kişiye (bana) olan hasetleri yüzünden istediler. İşleri tersine döndürmeyi arzuladılar. Ancak bizim de Allâh'ın kitabıyla amel etmek, Resulünün yolundan gitmek, hakkını yerine getirmek ve sünnetini yüceltme sorumluluğumuz vardır.*”¹¹⁸⁶

“Ben Osmân'ın olayını sizlere, duyanın görür gibi olduğu şekilde haber veriyorum. İnsanlar ona ta'nettiler (suçladılar) . Ben ise muhacirlerden bir adam olarak onu daha fazla memnun ettim ve daha az kınadım. *Talha ve Zübeyr'in onun hakkındaki en basit gidişleri hızlı, en yumuşak şarkıları kabaydı. Âişe'de ise ona karşı aşırı derecede bir kızgınlık/öfke vardı. Bir topluluk eline fırsat geçirip onu öldürdü.*”¹¹⁸⁷

Muâviye'nin, Hz. Ali'yi Talha ve Zübeyr'i öldürmekle, Hz. Âişe'yi de sürmekle suçlaması üzerine ona yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir:

“(Ey Muâviye) *Talha'yı ve Zübeyr'i benim öldürdüğümü, Âişe'yi sürdüğümü ve iki şehrin (Basra ve Küfe) arasında konakladığımı söylüyorsun. Bu sen yokken olan bir iştir. Meydana gelenler seni ilgilendirmez, bu konuda sana bir mazeret bildirilmesi de gerekmez.*”¹¹⁸⁸

Hız. Âişe zekâsı, anlayışı, kuvvetli hafızası, güzel konuşması, Kur'an-ı Kerîm'i ve Hız. Peygamber'i en iyi şekilde anlamaya çalışması gibi vasıfları sayesinde Hız. Peygamber'in yanında müstesna bir mevki kazanmıştır. Hız. Peygamber hanımları arasında Hız. Hatice'den sonra en çok onu sevmiş, dünyada en çok kimi sevdiği sorusuna karşılık olarak onun adını vermiş ve bu sevgisini dile getirmiştir. Hanımları içinde yalnızca Âişe ile birlikte bulunduğu kendisine vahiy geldiğini açıklaması, onun diğer hanımlarından daha faziletli olduğunu ve Hız. Peygamber'in ona duyduğu

¹¹⁸⁶ 167. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 407-408)

¹¹⁸⁷ 1. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 193)

¹¹⁸⁸ 64. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 451)

sevginin -Zehebî'nin dediği gibi- ilâhî kaynağa dayandığını göstermektedir.¹¹⁸⁹ Sahabiler Hz. Peygambere sunacakları hediyeleri onun odasında bulunduğu günlerde takdim ederlerdi.¹¹⁹⁰ Hz. Âişe her ayetle nasıl istidlal edilip ahkâm çıkarılacağını çok iyi bilirdi. Kur'ân'ı en iyi anlayanlardan biriydi. Sünneti de çok iyi anlamış olan Hz. Âişe, hadislerden istinbat ve kıyas suretiyle yeni hükümler çıkardı. Rivayet ettiği hadislerin sebep-i vürudunu ve delaletlerini beyan eder, ayrıca Kur'ân-ı Kerim'e muhalif bir unsur ihtiva edip etmemesi bakımından onları incelemeye tabi tutar, bazı sahabîlerin rivayet sırasında yaptıkları hataları düzeltirdi.¹¹⁹¹ Hz. Âişe fesahat ve belağatıyla da ünlü bir hatip olduğu için konuşması insana çok tesir ederdi.

Hz. Âişe, Hz. Osmân'ın bazı karar ve tasarruflarının aleyhinde faaliyetlerin başladığı ikinci devrede, halifeye karşı son derece sert davranan muhalefet hareketinin başında yer aldı. Öte yandan halife, Abdullâh b. Mes'ûd ile Ammâr b. Yâsir'den kendilerinde bulunan mushafları getirip teslim etmelerini istemiş, teklifi kabul edilmeyince onlara karşı menfi bir tavır takınmıştı. Bunun üzerine Hz. Âişe halifenin istifa etmesini istedi. Hz. Osmân'ın onun şikâyetlerinden ve muhalefetinden çok rahatsız olduğu rivayet edilir.

Halifenin şehit edildiğini, yerine Hz. Ali'nin halife olduğunu Medine'ye dönerken yolda Talha ve Zübeyr'den öğrendi. Onlar Hz. Ali'ye istemeyerek biat ettiklerini, fakat daha sonra bu biattan vazgeçtiklerini söylediler... Medine veya Şam yerine Basra'ya gitmeye onu ikna ettiler. O da etrafında toplananlarla birlikte, *iddia edildiğinin aksine*, Hz. Ali'ye karşı hiçbir kırgınlığı olmadığı halde Hz. Osmân'ın katillerini cezalandırmak ve Müslümanları içinde buldukları fitnedan kurtarmak için Basraya hareket etti. Yine Amre bnt. Abdurrahman'ın rivayetine göre Hz. Âişe, iki mü'min grup arasında savaş çıkarsa saldırgan taraf Allâh'ın emrine dönüncüye kadar onlarla savaşmayı ve sonunda tarafların arasını bulup adalet dairesinde uzlaştırmayı emreden ayet-i kerimenin (el-Hucurât 49/9) hükmüne uyarak olaylar karşısında ilgisiz kalmamış ve sadece iç savaşa son vererek Müslüman kanının haksız yere akıtılmasını önlemek gayesiyle yola çıkmıştır. Cemel Vak'ası'yla sona eren siyasi faaliyetleri sonraları onu çok üzmüştür. Birçok müslümanın ölümüne sebep olan bu acı olayları yaşamaktansa daha önce ölmeyi tercih ettiğini söylemiş, Peygamber hanımlarının

¹¹⁸⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 141-143

¹¹⁹⁰ Fayda, Mustafa, "Âişe", *DİA*, II, 202, İstanbul 1989

¹¹⁹¹ Fayda, Mustafa, "Âişe", *DİA*, II, 204, İstanbul 1989

evlerinde oturmalarını emreden ayeti (el-Ahzâb 33/33) her okudukça başörtüsü islanıncaya kadar ağlamıştır. Cemel Vak'ası'ndan sonra Medine'de sakin bir hayat sürmüş, bir daha siyasete karışmamış ve Hz. Ali ile barışmıştır.”¹¹⁹² Hz. Âişe'nin Cemel Vak'ası'ndaki konumunu ictihad farklılığı olarak yorumlamak en uygun olan davranıştır. Bu vak'ada Hz. Âişe'nin ictihadı Hz. Ali'nin ictihadına uymamıştır. Buna rağmen ğalip olan Hz. Ali, mü'minlere anneliği Kur'ân-ı Kerîm ile sabit olan Hz. Âişe'ye ikram ve izzette bulundu. “**Ali'yi sevmek imandandır**” hadisini haber veren Hz. Âişe de Hz. Ali'yi çok severdi. Daha sonra Hz. Ali'nin şehâdetine üzüldü ve çok ağladı”¹¹⁹³

Ancak Muâviye devrindeki bazı icraatı tenkit etmekten çekinmemiştir. Hz. Ali ve taraftarlarına sövmeyi reddeden sahabi Hucr b. Adî'nin öldürülmesinden dolayı Muâviye'ye çıkışması da bu kabildendir. Bazı Şifler'in, Hz. Hasan'ın Resûl-i Ekrem'in yanına defnedilmesine onun izin vermediğini iddia etmeleri doğru değildir. Hz. Âişe bunu uygun görmüş, ancak başta Medine Vali'si Mervan b. Hakem olmak üzere Emevî ileri gelenleri istemediği için Hz. Hasan oraya defnedilememiştir.¹¹⁹⁴

Hz. Âişe, Rasûlullâh zamanında da bazı savaflara katılmıştı. Bu sebeple onun Cemel Vak'ası'na iştiraki hayatında ilk defa verdiği bir karar da değildir. Hatta onun cesaret ve kararlı duruşu sebebiyle Leys b. Sâ'd'ın dediğine göre İmâm Ali'nin yanında Hz. Âişe'den söz edildiğinde, şöyle buyurmuştur: *Şayet kadından halife (devlet başkanı) olsaydı Âişe halife olurdu* .¹¹⁹⁵

Hz. Âişe ilim kousunda ve fetva verme hususunda sahabenin en iyilerinden olduğu gibi en çok hadis rivayet eden sahabilerdendir. Rasûlullâh'ın aile hayatı ve daha pek çok konuda sahih sünneti Müslümanlar onun rivayetlerinden öğrenmişlerdir. Rivayet ettiği hadislerin sayısı 2210'dur. Onun ictihad ve fetvaları, kendisinin bir fakih ve müctehit olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in ashâbı arasında, çok

¹¹⁹² Fayda, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, II, 203, İstanbul 1989

¹¹⁹³ Özulu, Yunus Emre, “Hz. Âişe”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, I, 125

¹¹⁹⁴ Fayda, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, II, 203, İstanbul 1989

¹¹⁹⁵ وَأَنَا عَلِيٌّ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: نَا أَبُو إِسْمَاعِيلَ التُّرَيْمِذِيُّ، نَا أَبُو صَالِحٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، نَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ذَكَرَ عَائِشَةَ وَرَأَى رَأْيَ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ ذَكَرَ عَائِشَةَ خَلِيفَةً لَهَا. فَسَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقُولُ: لَوْ كَانَتْ امْرَأَةً تَكُونُ خَلِيفَةً لَكَانَتْ عَائِشَةَ خَلِيفَةً. (er-Râzî (418/1027), Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne, VIII, 1521 (no: 2761); eş-Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali (476/1083), et-Tabakâtu'l-Fukahâ, I, 47; Kıvâmu's-Sünne, İsmâîl b. Muhammed b. el-Fadl b. Ali el-Kureşî et-Tuleyhî el-Isbehânî (535/1140), el-Huce fî Beyâni'l-Mehacce ve Şerhi Akîdeti Ehli's-Sünne, II, 401 (no: 374). Verdiğimiz senet ve metin kaynaklar arasında en eskisi olan el-Lâlikâf'ye aittir.

sayıda fetva vermesiyle meşhur olan yedi kişiden biri de Hz. Âişe'dir.¹¹⁹⁶ Hz. Ömer kadınlarla ilgili fihhi meselelerde daima Hz. Âişe'nin görüşünü alırdı.¹¹⁹⁷

Bu bilgiler ışığında baktığımızda Hz. Ali'nin onu kastederek kadınların aklını ve dinini sorgulaması, Hz. Talha ve Zübeyr'in iman ve samimiyetlerini sorgulaması kanaatimizce mümkün değildir. Ancak *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen Âişe validemizle ilgili diğer bilgilerin Sünni kaynaklı bilgilere tamamen ters olduğu söylenemez.

Cemel Vak'ası'na sebebiyet veren esas âmilin, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Basra'ya gelmelerinden çok münafıkların ve Hz. Osmân'ın katillerinin kışkırtma ve yanlış bilgi vermeleri olduğu muhakkaktır. Çünkü zikri geçen sahabiler Bedir Gazvesi ve Rıdvan biatına katılmış, gençlik çağlarında Allâh ve Rasûlüne itaat etmiş, ahireti kazanmak için hayatını feda etmekten çekinmemiş ve Kur'ân'ın methine mazhar olmuş kimselerdir. Cemel'de ortaya çıkan kötü sonuçtan Hz. Ali gibi Hz. Âişe vâlidemiz de çok üzülmüş ve şöyle demiştir:

*“Bir ağacın dalı olmayı ve buraya gelmemiş olmayı isterdim.”*¹¹⁹⁸

Bu âkil sahabîlerin, yaşları kemale erdikten sonra dünya hırsına kapılıp Müslümanların kanını isteyerek döktükleri ve bilerek büyük günahları irtikâb ettiklerini düşünmek akl-ı selîm'le düşünen bir Müslüman için mümkün değildir.

2.6.2.5. Hz. Muâviye

Şiî Müslümanlar nezdinde sahabe içerisinde en fazla eleştirilen ve hakkında en çok kötü söz söylenen kimselerin başında hiç şüphesiz Muâviye gelmektedir. Onun, Hz. Ali'ye olan muhalefeti ve onunla olan mücadelesi haliyle Şiî Müslümanlar nezdinde kabul edilmesi mümkün olmayan hadiselerdir. Daha sonraki dönemlerde Hz. Hasan'a yapılanlar ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi de bu kin ve nefreti beslemiştir. Bunun sonucu da maalesef etkileri bu gün de devam eden Ehl-i Sünnet-Şia ihtilâfi yani İslam Târîhinin en büyük ve kalıcı ihtilâfi ortaya çıkmıştır. Hz. Ali ile Muâviye arasında büyük bir mücadele olduğu ve bu mücadelede Hz. Ali'nin haklı olduğu müsellemdir.

¹¹⁹⁶ Fayda, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, II, 204, İstanbul 1989

¹¹⁹⁷ Fayda, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, II, 203, İstanbul 1989

¹¹⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, VII, 544 (no: 37818)

Ancak elîm hâdiselere sebebiyet veren bu ihtilâfın dînî bir ayrılık sebebi yapılması İslam dünyasının menfaati açısından olumlu bir şey değildir.

Hız. Ali ile Muâviye arasındaki siyasi çekişme haliyle hadislere de sirayet etmiş her iki sahâbi hakkında da hem lehte hem de aleyhte hadisler uydurulmuştur. Konumuz Muâviye olduğu için biz onun hakkında Şîa'nın bakış açısına değinmeye çalışacağız:

Şîf müellifler Muâviye'den bahsederken onun lehine olabilecek bir sözü asla söylemezler. *el-Ğadîr* müellifi Şeyh Emînî kitabının on ve on birinci ciltlerinde müstakil bir kitap oluşturacak kadar bir yeri Muâviye eleştirisine ayırmıştır. Bunun dışında İbn Ebi'l-Hadîd ve eserine sıkça müracaat ettiğimiz el-Hatîb de Muâviye aleyhinde rivayetleri eserlerinde hararetle anlatmakta ve insaf ölçülerini terk etmektedirler. Bu konuda Şîilerin hadis tahrifi ve uydurmalarına işaret eden Yaşar Kandemir şunları söylemektedir:

“Onlar (Şîiler) Hız. Peygamber'in hadislerini tahrif etmekle kalmamışlar, Hız. Ali'nin sözlerini dahi istedikleri gibi bozup değiştirmişlerdir. Sahihu Müslim'de bulunan bir rivayete göre Hız. Ali taraftarlarından mutedil bir şahıs, Şîileri kastederek, “Allâh onların canını alsın, nice hadisleri tahrif ettiler” demiştir.¹¹⁹⁹ Mutedil bir Şîf âlim¹²⁰⁰ olarak bilinen İbn Ebi'l-Hadîd (656/1257) 'in, “Hız. Ali'nin insanların en faziletlisi olduğuna inanmaktayız. Bununla beraber onun fazileti hakkında uydurulmuş bazı haberler de mevcuttur”¹²⁰¹ demekle birlikte, uydurma hadisler konusunda Muâviye'nin de payı olduğunu şöyle anlatmaktadır:

Şeyhimiz Ebû Cafer el-İskâfî¹²⁰² zikretmiştir- *ki muvâlât-ı Ali konusunda mütehakkik ve onun tafdüli (sahâbenin en faziletlisi olduğu) konusunda mübalağada bulunanlardandı. Her ne kadar tafdil ashâbımızdan Bağdatlı olanlar arasında genel ve şâyi' bir söz idiyse de Ebû Cafer bunu en çok hararetle telaffuz eden ve samimi olarak*

¹¹⁹⁹ Kandemir Yaşar, *Mevzu Hadisler*, 34

¹²⁰⁰ İbn Ebi'l-Hadîd “*Mehdi*” konusunda geçtiği üzere kendisinin imâmîyye'nin mehdi inancına katılmadığını söylemektedir (Bkz. XIX, 105). Onun Şîiliği belki sadece Hız. Ali'yi tafdil ile sınırlıdır. O bu görüşün Bağdat Mutezilesi arasında yaygın genel görüş olduğunu da söylemektedir. Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, IV, 63

¹²⁰¹ Kandemir Yaşar, *Mevzu Hadisler*, 34

¹²⁰² Mutezili kelâmcısı ve imamlarındandır. Mutezile'den İskâfiyye fırkası ona nispet edilir. Bağdatlı olup aslen Semerkantlıdır. İbnu'n-Nedîm onun hakkında şöyle demiştir: “İlimde, zekâda, siyanette, ğayret (himmət) ettiği şeye ulaşma ve nezahette takdire şayan bir durumu vardı. Kimsenin ulaşamadığı bir yaşa ulaşmıştı. Mu'tasım kendisine saygı duyardı. Kerâbîsi ve daha başkalarıyla münazaralarının olduğu ve 240 yılında öldüğü söylenmiştir. Oğlu Cafer belîğ bir kâtip idi.” Bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 221 (no: 773)

inanandı- Muâviye, Hz. Ali hakkında çirkin, ta'neden ve ondan teberriyi gerektiren bazı haberlerin önüne sahabe ve tabiinden bazılarının adını koydu. Böyle yapanların rağbet edeceği menfaatlar sağladı. Onlar da onu memnun edecek şeyler uydurdular. Onlardan bazıları şunlardır; Ebû Hureyre, Amr b. el-Âs, Muğîre b. Şu'be, tabiinden Urve b. ez-Zübeyr.¹²⁰³ İbn Ebi'l-Hadîd devamla Zühri ve Urve'nin Hz. Âişe'den iki asılsız haber naklettiklerini söylemektedir.¹²⁰⁴

Birçok bilgiyi İbn Ebi'l-Hadîd'den aktaran el-Hatîb de Hz. Ali'nin kendisinden sonra gelecek olan ve çok yemek yiyen bir adamı haber verdiği ve Şîî müellifler tarafından gaybden haber verilen bir bilgi olarak değerlendirilen 57. hutbenin izahı sadedinde şunları söylemektedir: “Nasr b. Muzâhim (el-Minkarî) (212/828)¹²⁰⁵ “*Sıffîn*” isimli kitabında, İbn Adî, Ukaylî, el-Hatîb ve Münâvî, Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullâh b. Mes'ûd'dan merfuan şu hadisi rivayet etmiştir: “*Muâviye'yi benim minberimde görürseniz öldürün.*” Başka rivayetlerde, “*minberimde hitap ederken görürseniz...*”, “*hutbe okurken görürseniz boynunu vurun*” şeklindedir. Ebû Saîd'in lafzında; “*yapmadık, felah da bulmadık*” ifadesi vardır. Hasan (Basrî) de şöyle demiştir: “*onu yapmadılar, iflah da olmadılar.*”¹²⁰⁶ el-Hatîb bu rivayetlerine kaynak olarak; *Kitabu's-Sıffîn*, 243-248; *Târihu't-Taberî*, XI, 337; *Târîhu'l-Hatîb*, XII, 181; *İbn Ebi'l-Hadîd*, I, 348; *Kenzu'd-Dekâik*, 19; *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 428¹²⁰⁷; el-Gadîr, I, 146 gibi kitapların

¹²⁰³ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IV, 63

¹²⁰⁴ “Abdurrezzak, Ma'mer'den rivayet etmiştir: “Zühri'de Hz. Âişe'den iki hadis vardı, bir gün onlardan sordum dedi ki: O ikisini de hadislerini de ne yapacaksınız! Onları en iyi Allâh bilir. Ben onların ikisini de Haşimoğulları hakkında (olumsuz düşünmekle) itham etmekteyim.” Bu iki hadis şunlardır: Bana Hz. Âişe tahdis etti: Rasûlullâh'ın yanındaydım birden Abbas ve Ali çıkageldi. Rasûlullâh buyurdu ki, “Ey Âişe! Bu ikisi benim milletim (veya dinim) den başka bir hal üzere öleceklerdir.” Urve, Hz. Âişe'nin kendisine şöyle söylediğini iddia etmektedir: “Rasûlullâh'ın yanındaydım, Abbas ve Ali çıkageldiler. Rasûlullâh buyurdu ki; “Ey Âişe! Seni cehennemlik iki adama bakmak sevindirirse şu görünen iki kişiye bak.” Baktım ki onlar Abbas ve Ali b. Ebî Tâlib'tir. Bkz. *İbn Ebi'l-Hadîd*, IV, 64; “Amr b. el-Âs'ın (uydurduğuna) gelince, Buhari ve Müslim'in tahrir ettiği şu hadistir: “*Ali b. Ebî Tâlib benim velim değildir. Benim velim (dostlarım) Allâh ve sâlih mü'minlerdir.*” *İbn Ebi'l-Hadîd* devamla Ebû Hureyre'nin uydurduğuna misal olarak Hz. Ali'nin, Ebû Cehil'in kızıyla evlenmek istemesi ve Rasûlullâh'ın bunu kabul etmeyip; “*Allâh'ın dostu ile onun düşmanı olan Ebû Cehil'in kızı bir arada tutulamaz...*” (dediğine dair) hadis Kerâbîsî'nin rivayetiyle meşhurdur. *İbn Ebi'l-Hadîd* şöyle devam etmektedir; “Ben de derim ki, bu hadisi *Buhari* ve *Müslim*, Musavver b. Mahrece ez-Zühri yoluyla tahrir etmiştir. Murtazâ bunu “*Tenzîhu'l-Enbiya ve'l-Eimme*” de zikretmiş (s. 64) ve bunun Hüseyin el-Kerâbîsî'nin rivayeti olduğunu, onun ehl-i beytten inhiraf, düşmanlık ve Hz. Ali'nin imametinin nasla olduğunu kabul etmemek konusunda meşhur olduğunu, rivayetinin kabul olunamayacağını söylemiştir. *İbn Ebi'l-Hadîd*, IV, 65. Enes b. Mâlik, Hz. Ali'nin; “*Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır*” hadisini duyduğunu söylemesini isteyince o hatırlamadığını söylemiştir. Bunun üzerine iki gözü arasında bir beyazlık (ala hastalığı) belirmiştir. Aynı hadisi Zeyd b. el-Erkam gizleyince Hz. Ali'nin duasıyla onun da gözleri kör olmuştur.” Bkz. *İbn Ebi'l-Hadîd*, IV, 74.

¹²⁰⁵ Bu zat Şîî bir müelliftir. Bkz. Demircan, Adnan, Ali-Muaviye Kavgası, 10, Beyan Yay., İstanbul 2010

¹²⁰⁶ el-Hatîb, A.g.e, II, 31

¹²⁰⁷ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 368-369. İbn Hacer 747 numarayla hakkında bilgi verdiği râvî Hakem b. Zahîr el-Fezârî hakkında söylenen “*zayıf, metruk, yalancı, hadis uyduran*” ve daha başka

yanı sıra Suyûtî'nin, *el-Leâliu'l-Masnûa*, I, 424-425'sını da zikretmektedir.¹²⁰⁸ Bütün bunlar yetmezmiş gibi sözlerine şu şekilde devam etmektedir: “Daha sonra bu nebevî söz bazı eller tarafından değiştirilmiş ve “ فاقتلوه ”, “ فاقبلوه ” olmuştur. Yani hadis “ *Muâviye'yi benim minberimde hutbe irad ederken görürseniz kabul ediniz, çünkü o emin ve me'mun bir kimsedir*” şekline dönüşmüştür. Bu hadisin bu şekilde tahrif edildiğini bilmeyen kişi bu nebevi hadisi şu şekilde açıklamıştır; Bu Muâviye b. Ebî Sufyân değil, münafıkların başı olan Muâviye b. Tâbût'tur ki, Peygamber'in minberine bevledip abdest bozmaya yemin etmişti...¹²⁰⁹ Oysa bu bilgiler Suyûtî tarafından *el-Leâliu'l-Masnûa*'da işlenmekte ve rivayetlerin birçoğunun uydurma olduğuna işaret edilmektedir.¹²¹⁰ Uydurma hadisler konusunda tez hazırlayan hocalarımızdan Yaşar Kandemir bu tür rivayetler hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Hz. Muâviye'yi bir idareci olarak karşılarında gören Şiîler, uyduracaklarının ahvale uygun olmasına da dikkat etmişlerdir. Bir uydurmaya göre Hz. Peygamber, onun devlet işlerini ele alacağını, bu makamda kısa bir süre kalmakla beraber, büyük zulümler yapacağını¹²¹¹ yüzüne karşı söylemiştir. Hz. Peygamber'in bu mucizesi zuhur ettiğine göre, buna bağlı olarak daha tahkirâmiz bir hadis icad etmek gerekirdi. Nitekim –iddiaya göre- Hz. Peygamber, “*Muâviye'yi benim minberimde konuşurken görürseniz, derhal öldürünüz*”¹²¹² demiştir.”¹²¹³

İbn Ebi'l-Hadîd Muâviye'nin hutbede Hz. Ali'yi lanetlediğini ve şöyle dediğini yazmaktadır: “Şeyhimiz Ebû Osmân el-Câhız şunu söylemiştir: Muâviye Cuma hutbesinin sonunda şöyle diyordu: “*Allâh'ım! Ebû Turab senin dininden döndü ve senin yolundan alıkoydu.*”¹²¹⁴ *Ona en şiddetli bir şekilde lanet et ve en acıklı azabı tattır.*”

---

eleştirileri naklederken Muâviye hakkındaki bu rivayeti onun uydurduklarına bir misal olarak zikretmektedir. Ancak el-Hatîb Şiilik taassubuyla hareket etmekte ve ilim adamlığıyla bağdaşmayan bir şekilde bunu hadisin kaynağı olarak verebilmektedir.

¹²⁰⁸ el-Hatîb, A.g.e, II, 32

¹²⁰⁹ el-Hatîb, A.g.e, II, 32. Bkz. el-Emînî, *el-Ğadîr*, X, 142

¹²¹⁰ Bkz. Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnûa*, I, 424-425. Verilen sayfada Şiî müelliflerin kitaplarında sanki sahih bir hadismiş gibi verdikleri “*Şayet Muâviye'yi benim minberimde hutbe okurken görürseniz onu öldürün*” rivayetinin uydurma olduğuna işaret edilmektedir. Bu sayfaların öncesi ve sonrasında Muâviye hakkında daha başka rivayetlere de yer verilmektedir.

¹²¹¹ Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler*, 36

¹²¹² Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler*, 36 (Zehebi, A.g.e, c. I, s. 268; Suyuti, A.g.e, c. I, s. 424, 425; İbn Arrâk, A.g.e, c. II, s. 8. Hz. Muâviye taraftarları bu uydurma hadisin “*faktiluhu-onu derhal öldürünüz*” kelimesindeki ta'nın noktalarını değiştirmek suretiyle, “*fakbiluhu-hemen onu kabullenip itaat edin*” yapmışlar ve kendi lehlerinde kullanmışlardır. Bkz. Suyûtî, A.g.e, c. I, 426. Yaşar Kandemir'in dipnotu)

¹²¹³ Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler*, 37

¹²¹⁴ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IV, 56

Bunu âfâka (memleketlere) yazdı ve bu sözler minberden söyleniyordu. Bu durum Ömer b. Abdilaziz zamanına kadar devam etti.”¹²¹⁵

Ebû Osmân aynı şekilde şunu da rivayet etti; “*Ümeyyeoğulları’ndan bir topluluk Muâviye’ye dedi ki: “Ey Mü’minlerin Emiri! Artık emeline nail oldun, bu adamı lanetlemekten vaz geçsen. Dedi ki, hayır vallâhi tâ ki küçükler bununla büyüyünceye, büyükler bununla ihtiyarlayıncaya kadar ve onun faziletini anlatan kimse kalmayıncaya kadar (böyle devam edecek).*”¹²¹⁶

Bu rivayetlerde şayet bir yalan yoksa bile bir abartı ve inhiraf olduğu muhakkaktır. Çünkü Muâviye neden ve nasıl Hz. Ali’yi dinden dönmek ve hak yoldan alıkoymakla suçlasın ki? Hz. Ali’nin ölümü üzerine Muâviye’nin üzüntüsünü belirttiği ve onun ölümüyle ilimden nelerin kaybolduğunu dile getirdiği rivayet edilmektedir.¹²¹⁷ Bu durumda o nasıl olur da ölene kadar Hz. Ali’ye lanet okur ve bunu yapmalarını tüm Müslümanlara emredebilir? Hz. Ali’ye ve nesline lanet okuma işi Muâviye’den sonra şuyû bulan bir uygulama da olabilir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki iktidar değişikliklerinde bir önceki lider genellikle karalanır. Bu sadece onun kötülüğü sebebiyle değil, yeni lidere meşruiyet kazandırmak amacıyla da yapılır. Her ne kadar Hulefa-i Raşidin dönemi böyle değilse de bunun onların faziletinden ve İslam’a olan bağlılıklarından kaynaklandığını unutmamak gerekir. Buna ilaveten şunu da belirtmek isteriz ki şayet Muâviye tarafından Hz. Ali’yi hutbelerde karalamak veya lanetlemek gibi bir davranış icad edilmişse bu kesinlikle İslam inancıyla bağdaşmaz, asla tasvib edilemez ve hoş görülemez.

Şîa’nın bazı sahabîler hakkında aşırı görüşleri, bazı âlimlerin onlara cevap sadedinde eserler yazmasına sebep olmuştur. Bu konuda eser yazan meşhur âlimlerden birisi de İbn Teymiyye’dir. Ancak İbn Teymiyye’nin Şîa’nın ifrat derecesindeki olumsuz bakış açısına cevabı zaman zaman tefrit derecesinde bir savunma şeklinde olmaktadır. İbn Teymiyye, “*Ümmetinden her zaman için Allâh’ın emrini ayakta*

¹²¹⁵ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, IV, 57

¹²¹⁶ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, IV, 57. İbn Ebi’l-Hadîd devamla Velid b. Abdilmelik’in de onu lanetlediğini nakleder ve onun Kûfe valisi Muğire b. Şu’be ile ilgili şöyle bir hadise nakleder: Muğire b. Şu’be Ali’yi lanetlemeyi emretti. Hucfr b. Adî’nin bunu kabul etmemesi üzerine onu tehdit etti. Bunun üzerine o da ayağa kalkarak şöyle dedi: “*Ey insanlar! Emiriniz bana Ali’yi lanetlememi emretti, ona (Muğire’ye) lanet ediniz.*” Bunun üzerine Kûfe halkı şöyle dedi: Allâh ona (Muğire’ye) lanet etsin.” Hucr burada (kelime oyunu yaparak) “*onu*” zamiriyle Muğire’yi kastetmiş (ve ona niyetle lanet edin) demişti. Bkz. İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, IV, 58

¹²¹⁷ Bkz; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, c. 42, 583; Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebi Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 545

tutacak bir grup bulunacaktır. Kıyamet kopuncaya kadar da ona muhalefet edenin ve onların yardımına koşmayanın bu gruba bir zararı olmayacaktır”¹²¹⁸ hadisini vermekte, bu grubun Şam’da olacağına dair söylenenleri nakletmektedir. İbn Teymiyye yine “*Allâh’ın emri gelip kıyamet kopuncaya kadar ümmetinden bir grup hak üzere olacaktır*”¹²¹⁹ hadisini vermekte ve bu hadislerle göre Şam halkının üstünlüğüne iki yönden delil bulunduğunu ileri sürenlerin görüşlerini aktarmakta; “*Garb ehli daima galip gelecekler*” hadisi hakkında İmâm Ahmed’in “*Garb ehlinden maksat Şam ehlidir*” dediğini aktarmaktadır. İbn Teymiyye Şam ehlinin faziletini anlatmak için şunları da söylemektedir:

“Hz. Ömer hilafeti döneminde Şam ehlini Irak ehline üstün tutardı. Hatta birkaç defa Şam’a gittiği halde, Irak’a gitmemiş, gitmesi istendiğinde de gitmem demiştir”¹²²⁰ “Ebû Bekir’in Şam fethine verdiği önem, Irak fethine verdiği önemden fazlaydı. Hatta “Şam’ın köylerinden bir köy, Irak’ın şehirlerinden birini fethetmekten bana daha sevimlidir” demiştir.”¹²²¹ “Şark halkının onlara üstünlüğü sadece Ali’nin aralarında olmasıydı. Bu ise geçici bir durumdu. Bu nedenledir ki, Ali vefat edip aralarından çekildikten sonra onlardan çok fitne, münafıklık, irtidat ve bid’at durumları ortaya çıkmıştır. Bu dahi, Garblıların onlardan üstün olduğunu gösteren bir delildir. Rasûlullâh, Allâh’ın emrini kıyamete kadar ayakta tutma hususunda Şam halkını diğerlerinden ayırmış ve kıyamete kadar galip grubun aralarında olduğunu haber vermiştir. Şam’ın dışında herhangi bir İslam beldesi için bu durum söz konusu değildir.¹²²² Mesela, İmanın doğuş yeri olan Hicaz böyle değildir. Son zamanlarda bu bölgede ilim de, iman da, muzafferiyet de, cihâd da eksilmiştir. Yemen, Irak ve Maşrık yine aynı durumdadır. Şam ise böyle değildir, onda ilim de iman da vardır.”¹²²³

Yukarıda iktibas ettiğimiz bu alıntılar kanaatimce İbn Teymiyye’nin tefrit derecesinde Muâviye savunmasına yeterli misal teşkil etmektedir. İbn Teymiyye şayet günümüz Şam’ında yaşasaydı her halde bu sözlerinde bazı düzeltmeler yapardı. Her ne kadar Hz. Ali ile olan mücadelesinde Muâviye haklıydı, ortaya çıkan savaş, fitne ve ölümlerde hiçbir suçu yoktu denemezse de, onun hiçbir fazileti yoktur, İslâma’a ve

¹²¹⁸ İbn Teymiyye, *Ashâb-ı Kirâm*, Trc. İsa Canbolat, Takva Yayınları, s. 92, İstanbul 2011; Buhari, *Menâkıb*, 28 (IV, 207 no: 3641); Müslim, *İmâre*, 53 (III, 1524 no: 170) Buhârî’nin metni şöyledir: لَا يَزَالُ مِنْ أُمَّتِي أُمَّةٌ قَانِمَةٌ بِأَمْرِ اللَّهِ، لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَذَلَهُمْ، وَلَا مَنْ خَالَفَهُمْ، حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ عَلَى ذَلِكَ

¹²¹⁹ Buhari, *Menâkıb*, 28 (IV, 207 no: 3640); Müslim, *İmâre*, 53 (III, 1524)

¹²²⁰ İbn Teymiyye, *Ashâb-ı Kirâm*, 95

¹²²¹ İbn Teymiyye, *Ashâb-ı Kirâm*, 96

¹²²² İbn Teymiyye, *Ashâb-ı Kirâm*, 96

¹²²³ İbn Teymiyye, *Ashâb-ı Kirâm*, 97

Müslümanlara hiçbir hizmeti olmadı da denemez. Şa'bî (104/722) şöyle demektedir: İmâm Ali Efendimiz Siffin dönüşünde şöyle buyurdu: “*Ey insanlar! Muâviye'nin emirliğini çirkin görmeyin. Onu kaybettiğinizde eşekhiyarının koparıldığı gibi başların boyunlarından koparıldığını göreceksiniz.*” Belâzûrî'nin rivayetinde ise “*Muâviye'nin ölümünü temenni etmeyin!*” ibaresi geçmektedir.¹²²⁴ Muâviye izlediği siyaset sayesinde yirmi yıl vali yirmi yıl da halife olarak iktidarını sürdürmeyi başarmıştır. Bu onun insanları elde etme stratejisini iyi yürüttüğünü göstermektedir. Muâviye muhaliflerine anlayacakları dilden konuşarak yaklaşmaya çalışırdı. Nadir yetişen bir diplomat, çevresini iyi tanıyan ve ileriye gören bir idareci olarak hilim ve teenniye ilke edinmişti; mecbur kalmadıkça kuvvete başvurmazdı. Düşmanlarının en ağır hakaretleri karşısında dahi kendini tutar ve soğukkanlılığını korurdu. İhsanlarının fazlalığı dolayısıyla hayrete düşenlere bir savaşın bundan çok daha fazlasına malolacağını, paranın iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın iş gördüğü yerde kırbaça, kırbacın iş gördüğü yerde kılıca ihtiyaç duymadığını söylerdi. Ancak valilerinin sert davranışlarına göz yummayı tercih ederdi. Devleti Bizans müesseselerinden faydalanarak kurmaya çalışan Muâviye zamanında Hâciblik, Dîvânu'r-resâil, Dîvânu'l-hâtem ve Dîvânu'l-Berîd oluşturuldu. Muaviye Hz. Peygamber'den 163 hadis rivayet etmişti, bunların dördü Buhârî ve Müslim'de, beşi yalnız Buhârî'de, dördü de sadece Müslim'de yer almıştır.¹²²⁵ Ayrıca İstanbul üzerine bir ordu göndermiş ve Kıbrıs Adası'nı da fethetmiştir.

Muâviye her ne kadar Hz. Ali ile savaşmış ise de bu onun Hz. Ali'nin dininde şüphe ettiği ve onu asla takdir etmediği anlamına gelmemektedir. Onun Hz. Ali'ye zâhiren temel itirazı; Hz. Osmân'ın katillerinin teslim edilmesi ve cezalandırılması noktasındadır. Ayrıca kendisini Hz. Ali'den daha üstün olarak da görmemektedir. Farklı yollardan yapılan rivayetlerde Muâviye, Hz. Ali'nin ölüm haberi ulaştığında üzüntüsünü belirtmiştir.¹²²⁶ Karısı Fâhite bnt. Kuraza ile beraber iken Muâviye'ye Hz. Ali'nin öldüğü haberi iletilir. Bunun üzerine: “Biz, Allâh'a aitiz ve ona döneceğiz. (İnsanlar) ilim, hilim, fazilet, fıkıh ile hayırdan neler kaybetti!” dedi. Bu söz karşısında şaşırان karısı: “Dün sövdüğün adam için bu gün istircada bulunuyorsun (bir başka rivayette: bu gün ağlıyorsun) ha!” dedi.

¹²²⁴ Belâzûrî, Ensâbu'l-Eşraf, VI, 40. Bkz. Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 544

¹²²⁵ Aycan, İrfan, “*Muâviye b. Ebû Sufyân*” *DİA*, XXX, 334, İstanbul 2005

¹²²⁶ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 544

Muâviye: “Yazıklar olsun sana! İlim, fazilet ve iyiliklerden (*onun önceliklerinden-min sevâbikihi*) nelerin kaybolup gittiğini sen anlayamazsın” diye karşılık verdi.¹²²⁷

Bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere aslında sahabe arasındaki ihtilaflar bile ayrı din anlayışından değil konuşarak anlaşamamaktan kaynaklanmaktadır. Şayet sahabe hakkındaki bu gibi olumsuz kanaatler giderilebilir ve Hz. Ali'nin hilafetinin nas ile tayin olup-olunmadığı konusunda Müslümanlar arasında bir ortak görüş benimsenebilirse Ehl-i Sünnet-Şia ihtilâfı bile kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Muâviye hakkında bu malumatlardan sonra *Nehcü'l-Belâğa*'da onun hakkında neler söylendiği ve Muâviye düşmanlığının nasıl işlendiği konusuna geçebiliriz:

Nehcü'l-Belâğa müellifi Şerif Radî eserinde Muâviye hakkında ifrat derecesindeki Şiî inanişaya uygun metinler seçmekte ve Muâviye'yi tamamen kötü ve münafık tiniyetli bir kimse olarak göstermektedir. Oysa Hz. Ali'nin sözleri arasından Muâviye hakkında olumlu şeyler söyleyen iktibaslar da yapmak suretiyle daha yapıcı bir yol takip etmesi de mümkün olabilirdi. Ancak o bu yolu takip etmediği gibi Muâviye hakkında nefret duygularını körükleyecek ve ayrılıkları derinleştirecek iktibaslar yapmak suretiyle hayırlı olmayan bir hedefe hizmet etmiştir.

Hz. Ali ile Muâviye arasındaki görüşmeler ya mektuplar aracılığıyla veya elçiler vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu mektuplar hususi bir araştırma konusu olacak durumdadırlar. *Nehcü'l-Belâğa*'da ki toplam 79 mektubun 16 tanesinin Muâviye'ye yazıldığı¹²²⁸ göz önünde bulundurulursa Şerif Radî'nin bu konuya ne kadar önem verdiği daha net anlaşılabilir. Bu mektupların sıhhati konusunda Ebû Bekir İbnu'l-Arabî (543/1148) şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

¹²²⁷ İbn Asâkir, Târihu Dımaşk, c. 42, 583; Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebi Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 545

¹²²⁸ Bu mektuplar: 6, 7, 9, 10, 17, 28, 30, 32, 37, 48, 49, 55, 64, 65, 73, 75. mektuplar. Bu mektupların yaklaşık kırk kadarı da çeşitli vesilelerle kendi adamlarına, valilerine, kumandanlarına gönderilen mektuplardan oluşmaktadır. 49. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 384) için Radî “başkasına gönderdiği bir mektup” diyorsa da İbn Ebi'l-Hadîd bu mektubun da Muâviye'ye gönderildiğini ifade etmektedir. Ancak o, Nasr b. Muzâhim'den naklen onun bu mektubu Amr b. el-Âs'a gönderdiğini ve bu mektupta Radî'nin zikretmediği kısımlar olduğunu da kaydetmektedir. Amr'ın yazdığı cevap üzerine de Hz. Ali ona *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen 39. Mektubu göndermiştir ki içinde ağır eleştiriler bulunmaktadır. Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, XVII, 14-15. Radî de bu 39. mektubun Amr b. el-Âs'a gönderildiğini söylemektedir. Nasr b. Muzâhim'in Şiî kökenli bir müelliftir. Bkz. Demircan, Adnan, Ali-Muaviye Kavgası, 10

“(Hz. Ali ile Muâviye arasındaki ihtilâf ve görüşmelerden bahisle) Konunun tafsilatı ile ilgili olarak bazı sözler zikretmişler de, bütün bu rivayetlerin gelip dayandığı nokta; tamamı asılsız ve düzmece mektuplar ile bir kısım insanların sözlerinin iktibas edilmesiyle oluşturulmuş uyduruk sözler, inşa olunan şiirler ve selefin siretinden hariçte kalan darb-ı meseller vb. şeylerdir.”¹²²⁹

Bu mektuplar belki ilk zamanlarda daha diplomatik ve hassas bir dil içermekteydi ancak sonraları daha sert ve suçlayıcı bir üslup kazanmıştır. Hz. Ali'nin yazdığı bazı mektuplarda söze başlama üslubu bunu hissettirmektedir:

“Senden bana sapıklığınla yazdığın ve kötü görüşünle gönderdiğin, yamalı bir nasihatın ve süslenmiş bir mektubun ulaştı. *Kendisini doğru yola sevk edecek basireti, gerçeğe götürecektir kılavuzu olmayan birinin mektubu.* Heva ve hevesi onu çağırdı, o da uydu. Sapkınlık ona liderlik yaptı, o da ona tabi oldu. Yaygara çıkararak sayıkladı, tökezleyerek sapıtı.”¹²³⁰ “*Senden, kuvvetleri barışta zayıflayan, ilmin ya da hilmin dokumadığı hurafeler olan çeşitli sözleri ihtiva eden bir mektup geldi. Bu sözlerle, yürünmesi zor gevşek bir yere dalan ve karanlık bir yerde yolunu kaybeden biri gibi oldun. Hedefi ve işaretini uzak, Mısır akbabasının seviyesine yetişemediği ve Ayyûk yıldızına paralel olan bir mertebeye yükseldin.*”¹²³¹ “...Allâh'ın Muhammed'i (sav), dinini tebliğ etmek için seçtiği ve ona tabi olan ashabından destekleyenlerin kendisini desteklediğini anlattığın mektubun bana ulaştı. Allâh'ın bizi sinamasını ve Peygamberimizle bize olan nimetini haber vermeye başladığında, zaman bize senden acayip şeyler saklamıştır. Senin bu durumun; (hurması bol olan) Hecer'e hurma götürmeye kalkan veya kendisine ok atmayı öğreten hocasını ok atma yarışına davet eden kişinin durumu gibidir...”¹²³²

Hz. Ali Muâviye ve adamlarından bahsederken onları hak yoldan sapan, dünya karşılığında ahireti satan, cahil, yönetmeye layık olmayan ve hatta yönetilmeye muhtaç kimseler olarak tavsif etmektedir. Çünkü onlar ne Muhacir ne de Ensar zümresine dâhil değillerdir. Bu sebeple istişare ehli kimseler de değillerdir. Hz. Ali Muâviye'nin kendileri karşısında mağlup olmaması ve taraftar bulmasının onun zekâsından değil de insanları aldatması ve hakikatleri onlardan gizlemesinden kaynaklandığını söylemektedir. Hz. Ali'ye

¹²²⁹ Ebû Bekir İbnu'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım/Sahabeye Yapılan İftiralara Cevaplar*, Trc. Tahir Tural, s. 85, Rağbet yayınları, İstanbul, 2009

¹²³⁰ 7. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 210)

¹²³¹ 65. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 458-459)

¹²³² 28. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 265-266)

göre meşru liderin bazı vasıfları vardır ve bunlar Muâviye’de bulunmamaktadır. O, Muâviye’ye yazdığı bazı mektuplarda kendisinin hilafete daha layık olduğunu anlatmak için Muâviye’nin geçmişi ile kendi geçmişini kıyaslamaktadır. Yani *Nehcü’l-Belâğa*’da geçen metinlerde vurgulandığı üzere Hz. Ali’ye göre İslam’a girmedeki öncelik, ailesinin geçmişte İslam karşısındaki tutumu gibi durumlar da üstünlük sebebidir ve bu üstünlüğe sahip olan kişi Müslümanların başına geçmeye daha layıktır:

“Allâh’ım, ben ilk olarak (mabuda) yönelen, işitip icabet edenim. Rasûlullâh’tan (sav) başka benden önce namaz kılan olmadı. *Şüphesiz bilirsiniz, namuslar, kanlar, ganimetler ve Müslümanların önderliği üzerinde yetkili olacak kişinin, onların mallarında arzusu olan cimri olması doğru değildir. Cahil de olmamalıdır; aksi takdirde bilgisizliğiyle onları saptırır. Onları kabalılığıyla kesecek kaba kimse, toplulukları peş peşe ele geçirecek zâlim, hakları ortadan kaldıracak ve onları Allâh’ın belirlediği sınırların dışında tutacak, hüküm için rüşvet alan ve sünneti iptal edip ümmeti helak edecek kimse olması uygun değildir.*”¹²³³ “*İmâmlar, Allâh’ın mahlûkatı üzerinde O’nun hükmünü icra eden ve kullarını yöneten kimselerdir. Ancak onları tanıyanlar ve onların tanıdıkları Cennete girer; onları inkar eden ve onların inkar ettikleri Cehenneme girer.*”¹²³⁴ “Allâh'a andolsun ki, Muâviye, benden daha dahi değildir. O, hıyanet eder ve günah işler. Hıyaneti kötü görmeseydim insanların en dâhisi olurum. Her hıyanet günah, her günah ise küfürdür. Her hıyanet edenin kıyamet gününde kendisiyle tanınacağı bir bayrağı vardır. Vallâhi hileyle oyuna getirilemem, zorlu kuvvetle zayıf düşürülemem.”¹²³⁵

Ayrıca Hz. Ali’ye sözlerinde geçtiği üzere Muâviye layık olmadığı bir makamı istemektedir. Hz. Ali ona gönderdiği bir mektubunda şöyle demektedir: “*Şimdi senin gözlerini açıp görülen şeylerden faydalanma zamanın geldi. Batıl iddialara girişerek, halkı yalanlarla kandırarak, senin konumundan yüksek olanı kendin için sahiplenmekle, senden saklanmış olanı gasp etmekle, kulaklarının işittiği ve onunla göğsünün dolduğu haktan kaçarak, sana etinden ve kanından daha gerekli olanı inkâr etmekle senden öncekilerin yolunu tuttun.*”¹²³⁶

¹²³³ 129. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 294-295)

¹²³⁴ 150. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 343)

¹²³⁵ 198. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 85-86)

¹²³⁶ 65. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 457)

H. Ali hakemeyn konusunu ele aldığı ve Şamlıları kınadığı bir başka konuşmasında da onları şu şekilde tavsif etmektedir:

"Onlar (Muâviye ve taraftarları), kaba ve avamdan rezil kölelerdir. Her bölgeden toplandılar, her karışımından derlendiler, dinde anlayış öğretilmesi ve terbiye edilmesi, bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gereken, başına yönetici olunması ve kendi başlarında tasarrufta bulunmasına izin verilmemesi gereken kişilerdir. Onlar ne Muhacirlerden, ne Ensar'dan ve ne de iman yurduna yerleşenlerden değillerdir.¹²³⁷ Bilin ki, Muâviye bir grup azgına önderlik etti ve haberi onlardan gizledi. Öyle ki onlar boğazlanmalarını ölümün hedefi haline getirdiler."¹²³⁸

H. Ali Muâviye'yi itaate ve biate davet ederken şûra kararıyla hilafetinin meşruiyet kazandığını, dolayısıyla şûraya dâhil olmamak, şûrada alınan karara muhalefet etmek veya biatından dönmek gibi durumların hiç birisinin meşru seçimle tayin olunan halifeye isyanı haklı kılmayacağını söylemektedir. H. Ali Muâviye'ye yazdığı bir mektubunda önceki halifelerin de meşruiyetini kendisine benzer bir yolla elde ettiklerini şu satırlarla ifade etmektedir:

"Şüphesiz Ebû Bekir'e, Ömer'e, Osmân'a biat edenler, onlara biat ettikleri şekilde bana da biat ettiler. Orada bulunanların (başkasını) seçme hakkı olmadığı gibi, bulunmayanın da reddetme hakkı yoktur. Şûra, ancak Muhacirler'e ve Ensar'a aittir; onlar, toplanıp birisine uyar ve İmâm olarak nitelendirirse, bu Allâh'ın da hoşnut olduğu bir iştir. Kim, onların hükmüne razı olmayıp kınayarak veya bidate uyararak onların işlerini terk ederse, onu geri çevirirler. Kabul etmezse, mü'minlerin yoluna tabi olmadığı için onunla savaşsınlar ve döndüğü şeyin vebalini de Allâh, onun boynuna yükler."¹²³⁹

Hilafetinin meşruiyetini bu şekilde şûra ve Müslümanların icmâına dayandıran H. Ali, Muâviye'yi her durumda bilâ kaydu şart biat etmeye davet etmektedir. O, Muâviye'ye yazdığı bir başka mektubunda da şöyle demektedir:

¹²³⁷ 236. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 186)

¹²³⁸ 51. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 20). Habbetu'l-Uranî, İmam Ali'nin şu sözünü nakletmiştir: "Biz necipleriz (nücebâ), ileri gelenlerimiz peygamberlerin ileri gelenleri, ordumuz Allâh'ın ordusudur. İsyankâr gurubun (Muâviye'nin) ordusu ise şeytanın ordusudur. Bizimle düşmanınızın arasını eşit gören bizden değildir." Bkz. Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/H. Ali İlmihâli*, 768

¹²³⁹ 6. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 203)

“ ... Çünkü biat birdir, ikinci kez ele alınmaz. O hususta tercihler bir daha dikkate alınmaz. Onu kabul etmeyip kaçınan, saldırandır, tereddüt eden de münafıktır.¹²⁴⁰ "İçinde bulunduğun durumdan dolayı Allâh'tan kork. Allâh'ın senin üzerindeki hakkına bak. Hakkındaki bilgisizliğinin senin için özür kabul edilmeyeceği şeyleri tanımaya dön. Çünkü itaat için, -iyilerin ulaştığı ve aşâğılık insanların muhalefet ettiği- belirli alametleri, aydınlık yolları, apaçık deliller ve arzu edilen bir hedefi vardır; Kim ondan şaşarsa haktan sapar ve sapkınlıkla yolunu kaybeder. Allâh da onun nimetini elinden alır, ona azabını ulaştırır. Nefsine hâkim ol nefesine! Allâh sana gideceğin doğru yolunu açıklamıştır. İşlerinin bittiği yerde, bineğini hüsrân olan bir sona ve küfür yerine sürdüün. Çünkü senin nefsin seni bir kötülüğe sokmuş günaha düşürmüş tehlikeli yerlere getirmiş, izlenen yolları sana zorlaştırmıştır."¹²⁴¹ "Allâh'ın kulu, Mü'minlerin Emiri Ali'den Muâviye b. Ebî Sufyân'a: Kaçınılmaz olan ve engellenemeyen hadiseler meydana gelinceye kadar sizin hakkınızdaki mazeretimi ve sizden uzaklaştığımı biliyorsun. Hikâye uzun, kelimeler çoktur; geçen geçti, gelen geldi. O halde yanına gelene biat et ve adamlarından bir heyetle bana gel, vesselam."¹²⁴²

Hiz. Ali Cerir b. Abdillâh'ı, Muâviye ile konuşması için gönderdiği zaman ona (Cerir'e) gönderdiği mektupta şöyle demektedir:

"Mektubum sana ulaştıktan sonra, açık hükmünü sana bildirmesi ve bu konudaki görüşünü tam olarak açıklaması için Muâviye'yi zorla. Sonra ondan "ya vatanından sürüp çıkararak savaşı, ya da zillete düşüren barışı" seçmesini iste. Savaşı seçerse, kabul et, barışı seçerse biatini al. Vesselam."¹²⁴³

Hiz. Ali fitnelerin geleceğine işaret ettiği bir konuşmasında, fitne zamanında ilim ehli olan kimsenin adamlarını doğruya ileteneğine değinmekte ve Rasûlullâh'a olan akrabalığının yani Ehl-i Beyt'in üstün tutulması gerektiğine işaret etmektedir:

"Olgunluk yolunu terk ederek azgınlık yoluyla sağa sola yöneldiler. Beklenen ve gelecek olan şeyi istemede acele etmeyin, yarının getireceği şey konusunda yavaş davranmayın. Nice acele eden vardır ki, ona ulaştığında keşke ulaşmasaydım der. Bugün yarının gelmesine ne kadar da yakındır!

¹²⁴⁰ 7. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 210)

¹²⁴¹ 30. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 281)

¹²⁴² 75. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 476-477)

¹²⁴³ 8. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 214)

Ey insanlar! Bu, vaat edilenin gerçekleşeceği vakittir; bilmediğiniz şeylerin görülmesi yakındır. Haberiniz olsun ki, bizden kim ona ulaşırsa düğümleri çözebilmesi, köle azat edebilmesi, sapıklar topluluğunu dağıtması ve parçalanmışları bir araya getirmesi için o gün aydınlatıcı bir kandil ile yürüsün ve sâlihlerin tuttuğu yoldan gitsin. O, insanlar için gizlidir, bakışını izlese de iz süren izini göremez. Sonra bir grup bu fitneler içinde demircinin kılıcın demirini bilemesi gibi bilenecek. Öyle bir topluluk ki gözleri Kur'ân'la temizlenir; tefsirle anlayışları keskinleşir ve hikmet kâsesinden sabah akşam kendilerine içirilir."¹²⁴⁴

*"Bir topluluk fitneler sebebiyle mutlu oldu. Onlarla savaşmaktan kaçındılar. Arif olan mü'minler ise sabrettikleri için Allâh'a minnet etmiyorlar, nefislerini hak yolunda harcamayı büyük bir fedakârlık olarak görmüyorlardı. Kaderi yerine getiren, belanın süresinin sona ermesine muvafakat edince, basiretlerini kılıçlarının üzerinde taşıdılar, onlara nasihat edenin emriyle Rablerine itaat ettiler. Allâh, Rasulünü yanına alınca, bir topluluk topukları üzerinde geriye döndü, görüş ayrılıkları onları mahvetti. Dostlara güvendiler, akraba olmayanla ilişki kurdular, **sevmekle emroldukları sebebi terk ettiler**. Binayı inşa edildiği temelinden kaldırıp olması gereken yerden başka bir yere bina ettiler. Onlar, her türlü günahın madenleri (kaynağı) ve her şiddete girişenin kapılarıdır.*

*Şaşkınlık içinde, bir o yana bir bu yana hareket ettiler. Firavun'un tabilerinin yolundan giderek sarhoşluk içinde kendilerinden geçtiler. Kimisi dünyada ebedi kalacakmış gibi kendini dünyaya vermiş, kimisi de dinden uzaklaşıp ayrılmış..."*¹²⁴⁵

Hz. Ali, Muâviye'yi itaate davet ederken onun geçmişiyle kendi geçmişi kiyaslamakta ve kendisinin geçmişindeki üstünlük sebebiyle hilafete daha layık olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. Ali'ye göre Ehl-i Beyt'e mensup olmak da Müslümanlara lider olmada öncelik sebebidir:

"Müslümanlığımız duyulmuş olup cahiliye dönemindeki şerefimiz ise inkâr edilemez. Allâh'ın kitabı, bizden ayrılanı bizim için bir araya getirmektedir. (Bu

¹²⁴⁴ 148. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 335-336). İbn Ebi'l-Hadîd burada mehdiden bahsedildiğini söylemektedir. Bkz. IX, 128

¹²⁴⁵ 148. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 336-337). Bu hutbe iki ayrı konuşmanın birleştirilmesiyle meydana getirilmiş bir metindir. Birinci kısımda gelecek olan fitneler haber verilirken, ikinci kısımda bu fitnelere karşı Hz. Ali'ye muhalefet edenler olduğuna işaret eden ifadeler yer almaktadır. Bu durum Radî'nin zaman zaman yaptığı Şîî inancını destekleme ve muhalifleri hedef alma gayretinin bir örneğidir.

dediğim) Yüce Allâh'ın şu sözüdür: “Allâh'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine daha uygundur.”¹²⁴⁶ Yüce Allâh'ın şu sözü de buna delildir: “İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber ve (ona) iman edenlerdir. “Allâh mü'minlerin dostudur.”¹²⁴⁷ Biz, bir kere yakınlık sebebiyle, ikincisinde de (Allâh'a) itaatle daha öncelikliyiz. Sakîfe günü Muhacirler Ensar'a, Rasûlullâh'la delil getirerek onlar arasında gedik oluşturdular (yakınlıklarını öne sürüp, üstün geldiler). Eğer gedik onunlaysa (üstünlük yakınlıkla olursa), bu hak sizin için değil bizim içindir. Şayet üstünlük başka bir şeyle olacaksa o zaman Ensar kendi davalarında haklıdır...”¹²⁴⁸

Burada Hz. Ali'nin, Muâviye'ye karşı övünmesi ve geçmişinden misaller vermesi ifadelerden anlaşıldığı üzere onun yazdığı mektubunda kendi faziletinden bahsetmesi ve geçmişiyle övünmesi sebebiyledir.

Kal'acî'nin naklettiğine göre “Ebû Bekir b. Büreyd, Ebû Ubeyd'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: *Muâviye, Hz. Ali'ye şöyle bir mektup gönderdi: “Ey Hasan'ın babası! Benim birçok faziletlerim var. Benim babam cahiliyye döneminde liderdi. İslâmiyet döneminde de ben hükümdar oldum. Ben, Rasûlullâh'ın hısmı, mü'minlerin dayısı ve vahiy kâtibiyim.”*

Hz. Ali de Muâviye'ye şöyle bir cevabi mektup gönderdi: “*Ey ciğer yiyicinin oğlu! Sen faziletlerinle Ali'ye karşı övünüyor musun?*” Böyle dedikten sonra azatlısına şöyle hitap etti: “*Yaz bakalım ey çocuk! “Peygamber Muhammed, benim kardeşim ve kayınpederimdir, şehidlerin efendisi Hamza da amcamdır. Sabah akşam meleklerle birlikte uçan Cafer ise, amcamın oğludur. Muhammed'in kızı benim evimde ve benim zevcemdir. Onun canı benim canımla, onun kanı benim kanımla birbirine karışmıştır. Muhammed'in iki torunu, Fâtıma'dan doğmuş olup benim çocuklarımdır. Hanginiz benim kadar ondan nasib almışsınız? Küçücük bir çocuk olup ergenlik çağına erdiğim zaman sizden önce İslam'a girmiştım.”*

*Muâviye adamlarına dedi ki: “Bu mektubu saklayın, Şamlılar okumasınlar. Okudukları takdirde Ebû Tâlib'in oğlu Ali'nin tarafına yönelirler.”*¹²⁴⁹

¹²⁴⁶ Enfal Sûresi, 75

¹²⁴⁷ Âl-i İmrân Sûresi, 68

¹²⁴⁸ 28. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 269-270)

¹²⁴⁹ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 545

Hiz. Ali'nin mektuplarında Muâviye'ye karşı nesebiyle övünmesinin sebebinin, Muâviye'nin ona karşı övünmesi olduğunu gösteren diğer nakiller şöyledir:

“Şimdi de "Biz de Abdumenafoğulları'yız" sözüne gelince; biz de öyleyiz! Fakat Ümeyye, Haşim gibi; Harb (Ümeyye'nin oğlu) da Abdulmuttalip gibi; Ebû Süfyan da Ebû Tâlib gibi, muhacir, azat edilen (talik) gibi, nesebi sahih olan sonradan gelip yapışan gibi¹²⁵⁰, gerçeği gösteren geveze gibi, inanan da ifsad eden gibi değildir. Cehennem ateşine giden bir seleften sonra gelen halef ne kötü haleftir.

Bundan başka elimizde, onunla izzetli olanı zelil, zelil olanı da yücelttiğimiz nübüvvet fazileti var ki, Allâh, Arapları akın akın dinine girdirdiği ve bu ümmet, isteyerek veya istemeyerek teslim olunca, öncelik sahipleri öncelikleriyle başarılı olduklarında ve ilk Muhacirler faziletleriyle gittiğinde sizler dine ya rağbet ederek ya da korkuyla girenlerden oldunuz. O halde şeytana kendinden bir pay verme ve nefesine karşı bir yol yapma.”¹²⁵¹

“Ey Muâviye! Geçmişte bir hizmetin ve üstünlüğün olmadığı halde ne zamandan beri tebaanın lideri ve ümmetin işinin sahibi oldunuz? Önceki sıkıntıyı ısrarla sürdürmekten Allâh'a sığınırız. Seni, emelin verdiği gururla ısrarcı davranmak ve zahiri ile batını bir olmamak hususunda uyarıyorum.”¹²⁵²

“İslam'da en üstün kişilerin falan ve filan olduğunu zannediyorsun... Üstün olanla daha az üstün olan, yönetenle yönetilenden sana ne? ... Ey insan haddini bilmez misin? Gücünün eksikliğinin farkında değil misin? ... Sen, sapıklıkta çok ileri giden ve hedeften çok şaşırın birisin... Muhacirlerden ve Ensar'dan bir topluluk, Allâh yolunda şehit oldular. Her birinin fazileti vardır. Bizim şehidimiz (Hamza) şehit olduğunda, ona “şehidlerin efendisi” denildi... Bizden birisine (Cafer b. Ebi Talip) “Cennette uçan, iki kanatlı” dendi... Biz Rabbimizin işiyiz, insanlar ondan sonra bizim işimizdir.¹²⁵³ Sizi kendimizle karıştırmamız, bizi izzetimizin önceliğinden ve faziletimizin malum durumundan alıkoymaz. Denk olanlar gibi sizden evlendik ve kızlarımızı sizinle evlendirdik, oysa bize denk değildiniz. Bu nasıl olabilir ki? Peygamber bizden,

¹²⁵⁰ Bununla kendi soyunun sahihliğine ve Muâviye'nin soyunun sahih olmadığına değil, İslam'a girişi sahih bir şekilde olanla sonradan bazı zorlamalarla Müslüman olan arasındaki farka işaret ediyor. Bkz. Adnan Demircan, A.g.e, 271 dipnot.

¹²⁵¹ 17. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 233-234)

¹²⁵² 10. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 218-219)

¹²⁵³ Biz, Rabbimizin bize ihsanlarının esirleriyiz. İnsanlar da bizim iyiliklerimizin esirleridir. Bkz. Adnan Demircan, A.g.e, 280 dipnot

yalanlayan sizden; Allâh'ın aslanı bizden, hilflerin (ahdini bozanların) aslanı (Utbe b. Rabîa) sizden; Cennet ehlinin gençlerinin efendileri bizden, Cehennem'in çocukları sizden; âlemlerin kadınlarının hayırlısı bizden (Fâtıma), odun taşıyan (Ebû Leheb'in karısı Ümeyyeoğullarından Ümmü Cemîl) sizden... Daha zikredebileceğim pek çok şeyde sizden üstünüz."¹²⁵⁴

"Ben ve ashabım için senin yanında kılıçtan başka bir şey (çözüm yolu) olmadığını zikrettin. Ağlamaktan sonra güldürdün (bizleri bu şekilde ağlamanla kendine güldürdün). Abdulmuttalip oğullarının kılıçtan korkup, düşmandan çekindiklerini ne zaman görmüşsün?

"Hele biraz dur! Hamel savaşa yetişecek" (şiir)

İstediğin kişi yakında seni isteyecek; uzakta zannettiğin sana yaklaşacak. Sana doğru Muhacirlerden, Ensar'dan ve iyilikle onlara uyanlardan toplanmış kimselerden meydana gelen, tozları yayılan, ölüm elbiselerini giymiş, kalabalığı kuvvetli olan büyük bir orduyla tez elden üzerine geliyorum. Bu ordunun en çok sevdiği şey, Rablerine kavuşmalarıdır. Bedir ashabının evladı onlarla beraberdir, Haşim oğullarının kılıçları yanlarındadır. Kardeşine, dayına, dedene ve akrabalarına, soyuna karşı nasıl savaştıklarını da biliyorsun. "Onlar zâlimlerden uzak değildir"¹²⁵⁵.¹²⁵⁶

"Kavmimiz (Kureys), Peygamberimizi öldürmek ve kökümüzü yok etmek istedi. Bizi tedirgin etmeyi arzuladılar, bize birçok şeyler yaptılar. Bizi tatlı olandan engellediler, korku elbisesini giydirdiler, sarp bir dağa mecbur ettiler. Bizim için savaş ateşini tutuşturdular. Allâh, mülkünü (dinini) savunmamızı ve kutsalının arkasından atış yapmamızı (kutsalını korumamızı) istedi... Mü'minimiz, bununla ecir kazanmak istiyor; kâfirimiz ise soyunu savunuyordu. Kureys'ten İslam'ı kabul edenler, diğer kabilelerle yapmış oldukları anlaşmadan, ya da kendi aşiretinin himaye etmesinden dolayı, bizim karşılaştığımız zorluklardan ve öldürülme tehlikesinden güvende idiler.

Savaş kızışıp insanlar hücum edince Rasulullah (sav), ashabını Ehl-i Beyt'iyle korur; ashabını kılıçların ve mızrakların ısısından onlarla korurdu. Ubeyde İbn-i Haris (Rasûlullâh'ın amcası oğlu), Bedir'de; Hamza, Uhud'da; Cafer, Mute'de öldürüldü.

¹²⁵⁴ 28. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 268-269)

¹²⁵⁵ Hüd Süresi, 83

¹²⁵⁶ 28. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 271-272)

Birisi de¹²⁵⁷ (isteseydin ismini söyledim) onlar gibi şehit olmak istedi; fakat onun eceli ertelenmiş, onlarınki gelmişti. Şu zamana şaşıyorum! Benimle ayağını yarıştıramayacak (geçmiş bena denk olmayan) kişiyle bir görülür oldum. Onun benimki gibi, kimsenin benzerini ileri süremeyeceği bir geçmişi yoktur. Ancak bir iddiacı benim bilmediğim, Allâh'ın da bildiğini tahmin etmediğim (Allah katında bu iddianın doğru olarak kabul edildiğini tahmin etmediğim) şeyler iddia etmektedir. Her halükarda hamd Allâh'a mahsustur”¹²⁵⁸

Hz. Ali hilafetin arkadaşlık ve yakınlıkla olmayacağını da söylemektedir:

“Ne kadar garip! Hilafet, arkadaşlık ve yakınlıkla olur mu?”¹²⁵⁹

Bu sözü esas alırsak Muâviye'nin kendi akrabalarını hilafete liyakat için gerekçe gösterdiğinde Hz. Ali'nin ona karşı övünmemesi veya akrabalarını kendisine hilafet hakkı için bir gerekçe yapmaması gerekirdi.

Hz. Ali'nin mektuplarında dikkat çeken bir başka hususta itaatin reddedilmesi sonrasında Muâviye'yi suçlayan ve zemmeden ifadeler yer verilmesidir. Yani mektupların dili gittikçe sertleşmekte ve eleştirinin dozu artmaktadır. Bazı mektuplarda bu ifadeler şu şekilde dile getirilmektedir:

“İnsanlardan birçoğunu helak ettin, onları sapkınlığınla kandırdın, (karanlık) denizinin dalgasına attın. Karanlıklar onları kaplıyor, şüpheler onları birbirlerine çarpıyor. Hedeflerinden saptılar. Topuklarının üzerinde gerisin geriye döndüler. Arkalarına döndüler. Görüş sahiplerinden geri dönenler hariç, asaletlerine güvendiler. Onlar, seni tanıdıktan sonra senden ayrıldılar. Onları zorluğun üzerine sevk edince ve doğrudan saptırınca sana destek vermekten Allâh'a kaçtılar. Ey Muâviye! Kendin hakkında Allâh'tan sakın, yularını şeytandan kurtar. Dünya senden kopuk, ahiret ise sana yakındır. Vesselam”¹²⁶⁰ “Allâh'ı tenzih ederim (Fesuphanallâh!), gerçekleri kaybetmekle, Allâh'ı arzulayan ve kullarına delil olan vesikaları reddetmekle sonradan ortaya çıkarılan arzulara ve yorucu şaşkınlığa ne kadar da şiddetle uyuyorsun...”¹²⁶¹ Amelinin akabetini övülmüş yapanın sevineceği ve şeytanın kendisini yönlendirmesine imkân verip onunla çekişmeyen kişinin pişman olacağı bir günden sakın. Bizi Kur'ân'ın

¹²⁵⁷ Kendisini kastetmektedir. Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Nehcü'l-Belâğa Şerhi*, XIV, 50

¹²⁵⁸ 9. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 214-216)

¹²⁵⁹ 190. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 152)

¹²⁶⁰ 32. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 312-313)

¹²⁶¹ 37. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 332-333)

hükümüne davet ediyorsun; oysa sen onun ehli değilsin. Biz senin talebine değil, Kur'ân'a ve onun hükümüne icabet ediyoruz. Vesselam.¹²⁶² Eğer geçmişte meydana gelenden ibret alsaydın kalanı muhafaza ederdin. Vesselam.¹²⁶³

Buna karşılık Muâviye'nin mektuplarında da Hz. Ali'yi suçlayan hilafet konusunda itham eden ifadelere yer verilmektedir. Hz. Ali'nin ona yazdığı bir mektupta bu ithamlara şöyle cevap vermektedir:

"Benim bütün halifeleri kıskandığımı ve hepsine karşı haksızlık yaptığımı iddia ettin. Eğer böyle olmuşsa, suç sana karşı işlenmiş değil ki senden özür dilensin. (Bu bir eksikliktir... ayıbı senden uzak...¹²⁶⁴) Biat edinceye kadar, burnuna burunsalık takılan devenin yedildiği gibi yedildiğimi söylüyorsun. Allâh'a yemin ederim ki yermek isterken övdün, ayıpları ortaya koyarken kendi ayıplarını ortaya çıkardın. Bir Müslüman'ın mazlum olması; dininde şüpheye, yakınında kuşkuya düşmediği müddetçe onun için bir noksanlık değildir. Bu, senden başkasına tevcih ettiğim delilimdir. Sana, zikredilmesi icap eden kadarını söylüyorum.¹²⁶⁵

Hz. Ali'nin Muâviye'ye verilen cevaplardan onun biat etmek için bazı şartlar ileri sürdüğü ve Hz. Ali'nin de bunları reddettiği anlaşılmaktadır:

"Benden Şam'ı istemene gelince; dün seni men ettiğim şeyi bu gün sana verecek değilim. "Savaş, Arapları yedi bitirdi; ancak son nefesler (ihtiyarlar, çocuklar ve kadınlar) kaldı" diyorsun. Şunu bil ki kimi hak yemiştir (hak uğrunda ölen) cennete, kimi de batıl yemiştir cehenneme gidecektir. "Savaş ve adam bakımından eşit olmamıza gelince; (çok büyük bir şüphe içinde olmana rağmen) senin şüphe içinde oluşun, benim yakîn üzere oluşumdan fazla değildir. Şam ehlinin dünya hırsı da, Irak ehlinin ahirete düşkünlüğünden daha fazla değildir.¹²⁶⁶

Muâviye'nin biat etmek için öne sürdüğü şartlardan birisi de Hz. Osmân'ın katillerinin kendisine teslim edilmesidir. Ancak Hz. Ali bu şartı da reddetmekte ve her şeyden önce şartsız olarak biat etmesini şart koşmaktadır:

¹²⁶² 48. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 382)

¹²⁶³ 49. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 384)

¹²⁶⁴ Bu beyit Ebû Zueyb'e aittir. Beytin ilk mısrası şöyledir: "O kadını ayıpladılar ben onu seviyorum diye" Bkz. Abduh, A. g.e, III, 33 dipnot, Dâru'l-Mârif, Beyrût trs.

¹²⁶⁵ 28. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 269-270)

¹²⁶⁶ 17. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 233)

“Osmân'ın katillerini teslim etmemi istemene gelince; ben bu işi inceleyip, düşündüm. Onları sana veya bir başkasına vermem mümkün olmadığını gördüm. Ömrüme yemin olsun ki günahını ve ihtilâfını terk etmezsen yakında seni istediklerini bileceksin. Taleplerinden seni, ne karada, ne denizde, ne dağda, ne de ovada yükümlü tutuyorlar. Bu, bulduğunda seni üzecek bir talep, onunla karşılaşmanın seni mutlu etmeyeceği bir ziyaretçidir. Selam, ehil olanın üzerine olsun.”¹²⁶⁷

Osmân'ı katledenler hakkında çok konuştun. Evvela (bana biat hususunda) insanların girdikleri şeye gir. Sonra topluluğun aleyhine dava aç, seni ve onları Yüce Allâh'ın Kitabına götüreyim. Senin istediğin, süttten yeni kesilen çocuğu süt için kandırılmasıdır. Layık olana selam olsun.”¹²⁶⁸

Nehcü'l-Belâğa'ya göre Hz. Ali ile Muâviye arasında o kadar çok mektup gidip gelmektedir ki bu mektuplara cevap vermekten rahatsız olan Hz. Ali kendisini kınamakta ve şöyle demektedir:

“Cevabından ve yazdıklarını dinlemekten dolayı tereddüt içindeyim. Görüşümün zayıf olduğunu ve ferasetimin yanıldığını söylüyorsun. Rüyalarının yanıldığı ağır uykudaki kişi ya da –gelen şeyin kendi lehine mi, aleyhine mi olduğunu bilmeyen, içinde bulunduğu durum kendisine ağır gelen ayaktaki şaşkın gibi benden işler talep ediyorsun. Hayır, sen o adam değilsin...”¹²⁶⁹

Hz. Ali ile Muâviye arasında gelip giden mektuplar ilk başlarda biate davet ve bazı isteklerden oluşmaktaysa da daha sonraları mektuplar sertleşmekte, karşılıklı suçlama ve tehditlere dönüşmektedir. Bu suçlamaların en önemli ve ağır olanı şüphesiz ki Hz. Ali'nin, Hz. Osmân'ın katlinde parmağı olduğuna dair olan ithamdır. Hatta Hz. Ali'ye göre Muâviye bu iddiası ile taraftar toplamakta ve adamlarına yalan söyleyerek onları kandırmaktadır. Cemel Vakası da bu sebeple meydana gelmiş elim bir hadisedir. Hz. Ali bu ithamlara cevap vererek şöyle demektedir:

“Biz dünya için yaratılmadık ve dünya için çalışmakla da emrolunmadık. Biz, dünyaya imtihan edilmek için yerleştirildik. Allâh, beni seninle, seni de benimle imtihan ediyor. Her birimizi diğerine karşı hüccet kıldı. Sen, Kur'an'ı tevil ederek dünyayı istedin; benim elimle veya dilimle işlemediğim bir şeyden dolayı beni istedin. Sen ve

¹²⁶⁷ 9. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 216)

¹²⁶⁸ 64. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 453)

¹²⁶⁹ 73. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 473-474)

*Şam ehli bu iftirayı atarak, âlimleriniz cahilleri ve ayaktakileriniz oturanları aleyhime kışkırtmaya koyuldu. Kendin için Allâh'tan kork da gemini şeytandan uzaklaştır, yönünü ahirete çevir.*¹²⁷⁰

*“Sonra, Osmân'la aramızda geçen olayları zikrettin. Ona olan akrabalığından dolayı bu hususta cevap verilmeye hakkın var. Hangimiz ona daha fazla düşmanlık ettik ve ölümüne sebep olduk? Acaba ona yardımını saçtığı halde oturtup engellediği kişi mi? Kendisinden yardım istediği halde gevşek davranıp kaderi gelinceye kadar eceli ona saçan kim? Vallâhi hayır, "Allâh, içinizden (halkı savaştan) alıkoyanları ve yandaşına: "Bize katılın" diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir.”*¹²⁷¹

Bazı bidatler sebebiyle onu eleştirdiğim için mazeret ileri sürmeyeceğim. Eğer ona karşı kusurum ona doğru yolu göstermem ise, nice günahsızlar vardır ki günahla itham olunmuştur. Çok nasihat eden töhmet elde eder.

Gücümün yettiği kadar düzeltmekten başka bir şey istemedim. Muvaffakiyetim ancak Allâh'ın yardımı iledir. Ona güvendim ve ona döndüm.^{1272,1273}

*“Ey Muâviye, Ömrüme yemin olsun, eğer heva ve hevesine uymadan aklınla bakarsan, beni **Osmân'ın kanına** girenlerden en uzak olduğumu görür, ona karşı uzlet içinde olduğumu bilirsin. Ancak sen beni bu cinayete itham edip sana aşikâr olanı gizliyorsun. Vesselam.”*¹²⁷⁴

*“Osmân'a ve katillerine dair çok çekişmene gelince, Sen Osmân'a yardımı kendin için faydalı olduğu zaman yaptın, yardımın ona faydası varken onu yardımsız bıraktın.”*¹²⁷⁵

Hz. Ali Cemel Vakası hakkındaki suçlamalara da şu şekilde cevap vermektedir:

“(Ey Muâviye) Talha'yı ve Zübeyr'i öldürdüğümü, Âişe'yi kovduğumu ve iki şehrin (Basra ve Küfe) arasında konduğumu zikrettin. Bu sen yokken olan bir iştir.

¹²⁷⁰ 55. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 434-435)

¹²⁷¹ Ahzab Suresi, 18

¹²⁷² Hüd Süresi, 88

¹²⁷³ 28. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 270-271)

¹²⁷⁴ 6. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 203)

¹²⁷⁵ 37. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 333)

Meydana gelenler ne seni ilgilendirir, ne de o konuda sana mazeret bildirilmesi gerekir.”¹²⁷⁶

Mektuplarda geline son nokta ise artık biatın gerçekleşmeyeceği ve savaşın kaçınılmaz olduğudur. Muâviye yazdığı bazı mektuplarda savaş tehdidinde bulunmakta, Hz. Ali de ona şu şekilde cevap vermektedir:

“... Benden işler talep ediyorsun, bana satırlar gönderiyorsun. Hayır, *sen o adam değilsin, sadece sana benziyor. Allâh'a yemin olsun, eğer yaşamamı istemeseydim, benden sana, kemiklerini kırıp etlerini eritecek felaketler ulaştırırdım. Şeytanın, iyi işlere dönmene, söylenen nasihatleri dinlemene engel olduğunu bil. Layık olana Selam olsun.*”¹²⁷⁷

“*Muhacirlerle ve Ensarla birlikte beni ziyaret edeceğini söylüyorsun. Senin kardeşinin esir edildiği gün hicret kesilmiştir. Gelmen için acelen varsa rahatla. Benim sana doğru hareket etmem, Allâh'ın beni, senden intikam almak için göndermesine daha uygundur. Eğer bana doğru hareket edersen, Beni Esedli kardeşin dediği gibi olur: "Yaz rüzgârına yüzlerini çeviriyorlar" "Onları toz ve taş savuran fırtınalar vuruyor... Toz bulutu ve kayalar arasında." "Aynı yerde dedeni, dayını, kardeşini, öldürdüğüm (ısırttığım) kılıç yanımda duruyor. Vallâhi, sen hala benim bildiğim kalbi kilitli, akli eksik kişi olduğunu biliyorum... Kötü niyetin ve batılı temenni etmenin kendilerini Muhammed'i inkâra taşıdığı amca ve dayılarına benzemen yakındır. Bildiğin gibi düştükleri yerlere ölü olarak düştüler...*”¹²⁷⁸

“*Seni ondan bir kalkanın (kurtarıcının) kurtaramayacağı durduran (ölüm) durdurmak üzeredir. Bu işten uzak dur, hesabını hazırlığını yap.*”¹²⁷⁹ “*Biri dalalet olmadan iki dava ihtilâf etmez.*”¹²⁸⁰

Hz. Ali daha da ileri giderek Muâviye'yi mübarezeye çağırmakta ve ikisinden birisinin ölmesiyle meseleyi halletmeye ve başka Müslüman kanı dökmemeye davet etmektedir:

¹²⁷⁶ 64. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 451)

¹²⁷⁷ 73. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 474)

¹²⁷⁸ 64. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 451-453)

¹²⁷⁹ 10. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 218)

¹²⁸⁰ 183. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 147)

“Savaşa çağırıyorsun. Öyleyse halkı bir yana bırakıp tek başına karşıma çık. Böylece, iki tarafı da savaş meşakkatinden kurtar. Hangimizin basireti körelmiş, hangimizin kalbi kararmış belli olsun. Ben Ebû'l Hasan'ım; Bedir'de atanın (Utbe b. Rabia'nın), dayının (Velid b. Utbe'nin), kardeşinin (Hanzele'nin) başlarını yararak öldüren benim; işte o kılıç hala yanımda ve yine aynı yürekle düşmanımınla karşılaşırım. Ben ne dinimi değiştirdim, ne de yeni bir Peygamber uydurdum. Ben sizin isteyerek terk ettiğiniz, zorla ve istemeyerek girdiğiniz yol üzerindeyim.”¹²⁸¹

Hz. Ali burada her ne kadar mübarezeeye davet ediyorsa da bu ona göre mübarezeeye davet etmek doğru bir davranış biçimi değildir. Çünkü o oğlu Hasan'ı bundan men etmektedir:

“Mubarezeeye davet etme, ancak (başkası tarafından) davet edilersen icabet et. Mubarezeeye çağırın kişi isyankârdır (bâğîdir) ve isyankâr da (mesrû') yere vurulmuştur.”¹²⁸²

İbn Ebi'l-Hadîd bu sözün açıklamasında *“Hazeti Ali'nin mübarezeeye çağırıldığını hiç işitmedik”¹²⁸³ demektedir.* Bu iki söz arasında açık bir ihtilâf göze çarpmaktadır. Şayet mübarezeeye davet bâğîlik ve yerilen bir durumsa o halde neden Muâviye'yi buna davet etmektedir? Ama mübarezeeye daveti sadece savaş meydanında menediyor, mektup yoluyla bunu onu aşağılamak ve korkutmak için söylüyor denirse o zaman da akla şu gelir; şayet Muâviye bunu kabul etseydi Hz. Ali de kabul edecek miydi?

Hz. Ali'nin konuşmalarından anlaşılan bir başka sıkıntısı da adamlarının savaşa konusundaki isteksizlikleri ve başarısızlıklarıdır. O zaman zaman adamlarını teşvik etmekte ve hatta bazen de çok ağır sözlerle eleştirmektedir. Muâviye'nin adamları, Emiru'l-mü'minin'in adamlarını Siffin'de Fıratın su yolu üzerinde yenerek onları su almaktan alıkoydukları zaman yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

“Bunlar (Fırat'ı ele geçirip su almanıza engel olmakla) sizi savaş sofrasına davet ediyorlar. O halde siz ya boyun eğmeye ve yerinizden gerilemeye karar verirsiniz

¹²⁸¹ 10. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 219)

¹²⁸² 233. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 185). (İbn Ebi'l-Hadîd bu sözü açıklarken herhangi bir çelişki olduğuna değinmez ve onun özellikle Hendek harbinde meşhur savaşçı Amr b. Abdî'l-Vudd'ün karşısında kazandığı mübarezenin bütün ümmetin amellerinden daha faziletli olduğu, hatta bu sebeple onun Hz. Ebû Bekir'den üstün olduğu, onun bu amelinin Muhacir ve Ensar'ın bütün amellerinden daha hayırlı olduğu yönünde şeyhi Ebu'l-Huzeyl, Huzeyfe b. el-Yeman (r.a.) ve daha başka kimselerden bazı sözler aktarmaktadır. Bkz. XIX, 60

¹²⁸³ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XIX, 60

ya da kılıçları kanla sulayıp suya kanabilirsiniz... Bilin ki, Muâviye bir grup azgına önderlik etti ve haberi onlardan gizledi. Öyle ki onlar boğazlanmalarını ölümün hedefi haline getirdiler.”¹²⁸⁴ "Ey Müslümanlar topluluğu! Korkuyu hissedin ve huzura bürünün. Azı dişlerinizi sıkın, zira bu, kılıçları başlardan daha çok uzaklaştırır. Zırhınızı tamamlayın. Kılıçlarınızı sıyırmadan önce, kınlarındayken hareket ettirin. Gözlerinizin ucuyla şiddetle bakın. Sağa sola mızrak vurup saldırın. Adımlarınızı ileri atarak kılıçlarınızın keskin ucuyla vurun.”¹²⁸⁵ “Yaptığı her işten, uygun gördüğü her fiilden ve beni, -emrettiğimde itaat etmeyen ve çağırdığımda icabet etmeyen fırkayla-, sizinle imtihan etmesinden dolayı Allâh’a hamd ederim. Size mühlet verip, serbest bıraksam, boş lafa dalarsınız; savaşa soksam gevşeklik edersiniz. İnsanlar bir lider etrafında toplansa kınarsınız; zorluğa düşerseniz gerisin geriye çekilirsiniz. Sizden başkası babasız kalsın!”¹²⁸⁶ Kendinize yardım ve hakkınız olan için cihâd etmek yerine neyi bekliyorsunuz! Ölümü mü yoksa zillete düşmenizi mi? Vallâhi (ölüm) günüm gelip çatığında -ki elbette gelecektir- benimle sizin aranızı, ben sizin dostluğunuzu (sohbetinizi) kerih gördüğüm ve (etrafımda pek çok kişi olarak bulunmanıza rağmen) pek az yardımcım olduğu halde ayrılacağım...”¹²⁸⁷

“Muâviye, onlara yardım ya da atıyye vermeden, kaba ve avamdan olan (rezil) kimseleri çağırdığında ona uyuyorlar. Siz ise İslam’ın geride kalanları ve insanların bakiyesi olduğunuz halde sizi destek ya da bir kısım atıyye için çağırdığımda yanımdan ayrılmanız ve bana muhalefet etmeniz (ihtilâfa düşmeniz) şaşılacak bir şey değil mi? Emrimden (söz ve yaptıklarımın) sizin razı olduğunuz bir rıza ve sizi etrafında birleştirecek bir öfke çıkmıyor. Benim (bu sebeple) karşılaşmayı en çok istediğim şey ölüm (olmuş) tur! Size kitabı öğrettim, delilleri gösterdim, inkâr ettiğiniz şeyleri bellettim, yutamayıp attığınız şeyleri (yutmayı) size kolaylaştırdım (yani doğru olduğunu anlayamayıp terk ettiğiniz ve kerih gördüğünüz şeyleri anlamanızı ve kabul etmenizi sağladım). (bütün bunlar karsısında) kör olan kişi (bile) anlar, uyuyan kişi uyanırdı.”¹²⁸⁸

¹²⁸⁴ 51. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 20)

¹²⁸⁵ 64. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 51)

¹²⁸⁶ Fâris el-Hassûn bu ifade için şu açıklamayı yapmaktadır: Bilinen, babasız kalasicalar veya babasız kalasıca şeklinde söylemektir. Bu kişinin babasını kaybetmesi niyetiyle veya onun cehaletinden kinaye olarak söylenen bir sözdür. İmam burada bedduayı veya kinamayı başkalarına yapmak suretiyle adamlarına lütfkâr davranmaktadır. Bkz. *Nehcü'l-Belâğa*, Thk. Fâris el-Hassûn, s. 337

¹²⁸⁷ 178. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 437-438)

¹²⁸⁸ 178. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 438-439)

“Hz. Ali, Muâviye'nin adamlarının *Enbar*'ı yağmaladıklarını duyduğunda tek başına *Nuhayle*'ye kadar yürüyerek gitti. İnsanlar ona yetişince; "Ey Mü'minlerin Emiri, biz onlara karşı sana yeteriz” dediler. Bunun üzerine şöyle dedi:

"Allah'a yemin olsun ki, nefislerinize karşı bana yetmiyorsunuz; başkalarına karşı nasıl yeteceksiniz? Tebaa benden önce yöneticilerini şikayet ediyorlardı, ben ise bugün tebaanın zulmünden şikayet ediyorum. Sanki ben yönetilenim, onlarda yönetenlerdir ya da ben mahkum, onlar ise hâkim olanlardır!" Mü'minlerin Emiri –hitabeler arasında seçilen bir bölümünü zikrettiğimiz uzun bir konuşması sırasında- bu sözü söyleyince, yanına adamlarından iki kişi yaklaşarak onlardan biri: "Ben ancak kendime ve kardeşimi kontrol edebilirim (sözüm ancak onlara geçer). Bizi yapmak istediğin bir işe gönder!" dediler. Mü'minlerin Emiri, "İstediğim şeyin neresine düşersiniz (yani istediğim işler siz ikinizle nasıl gerçekleşir)? dedi.”¹²⁸⁹

Bu sözlerde görüldüğü üzere Hz. Ali adamlarını azarlamakta ve onlara hakaret etmektedir. Hatta *Nehcü'l-Belâğa*'nın tamamını incelediğimizde adamlarına karşı çoğunlukla böyle ağır ve hakaret içerikli sözler sarf ettiğini görmekteyiz. Oysa kendisi bir valisine yazdığı on dokuzuncu mektupta bunu yasaklamaktadır. Bu konuda yasakladığı şeyi kendisinin yapıyor olması biraz tuhaf bir durum arz etmektedir.

Hz. Ali'nin adamlarında gördüğü isteksizlik ve belki de ihanet derecesindeki ayrılıklar sebebiyle o derece ümitsizliğe dâcâr olmaktadır ki artık konuşmalarının dili değişmekte ve Muâviye'nin zafer ve iktidarından korkmaya başlamaktadır. Daha sonra bu korku Muâviye'nin ve hatta Ümeyyeoğullarının iktidarını, bu ümmetin başına gelecek fitne ve belalar olarak haber vermeye dönüşmektedir. Nihayet kaçınılmaz olan bu fitneden zaferle çıkmak ve fitneyi ortadan kaldırmak Hz. Ali'ye nasip olmayınca, bu fitneyi kaldırmak gelecek olan bir kurtarıcıya havâle edilmektedir:

"Benden sonra Müslümanlar için bir (su kaynağına) gidişe ya da dönüşe görevlendirilmenden veya onlardan birisinin üzerine sana anlaşma ya da sorumluluk verilmesinden Allâh korusun..."¹²⁹⁰ "Sanki Şam'da bağırın, çok sapkın olan kişiye bakıyorum. Kûfe'nin dışına bayraklarıyla yuva yaptı. Onun ağzı açıldığında, gemi şiddetlendiğinde, yeryüzünde zulmü arttığına, fitne kendi çocuklarını ısıtır... Bu ve daha

¹²⁸⁹ 261. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 211)

¹²⁹⁰ 65. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 459)

nice kasırgalar, Kûfe'yi kasıp kavuracak, nice fırtınalar esecektir. Az zamanda, birbirine düşecekler, hayatta olan biçilecek, biçilen ise parçalanacak."¹²⁹¹

“...Ekseni üzerinde duran ve parçalarıyla (tarafтарыyla) yayılan bir sapkınlık gördüm. Sizi kendi sa'yla (ölçeğiyle) tartıyor; size kulacıyla vuruyor (sizinle istediği gibi oynuyor). Lideri İslam dininden çıkmış, sapıklık üzeredir. O gün, sizden geriye, yenmiş yemeğin kaptaki artığı veya boş zahire çuvalındaki kırıntı kadarınız kalır. Sizi, derinin ovulduğu gibi sertçe ovalar; ekinin dövüldüğü gibi döver. Kuşun küçük taneler içinden büyük taneleri seçip yemesi gibi, içinizden mümin kişiyi, (zarar vermek için) seçip alır...”¹²⁹²

“...Allâh'a yemin olsun ki, benden sonra Ümeyyeoğullarını, ısırان yaşlı dişi deve gibi kötülüğün sahipleri olarak bulacaksınız. Öyle ki o deve ağzıyla ısırır, eliyle vurur, ayağıyla tekmeler ve sütünün alınmasını engeller. Bunun gibi onlar da yanınızda sadece kendilerine yarayanı ya da zarar vermeyenleri bırakıncaya kadar sizinle beraber olurlar. Belaları da sizden birinin onlara karşı kulun efendisine veya uyanın uyduğu kişiye karşı zafer kazanması gibi muzaffer oluncaya kadar devam eder. Fitneleri çirkin, korkutucu ve câhiliyyeden parçalar olarak gelir... Biz Ehl-i Beyt, o fitneden kurtulmuşuz, ona davet eden kimseler de değiliz. Sonra Allâh bu fitneyi sizin üzerinizden onları rezil eden, sertlikle güden, ağzına kadar dolu bir kâseyi içiren, onlara kılıçtan başkasını vermeyen ve onların üzerine korkudan başka bir şey giydirmeyen birinin eliyle derinin soyulması gibi soyar. O zaman Kureyş, dünya ve içindekine karşılık beni bir devenin kesileceği süre kadar da olsa bir müddet görmeyi diler, öyle ki, bu gün bir kısmını kendilerinden istediğim halde bana vermedikleri şey o zaman onlardan gelir (ama ne fayda).”¹²⁹³

Bu ifadelerde Hz. Ali sonuçtan ümitsiz bir halde konuşmakla beraber bunun zıddı olan bir başka ifadesinde şöyle demektedir:

“Dünya, inat etmesinden sonra bize, (sağanı) ısırان devenin yavrusuna gösterdiği gibi şefkatle davranacak. (Bu sözden sonra şu ayeti okudu:) “Biz ise, o yerde

¹²⁹¹ 99. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 201)

¹²⁹² 106. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 224)

¹²⁹³ 91. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 176-177)

güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları varis kılmak istiyorduk.^{1294,1295}

Buradan anlaşılın şu ki, Hz. Ali şayet sonuçtan tamamen ümitsiz olsaydı böyle konuşmazdı. Muâviye ve Ümeyyeogullarının hilafeti ele geçireceklerinden emin olsaydı o zaman da savaş yapmaz, boş yere Müslüman kanı dökülmesine rıza göstermezdi. Kaldı ki, Ümeyyeogullarının iktidarı zannedildiği kadar kısa sürmemiş neredeyse bir asrı tamamlamıştır. Onları ortadan kaldıran da Mehdi ve askerleri olmadığı gibi, onlardan sonra da iktidara Hz. Ali taraftarları gelmemiş ve Şîî temayüllü olanlara baskı aynen devam etmiştir. Bu durumda Muâviye veya Ümeyyeogullarının kesin olarak iktidarı ele geçirmelerinden sonra Şîî düşünceye sahip bazı kimseler bu metinlerin en azından bir kısmını oluşturmuş ve Hz. Ali'ye nispet etmiş olabilirler şeklinde bir ihtimal akla gelmektedir.

Mektupların diline baktığımızda Muâviye hiçbir zaman kabul görmemekte ve sürekli olarak Hz. Ali tarafından azarlanmaktadır. Oysa hakem olayının kabulü Muâviye'nin siyasi bir rakip olarak kabulü anlamına da gelmektedir. Yani Hz. Ali vakıada kabul ettiğini mektuplarda reddetmektedir. Bu durum Şîî inanın özellikle desteklendiğini göstermektedir. Çünkü Muâviye bâğî ve münafık(!) bir kimsedir, bu sebeple de sürekli aşağılanması ve reddedilmesi gerekmektedir. Yani onu karalamak Şîî anlayışta bir nevi emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker görevidir. Mubarezeye davet konusundaki haber de böyledir.¹²⁹⁶ Hz. Ali kendi oğlunu bundan menetmesine rağmen, *bâğîlik* olarak gördüğü bu daveti Muâviye'ye yapmaktadır. Ancak *Nehcü'l-Belâğa* 233'üncü sözde Hasan diye geçen oğul, Küleynî'nin *Kâfi*'sinde de Hüseyin diye geçmektedir:

*“Hüseyin birisini mübarezeye çağırdı. Bunu öğrenen Ali dedi ki: Böyle bir şeyi bir daha yaparsan seni cezalandırırım. Şayet seni başkası buna davet ederse ona icabet etme, seni cezalandırırım. Bunun bağı olduğunu bilmiyor musun?”*¹²⁹⁷

¹²⁹⁴ Kasas Sûresi, 5

¹²⁹⁵ 209. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 170)

¹²⁹⁶ Bkz. 233. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 185). Hz. Ali oğul Hasan'a şöyle demektedir: “Mubârezeye davet etme! Ancak davet edilirsene icâbet et. Mubârezeye çağırın, isyankârdır ve isyankâr yere vurulmuştur.”

¹²⁹⁷ Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, V, 35. *el-Kâfi*'yi tahkik edip ta'lik yazan Ali Ekber el-Ğaffârî ilgili rivayetin dipnotunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “ Bu insanları te'dib için söylendi denilmiştir. Ben de derim ki, Ali burada oğluna harb sanatını ta'limde bulunmaktadır. O bu sözle oğluna tevbihte bulunmamış, bilakis tenbihte bulunmayı kastetmiştir. Bazı nüshalarda Hüseyin yerine Hasan'ın adı geçmektedir.”

Bir diğerk dikkat çekici husus, savaş ortamında bulunan Hz. Ali'nin adamlarını sürekli yermesi ve aşağılamasıdır. Şayet bu Hz. Ali'nin huyu ise yaptığı güzel nasihatler ve olgun lider vasfıyla bağdaşmamaktadır. Ancak kanaatimizce bu da Hz. Ali'nin kesin zafere ulaşamaması ve hilafetin Muâviye ve Ümeyyeoğullarının eline geçmesinin bir Şif âlim tarafından hazmedilememesinin tabii bir yansımasıdır. Radî Hz. Ali ve Hasan'ın düştüğü bu durumda, sorumlulukları olduğuna inandığı adamlarını kınayan metinleri özellikle seçmiş ve duygularını bu şekilde tatmin etmiştir diyebiliriz.

Burada bir diğerk önemli husus da, Hz. Ali'nin gaybi bilgi olarak da görülebilecek Ümeyyeoğullarının iktidarını ve onlar sebebiyle Müslümanların karşılaşacağı belaları haber veren konuşmalarıdır. Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından şehit edilmeden önce Muâviye üzerine sefer hazırlığı yapmaktaydı. Şayet Ümeyyeoğullarının iktidarının kaçınılmaz olduğu kendisine malum idiyse neden on binlerce Müslümanın ölümüne sebebiyet veren savaşlardan uzak durmadı? Şayet iktidardan gönüllü olarak çekilseydi sonuçta yine olacak olan olur ve Müslümanların kanı akmamış olurdu! Ancak durum böyle değildir. *Nehcü'l-Belâğa*'ya göre Hz. Ali meşru halifeye ve devlete isyan eden muhalifleriyle savaşmayı Allâh'ın emrinin gereği olarak görmektedir. Yine ona göre bu bâğî grup ile savaşmamak ise Allâh'ın dini terk etmek anlamına gelmektedir.¹²⁹⁸

2.6.3. NEHCÜ'L-BELÂĞA'YA GÖRE GAYB BİLGİSİ OLDUĞU İDDİA EDİLEN KONULAR

İslam inancına göre gaybı Allâh'tan başkası kesin olarak bilemez. İnsanlar bazı haberlerden tahmin ve zan yoluyla bir sonuç çıkarabilir, gelecekle ilgili bir değerlendirmelerde bulunabilirler. Ancak gelecekle ilgili olarak doğru tahmin ve değerlendirmelerde bulunabilmek her insanın ilim, akıl ve his gücüne göre değişebilir. Gelecekle ilgili tahminde bulunan kişi gerçeğin tam olarak ancak Allâh tarafından bilinebileceğini de ikrar etmelidir.

¹²⁹⁸ Bkz. 54. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 25). Hz. Ali'nin ifadesi şu şekildedir: “*Sonunda onlarla savaşmaktan veya Muhammed'in bana getirdiğini inkâr etmekten başka bir çare bulamadım. Savaşla uğraşmak bana ceza (fitne çıkaranlara karşı görevini yapmayan bir lider olarak karşılaşacağım ceza) ile uğraşmaktan daha kolay geldi. Dünya ölümleri benim için ahiret ölümlerinden daha kolaydır.*”

Peygamber Efendimiz gerek kıyamet alametleri olarak, gerekse bazı fitnelere işaret ederek gelecekle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu hadislerden hareketle gelecek hakkında değerlendirmelerde bulunan tek sahabi de Hz. Ali değildir. Mesela Ebû Hureyre'nin Rasûlullâh'tan iki kap dolusu ilim aldığını, bunlardan birisini aktardığını diğerini sakladığını söylemektedir. Ancak saklanan bu bilgiler Allâh'tan başkasının asla bilemeyeceği gaybî bilgiler değil, siyasi çalkantı ve fitnelere işaret eden, isim belirtilmeyen bilgilerdir. Birbiriyle çatışma halinde olan gruplar bu bilgileri muhataplarının aleyhine delil olarak kullanmak istemişlerdir. Bahsedilen bilgiler Şia'nın iddia ettiği gibi diğer sahabilere söylenmeyen, sadece Hz. Ali'ye öğretilen, dinin temel umdeleriyle ilgili sır bilgiler değildir. Ayrıca Şia'nın iddia ettiği gibi dini konularda sadece bir kişiye söylenen sır bilgiler olması, dinin amacı ve mantığına da terstir.

Hz. Ali *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen bir sözünde gaybden verdiği haberlerin Hz. Peygamberden duyduğu ve anladığı şeyler olduğunu söylemektedir:

“Adamlarından biri ona, “Ey Mü'minlerin Emiri! Sana gaybın bilgisi verilmiştir” deyince, gülerak Kelb kabilesinden olan adama şöyle demiştir: “*Ey Kelbli! Bu gayb bilgisi değil, ilim sahibinden öğrenmektir. Gayb bilgisi, kıyamet vakti ve Allâh'ın, “Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allâh katındadır”*¹²⁹⁹ ayetinde saydıklarıdır. Münezzeh olan Allâh, rahimde olanın erkek mi dişi mi, çirkin mi güzel mi (وقبيح او جميل), cömert mi cimri mi, mutsuz mu mutlu mu olduğunu, Cehennemde odun ya da Cennette Peygamberle arkadaş olanı bilir. Bu, Allâh'tan başkasının bilemeyeceği gayb bilgisidir. **Bunun dışında kalan, Allâh'ın Peygamberine, onun da bana öğrettiği, (göğsümün ezberine alması ve kaburgalarımın kaplaması için dua ettiği) bilgidir.**”¹³⁰⁰

Hz. Ali gayb bilgisi ile vahiy bilgisine muâdil bir bilgiyi kastetmemektedir. Onun söyledikleri Peygamber'in haber verdiği melâhim haberleri veya Kur'ân'dan anlaşılanın fevkinde bir bilgi olmamalıdır. Şayet Hz. Ali'den rivayet edilen haberler bunun dışında bir bilgi içeriyorsa; onun adına uydurulmuş olduğunu düşünmek akla gelen ilk ihtimal olmalıdır. Nitekim Hz. Ali, Hz. Osmân'a söylediği bir sözünde şöyle demektedir:

*"Geride bıraktığım insanlar, beni seninle kendileri arasında elçi olarak gönderdiler. Vallâhi, sana ne diyeceğimi bilemiyorum; **senin bilmediğin bir şeyi biliyor***

¹²⁹⁹ Lokmân Sûresi, 34

¹³⁰⁰ 126. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 286)

değilim. Benim sana göstereceğim, senin bilmediğin bir iş yok. Bizim bildiğimizi sen de biliyorsun. Seni geçtiğimiz (senin bilmediğin ancak bizim bildiğimiz) bir şey yoktur ki onu sana haber verelim. Sadece bize söylenen bir şey yok ki, onu sana bildirelim. Bizim gördüğümüzü sen de gördün, bizim duyduğumuzu sen de duydun. Bizim Rasulullah ile arkadaşlık ettiğimiz gibi sen de ettin... Nefsin için sana Allâh'ı hatırlatıyorum (Allah için kendine merhamet et). Allâh'a yemin olsun ki, sen körlük nedeniyle kendisine görmediği şey gösterilecek, cahillikten dolayı kendisine ilim verilecek biri değilsin. Yollar açıktır, dinin bayrakları dikilidir... ”¹³⁰¹

Görüldüğü gibi burada Rasûlullâh'ın, Hz. Ali'ye başkalarından sakladığı özel bilgiler vermediği açıkça ifade edilmektedir. Bu durumda onun haber verdiği, gelecekte vuku bulacak olan olaylarla ilgili haberlerin başka sahabiler tarafından da bilinmesi ve rivayet edilmiş olması gerekmektedir.

Hz. Ali'nin ashabının (Kûfelilerin) birçoğunun mevaliden olduğu, savaş, fitne ve ihanetler gibi menfi olayların zaman ve bölge itibarıyla eksik olmadığı göz önünde bulundurulursa; onun ashabını zaman zaman melâhim konuları hakkında bilgilendirmesi ve bununla meydana gelebilecek olumsuzlukları engellemeyi düşünmüş olması anlaşılabilir bir durumdur. Burada sıkıntı, onun söylediği sözlerin kastedilen amaç dışında yorumlanması veya sonraki dönemlerde meydana gelen bazı hadiseler işaret eden sözlerin onun ağzından uydurulmuş olmasıdır.

Hz. Ali, “Gökyüzünün elçilerinden (meleklerden) sonra ancak insanlar (peygamberler) Allâh'tan bilgi verirler.”¹³⁰² “Allâh'ım! ... Senden, beni rahmet depolarına ve mağfiret hazinelerine (götürecek) bir rehber (göndermeni) umuyorum”¹³⁰³ derken gaybın hazinelerine vakıf bir kimse değil de sıradan bir Müslüman portresi çizmektedir. Yine o adamlarına, “Sizden saklanan gaybden bildiklerimi bilseydiniz, yaptıklarınız için ağlayarak ve sinelerinizi döver gibi nefislerinizi döverek yollara düşerdiniz. Mallarınızı, başında bir bekçi ya da üzerinde bir gözetici bırakmadan terk ederdiniz. Her kişi kendisiyle meşgul olur, başkasıyla ilgilenmezdi ”¹³⁰⁴ derken ölümü, kıyameti, hesabı ve azabı hatırlatmak istemiştir. Ancak onun bazı sözleri bu sınırlar dışında yorumlanmakta veya bu sınırları aşan sözler de

¹³⁰¹ 162. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 385-386)

¹³⁰² 20. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 369)

¹³⁰³ 89. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 167)

¹³⁰⁴ 114. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 257-258)

ondan rivayet edilmektedir. Mesela yukarıdaki sözlerle devam eden konuşmanın sonunda Hz. Ali, Haccâc olarak yorumlanan Sakifli sapkın ve zâlim birisinin (Kûfelilere) musallat olacağını söylemektedir. Bu konuda merfu bir rivayet kaynaklarda nakledilmektedir.¹³⁰⁵ Bunun bir beddua olma veya görülenden hareketle yapılan bir tahmin olma ya da sözün gelişi söylenen bir sakındırma olma dışında *kesinlikle Haccâc kastedilerek* söylenmiş *kat'î* bir bilgi olması kanaatimizce mümkün değildir.

Hz. Ali'den rivayet edilen bazı sözler amacını aşan ve İslam inancına muhalif olarak anlaşılmaya müsait sözlerdir. Mesela şu sözler böyledir:

“Allâh'a yemin olsun ki, sizden her kişiye çıktığı ve girdiği yeri ve bütün durumunu haber vermeyi dilersem yapabilirim. Ancak bundan dolayı Rasûlullâh'a karşı küfre düşmenizden korkuyorum. Bilmiş olun ki, onu bu hususta güvenileceklerden seçkinlere ulaştırırım. Onu hak ile gönderene ve mahlukatın üzerine seçene yemin olsun ki, ancak doğru söyleyen olarak konuşurum. Bana bunların hepsini, helak olacakların helakini, kurtulacakların kurtuluşunu ve bu işin sonunu ahdetti. Kulağıma boşaltmadığı ve bana bildirmediği başımdan geçecek hiçbir şeyi bırakmadı.”¹³⁰⁶ “Allâh'a yemin olsun ki, bana soracağınız, sizinle kıyamet vakti arasında olacak hiçbir şey ve yüz kişiyi hidayete erdirip yüz kişiyi saptıracak hiçbir fırka yoktur ki, ona davet edeni, liderini, sürücüsünü, develerinin çöktürüldükleri ve yüklerinin indirildiği yeri, onlardan kimin maktul olarak ve kimin normal bir ölümle öleceğini size haber vermiş olmayayım. Beni kaybettikten sonra başımıza sıkıntılı işler ve aksilikler geldiğinde soranların çoğu başını eğecek; sorulanların çoğu ise başarısız olacak.”¹³⁰⁷

Hz. Ali bazı sözlerinde gaybı bilmediğini, Allâh'dan başkasının da bilemeyeceğini söylemesine rağmen bu sözlerinde de adeta gaybı bilen birisi gibi konuşması bir çelişkidir. Bu çelişkili sözlerden bir kısmının sahil olmaması gerekir.

Şerif Radî, Hz. Ali'yi yüceltmek adına onun bazı sözlerini gaybden haber verilmiş bilgiler gibi peş peşe sıralamaktadır. Mesela Radî 126. hutbede Zenc isyanı olarak yorumlanan sözleri, Türklerin vasıflarına işaret eden sözleri vermektedir. Bunun yanında Hz. Ali'nin haber verdiği iddia edilen diğer bazı bilgilerin aslında gaybı bilmek değil, Rasûlullâh'tan öğrenilen hakikatler olduğuna işaret eden farklı bir konuşmayı da

¹³⁰⁵ Bu rivayete Haccâc'la ilgili bölümde işaret edilecektir.

¹³⁰⁶ 173. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 421)

¹³⁰⁷ 91. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 175)

onlara eklemek suretiyle tek bir metin oluşturmuştur. *Mesâdir*¹³⁰⁸ sahibinin naklettiğine göre bu hutbenin baş tarafı yani birinci paragrafı, Şeyh Meyssem el-Behrânî'nin ifadesine göre Hz. Ali'nin Cemel Vakası'ndan sonra Basra'da irad ettiği uzunca bir hutbenin bir parçasıdır. Şeyh Meyssem bu konuşmanın bir kısmını *Nehcü'l-Belâğa* şerhinde vermektedir.¹³⁰⁹

Bu konuda ayrıca Hz. Ali'nin bazı sözlerinin gaybden haber verme şeklinde yorumlanması sadece Radî'ye mahsus bir değerlendirme değildir. *Nehcü'l-Belâğa*'nın meşhur şarihi İbn Ebi'l-Hadîd, Hz. Ali'nin Hâriciler'in öldürüleceğiyle ilgili sözünü¹³¹⁰ yorumlarken şunları söylemektedir:

“Şunu bil ki biz insanlardan bazı şahısların gaybden haber vermesini inkâr etmiyoruz. Ancak bunların hepsi Allâh'ın kudreti, mümkün kılması ve sebeplerini hazırlamasıyla olur.

Gaybden haber veren kişi şayet Peygamberse bu Allâh'ın izniyle mümkündür... Ancak gaybden haber veren nübüvvet iddiasında bulunmayan birisiyse durumuna bakılır: Şayet sâlih ve muttakî kimselerdense bu, Allâh'ın onun eliyle izhar ettiği bir keramet olarak görülür. İşte Hz. Ali hakkında olan da budur.¹³¹¹ Şayet (o kişinin) durumu böyle değilse; sâhir ve kâhin olarak değerlendirilmesi mümkündür. Genel olarak şunu söyleyebiliriz: Bu haslete sahip olan (mü'min) kişi, kendisinde bu haslet olmayandan daha faziletli ve şerefçe daha üstündür.”¹³¹²

Burada şunu dile getirmekte fayda var: İnsanlara özellikle de Hz. Ali gibi dini lider konumunda olan kimselere atfedilen bu türlü meziyetler onların olduğundan farklı algılanmaları ve hatta tâbîleri tarafından ilâhî vasıflara sahip, insanüstü bir varlık olarak algılanmalarına sebebiyet vermektedir. Mu'tezilî inanişaya sahip olan İbn Ebi'l-Hadîd, Hz. Ali'nin bu türlü sözlerini ona ait bir keramet olarak yorumlamakla birlikte, olayın olumsuz tarafına da dikkat çekmek için Hz. Ali'yi şirke sebebiyet verecek şekilde tazim eden kimselere de dikkat çekmektedir.¹³¹³ Bu türlü inanişalara sahip olan kimseler daha o

¹³⁰⁸ el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*, II, 288

¹³⁰⁹ İbn Meyssem, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, III, 51, 138

¹³¹⁰ 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 37). İbn Ebi'l-Hadîd 58. hutbe olarak vermektedir. Bkz. *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, V, 3

¹³¹¹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, V, 12

¹³¹² İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, V, 13

¹³¹³ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, V, 5

hayattayken ortaya çıkmışlar ve Hz. Ali bunlara karşı savaş açmıştır.¹³¹⁴ Hatta ona göre Hz. Ali'nin bu şekilde kutsanacağı Hz. Peygamber tarafından da ona haber verilmiştir.¹³¹⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, İbn Sebe olayına da değindikten sonra onun Medâin'e sürgün edilmesinden sonra orada da onun teşvikiyle bir ğulat fırkasının oluştuğuna değinmektedir.¹³¹⁶

İbn Sa'd Hz. Ali'nin tekrar geleceği görüşünün tenkidi sadedinde Hz. Hasan'dan şunu nakletmektedir:

“Hasan b. Ali'ye denildi ki: Ali'nin şâsından bazı insanlar onun *Dâbbetu'l-arz* olduğunu ve kıyametten önce diriltileceğini iddia ediyorlar. Hz. Hasan şöyle cevap verdi: “*Onlar Ali'nin şâsı değil düşmanındırlar. Bunun böyle olduğunu bilseydik (inansaydık) mirasını taksim etmezdik ve kadınları da başkaları tarafından nikâhlanmazdı.*”¹³¹⁷ Benzer bir söz İbn Abbâs'dan da rivayet edilmiştir.¹³¹⁸

Nehcü'l-Belâğa'da gaybden haber verme olarak yorumlanan bilgilere gelince; İbn Ebi'l-Hadîd, “İmâm'ın (Hz. Ali'nin) umur-i gaybiyyeden haber verdiği ve daha sonra tahakkuk eden haberlerin zikri” başlığıyla bir bâb açmış ve birçok örnek

¹³¹⁴ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, V, 5 vd. İbn Ebi'l-Hadîd, *Ğulât'ın ortaya çıkışı* başlığıyla bu konuyu işlemektedir.

¹³¹⁵ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, V, 4. İbn Ebi'l-Hadîd Hz. Ali'nin lehinde, Muâviye'nin aleyhinde uydurulmuş bazı rivayetleri kullanırken hadis âlimlerinin eleştirilerini dikkate almamaktadır. Onun Muâviye aleyhinde naklettiği bazı rivayetler Muâviye ile ilgili bölümde verilmekle beraber, burada Hz. Ali ile ilgili naklettiği bazı hadisleri zikredebiliriz: “Hz. Peygamber bu konuda bazı şeyleri ona haber vererek şöyle buyurmuştur: “*Senin sebebini iki adam helak olur: Aşırı derecede seven ve nefret eden.*” “*Nefsım yed-i kudretinde olana yemin ederim ki, şayet ümmetinden bir topluluğun senin hakkında, Hristiyanların İsa b. Meryem hakkında söylediklerini söylemelerinden korkmasaydım bu gün sana bazı şeyler söyledim ki (sonrasında) sen insanlardan bir topluluğa uğradığında bereket umarak senin ayaklarının altındaki toprağı avuçlardı.*” İbn Ebi'l-Hadîd'in naklettiği bu rivayet Süleym b. Kays'ın kitabında geçmektedir. Bkz. *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî* (95/714), s. 413, Thk. Muhammed Bâkır el-Ensârî ez-Zencânî, Nşr: el-Hâdî, Kum 1420. (Not: Süleym b. Kays el-Hilâlî'nin kitabı bu kadar hacimli olmayıp baktığımız çalışma tahkik ve ilavelerle birlikte 488 sayfalık bir hacme ulaşmaktadır. Süleym b. Kays el-Hilâlî'nin kitabı üç halife ve sahabeler hakkında yalan haberler ve iftiralarla dolu güvenilmez bir kitaptır. Süleym'in kitabı muhakkik Şiiler nezdinde de güvenilmez bir kitaptır. Bkz. Muhammed el-Bâkır el-Behbûdî, *Ma'rifetü'l-Hadis*, Dâru'l-Hâdî, Beyrût 2006) Bu rivayetin daha uzun bir metni için bkz. Meclisî, *Bihâr*, c. 68, s. 137

¹³¹⁶ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, V, 7

¹³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 415 (no: 1266); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 26 (no: 2560); İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 39, Dâru's-Sadr, Beyrût 1978; Hâkim, *Müstedrek*, III, 147 (no: 4700); İbnü'l-Ca'd, *Müsned*, I, 366 (no: 2523); İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 742; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 15; VIII, 45, Dâru'l-Fikr, 1986.

¹³¹⁸ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, V, 7; Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 86. Bu rivayetin başka bir metni şu şekildedir: “Amr b. el-A'sam anlatıyor: Hasan b. Ali'nin yanına girdim. –Bir rivayette: Amr b. Hureys'in evinde idi- dedim ki: “*İnsanlar (veya bu Şîa) Ali'nin kıyametten önce tekrar dirileceğini (veya geri döneceğini) iddia ediyorlar.*” Şu cevabı verdi: “*Subhanallâh! (yalan söylüyorlar) Onun dirileceğini bilseydik ne geride bıraktığı hanımlarıyla evlenilirdi, ne de onun mirasını pay ederdik.*” Bkz. *Müstedrek*, III, 145; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XXXXII, 588; Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 86

zikretmiştir. Mu'tezilî inanışa sahip olan İbn Ebi'l-Hadîd Hz. Ali'nin gaybden verdiği haberlerin ğulat fırkalarının oluşumuna fırsat tanıdığından endişe etmektedir ki zaman zaman bu bilgileri verip ğulat fırkalarından da bahsetmekte ve uyarılarda bulunmaktadır. İbn Ebi'l-Hadîd'in bu başlık altında verdiği bilgiler şunlardır:

“Bil ki aleyhisselam (Hz. Ali) bu fasılda nefsi elinde olan Allâh'a yemin etmiş ve kendisiyle kıyamet arasında meydana gelecek şeyleri sordukları zaman haber verebileceğini söylemiştir. İnsanlardan yüz kişiyi hidayete erdirip yüz kişiyi saptıracak hiçbir fırka yoktur ki, ona davet edeni, liderini, sürücüsünü, develerinin çöktürüldükleri ve yüklerinin indirildiği yeri, onlardan kimin maktul olarak ve kimin normal bir ölümle öleceğini haber verebileceğini söylemiştir.¹³¹⁹ Bu iddia onun rububiyet iddiası da nübüvvet iddiası da değildir. Fakat o şunu demektedir:¹³²⁰ Bu bilgiler kendisine Rasûlullâh tarafından verilmiştir. Biz onun bu tür haberlerini inceledik (denedik) ve vakıaya muvafık bulduk. Bu sebeple de onun şu zikredilen iddialarının doğru olduğuna kanaat getirdik:

“Başının vurulacağı ve sakalının (kana) boyanacağını haber vermesi, oğlu Hüseyin'in katledileceği ki söylediği şey Kerbelâ'da meydana gelmiştir, kendisinden sonra Muâviye'nin devleti ele geçirip saltanata sahip olacağı, Haccâc ve Yusuf b. Amr hakkında bildirdiği haber, Hâricilerle ilgili olarak Nehrevan'da meydana geleceğini söylediği haber, adamlarından kendisinden önce öldürüleceğini haber verdiği kimselerin öldürülmeleri, asılacak olanları bildirmesi, nâkisûn (ahdi bozanlar), kâsitûn (adaletten sapan, zulmedenler) ve mârikînle savaşacağını bildirmesi böyledir. Basra'ya oranın halkı ile savaşmaya yöneldiğinde Kûfe'den bir kısım ordunun kendisine doğru geldiğini bildirmesi, Abdullâh b. Zübeyr hakkında verdiği haber ki şöyle demişti: Israrla aceleci davrandı ve kanı aktı. O idrak edemediği bir şeyi arzuluyor, dünyayı avlayıp elde etmek için din ipine sarılıyor. O Kureyş'ten asılarak öldürülecek olandır. Basra'nın birinde su baskını (boğulma) bir diğerinde de Zenci isyanıyla helak olacağını haber vermesi ki bazıları onun bu sözündeki zenc “زنج” kelimesini tahrif ederek rîh “ريح” (rüzgârla helak edileceği) şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Horasan tarafından çıkacak olan siyah (bayrak)ları/(bayraklıları) bildirmesi ve onların kendi ehlinden Benû Ruzayk olarak bilinen bir topluluk olduğunu haber vermesi. Bunlar Âl-i Musab olup Tahir b. Hüseyin ve oğlu İshak b. İbrahim onlardandır. Onlar ve selefleri Abbasi Devleti (için halkı itaata

¹³¹⁹ Hz. Ali'nin bu sözü için bkz. 91. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 175)

¹³²⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 47

çağırın) davetçilerdir. Taberîstan'da kendi çocuklarından ortaya çıkacak olan Nâsır, Dâi ve daha başkaları gibi İmâmları haber vermesi de bu haberlerdendir. Hz. Ali'nin bunları haber verdiği sözü şöyledir: Tâlikân'da Âl-i Muhammed'in bir hazinesi vardır, Allâh dilerse onu çıkartır. Onun davası (çağırısı) haktır, Allâh'ın izniyle kaim olur ve Allâh'ın dinine çağırır. Nefsüzzekiyye'nin Medine'de öldürüleceğini bildirmesi (ki: “*O zeytin ağaçlarının yanında öldürülecek*”) demiştir. Onun kardeşi İbrahim'in *Bab-ı Hamza* da öldürüleceğini bildirmesi (ki “*O ortaya çıktıktan sonra öldürülür, ğalip geldikten sonra mağlup olur*”) demiştir...”. Batıda (Mağribde) kurulacak bir alevî devletini bildirmesi¹³²¹, Benû Büveyh'i haber vermesi (ki “*Deylem'den sayyad (avcı) oğulları çıkacaktır*” demiştir. Onların babaları balık tutardı...”

İbn Ebi'l-Hadîd devamla Hz. Ali'nin Büveyhiler'in iktidar süresi ve bazı Büveyhi Sultanlarına işaret ettiğini söylediği sözler de nakletmektedir.¹³²² Abdullâh b. Abbas'ın neslinden gelenlerin saltanat işini üstleneceklerini (haber vermiştir ki) (onun yeni doğan çocuğunu kucağına alıp (...) tekrar verirken şöyle demiştir: “*Huz ileyke ebe'l-emplâk* - خذ اليك ابا الاملاك.”¹³²³ İbn Ebi'l-Hadîd devamla Radî'nin alıntı yaptığı hutbede bulunduğunu söylediği ziyadeleri de zikretmektedir. Buna göre Hz. Ali “*Ben sizin içinizde olmasaydım ashab-ı Cemel ve ashab-ı Nehrevan sizinle savaşmazdı...*” demiştir.¹³²⁴ Ayrıca ona göre Hz. Ali Ümeyyeoğullarının iktidarını yıkmak için gelen orduya yardım edilmesini tembih etmekte, Ehl-i Beyt'e uyulması ve destek olunmasını söylemektedir. İbn Ebi'l-Hadîd daha başka rivayetler de aktarmaktadır.¹³²⁵

İbn Ebi'l-Hadîd zaman zaman bu sözleri açıklamakta ve bazı tezatlıklara yorumlar getirmektedir. O Hz. Ali'nin sözünde geçen “*Ben sizin içinizde olmasaydım ashab-ı Cemel ve ashab-ı Nehrevan sizinle savaşmazdı*” ifadesinde niçin Sıffin'in de zikredilmediğini şöyle açıklamaktadır: Çünkü şüpheli durum Cemel ve Nehrevan ehli için söz konusudur. Çünkü Zübeyir ve Talha cennetle müjdelenmişlerdir.¹³²⁶ Hz. Aişe

¹³²¹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 48

¹³²² Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 49

¹³²³ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 49. İbn Ebi'l-Hadîd bunu Ebu'l-Abbas el-Müberred'in *el-Kitabu'l-Kamil*'de (II, 217) zikrettiğini söylemektedir. Bu rivayet için bkz. eş-Şevkânî, *Velâyetullâhi ve't-Tarîku İleyhâ*, I, 508; *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye* (Müellifi hicrî üçüncü asır ricalinden meçhûl bir şahıs), 134; el-Mutahhâr b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed'u ve't-Târih*, VI, 57; Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'l-Fevâris, Ebû Hafs Zeynuddîn b. el-Verdî el-Mearrî el-Kindî, *Târîhu İbnu'l-Verdî*, II, 191; İbnu't-Taktâkî, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düvel*, s. 141 (İbnu't-Taktâkî bu sözü İbn Abbâs doğduğunda Hz. Peygamber'in amcası Abbas'a söylediği şeklinde bir iddia olarak vermektedir.)

¹³²⁴ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 57

¹³²⁵ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 57-58

¹³²⁶ Şiîler bu türlü bilgilere eserlerinde yer vermemekte ve bu türlü rivayetleri kabul etmemektedirler.

dünyada Rasûlullâh'ın eşi olduğu gibi ahirette de eşi olmakla müjdelenmiştir. Talha ve Zübeyr'in önden gidenler, cihâd edenler ve hicret edenlerden olma konusundaki durumları malumdur. Hz. Aişe'nin Rasûlullâh ile olan mahabbeti, Rasûlullâh'ın onu övmesi ve onun hakkında Kur'ân'dan (bazı ayetlerin) indirildiği malumdur. Nehrevan halkı ise Kur'ân, ibadet ve ğayret ehli kimselerdi. Onlar Irak halkının kurra olanları ve zahidleriydiler. Muâviye ise fasık bir kimse olup, kıllet-i dini ve İslam'dan inhirafıyla meşhurdu. Aynı şekilde onun yardımcısı Amr b. Âs'da bu durumdaydı. Onlara tabi olanlar da Şam'ın ayak takımı ve cahil bedevilerdi. Öncekilerin (Cemel ve Nehrevan halkının) aksine onlarla savaşılması ve öldürülmeleri şüpheli bir mesele değildi.¹³²⁷

Dirâsât fî Nehci'l-Belağa isimli eserde şöyle denilmektedir: “Şerif Radî *Nehcü'l-Belâğa*'yı yazarken Hz. Ali'nin muğayyebâttan haber veren sözlerini yazmayı gaye edinmemiştir. Onun naklettiği gaybden bilgi veren haberler, Hz. Ali'den nakledilen ve sahih olan haberlerin onda birine bile bâliğ değildir. Radî'nin bu konuda zikrettiği haberler şunlardır:

- 1.Basra'nın su baskınına maruz kalacağı
- 2.Kûfe'ye zâlimlerin musallat olacağı
- 3.Muâviye'nin hilafeti ele geçireceği
- 4.Hâricilerin durumu ve işlerinin sonu
- 5.Mervan ve hilafeti
- 6.Zenci harbi
- 7.Haccâc'ın valiliği
- 8.Türkler hakkındaki haber
- 9.Ümeyyeoğulları'nın zulmü ve sonları
- 10.Mehdinin çıkışı

¹³²⁷ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 58. İbn Ebi'l-Hadîd'in bu değerlendirmeleri tamamen indi olup taassup eseridir. Çünkü *Nehcü'l-Belâğa*'da geçtiği üzere Hz. Ali Hâricileri açıkça öldürmekle tehdit etmiş, Talha ve Zübeyr'in yanlış yolda olduklarını ve onlarla savaşmaktan geri durmayacağını söylemiştir. Bu konudaki metinler ilgili başlık altında işlenmiştir.

11.Dünyayı kaplayacak, ekin (ekonomi) ve nesli helak edecek olan fitneler.”¹³²⁸

2.6.3.1. Basra'nın Su Baskınına Maruz Kalacağı Hakkındaki Haber

Nehcü'l-Belâğa'da on üçüncü hutbe olarak verilen ve üç ayrı metnin bir araya getirilmesiyle oluşturulan konuşmada Hz. Ali şöyle demektedir:

“...Sizin aranızda ikamet eden, günahına karşılık rehindir. Yanınızdan ayrılan ise Rabbinden bir rahmete kavuşur. Sanki Allâh'ın üstünden ve altından azap gönderdiği ve içindekileri batıracağı bir geminin göğsü gibi olan mescidinizde gibiyim.”
 “Allâh'a yemin ederim ki, şehriniz batacaktır. Sanki ben bu şehrinizin mescidine, bir geminin göğsüne ya da göğsünün üstüne yıkılmış bir devekuşuna bakar gibiyim.” Bir rivayette: “Bir denizin dibindeki bir kuşun göğsü gibi” demiştir. Bir başka rivayette ise şöyle dediği nakledilmiştir: “Şehriniz, toprağı bakımından Allâh'ın şehirlerinin en kötüsüdür. Denize en yakını ve gökyüzüne en uzağıdır. Orada şerrin onda dokuzu vardır. Şehrinizde tutulan kişi günahı sebebiyle tutulmakta, çıkıp giden ise Allâh'ın affıyla gitmektedir. Sanki bu beldenizin, sadece mescidin üst tarafının görülebildiği şekilde suyun altında kaldığını görür gibiyim! Sanki denizin dibindeki kuşun göğsü gibidir.”¹³²⁹

Bu konuşma Cemel Vakası sonrası yapılmış bir konuşmadır. Konuşmanın başında, “Kadının askerleri ve hayvanın (Hz. Aişe'nin bindiği devenin) tabileriydiniz. Öfkeyle köpürünce icabet ettiniz, boğazlanınca kaçtınız. Ahlakınız düşük, ahdiniz ihtilâf, dininiz nifak, suyunuz tuzludur” denilmekte ve Basralılar bu sözlerle kınanmaktadırlar. Hz. Ali'nin Basralıları kınadığı tek konuşma bu değildir. O, çeşitli fitnelerin çıkacağını haber verdiği bir başka konuşmasında da şöyle demektedir: “... Allâh'ın intikamlarından birisi olan bu ordu geldiğinde vay başına gelenlere, ey Basra! Ne tozu var; ne de gürültüsü... Senin sakinlerin kızıl ölümle ve boz açlıkla imtihan edilecek”¹³³⁰
 Burada da Cemel Vakası'nda rolü olan Basralılar kınanmakta ancak haber verilen ordu metnin akışından anladığımız kadarıyla gaybden haber değil, Hz. Ali'nin bizzat kendi ordusudur. Hz. Ali hilafetinin başında olduğu için henüz ordusuna güvenmekte ve düşmanlarına gözdağı vermektedir. Ancak daha sonraları ordusunun gevşekliğini ve

¹³²⁸ Muhammed Mehdi Şemsuddîn, *Dirâsât fi Nehci'l-Belâğa*, 213

¹³²⁹ 13. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 343)

¹³³⁰ 100. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 203)

ihamet edenleri gördüğünde bu eleştiriler kendi adamlarına da yönelecek ve çok ağır bir dille onlar da eleştirileceklerdir.

Hız. Ali'nin savaşa karşı tarafın adamı olarak destek verenleri kınama sadedinde eleştirel bir konuşma yapmış olması mümkündür. Ancak burada konuşma savaşa destek vermeyen Basra halkını da kapsayacak şekilde yapılıncı tüm Basralılara adavet şeklinde anlaşılmaktadır. Basra'nın zaman zaman sel baskınına maruz kalması coğrafi konumu itibariyle mümkündür. Coğrafi konumları itibariyle bazı şehirler, yağışların bol olduğu yıllarda veya tsunami gibi doğal afetlerin yaşandığı zamanlarda, sel felaketi ve su baskınları gibi durumlarla karşılaşabilirler. Bu türlü felaketleri o dönemde yaşayan insanların kötülükleriyle irtibatlandırma yerine geçmiş nesillerde işlenen günahlara bağlamak; *“hiç kimse bir başkasının günahını üstlenmez”* ayetiyle de bağdaşmamaktadır. Şayet suçluların cezalandırılması için Basra'yı su basacak ise bu felaket neden Cemel Vakası akabinde değil de çok sonra gelen ve savaşa katılmayan nesiller zamanında meydana gelmekte ve suçsuz insanlar cezalandırılmaktadır?

Konuşmanın birinci paragrafı normal bir eleştiri cümlesi iken aynı şeylerin söylendiği ve başka bir rivayetten alınan son paragrafı gelecekte meydana gelecek bir felaketi haber veren mucizeye dönüşmektedir. Dikkat çekici olan bir başka şey ise Meclisi'nin Kemaluddin b. Meysem el-Behrani'den naklettiği hutbedir. İbn Meysem'in naklettiğine göre Hız. Ali Cemel sonrası Basralılar'a irad ettiği konuşmada oldukça cömert methiyelerde bulunmaktadır.¹³³¹ Onun naklettiği bu konuşma ile *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen ve içerisinde; *“orada şerrin onda dokuzu vardır”* cümlesi bulunan konuşmanın aynı zamanda ve aynı topluluğa yapılmış olması kanaatimizce mümkün değildir. el-Behrânî'nin naklettiği hutbede Hız. Ali neden önce tevbih sonra da methiyede bulunduğunu açıklıyorsa da birbirini nakzeden bu iki konuşmanın aynı topluluğa yapılmış olması Hız. Ali gibi bir edipten beklenmez.

Nehcü'l-Belâğa'nın verdiği hutbede Hız. Ali Basra'nın su altında kalacağını söylemektedir. el-Hatîb bu olayın iki kez tekerrür ettiğini, birincisi Kadir Billah ikincisi Kaim bi Emrillah zamanında olmak üzere Basra'nın iki kere su altında kaldığını söylemekte ve bunu gaybden haber verme gibi bir tür keramet olarak değerlendirmektedir. el-Hatîb *“bu olaylar Radî'den sonra meydana gelmiştir öyleyse*

¹³³¹ Hutbe için bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 346

Radî uydurmuş olamaz”¹³³² demekteyse de coğrafi konumu itibariyle Basra'nın o dönemlerde zaman zaman su baskınına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Hz. Ali böyle bir sözü tekerrür eden olaylar hakkında bildiği bir şey sebebiyle veya bir tahminle söylemişse bu normaldir. Ancak Basra şehrinin Hz. Ali'den daha önce ve sonra kaç kez su baskınına maruz kaldığı ayrı bir araştırma konusudur. Basra şehri halkının dini yönden, cami ve cemaate müdavemet yönünden Kûfe halkına göre daha iyi bir durumda olduğu el-Hatîb tarafından da dile getirilmektedir. Bu durumda onların başına felaket gelirken Hz. Ali ve oğullarına defaatle ihanet eden ve onları en ihtiyaç duydukları bir anda yalnız bırakan Kûfe halkına ne demelidir?

Kanaatimizce sonraki dönemlerde Basra'nın uğradığı su baskınları ile Cemil Vakası arasında bağlantı kurulmaya çalışılmış ve konuşma metni ona göre yeniden şekillendirilmiştir. Bu sözlerin Hz. Ali tarafından söylenmiş olması sahih bile olsa bu gaybden haber verme şeklinde değerlendirilemez. Çünkü bu tür su baskınlarının daha önce de meydana gelmiş olması ve bunu bilen Hz. Ali'nin hatırlatma babından bu şekilde konuşmuş olması muhtemeldir. Bu durumda o, bahsettiği bu su baskını haberini ancak sözün akışı içerisinde zikretmiş olabilir.

2.6.3.2. Kûfe'ye Zalimlerin Musallat Olacağı Hakkındaki Haber

Hz. Ali Kûfe hakkında gaybî bilgi olarak değerlendirilen bir konuşmasında şöyle demektedir:

“Sanki Şam'da bağırın, çok sapkın olan kişiye bakıyorum. Kûfe'nin dışına bayraklarıyla yuva yaptı. Onun ağzı açıldığında, (ağzındaki) *gemi* şiddetlendiğinde, yeryüzünde zulmü arttığında, fitne kendi çocuklarını köpekdişiyle ısırır, savaş dalgalarıyla dalgalanır böylece savaş dalgaları harekete geçer, günlerin asık suratları ve gecelerin yaraları görünür. Ekinleri olgunlaştığında, olgunluğu üzere kaldığında, bağırıtları gürlendiğinde, kılıç ve mızrakları parıldar, zorlu fitnelerin bayrakları bağlanır, karanlık gece ve dalgaları çarpışan deniz gibi gelirler. *Unutmayalım ki Kûfe'yi kasıp kavuracak, nice fırtınalar esecektir. Az bir zaman sonra boynuzlar birbirlerine karışacak, ayakta olan biçilecek, biçilen ise parçalanacak.*”¹³³³

¹³³² Bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 347

¹³³³ 99. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 200-201)

Her ne kadar yukarıdaki konuşma bazı Şîî âlimler tarafından Kûfe hakkında bir gaybi bilgi olarak değerlendirilmekteyse de Hz. Ali Kûfe hakkında başka bir sözünde ise buna muhalif olarak şöyle demektedir:

*“Ey Kûfe! Sanki senin, Ukâz (panayırında satılan) derisinin esnediği gibi esnetildiğini, musibetlerle çarpıştırıldığını ve sarsıntılara bindirildiğini görür gibiyim. **Biliyorum ki, sana kötülük yapmak isteyen hiçbir zorba yoktur ki, Allâh onu bir meşguliyetle sınamasın ve onu bir katille vurmasın.**”¹³³⁴*

Aslında bu iki muhalif söz gaybden haber verme iddaalarını ortadan kaldırmaya yetmekle beraber, Hz. Ali'nin Kûfe hakkında söylediği bu sözü –şayet ona ait olduğu sahihse- doğru değerlendirebilmek için onun Kûfe ve Kûfeliler hakkında söylediği diğer sözleri de nazar-ı itibara almak gerekir:

Kûfeliler onun hilafetinin ilk aylarında ona destek vermişler, Cemel Vakası'nda onun yanında yer almışlardı. Bu sebeple Hz. Ali'nin ilk zamanlarda Kûfe ve Kûfeliler hakkında söylediği sözler methiye içeriklidir. Hz. Ali Medine'den Basra'ya giderken Kûfelilere gönderdiği mektupta onları metheden şu ifadelerle başlamaktadır:

*“Mü'minlerin Emiri Allâh'ın kulu Ali'den **yardımcıların alını ve Arapların zirvesi olan Kûfelilere...**”¹³³⁵* Bu sözün geçtiği birinci mektubun devamında Hz. Osmân'ın ölümüne değinilmekte ve kendisine nasıl beyat edildiğini anlatılmaktadır. Buradan anlaşılan o ki, Hz. Ali onları fitneye sebebiyet veren Hz. Osman'ın katli hakkında bilgilendirme gereği duymakta ve Basra'da meydana gelen hareketlilikten ve muhaliflerinin onları da ikna etmesinden endişe etmektedir. Basra'nın fethinden¹³³⁶ sonra Kûfelilere gönderdiği ikinci mektupta ise onlara şöyle hitap etmektedir:

*“Allâh sizi, -şehrin ahalisi olarak- Peygamberinizin ailesinden dolayı, kendisine itaat edenlere ve nimeti için şükredenlere verdiği mükâfatın en iyisiyle mükâfatlandırsın. **Dinlediniz ve itaat ettiniz; çağrıldınız ve icabet ettiniz.**”¹³³⁷*

“O'ndan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederiz. Allâh, emrini bildirmek, uyarısını söylemek için onu göndermiştir. O da güvenilir olarak görevini eda etti ve hak yolunu izleyen birisi olarak gitti. Aramızda

¹³³⁴ 47. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 13)

¹³³⁵ 1. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 193)

¹³³⁶ Bu ifade Radî'ye aittir.

¹³³⁷ 2. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 195)

hakkın bayrağını bıraktı. Kim o bayraktan öne geçerse, dinden çıkar; kim ondan geri kalırsa, helak olur; ondan ayrılmayan ise hedefe ulaşır. “Bu bayrağın delili temkinli konuşan, ağır kalkan, kalktığında çabuk olandır.”¹³³⁸ Size gelince, ona itaat ettiniz ve onu yücelttiniz. Ölüm ona gelince o da ölümlle gider... ”¹³³⁹

“Siz hakkı destekleyen ve dinde kardeş, şiddet gününde sığınaksınız; başka insanlar değil, sadece siz sırdaşsınız. Sizinle savaşa çıkıyor ve gelenin itaatini umuyorum. Bana karşı aldatması olmayan ve şüpheden uzak bir samimiyetle yardımcı olun. Allâh’a yemin olsun ki, ben insanlar için en layık olanım.”¹³⁴⁰

Ancak daha sonraları Kûfe’de karşılaştığı itaatsizlik sebebiyle Hz. Ali’nin hitap tarzı değişmekte ve azarlayıcı bir dil kullanmaktadır. “Hz. Ali adamlarının cihâda¹³⁴¹ gitme hususunda ağırdan almalarından ve görüşlerine muhalefet etmelerinden dolayı kızgın bir şekilde minbere çıkarak şöyle demektedir:

“Elimde kalan sadece Kûfe’dir; onu tutup açıyorum. Ey Kûfe! Senden başkası olmazsa (fitne) hortumların eser. Allâh seni çirkinleştirsın.” Şairin şu sözünü örnek olarak okudu: “Baban el-Hayr’ın ömrü için ey Amr! Bana kabın sahibinden ancak azıcık yemeğin bulaşığı kaldı.” Sonra şöyle dedi: Büsr’ün Yemen’i ele geçirdiğini haber aldım.¹³⁴² Onların kendi yurtlarında doğru davranmaları, sizin ise fesat çıkartmanız nedeniyle, onların sizin yerinize devlete hâkim olacaklarını zannediyorum. Sizden birine bir kap emanet etsem onun kulpunun gideceğinden korkuyorum. Allâh’ım! Ben onlardan usandım; onlarda beni usandırdılar. Ben onlardan bıktım; onlar da beni bıktırdılar. Onları benim için daha hayırlılarıyla, beni de onlar için benden daha şerlisiyle değiştir! Allâh’ım! Tuzun suda eridiği gibi onların kalplerini erit! Allâh’a yemin ederim ki, sizin yerinize Firâs b. Ğanm oğullarından bin atlımın olmasını isterdim.”¹³⁴³

Bu hutbe (25. hutbe) ile aynı içeriğe sahip olan hatta belki de aynı konuşmayı aktaran bir başka hutbe de yirmi yedinci hutbedir. Hz. Ali bu hutbede, adamlarını cihâda teşvik etmekte ve gevşek davranmaları sebebiyle de onları şu sözlerle eleştirmektedir:

¹³³⁸ Şîî mütercim Kadri Çelik bu tercümeyle şu şekilde yapmaktadır: “Bu bayrağın klavyuzu (Peygamber’in vasileri) düşünerek konuşur; kıyam hazırlığında sabırlı, ama kıyam anında süratlidir.” Bkz. Çelik, Kadri, *Nehcü’l-Belâğa* tercümesi, 156

¹³³⁹ 98. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 197).

¹³⁴⁰ 116. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 261). Hz. Ali onlara bu söylediklerinin zıddı olan lafları da söylemektedir. Bkz. 123. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 279)

¹³⁴¹ Bu ifade Radî’ye aittir.

¹³⁴² Bundan sonraki kısımda Muâviye taraftarlarının batıl üzere ittifak etmeleri, kendi adamlarının ise hak üzere olmalarına rağmen ihtilâf etmelerini eleştirmektedir.

¹³⁴³ 25. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 179-180)

“Ey adamlara benzeyen fakat adam olmayanlar! Çocuk huylular, kadın akıllılar! Keşke sizi görmemiş ve tanımamış olaydım! ... **Allâh belanızı versin!** Kalbimi irinle, göğsümü kızgınlıkla doldurdunuz. Hüzün yudumlarını bana peş peşe içirdiniz...”¹³⁴⁴ “Ey bedenleri beraber, ancak görüşleri ayrı olan insanlar! Sözüünüz, sert taşı çatlatır. Davranışınız düşmanlarınızı teşvik eder... Benden sonra hangi lider ile savaşacaksınız? Yanıtılan kişi, -Allâh’a yemin ederim ki- sizin yanıtıttığınız kişidir. Sizinle kazanan kişi, -Allâh’a yemin ederim ki- boş ok çekmiştir... **artık sizin sözünüzü onaylamıyor, yardımınıza tamah etmiyor, düşmanı sizinle tehdit etmiyorum...**”¹³⁴⁵

“Bana ne oluyor ki sizi ruhsuz bedenler, bedensiz ruhlar, doğruluğu olmayan zahidler, kazancı olmayan tacirler, uyuyan uyanıklar, hazırda olmayan hazırda kiler, kör bakanlar, sağır duyanlar ve dilsiz konuşanlar olarak görüyorum!”¹³⁴⁶ Sizi kırbacımla te’dîb ettim; ancak düzelmediniz. Sizi engelleyici yasaklarla sürdüm; fakat bir araya gelmediniz. Allâh iyiliğinizi versin! Sizi yolda götüreceğiz ve doğru yolu gösterecek benden başka lider mi bekliyorsunuz?”¹³⁴⁷

İnsanların Şamlılarla (Muâviye ve adamlarıyla) savaşmaktan çekinmesi üzerine yaptığı konuşmada da şöyle demektedir: “**Size yazıklar olsun!** Sizi azarlamaktan usandım... Geceler karanlık olduğu sürece benim için güvenilir değilsiniz. Dayanılabilir bir rükün, ihtiyaç duyulacak izzet payandaları da değilsiniz. Bir taraftan toplanırken diğer taraftan dağılan, çobanları kaybolmuş develer gibisiniz... Siz derin bir gaflet içindeyken size güvenen rahat bir uyku uyuyamaz... Allâh’a yemin ederim ki, **savaş kıstığında ve ölüm şiddetlendiğinde, başın bedenden ayrıldığı gibi, sizin de Ebû Tâlib’in oğlunun etrafından dağılacığınızı düşünüyorum.**”¹³⁴⁸ “...Beni kaba muhalifler ve söz dinlemeyen isyankârlar gibi reddettiniz. Öyle ki nasihat eden kendi nasihatinden şüphe duydu.”¹³⁴⁹ “Emrettiğim zaman itaat etmeyen ve çağırdığım zaman itaat etmeyenlerle imtihan edildim. **Babasız kalasicalar!** Rabbinize yardım etmek için ne bekliyorsunuz... İşler ortaya kötü sonuçlar çıkarıncaya kadar herhangi bir sözümü

¹³⁴⁴ 27. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 395-396)

¹³⁴⁵ 29. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 404)

¹³⁴⁶ 106. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 223)

¹³⁴⁷ 180. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 449)

¹³⁴⁸ 34. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 423-424). Benzer ifadeler 95. hutbede de geçmektedir. Bkz. (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 189-190)

¹³⁴⁹ 35. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 428)

işitmiyor, herhangi bir emrime itaat etmiyorsunuz. Sizinle ne intikam alınır, ne de bir hedefe varılır.”¹³⁵⁰

Hz. Ali Iraklıları (kendi adamlarını) yerdiği bir başka konuşmasında da şöyle demektedir: *“Ey Iraklılar! Siz, hamile kalan, hamilelik süresi dolduğunda çocuğunu düşüren, kocası ölen, uzun süre dul kalan ve uzak akrabalarının kendisine varis olduğu kadın gibisiniz. Bilmiş olun ki, **vallâhi sizin yanınıza isteyerek değil, zaruret nedeniyle geldim.** Sizin, “Ali yalan söylüyor!” dediğinizi duydum. **Allâh sizi öldürsün!** Kime karşı yalan söylemişim? ...”¹³⁵¹ “Ey insanlar! Bana muhalefet etmeniz size günah kazandırmasın; bana isyanınız sizi ayartmasın! Benden bazı şeyler duyduğunuzda birbirinize göz kırpmayın!”¹³⁵² “Allâh’ın ahitlerinin çiğnendiğini gördüğünüz halde kızmıyorsunuz... Zâlimlerin sizin derecenize ulaşmalarına imkân tanıdınız, dizginlerinizi onların eline bıraktınız ve Allâh’ın işlerini onların ellerine verdiniz. Onlar şüphelerle amel ediyor, şehvetlerle hareket ediyorlar.”¹³⁵³*

“Nefsim elinde olan Allâh’a yemin olsun ki, bu topluluk size galip gelecektir. Bu, onların sizden daha haklı olmalarından değil, kendi adamlarının batıl taleplerine koşmalarından; sizin ise benim hakkım hususunda ağır davranmanızdandır. Ümmetler çobanlarının zulmünden, ben ise tebaamın zulmünden korkar oldum. Sizi cihâda çağırdım, çabuk davranmadınız; size duyurdum, duymadınız; sizi gizli ve açıktan davet ettim, icabet etmediniz; size nasihat ettim, kabul etmediniz... Sizi sabah düzeltiyorum; akşam bana yay gibi geliyorsunuz. Düzelten aciz kaldı, ama düzeltilen yorulmadı... Arkadaşınız (kendisini kastediyor) Allâh’a itaat ettiği halde ona isyan ediyorsunuz. Şamlıların arkadaşı ise Allâh’a isyan ettiği halde ona itaat ediyorlar. **Allâh’a yemin olsun ki, Muâviye’nin bana gelip dinarı dirhemle değiştirir gibi sizi değiştirmesini, sizden on kişiyi alıp yerine kendi adamlarından bir adam vermesini temenni ederim!”¹³⁵⁴ “...Allâh’a yemin olsun ki, düşmanla karşılaşmada şehit olmayı ummasam –onunla karşılaşmak bana takdir edilmiş olsa bile- bineğimi yaklaştırır, sonra sizden uzaklaşır; sizi ne güneyde ne de kuzeyde arardım...”¹³⁵⁵ “...Yazık ki, sizler tutunulacak sağlam bir güvence ve yapışılan izzet destekçileri değilsiniz. Savaş ateşini tutuşturan ne kötü kimselersiniz! Size yazıklar olsun!**

¹³⁵⁰ 39. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 436)

¹³⁵¹ 69. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 66)

¹³⁵² 99. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 199-200)

¹³⁵³ 104. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 216-217)

¹³⁵⁴ 95. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 189)

¹³⁵⁵ 117. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 262)

*Sizden kötülük gördüm! ...*¹³⁵⁶ *“Ey ihtilâf içinde olan nefisler, dağılmış kalpler! Bedenleri hazır, akılları kendilerinden uzak olanlar! Ben sizi hakka yöneltirken siz ondan aslanın kükremesinden kaçan keçiler gibi kaçılıyorsunuz. Heyhat! Karanlık gecenizi aydınlatmam ya da hakkın eğriliğini düzeltmem mümkün değil!”*¹³⁵⁷

Hazret Ali adamlarından âsî olanları yerdiği bir konuşmasında da şöyle demektedir:

*“... Yardımınız ve hakkınız uğruna cihâd etmek için ne bekliyorsunuz? **Ölüm ya da zillet üzerinize olsun!** Allâh’a yemin olsun ki, günüm geldiğinde –ki gelecek- sizin arkadaşlığınızı kerih gördüğüm bir halde ve sizinle çok kalmadan, benimle sizin aranızı ayıracaktır.”*¹³⁵⁸ *“...Allâh’ın benimle sizin aranızı ayırmasını ve beni sizden daha çok hak edenlere dâhil etmesini umuyorum. Allâh’a yemin ederim ki onlar, mübarek görüşlü, yumuşak huyluluğu tercih eden, hakkı söyleyen, isyanı terk eden, doğru yolda önde giden, hedefe süratle yol alan, sürekli olan sonla ve mutlu eden cömertlikle zafer kazanan bir topluluktur.”*¹³⁵⁹

*“Ona, “Ey Mü’minlerin Emiri! Nasılsın? Diye soruldu; şöyle cevap verdi: Bekasını tüketen, sağlığı bozulan ve güven duyduğu yerden kendisine ölüm gelen kişinin hali nasıl olur?”*¹³⁶⁰

Buraya kadar yaptığımız iktibaslardan anladığımız kadarıyla şöyle bir netice ortaya çıkmaktadır:

Hiz. Ali ilk zamanlarda Kûfe ve Kûfelilerden aldığı destek sebebiyle Cemel Vakası’ndan galip olarak çıkmış ve Kûfe Şehrini devletin merkezi yapmıştır. Ancak Ümeyyeoğullarının başını çektiği muhalif gruplar giderek güçlenmiş ve savaş kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu ortamda hakem olayının etkisiyle Hiz. Ali’nin adamları arasında itaatsizlik ve isyan hareketleri başlamıştır. Hiz. Ali ne kadar çabalasa ve nasihat etse de adamlarının itaatsizliği, ihtilâfa düşmeleri, haklı oldukları halde savaşma konusunda isteksiz davranmaları ve benzer konularda onları istediği çizgiye getirememiş, özellikle de Hâricilerin ayrılığı bardağı iyice taşırılmıştır. Bu sıkıntılara maruz kalan Hiz. Ali daha sonraları onlar hakkında hakaret ve beddua içerikli sözler sarfetmeye başlamış, nihayet

¹³⁵⁶ 123. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 279)

¹³⁵⁷ 129. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 293-294)

¹³⁵⁸ 178. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 438)

¹³⁵⁹ 114. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 258)

¹³⁶⁰ 115. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 106)

Kûfelileri te'dîb ve ta'zîr babından başlarına gelecek belalarla da tehdit etmiştir. Hz. Ali'nin burada değerlendirmesini yaptığımız sözü de bu kabildendir. Hz. Ali'nin edebî yönünü göstermek niyetiyle te'lif edilen bir eserde bu kadar hakaret ve beddua içeren sözleri bir araya getirmek kanaatimizce gereksiz bir iştir. Radî'nin bu işi yaparken Şîlik duygularıyla hareket ettiği ve Hz. Ali'yi bu hallere düşüren Kûfe ve Kûfelilere karşı hoşnutsuzluğunu gösterecek metinleri bilerek seçtiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Ayrıca yukarıda geçen bazı sözler, Hz. Ali gibi olgun bir liderden sadır olması beklenmeyen sözlerdir. Savaş ortamında böyle sözler söylemenin askerin psikolojisini olumsuz yönde etkileyeceği ve olandan daha kötü sonuçlara sebebiyet vereceği de muhakkaktır. Bu sebeple hikmetten yoksun ve faydadan hali bu sözlerin bazılarının Hz. Ali adına uydurulduğu ve Radî'nin de bunları tenkide tabi tutmadan kitabına aldığı kanaatini taşımaktayız.

2.6.3.3. Muâviye'nin Hilafeti Ele Geçireceği Hakkındaki Haber

Hz. Ali'nin, Muâviye'nin iktidarı hakkında söylediği rivayet edilen ve aslında adı geçmemesine rağmen burada haber verdiği kişinin Muâviye b. Ebî Sufyan olduğu söylenen sözü Radî'nin rivayetiyle şu şekildedir:

*“Benden sonra yutağı geniş, karnı büyük bir adam size galip gelecek. O bulduğunu yer, bulamadığını ister. Onu öldürün! Ama öldüremeyeceksiniz. Bilmiş olun ki, sizden bana sövmenizi ve beni reddetmenizi isteyecek. Sövmeye gelince bana sövün. Bu sövgü benim için arınma, sizin için kurtuluştur. **Reddetmeye (teberriye) gelince. Beni reddetmeyin (benden teberride bulunmayın).** Ben, fitrat üzere doğdum, imanda ve hicrette öne geçtim.”¹³⁶¹*

¹³⁶¹ 57. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 30). Hz. Ali'nin bu sözü kaynaklarda genellikle **“Sizden bana sövmeniz ve benden teberri de bulunmanız istenecek; bana sövün ancak benden teberride bulunmayın. Çünkü ben dîn-i Muhammedî üzereyim”** **“...İslâm üzereyim. O kişi boynunu uzatsın, anası onu kaybetsin. Çünkü İslâm'dan sonra artık onun için dünya ve âhiret (in önemi) yoktur. Sonra şu âyeti okudu: “Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç...Nahl Sûresi, 106”** şeklinde veya buna benzer bir şekilde geçmektedir. Bkz. Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 119 (no: 77); Ebû Bekr en-Nâsibî, *Fevâidu Ebî Bekr en-Nâsibî*, I, 110; Hâkim, *Müstedrek*, II, 358, 390 (no: 3365); Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 40 (el-Mektebetü't-Tevfikîyye baskısında; VI, 21); İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, VII, 466, XXXXII, 588 **“...sövün, sövmeniz sizin için necât benim için zekâtır ancak benden teberride bulunmayın. Çünkü ben fitrat üzereyim”** şeklinde; Kemâluddîn İbnu'l-Adîm, *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, III, 1338; Cemâluddîn b. Mansûr el-Ensârî, *Muhtasarı Târîhi Dimeşk*, IV, 231.

Burada haber verilen şahsın en önemli özelliklerinden birisi, halka Hz. Ali'ye sövmelerini emredecek olmasıdır. Bu sebeple haber verilen kişinin özellikle Emevî iktidarında ortaya çıkmış birisi olması gerekmektedir. Çünkü geçmiş târihte Hz. Ali'ye sövenler Emeviler ve Hâriciler'dir. Bazı Şîî müelliflere göre burada haber verilen kişi Muâviye'dir. el-Hatîb bu hutbenin izahı sadedinde şunları söylemektedir:

“Bu, Hz. Ali'nin Allâh'ın bildirmesi ve Rasûlullâh'ın öğretmesiyle bir şeyi vukuundan önce haber vermesidir. Burada tavsif edilen kişi Muâviye b. Ebî Sufyan'dır (Nitekim Nehcü'l-Belâğa şarihleri ve diğer bazı kitaplarda bu sözü açıklayanların çoğunun görüşü bu şekildedir). Çünkü Muâviye iştahlı olmak ve çok yemekle mevsuf idi. Kendisi iri karınlı idi... oturarak hitap eder (konuşurdu).”¹³⁶²

Nehcü'l-Belâğa'nın en meşhur şârihi İbn Ebi'l-Hadîd zikredilen, “karnı büyük kişi” hakkında şunları söylemektedir:

“İnsanların birçoğu “karnı büyük” ifadesiyle aleyhisselam'ın “Ziyad'ı” kastettiğini, birçokları da “Haccâc'ı” kastettiğini söylemişlerdir. Başka bir topluluk “Muğire b. Şu'be'yi” kastettiğini söylemişlerdir. Bana göre (bu özelliklere) en benzer kişi olarak o, “Muâviye'yi” kastetmiştir. Çünkü o (yemeye) düşkün olmak ve çok yemekle mevsuf idi.”¹³⁶³ Görüldüğü gibi bu şahsın kim olduğu hususunda ilk dönemlerde bir ortak kanaat oluşmamıştır.

Bu konuda benzer bir rivayet, Hâkim'in Müstedrek'inde geçmektedir.¹³⁶⁴ Ancak buna göre Hz. Ali konuşmayı genele hitaben değil, Hucr b. Adî'ye hitaben yapmaktadır. Bu rivayetin sonunda bunun gerçekleştiği, râvîlerden Tavus tarafından ifade edilirken, Hucr'a bunu emredeninin adı Ahmed b. İbrahim olarak geçmektedir. Ancak bu rivayette zikri geçen Hucr'un adı, Hucr b. Adî olarak değil de Hucr b. Kays el-Mederî şeklinde verilmektedir.

Bu rivayetin bir benzeri de şudur: “Hucr el-Mederî anlatıyor: Hz. Ali bana: “Bana lanet etmekle emrolunduğunda ne yapacaksın?” deyince ben: “Bu dediğin olacak mı?” dedim. “Evet” dedi. “O zaman ne yapayım” dedim; “Bana lanet et, ancak

¹³⁶² el-Hatîb, A.g.e, II, 30

¹³⁶³ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IV, 54

¹³⁶⁴ Bkz. Hâkim, Müstedrek, II, 358

içinden beni kastetme!” dedi. Râvî der ki: Hakikaten de Muhammed b. Yusuf¹³⁶⁵ bana Ali’ye lanet etmemi emretti. “Ona lanet edin, Allâh’ın laneti de onun üzerine olsun. (Tabii ki burada “ona” zamiriyle aslında emiri kastetmiştir) bu ayrıntıyı mescittekilerden bir adam dışında kimse anlayamamıştır.”¹³⁶⁶

Benzer bir rivayet de İbn Ebi’l-Hadîd tarafından aktarılmaktadır. Onun aktardığına göre Velid b. Abdilmelik de Hz. Ali’yi lanetlemektedir. İbn Ebi’l-Hadîd, onun Kûfe valisi Muğire b. Şu’be ile ilgili şöyle bir hadise nakletmektedir:

“Muğire b. Şu’be, Ali’yi lanetlemeyi emretti. Hucr b. Adî’nin¹³⁶⁷ bunu kabul etmemesi üzerine onu tehdit etti. Bunun üzerine o da ayağa kalkarak şöyle dedi: “Ey insanlar! Emiriniz bana Ali’yi lanetlememi emretti, ona (Muğîre’ye) lanet ediniz. Bunun üzerine Kûfe halkı şöyle dedi: Allâh ona (Muğire’ye) lanet etsin.” Hucr burada (kelime oyunu yaparak) o zamiriyle Muğire’yi kastetmiş (ve ona niyyet ederek lanet edin) demişti.”¹³⁶⁸

Görüldüğü gibi Hucr’a lanet etmeyi emreden bir rivayette Muhammed b. Yusuf iken diğerinde Muğire b. Şu’be’ye, Hâkim’in rivayetinde ise Ahmed b. İbrahim’e dönüşmektedir. Yani bu konu, yalan haberlerin bolca üretildiği konulardan olduğu için bir bilgi kirliliği görülmekte, âdeta kim kimi karalamak istiyorsa iddiasını ona dayandırmaktadır.

Şayet sözün Hz. Ali’ye nispeti sahihse Muâviye dönemini görenler o olduğunu düşünmüşler, Haccâc dönemini görenler Haccâc olduğuna kanaat getirmişlerdir. Fiten ve melâhim konusundaki haberlerin sıhhat konusunda genellikle üzerinde söz söylenen

¹³⁶⁵ Hâkim’in Müstedrek’inde de geçen bu rivayette emirin adı Ahmed b. İbrâhîm olarak geçmektedir.

Bkz. Hâkim, Müstedrek, II, 358

¹³⁶⁶ Kal’acı, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 768

¹³⁶⁷ Hucr b. Adî tabiinden olup kimileri sahabi olarak da kabul etmektedir. Cemel ve Sıffin savaşı başta olmak üzere devamlı surette Hz. Ali’nin yanında yer almış olup, onun has adamlarındandır. Muğire b. Şu’be’nin, Muâviye’nin tavsiyesine uyararak ve Ehl-i Beyt taraftarlarını ortaya çıkarmak amacıyla Hz. Ali ve taraftarlarına ağır bir dille sövmesine şiddetle tepki göstermiş, kendisini destekleyen bir grup Kûfeli ile Muâviye’ye muhalif olarak kalmaya devam etmiştir. Sonunda baskılara dayanamayan arkadaşları etrafından dağılınca Kûfe Valisi Ziyâd tarafından tutuklanarak Muâviye’ye, Şam’a gönderilmiş ve Ziyâd’ın hakkında düzenleyip birçok Kûfeli’yi şahit tuttuğu suçlamalar sebebiyle beş arkadaşıyla birlikte h. 51 yılında öldürülmüştür. Muâviye bu cinayet sebebiyle Hz. Aişe tarafından şiddetle azarlanmış, Hasan Basri ve daha başkaları tarafından da eleştirilmiştir. Hucr’un iki oğlu da Hz. Ali taraftarlığı yüzünden öldürülmüştür. Bu konuda bkz. Bozkurt, Nebi, “*Hucr b. Adî*”, *DİA*, XVIII, 277-278, İstanbul 1998; Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Emevi İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet: Hucr B. Adiy Hareketi*, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, c. III, sayı: 6, ss. 31-48.

¹³⁶⁸ Bkz. İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, IV, 58

İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, IV, 55

haberlerden olduğu göz önünde bulundurulursa, bu konuda rivayet edilen haberlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

İbn Ebi'l-Hadîd aynı yerde devamla Muâviye'nin karnı ve yemesini zemmeden şöyle sözler söylemektedir:

“Muâviye çok yer sonra da şöyle derdi: *“Kaldırın, vallâhi doymadım ancak (yemekten) bıktım ve yoruldum.”* Birbirini destekleyen rivayetlere göre Rasûlullâh Muâviye'yi çağırdığında gönderdiği adam onu yemek yerken buldu, sonra tekrar gönderdiğinde yemek yerken buldu. Bunun üzerine dedi ki: *“ Ey Allâh 'ım! Onun karnını doyurma ”*¹³⁶⁹

İbn Ebi'l-Hadîd'in zikrettiği bu rivayet hadis kitaplarında şu şekilde geçmektedir: “...Rasûlullâh (sav) İbn Abbâs'ı, Muaviye'yi çağırması için gönderdi. İbn Abbâs gelip onun yemek yediğini söyledi. Rasûlullâh (sav) onu tekrar gönderdi, yine yemek yediğini söyledi. Bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: *“ لا اشبع الله بطنه ”* Allah onun karnını doyurmasın.”¹³⁷⁰

Bu hadiste kastedilen şey Muaviye için bir beddua değildir. Nitekim İmam Nevevî Rasulullah'ın bu ve benzeri sözleriyle neyin kastedildiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“...Şayet denilirse ki: Rasûlullâh beddua, sebbetme ve lanet edilmeyi hak etmediği halde birisine nasıl beddua eder? Bu konuda ulemanın cevabı özetle iki şekildedir: *Birincisi*, kastedilen şey o kişinin Allah katında ve hakikatte buna layık olduğu değildir. Ancak zâhiren ona böyle söylemek gerekmiştir. *İkincisi*, Rasûlullâh'ın sebbetmesi, beddua etmesi veya benzer durumlarda kastedilen şey o sözün gerçekleşmesi değildir. Bu türlü sözler Arabın âdeti olduğu üzere sözün gelişi, niyet etmeksizin söylenir... Muâviye hadisinde geçen: *“Allâh onun karnını doyurmasın”* ifadesi ve benzerleri de böyledir. Bunlarla beddua edilen sözün gerçekleşmesini kastetmezler. Rasûlullâh bu gibi durumlarda duasına icabet olunup o kişiye bir zarar isabet etmesinden korkarak Rabbinden bu türlü sözlerini söylediği kişi için rahmet, günahlarına keffâret ve temizlik, Allah'a yakınlık ve ecir kılmasını istemiştir. Bu gibi durumlar nadiren vuku bulurdu...”¹³⁷¹ Tayâlisî'nin müsnedinde ise bu hadis için

¹³⁶⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IV, 55. İbn Ebi'l-Hadîd metni (اللهم لا تشبع بطنه) şeklinde vermektedir.

¹³⁷⁰ Müslim. *Birr*, 96, 97 (IV, 2010 (no: 2604,2605)); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, IV, 464 (no: 2869)

¹³⁷¹ İmam Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, XVI, 152

Abdullâh b. Ca'fer b. Fâris'in zorlama sayılabilecek şu yorumuna yer verilmektedir: "Allâhu a'lem bunun manası şöyledir: Allâh onun karnını doyurmasın ki kıyamet günü acıkanlardan olmasın. Çünkü Rasulullâh'tan gelen bir haberde o şöyle buyurmuştur: *"İnsanların dünyada en çok doyanları, kıyamet günü en çok acıkanları olacaklardır."*¹³⁷²

Hiz. Ali'den nakledilen rivayetin tahliline dönersek öncelikle şunu hatırlamakta fayda vardır; Hiz. Ali'nin, gidişatın kötülüğünden, bazı fiten ve melâhim haberlerinden anladığı şeyleri kastederek, bu ve benzer ifadeleri gelecekte meydana gelecek fitneleri haber verme adına adamlarına söylemiş olması mümkündür. Ancak o çoğu zaman Muâviye'yi eleştirirken üstü kapalı sözlerle değil, onu hedef alarak ve isim vererek konuşmaktadır. Bu sebeple Hiz. Ali'nin kendisinden sonra gelecek iştahlı ve şişman kişinin Muâviye olacağını düşünerek bu sözleri onun hakkında söylediğini iddia etmek, doğruluğu tartışılır bir görüştür. Bu görüşü mutlak hakikat gibi kabul edip tartışmayı bunun üzerinden yürütmek hatadır. Çünkü Hiz. Ali'nin bu sözüne benzer şekilde merfu hadislerde de, *"karnı tok"* ifadesi geçmekte ve ortaya çıkacağı haber verilen fitnelerde başrol konumunda bulunan kişilerin vasfı olarak zikredilmektedir.¹³⁷³ Yani *"karnı tok"*, *"karnı büyük"* veya *"boğazı geniş"* gibi ifadeler belli bir kişinin vasfı değil, olumsuzlukları ve hayırsızlıkları ifade eden bir benzetme olsa gerektir. İbn Ebi'l-Hadîd'in değerlendirmesinde görüldüğü gibi Hiz. Ali'nin bu sözü hakkında tek yorum, Muâviye hakkında söylenmiş olduğu şeklinde yapılamaz. Bu yorum Şîî müellifler tarafından da hararetle dillendirilmektedir. Ayrıca Radî'nin verdiği metinde konuşma genele yapılmakta iken diğerlerinde Hucr'a hitaben yapılmaktadır.

Mesâdir müellifi el-Hatîb bu rivayette geçen, *"bana sövmeniz emredilecek..."* ibaresi için şunları söylemektedir: "Emiru'l-Mü'minin'in bu sözü Radî'den önce de meşhur (*müstefîz*) dir. Ancak teberri sözü hakkında ihtilâf etmişlerdir. Kimisi, *"...benden teberri etmeyin..."* dediğini, kimileri de böyle *demediğini* rivayet etmişlerdir. İbrahim b. Hilal es-Sekafî (283/896), *"el-Ğârât"* isimli kitabında senediyle

¹³⁷² Tayâlisî, *Müsned*, IV, 465

¹³⁷³ Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünne*, 6 (IV, 200 no: 4604; Mervezî (228/842), *Kitâbu'l-Fiten*, II, 572, 577; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 431 (no: 17900); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 491 (no: 37478); Mervezî (294/906), *Sünne*, 70; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 209; Dârekutnî, *Sünen*, V, 517; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 555 (no: 19469); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 283 (no: 670); Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, II, 137; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 189 (no: 12); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, 8

birlikte İmâm Muhammed b. Ali el-Bâkır'dan onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ali, Kûfe minberinde hutbe irad etmiş ve şöyle demiştir:

*“Size bana sövmeniz teklif (arz) edilecektir. Bunun için boynunuz vurulacaktır.”*¹³⁷⁴ *Size bana sövmeniz teklif olunursa sövün. Benden teberrî etmeniz teklif edilirse, ben Muhammed'in dini üzereyim.”* O *“benden teberride bulunmayın”* dememiştir.¹³⁷⁵

İbn Ebi'l-Hadîd ve el-Hatîb bu hutbede kastedilen kişinin Muâviye olduğunu ispat edebilmek için merfu rivayetlerle iddialarını desteklemeye çalışmaktadırlar:

“es-Sekafî'nin *“el-Ğârât”* isimli kitabında senediyle Enes b. Malik'ten rivayeten zikrettiğine göre Ali'den önce Rasûlullâh da bunu dile getirmiş ve şöyle buyurmuştur:

*“Ümmetimden karnı büyük, yutağı geniş bir adam çıkacak; o yer fakat doymaz, sekaleynin (ins ve cinnin) günahını üstlenir (taşır). Gün gelir emirliğe de sahip olmak ister. Ona yetişirseniz karnını araştırın (yani onu karnının büyüklüğünden tanıyın). (Enes) dedi ki: Rasûlullâh'ın elinde bir dal parçası vardı ve onun bir ucunu Muâviye'nin karnına koydu.”*¹³⁷⁶

Ebû Osmân el-Cahız *“es-Sufyâniyye”* isimli kitabında Cellâm b. Cündeb el-Ğaffârî'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Ebû Zer aralarında geçen bir konuşmada Muâviye'ye şöyle demiştir: Rasûlullâh'ın şöyle dediğini işittim: *“Yutağı geniş olan (adam) ümmetin idaresini üstlendiğinde –ki o çok yer- ümmet ondan sakınsın.”*¹³⁷⁷ el-Hatîb sözlerine devamlı şöyle demektedir:

“Hz. Ali'nin, “onu öldürün ama öldüremezsiniz” sözü şu ayetin bir benzeridir: *“...şayet yapamazsanız ki asla yapamazsınız...”*¹³⁷⁸ Bu bilgi Hz. Ali'nin İmâmetinin delillerindedir. Çünkü gelecekte haber vermekte ve adamları da onu

¹³⁷⁴ el-Hatîb, A.g.e, II, 32

¹³⁷⁵ el-Hatîb, A.g.e, II, 33

¹³⁷⁶ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IV, 108; el-Hatîb, A.g.e, II, 31

¹³⁷⁷ el-Hatîb, A.g.e, II, 30; el-Emînî, *el-Ğadır*, VIII, 304

¹³⁷⁸ Bakara Sûresi, 24

öldürememektedirler. ... Hz. Ali'nin onun öldürülmesini emretmesi Rasûlullâh'ın (onu öldürün) sözüyle amel etmesi sebebiyledir.”¹³⁷⁹

Görüldüğü gibi burada el-Hatîb'in Şîlik geleneğinden gelen İmâmda mucize arama inancı depreşmekte ve uydurma rivayetlere ve farazî yorumlara sığınarak Hz. Ali'nin İmâmetini nas yoluyla ispat etmeye çalışmaktadır. Oysa bildiğimiz kadarıyla Hz. Ali'nin adamları değil Hâriciler Muâviye'yi öldürmek için teşebbüste bulunmuşlardır. Hatta o hilafeti döneminde Kûfeliler'in yardımıyla Hâricileri ortadan kaldırmış ve kendisi için tehlike olmaktan çıkarmıştır.

Burada şunu hatırlamakta da fayda vardır: Kûfe Hz. Ali'nin hayatında onu destekleyen insanların bulunduğu bir şehirdir. Onun ölümünden sonra da bu durum devam etmiştir. Bu sebeple Emevî iktidarı Kûfelileri devamlı baskı altında tutmuş hatta Kûfe Camilerinde Hz. Ali'ye hakaret ve Muâviye'ye dua etmek suretiyle onları aşağılamış, Hucr b. Adi başta olmak üzere birçok Hz. Ali taraftarı öldürülmüş, İslam târihinin en zâlim valilerinden Haccâc, Kûfe'ye gönderilmiştir. Bu sebeple de Kûfe Şehri Hz. Hüseyin'in şehâdetiyle sembolleşen isyanlar ve katliamlar şehri olarak târihe geçmiştir.

Nehcü'l-Belâğa'da ki metinleri esas alarak bir değerlendirme yapmak gerekirse; Hz. Ali'nin adamlarında gördüğü isteksizlik ve ayrılıklar sebebiyle, ümitsizliğe düşmüş ve gidişin kötüye doğru olduğuna hissetmeye başlamıştır. Artık o Muâviye'nin zafer ve iktidarından da korkmaya başlamıştır. Daha sonra bu korku Muâviye'nin ve hatta Ümeyyeoğullarının iktidarını, bu ümmetin başına gelecek fitne ve belalar olarak haber vermeye dönüşmüştür. Çünkü Hz. Ali bizzat kendisi şunu söylemektedir: *“Nefsım elinde olan Allâh'a yemin olsun ki, bu topluluk size galip gelecektir. Bu, onların sizden daha haklı olmalarından değil, kendi adamlarının batıl taleplerine koşmalarından; sizin ise benim hakkım hususunda ağır davranmanızdandır.”*¹³⁸⁰ Nihayet kaçınılmaz olan bu fitneden zaferle çıkmak ve fitneyi ortadan kaldırmak Hz. Ali'ye nasip olmayınca bu iş, gelecek olan bir kurtarıcıya havâle edilmiştir.

Hz. Ali, Muâviye'nin iktidara gelmesi ihtimaline karşı Allâh'a sığınmakta ve şöyle demektedir: ***“Benden sonra Müslümanlar için bir (su kaynağına) gidişe ya da dönüşe görevlendirilmenden veya onlardan birisinin üzerine sana anlaşma ya da***

¹³⁷⁹ el-Hatîb, A.g.e, II, 31

¹³⁸⁰ 95. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 188)

sorumluluk verilmesinden Allâh korusun...¹³⁸¹ Bu sözlerde Hz. Ali iktidarı Muâviye'ye kaderin bir cilvesi olarak mecburen devretmek zorunda kalacak bir lider gibi konuşmamakta hatta bu ihtimalden Allâh'a sığınmaktadır. Ancak başka yerlerde geçen sözlerinde Hz. Ali artık Muâviye ve daha başkalarının iktidarını görmekte ve bunu adamlarına haber vermektedir:

"Sanki Şam'da bağırın, çok sapkın olan kişiye bakıyorum.¹³⁸² Kûfe'nin dışına bayraklarıyla yuva yaptı. Onun ağzı açıldığında, gemi şiddetlendiğinde, yeryüzünde zulmü arttığında, fitne kendi çocuklarını ısırır... Bu ve daha nice kasırgalar, Kûfe'yi kasıp kavuracak, nice fırtınalar esecektir. Az zamanda, birbirine düşecekler, hayatta olan biçilecek, biçilen ise parçalanacak."¹³⁸³

"...Sapıklık bayrağı yerine dikilmiş, gölgesi (tarafdarları) etrafa yayılmıştır. Sizi sa'yıyla tartıyor (size istediğini yapıyor), size kulacıyla vuruyor (zulmediyor). Lideri dinden çıkmış, sapıklık üzeredir. O gün, sizden geriye tencere artığı gibi bir artık, ya da bohçanın silkelenmesinden düşen kırıntılar gibi kırıntılar kalır. Sizi derinin ovulduğu gibi sertçe ovalar; ekinin dövüldüğü gibi döver. Kuşun küçük taneler içinden büyük taneleri seçip yemesi gibi, içinizden mü'min kişiyi, (zarar vermek için) seçip alır..."¹³⁸⁴

Hz. Ali'nin Muâviye'ye yazdığı mektuplarda sürekli kötülme ve karalama vurgusu hâkimdir. Oysa Hz. Ali artık onu ciddi bir siyasi rakip olarak gördüğü için hakem olayına rıza göstermiştir. Dolayısıyla daha diplomatik bir dil kullanması lazım gelmektedir. Ancak Radî'nin verdiği metinlerin çoğunda olması gereken bu diplomatik dil yoktur. Buradan anlaşılan Radî tek taraflı bir bakış açısıyla bu metinleri derlemiştir. Bir başka çelişki de Hz. Ali oğlunu mubâreze'den menederken kendisi Muâviye'yi mübarezeye davet etmesidir. Bu çelişkiler muhtemelen çok değişik kaynaklardan seçilen metinlerde yeterli tenkit yapılmaması ve amaca hizmet eden malzeme toplama gayretinden kaynaklanmaktadır.

¹³⁸¹ 65. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 459)

¹³⁸² Bu kişinin Mervan olduğu Şîî müellifler tarafından söylenmekte ve bu bilgi gaybden haber verme olarak değerlendirilmekteyse de kanaatimizce Muâviye kastedilerek söylenmiş bir söz olması da uzak bir ihtimal değildir.

¹³⁸³ 99. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 200-201). Bu hutbede haber verilen olay veya kişi de Hz. Ali'nin gaybden haber verdiği bilgiler arasında sayılmaktadır ki bu konuya ilgili yerde tekrar işaret edilmiştir.

¹³⁸⁴ 106. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 224)

2.6.3.4. Hâricilerin Durumları ve Sonları Hakkındaki Haber

“Hâriciler hakem tayinini (tahkimi) kabul etmesinden dolayı Ali b. Ebî Tâlib’den ayrılanların meydana getirdiği bir firkadır. Ancak Hz. Osman’ın hilafetinin son zamanlarındaki karışıklıklar göz önünde bulundurulduğu takdirde, Hâriciliğin tahkim olayı üzerine birden bire varlık kazanmış bir fırka olmadığı anlaşılır. Hâriciliği ortaya çıkıaran asıl etken Hz. Osman’ın hilafetinin son zamanlarında ictimâî, iktisâdî ve siyâsî bünyede vuku bulan ciddi değişimlerde ve bunlara uyum sağlamada güçlük çeken bedevî zihniyetinde aranmalıdır. Hârici ayrılığının bir zümreleşme faaliyeti olarak vücut bulması Sıffîn savaşı sonrasına rastlar. Hâricilere çok sayıda mevâlînin katılmasına hilafetin Kureyş’ten olması şartına gösterilen tepkiler yol açmış olmalıdır.

Hâricilerin öldürüldüğü Nehrevân ve Nuhayle savaşları siyasi tarih açısından birer büyük zafer sayılırsa da savaştan kaçıp kurtulan Hâriciler ve onların gelecek müntesiplerinde bir intikam arzusu doğurmuştur. Nitekim Hz. Ali, böyle bir intikam duygusuyla Abdurrahman b. Mülcem tarafından hançerlendi ve bunun tesiriyle 21 Ramazan 40 (28 Ocak 661) tarihinde vefat etti.”¹³⁸⁵ Hâriciler hadiste geçen “*Kur’ân okuyan ancak okuduğu Kur’ân boğazından aşağıya geçmeyen (kalplerine inmeyen) ve okun yaydan çıkması gibi dinden çıkan kimseler*” olarak yorumlanmışlardır.

Hz. Ali’nin, Hâriciler hakkında gaybden haber verme olarak yorumlanan sözü Radî’nin rivayet ettiği metne göre şu şekildedir:

*“Hâricilerle savaşmaya karar verdiğinde ve kendisine Nehrevan köprüsünü geçtikleri söylendiğinde yaptığı konuşma: “Ölüm yerleri damlanın (nutfenin/yani Nehrevan suyunun) önündedir. Allâh’a yemin ederim ki, onlardan on kişi kurtulmayacak; sizden de on kişi ölmeyecektir.”*¹³⁸⁶

İbn Ebi’l-Hadîd bu söz hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu haber insanlar arasındaki şöhreti ve herkes tarafından nakledilmesi sebebiyle neredeyse mütevatir derecesinde olan haberlerdendir. *Bu onun gaybden haber verdiği mucizelerindedir.*”¹³⁸⁷

¹³⁸⁵ Fığlalı, Ethem Ruhi, “Hâriciler”, *DİA*, XVI, 169-175, İstanbul 1997’den özetle.

¹³⁸⁶ 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 37)

¹³⁸⁷ İbn Ebi’l-Hadîd, *A.g.e*, V, 3

İbn Ebi'l-Hadîd bu tür haberleri ikiye ayırmaktadır: **Birincisi** mucize olmayan mücmel haberlerdir ki, bir adamın ashabına yarın karşılaşacağınız topluluğa karşı zafer kazanacaksınız demesi ve gerçekten de öyle zuhur etmesi gibi haberlerdir. Adamlarına göre bu durum o şahsın hüccetlerinden (delillerinden) kabul edilir ve bunu mucize diye isimlendirirler. Şayet (haber verildiği gibi) zafer kazanamazlarsa o (lider) şöyle der: Sizin niyetiniz değişti ve benim sözümden şüpheye düştünüz; Allâh da sizin zafere erişmenizi engelledi. Bu meliklerin adeti olup, adamlarına devamlı surette zafer vadederler. Onların haber verdiği şeylerin meydana gelmesi mucize kabilinden gaybi bir bilgi değildir. **İkincisi** Hz. Ali'nin bu haberi gibi gaybden bilgi veren haberlerdir... Bu bir emr-i ilâhîdir ki, Hz. Ali bunu Rasûlullâh'tan öğrenmiştir. Rasûlulah'ta Allâh'tan öğrenmiştir. Kuvve-i beşeriyye bunu anlamaktan acizdir (noksandır). Bu babda başkası için mümkün olmayan şeyler onun için mümkündür.¹³⁸⁸

Hâriciler başlangıçta belki kötü niyetli kimseler değildiler. Ancak cahillikleri ve ifrat derecesindeki taassupları onları hesap etmedikleri bir yere getirmiştir. Temel düşünceleri şu şekilde özetlenebilir: Hakem olayı yani insanların hüküm verme yetkisini kabul etmek; Allâh'ın hükümrânlığı ve hüküm verme yetkisiyle bağdaşmamaktadır. Bu sebeple bu olaya rıza gösteren Ali meşru bir halife olamaz! İtirazlarına parola olarak da şu ayeti söylemekteydiler: "*Hüküm ancak Allâh'a aittir.*"¹³⁸⁹ Hâricilerin bu şekilde muhalefet etmeleri karşısında Hz. Ali şöyle demiştir:

"Hak-doğru bir söz, ancak onunla batıl kastedilmektedir. Evet, şüphesiz ki hüküm Sadece Allâh'a aittir. Ancak onlar (aslında) "Emirlik Allâh'a aittir." diyorlar. Oysa insanlara iyi veya kötü bir emir (yönetici) gerekir. Böylece mümin onun emirliğinde çalışır, kâfir faydalanır. Allâh onun emri-buyruğu altında (herkesi mukadder kıldığı) ecele ulaştırır. Fey (vergiler) onunla toplanır ve düşmanla onun emri altında savaşırlar. Yollar onunla güvenli olur. Zayıfın hakkı güçlüden onunla alınır. Böylece iyi olan rahat eder, kötüden emin olunur.

Bir başka rivayete göre Hz. Ali, onların "Hüküm ancak Allâh'ındır" diyerek tahkime karşı çıktıklarını duyunca, "Allâh'ın sizin hakkınızda vereceği hükmü bekliyorum" demiştir.

¹³⁸⁸ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, V, 4

¹³⁸⁹ Yûsûf Sûresi, 40; En'âm Sûresi, 57

Ayrıca şunu da demiştir; “İyi emirlikte muttaki olan çalışır, kötü emirlikten ise müddeti bitinceye ve eceli gelinceye kadar kötü olanlar istifade eder.”¹³⁹⁰

“Hz. Ali Hâricilere katılma niyetinde olan ve kendisinden de korkan bir grubun ayrılıp gittikleri haberi kendisine ulaştırıldığında onlar hakkında şöyle demektedir:

“Semûd, Allâh’ın rahmetinden uzak olduğu gibi onlar da uzak olsunlar! Sivri uçlar onlara yöneldiğinde ve kılıçlar başlarına indiğinde yaptıklarına pişman olurlar. Şeytan, bugün onları parçalanmış olarak bulmuştur; yarın onlardan uzak olduğunu söyleyecek ve onları terk edecek. Doğru yoldan çıkmaları, sapıklık ve körlüğe düşmeleri, haktan yüz çevirmeleri ve dalalette inat etmeleri onlara yeter.”¹³⁹¹

Hz. Ali onları yaptıklarının yanlışlığı hakkında uyarmış ve tekrar kendisine katılmaya ikna etmeye çalışmıştır. Bir seferinde yanlarına gidip bizzat kendisi konuşmuştur. Bu konuşma *Nehcü’l-Belâğa*’da 120. hutbe olarak verilmektedir. Hz. Ali onlarla yaptığı bir başka konuşmada da şöyle demektedir:

“Kendinizce benim hata ettiğimi, doğru yoldan saptığımı zannettiniz; peki neden benim bu hareketim yüzünden bütün Ümmet-i Muhammed’i sapık sayıyorsunuz? Benim hatam yüzünden onları sorumlu tutuyor, günahlarım yüzünden onları tekfir ediyorsunuz? Kılıçlarımız omuzlarınızda, onları iyileşme ve hastalık yerine koyuyorsunuz, günah işleyenle işlemeyeni birbirlerine karıştırıyorsunuz. Rasulullah evli olarak zina eden kimseyi recmetti, sonra üzerine cenaze namazı kıldı, ardından da ailesini ona mirasçı kabul etti. Katili kısas olarak öldürdü, mirasını ailesine verdi, hırsızlık edenin eli kesti ve zina edene celde cezası uyguladı, sonra onlara feyden pay verdi. Bu fiili işleyenler Müslüman kadınları nikâhlamışlardır. Rasûlullâh onlara suçlarının cezasını vermiş, Allâh’ın hukukunu tatbik etmiştir. Ama İslam’daki paylarından onları men etmemiş, adlarını Müslümanlıktan çıkarmamıştır.”¹³⁹²

Hz. Ali bir sefer de Abdullâh b. Abbas’ı Hâricilere göndermiş ve onları ikna etmeye çalışmıştır. Çünkü kendisi tahkime karşı olmasına rağmen adamlarının Allâh’ın kitabını hakem tayin etme baskılarına razı olmuş hatta hakem olarak Abdullâh b. Abbas veya Eşter’in seçilmesini de kabul ettirememiştir. Nihayetinde Hz. Ali’yi temsilen Ebû Musa el-Eşarî seçilmiş ve savaş sonrası tahkim süreci böylece başlamıştır. Hz. Ali,

¹³⁹⁰ 40. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 439)

¹³⁹¹ 179. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 441)

¹³⁹² 125. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 283)

Abdullâh b. Abbas'ı Hâricilerle konuşmaya ve ikna etmeye gönderdiğinde taktik verirken yaptığı tavsiyede şöyle demektedir:

*"Onlarla Kur'ân'a dayanarak tartışma; çünkü Kur'ân, çeşitli vecihleri olan (pek çok anlam taşıyan) bir kitaptır. Sen bir şey söylersin, onlar da bir şey söylerler. Fakat onlarla sünnetle tartış; sünnetten kaçış bulamazlar."*¹³⁹³ Buradan hareketle Hâricilerin aslında sünneti tamamen reddeden kimseler olmadıkları düşünülebilir.

Hâriciler bu yanlışlarında ısrar edince Hz. Ali onları sert bir şekilde uyarılmış, hatta öldürmekle tehdit etmiştir. Hz. Ali Nehrevan ehlini korkuttuğu bir konuşmasında şöyle demektedir:

*"Sizi, bu nehrin kıyılarında ve bu alçak arazinin çukurlarında, Rabbinizden apaçık bir delil ve elinizde açık bir hüküm olmaksızın öldürüleceğiniz konusunda uyardım. Dünya, helakinize sebep oldu; kader sizi tuzağa düşürdü. Sizi tahkimden sakındırmıştım; ancak görüşümü arzuza göre değiştirmeye kadar terk eden muhalifler gibi yüz çevirdiniz. Siz ey akıldan yoksun kafalılar, anlayışı kıt olanlar! Babasız kalasıcılar! Ben, şer getirmem; sizin için zarar istemem."*¹³⁹⁴ *"Size kasırga isabet etsin! Sizden hurmayı aşılacak (veya olanları haber verecek) kimse kalmasın! Allâh'a imanımdan ve Rasûlullâhla beraber yaptığım cihâdtan sonra mı kâfir olduğuma şehâdet edeceğim? İşte o zaman sapıtır ve hidayete erenlerden olmam. En kötü yere dönün! Bilmiş olun ki, benden sonra kapsayıcı bir rezillikle, keskin bir kılıçla ve zâlimlerin size karşı adet haline getirdikleri istibdatla karşılaşacaksınız."*¹³⁹⁵

¹³⁹³ 77. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 478). Hz. Ali İbn Abbâs'ı Hâricileri ikna etmek için gönderdiğinde o şöyle demiştir: Ey mü'minlerin emiri! Biz Kur'ân'ı onlardan daha iyi biliyoruz, Kurân bizim evlerimizde nâzil oldu. Hz. Ali'de ona bu cevabı vermiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, 181 (senedli olarak); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I, 40; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 154; Zemaşerî, *Rebî'u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, II, 66. Reşîd Rızâ, *Mecelletü'l-Menâr*, IX, 533'da tartıştığı bir müsteşriğin, "Müslümanlar sünneti Kur'ân'a takdim ediyorlar" deyip Hz. Ali'nin bu sözünü delil getirdiğini, kendisinin de cevap olarak şöyle dediğini söylüyor: "Burada kastedilen sünnet, hadisçilerin ve fakihlerin ıstılah olarak kullandıkları manada sünnet değildir. Burada sünnetten murad, Hz. Peygamber'in ve ashabının amel konusunda takip ettikleri yoldur. İşte kendisinden kaçış olmayan, te'vîl edilemeyen ve kıyl u kâlde bulunulamayan sünnet budur.

Aslında Hz. Ali'nin delil olarak Kur'ân'a bakışı daha farklıdır. O bir sözünde şöyle demektedir: "... Öç alıcı ve yardım edici olarak Allâh yeter! **Muhalefet edeni ikna edici delil ve düşman olarak Kitap yeter!**" Bkz. 81. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 101). Hz. Ali, Hâricilerle konuşurken Hz. Peygamber'in Sa'd b. Muaz'ı, Kureyzoğulları hakkında hakem olarak kabul etmesini delil olarak zikretmiş, getirdiği delillerle onların çoğunu ikna etmiş ve ayrılmalarını sağlamıştır. Hâriciler Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada sünnete dayalı olmaktan ziyade kendi görüşlerine dayalı bir anlayışı benimsedikleri için Hz. Ali onlara karşı Kur'ân dışında bir delil getirmek istemiştir. Nitekim İbn Abbâs'ı da Hâricilerle konuşmaya gönderirken onlara Kur'ân'dan değil sünnetten delil getirmesini öğütlemiştir.

¹³⁹⁴ 36. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 430-431)

¹³⁹⁵ 58. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 35)

Bu uyarılara ve tehditlere rağmen bazı Hâriciler muhalefet etmeye ve Hz. Ali'ye karşı savaşmaya kararlı olunca Hz. Ali onların üzerine gitmiş ve nehrin bu yüzünde onları yok etmiştir. Bu savaşta onlardan kurtulanların sayısı çok az olmuştur.

“Hz. Ali Nehrevan Savaşında Hâricilerin ölülerine uğradığında şöyle demiştir:

“Size yazıklar olsun! Sizi aldatan size zarar verdi” demiş, ona, “onları kim aldattı ey Mü'minlerin Emiri? diye sorulduğunda da; *“Saptıran Şeytan ve kötülüğü emreden nefisler. Onları emellerle aldattı; onlara ma'siyetlerin önünü açtı ve zafer kazanmayı vaat etti. Böylece onları ateşe fırlattı.”*¹³⁹⁶ Buradan anlaşılın Hâriciler ortaya çıkan iktidar karmaşasından yararlanmak istemişler hatta belkide Hz. Ali'nin elinden iktidarı alabileceklerini zannetmişlerdir.

“Hâriciler öldürüldüğü zaman Hz. Ali'ye “topluluğun hepsi öldü” dendiğinde Mü'minlerin Emiri şöyle demiştir:

*“Hayır! Allâh'a yemin ederim ki, onlar henüz adamların bellerinde ve kadınların rahimlerinde tohum (meni) halindedirler! Sonuncuları gâsıp hırsızlar oluncaya kadar ne zaman onlardan bir lider (boynuz) ortaya çıkarsa öldürülür!”*¹³⁹⁷

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Hz. Ali Hâriciliği sadece kendi zamanında ortaya çıkmış bir topluluk olarak görmemektedir. Ona göre bu anlayış cahil insanlar tarafından devamlı surette savunulacaktır. Hz. Ali daha sonraları yaptığı bir konuşmada da şöyle demektedir:

*“Nakisûn (anlaşmayı bozanlar) ile savaştım, Kasitûn (haktan sapanlar) ile mücadele ettim, Mârikayı (dinden çıkanları) ise zayıflattım. Çukurun şeytanına*¹³⁹⁸ *gelince, kalbinin çarpışının ve göğsünün sarsıntısının duyulmasına neden olan bir baygınlıkla hakkından geldim. Zâlimlerden bir kalıntı kaldı. Allâh, onlara saldırmaya izin verseydi, memleketlerin etrafına dağılanlar hariç onları yok ederdim.”*¹³⁹⁹

Bu konuda son olarak Hz. Ali'nin bir sözüne daha değinmek yerinde olacaktır:

¹³⁹⁶ 323. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 250)

¹³⁹⁷ 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 37)

¹³⁹⁸ Bu ifadeyle Hâricilerin liderlerinden biri olduğu söylenen çolak bir kişiye işaret ettiği, bu şahsın sakat olan elinin kadın memesine benzemesi nedeniyle ona zü's-sediyye dendiği, Nehrevan savaşında bir çukurda ölü olarak bulunduğu söylenir. Bkz. A. Demircan, A.g.e, 219, dipnot

¹³⁹⁹ 190. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 52)

"Benden sonra Hâriciler'i öldürmeyin; zira hakkı elde etmek isteyen, ama hata eden kimse (Hâriciler), batılı isteyip elde eden kimse (Muâviye ve taraftarları) gibi değildir."¹⁴⁰⁰ Burada kastedilen mana Şiî müellifler tarafından şu şekilde yorumlanmaktadır: Benden sonra Muâviye iş başına geleceği için Hâricilerin öldürülmesine yardım etmek suretiyle Muâviye'nin işini kolaylaştırmayın.

Nehcü'l-Belâğa'daki metinlerden anladığımız Hâricilerin öldürülmesi Hz. Ali'nin gaybden haber verdiği bir bilgi değildir. Ayrıca Hâriciler sayı olarak onun ordusuna karşı koyacak bir güce sahip değillerdir. Hz. Ali nehrin bu tarafını onların savaşmak için seçecekleri yer olarak ön görmüş ve bu kanaatini, "ölüm yerleri damlanın (nehrin) önündedir..." diyerek belirtmiştir. Hz. Ali'nin, Hâriciler hakkında söylediği diğer sözler göz önünde bulundurulursa onların öldürüleceği yer hakkında söylediği sözün gayb bilgisiyle bir alakasının olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü o Hâricileri gerekirse öldüreceğini daha önce de yüzlerine karşı söylemiş ve onları açıkça tehdit etmiştir. Ayrıca Hâricilerle alakalı sözler arasında da bir çelişki olduğu fark edilmektedir. Çünkü bunlar Hz. Peygamber'in haber verdiği *okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkan insanlarsa* o takdirde onlarla devamlı mücadele etmek gerekmektedir. Nitekim Hz. Ali de adamlarına onlarla mücadele konusunda şöyle demektedir:

"Sonuncuları gâsıp hırsızlar oluncaya kadar ne zaman onlardan (Hâricilerden) bir lider (boynuz) ortaya çıkarsa öldürülür!"¹⁴⁰¹ Ancak Hz. Ali bu sözüne muhalif olarak söylediği son sözünde: "Benden sonra Hâriciler'i öldürmeyin"¹⁴⁰² demektedir. Radî Hz. Ali'nin değişik sözlerini bir araya toplamak suretiyle bir metin oluşturduğu için sözler arasında tam bir anlam bütünlüğü de yoktur.

Şiîler tarafından mucize olarak değerlendirilen Hâricilerin nehrin bu tarafında öldürüleceklerinin Hz. Ali tarafından önceden ifade edilmiş olması kanaatimize göre gaybî bir bilgi değil, onlarla yapacağı çarpışmanın yerini tespit ve bir tahminden ibarettir. Çünkü Hz. Ali daha önce bölgeye gitmiş, onlarla konuşmuş bir kişi olarak bölgeyi bilmektedir. Ayrıca bir komutan olarak onların stratejisini tahmin yoluyla tespit etmektedir. Hz. Ali'nin "...Allah'a yemin ederim ki, onlardan on kişi kurtulmayacak; sizden de on kişi ölmeyecektir"¹⁴⁰³ sözü de savaşmak konusunda istekli olmayan

¹⁴⁰⁰ 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 40)

¹⁴⁰¹ 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 37)

¹⁴⁰² 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 40)

¹⁴⁰³ 59. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 37)

adamlarının cesaretini artırmak ve onları teşvik etmek amacıyla söylenmiş bir söz olarak anlaşılmalıdır.

2.6.3.5. Mervân ve Hilafeti Hakkındaki Haber

Radî, Hz. Ali'nin "*Basra'da Mervan için söylediği sözler*" diyerek verdiği metnin baş tarafında şöyle der: Dediler ki: Mervan b. el-Hakem, Cemel savaşında esir düşünce Hasan ve Hüseyin, Mü'minlerin Emiri'ne giderek onun için aracılık ettiler ve hakkında konuştular. Bunun üzerine onu serbest bıraktı. Daha sonra Hasan ve Hüseyin, "Ey Mü'minlerin Emiri! Sana biat edecek mi? diye sordular; O da şöyle cevap verdi:

*"Osmân'ın öldürülmesinden sonra bana biat etmemiş miydi? Benim onun biatine ihtiyacım yok. O'nun eli, bir Yahudi elidir! Eliyle biat etse de arkasıyla (hile ve düzeniyle gizli ortamlarda) bana ihanet eder. Köpeğin burnunu yalaması kadar bir müddet emirliği olacak. O, dört koçun babasıdır. Ümmet ondan ve çocuklarından kızıl bir gün görecek."*¹⁴⁰⁴

el-Hatîb, el-Kutburravendî'nin "*el-Harâic ve'l-Cerâih*" de şöyle rivayet ettiğini nakletmektedir:

"İbn Abbâs da ona şefaatte bulunmuş, aracı olmuştur. Mervan giderken Emîru'l-Mü'minîn ona şöyle demiştir: Ey İbn Hakem! Başının şuracıkta kesilmesinden mi korktun? Hayır, vallâhi senin sülbünden falan ve fulan meydana gelmedikçe bu gerçekleşmeyecektir ((Hz. Ali) onun çocuklarından emir olacak olanları saymaya başladı). Onlar bu ümmete zulümle hükmedecekler ile ahirihi..." dedi.¹⁴⁰⁵

*"Sanki Şam'da bağırın, çok sapkın olan kişiye bakıyorum. Kûfe'nin dışına bayraklarıyla yuva yaptı. Onun ağzı açıldığında, gemi şiddetlendiğinde, yeryüzünde zulmü arttığında, fitne kendi çocuklarını ısırır..."*¹⁴⁰⁶ *"Umutmayalım ki Kûfe'yi nice kasırgalar kat edecek; şiddetli rüzgârlar geçecek; az bir zaman sonra boynuzlar birbirlerine karışacak; ayakta (hayatta) olan biçilecek; biçilen ise parçalanacak."*¹⁴⁰⁷ Bu sözün bir benzeri başka bir yerde şu şekilde geçmektedir:

¹⁴⁰⁴ 71. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 72)

¹⁴⁰⁵ el-Hatîb, A.g.e, II, 73

¹⁴⁰⁶ 99. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 200)

¹⁴⁰⁷ 99. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 201)

“Şam’da bağırırken ve sancaklarıyla Kûfe çevresini araştırırken sanki ben oradayım.”¹⁴⁰⁸ Kûfe’ye, ısırın devenin ilgisi gibi ilgi gösterdi. Yeryüzünü kellerle örttü.¹⁴⁰⁹ O kişinin ağzı açıldı ve yeryüzünde baskısı ağırlaştı. O, uzak yerlere giden ve büyük hamleleri olandır. Allâh’a yemin olsun ki, gözleri sürme gibi, sizden az kimse kalıncaya kadar sizi yeryüzünün çeşitli bölgelerine ayıracak. Kaybettikleri akılları Araplara geri dönünceye kadar böyle kalacaksınız. Sağlam adetlerden, açık olan sünnetlerden, üzerinde nübüvvetin arta kalanı olan yakın zamandan ayrılmayın. Biliniz ki, şeytan peşinden gitmeniz için yollarını kolaylaştırır.”¹⁴¹⁰

“İnsanlar Emîru’l-Mü’minîn’in zikrettiği dört koçtan maksadın Abdulmelik b. Mervan’ın oğulları olduğunu söylemişlerdir. Onun bu çocuklarının isimleri; Velîd, Süleyman, Yezîd ve Hişam’dır. Ne Ümeyyeoğullarında ne de başkalarında bunlardan başka halife olabilen dört kardeş olmamıştır.”¹⁴¹¹ Bütün insanlar dört koçu bu saydığımız kimseler olarak açıklamışlardır. Bana göre bunlarla kastedilen Mervan’ın sülbünden olan Abdulmelik, Abdulaziz, Bişr ve Muhammed’dır. Abdulmelik halife olmuştur. Bişr Irak’a, Muhammed Cezire’ye, Abdulaziz’de Mısır’a vali olmuşlardır. Bu yorum daha evladır. Emîru’l-Mü’minîn’in haber verdiği her şey onun haber verdiği gibi meydana gelmiştir.”¹⁴¹² İbn Ebi’l-Hadîd, Mervan’ın hilafeti ve şahsiyeti hakkında rivayet edilen haberleri aktarmak suretiyle konuya devam etmektedir. Ayrıca el-Hatîb 136. Hutbede geçen “Şam’dan bağırarak ve yeryüzünü kellerlerle örtecek olan kişi” hakkında da Hz. Ali’nin Abdulmelik b. Mervan’ı kastettiğini söylemektedir. Çünkü o, Şam’dan bağırış (karga gibi ötmüş), Musab b. Zübeyir’le savaşmak için adam araştırmış ve yeryüzünü insanların (kesilen) kafalarıyla örtmüştür. Bu fitnede de, Abdullâh b. Zübeyr’in Mekke’de Haccâc tarafından katledildiği fitnede de böyle olmuş Haccâc ve daha başka valileri halktan birçok kişiyi öldürmüşlerdir.¹⁴¹³

¹⁴⁰⁸ İbn Ebi’l-Hadîd, bu konuşmada Emevi halifelerinden Abdulmelik b. Mervan’ın Şam’da ortaya çıkışı, sonra Irak’a hâkim oluşu ve ondan sonra meydana gelen hadiselerden haber verildiğini anlatır (IX-X, 34). Adnan Demircan’dan naklen, s. 144

¹⁴⁰⁹ Yatağın yorganla örtülmesi gibi yeryüzünü öldürdüğü insanların kelleriyle örttü. Adnan Demircan, s. 144 dipnot.

¹⁴¹⁰ 136. hutbe. Mesâdir müellifi el-Hatîb de bu sözlerle Hz. Ali’nin Abdulmelik b. Mervan’ı kastettiğini söylemektedir. Bkz. el-Hatîb, A.g.e, II, 132

¹⁴¹¹ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, VI, 147; el-Hatîb, A.g.e, II, 74

¹⁴¹² İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, VI, 148

¹⁴¹³ el-Hatîb, A.g.e, II, 312

Bu rivayet için Radî her hangi bir kaynak zikretmemiştir. İbn Ebi'l-Hadîd'de tevâtürden rivayet edilen bir söz olduğunu söylemekle birlikte kaynak zikretmemektedir. İbnü'l-Esîr, en-Nihaye'de “امر” maddesinde şöyle demektedir:

“ Hz. Ali'nin sözünde geçmektedir: “*Onun, köpeğin yavrusunu yalaması kadar bir süre emirliği olacaktır.*”¹⁴¹⁴ Görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr zikredilen kişinin Mervan olduğunu söylememekte, Radî'nin zikrettiği metinde *burnunu* ifadesi geçerken burada *yavrusu* şeklinde geçmektedir. Ayrıca İbnü'l-Esîr'in *en-Nihaye fi Ğarîbi'l-Hadis* isimli kitabının bir çeşit sözlük mahiyetinde olduğunu unutmamak gerekir. Ancak buradan bu sözün Radî'den önce de bilindiği ve rivayet edildiği anlaşılmaktadır. İbn Ebi'l-Hadîd bu sözün birçok tarikten rivayet edildiğini söylemekle beraber herhangi bir kaynak zikretmemektedir. Ayrıca o bu sözün *Nehcü'l-Belâğa* müellifi tarafından nakledilmeyen ziyadesi de bulunduğuna işaret etmekte ve “*yaşlılık döneminde sapkın bir emir olarak görev üstleneceği*” şeklinde bir ilave daha zikretmektedir. Mervan en makul rivayetlere göre altmış beş yaşında hilafeti üstlenmiş¹⁴¹⁵ ve dokuz ay bu görevi ifa etmiştir. el-Hatîb'e göre İbn Ebi'l-Hadîd'in ziyadesi bulunduğuna işaret etmesine rağmen kaynak zikretmemesinin sebebi sözün şöhretine binaendir.¹⁴¹⁶ Ayrıca o İbn Vâdîh'in *Târih*'inden (II, 168) Hz. Ali'ye biat bölümünden naklen şunu da aktarmaktadır: “Kureş'ten üç kişi hariç herkes ona biat etti; Mervan b. Hakem, Saîd b. Âs ve Velîd b. Ukbe.¹⁴¹⁷ Ancak Hz. Ali, Hz. Osmân'ın katlinden sonra onun kendisine biat ettiğine fakat biatından döndüğüne işaret etmektedir. Ayrıca bu konuşmada geçen “*dört koçun babası*” ifadesiyle tam olarak neyin kastedildiği de açık değildir. Acaba bir zem ifadesi mi yoksa methiye mi?

Muâviye bahsinde geçtiği üzere Hz. Ali onun (ve Ümeyyeoğullarının) bu ümmetin başına musallat olacaklarını da haber vermektedir. Ancak buna rağmen Muâviye ile savaşmaktan geri durmamıştır. Burada da aynı durum söz konusudur; Mademki Mervan hakkında bu bilgi ona Allâh tarafından verilmişti o zaman savaş suçlusunu olarak onu yakaladığında ve haklı bir gerekçeyle cezalandırma imkânı olmasına rağmen neden affetmiştir, bu ümmetin başına bela olsun ve kanlarını döksün diye mi? Şayet kaderin değişmeyeceğini bildiğinden böyle davrandıysa o takdirde bu sözü söylemek ne manaya gelmektedir, yapılan şey bir keramet ızharı mıdır?

¹⁴¹⁴ İbnü'l-Esîr, en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis, I, 67

¹⁴¹⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VI, 146

¹⁴¹⁶ el-Hatîb, A.g.e, II, 73

¹⁴¹⁷ el-Hatîb, A.g.e, II, 73

Hz. Ali'nin Mervan hakkında olumsuz bir kanaate sahip olması ve bunu yüzüne karşı söylemiş olması mümkündür. Çünkü o çocukken babası Rasûlullâh tarafından Medine'den çıkartılmış ve Taif'e sürgün edilmiş veya kimilerine göre de o sürgünden sonra Taif'te doğmuştur. Onun Taif'ten Medine'ye gelişi Hz. Osmân'ın hilafeti döneminde olmuştur. Ancak onun soyundan gelenlerin Hz. Ali tarafından hem de çocuklarının bir kısmı henüz doğmamışken ismen teker teker sayılarak önceden haber verilmesi gibi bilgiler muhtemelen Mervan hakkında daha sonraları Şiîlerin uydurduğu bilgilerdir. Radî Mervan ve onun nesli hakkında Şiîlerin hissiyatına tercüman olan bu alıntılarını tenkide tabi tutmadan eserine almış ve bunu yaparken de mezhep taassubuyla hareket etmiştir.

2.6.3.6. Sahibu'z-Zenc Hakkındaki Haber

Hz. Ali'nin zenci isyanı ve Türkler hakkında söylediği sözler Radî tarafından aynı hutbe içerisinde verilmektedir. Hatta Radî, bu haberlerde gayb bilgisi olduğunu iş'âr edecek şekilde bir ilave daha yapmaktadır ki o da, adamlarından birisinin ona: *"Sana gayb bilgisi verilmiştir"* demesidir. Bunun üzerine Hz. Ali o kişiye şöyle demiştir: *"Bu gayb bilgisi değil, ilim sahibinden öğrenmektir..."*¹⁴¹⁸

Şerif Radî'nin, Hz. Ali'nin zenci isyanının liderine işaret olarak yorumladığı sözü şudur:

"Hz. Ali "Basra'da meydana geleceğini haber verdiği büyük çarpışmalar hakkında yaptığı bir konuşma" da şöyle demektedir: "Ey Ahnef! Tozu, gürültüsü, gemilerinin sesi ve atlarının kişnemesi olmayan, -sanki devekuşu ayağı gibi olan- ayaklarıyla yeri çiğneyen orduyla giderken sanki oradayım."^{1419,,1420}

İbn Ebi'l-Hadîd bu sözün yorumunda Radî'yi tasdik ederek haber verilen kişinin *"maktüllerinin yası tutulmayan"* ifadesinden hareketle zenci lideri olduğunu söylemektedir.¹⁴²¹ Çünkü bu isyana destek verenlerin birçoğu zencidir ve ailesi olmadığı için zencinin ölümü üzerine yas tutan olmamaktadır.

¹⁴¹⁸ 126. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 287)

¹⁴¹⁹ Radî'ye göre Mü'minlerin Emir'i burada, Zenc isyanının liderine işaret etmektedir.

¹⁴²⁰ 126. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 285-286)

¹⁴²¹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VIII, 126

“Sahibu’z-Zenc” denen bu kişi Ali b. Muhammed el-Verzenî el-Alevî’dir. Abbasiler döneminde çıkan fitnelerin büyüklerinden birisidir. Bu zat Rey şehrinin köylerinden olan Verzenin’de doğmuş ve yaşamıştır. 255/868 yılında Muhtedî Billah’ın hilafeti döneminde ortaya çıkmıştır. İsminin sonundaki Alevî nisbetinden hareketle onun Ali soyundan olduğuna dair iddaalar varsa da bu Tâlibiler tarafından kabul edilmemektedir. Kahramanlık ve kıtal konularında kendisinden pek çok şiir nakledilmiştir. Ordusunun sayısı sekiz yüz bine ulaşmış ve halifeler onunla savaşmaktan aciz duruma düşmüşlerdir.”¹⁴²²

Mes’ûdî *Murucu’z-Zeheb*’te şöyle demektedir; “Ali b. Muhammed’in fiilleri onun Taliblerden olmadığına işaret etmektedir. Çünkü zahir-i hali *Ezârika* fırkasından olduğunu gösteriyordu... Onun bir seferinde okuduğu hutbenin başında şöyle dediği rivayet edilir: “*Lâ ilâhe illAallâhu vallâhu ekber, Allâhu ekber lâ hükme illâ lillâh.*” O bütün günahları şirk olarak görüyordu.”¹⁴²³ “Bazı insanlar onu dini konusunda eleştirmişler, ona zındıklık ve ilhad nisbet etmişlerdir. Bu onun zahir-i hali sebebiyledir. Çünkü o başlangıçta yıldız ilmi, sihir ve usturlap ile meşgul olmaktadır.”¹⁴²⁴

İbn Ebi’l-Hadîd zenci isyanı hadisesinden uzun uzun bahsettikten sonra anlattığı bazı hadiselerden hareketle Hz. Ali’nin bu sözüyle bahsettiği kişinin bahsedilen zenci isyanının lideri olduğu kanaatine varmaktadır. Ancak ne kendisi ne de *Nehcü’l-Belâğa*’nın kaynaklarını göstermeye çalışan el-Hatîb bu sözlere bir kaynak gösterememektedirler.¹⁴²⁵ Hadis ilmi nezdinde kabul edilebilir bir senede sahip olmayan bu söz öncelikle rivayet ilmi açısından kabul edilebilir bir durumda değildir. Hz. Ali aynı hutbenin sonunda açıkladığı üzere bu bilgileri Hz. Peygamber’den aldıysa bu konuda merfu bir haberin de olması gereklidir.

Hz. Ali’ye nisbet edilen bu sözden anlaşıldığı kadarıyla Basra şehri ilk dönem Şifîleri nezdinde hala Cemel Vak’asının cezasını çekmeye devam etmektedir. Bu hadisenin onların başına gelmesi ilâhi bir ceza olmaktadır! Elimizde merfû bir haber veya Hz. Ali’nin sözünün makbul bir senedi olmamasından hareketle bu sözün zenci isyanı olarak bilinen; Basra’da yaşlı, kadın ve hasta demeden birçok insanın öldürülmesine sebebiyet veren hadisenin zuhurundan sonra uydurulmuş bir söze

¹⁴²² Bkz. İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, VIII, 126

¹⁴²³ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, VIII, 129; *Murûcu’z-Zeheb*, IV, 194-195 (*İbn Ebi’l-Hadîd Şerhi*’ni tahkik eden Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm’in aynı yerdeki dipnotundan naklen)

¹⁴²⁴ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, VIII, 129

¹⁴²⁵ Bkz. el-Hatîb, A.g.e, II, 288

benzediğini söyleyebiliriz. Buna ilaveten bu sözün gerçekte Hz. Ali'ye ait olması durumunda bile kastedilen şeyin zenci isyanı olarak bilinen hadisenin liderine işaret olduğunu söylemek sadece doğruluğu tartışılır bir yorumdan ibarettir.

2.6.3.7. Türkler Hakkındaki Haber

Hz. Ali'nin Türkler hakkında gaybden haber verilen bir bilgi olarak yorumlanan sözü şudur:

*“Sanki ben onları, yüzleri deriyle kaplanmış kalkanlar gibi olan, ipek ve kabartmalı ipek kumaş giyen, atların iyilerini alıkoyan bir topluluk olarak görür gibiyim. Orada savaş o derece şiddetlenir ki, yaralı olan öldürülen kişinin üzerinde yürür. Kaçan, esir edilenden az olur.”*¹⁴²⁶

İbn Ebi'l-Hadîd bu sözlerle Cengiz Han ve Tatar fitnesinin kastedildiği kanaatindedir. Şerhinde bu fitneden uzunca bahseden İbn Ebi'l-Hadîd şöyle demektedir:

*“Aleyhisselam'ın haber verdiği bu gaybi bilginin tahakkuk ettiğini biz gözümüzle gördük. Bu olay bizim zamanımızda vuku buldu. İnsanlar İslam'ın ilk zamanlarından beri bu hadisenin vukuunu beklemekteydiler. Nihayet kaza ve kader bu olayın vukuunu bizim zamanımıza kadar getirdi.”*¹⁴²⁷

Hz. Ali'nin ağzından söylenen bu sözlerle kastedilen kanaatimize göre aslında İbn Ebi'l-Hadîd'in dediği gibi Moğollar ve Cengiz Han değildir. Burada kastedilenler muhtemelen Emevi Devletini ortadan kaldıran ordudaki Türkler veya Araplar karşısında Ehl-i Beyt'in destekçileri olan Taberîstan vb. bölgelerden gelen Türkler ya da Abbasi Devletinde askeri gücü ele geçirdikten sonra halifeyi istediği gibi yönlendiren Türkler olmalıdır. Bugün için Şiîliğin Bağdat gibi bir hilafet merkezinde bu derece yaygınlaşmış olması; Deylemliler'in (Büveyhiler'in) o bölgede hâkim güç oldukları dönemlerin eseridir. Cengiz Han'ın askerleri savaşta ok ile yaralanırlarsa, okun vücutlarında öldürücü yara açmadan çıkartılabilmesi için ipek kumaştan yapılma bir gömlek giydikleri söylenmektedir. Ancak Moğol felaketinin Radî'den sonra yaşandığı göz önünde bulundurulursa ve bu sözün de Hz. Ali'ye nispeti sahihse; ilk dönem Türkleri arasında da ipekli kumaşlardan yapılma elbise giymenin adet olduğunu ve bu sözün onlardan hareketle söylendiğini düşünebiliriz. Nitekim Hz. Ali'nin yanına gelen bir

¹⁴²⁶ 126. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 287)

¹⁴²⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VIII, 218

adamın üzerinde ipek karışımı bir kumaştan yapılmış elbise olduğunu rivayetlerde görmekteyiz.¹⁴²⁸ Şayet bu sözün Hz. Ali'ye nispeti sahihse, o takdirde onun Irak Bölgesindeki Acemleri göz önünde bulundurarak gelecekte Araplara hükmedeceklerini tahmin ettiği ve bu sözü söylediği düşünülebilir. Çünkü Hz. Ali'nin adamları içerisinde mevaliden olan çok sayıda kimse vardı. Hatta Hz. Ali'nin bunlara fazla değer verdiği ve güvendiği için adamları tarafından ikaz edildiğini de görmekteyiz. Bu ikaz karşısında Hz. Ali Haşimoğullarını iktidardan dışlayan Kureyş karşısında mevaliden aldığı desteği önemsemiş ve onları yanından uzaklaştırmayacağını söylemiştir.¹⁴²⁹

İbn Ebi'l-Hadîd'in sözleri göz önünde bulundurulursa, Türkler hakkında Hz. Ali'nin söylediği sözün aslında merfu bir hadisin kendi dilinden tekrarı olması ihtimali de vardır. Çünkü onun bu sözünün benzeri hadisler de rivayet edilmiştir. Şayet bu hadisler sahihse Hz. Ali'nin sözünün de sahih olduğu ve bu hadislerden hareketle söylendiği düşünülür. Ancak bu hadisler hepten uydurma ise, Hz. Ali'nin sözlerinin de uydurma olduğu aynı şekilde kuvvetle muhtemeldir. Şunu da unutmamak gerekir ki Türkler hakkında birçok uydurma hadis tedavüle konulmuştur. Bu sözün Hz. Ali'ye nisbetini sahih kabul edersek iki şekilde yorumlamak mümkündür: Hz. Ali'nin sözü şayet Rasûlullâh'tan duyduğu bir hadise dayanıyorsa, bu Hz. Peygamber'in mucizesidir ve Hz. Ali'nin kerameti olarak değerlendirilemez. Şayet tecrübe ve gördüklerinden hareketle söylenmiş bir söz ise, o zaman bu Hz. Ali'nin ileri görüşlülüğüne delalet etmektedir. Eğer bu gibi durumlar mü'minler için bir kerametse, elbette Hz. Ali buna en layık olanlardan birisidir.¹⁴³⁰

2.6.3.8. Haccâc'ın Valiliği Hakkındaki Haber

Hz. Ali adamlarından şikâyet ettiği ve onlara kahrlandığı bir konuşmasında şöyle demektedir:

“...Size hatırlatılan şeyleri unuttunuz, uyarıldığınız şeylerden emin oldunuz. İsaletli görüşünüz kayboldu ve işiniz dağıldı. Allâh'ın benimle sizin aranızı ayırmasını

¹⁴²⁸ Bkz. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Ğaribu'l-Hadis*, IV, 354 (no: 697)

¹⁴²⁹ Bu konuda Eş'as b. Kays ile aralarında geçen bir konuşma için bkz. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Ğaribu'l-Hadis*, IV, 376 (no: 710)

¹⁴³⁰ Hz. Ömer hakkında da buna benzer kerametler hatta *muvâfakât-ı Ömer* adı verilen vahye mutâbık görüşler nekedilmektedir. Ancak Şii âlimler bunların hiç birisini kabul etmezler ve Hz. Ömer'in faziletine işaret eden en küçük bir değerlendirmede bulunmazlar.

ve beni sizden daha çok hak edenlere dâhil etmesini umuyorum. Allâh'a yemin ederim ki onlar, mübarek görüşlü, yumuşak huyluluğu tercih eden, hakkı söyleyen, isyanı terk eden, doğru yolda önde giden, hedefe süratle yol alan, sürekli olan sonla ve mutlu eden cömertlikle zafer kazanan bir topluluktur. Allâh'a yemin olsun ki, **Size Sakîf'in sapkın ve zâlim çocuğu musallat edilecek. Mallarınızı yiyecek ve yağınızı eritecek.**¹⁴³¹ Artır ve yanındakini getir, ey Ebû Vezeha!"¹⁴³²

Değişik hadis mecmualarında Esmâ bnt. Ebî Bekir'den şu şekilde bir rivayet nakledilmektedir:

"Haccâc, Abdullah b. Zübeyr'i Mekke'de öldürdükten sonra cesedini astı. Üç gün sonra yaşlı ve gözleri görmez olmuş bir halde annesi (Esmâ) gelip Haccâc'a şöyle dedi: "Şu (darağacında) asılı duran kişiyi artık indirsen olmaz mı?" Haccâc: "Münafik kişiyi mi?" dedi. Esmâ: "Vallahi o münafik değil, çok oruç tutan, çok namaz kılan ve iyilik sahibi birisiydi." Haccâc: "Git buradan ey ihtiyar, sen bunamışsın" dedi. Esmâ da bunun üzerine şöyle dedi: "Hayır vallahi ben Rasûlullâh'tan şu sözü işittiğimden bu yana bunamadım: **"Sakîf'ten yalancı ve (mubîr) insanları telef/helâk eden birisi çıkacak."** Biz yalancı olanı (Muhtâr es-Sekafî) gördük, (mubîr) insanları telef edecek olan da sensin."¹⁴³³

¹⁴³¹ İki de mallarınızı yiyecek anlamındadır. Bkz. Adnan Demircan, A.g.e, 127 dipnot.

¹⁴³² 114. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 258-259). "Metinde geçen **"vezeha"**, bokböceği (osurgan böceği-domuzlan böceği) dir. Bu sözle Haccâc'a işaret ediyor. Haccâc'ın bokböceği ile bir hikâyesi var, ancak burası onu zikretmenin yeri değildir." Her ne kadar Radî bu açıklamayı yapıyorsa da İbn Ebi'l-Hadîd, Radî'nin bu izahını herhangi bir edebiyat âliminden işitmediğini ve lügat kitaplarından herhangi birisinde bulamadığını, Radî'nin bu açıklamayı nereden naklettiğini bilmediğini ifade eder. Bkz. Adnan Demircan, A.g.e, 127 dipnot.

İbn Ebi'l-Hadîd, Haccâc için neden **ebû vezeha** benzetmesinin yapılmış olabileceğini anlatırken izahı mümkün olmayan bazı şeyler de zikretmektedir: "Haccâc namaz kıldığı yere yaklaşan bir bokböceğini eliyle itti böcek tekrar gelince tekrar itti. Böceği eline alınca elini ısırıldı. Haccâc bu sebeple öldü. Bu durum şunun gibidir; Allâh, Nemrud'u nasıl ki burnundan giren bir sivrisinekle öldürmüştü, Haccâc'ı da mahlûkatın en ehveni olan bir hayvanla öldürmüştür." "Haccâc topluca bir arada bulunan bokböceklerini gördü ve şöyle dedi: Bunları Allâh yarattı diyene şaşarım! Birisi, bunları kim yarattı ey Emir diye sorunca dedi ki: Rabbinizin şanı bu pislikleri yaratmaktan yücedir. Onun bu sözü zamanının fakihlerine iletildiğinde; bu sözü sebebiyle onu tekfir ettiler." "Yine anlatılır ki Haccâc'ın kötü bir huyu vardı; Bu böceği tutar, bedenine koyar ve onun giciştirdiği yerde şifa bulmayı umardı. Demişlerdir ki bu şekilde bir illete maruz kalan kişi ancak Ehl-i Beyt'e karşı nefreti olan kimsedir. Şöyle de demişlerdir: Biz Ehl-i Beyt" buğzeden herkeste bu illet olur demiyoruz ama bu illete mübtela olanlar Ehl-i Beyt'e buğzedenlerdir." Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 279. "Cafer b. Muhammed'e insanlardan bu durumda olanlar soruldu, dedi ki: (rahimun menkûsetun) Nükseden bir akrabalıktan kaynaklanmaktadır, kendiliğinden gelmez, verilir/musallat edilir. Allâh'ın dostu olanlarda bu haslet asla olmaz, kâfirlerde, fasıklarda ve Ehl-i Beyt'e karşı olanlarda (nasibilerde) olur." Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 280.

¹⁴³³ Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 58 (IV, 1971 no: 2545); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 157 (no: 706) Kâsım b. Muhammed es-Sekafî'nin tercemesinde; VIII, 416 (no: 3542) Ya'lâ b. Hermele et-Teymî'nin tercemesinde; Humeydî, *Musned*, I, 325 (no: 328); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIV, 528 (no: 26967); 534 (no: 26974); Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, XVI, 301; Taberânî, *el-*

Bu hadisin bütün tarikleri sadece Esmâ bnt. Ebî Bekr'e dayanmaktadır. İbn Ömer'den nakledilen rivayet¹⁴³⁴ ise muhtemelen sahabe mürselidir. Bu rivayetin sahih olduğunu düşünürsek Hz. Ali'nin sözü muhtemelen bu hadise dayanmaktadır. Ancak Haccâc'a hitaben söylendiği iddia edilen “*Ey Ebû Vezeha!*” hitabının gerçekten de Haccâc kastedilerek söylenmiş olması tartışma konusu yapılabilir. Hz. Ali bu şekilde hitap etmeyi hadiste haber verilen kişinin kötülüğü sebebiyle aşağılama amacıyla kullanmış olabilir. Bir diğer ihtimal de zikredilen böcek Haccâc arasında bir bağlantı kurulduktan sonra onun sözünün sonuna bu hitab iliştilmiş olabilir. Çünkü Haccâc için Ebû Vezeha lakabının kullanıldığı da Radî'ye ait bir iddiadır. İbn Ebi'l-Hadîd Haccâc için bu tabirin kullanıldığını bilmediğini söylemektedir.

Mesâdir müellifi el-Hatîb, bu rivayet hakkında şunları söylemektedir:

“Bu hutbe (*Nehcü'l-Belâğa* hakkında) şüphe edenlerin üzerinde yoğunlaştıkları hutbelerdendir. Çünkü burada Haccâc ve onun Kûfe'ye tasallutundan bahsetmektedir ki bu gaybden haber vermedir. Oysa Hz. Ali de gaybı bilen birisi değildir. Biz daha önce bu şüpheye cevap vermiştik.¹⁴³⁵ Burada Radî'den önce ve sonra Haccâc'ın haberlerini nakleden bazı kimseleri zikredeceğiz...”¹⁴³⁶

el-Hatîb'in bu konuda kaynak olarak zikrettiği kitaplardan *Kenzü'l-Ummâl*'de geçen rivayet şudur: “*Âhir zamanda bu ümmet içerisinde ellerinde inek kuyruğu gibi kırbaçlar olan bir takım insanlar ortaya çıkar, sabah akşam Allah'ın gazabına müstahak olurlar.*”¹⁴³⁷ Burada bizzat Haccâc'a işaret edilmemekte, âhir zamanda ortaya çıkacak bazı zalim kimselere işaret edilmektedir. Kütüb-i Sitte'de geçmeyen bu rivayet sahih olarak kabul edilse bile burada bir kişiden değil bir kısım insanlardan bahsedilmektedir. Haccâc

Mu'cemu'l-Evsat, VI, 259 (no: 6349); *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIII, 97 (no: 232); XXIV, 81 (no: 214, 272), 192 (no: 14815); Beyhakî, *Delâil*, VI, 482; el-Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, I, 137; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 256; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 265; VIII, 375, 378, 381; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VI, 7; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 333; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha ve Şey'un Min Fıkhîhâ*, VII, 1491 (Bab, 3538); İbnu'l-Arrâk, *Tenzihu's-Şeria el-Merfua ani'l-Ahbâri's-Şenîe*, I, 117 (no: 319); el-Vâsıtî, *Târihu'l-Vâsıt*, I, 73

¹⁴³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 265

¹⁴³⁵ Bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 172

¹⁴³⁶ el-Hatîb'in zikrettiği kaynaklar şunlardır: İbn Abdi Rabbih (328/939), *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 249; el-Mes'ûdî (333/944), *Murucu'z-Zehab*, III, 150; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (370/980), *Tehzibu'l-Luğa*, VII, 101 (خضر md.); Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî (üçüncü asrın ricâlinde olup İbnu'l-Fakih diye maruftur.), *el-Buldân*, 181; Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Cem'u beyne'l-ğaribeyn* (İbnu'l-Esîr'in *Ğaribu'l-Hadîs*'inden naklen); Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 87 (Beyhakî'nin *Delâil*'inden naklen Hz. Ali'nin Haccâc hakkındaki haberleri adıyla açtığı babda iki yoldan rivayet zikretmiştir; Hasan el-Basrî ve Malik b. Evs b. Ebi'l-Hadsân); İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadîs* (وذح md.); ed-Deylemî, *el-İrsâd*, I, 33 az bir değişiklik. Bkz. el-Hatîb, A.g.e, II, 259-260.

¹⁴³⁷ Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 87 (no: 14960) (يكون في آخر الزمان في هذه الأمة أناس معهم سياط كأنها) (أذنان البقر يغدون في سخط الله ويروحون في غضبه).

yaptıklarından dolayı bunların içerisine dâhil edilirse de burada kastedilen kişi sadece Haccâc'dır denemez.

İbn Ebi'l-Hadîd, "*Haccâc ve Ziyad'ın Ali'nin kelemına mutabık olarak söyledikleri sözler*" şeklinde bir başlık altında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Hz. Ali'nin "*Allâh bu ümmeti iki deva ile tedavi eder*" kelam-ı şerifi Haccâc ve Ziyad'ın içerisinde kırbaç ve kılıçla (terbiye etmek) gibi ifadelerin geçtiği sözlerine uygun düşmektedir..."¹⁴³⁸ Buradaki değerlendirmeler İbn Ebi'l-Hadîd'e ait kişisel değerlendirmelerdir.

Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838), *Ğaribu'l-Hadis*'inde Hz. Ali'nin 32 sözünü zikrettiği bölümde onun Haccâc'la ilgili herhangi bir sözünü nakletmemektedir.¹⁴³⁹ Ayrıca Haccâc'ın sözlerini zikrettiği bölümde de¹⁴⁴⁰ onun zikri geçen böceklerle ilgili herhangi bir sözünü zikretmemektedir. Ancak Muhammed Ravvâs Kal'acî, "*Mevsûatu Fıkhı Ali*" isimli eserinde "*Hz. Ali'nin Bazı Kerametleri*" başlığı altında bu konuya değinmektedir.

Beyhakî'nin *Delâil*'de "Hasan (Basrî)'den naklettiği rivayete göre Hz. Ali, Kûfe halkına şöyle seslenmiştir:

*"Allâh'ım! Onlara güvendiğim halde bana ihanet ettiler, onlara dürüst davrandım, beni aldattılar. O halde onların üzerlerine sıska ve eğik bir Sakif delikanlısını musallat kıl da, (Kûfe'nin) yeşilliklerini yesin, kürkünü giysin ve orada Cahiliyye hükümleriyle hükümsin."*¹⁴⁴¹

Bu rivayeti aktaran Beyhaki devamında Mâlik b. Evs b. el-Hadsân kanalıyla benzer bir rivayet daha aktarmaktadır ki, o söze göre Hz. Ali, Mısırlıların da başına sıska bir gencin geleceğini, yukardaki rivayette haber verilenleri yapacağını söylemektedir. Hatta öyle olur ki halk o kişiden şiddetle korkar ve uykuları kaçır.¹⁴⁴²

Beyhakî'nin Habib b. Ebî Sâbit kanalıyla aktardığı üçüncü bir rivayet te şu şekildedir:

¹⁴³⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 278-279. İbn Ebi'l-Hadîd Haccâc ve Ziyad'ın halkı kırbaç ve kılıçla tehdit ve te'dib ettiğine sözlerinden misaller vermektedir.

¹⁴³⁹ Bkz. Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Ğaribu'l-Hadis*, IV, 326-368

¹⁴⁴⁰ Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Ğaribu'l-Hadis*, V, 231-235

¹⁴⁴¹ Beyhakî, *Delailü'n-Nübüvve*, VI, 488

¹⁴⁴² Beyhakî, A.g.y.

Hız. Ali bir adama şöyle demiştir: “*Sakıflı genci görmeden ölmeyesin!*” Denildi ki: “*Ey Mü’minlerin Emiri! Sakıflı genç de nedir? Şöyle cevap verdi: “Kıyamet gününde ona; “Cehennem köşelerinden bir köşeyi işgal ettin” denilecek. Yirmi veya yirmi küstür sene hüküm sürecektir. Yüce Allâh’a karşı işlemediği hiçbir günah çeşidi kalmayacak, hatta işlememiş olduğu bir günah kalmış olsa ve kendisiyle o günah arasında kilitli bir kapı olsa, o kapıyı kırarak içeri girip o günahı da işleyecektir. Kendisine isyan edenler yanında itaat edenleri de öldürecektir.*”¹⁴⁴³ Ancak Hız. Ali’ye nisbet edilen bu söz uydurulmuş gibi gözükmektedir. Çünkü meçhûl bir kimseden değil, yirmi yıl hüküm sürecektir olan belirli bir kimseyi haber vermektedir. Muhtemelen Haccâc’ın devrini yaşayan bazı kimseler bunu uydurmuş ve Hız. Ali’ye nisbet etmişlerdir.

İbnu’l-Esîr, *en-Nihaye’de* (ve-ze-ha) kelimesinde; “**Allâh’a yemin olsun ki, Size Sakıf’in sapkın ve zâlim çocuğu musallat edilecek.**¹⁴⁴⁴ **Artır ve yanındakini getir, ey Ebû Vezeha !**” ibaresini Hız. Ali’nin sözü olarak zikretmektedir.¹⁴⁴⁵ Aynı yerde Haccâc hakkında; “O bir bokböceği gördü, dedi ki: Bunu Allâh yarattı diye inananları Allâh katletsin (kahretsin). Kendisine şöyle soruldu, o nereden (yaratılmış) gelmiştir? Dedi ki, Şeytanın pislüğinden. Ancak İbnu’l-Esîr ile Radî arasında iki asırlık bir zaman farkı olduğunu da unutmamak gerekir. *Mesâdir* müellifinin kaynaklar arasında sıkça işaret ettiği Zemahşeri, *Rebû’l-Ebrâr* isimli kitabında *Nehcü’l-Belâğa*’da geçen birçok metni vermesine rağmen *el-Faik*’te “ha-da-ra” veya “ve-ze-ha” kelimelerinde Hız. Ali’nin bu sözüne işaret etmemektedir.

Bu rivayetler arasında en makul görünen Beyhakî’nin rivayet ettiği bedduadır.¹⁴⁴⁶ “*Bu beddua sebebiyle Allâh Kûfelilere Haccâc’ı musallet etmiş ve onlar da Hız. Ali’nin günlerini mumla arar hale gelmişlerdir*” şeklinde yapılabilecek bir yorum da izah sadedinde belki daha uygun düşebilir. Nitekim bu manaya uygun olarak nakledilen bir rüya haberi daha vardır ki şöyledir:

“Oğlu Hasan b. Ali babasından rivayet ediyor. (Hız. Ali) buyurmuş ki: “Dün gece rüyamda bir şey gösterildi (Hız. Peygamberi gördüm). Dedim ki: “Ey Allâh’ın Rasulü! Senin ümmetinden gördüğüm zahmet ve düşmanlık niye? “*Onlara beddua et*” buyurdu.

¹⁴⁴³ Beyhakî, *Delailü’n-Nübüvve*, VI, 489

¹⁴⁴⁴ Radî’nin metninde geçen “*Mallarınızı yiyecek ve yağınızı eritecek*” kısmı burada verilmemiştir.

¹⁴⁴⁵ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs*, V, 170

¹⁴⁴⁶ Beyhakî, *Delailü’n-Nübüvve*, VI, 488

Bunun üzerine ben “*Allâh’ım! Onları benim için daha hayırlılarıyla, beni de onlar için benden daha kötüsüyle değiştir!*” dedim. (O sabah) çıktığında suikast gerçekleşti.”¹⁴⁴⁷

Muhtemelen bu veya benzer bir bedduadan yola çıkan Emevi karşıtları bunu Haccâc’ın zuhurundan sonra gaybi bir bilgiyi haber veren söz formatına çevirmiş olabilirler. Ancak keramet sadedinde zikredilen bu sözde ne hikmet vardır? Haccâc’ın Müslümanların başına vali olması ve cahiliyye hükmüyle muamelede bulunması ümmete hayır mı getirmektedir? Hicrî 70 yılında Irak’a vali olan Haccâc’ın H. 95 yılında ölümüne kadar idaresi altında zulmettiği insanlar hep Hz. Ali’ye destek olmayan, onu yalnız bırakan kimseler midir? Masum nesillerin atalarının cezasını çekmesi adalet olur mu? Bu soruların cevabı evet ise ve hem Mu’tezile hem de Şîa’nın temel inançlarından olan adalet ilkesiyle bağdaşıyorsa; o takdirde Hz. Ali’nin bu duası neticesinde Haccâc’ın Vali olması ve cahiliyye hükmünü icra etmesi belki onun bir kerameti olarak kabul edilebilir!

2.6.3.9. Ümeyyeoğulları’nın Zulmü ve Sonları Hakkındaki Haber

Ümeyyeoğulları hakkında Hz. Ali’nin şöyle dediği *Nehcü’l-Belâğa*’da nakledilmektedir:

“...Allâh’a yemin olsun ki, benden sonra Ümeyyeoğullarını, ısırın yaşlı dişi deve gibi kötülüğün sahipleri olarak bulacaksınız. Öyle ki o deve ağzıyla ısırır, eliyle vurur, ayağıyla tekmeler ve sütünün alınmasını engeller. Bunun gibi onlar da yanınızda sadece kendilerine yarayanı ya da zarar vermeyenleri bırakıncaya kadar sizinle beraber olurlar. Belaları da sizden birinin onlara karşı kulun efendisine veya uyanın uyduğu kişiye karşı zafer kazanması gibi muzaffer oluncaya kadar devam eder. Fitneleri çirkin, korkutucu ve câhiliyyeden parçalar olarak gelir... Biz Ehl-i Beyt, o fitneden kurtulmuşuz, ona davet eden kimseler de değiliz. ***Sonra Allâh bu fitneyi sizin üzerinizden onları rezil eden, sertlikle güden, ağzına kadar dolu bir kâseyi içiren, onlara kılıçtan başkasını vermeyen ve onların üzerine korkudan başka bir şey***

¹⁴⁴⁷ Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 452. Benzer sözler *Nehcü’l-Belâğa*’da şu şekilde geçmektedir: “...***Allâh’ın benimle sizin aranızı ayırmasını ve beni sizden daha çok hak edenlere dâhil etmesini umuyorum.*** Allâh’a yemin ederim ki onlar, mübarek görüşlü, yumuşak huyluluğu tercih eden, hakkı söyleyen, isyanı terk eden, doğru yolda önde giden, hedefe süratle yol alan, sürekli olan sonla ve mutlu eden cömertlikle zafer kazanan bir topluluktur.” Bkz. 114. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 258); “Allâh’ım! Ben onlardan usandım; onlarda beni usandırdılar. Ben onlardan bıktım; onlar da beni bıktırdılar. ***Onları benim için daha hayırlılarıyla, beni de onlar için benden daha kötüsüyle değiştir!*** Allâh’ım! Tuz suda eridiği gibi onların kalplerini erit! Allâh’a yemin ederim ki, sizin yerinize Firâs b. Ganm oğullarından bin atlımın olmasını isterdim.” Bkz. 25. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 380)

giydirmeyen birinin eliyle derinin soyulması gibi soyar. O zaman Kureyş, dünya ve içindekine karşılık beni bir devenin kesileceği süre kadar da olsa bir müddet görmeyi diler, öyle ki, bu gün bir kısmını kendilerinden istediğim halde bana vermedikleri şey o zaman onlardan gelir (ama ne fayda).¹⁴⁴⁸ “Sananlar, dünyanın Ümeyyeoğullarına bağlandığını, sütünü onlara verdiğini, saflığını onlara getirdiğini, bu ümmetin üzerinden ne kırbacının, ne de kılıcının kaldırılmadığını zannederler. Bunu zanneden yalan söylemiştir. Aksine o yaşamın lezzetinden bir damla baldır. Onu bir süre tadarlar, sonra tamamını ağızlarından atarlar.”¹⁴⁴⁹

*“Allâh’a yemin olsun ki, Ümeyyeoğulları Allâh’ın haram kıldıklarından helal etmedikleri bir şey, çözmedikleri bir akit, zulümlerinin girmediği, himayelerinin kötülüğünün uğrayıp ayrılmadığı köylerde inşa edilmiş bir ev ve çöllerde bir çadır bırakmayıncaya kadar devam edecekler. Öyle ki, iki ağlayan ortaya çıkacak; biri dini için, diğeri ise dünyası için ağlayacak.”*¹⁴⁵⁰

Bu sözler her ne kadar Şîî müellifler tarafından Hz. Ali’nin gaybden haber verdiği bilgiler olarak yorumlanmaktaysa da kanaatimizce olayların gidişatından her Müslümanın tahmin edebileceği ve benzer değerlendirmeleri yapabileceği bir konudur. Soğuk savaş döneminde birçok kişiden Rusya’nın çökeceği hakkında değerlendirmeler işitmekteydik ve dedikleri oldu. Benzer değerlendirmeler sadece Müslümanlar tarafından da yapılmamaktadır. Var olan her şeyin bir sonu olduğu, her zirvenin bir zevali olduğu bu âlem yaratıldığından bu yana geçerli olan ilâhî bir kuraldır. Bu durumda yukarıdaki sözlerin Hz. Ali’ye nisbeti kesin olarak sahih olsa bile bunların gaybi bilgi olarak değil, bir tahmin ve öngörü olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Şayet bu türlü öngörüler mü’minler için keramet ise, o zaman buna da Hz. Ali’nin kerametidir demekte bir mahzur yoktur.

2.6.3.10. Mehdinin Çıkışı Hakkındaki Haber

Nevf el-Bikâlî’nin naklettiği 180. hutbede Hz. Ali Allâh’a medhu senâda bulunduktan ve Allâh’ın sıfatlarından bahsettikten sonra ölümden ve ondan kaçış

¹⁴⁴⁸ 91. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 176-177)

¹⁴⁴⁹ 85. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 132)

¹⁴⁵⁰ 96. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 192-193)

olmadığından bahsetmektedir. Sıffin’de şehit olanların mükâfatlarını aldığından bahsettiği son paragraftan önce şöyle demektedir:

“...Peygamberleri öldüren, elçilerin sünnetlerini söndürüp zorbalanın sünnetlerini ihya eden Ras şehirlerinin sahipleri nerede? Ordularla gidip binleri hezimete uğratanlar, ordular hazırlayanlar ve şehirler kuranlar nerede? **Arif olan kişi hikmete koruyucu kılıfını giydirdi. Ona ulaşmak, bilmek ve bütün zamanını ona hasretmek suretiyle onu bütün edebiyale aldı. O hikmet, ulaşmak istediği hedefi ve aradığı ihtiyacıdır. İslam garip olduğunda o da onunla birlikte garip olur, yere kuyruk sokumuyla vurur ve göğsünü yapıştırır.**¹⁴⁵¹ Arif, hüccetlerinin kalıntılarında bir kalıntı ve Peygamberlerinin halifelerinden bir halife olur.

Sonra Mü’minlerin Emiri şöyle dedi: “...Sizi kırbacımla te’dib ettim, ancak düzelmediniz. Sizi engelleyici yasaklarla sürdürdüm, fakat bir araya gelmediniz. Allâh iyiliğinizi versin! Sizi yolda götürecek ve doğru yolu gösterecek benden başka bir lider mi bekliyorsunuz? ... Ah Kur’ân’ı tilavet edip onu sağlamlaştıran, farza ihtîmâm gösterip onu yerine getiren, sünneti diriltip bidati öldüren, cihâda çağrılıp icabet eden ve lidere güvenip ona uyan kardeşlerim!”¹⁴⁵²

İbn Ebi’l-Hadîd burada geçen “**yere kuyruk sokumuyla vurur ve göğsünü yapıştırır**” ifadesini açıklarken şunları söylemektedir:

“Bu sözü her taife kendi itikatlarına göre yorumlamışlardır. Şîî İmâmîyye bununla kastedilenin kendilerinin beklediği *Mehdiyy-i Muntazar* olduğunu iddia etmiştir. Sûfiyye burada Allâh’ın yeryüzündeki velilerini kastettiğini iddia etmişlerdir ki, dünya bu Ebdallardan hâlî kalmaz. Onlar kırk kişidirler; Evtad, yedi kişidir; Kutub bir kişidir. Kutub öldüğünde yedi kişiden birisi onun yerine Kutub olur, kırk Ebdal’dan birisi de Evtad’a katılır. Sâîr evliyaullahtan birisi de Ebdal taifesi içerisine dâhil edilir. Bizim ashabımız burada şunun kastedildiğini iddia etmiştir: *Allâh bu ümmeti adalet ve tevhid ilkelerini haiz mu’min âlimlerden yoksun bırakmaz. İcma bu âlimlerin sözlerine*

¹⁴⁵¹ Zayıflıktan kinayedir (Abduh, A.g.e, 429). Bkz. Adnan Demircan, A.g.e, 192 dipnot. Şîî mütercim Kadri Çelik bu ibareyi şu şekilde tercüme etmektedir: “...(Hz. Mehdi) Hikmet zırhını büründü, onu bütün adabıyla; teveccüh, marifet ve ferağatla kuşandı. Hikmet onun nezdinde yitiği, hep istediği ihtiyacıdır. İslâm boynunu yere dayayıp, kuyruğunu sallayan yorgun deve gibi garib kaldığı zaman, o da garib kalır (gaybete çekilir). O, dinin hüccetlerinin bakiyesi, ilâhî peygamberlerin halifelerinden bir halifedir.” Bkz. Çelik, Kadri, *Nehcü’l-Belâğa Tercümesi*, 271

¹⁴⁵² 180. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 449)

nazaran hüccet olur. Bir konuda bu âlimlerin görüşü bilinmediğinde sair ulemanın icmama itibar olunur. (İcmada) aslolan bu âlimlerin icmasıdır.”¹⁴⁵³

Görüldüğü gibi değişik manalara gelebilen bu karmaşık sözler, Hz. Ali'nin yolunu takip ettiğini iddia eden kimseler tarafından bile aynı manaya yorumlanmamıştır. Şîa'nın iman-küfür meselesi saydığı bu konuda böylesine mübhem ve müteşabih bir sözün söylenmiş olması da ayrı bir olumsuzluktur. Hatta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen bütün metinleri sahihussubut kabul etsek bile İmâmiyye'nin inandığı *Mehdiyy-i Muntazar* inancını kastettiği söylenebilecek hiçbir açık ifade geçmemektedir. Bu konuda ortaya atılan bütün iddialar zan ve te'vilden ibarettir ve hiçbirisi mezhep taassubundan öteye geçmemektedir.

Bu konuşmada geçen “*yere kuyruk sokumuyla vurur*” ifadesi Radî tarafından ayrı bir söz olarak da verilmektedir: “*Bu olursa (veya böyle olursa) dinin lideri (ya'sûb)*¹⁴⁵⁴ *kuyruğuyla (yere) vurur*; böylece sonbahar bulutları gibi onun etrafında toplanırlar.”^{1455,1456}

Hz. Ali'nin bu sözü Kâsım b. Sellâm tarafında da rivayet edilmektedir: “(Hz. Ali) *Fitneleri zikrettiği bir sırada şöyle demiştir: “Bu olduğunda dinin lideri (ya'sub) kuyruğuyla yere vurur ve sonbahar bulutları gibi onun etrafında toplanırlar.”*¹⁴⁵⁷ Ancak Kâsım b. Sellâm bu söze mana verirken Mehdi inancından bahsetmemekte, herhangi bir imada bulunmamaktadır.

İbn Ebi'l-Hadîd 258. söz olarak verdiği bu sözün izahı sadedinde şunları söylemektedir:

“Bu haber Hz. Ali'nin haber verdiği melâhim haberlerindedir ki ashabımıza göre ahir zamanda bulunacak olan Mehdi'den bahsetmektedir.”¹⁴⁵⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, “dinin lideri” olarak tercüme edilen “Ya'sûb/arı beyi” kelimesini açıklama sadedinde bazı şeyler söylemektedir ki bu bilgilerin doğruluğunu ancak arıcılıkla uğraşanlar

¹⁴⁵³ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, X, 96

¹⁴⁵⁴ Hz. Ali'nin sözünde Mehdi kelimesi geçmemekte, “*ya'sûb*” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime de *aribeyi* manasına gelmektedir. Bununla Müslümanlara liderlik yapacak olan kişi kastedilmektedir.

¹⁴⁵⁵ el-Hafîb, *el-Mesâdir*, IV, 203

¹⁴⁵⁶ Şîi mütercim Kadri Çelik bu sözü şu şekilde tercüme etmektedir: (Hz. Mehdi'nin azameti ve yüceliği hakkında şöyle buyurmuş:) “Onun zamanı ulaştığında, din önderi (hilafet ve saltanat makamına) oturur; derken insanlar son baharın bulut parçaları gibi onun etrafına toplanır.” Bkz. *Nehcü'l-Belâğa Tercümesi*, 534-535

¹⁴⁵⁷ Kâsım b. Sellâm, *Ğaribu'l-Hadis*, IV, 330 (no: 683)

¹⁴⁵⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XIX, 104

bilebilir. Ona göre bu kelimeyle kastedilen **Mehdi**dir. Kuyruğuyla vurmasından ise, karışıklık ve çarpışmalardan sonra ortaya çıkacak olan istikrar kastedilmektedir.

İbn Ebi'l-Hadîd her ne kadar bu açıklamaları yapmaktaysa da, bu Mehdi haberini biraz karışık bulmuş olacak ki onuncu ciltte adalet ve tevhid ilkelerini haiz âlimler olarak yorumladığı benzer bir ifadeyi¹⁴⁵⁹ burada Mehdi olarak yorumlamakta ve şöyle demektedir:

“Şayet dersen ki; Bu İmâmiyye Mezhebi'nin görüşüne benzemektedir ki onlara göre Mehdi, hâif (korkarak) ve müstetir (gizli) bir haldedir ve yeryüzünde dolaşır. O ahir zamanda ortaya çıkar ve sağlam bir şekilde mülkünde (iktidarı döneminde) hükmünü icra eder. Ben de derim ki; Bizim mezhebimize göre de ahir zamanda ortaya çıkacak olan İmâm Mehdi'nin ilk zamanlarda Allâh'ın bileceği bir maslahat gereğince işinin sıkıntılı mülkünün (iktidarının) dağınık olması uzak bir ihtimal değildir. O daha sonra mülkünü sağlamlaştırır ve işlerini düzene koyar.”¹⁴⁶⁰ İbn Ebi'l-Hadîd yaptığı bu açıklamalara rağmen bu konu hakkındaki sözlerini şöyle bitirmektedir:

“**el-Ya'sûb**” lafzı Emîru'l-Mü'minîn tarafından buradan başka yerlerde de söylenmiştir. Cemel günü öldürülen Abdurrahman b. Attâb b. Useyd'in yanına uğramış ve şöyle demişti: “*Bu Kureyş'in “ya'sûbudur” yani efendisidir.*”¹⁴⁶¹ Buradan anlaşılan İbn Ebi'l-Hadîd *ya'sûb* kelimesinin Mehdi'ye işaret olduğunu söylemekle beraber, kendisi de bu konuda farklı ihtimaller olabileceğine kapı aralamaktadır. Çünkü yukarıda da geçtiği üzere onun Mehdi hakkında söyledikleri kendi mezhebine (kanaatine) göre de muhtemeldir yoksa kesin bir bilgi ve inanç değildir.

İbn Ebi'l-Hadîd Hz. Ali'den nakledilen gaybi haberlerden tahakkuk ettiğine kanaat getirdiği misalleri zikrederken *Nehcü'l-Belâğa*'da zikredilmeyen bazı sözlere de yer verir ve bir söz münasebetiyle Mehdi konusuna yeniden değinir:

“Şayet denirse ki; Hz. Ali'nin kendisini “en hayırlı cariye'nin oğulcuğu (ابى ابن خيرة الاماء) diye bildirdiği bu müjdelenen adam kimdir? Buna şöyle cevap verilir: İmâmiyye onun on ikinci İmâmları olduğunu iddia etmektedirler. O ismi Nergiz

¹⁴⁵⁹ Bkz. A.g.e, X, 96

¹⁴⁶⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XIX, 105

¹⁴⁶¹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, XIX, 105; Bu söz Kâsım b. Sellâm'ın *Ğaribu'l-Hadis*'inde de geçmektedir. Bkz. c. IV, s. 330 (no: 683)

(Nercis)¹⁴⁶² olan bir cariyenin çocuğudur. Bizim ashabımız ise onun Fâtıma'nın soyundan olduğunu, gelecekte ümmü veled bir cariyeden doğacağını ve şu anda mevcut olmadığını iddia etmektedir.

Şayet denirse ki, o vakit Ümeyyeoğullarından kim vardır ki Hz. Ali “bu zatın onlardan intikam alacağını hatta öyle ki keşke Ali b. Ebî Tâlib bu gencin yerine onların işini (liderliğini) üstlenmiş olsaydı diye temenni edeceklerdir” demiş olsun? Buna cevap olarak şöyle denir: İmâmiyye bunun ricatle olacağını söylemektedir. Onlar şunu iddia etmektedir: Muntazar İmâm ortaya çıktığında Ümeyyeoğullarının ileri gelenlerinden bir topluluk ve daha başkaları diriltileceklerdir (ricat inancı). O, (bunlardan) bir topluluğun ellerini ve ayaklarını kesecek, kimilerinin gözüne mil çekecek, kimilerini de asacak ve böylece âl-i Muhammed'in geçmiş ve gelecek düşmanlarından intikam alacaktır.

Bizim ashabımız (Mu'tezile) ise şunu iddia etmektedir: Allâh ahir zamanda Fâtıma neslinden şu an olmayan bir adam yaratacaktır. O daha önce zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracak, zâlimlerden intikam alacak ve onlara en çetin işkenceleri yapacaktır. Bu eserde (haberde) ve daha başka yerlerde geçtiği üzere o bir ümmü veledin çocuğu olacak, ismi Rasûlullâh'ın ismi gibi Muhammed olacaktır. O, Ümeyyeoğullarından sonra İslam (ümme) nin çoğunun liderliğini ele geçiren bir melikten sonra ortaya çıkacaktır ki o kişi (melik) sahih haberde (çıkacağı) haber verilen (vadedilen) Süfyânî'dir. O, Ebû Sufyan b. Harb b. Ümeyye'nin çocuklarından. Fâtıma'nın soyundan gelecek olan İmâm onu, Ümeyyeoğullarından ve daha başkalarından olan taraftarlarını öldürecek. İşte o vakit Mesih semadan inecek, kıyamet alametleri ortaya çıkacak, Dâbbetü'l-Arz ortaya çıkacak, teklif iptal olacak (iman kabul edilmeyecek) ve Kitâb-ı Aziz'in söylediği gibi Sûr'un nefholunmasıyla (ölü) cesetlerin kıyamı tahakkuk edecektir.”¹⁴⁶³

Şayet denirse ki; siz daha önce şöyle demiştiniz: Va'dolunan (bildirilen) kişi (yani Süfyânî/Deccâl); Seffâh, Amcası Abdullâh b. Ali ve siyah sancaklılardır. Şimdi söylediğiniz ise buna aykırıdır! Buna şöyle cevap verilir: O yorum (tefsir), Radî'nin *Nehcü'l-Belâğa*'da zikrettiği sözün yorumudur. Bu yorum ise Radî'nin zikretmediği

¹⁴⁶² Mehdî'nin annesinin kimliği hususunda Şîî kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. “Mes'ûdî'ye göre o, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed'in kardeşlerinden birinin evinde doğan bir cariyeydi. Sadûk bir rivayette onun adını Sakîl olarak vermekte ve onun Hasan el-Askerî hayattayken vefat ettiğini belirtmektedir. Meclîsî, Sevsen, Reyhâne ve Hamat isimlerini kaydetmektedir. Şehîd-i Evvel, Mehdî'nin annesinin hür bir kadın olduğunu, adının Meryem bnt. Zeyd el-Aleviyye olduğunu belirtmektedir” Bkz. el-Kâtip, Ahmet, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 167

¹⁴⁶³ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 59

ziyade sözün yorumudur. Bu ziyade söz; (Hz. Ali'nin) “*cariyelerin hayırlısının oğulcuğu*” sözü ve yine onun “*şayet bu Fâtıma'nın çocuklarından olsaydı bize merhamet ederdi*” sözüdür. Bu iki yorum (tefsir) arasında bir zıtlık yoktur.”¹⁴⁶⁴

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere gayb konusu olarak kabul edilen Mehdi hakkındaki haberler arasında da zaman zaman ihtilâflar olduğu ve değişik kimseler tarafından değişik şekillerde yorumlanabildiği görülmektedir. Her ne kadar İbn Ebi'l-Hadîd rivayetlerin sıhhati konusunda oldukça mütesâhil davranmaktaysa da bazen merfu bazen de mevkuf olarak Hz. Ai'den nakledilen bu rivayetlerin bir kısmı sorunlu rivayetler olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁶⁵ Her ne kadar Kur'ân'da ve hadislerde Allâh'ın dinine sahip çıkacak ve hak üzere olacak bir zümreden bahsedilmekteyse de sonraki zamanlarda bir inanç meselesine dönüşen mehdilik konusunda Buhari ve Müslim'in sahihlerinde bir hadis bulunmaması dikkat çekicidir.

Hz. Ali'nin Mehdi'ye işaret şeklinde yorumlanan sözlerinden birisi de şudur:

"Hamd, fazlını halka yayan, onları cömertliği ve ihsanıyla kuşatan Allâh'a mahsustur. Bütün işleri için Allâh'a hamd ederiz, hakkına riayet edebilmek için yardımını umarız. O'ndan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederiz. Allâh, emrini bildirmek, uyarısını söylemek için onu göndermiştir. O da güvenilir olarak görevini eda etti ve hak yolunu izleyen birisi olarak gitti. Aramızda hakkın bayrağını bıraktı. Kim o bayraktan öne geçerse, dinden çıkar; kim ondan geri kalırsa, helak olur; kim de onunla birlikte olursa hedefe ulaşır. "Bu bayrağın delili temkinli konuşan, ağır kalkan, kalktığında çabuk olandır."¹⁴⁶⁶ Size gelince, ona itaat ettiniz ve onu yücelttiniz. Ölüm ona gelince o da ölümler gider. Siz de ondan sonra Allâh'ın sizi bir araya getirecek ve dağınıklığınızı toplayacak birini çıkarmasına değin Allâh'ın dilediği kadar yaşarsınız. Gelecek başka birine tamah etmeyin. Ardından gelenden dolayı ümitsizliğe kapılmayın. Olabilir ki ardından gelenin iki ayağından birisi kayar, diğeri ise sağlam kalır, sonra ikisi dönüp birlikte sağlam

¹⁴⁶⁴ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 60. İbn Ebi'l-Hadîd'in şerhinin tamamında yaptığımız inceleme sonucu bulabildiğimiz *mehdi* haber ve değerlendirmelerinin hepsini bu bölümde vermeye çalıştık.

¹⁴⁶⁵ Bu konu hakkında bkz. İlhan, Avni, Mehdilik, Beyan yayınları, İstanbul 1993

¹⁴⁶⁶ Şîi mütercim Kadri Çelik bu tercümeyle şu şekilde yapmaktadır: “...Bu bayrağın klavuzu (Peygamber'in vasileri) düşünerek konuşur; kıyam hazırlığında sabırlı, ama kıyam anında süratlidir. Siz ona boyun eğdiğinizde ve saygıyla ona işaret ettiğinizde, ölüm gelip götürür onu. Ondan sonra Allah'ın dilediği zamana kadar yaşar gidirsiniz. Sonunda Allah sizi derleyip toplayan, dağınıklığınızı gideren birini gönderir.” Bkz. Çelik, Kadri, *Nehcü'l-Belâğa* tercümesi, 156

olur. Bilmiş olun ki, Muhammed ailesinin durumu gökteki yıldızlar gibidir. Bir yıldız kaybolursa bir başkası doğar.”¹⁴⁶⁷

Hız. Ali’den rivayet edilen bir başka konuşmada Ümeyyeoğullarının bu ümmetin başına musallat olacağı ve onların belasını defedecek olan kişi şu şekilde haber verilmektedir:

“Sonra Allâh bu fitneyi sizin üzerinizden onları rezil eden, sertlikle güden, ağzına kadar dolu bir kâseyi içiren, onlara kılıçtan başkasını vermeyen ve onların üzerine korkudan başka bir şey giydirmeyen birinin eliyle derinin soyulması gibi soyar.”¹⁴⁶⁸

Radî’nin üç ayrı metni bir araya getirerek oluşturduğu 136. hutbede bağlamından koparılan bazı cümlelerde Mehdi olarak da yorumlanabilecek bir kişinin geleceğinden bahsedilmektedir. Radî hutbenin başında; *“Büyük savaşlara işaret ettiği bir konuşma”* demektedir:

“Hidayeti arzuya atfettiklerinde o, arzuyu hidayete atfeder. Kur’ân’ı kendi görüşlerine atfettiklerinde o, görüşü Kur’ân’a atfeder.”¹⁴⁶⁹

el-Hatîb burada geçen *“o, arzuyu hidayete atfeder”* ifadesinin şerhinde şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Mezhepleri farklı olmasına rağmen şârihler bu sözden haberlerde vadedilen muntazar İmâmın kastedildiği konusunda hemfikirdirler. Şüphesiz ki onlar bunu Radî’den başka bir yerden aktarmışlardır ve Nehcü’l-Belâğa’dan başka bir yerden almışlardır. Çünkü onlar bunu (Nehcü’l-Belâğa’da geçen rivayeti) zikretmemişler ve işaret etmemişlerdir. Bu seçilen metnin baş tarafını Âmidî, Gurur’de yâ harfinde rivayet etmiştir.”¹⁴⁷⁰

Radî’nin naklettiği ve Mehdi’ye işaret olarak yorumlanabilecek sözlerden bazıları şunlardır:

“Nihayet savaş size karşı şiddetlendiğinde, azıdışlerini gösterir; memeleri dolu, emmesi tatlı sonucu acı olur (savaşın amacına ulaştığını ifade etmekten kinayedir, İbn

¹⁴⁶⁷ 98. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 197-198)

¹⁴⁶⁸ 91. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 177)

¹⁴⁶⁹ 136. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 310)

¹⁴⁷⁰ el-Hatîb, A.g.e, II, 312

Ebi'l-Hadîd, IX-X, 30). *Bilmiş olun ki, yarın –ki yarın, bilmediğiniz şeylerle gelecek-yönetici, savaşın kötülüklerinden dolayı o kötü fiilleri yapanları sorumlu tutacak.*¹⁴⁷¹ *Yeryüzü ciğerinin parçalarını (gümüşünü ve altınını) çıkarıp ona verecek. Onu barışla sorumlu kılacak. Size uygulamanın nasıl düzgün olacağını gösterecek, Kitabın ve sünnetin ölüsünü diriltecektir.*¹⁴⁷²

*“İmâmlar, Allâh’ın mahlûkatı üzerinde O’nun hükmünü icra eden ve kullarını yöneten kimselerdir. Ancak onları tanıyanlar ve onların tanıdıkları Cennete girer; onları inkâr eden ve onların inkâr ettikleri Cehenneme girer.”*¹⁴⁷³

Görüldüğü gibi Radî bağlamından kopardığı bu ifadeleri Şîa’nın on iki İmâm inancını destekler bir metne dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Oysa Hz. Ali başka yerlerde de geçtiği üzere uyulması gereken ve hak üzere olan İmâm-lider olarak kendisine işaret etmekte ve kötü lider olarak Muâviye’yi ve kendisine muhalif olanları göstermektedir. O, İmâmı tanıyan veya İmâmın tanıdığı kimselerle; kendisine uyan adamlarını kastetmektedir. Çünkü Allâh’a, Rasulüne itaat farz olduğu gibi meşru ulü’l-emre (yöneticiye) itaat etmek de böyledir. Aksi takdirde bir kargaşa ve terör ortamı ortaya çıkar ki bu, toplum hayatı için büyük bir bela ve ifsat edici bir durumdur.

Radî 148. hutbede iki ayrı metni bir araya getirmek suretiyle bir metin oluşturmuştur. Bu hutbenin birinci kısmında fitneler haber verilmekte ve mehdiye işaret olarak yorumlanan bazı sözler söylenmektedir. İkinci kısımda bu fitnenin Muâviye fitnesi ve Hz. Ali’nin sözlerini dinlemeyip onunla birlikte savaşa katılmayanlar olduğunu, Ehl-i Beyt’i desteklemeyenler olduğunu anlatan ifadeler geçmektedir. İbn Ebi'l-Hadîd bu hutbenin birinci kısmında geçen “*Bizden her kim onu (fitneleri) idrak ederse; bu fitnelerin karanlığında aydınlatıcı bir kandil ile yürüsün*” ifadesini açıklarken Süfyânî’ye (Deccal’e), çeşitli fitnelere ve sayısız insanın öldürüleceğine değindikten sonra şöyle demektedir:

“Sonra Âl-i Muhammed’in *Mehdi*’sini zikretti ki o bu sözle (aydınlatıcı kandil ile) kastedilendir. O *Mehdi*’dir, Kitaba ve sünnete uymaktır.”¹⁴⁷⁴ Bu ifadelerde

¹⁴⁷¹ Bu cümleyi İbn Ebi'l-Hadîd’in açıklaması çerçevesinde metnin öncesi olduğunu kabul edersek, “*Ahir zamanda ortaya çıkacak olan imam, ellerindeki yetkiyi kötü kullanan görevlileri, bundan dolayı sorumlu tutacak*” şeklinde çevirebiliriz (IX-X, 33). Bkz. Adnan Demircan, A.g.e, 144

¹⁴⁷² 136. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 310-311)

¹⁴⁷³ 150. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 343)

¹⁴⁷⁴ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IX, 128

görüldüğü üzere İbn Ebi'l-Hadîd aslında muayyen bir şahsı Mehdi olarak beklememekte, Kur'ân ve sünneti Mehdi yerine kaim bir hüccet olarak da görmektedir.

Takvaya teşvik, ölümü ve kıyameti, uzlet ve zühd ve Rasûle itaat etmek gibi konuların işlendiği 188. hutbenin sonunda şu ifadeler geçmektedir:

*“Yerden ayrılmayın, belaya karşı sabredin! Ellerinizle ve kılıçlarınızla dillerinizin arzusuna göre hareket etmeyin! Allâh’ın sizin için acil kılmadığı şeyde acele etmeyin! Sizden kim Rabbinin, Rasulünün ve onun Ehl-i Beyt’inin hakkını bilerek yatağında ölürse, şehit olarak ölür... Onun niyeti, kılıcını kınından çekmesinin yerine geçmiştir. Her şeyin bir süresi ve eceli vardır.”*¹⁴⁷⁵ Burada kastedilen Allâh’ın acil kılmadığı şey; kader-kaza inancıdır. Kul diler ancak Allâh takdir eder. Bunu **“Mehdi”** olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Hiz. Ali melahim konularından, meydana gelecek büyük savaşlardan bahsettiği ve baş tarafının bağlamından kopartılarak verildiği bir konuşmasında şöyle demektedir:

“Bilmiş olun ki, annem babam onlara feda olsun, onların isimleri gökte bilinir, ancak yerde meçhuldürler.” Şîi müellifler burada bahsedilen **“onların”** İmâmlar olduğuna işaret ederler.¹⁴⁷⁶ Ancak Radî bu düşünceyi metne yansıtılabilmek için konuşmanın bağlamını kanaatimizce bilerek kesmiş ve kendi inancını desteklemeye müsait bir metin haline getirmeye çalışmıştır. el-Hatîb bu hutbeyi Ebu'l-Hasan el-Medâinî'nin *“Sıffin”* nâm kitabında rivayet ettiğini söylemekte ve onun naklettiği hutbenin baş tarafında Irak'ın başına gelecek belalardan bahsedilmekte, Irak'ın harap olacağı haber verilmektedir. el-Hatîb onun verdiği hutbe ile Radî'nin metni arasında bazı farklılıklar ve fazlalıklar olduğuna da işaret etmektedir. İktibas olunan yerde isim verilmemesi ve ifadenin kapalı olması ibareyi muhtelif şekillerde yorumlamaya müsait hale getirmektedir. *Hiz. Ali kendisine itaat etmeyen ve devamlı surette şikâyetle bulunduğu adamlarına, Allâh yolunda canını veren sâlih mü'minlerden bahsetmekte ve onların durumlarını haber vermektedir* demek sözün genel manasına daha münasiptir. Burada İmâmlardan bahsettiğini söylemek sadece Şîi inancı destekleyecek şekilde anlam vermek demektir.

¹⁴⁷⁵ 188. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 23)

¹⁴⁷⁶ Bkz. el-Hatîb, A.g.e, II, 479

Hiz. Ali “*Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur*” hadisinin açıklaması sadedinde kabul edilebilecek bir sözünde şöyle demektedir:

“*Hicret adı, yeryüzünde hücceti bilmeden kimseye verilmez. Kim onu bilip kabul ederse, o muhacirdir. Kendisine hüccet ulaşan, kulakları onu işiten ve kalbi muhafaza eden kimseye mustaz'af denmesi uygun olmaz.*”¹⁴⁷⁷ Burada hüccet ile kastedilen Hiz. Peygamber ve vahiydir. Bu ifadenin de başka bir manaya yorumlanması ancak mezhep taassubunun bir neticesi olabilir.

“*...Allâh'a yemin olsun ki, benden sonra Ümeyyeoğullarını, ısırın yaşlı dişi deve gibi kötülüğün sahipleri olarak bulacaksınız. Öyle ki o deve ağzıyla ısırır, eliyle vurur, ayağıyla tekmeler ve sütünü alınmasını engeller. Bunun gibi onlar da yanınızda sadece kendilerine yarayan ya da zarar vermeyenleri bırakıncaya kadar sizinle beraber olurlar. Belaları da sizden birinin onlara karşı kulun efendisine veya uyanın uyduğu kişiye karşı zafer kazanması gibi muzaffer oluncaya kadar devam eder. Fitneleri çirkin, korkutucu ve câhiliyyeden parçalar olarak gelir... Biz Ehl-i Beyt, o fitneden kurtulmuşuz, ona davet eden kimseler de değiliz. **Sonra Allâh bu fitneyi sizin üzerinizden onları rezil eden, sertlikle güden, ağzına kadar dolu bir kâseyi içiren, onlara kılıçtan başkasını vermeyen ve onların üzerine korkudan başka bir şey giydirmeyen birinin eliyle derinin soyulması gibi soyar.** O zaman Kureyş, dünya ve içindekine karşılık beni bir devenin kesileceği süre kadar da olsa bir müddet görmeyi diler, öyle ki, bu gün bir kısmını kendilerinden istediğim halde bana vermedikleri şey o zaman onlardan gelir (ama ne fayda).*”¹⁴⁷⁸

Hiz. Ali burada Ümeyyeoğullarının iktidara yürüdüğünü görmekte ve bu korkusunu dile getirmektedir. Ancak onların sonunu getirecek kişiden de bahsetmektedir ki, acaba bu Mehdi midir? Şayet bu Mehdi ise kimdir? Ümeyyeoğulları ortadan kalktığına göre Şîa daha hangi Mehdi'yi beklemektedir? Senaryo değişince Ümeyyeoğullarını hedef gösteren sözlerin yorumu da değiştiğine, Ümeyyeoğulları'nın yerini *Ehl-i Beyt düşmanları* yorumu aldığına göre, Mehdî kavramının yorumunun da değişmesi gerekmez mi? Şîa'nın bir de ricat inancı vardır ki, İmâmların tamamının tekrar dünyaya gelip düşmanlarından hesap sorması şeklinde özetlenebilir. Araştırmanın konusu olmadığı için burada sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

¹⁴⁷⁷ 187. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 18)

¹⁴⁷⁸ 91. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 176-177)

Hız. Ali adamlarına ümitsizlik aşılacak istemediğinden zaman zaman onlara *inanana ve haklı olanların dünyaya varis olacağını* hatırlatmakta ve şöyle demektir: **“Dünya, inat etmesinden sonra bize, (sağana) ısıran devenin yavrusuna gösterdiği gibi şefkatle davranacak. (Bu sözden sonra şu ayeti okudu:) “Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları varis kılmak istiyorduk.”**^{1479,1480} Görüldüğü gibi Hız. Ali Mehdi'den veya vadedilen meçhul bir kurtarıcıdan bahsetmemekte, bu ve benzer ayetlerin hükmünü hatırlatmak suretiyle adamlarını teşvik etmektedir. Aksi takdirde; Hız. Ali şayet Ümeyyeoğullarının iktidarının zorunlu bir kaza olduğunu gördüyse neden savaşa devam etti de binlerce Müslümanın ölmesini engellemedi sorusu akla gelebilir. el-Hatîb, bu rivayet hakkında şu değerlendirmeleri aktarmaktadır:

“Bu Hız. Ali'nin muğayyebattan verdiği haberlerdendir. Bu haber ondan tevatüren rivayet edilenlerdendir. Bu sebeple bu söz her bir topluluk tarafından kendi meşrebine uygun olarak yorumlanmıştır. İmâmiyye'ye göre bu gaib, Muntazar İmâm (Mehdi) hakkında bir vaattir. Mutezile ise bunun dünyaya hâkim olacak ve memleketlere hükmedecek olan bir İmâm olduğunu söylemektedir. Mutezile'den bir taife bunun es-Seffah, Mansur ve daha sonra Mansur'un çocuklarına işaret olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlar Haşimoğullarındandırlar ve onlar yoluyla dünya Muttaliboğullarına meyletmiş, şefkat elini uzatmıştır... el-Hatîb'e göre Mutezile de dahil bu sözün pek çok kimse tarafından ciddiye alınıp üzerine yorumlar yapılmış olması, mütevatir derecede bir haber olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁸¹ el-Hatîb'in naklettiğine göre et-Tabersî *“Mecmeu'l-Beyân”* da şöyle demektir: Emîru'l-Mü'minîn'in, “...dünya bize yönelecek...” dediği hakkında rivayet sahihtir.¹⁴⁸² Yine el-Hatîb'e göre Tabersî'nin, bu sözün Hız. Ali'den rivayetinin meşhur olduğunu söylemesi ve Radî'nin rivayetinden farklı, ziyadesi olan bir metin nakletmesinden anlaşılan o ki, Tabersî bunu başka birisinden nakletmiştir.”¹⁴⁸³

Bütün bu söylenenlere ilaveten, Ümeyyeoğullarının iktidarı Mehdi ve askerleri tarafından ortadan kaldırılmamış, onlardan sonra da iktidara Hız. Ali taraftarları gelmemiştir. Bu metinler Maviye veya Ümeyyeoğullarının kesin olarak iktidarı ele

¹⁴⁷⁹ Kasas Sûresi, 5

¹⁴⁸⁰ 209. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 170)

¹⁴⁸¹ el-Hatîb, A.g.e, IV, 170

¹⁴⁸² Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, VII, 237 (Kasas Sûresi'nin tefsirinde). Bkz. el-Hatîb, A.g.e, IV, 171

¹⁴⁸³ el-Hatîb, A.g.e, IV, 171

geçirmelerinden sonra Şîî düşünceye sahip bazı kimseler tarafından oluşturulmuş ve Hz. Ali'ye nispet etmiş olabilir. Şayet bu sözlerin Hz. Ali'ye nisbeti sahihse, o takdirde kastedilen şey merfû haberlerde bildirilen ve sonraları *beklenen Mehdi* şeklinde bir inanca dönüşen kavram değil, tabii sürecin feraset sahibi bir müslüman lider tarafından okunması ve zulmün bir gün Allah'ın bir kulu tarafından kaldırılacağı ve samimi Müslümanların bu dünyaya varis olacağı Kur'ân'da geçtiği üzere müjdelenmesidir.

2.6.3.11. Ekonomiye ve Nesli Helak Edecek Olan Fitneler Hakkındaki Haber

Şîî müellifler bu konuyu Hz. Ali'nin mucizeleri arasında zikrettiği için biz de başlık olarak verme gereği duyduk.¹⁴⁸⁴ Bu konuda söylenen şeylerin herkes tarafından söylenebilecek tahmin ve öngörüler olması, ayrıca benzer her olaya yorumlanabilmesi sebebiyle değinmek istemiyoruz. Ancak şunu da dile getirmek istiyoruz: Hz. Ali'nin edebî yönünü göstermek için kaleme alınan bir eserde bu derece amacını aşan alıntılara yer verilmesi, Şîîlik inancının göz ardı edilmediğini göstermektedir.

Metin değerlendirmesi bölümünde özellikle sahabe hakkındaki eleştirilerle Hz. Ali'ye nisbet edilen ve gayb bilgisi olarak değerlendirilen konuları işlemeye çalıştık. Bu bölümde yaptığımız incelemede şu kanaate vardık: Radî Şîî inancı seçtiği metinlerle eserine usta bir şekilde yansıtmıştır. Ancak bunun yanı sıra o sahabenin geneline hakaret etmekten de uzak durmuştur. Radî özellikle ilk üç halifeyi kaba bir şekilde eleştiren ve İslâm târihiyle de bağdaşmayan metinleri kitabına almamıştır. Bunun sebebi bu görüşlere katılmaması veya bu konuları dillendirerek bazı kavga ve fitnelere sebebiyet vermemesi düşüncesi olabilir. Ayrıca Radî'nin Abbâsi halifeleriyle olan sıkı ilişkisi ve bazı beklentileri de sebep olarak gösterilebilir. Ancak kanaatimize göre Radî, Ehl-i Sünnet âlimlerden aldığı hadis dersleri sebebiyle sahabe hakkında ifrat derecesinde olumsuz bir düşünceye meylenmemiştir. Hatta Radî Ebû Hureyre va daha başka sahabîlerden kendi senediyle hadis dahi rivayet etmektedir ki, bu konuya Radî'nin hadisçiliği başlığı altında değinilmiştir. Ancak Radî Şîa'nın ağır bir şekilde eleştirdiği Muâviye, Amr b. el-Âs gibi bazı sahabileri kötüleyen sözlere eserinde yer vermiştir. Bu sebeple İslam târihini bilmeyen sıradan bir kişi Hz. Ali'ye duyduğu

¹⁴⁸⁴ Bkz. Muhammed Mehdi Şemsuddîn, *Dirâsât fî Nehci'l-Belâğa*, 213

güvenle *Nehcü'l-Belâğa*'yı okuduğunda, bazı olaylar va sahabeler hakkında Şii düşünceye paralel olumsuz kanaatlere sahip olabilir.

Nehcü'l-Belâğa'da geçen ve Hz. Ali'nin gaybden haber verdiği şeklinde yorumlanan metinlerle ilgili olarak Radî'nin "*İmâmlar gaybı kesin olarak bilirler*" düşüncesinde olmadığına kâniyiz. Çünkü o Hz. Ali'nin gaybı bilmediğine dair sözünü özellikle ilgili hutbelerin baş tarafında vermektedir.¹⁴⁸⁵

Hz. Ali'nin bu sözünden anlaşılan, gelecekle ilgili tutarlı öngörülerini başkasına verilmeyen sadece kendisine verilen özel bir ilim sayesinde değil, Hz. Peygamber'in söylediklerinden, Kur'ân'dan anladıklarından, akıl ve tecrübesinden hareketle söylemektedir. Radî bir yandan Hz. Ali'nin bu sözünü aktarıp yanlış anlamaları engellemeye çalışırken, bir yandan da Hz. Ali'yi yücelteceğine inandığı için olsa gerek, onun gaybı bilme şeklinde yorumlanabilecek ve sıhhati sabit olmayan sözlerine de yer vermektedir.¹⁴⁸⁶

Bu sözlerin arasını bulmak veya İbn Ebi'l-Hadîd'in söylediği gibi "*biz bu sözleri inceledik, vaktaya muvafık bulduk*"¹⁴⁸⁷ demek suretiyle çelişkiyi gidermek mümkün değildir. Her insan gelecekle ilgili bir öngöründe bulunabilir ve bu öngörü ya doğru ya da yanlış çıkar. Hatta halk arasında bazı kimseler müneccimlere veya falcılara gittiklerini ve onların kendileri hakkında söylediklerinin doğru olduğunu anlatırlar. Şayet insan naslarla değil de zan ile hareket ederse, meydana gelen olaylarla tevafuken uyuşan

¹⁴⁸⁵ "Adamlarından biri ona, "Ey Mü'minlerin Emiri! Sana gaybın bilgisi verilmiştir" deyince, gülerak Kelb kabilesinden olan bu adama şöyle demiştir: "Ey Kelb'in kardeşi! **Bu gayb bilgisi değil, ilim sahibinden (Hz. Peygamber'den) öğrenmektir.** Gayb bilgisi, kıyamet vakti ve Allâh'ın, "Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allâh katındadır"¹⁴⁸⁵ ayetinde saydıklarıdır. Münezzehe olan Allâh, rahimde olanın erkek mi dişi mi, çirkin mi güzel mi, cömert mi cimri mi, mutsuz mu mutlu mu olduğunu, Cehennemde odun ya da Cennette Peygamberle arkadaş olanı bilir. Bu, Allâh'tan başkasının bilemeyeceği gayb bilgisidir. **Bunun dışında kalan, Allâh'ın Peygamberine, onun da bana öğrettiği, göğsümün ezberine alması ve kaburgalarımın kaplaması için dua ettiği bilgidir.**" Bkz. 126. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 286)

¹⁴⁸⁶ Mesela şu sözler böyledir: "**Allâh'a yemin olsun ki, sizden her kişiye çıktığı ve girdiği yeri ve bütün durumunu haber vermeyi dilersem yapabilirim. Ancak bundan dolayı Rasûlullâh'a karşı küfre düşmenizden korkuyorum. Bilmiş olun ki, onu bu hususta güvenileceklerden seçkinlere ulaştırırım. Onu hak ile gönderene ve mahlûkatın üzerine seçene yemin olsun ki, ancak doğru söyleyen olarak konuşurum. Bana bunların hepsini, helak olacakların helakini, kurtulacakların kurtuluşunu ve bu işin sonunu ahdedti. Kulağıma boşaltmadığı ve bana bildirmedığı başımdan geçecek hiçbir şeyi bırakmadı.**" 173. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 421) "**Allâh'a yemin olsun ki, bana soracağınız, sizinle kıyamet vakti arasında olacak hiçbir şey ve yüz kişiyi hidayete erdirip yüz kişiyi sapturacak hiçbir fırka yoktur ki, ona davet edeni, liderini, sürücüsünü, develerinin çöktürdükleri ve yüklerinin indirildiği yeri, onlardan kimin maktul olarak ve kimin normal bir ölümle öleceğini size haber vermiş olmayayım. Beni kaybettikten sonra başımıza sıkıntılı işler ve aksilikler geldiğinde soranların çoğu başını eğecek; sorulanların çoğu ise başarsız olacak.**" 91. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 175)

¹⁴⁸⁷ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, VII, 48

sözleri hüccet olarak görürse sahih İslam inancından kaymaması ve hata yapmaması mümkün değildir. Radî'nin bu haberlere eserinde yer vermesi onun kesin olarak böyle inanıyor olmasından değil, Şîlik duygusu ve taassubundan kaynaklanmaktadır. O bunları naklederken Hz. Ali'yi yücelttiğine inanıyor olsa gerektir. Buna ilaveten gelecekte haber verme olarak yorumlanan rivayetlerin meydana gelen olaylara muvafık olarak uydurulmuş olma ihtimali de göz önünde bulundurulursa, sağlam bir yolla sonraki dönemlere intikal etmeyen haberleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Bu konuda bir diğer husus da şudur: Gelecekle ilgili bir söz, kesin bir bilgi olarak değil, olayların gidişatından hareketle bir tahmin yürütmek suretiyle de söylenmiş olabilir. Mesela Basra'nın coğrafi konum itibarıyla su baskınına maruz kalmaya müsait olması veya daha önce bu tür bir olayın yaşandığının bilinmesi sebebiyle Hz. Ali Basra'nın su baskınına maruz kalabileceğini söylemiş olabilir. Hatta bu olursa, Basralılar'ın kötülükleri sebebiyle ilahi bir ceza olacağını da kastetmiş olabilir. Aynı şekilde adamlarının gevşekliği sebebiyle Muaviye'nin iktidarı ele geçireceğini ve kendisinden sonra da hilafeti çocuklarına intikal edecek bir saltanata dönüştüreceğini, Hz. Ali'nin yanında yer aldıkları için Kûfelileri şiddetle yönetecek ve onlara zulmedecek valiler atanacağını tahminen veya bazı hadisleri yorumlayarak söylemiş olabilir. Yine Hz. Ali kendisine karşı açıkça cephe alan ve nasihatlere kulak vermeyen Hâricileri öldürmek zorunda kalacağını söyleyip onları tehdit edebilir. İnsanların gün geçtikçe merkezi otoriteye başkaldırdığını ve din yerine menfeatın kollandığını, insanların hayırlı kimselere değil de, sahte vaatlerde bulunan kimselere meylettiklerini görerek, bu gidişle kötü kimselerin başlarına musallat olacağını bir tahmin olarak söylemiş de olabilir. Günümüzde büyük devletlerin ve büyük ticari kuruluşların yaptıkları kamuoyu anketleriyle gelecek hakkında ciddi öngöründe bulunabildikleri ve planlarını bu öngörüler doğrultusunda yeniledikleri düşünülürse, bunu Hz. Ali gibi bir liderin bunu yapması neden mümkün olmasın? Bütün bunlara ilaveten, birileri onun adına yalan uydurarak kendi davalarına destek bulma ve bu şekilde haklılıklarını isbat etme yoluna gitmiş olmaları da mümkündür.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen ve Ehl-i Sünnet-Şia ihtilafı kapsamında değerlendirilen konulara dair metinler okunurken, bunların Hz. Ali'ye isnat edilmesi sebebiyle kesin doğru oldukları düşünülmemelidir. Ayrıca Radî'nin usta bir edip olduğu ve değişik metinleri peş peşe vererek kendi istediği manayı anlamaya müsait bir metin haline getirebildiği de gözden kaçırılmamalıdır.

III. BÖLÜM

NEHCÜ'L-BELÂĞA'DAKİ RİVÂYETLERİN DEĞERİ (TAHRİC VE TAHLİLİ)

3.1. NEHCÜ'L-BELÂĞA'DAKİ RİVAYETLERİN SIHHAT YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRMESİ

Şerif Radî genellikle kaynak zikretmemekle beraber seçtiği metinlerden şu anlaşılmaktadır ki, onun kaynaklarının çoğu meğazi türü kitaplardır. Radî bu kaynaklarının adını birkaç istisna hariç vermemektedir. Radî hocası ve yaşadığı dönemde Şîa'nın en önemli âlimlerinden olan Şeyh Müfid'in adını da hiç zikretmemektedir. Ancak Radî'nin metinleri ile Müfid'in metinleri arasında çoğunlukla kelime farklılıkları, fazlalık veya eksiklikler bulunmaktadır. Hatta Radî'den sonra kaleme alınan eserlerde ve *Nehcü'l-Belâğa*'nın nüshalarında veya benzer metinleri içeren kitaplarda da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum acaba bu metinler üzerinde edebi yönden bazı düzenlemeler yapılmış olabilir mi sorusunu akla getirmektedir.

Nehcü'l-Belâğa'da mevcut hutbeler içerik olarak bazen birden fazla konudan oluşmaktadır. Bu konular bazen birbirinden farklı olmakta veya kısmen hutbenin irad ediliş sebebine uymamaktadır. Radî'nin kaynaklarında bazı hutbelerin (genellikle uzun olanların) daha kısa olarak veya sadece hutbenin bazı bölümlerinin geçmesinden hareketle bazı hutbelerin ayrı zamanlarda yapılan değişik konuşma metinlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Farklı metinlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulan bu hutbeler Şerif Radî'nin kişisel maharet ve zevkinin bir ürünü gibi gözükmemektedir. Şayet Radî ilke olarak rivayet edilen metne tam olarak sâdik kalmaya özen göstermemişse, o takdirde konuşma metinlerinin Hz. Ali'nin orijinal belağatını yansıttığını söylemek de mümkün olmayacaktır. Metinlerin seçimi ve kompozisyonlarının oluşturulmasında bazen Şîi inancının belirleyici olduğu dikkat çekmektedir ki, bu bölümde zaman zaman buna işaret edilmiştir.

Şerif Radî hutbe ve diğer alıntılarda râvî ve kaynak ismi zikretmemektedir. Bu durum kaynakları bulmada işi oldukça zorlaştırmaktadır. Radî'nin alıntı yaptığını düşündüğümüz kaynaklarla verdiği metinler arasında kelime farklılıkları, lafız farklılıkları, eksiltme ve ilaveler bulunması, alıntıyı yaparken Şîi hadis kaynaklarında

geçen metinlere de tam olarak bağlı kalmaması da ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Mesela Radî Hz. Ali'nin oğlu Muhammed'e yaptığı ve "Men lâ Yahduruhu'l-Fakih" de geçen üç nasihate *Nehcü'l-Belâğa*'da yer vermemiştir. Burada geçen bazı cümlelerle Radî'nin Hz. Hasan'a yapılan vasiyet olarak verdiği 32. mektupta geçen bazı cümleler aynı olmakla beraber ibareler ve vasiyetin içeriği tamamen farklıdır. Buna ilaveten Müfîd'in "el-Cemel" inde Hz. Hasan'ın konuşması olarak geçen bir metni Radî, Hz. Ali'nin hutbesi olarak vermektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Radî'nin metinler üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuş olabileceği akla gelmektedir.

Aşağıda hutbelerden bazılarının kaynaklarının ve sıhhatlerinin tesbiti hususunda yaptığımız araştırmada yukarıda değindiğimiz konular daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacak ve kitabın geneli hakkında değerlendirme yapmamıza yarayacak bilgilere ulaşılmaya çalışılacaktır.

3.2. NEHCÜ'L-BELÂĞA'DA GEÇEN MERFÛ HADİSLER

Merfû hadislerin tahricine geçmeden önce şunu belirtelim ki *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen hiçbir rivayetin muttasıl bir senedi yoktur. Burada zikredeceğimiz bütün rivayetler Hz. Ali'nin konuşmaları arasında veya mektupları içerisinde geçmektedir. Aynı şekilde bunlar için de bir senet zikredilmediği gibi kaynak da gösterilmemiştir. Radî'nin bunlar için en azından bir dip not düşmesi uygun olurdu. Çünkü o zaman zaman gerekli gördüğü yerlerde dipnotlar düşmekte ve bazı açıklamalar yapmaktadır. Ancak bu açıklamaların hiç birisi hadislerin kaynakları veya sıhhatini göstermeye yönelik değildir. *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen hadislerin tahricini yaparken öncelikle *el-Mektebetü's-Şâmile*'de tarama yaptık ve bulduğumuz kaynakları teker teker incelemek suretiyle teyit ettik. Kaynağını bulamadığımız hadisleri ise *el-Mektebetü's-Şâmile* dışında Küleynî'nin *Kâfi*'si ve Şeyh Sadûk'un kitaplarında¹⁴⁸⁸ araştırdık ancak oralarda da bulamadık. Buradan anlaşılan şu ki Radî bu hadislerin geçtiği metinleri bilinen Şîî kaynaklarından almamıştır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla *Nehcü'l-Belâğa* içerisinde on altı merfu hadis geçmektedir. Bu hadisler şunlardır:

¹⁴⁸⁸ Şeyh Sadûk'un araştırdığımız kitapları şunlardır: "Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih, Kemâlu'd-Dîn, Me'âni'l-Ahbâr, Uyûnu Ahbâri'r-Rızâ, Hisâl, Fedâilu's-Şehri's-Selâse, Sevâbu'l-A'mâl, el-Hidâye, el-Mukni'"

1. “Peygamber, “*Allâh kulu sever, ameline buğzeder; ameli sever, bedenine buğzeder*” buyurmaktadır.”¹⁴⁸⁹

وَقَدْ قَالَ الرَّسُولُ الصَّادِقُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ وَيُبْغِضُ عَمَلَهُ وَيُحِبُّ الْعَمَلَ وَيُبْغِضُ بَدَنَهُ.

İncelediğimiz kaynaklarda bulamadığımız bu rivayetin içerisinde geçtiği metin 152. hutbedir.¹⁴⁹⁰ Radî bu hutbeyi değişik iki metni birleştirerek oluşturmuştur. Hatta ikinci metin birden fazla metnin birleştirilmesiyle oluşturulmuş olması da mümkündür. Hutbenin konusu *Ehl-i Beyt*'e uymak hakkındadır. Ayrıca birinci metinde muhalifler eleştirilmekte ve Hz. Ali'nin davetine icabet edilmesi öğütlenmektedir. Radî'nin bu metinleri oluştururken içerisinde bu hadisin geçtiği bölümü hangi kaynaktan aldığını tespit edemedik. Ancak bu metinlerle kastedilen hedefin hilafeti *Ehl-i Beyt*'e teslim etmek olduğu ortadadır. Bir diğer ifadeyle Radî bu metni oluştururken kendi düşüncesine uygun anlamaya müsait bir metin ortaya çıkarmıştır. Bu metin içerisinde geçen *merfu hadis*in manasını esas aldığımızda Hz. Ali'nin sözüyle bu hadis arasında bir tenakuz olduğu da görülmektedir. Çünkü bu hadisten önce Hz. Ali şöyle demektedir: “... Bilmiş ol ki, her zâhirin kendine benzeyen bir bâtını vardır. Zâhiri güzel olanın bâtını da güzel olur. Zâhiri kötü olanın bâtını da kötü olur...”¹⁴⁹¹ Radî'nin verdiği metinde Hz. Ali bu sözünün akabinde yukarıdaki hadisi kendi sözüne şahit olarak Hz. Peygamber'den rivayet etmektedir. Bu durumda madem zâhir ve bâtın uyum halindeyse, içindekinin bilinmemesi hariç insanın ameli ile Allâh katındaki değeri neden farklı olsun? Şayet Allâh mü'mini sever ancak onun günah işlemesini sevmez, Allâh kâfiri sevmez ancak onun işlediği sâlih amelleri sever demek istiyorsa bu durum da kanaatimizce Kur'ân'a uymamaktadır. Çünkü Kur'ân şöyle demektedir: “... Kim imanı (islâmî hükümlere inanmayı) inkâr ederse, onun ameli boşa gitmiştir. O, âhirette de ziyana uğrayanlardandır.”¹⁴⁹² “... Şüphesiz O, kâfirlere sevmez.”¹⁴⁹³ Allâh insanların suretlerine ve mallarına değil, amellerine ve kalplerine bakmaktadır. Ameller de ancak niyetlere göre değer kazandığından dolayı “*Allâh kulun amelini sever, bedenine buğzeder*” şeklinde bir sözü Hz. Peygamber'in söylemeyeceğini düşünmekteyiz. Her ne kadar bu hutbenin metni içerisinde geçen bazı cümlelerin bir dayanağı olsa bile metin bu haliyle tek parça şeklinde bir kaynaktan bulunamamıştır.

¹⁴⁸⁹ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 349

¹⁴⁹⁰ 152. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 348-349)

¹⁴⁹¹ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 349

¹⁴⁹² Mâide Sûresi, 5

¹⁴⁹³ Rûm Sûresi, 45

Nitekim bu metnin kaynaklarını inceleyen el-Hatîb'de metnin tek parça olarak geçtiği bir kaynağa ulaşamamıştır.¹⁴⁹⁴ Bu hutbenin metni Radî'nin verdiği şekliyle bilinen kaynaklarda mevcut olmadığına göre hutbenin tamamının Hz. Ali'ye nispetini de sahih olarak kabul etmemiz mümkün değildir.

Kaynaklarda bulamadığımız, manasının da Kur'ân ve sünnete aykırı olduğunu düşündüğümüz bu hadisin muhtemelen uydurma olabileceği kanaatideyiz.

2. "Birisi kalkıp, "Ey mü'minlerin Emiri! Bize fitneden ve fitneyi Rasulullah'a sorup sormadığından haber ver" dedi. Bunun üzerine Mü'minlerin Emiri şöyle buyurdu:

"Noksan sıfatlarından münezzehtir olan Allâh katından *"Elif, Lam Mim. İnsanlar inandık demekle sınanmadan bırakılıvereceklerini mi sanıyorlar!"*¹⁴⁹⁵ sözünü indirince anladım ki, Rasulullah aramızdayken biz imtihan edilmeyeceğiz. "Ey Allâh'ın Resülü, Allâh'ın bu ayetle sana haber verdiği imtihan nedir?" dedim. *"Ey Ali ümmetim benden sonra imtihan edilecektir."* dedi. "Yâ Rasûlallah, Uhud günü Müslümanlardan bir grup şehit olmuş, bense şahadete erişememiştim ve bu bana pek ağır gelmişti de *"Müjdelerim seni, şahadet arkadadır."* dememiş miydin?" diye sordum. Bana *"Bu böyle olacak! O zaman nasıl sabredeceksin?"* dedi. Ona "Ey Allâh'ın Resülü bu sabrın değil, müjde ve şükür yeridir." dedim. O da; *"Ey Ali! Topluluk sınanacaklar; O'nun gücünden emin olacakla, dinleriyle Rablerine minnet edecek, O'nun rahmetini dileyecek, O'nun gücünden (azabından) emin olacaklar. O'nun haram kıldığını, yalancı şüphelerle ve gaflete düşürücü arzularıyla helal kılacaklar. Hamrı nebizle, haksız kazancı hediyeyle, faizi alışverişle helal kılacaklar"* dedi. *"Ey Allâh'ın Resülü! Bu durumda onları hangi konumda değerlendireceğim? İrtidat konumunda mı yoksa fitne konumunda mı?"* diye sordum. *"Fitne konumunda"* dedi.¹⁴⁹⁶

وقام إليه رجل فقال يا أمير المؤمنين، أخبرنا عن الفتنة، وهل سألت رسول الله صلى الله عليه وآله عنها فقال عليه السلام إنه لما أنزل الله سبحانه قوله ألم أحسب الناس أن يتركوا أن يقولوا آمنا وهم لا يفتنون علمت أن الفتنة لا تنزل بنا ورسول الله بين أظهرنا فقلت يا رسول الله ما هذه الفتنة التي أخبرك الله تعالى بها فقال يا علي إن أممي سيفتون بعدي فقلت يا رسول الله أوليس قد قلت لي يوم أحد حيث استشهد من استشهد من المسلمين وحيرت عنى الشهادة فشوق ذلك على فقلت لي أبشر فإن الشهادة من ورانك فقال لي إن ذلك لك ذلك فكيف صبرك إذا فقلت يا رسول الله ليس هذا من مواطن الصبر ولكن من مواطن البشري والشكر وقال يا علي إن القوم سيفتون

¹⁴⁹⁴ Bkz. el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 350

¹⁴⁹⁵ Ankebût Süresi, 1-2

¹⁴⁹⁶ 154. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 356-357)

بِأَمْوَالِهِمْ وَيُؤْتُونَ بِدِينِهِمْ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَتَمَنُّونَ رَحْمَتَهُ وَيَأْمَنُونَ سَطْوَتَهُ وَيَسْتَجَلُّونَ حَرَامَهُ بِالشُّبُهَاتِ الكَاذِبَةِ وَ
الْأَهْوَاءِ السَّاهِيَةِ فَيَسْتَحِلُّونَ الحَمْرَ بِالنَّبِيذِ وَ السَّحْتِ بِالْهَدِيَةِ وَ الرَّبَا بِالْبَيْعِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَبِأَيِّ الْمَنَازِلِ أَنْزَلْتَهُمْ
عِنْدَ ذَلِكَ أَمْ بِمَنْزِلَةِ رِدَّةٍ أَمْ بِمَنْزِلَةِ فِتْنَةٍ فَقَالَ بِمَنْزِلَةِ فِتْنَةٍ.

Bu rivayetin geçtiği yer 154. hutbedir. Bu hadis de hutbenin son kısmıdır. Bu hutbe üç ayrı metnin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir metindir. Radî bu hutbe ve içerisinde geçen hadis için herhangi bir kaynak veya râvi adı vermemektedir. Kutbu'd-Dîn er-Râvendî'nin (538/1143) *Nehcü'l-Belâğa* şerhi olan *Minhâcu'l-Berâe* isimli eserini tahkik eden Abdullatîf el-Kûhkemerî bu rivayetin “*Ey Ali! Topluluk sinanacaklar; ...*” kısmına düştüğü dipnotta “*bu cevabı tashih edilmiş nüshada bulamadım*”¹⁴⁹⁷ demektedir. Ayrıca er-Râvendî de hutbeyi açıklarken bu kısım ile ilgili herhangi bir yoruma yer vermemektedir. Bu durum aslında *Nehcü'l-Belâğa*'nın metinlerine Radî'den sonra bazı eklemeler yapılmış olabileceğini de akla getirmektedir.

İbn Ebi'l-Hadîd (656/1258) bu hutbeyi 156 ve 157. hutbeler olarak iki ayrı hutbe şeklinde vermektedir.¹⁴⁹⁸ Onun verdiği 157. hutbede er-Râvendî'nin değinmediği fitneyle ilgili son kısım geçmektedir. Bu da son kısımda zikredilen hadisin er-Râvendî'den yaklaşık yüz sene sonra metnin bir parçası olarak kabul gördüğü anlamına gelmektedir. Bu hutbede dikkat çeken bir husus; birinci bölümde **Kur'ân**'a sarılmak tavsiye edilirken ikinci bölümde **Ehl-i Beyt** ilave edilmemektedir.¹⁴⁹⁹ Radî'nin zaman zaman yaptığı gibi bundan sonraki metni Ehl-i Beyt'e uymayı öğütleyen bir metin olarak seçmesi beklenirken öyle yapmamıştır. Ancak yine de Hz. Ali'nin fitnecilerle cihâd edeceği ve onlar tarafından şehit edileceğini anlatan bir metin getirmesi, Şîî akidesinin kendisini yönlendirdiği bir tercih olarak da yorumlanabilir.

İbn Ebi'l-Hadîd Hz. Ali hakkında lafız olarak biraz farklı olsa da Radî'nin metninde geçen rivayete benzer bir hadis zikretmektedir:

“Rasûlullâh'ın Ali'ye şöyle dediği muhaddislerce rivayet edilmiştir: “*Allâh sana müşriklerle cihâd etmeyi yazdığı gibi, fitneye bulaşanlarla da cihâd etmeyi yazmıştır.*” Dedim ki: “Yâ Rasûlallâh! Bana cihâd etmek yazılan bu fitne nedir?” Dedi ki: “*Topluluk Allâh'dan başka ilâh olmadığına ve benim Allâh'ın Rasûlü olduğuma şehâdet edecekler ancak sünnete muhalif olacaklardır.*” Dedim ki: “Yâ Rasûlallâh!

¹⁴⁹⁷ Bkz. Kutbu'd-Dîn er-Râvendî, *Minhâcu'l-Berâe*, II, 98. 2 numaralı dipnot.

¹⁴⁹⁸ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IX, 189/156. hutbe; IX, 205/157. hutbe.

¹⁴⁹⁹ Bkz. 154. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 355-356)

Onlar benim gibi şehâdet ederken ben onlarla neden savaşacağım?" Dedi ki: "*Dinde olmayan şeyleri ihdas etmeleri ve emre muhalefet etmeleri sebebiyle.*"¹⁵⁰⁰

İbn Ebi'l-Hadîd her ne kadar haberin muhaddislerce rivayet edildiğini söylüyorsa da bu rivayet için herhangi bir kaynak vermemektedir. Ayrıca İbn Ebi'l-Hadîd *Ankebût Sûresi*'nin Mekke'de nâzil olması ancak bu rivayette geçen olayın Medîne'de vuku bulması nasıl te'lif edilebilir? şeklinde akla gelebilecek bir soruyu da cevaplamadan geçmemektedir:

"Şunu bil ki, Hz. Ali'nin *Nehcü'l-Belâğa*'da mervi olan bu sözüne göre bu ayet¹⁵⁰¹ Uhud'dan sonra inmiştir. Bu tefsir erbebının sözünün hilafıdır. Çünkü bu ayetler *Ankebût Sûresi*'nin baş tarafındadır ve bu sûre ittifakla Mekkî bir sûredir. *Yevm-i Uhud* ise Medîne'de vuku bulmuştur. (Bu durumda) şöyle denilmesi gerekir: Özellikle bu ayet Medîne'de nâzil olmuş ve Mekkî bir sûreye eklenmiş, ikisi bir olmuştur. Bu sebeple bu ayete de Mekkî nisbeti galebe çalmıştır. Çünkü sûrenin çoğu Mekkîdir. Kur'ân'da bunun benzeri yerler çoktur. Mesela *Nahl Sûresi* bilicmâ Mekkîdir. Ancak son üç ayet (126-128. ayetler) *Yevm-i Uhud*'da nâzil olmuştur.

Bu ayet inince Hz. Ali Rasûlullâh aralarındayken fitneye düşürülmeyeceklerini nasıl bildi? Şu ayet sebebiyle bilmiştir: "*Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.*"^{1502,1503}

Radî *Mecâzâtü'l-Kur'ân*'ında *Ankebût Suresinden* toplam beş ayeti dil ve anlam yönünden incelemekte ancak sûrenin Mekkî olduğu fakat baş tarafının Medenî olduğu gibi bir konuya hiç değinmemektedir.¹⁵⁰⁴

Ankebût Sûresi'nin Mekkî veya Medenî olduğu hususunda müfessirler değişik kaviller zikretmektedirler: Mukâtil b. Süleymân (150/767) *Mekkî* olduğunu söylemektedir.¹⁵⁰⁵

¹⁵⁰⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IX, 206. İbn Ebi'l-Hadîd'in naklettiği bu rivayetin metni şu şekildedir: أن رسول الله صلى الله عليه وآله قال له " : إن الله قد كتب عليك جهاد المفتونين، كما كتب على جهاد المشركين " ، قال: فقلت: يا رسول الله، ما هذه الفتنة التي كتب على فيها الجهاد؟ قال: قوم يشهدون أن لا إله إلا الله وأنى رسول الله، وهم مخالفون للسنة. فقلت: يا رسول الله فعلام أقاتلهم وهم يشهدون كما أشهد؟ قال: على الأحداث في الدين، ومخالفة الأمر...

¹⁵⁰¹ *Ankebût Sûresi*, 1 ve 2. ayetler

¹⁵⁰² *Enfâl Sûresi*, 33

¹⁵⁰³ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IX, 207

¹⁵⁰⁴ Bkz. Radî, *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâtü'l-Kur'ân*, 230-231

¹⁵⁰⁵ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, III, 371

Fahredden er-Râzî (606/1209); “*Mekkîdir, Medenî olduğu da söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: ilk on ayeti Mekke’de nâzil oldu, geri kalanları Medine’de. Bunun tersini söyleyenler yani son on ayeti Mekke’de diğerleri Medine’de nâzil oldu diyenler de olmuştur*”¹⁵⁰⁶ demektedir.

Kurtubî (671/1272) ise daha ayrıntılı olarak şu bilgiyi vermektedir: “*Hasan, İkrime, Atâ ve Câbir’in kavline göre tamamı Mekkî’dir. Katâde ve İbn Abbâs’ın iki kavlinde birine göre tamamı Medenî’dir. Yahya b. Sellâm’ın rivayet ettiği diğer kavillerine göre ise sûre Mekkî olup başından on ayet Medenî’dir. Hz. Ali Mekke ve Medîne arasında nâzil olduğunu söylemiştir.*”¹⁵⁰⁷

Bu bilgilerde bir karmaşa olduğu görülmektedir. Hz. Ali’nin Mekke ile Medîne arasında (hicret esnasında!) nâzil olduğunu söylemesiyle İbn Ebi’l-Hadîd’in söylediği arasında bir tezat olmakla beraber yine de söylenenlerden İbn Ebi’l-Hadîd’in söylediğine de bir dayanak çıkmaktadır. Ancak sadece bu kadarı Hz. Ali’den rivayet edilen sözün sıhhatini isbat etmeye yetmemektedir. Biz *el-Mektebetü’ş-Şâmile*’de yaptığımız aramada Radî’nin veya İbn Ebi’l-Hadîd’in senetsiz olarak naklettikleri merfu haberinlerin kaynağını bulamadık. Ancak kaynaklarda Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi şehitlikle müjdelediği başka rivayetler bulunmaktadır. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*’sinde¹⁵⁰⁸ Hz. Ali’nin şehadetini haber veren birçok rivayeti toplamıştır.

Beyhakî (458/1065) *Delâil*’de Ebû Saîd el-Hudrî’den senediyle birlikte şöyle rivayet etmektedir:

“Oturmuş Rasûlullâh’ı bekliyorduk, hanımlarından birisinin odasından çıkıp yanımıza geldi... Rasûlullâh’ın na’lininin bağı koptu da Ali onu tamir etmek için alıp gitti. Rasûlullâh ayağa kalktı ve biz de ayağa kalkıp onu ayakta bekledik. O gün içimizde Ebû Bekir ve Ömer de vardı. Rasûlullâh şöyle dedi: “*Benim Kur’ân’ın tenzili sebebiyle savaştığım gibi, sizden birisi de Kur’ân’ın te’vîli sebebiyle savaşacak.*” Ebû Bekir ve Ömer bu ben miyim diye sorunca: “*Hayır, fakat o na’linin sahibi olandır*”

¹⁵⁰⁶ er-Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXV, 23

¹⁵⁰⁷ el-Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XIII, 323

¹⁵⁰⁸ Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, III, 357-361

dedi. Bunu herkesten önce Ali'ye haber vermek için yanına geldim, fakat o başını bile kaldırmadı. Bu sanki Ali'nin (daha önceden) işittiği bir şey gibiydi.”¹⁵⁰⁹

Beyhakî'nin bu konuda Hz. Ali'den başka bir rivayeti de şudur:

“Rasûlullâh bana *ben emir oluncaya kadar, sonra da şu (sakalı) şunun (başının) kanyla boyanmadıkça ölmeyeceğimi ahdetti.*”¹⁵¹⁰

Bu konuda İbnu'l-Esîr'de şu rivayeti nakletmektedir:

“Enes b. Mâlik anlatıyor: Ali b. Ebî Tâlib hastalanmıştı. Kendisini ziyarete gittiğimde Ebû Bekir ve Ömer de orada oturuyorlardı. Biraz sonra Rasûlullâh oraya geldi. Ebû Bekir ve Ömer Rasûlullâh'a: Ey Allah'ın Peygamberi! Ali ölüyor, görüyoruz” dediler. Fakat Rasûlullâh şöyle buyurdu: “Hayır, o şimdi ölmeyecek. O maktul olarak öldürülecektir.”¹⁵¹¹

Biz senediyle birlikte rivayet edilen bu haberleri esas aldığımızda Rasûlullâh'ın, öldürüleceğini yaşarken Hz. Ali'ye haber verdiği şeklinde bir bilginin kaynaklarda var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Radî'nin verdiği metin inceleyebildiğimiz kaynaklardaki rivayetler arasında metin olarak geçmemektedir. Bu sebeple Radî'nin metni her ne kadar mana yönünden burada zikredilen rivayetlere uymaktaysa da, rivayet yönünden öyle değildir. Radî seçtiği metinlerin edebi yönden belîğ olmasına da dikkat etmektedir. Biz onun tercih ettiği metni hangi kaynaktan aldığını tespit edemedik. Yani Radî bilinen meşhur kaynaklardan değil de belki daha tâlî kaynaklardan rivayette bulunmaktadır. Bu sebeple sonradan bazı ilavelerin onun verdiği metne katılmış olma şüphesi de bir ihtimal olarak bulunmaktadır. Bu sebeple Radî'nin senetsiz olarak rivayet ettiği haberin sahih olduğunu söylemek mümkün değildir.

3. Rasûlullâh'ın “Kıyamet günü zalim lider, yanında bir yardımcısı ya da özrünü ortaya koyacak kimse olmadan getirilip Cehennem ateşine atılır. Ateşin içinde değirmen (taşı) gibi döner. Sonra ateşin dibine bağlanır”¹⁵¹² dediğini duydum.”¹⁵¹³

¹⁵⁰⁹ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 435, 436 (iki ayrı rivayet). Bu konuda benzer bir rivayetler için bkz. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 14; Tabersî, *el-İhticâc*, I, 171

¹⁵¹⁰ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 438, 439 (iki ayrı rivayet)

¹⁵¹¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 387-388; Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 652

¹⁵¹² İncelediğimiz kaynaklarda bu hadis bulunamamıştır.

¹⁵¹³ 162. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 386)

وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ يُؤْتَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِالْإِمَامِ الْجَائِرِ وَ لَيْسَ مَعَهُ نَصِيرٌ وَلَا عَازِرٌ فَيُلْقَى فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَيُدُورُ فِيهَا كَمَا تُدُورُ الرَّحَى ثُمَّ يَرْتَبِطُ فِي قَعْرِهَا.

Bu hadis 162. hutbe içerisinde geçmektedir. Meclisî, *Bihâru 'l-Envâr*'da hutbeyi *Nehcü 'l-Belâğa*'dan aktarmakta¹⁵¹⁴ ne hutbe için ne de bu hadis için farklı bir kaynak belirtmemektedir. Bu hadisi *el-Mektebetü 'ş-Şâmile*'de aramalarımız sonucunda bulamadık. Ayrıca Küleynî'nin *Kâfi*'sinde ve Şeyh Sadûk'un bakabildiğim kitaplarında da bulamadık. Bunun dışında *Nehcü 'l-Belâğa*'nın en önemli şârihleri olan İbn Ebi'l-Hadîd¹⁵¹⁵, İbn Meysem¹⁵¹⁶ ve er-Râvendî¹⁵¹⁷ nin şerhlerinde de herhangi bir kaynak gösterilmemektedir. İbn Ebi'l-Hadîd (656/1258) hadisi izah sadedinde sadece şunu söylemektedir:

“Ali'nin korkusu, onun (Hz. Osman'ın) katli sebebiyle fitneye kapı açan bir İmâm olmasıydı. Rasûlullâh bu hususta bir söz söylemiş olup o söz ya budur veya buna benzeyen bir sözdür.”¹⁵¹⁸ Şifî bakış açısını yansıtan bu te'vîli kabul etmek mümkün değildir.

İbn Meysem el-Behrânî (679/1280) hadisin kaynağına işaret etmemekle birlikte yorum sadedinde şöyle demektedir:

“Haberde nakledildiği üzere onu zâlim İmâmın hali konusunda beşerin Efendisi'nden naklettiği haberi zikrederek uyardı. Sonra bu ümmet içerisinde öldürülen İmâm olma konusunda Allah'ı hatırlatarak onu sakındırdı. Ali'nin kendi sözünden sonra naklettiği ibaresyle Peygamber aleyhisselâm bunu haber vermişti.”¹⁵¹⁹

Kutbuddîn er-Râvendî (573/1177) ise hutbenin şerh kısmında hadise hiç değinmemekte ancak Hz. Ali'nin Hz. Osman'a söylediği; “*Senin bilmediğin bir şeyi biliyor değilim*” sözünü açıklama sadedinde şöyle demektedir:

“Bu sözün manası onun dinî ilimler ve ahkâm-ı şeriyye konusunda Emîru'l-Mü'minîn'in bildiklerinin benzerini biliyor olması değildir. Bilakis burada umulur da

¹⁵¹⁴ Meclisî, *Bihâru 'l-Envâr*, XXXI, 488-489

¹⁵¹⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IX, 261-262. İbn Ebi'l-Hadîd'de 165. hutbe olarak geçmektedir.

¹⁵¹⁶ İbn Meysem, *Şerhu Nehci 'l-Belağa*, III, 281-282. İbn Meysem'de 163. hutbe olarak geçmektedir.

¹⁵¹⁷ er-Râvendî, *Minhâcü 'l-Berâe*, II, 127-128

¹⁵¹⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, IX, 263

¹⁵¹⁹ İbn Meysem, *Şerhu Nehci 'l-Belağa*, III, 283

ibret alır diye mudârada bulunup (iyi geçinip) kendi seviyesine çıkartıyor ve ona kavli-leyyin ile konuşuyor.”¹⁵²⁰

Görüldüğü gibi bu hutbe ve dolayısıyla da içerisinde geçen hadis için *Nehcü'l-Belâğa*'nın en önemli şârihleri bile bir kaynak göstermemekte, Radî'nin söylediğiyle iktifa etmektedirler. Bunlardan anlaşılan Radî bu metni bilinen bir kaynaktan almamış ve bu hutbe de bu metinle bilinen kaynaklarda geçmemektedir. Dolayısıyla bu hadisin de rivayet yönünden güvenilirliğini iddia etmek mümkün değildir.

4. Rasûlullâh, “*Cennet, hoşlanılmayan şeylerle; Cehennem ise arzularla çevrilmiştir*” buyurmaktadır.”¹⁵²¹

فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يَقُولُ إِنَّ الْجَنَّةَ حُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ وَإِنَّ النَّارَ حُفَّتْ بِالشَّهَوَاتِ.

Bu hadis-i şerif lafızlar biraz farklı olsa da sahih bir hadis olarak kaynaklarda geçmekte ve değişik sahabîlerden rivayet edilmektedir.¹⁵²²

5. Rasûlullâh, “*Kalbi doğru olmadan kulun imanı doğru olmaz. Dili doğru olmadan da kalbi doğru olmaz*”¹⁵²³ buyurmuştur.¹⁵²⁴

وَأَلَّفَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لَا يَسْتَقِيمُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ وَلَا يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ حَتَّى يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ.

Bu hadisi Ahmed b. Hanbel şu senetle rivayet etmektedir: *Zeyd b. el-Hubâb+Ali b. Mes'ade el-Bâhilî+Katâde+Enes b. Mâlik*.

Şuayb el-Arnâvut senedin değerlendirmesinde *Ali b. Mes'ade el-Bâhilî*'nin zayıf olması sebebiyle hadisin senedinin zayıf olduğunu söylemektedir.¹⁵²⁵ Kudâî'nin

¹⁵²⁰ er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, II, 132

¹⁵²¹ 174. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 423)

¹⁵²² Bkz. Buhari, *Rikâk*, 28 (VIII, 102 no: 6487) *حجبت النار بالشهوات وحجبت الجنة بالمكاره* lafzıyla Ebû Hureyre'den; Müslim, *Cenne*, I (IV, 2174 no: 2822) *خفت الجنة بالمكاره وخفت النار بالشهوات* lafzıyla Enes b. Mâlik'ten; Tirmizî, *Cenne*, 21 (IV, 693 no: 2559) *خفت الجنة بالمكاره وخفت النار بالشهوات* lafzıyla Enes b. Mâlik'ten; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIV, 507 (no:8944) Ebû Hureyre'den, XX, 28 (no: 12559) Enes b. Mâlik'ten, XXI, 248 (no:13671), XXI, 427 (no: 14030), Thk. Şuayb el-Arnâvut, *Müessesetü'r-Risâle* 2001 (İstanbul 1413/1992 baskısı için bkz: II, 260 (7521), II, 380 (8931); III, 153 (12581), III, 254 (13696), III, 284 (14062); Dârimî, *Rikâk*, 117 (III, 1877 no:2885); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 33 (no: 3275); İbn Hibbân, *Sahih*, II, 492 (no:716), 494 (no: 718); Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, IV, 290 (no: 3329); Ebû Nuaym, *Sifatu'l-Cenne*, I, 65 (no: 42); Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 332 (no: 567); Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, XII, 240 (no: 9338); Abd İbn Humejd, *Müsned*, I, 391 (no: 1311)

¹⁵²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 343 (no: 13048) Enes b. Mâlik'ten; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, II, 62 (no: 887); Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, I, 97 (no: 8); Yahyâ b. Hüseyin el-Curcânî, *el-Emâlî* (Tertîbu'l-Emâlî el-Hamîsiyye), I, 40 (no: 127)

¹⁵²⁴ 174. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 427)

¹⁵²⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 343 (no: 13048) (Şuayb el-Arnâvut, *Müessesetü'r-Risâle*, 2001) dipnot.

yine Enes b. Mâlik'ten yaptığı rivayetin senedinde de aynı şahıs bulunmaktadır.¹⁵²⁶ Beyhakî *Şuabu'l-İmân*'da muanan bir senetle Hasan'dan “onun bazı ashabından” diyerek meçhul bir kimseden rivayet etmektedir.¹⁵²⁷ Hz. Hasan'dan yapılan rivayetin en sorunsuz görünen senedi Yahyâ b. Hüsey'nin (499/1105) *el-Emâlî*'de ki rivayetidir.¹⁵²⁸ Ancak bu senette de İbn Ayyâş'ın Yahyâ b. Yesâr'dan rivayeti semâ'a delâlet etmeyen “an” lafzıyla yapılmaktadır. Ayrıca hicrî beşinci asırda yaşamış bir muhaddisin ulaştığı senede ondan öncekilerin ulaşamamış olması da olumsuz bir değerlendirme sebebi olabilir. *el-Emâlî*'deki hadisin metninde Hz. Ali'nin sözünde geçen hadisin lafzından farklı olarak bazı ilaveler bulunmaktadır. Hadisin *el-Emâlî*'deki senedi ve metni şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُكْفُوفُ، بِفِرَاعِيٍّ عَلَيْهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ حَيَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عِيَّاشٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَسَّارٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَدِيمَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: «لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ، وَلَا دِينَ لِمَنْ لَا عَهْدَ لَهُ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا يَسْتَقِيمُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ، وَلَا يَسْتَقِيمُ لِسَانُهُ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ خَافَ جَارُهُ بَوَائِقَهُ»، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا بَوَائِقُهُ؟ قَالَ: «غَشْمُهُ وَظَلْمُهُ، وَإِثْمَا رَجُلٍ أَصَابَ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ فَإِنْ أَنْفَقَ مِنْهُ لَا يُبَارِكُ لَهُ وَمَا تَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يُقْبَلْ، وَفَضْلُهُ زَادَهُ إِلَى النَّارِ، إِنْ اللَّهُ لَا يُكْفِرُ السَّيِّئَ بِالسَّيِّئِ وَلَكِنْ يُكْفِرُ السَّيِّئَ بِالطَّيِّبِ، إِنْ الْخَبِيثُ لَا يَمَحُقُ الْخَبِيثُ»

Bu hadis, tariklerinde bulunan sorun sebebiyle zayıf olarak değerlendirilen bir hadistir. Ancak değişik tarikleri bulunması, zühd ve ahlak içerikli olması ve İslamın genel kâidelerine aykırı olmaması gibi sebeplerle bu hadis, zayıf olduğu belirtilmek suretiyle rivayet ve amel edilebilir bir konumda değerlendirilebilir.

6. Rasûlullâh, “Ey Âdemoğlu! Hedefi olan bir yarışçıysan hayır işle ve kötülüğü bırak”¹⁵²⁹ buyurmuştur.”¹⁵³⁰

فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يَقُولُ يَا ابْنَ آدَمَ اَعْمَلِ الْخَيْرَ وَدَعْ الشَّرَّ فَإِذَا أَنْتَ جَوَادٌ قَاصِدٌ.

Bu hadisin içerisinde geçtiği hutbe biraz uzunca bir hutbedir.¹⁵³¹ Hutbenin içeriği; iyi ve kötü ameller konusunda nasihat, Kur’ân’a uymaya teşvik ve Kur’ân’ın hüccet olduğu, bidatin kötülüğü, zulmün kötülüğü, Allah’ın emrine ve hakka teşvik gibi genel nasihatlerdir. Hutbenin içeriğinde Şiî inancı destekleyen bir bölüm

¹⁵²⁶ Kudâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, II, 62 (no: 887)

¹⁵²⁷ Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, I, 97 (no: 8)

¹⁵²⁸ Yahyâ b. Hüsey'nin el-Curcânî, *el-Emâlî (Tertibu'l-Emâlî el-Hamîsiyye)*, I, 40 (no: 127)

¹⁵²⁹ İncelediğimiz kaynaklarda bu hadis bulunamamıştır.

¹⁵³⁰ 174. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 429)

¹⁵³¹ Bkz. 174. hutbe el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 422-430

bulunmamaktadır. Bu sebeple Radî'nin bu hutbeyi Şiîlere mahsus bir kitaptan almamış olabileceğini söyleyebiliriz. Muhtemelen Radî bu hutbeyi bilinen meşhur kitapların dışında bir kitaptan almıştır. Hutbeyi şerheden İbn Meysem herhangi bir kaynağa atıfta bulunmamakta¹⁵³² sadece şöyle demekle yetinmektedir: “Bu hutbenin Osmân'ın katlini müteakip kendisine biat edildiği günlerde okuduğu ilk hutbelerden olduğu rivayet edilmiştir.”¹⁵³³ İbn Meysem hutbenin şerhinde ilgili hadisin geçtiği yerde de hadisin kaynağı hakkında bir değerlendirmede bulunmamaktadır.¹⁵³⁴

Yukarıda incelediğimiz üç hadisin birisi sahih, birisi zayıf birisi de kaynağı tespit edilememiş ve sahih hadis kitaplarında geçmeyen bir hadistir. Bu hadislerin her üçü de aynı hutbe içerisinde, 174. hutbede geçmektedir. Bu durumda hutbenin Hz. Ali'ye nispetini de aynı şekilde değerlendirmemiz mümkündür. Yani hutbenin metni yekpâre olarak bir yerden alınmamış ve değişik metinlerin birleştirilmesiyle oluşturulmuşsa, hutbedeki sözlerin bir kısmının Hz. Ali'ye nispetinin sahih olması bir kısmının şüpheli olması söz konusudur.

7. el-Kâsî'a¹⁵³⁵ hutbesi olarak bilinen 190. hutbe çok uzun bir hutbe olup burada iki tane merfu rivayet geçmektedir:

“... O zaman İslam'da Rasûlullâh, Hadîce ve üçüncüleri olan benden başkasını bir araya getiren bir ev yoktu. Vahyin nurunu görüyor; nübüvvet kokusunu kokluyordum. Ona vahiy indiğinde Şeytan'ın çılgınlığını işittim. “Ey Allâh'ın Resulü! Bu çılgılık nedir?” diye sordum. Rasûlullâh, “*Bu Şeytan'dır. O'na ibadet/itâat edilmesinden ümidi kırıldı. İşittiğimi işitiyor, gördüğümü görüyorsun. Ancak Peygamber değil, vezirsin. Sen hayır üzeresin*” dedi. Kureyş'in liderleri ona geldiği zaman onunla beraberdim. Ona, “Ey Muhammed! Sen, atalarının ve ailenden herhangi bir kimsenin ileri sürmediği büyük bir iddiada bulundun. Senden bir şey istiyoruz. Eğer bize cevap verir ve onu bize gösterirsen senin bir peygamber ve elçi olduğunu bilmiş olacağız. Bunu yapamazsan yalancı bir sihirbaz olduğunu bileceğiz” dediler. Rasulullah, “*Ne istiyorsunuz?*” diye sordu. “Bu ağacı çağırmanı, kökleriyle birlikte sökülmesini ve senin önünde durmasını” dediler. Rasulullah, “*Allâh her şeye kadirdir. Eğer Allâh bunu yaparsa inanıp hakka şahitlik eder misiniz?*” diye sordu. “Evet” dediler. Rasulullah,

¹⁵³² İbn Meysem, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, III, 325-342

¹⁵³³ İbn Meysem, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, III, 332

¹⁵³⁴ Bkz. İbn Meysem, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, III, 338

¹⁵³⁵ Hakaret eden anlamında bu ismin verildiği hakkında bkz. el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 29

“Size istediğinizi göstereceğim; ancak bir hayra dönmeyeceğinizi biliyorum. Sizin aranızda, kuyuya atılacak olanlar ve grupları oluşturacak olanlar¹⁵³⁶ vardır” dedi. Sonra ekledi: “Ey ağaç! Allâh’a ve ahiret gününe inanıyor ve benim Allâh’ın elçisi olduğumu biliyorsan, Allâh’ın izniyle köklerinle sökül ve önümde dur!”

Onu hak ile gönderene yemin olsun ki, ağaç, kökleriyle birlikte sökülerek şiddetli bir gürültü ve kuşun kanatlarından çıkan sese benzer şiddetli bir sesle, Rasulullah’ın önünde duruncaya kadar hareket ederek geldi. En yüksek dalını Rasulullah’ın üzerine, diğer bazı dallarını ise benim omzuma attı. Bu sırada Rasûlullâh’ın sağındaydım. Topluluk olanları görünce, ululukla ve büyülenerek “Ağacı yerine gönder; sana yarısı gelsin, diğer yarısı yerinde kalsın” dediler. Rasulullah, ağaca bunu emretti. Ağacın yarısı, sanki daha acaip bir gelişle ve daha şiddetli bir gürültüyle geldi. Neredeyse Rasûlullâh’a sarılacaktı. Küfür ve inatla, “Bu yarımı gönder; daha önce olduğu hale, diğer yarısına dönsün!” dediler. Rasulullah ona emretti o da döndü.

Ben “Allâh’tan başka ilâh yoktur. Peygamberini tasdik ederek ve sözünü yücelterek sana ilk inanan, Ağacın Allâh’ın emriyle yaptığını ikrar eden ilk kişiyim ey Allâh’ın Resûlü!” dedim. Topluluğun hepsi, “Bilakis müthiş sihir yapan eli hafif, yalancı bir sihirbazdır. (Beni kastederek) Seni bundan başkası tasdik ediyor mu?” dediler.^{1537,1538}

وَلَمْ يَجْمَعْ بَيْتٌ وَاحِدٌ يَوْمَئِذٍ فِي الْإِسْلَامِ غَيْرَ رَسُولِ اللَّهِ وَحَدِيحَةٍ وَأَنَا ثَالِثُهُمَا أَرَى نُورَ الْوَحْيِ وَالرَّسَالَةَ وَاسْمُ رِيحِ النَّبُوءَةِ وَقَدْ سَمِعْتُ رَنَةَ الشَّيْطَانِ حِينَ نَزَلَ الْوَحْيَ عَلَيْهِمْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذِهِ الرَّنَةُ؟ فَقَالَ هَذَا الشَّيْطَانُ قَدْ آيَسَ مِنْ عِبَادَتِهِ إِنَّكَ تَسْمَعُ مَا أَسْمَعُ وَتَرَى مَا أَرَى إِلَّا أَنَّكَ لَسْتَ بِنَبِيِّ وَكَفَّكَ لَوْزِيرٌ وَإِنَّكَ لَعَلَى خَيْرٍ وَقَدْ كُنْتُ مَعْهُصٌ لَمَّا آتَاهُ الْمَلَأُ مِنْ فُرَيْشٍ فَقَالُوا لَهُ يَا مُحَمَّدُ إِنَّكَ قَدْ ادَّعَيْتَ عَظِيمًا لَمْ يَدَّعِهِ آبَاؤُكَ وَلَا أَحَدٌ مِنْ بَيْتِكَ وَنَحْنُ نَسْأَلُكَ أَمْرًا إِنْ أَنْتَ أَجَبْتَنَا إِلَيْهِ وَارَبَّنَا عَلِمْنَا أَنَّكَ نَبِيٌّ وَرَسُولٌ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ عَلِمْنَا أَنَّكَ سَاجِرٌ كَذَّابٌ فَقَالَ صَ وَمَا نَسْأَلُونَ قَالُوا نَدْعُ لَنَا هَذِهِ الشَّجْرَةَ حَتَّى تَنْقَلِعَ بِعُرُوقِهَا وَتَقِفَ بَيْنَ يَدَيْكَ فَقَالَ صَ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فَإِنْ فَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ ذَلِكَ أَتُؤْمِنُونَ وَتَشْهَدُونَ بِالْحَقِّ قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَإِنِّي سَأَرِيكُمْ مَا تَطْلُبُونَ وَإِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكُمْ لَا تَفِيئُونَ إِلَيَّ خَيْرٌ

¹⁵³⁶ Er-Râvendî bu sözün açıklamasını şöyle yapmaktadır: Ben şunu biliyorum ki sizden kimileri Bedir’de öldürülecek ve Kalib kuyusuna atılacak ve yine ben biliyorum ki sizden kimileri bana karşı (savaşmak için) kalabalık toplamak amacıyla Arap kabilelerini dolaşacak ve onları teşvik edecektir. Bkz. Kutbuddîn er-Râvendî, *Minhâcû'l-Berâe*, II, 270

¹⁵³⁷ İçinde Hz. Ali’nin adı geçmeyen benzer bir rivayet için bkz. İbn Mâce, *Fiten*, 23 (II, 1336 no: 4028) Enes b. Mâlik’ten rivayet edilen İbn Mâce hadisi için Elbânî *sahih* demektedir.; Dârimî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 4 (I, 166 no: 16) İbn Ömer’den, (I, 167-168 no: 17) Câbir’den; el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*, VI, 214 Enes b. Mâlik’ten; İbn İshâk, *es-Sîre*, 277, 279; es-Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, I, 202-203

¹⁵³⁸ 190. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 53-56)

وَإِنَّ فِيكُمْ مَنْ يُطْرَحُ فِي الْقَلْبِ وَمَنْ يُحْزَبُ الْأَحْزَابِ ثُمَّ قَالَص يَا أَيُّهَا الشَّجَرَةُ إِنْ كُنْتَ تُؤْمِنِينَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ تَعْلَمِينَ أَنِّي بَعْرُوقِهَا وَ رَسُولُ اللهِ فَأَنْقَلِعِي بَعْرُوقِكَ حَتَّى تَقْفِي بَيْنَ يَدَيَّ بِإِذْنِ اللهِ فَوَالَّذِي بَعَثَهُ بِالْحَقِّ لَانْقَلَعَتْ جَاءَتْ وَ لَهَا دَوِيٌّ شَدِيدٌ وَ قَصْفٌ كَقَصْفِ أَجْنَحَةِ الطَّيْرِ حَتَّى وَ قَفَّتْ بَيْنَ يَدَيَّ رَسُولِ اللهِ ص مَرْفِرَةً وَ أَلْقَتْ بَعْضَهَا الْأَعْلَى عَلَى رَسُولِ اللهِ وَ بَعْضَ أَغْصَانِهَا عَلَى مَنْكَبِي وَ كُنْتُ عَنِ يَمِينِهِ ص فَلَمَّا نَظَرَ الْقَوْمُ إِلَى ذَلِكَ قَالُوا عُلُوقاً وَ اسْتِكْبَاراً فَمُرَهَا فَلْيَأْتِكَ نِصْفُهَا وَ يَبْقَى نِصْفُهَا فَأَمَرَهَا بِذَلِكَ فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ نِصْفُهَا كَأَعْجَبِ إِقْبَالٍ وَ أَسَدَهُ دَوِيّاً فَكَادَتْ تَلْتَفُ بِرَسُولِ اللهِ ص فَقَالُوا كُفْرًا وَ عُتُوراً فَمُرْ هَذَا النَّصْفَ فَلْيَرْجِعْ إِلَى نِصْفِهِ كَمَا كَانَ فَأَمَرَهُ ص فَرَجَعَ فَقُلْتُ أَنَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ إِنِّي أَوْلُ مُؤْمِنِينَ بِكَ يَا رَسُولَ اللهِ وَ أَوْلُ مَنْ أَقْرَبَ بَانَ الشَّجَرَةَ فَعَلْتُ مَا فَعَلْتَ بِأَمْرِ اللهِ تَعَالَى تَصَدِيقاً بِنُبُوتِكَ وَ إِجْلَالاً لِكَلِمَتِكَ فَقَالَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ بَلْ سَاجِرٌ كَذَّابٌ عَجِيبُ السَّحْرِ خَفِيفٌ فِيهِ وَ هَلْ يُصَدِّقُكَ فِي أَمْرِكَ إِلَّا مِثْلُ هَذَا يَعْزُوبُنِي.

Bu rivayette bahsedilen olay Mekke’de vuku bulmuş gibi anlatılmakla beraber bazı rivayetler Enes b. Mâlik’den gelmektedir. Yani Enes b. Mâlik’den yapılan rivayetler sahabe mürselidirler. Ancak bu rivayetlerin hiç birisinin metninde Radî’nin zikrettiği Hz. Ali ile ilgili kısım bulunmamaktadır. Buradan anlaşılan Şîh kaynaklarda içerisine Hz. Ali ile ilgili ifadeler eklenerek rivayet edilmiştir.

Beyhakî’nin (458/1065) *Delâil*’de rivayet ettiğine göre cinler Peygamberimize “Senin Rasûlullâh olduğuna kim şehâdet eder?” diyerek şahit istemişler bunun üzerine Peygamberimiz “**Şu ağacı gördünüz mü, o şehâdet ederse iman eder misiniz?**” diye sormuş, cinler de “Evet iman ederiz” demişlerdir. Bunun üzerine Rasûlullâh o ağacı çağırmıştır. İbn Mes’ûd bunu anlatırken şöyle demektedir: Ağaç icabet etti ben de dallarını, budaklarını sürüyerek geldiğini gördüm. Rasûlullâh ağaca: “**Benim Rasûlullâh olduğuma şehâdet eder misin?**” diye sordu. Ağaç: “Şehâdet ederim ki, sen Allâh’ın Rasûlüsün” dedi.”

Kamil Miras bu iki rivayeti değerlendirirken şöyle demektedir:

“Şimdi, sıhhatlerinde şüphe edilmeyen ve müsbet, menfî mazmunlarıyla müteâriz bulunan bu iki haberi şöyle tevcih ve te’vîl edebiliriz : ...”¹⁵³⁹

Aynî (856/1451) *Buhari*’nin *Kitâbu’l-Menâkib*’de geçen cin hadisinin¹⁵⁴⁰ şerhinde Beyhakî’nin *Delâil*’inden naklen cinlerin mucize istemesiyle ilgili geçen rivayeti vermiş ancak sıhhati hakkında olumsuz bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁵⁴¹

¹⁵³⁹ Miras, Kamil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, DİBY, X, 47-48

¹⁵⁴⁰ Buhârî, *Menâkib*, 91 (V, 47 (no: 3859))

¹⁵⁴¹ Bkz. Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, XVI, 425-426 (*Umdet’ul-Kârî*’nin, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrût baskısı (*el-Mektebetü’ş-Şâmîle* nishası)’nda ilgili yer: XVI, 309)

Kâdî İyâz (544/1149) ağaç mucizesiyle ilgili rivayetleri *eş-Şifa*'sında bir araya toplamış sıhhat durumları hakkında olumsuz bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁵⁴² Kâdî İyâz bir araya topladığı rivayetleri değerlendirirken şöyle demektedir:

“İbn Ömer, Büreyde, Câbir, İbn Mes’ûd, Ya’lâ b. Murre, Usame b. Zeyd, Enes b. Mâlik, Ali b. Ebî Tâlib, İbn Abbâs ve daha başkaları bu kıssanın aynısı veya aynı manaya bir benzerini rivayet hususunda ittifak halindedirler.”¹⁵⁴³

Ziyâuddîn Makdisî (643/1245), *el-Ehâdisu'l-Muhtâra*'da ağaç mucizesiyle ilgili olarak Enes b. Mâlik'den gelen iki rivayeti vermiş olup rivayetlerden birisi *İbn Mâce*'nin rivayetidir.¹⁵⁴⁴ Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber kavminden gördüğü eziyet sebebiyle üzüntülü bir haldeyken Cebrâil gelmiş ve bir mucize görmek ister misin? diye sormuştur. Hz. Peygamber'in istemesi üzerine de vadinin ilerisindeki bir ağacı çağırmasını söylemiş, Peygamberimiz çağırınca ağaç gelmiş sonra da yerine geri dönmüştür. Bu mucizeyi gören Peygamber Efendimiz: **“Bu bana yeter”** diyerek teselli bulmuştur. Kitabı tahkik eden Abdu'lmelik b. Abdillâh her iki rivayet için de sahih kaydını düşmüştür.

Ahmed b. Hanbel'in (241/855) İbn Abbâs'dan *Ebû Muâviye ve el-A'meş+Ebû Zabyân* yoluyla rivayet ettiği ağaç mucizesi ise şu şekildedir:

“Benû Âmir'den bir adam Allâh Rasûlüne gelip şöyle dedi: Yâ Rasûlallâh! İki omuzun arasındaki mührü (beni) bana göster, çünkü ben insanlar arasında tıp ilmini en iyi bilenlerdenim. Rasûlullâh ona dedi ki: **“Sana bir mucize göstereyim mi?** Adam da evet dedi. Rasûlullâh bir hurma ağacına baktı ve dedi ki: **“Şu ağacı çağır.”** Adam onu çağırdı ve ağaç gelip önünde durdu. **“Dön”** dedi ve ağaç yerine geri döndü. Bunun üzerine o adam şöyle dedi: Ey Âmiroğulları! Bugünkünden daha sihirbaz bir adam görmedim.”¹⁵⁴⁵

Bu rivayette bahsedilen adamın hem müşrik olması hem de söze **“Yâ Rasûlallâh!”** diye başlaması biraz garip olmakla beraber Ahmed Muhammed Şâkir'in serh ve tashih ettiği nüshada dipnotta şu bilgiler verilmektedir: “İbn Sa'd (I, 121),

¹⁵⁴² Bkz. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rif-i Hukûki'l-Mustafâ*, I, 298-303

¹⁵⁴³ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rif-i Hukûki'l-Mustafâ*, I, 301

¹⁵⁴⁴ Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdi'l-Vâhid b. Ahmed el-Hanbelî (643/1245), *el-Ehâdisu'l-Muhtâra* (tahkik: Abdu'l-Melik b. Abdillâh b. Dehîş), VI, 214-215. *İbn Mâce*'nin rivayeti için bkz. Sünen, *Kitâbu'l-Fiten*, 23 (II, 1336 (no: 4028)

¹⁵⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 461-462 (no: 1954)

Şerîk+Semmâk+Ebû Zabyân yoluyla muhtasar olarak rivayet etmiştir. Bu rivayetin sonunda adamın iman ettiği belirtilmektedir. Ebû Nuaym *Delâilu'n-Nübüvve'* de (s. 139) *A'meş+Sâlim+Ebu'l-Ca'd+İbn Abbâs* yoluyla uzunca bir haber olarak rivayet etmiştir. Rivayetin sonunda adam şöyle demektedir: “Vallâhi seni hiçbir söz sebebiyle asla yalanlamayacağım.” “Ey Sa'sa'a oğulları! Vallâhi onu söylediği hiçbir söz sebebiyle yalanlamayacağım.”

Dârimî'nin İbn Ömer'den rivayetine göre; bir yolculuk esnasında bir A'râbî ile karşılaşılır ve Rasûlullâh adamı kelimeyi şehadeti söylemek suretiyle hayra erişmeye çağırır. A'râbî “senin bu söylediklerine kim şahadet eder?” deyince Hz. Peygamber ilerdeki bir ağacı (palamut ağacı) işaret eder. Ağaç yeri yarararak gelir ve üç kez şahadet eder. Hz. Peygamber yerine dönmesini isteyince de aynı şekilde yerine döner. Bunun üzerine o adam kavmine doğru yönelir ve şöyle der: Şayet bana uyarlarsa onları sana getiririm. Aksi takdirde dönerim ve seninle birlikte olurum.¹⁵⁴⁶

İbn Sa'd (230/844) *Tabakât'*nda¹⁵⁴⁷ “*Rasûlullâh'a vahiy indikten sonra meydana gelen nübüvvet alâmetlerinin (mucizelerinin) zikri*” başlığıyla açtığı bahiste senetleri Ebû Zeyd, Ata ve Ya'lâ b. Mürre'de biten üç ayrı rivayet aktarmaktadır.

Bu rivayetlerin birincisinde Hacûn Bölgesi'nde Rasûlullâh'ın bir mucize istediği ve “*Allâh'ım! Bu gün bana öyle bir mucize göster ki bundan sonra kavimden beni yalanlayanlara aldırış etmeyeyim*” dediği ve bunun üzerine şehrin arka tarafında bir ağaç gördüğü, onu çağırınca yeri yarararak yanına geldiği git diyince de geri gittiği anlatılmaktadır.¹⁵⁴⁸ İkinci rivayet ise Atâ'dan mürsel olarak rivayet edilmektedir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber bir yolculuk esnasında def-i hâcet ihtiyacı hâsıl olur ancak arkasına geçip insanlardan gizlenecek bir şey bulamaz. Rasûlullâh birbirinden uzak (ayrı) iki ağaç görür ve İbn Mes'ûd'a der ki: “***Oraya git ve onları birleştir. Onlara de ki: Rasûlullâh sizin arkanızda ihtiyacınızı giderene kadar bir araya gelmeniz için beni size gönderdi.***” İbn Mes'ûd gidip bunu onlara söyleyince onlar birbirlerine yönelirler (birleşirler) ve Rasûlullâh arkalarında ihtiyacını diderir.”¹⁵⁴⁹

¹⁵⁴⁶ Bkz. Dârimî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 4 (I, 166 no: 16). Kitabın tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî hadis için *sahih*ti dipnotunu düşmüştür.

¹⁵⁴⁷ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 143-144

¹⁵⁴⁸ İbn Sa'd (230/844), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 143; Hz. Peygamber'in hüzünlü olması sebebiyle ona gösterilen benzer bir rivayet için bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, 279

¹⁵⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 143; Benzer bir rivayet için bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, 277

Bu rivayetin bir benzerini Dârimî, Câbir (RA.) den rivayet etmektedir. Bu rivayete göre iki ağacın arası dört zira'dır ve Rasûlullâh def-i hâcette bulunurken ağaçlar birbirlerine meyletmek suretiyle onu gizlemişlerdir.¹⁵⁵⁰

Bu rivayetleri *Asr-ı Saadet* isimli eserinde değerlendiren Hintli âlim Mevlana Şibli rivayetleri Peygamber Efendimizin mucizeleri olarak nakletmekte ve senetlerinde herhangi bir kusurdan bahsetmemektedir.¹⁵⁵¹

Kamil Miras *Tecrîd-i Sarih* şerhinde Peygamberimizin okuduğu Kur'ân'ı cinlerin dinlediğini kim bildirdi diye soran kişiye İbn Mes'ûd'un: "Cinni, bir ağaç (Sakız ağacı) bildirdi!" şeklinde cevap verdiği hadisi şerh ederken Beyhakî'nin *Delâil*'inde zikrettiği rivayeti aktarmakta ve bu rivayetin *Buhârî*'de geçen rivayeti açıkladığını belirtmektedir.¹⁵⁵²

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda ağaçla ilgili Nebevî mucizenin kaynaklarda geçen sahih bir dayanağı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁵³

Buraya kadar nakledilenlerden sorunun Radî'nin Hz. Ali'den naklettiği rivayette olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki: Yaptığımız araştırmada bu mucizenin Hz. Ali'den rivayet edilen tarikine ulaşamadık. Velez ki bu mucize olayı Hz. Ali'den de Radî'nin kitabında naklettiği şekilde rivayet edilmiş olsa bile baş tarafındaki ilave sebebiyle reddedilmesi gerekirdi. Çünkü diğer sahabeler tarafından rivayet edilen haberlerin hiç birisinde Hz. Ali olayın içerisinde gösterilmemiştir. Bu sebeple Radî'nin metninde Hz. Ali'ye yarı peygamber statüsü veren bu ilavenin bir uydurmadan ibaret olduğu ortadadır. *Nehcü'l-Belâğa*'nın ilk ve önemli şârihlerinden koyu bir Şîî olan Kutbuddîn er-Râvendî bu hutbeyi şerh ederken mucize olayına değinmemekte sadece , "**...Sizin aranızda, kuyuya atılacak olanlar ve grupları oluşturacak olanlar vardır**" cümlesini açıklama sadedinde bu ifadenin; *Bedir'de Kalîb kuyusuna atılacak olanları ve*

¹⁵⁵⁰ Bkz. Dârimî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 4 (I, 167-168 no: 17). Kitabın tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî "*Bu hadisin isnadı senedindeki İsmâil b. Abdilmelik sebebiyle zayıftır fakat hadis şevâhidi sebebiyle sahihtir*" dipnotunu düşmüştür.

¹⁵⁵¹ Bkz. Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, Trc. Ömer Rıza Doğrul, III, 73-75

¹⁵⁵² Miras, Kamil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, DİBY, X, 48

¹⁵⁵³ Bu rivayetlerden Enes b. Mâlik'den gelen ve *İbn Mâce*'de de geçen rivayeti inceleyen Recep Tuzcu, İbn Ömer tarafından rivayet edilen farklı bir hadisin karıştırılarak ağaç mucizesine dönüştürüldüğü ve Enes b. Mâlik'e nisbet edilerek rivayet edildiği kanaatine vardığını şu şekilde ifade etmektedir: "Kanaatimizce aynı râvîler, kaydetmiş olduğumuz bu olayı, Uhud Savaşı'nda yüzü ve dişi kanayan Hz. Peygamber'in durumunu bildiren hadisle irtibatlandırarak Enes'e isnat etmişlerdir. Söz konusu rivayetin uydurulmuş olma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır." Bkz. Tuzcu, Recep, *Hiz. Peygamberle İlgili Bazı Halk İnanışlarının el-Hasâisu'l-Kübrâ'daki Dayanakları*, 169, Giriş matbaası, Adana 2010

Rasûlullâh'ın üzerine ordu toplamak için Ebû Sufyân gibi Arap kabilelerini dolaşanları biliyorum manasına geldiğini söylemekle yetinmektedir.¹⁵⁵⁴ er-Râvendî'nin bu konuyu bu şekilde geçiştirip ne rivayetin sıhhatine ne de mana ve önemine değinmemesi bu rivayeti şaibeli gördüğü şeklinde de yorumlanabilir. Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa*'da bu hutbenin kaynaklarını gösterme babında bazı çarpıtılmış bilgiler vermektedir:

“Rasûlullâh'ın çağırdığı ağaçla ilgili mucize konusundaki hadis (ler) çok ve yaygın olup muhaddisler kitaplarında bunları zikretmişlerdir. Kelamcılar da bunları Hz. Peygamber'in mucizeleri arasında zikretmişlerdir. **Bunların çoğu bu haberi kitaplarında Emîru'l-Mü'inîn'in hutbesinde geldiği şekilde rivayet etmişlerdir.** Kimisi bunu muhtasar olarak rivayet etmiş...”¹⁵⁵⁵

el-Hatîb söylediklerine dayanak olarak, Beyhakî'nin *Delâil*'ini ve İbn İshâk'ın *es-Sîre ve'l-Meğâzî*'sini cilt ve sayfa vermeden işaret etmektedir. Ancak bu kaynaklardan hiç birisinde Hz. Ali olayın içerisinde gösterilmemiş ve olay *Nehcü'l-Belâğa*'da zikredildiği şekilde zikredilmemiştir.

Kanaatimize göre Şerif Radî bu rivayeti Sünnî kaynaklarda bir benzeri geçtiği için Sünnî Müslümanların da kabul edebileceğini düşünerek özellikle seçmiş veya alıntı yaptığı yerden hiçbir tenkide tabi tutmadan aynen nakletmiştir. Bununla birlikte sadece Şîî kaynaklarda geçen daha abartılı bazı rivayetler vardır ki Radî onları kitabına almaktan kaçınmıştır. Şîî geleneğinde İmâmlardan devamlı mucize beklentisi ve bu paralelde mucize rivayeti yaygın olduğundan bu konuda pek çok abartılı rivayetle karşılaşmak söz konusu olabilmektedir.¹⁵⁵⁶ Mesela Süleym b. Kays el-Hilâlî'nin (76/695) kitabında Hz. Ali'nin Peygamber emriyle Güneş ile konuştuğu şeklindeki rivayet bu tür rivayetlerdendir.¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵⁴ Bkz. Kutbuddîn er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, II, 270-271

¹⁵⁵⁵ el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*, III, 58

¹⁵⁵⁶ Ahmed Emîn, Rasûlullâ'a ulûhiyyet isnâd edilmemişken, aşırı Şîîlerin Hz. Ali'ye ulûhiyyet isnâd etmelerinin sebebini şöyle açıklamaktadır: “Bize göre bunun sebebi, Hz. Ali'nin Şiasî'nin ondan naklettikleri mucizeler ve muğayyebâtan çok şey bildiği yönündeki haberlerdir.” Bkz. *Fecru'l-İslâm*, 291

¹⁵⁵⁷ Hüseyin b. Abdilvehhâb'ın Süleym b. Kays el-Hilâlî'ye kadar ulaşan bir senetle naklettiği bu rivayet şu şekildedir: “Hz. Peygamber Hz. Ali'ye yarın filan yere gel” der o da gelir. Güneş doğarken Hz. Peygamber Hz. Ali'nin güneşle konuşmasını, güneşin Allâh'ın emriyle kendisine cevap vereceğini söyler. Bu olay meydana gelirken Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ensar ve Muhacirînden bir topluluk da orada bulunmaktadırlar. Hz. Ali güneşe selam verir, güneş de ona şöyle karşılık verir: “*Selam senin de üzerine olsun ey evvel, ey ahir, ey zâhir, ey bâtin, ey her şeyi bilen.*” Orada bulunanlar bayılırlar ve bir saat sonra ayılırlar. Topluluk Rasûlullâh'ın yanına gider ve ona şöyle derler: “*Sen Ali'nin de bizim gibi bir beşer olduğunu söylüyorsun ancak Allâh (Bârî) kendisi onunla konuştuğu gibi güneş de onunla konuştu.*” Bkz.

Netice olarak bu mucize olayı *Nehcü'l-Belâğa*'da geçtiği şekliyle bir uydurmadan ibarettir ve bu konudaki sahih haberlere aykırı bir metindir.

8. Hz. Ali arkadaşlarına yaptığı bir tavsiyede namazın öneminden bahsederken şöyle demektedir: “**Rasûlullâh namazı kişinin kapısının önünde bulunan, gündüz ve gece onda beş defa yıkandığı kaplıcaya benzetti. Artık onun üzerinde hiç kir kalır mı?**”^{1558,1559}

و شَبَّهَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَمَةِ تَكُونُ عَلَى بَابِ الرَّجُلِ فَهُوَ يَغْتَسِلُ مِنْهَا فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ خَمْسَ مَرَّاتٍ فَمَا عَسَى أَنْ يَبْقَى عَلَيْهِ مِنَ الدَّرَنِ.

Hadis kitaplarında sahih olarak geçen hadislere göre Rasûlullâh (sav) beş vakit namazı kapısının önünden geçen bir nehirde yıkanan kimseye teşbih etmektedir. Hz. Ali'nin mana olarak zikrettiği rivayette ise teşbih biraz farklı olmak dışında başka bir sorun yoktur. Bu hadisin geçtiği 197. hutbe sâlih ameli öğütleyen genel içerikli bir konuşmadır. Hutbede namaz ve zekâtta bahsedilmekte ayrıca beş tane de ayet zikredilmektedir. Hutbenin içeriğinde özellikle Şî inancı destekleyen bir cümle bulunmamaktadır. Bütün bunlar hutbenin Hz. Ali'ye nispetinin sıhhatini olumlu yönde etkileyen sebeplerdir.

9. “Rasûlullâh'a kendi döneminde yalan isnat edildi de bunun üzerine o ayağa kalkıp şöyle hitap etti: “**Kim bana bilerek yalan isnat ederse Cehennemdeki yerine hazırlansın.**”^{1560,1561}

Kitabu Süleym b. Kays el-Hilâlî (tahkik, Muhammed Bâkır el-Ensârî ez-Zencânî el-Hüseynî), 454-455. Süleym'in kitabı bu kadar hacimli olmayıp baktığımız çalışma tahkik ve ilavelerle birlikte 488 sayfalık bir hacme ulaşmaktadır. Bu tür mucize rivayetleri diğer imamlardan da nakledilmektedir. Mesela Hz. Hasan'ın ölüyü dirilttiği ve daha başka mucizeler gösterdiği hakkında bkz. Ebû Cafer Muhammed Cerîr et-Taberî, *Nevâdiru'l-Mu'cizat fî Menâkibi'l-Eimmeti'l-Hudât*, Kum trs. Burada ismi geçen müellif Taberî'nin kim olduğu net olarak belirtilmemiş ve vefat tarihi verilmemiştir. Şayet bu Taberî 310/923 târihinde vefat eden *Tarih-i Taberî*'nin müellifi olan Taberî ise onun kitapları arasında bu isimde bir kitap zikredilmemektedir. Kitaptaki bilgilere baktığımızda müfrit bir Şî'nin eliyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Bildiğimiz İbn Cerîr et-Taberî'nin kaleminden çıkabilecek bir kitap değildir. Kanaatimize göre kitap ya ona yalan yere nispet edilmiş veya benzer bir isim yazılarak kitap hakkında güven oluşturulmaya çalışılmıştır. Kitap elektronik ortamda merkezi İsbehân şehrinde bulunan www.ghaemiyeh.com adresinden indirilebilmektedir. Adı geçen adres 07.7.2013 tarihi itibariyle faal durumdadır.

¹⁵⁵⁸ Bkz. Buhari, *Mevâkîtu's-Salât*, 6 (I, 112 no: 528) Ebû Hureyre'den. Burada beş vakit namaz kapısının önünde bulunan nehirde yıkanan kimseye teşbih edilmektedir; Müslim, *Mesâcid*, 51 (I, 462 no: 667) Ebû Hureyre'den; Tirmizî, *Evâbu'l-Emsâl*, 5 (V, 151 no: 2868) Ebû Hureyre'den; Nesâî, *Salât*, 7 (I, 230 no: 462) Ebû Hureyre'den.

¹⁵⁵⁹ 197. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 83)

¹⁵⁶⁰ Buhari, *İlim*, 38 (I, 33 no: 108/110) Zübeyr'den; *Enbiya*, 49 (IV, 170 no: 3461) Abdullâh b. Amr'dan; *Edeb*, 109 (VIII, 44 no: 6197) Ebû Hureyre'den; Müslim, *Zühd*, 72 (IV, 2298 no: 3004) Ebu Saîd el-Hudrî'den. Müslim'in rivayetinde râvî Hemâm'ın bir şekki söz konusudur ve hadisin bizim konumuzla ilgili bölümü için: “*Zannedersem şöyle dedi*” diyerek rivayet etmektedir. Müttefekun aleyh olarak rivayet

وَلَقَدْ كَذَبَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ عَلَى عَهْدِهِ حَتَّى قَامَ خَطِيباً فَقَالَ مَنْ كَذَبَ عَلَى مُنْعَمَدًا فَلْيَتَّبِرُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

Bu hadîs-i Şerîf *lafzî mütevâtir* olarak kabul edilen bir hadistir. Aclûnî'nin (1162/1652) naklettiğine göre dört yüz civarında tariki olan ve doksan sekiz sahabînin rivayet ettiği bir hadistir. Bu hadisin içerisinde geçtiği 208. hutbenin başlığı şu şekildedir. “*Birisi ona bid’at hadislerini ve insanların elinde bulunan (Hz. Peygamber’den gelen) haberlerdeki ihtilaflı sorduğunda yaptığı bir konuşma.*”

Bu hadîs-i şerifin bütün tariklerini bir araya toplamak amacıyla “*Kim bana bilerek yalan isnat ederse Cehennemdeki yerine hazırlansın hadisinin tarikleri*” ismiyle bir kitap kaleme alan Taberânî Hz. Ali’ye ulaşan on beş tarik zikretmektedir.¹⁵⁶²

Bu hadisin içerisinde geçtiği 208. hutbe içerik olarak Şîî inancı destekleyen bir metin değildir. Hz. Ali muhtemelen hadislerin yanlış anlaşılması veya uydurma bazı hadislerin insanlar arasında rivayet edilmesi sebebiyle bu konuşmayı yapmıştır. Nitekim hutbenin başlığında *adamlarından birisinin bid’at hadislerini sorması üzerine yaptığı bir konuşma* dendiğine göre özellikle de Kûfe Bölgesi’nde hadis uydurma veya uydurma hadislerin halk arasında kullanılmaya başlamasının erken dönemlerde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun bir sebebi o dönemde fazla miktarda sahabenin Kûfe’ye yerleşmemesi olabileceği gibi diğer önemli bir sebebi de Kûfe halkının daha çok mevâlîden yani Arap kökenli olmayanlardan oluşmasıdır. Kûfe halkının Hz. Ömer’in halifelik döneminde müslümanlaşmaya başladığı hesaba katılırsa burada yaşayan insanlar çoğunlukla ya yeni Müslüman olmuş kimseler veya mühtedi ailelerin çocuklarıdır. Hz. Peygamberi görmemiş, vahiy sürecine şahit olmamış kimselerdir. Bu sebeple Kur’ân ve sünneti bilme konusunda birçok eksiklerinin olduğu muhakkaktır. Nitekim Kur’ân’ı yanlış yorumlayan ve bu sebeple büyük bir fitneye sebebiyet veren Hâriciliğin neşv u nemâ bulduğu yer de Kûfe’dir. Belki *Nehcü’l-Belâğa*’da geçen Hz. Ali’nin konuşmalarında Kur’ân ve sünnet konusunda yapılan çok miktardaki uyarının bir sebebi de budur.

---

edilen bu hadis daha pek çok sahabî tarafından da rivayet edilmiştir. İbnu’l-Cevzî bu hadisi Rasûlullâh’tan *aşere-i mübeşşerenin* de aralarında bulunduğu 98 sahabinin rivayet ettiğini, başka bir hadis için bu durumun söz konusu olmadığını söylemektedir. İbn Dîhye bu hadisin 400 civarında tariki olduğunu söylemiştir. Bkz. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 325-326

¹⁵⁶¹ 208. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 111)

¹⁵⁶² Bkz. Taberânî, *Turuku Hadîsi Men kezebe aleyye.../Kim bana bilerek yalan isnat ederse Cehennemdeki yerine hazırlansın hadisinin tarikleri*, s. 40-48

Bu hadisin içerisinde geçtiği 27. mektup Şîî inancı destekleyen bir metin değildir. Mektup içerisinde Hz. Ali son derece makul nasihatlerde bulunmakta ve namazları vaktinde kılmayı öğütlemektedir: “*Namazı, belirlenen vaktinde kıl! Boş vaktin var diye zamanından önce kılma; meşguliyetten dolayı da geciktirme! Bilmiş ol ki, işleyeceğin her amel, namazına bağlıdır.*”¹⁵⁶⁵ Radî işte bu nasihatlerden sonra eklediği ikinci metin olarak bu hadisi zikretmektedir. Hadisin öncesindeki cümle şöyledir: “*Hidayet İmâmı ile mahvetme İmâmı, Peygamber dostu ile Peygamber düşmanı bir değildir. Rasûlullâh bana şöyle dedi: ...*”¹⁵⁶⁶ Bu ifadelerden ve zikredilen hadisten sonra gelen 28. mektup ise Muâviye’ye gönderilen bir mektuptur. Yani Radî birçok yerde yaptığı gibi usta bir edebiyatçı olmanın da desteğiyle Muâviye’ye gönderme yapmakta ve onu hedef tahtasına yerleştirmeye çalışmaktadır. Yaptığımız araştırmada zikrettiğimiz rivayetler dışında Radî’nin verdiği metinle birebir örtüşen veya büyük oranda onunla aynı olan bir hadis metnine ulaşamadık.

11. “Dedenizin “*Arayı düzeltmek, namazların ve oruçların genelinden daha faziletlidir*”¹⁵⁶⁷ dediğini duydum.¹⁵⁶⁸

«فَأَيُّ سَمِعْتُ جَدَّكُمْ يَقُولُ صَلَاحَ ذَاتِ الْبَيْنِ أَفْضَلَ مِنْ عَامَةِ الصَّلَاةِ وَالصَّيَامِ».

Tirmizî’ nin Ebu’d-Derdâ (RA.)’den yaptığı rivayetin metni şu şekildedir:

«أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلِ مَنْ دَرَجَةِ الصَّيَامِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ»، قَالُوا: بَلَى، قَالَ: «صَلَاحَ ذَاتِ الْبَيْنِ، فَإِنَّ فَسَادَ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْخَالِقَةُ»: [ص:664] «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ» وَيُرْوَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «هِيَ الْخَالِقَةُ لَا أَقُولُ تَحْلِقُ الشَّعْرَ، وَلَكِنْ تَحْلِقُ الدِّينَ»

Nehcü’l-Belâğa’da geçen hadis için Tirmizî *hasen-sahih* demekte, Elbânî’ de hadisin *sahih* olduğu yönünde kanaat belirtmektedir.¹⁵⁶⁹

"الْقُرْآنُ فَيَتَعَلَّمُهُ الْمُنَافِقُونَ فَيَجَادِلُونَ بِهِ الْمُؤْمِنِينَ" "Ümmetim için iki şeyden korkarım; Kur’ân ve süt (mal). Süt sebebiyle otlaklara gider ve şehvetlerine (nefsânî arzularına) tabi olurlar da namazları terk ederler. Kur’ân’a gelince; Münafıklar onu öğrenir de mü’minlere karşı onunla mücadele ederler.” (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 636 (no: 17421); İbn Abdi’l-Berr, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fadlih*, II, 1201 (no: 2361, 2362)

¹⁵⁶⁵ 27. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 363)

¹⁵⁶⁶ 27. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 363)

¹⁵⁶⁷ Bkz. Tirmizî, *Ebvâbu Sıfati’l-Kiyâme*, 56 (IV, 663 no: 2509)’ Ebu’d-Derdâ (r.a.)’den. Tirmizî hadis için *hasen-sahih* demekte Elbânî ise *sahih* olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Tirmizî, A.g.y, IV, 664.

¹⁵⁶⁸ 47. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 377-378)

¹⁵⁶⁹ Tirmizî, *Ebvâbu Sıfati’l-Kiyâme*, 56 (IV, 663 no: 2509); Hadisin aynı veya benzerleri için bkz. İbnu’l-Mubârek, *ez-Zühed ve’r-Rekâik*, I, 256 (no: 738, 739); Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, I, 202 (no: 391), I, 212 (no: no: 412); Harâtî, *Mekârimu’l-Ahlâk*, I, 33 (no: 385); Taberânî, *Mekârimu’l-Ahlâk*, I, 338 (no: 75); Beyhakî, *el-Âdâb*, I, 42; Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, XIII, 428-429 (no: 10578), XIII, 429 (no: 10581)

12. Rasûlullâh'ın “*Azgın (kuduz/çok ısırın) köpeğe dahi olsa müsleden sakının*” dediğini duydum.¹⁵⁷⁰

“فَأَبَى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ إِيَّاكُمْ وَ الْمَثَلَةَ وَ لَوْ بِالْكَلْبِ الْعُقُورِ”

Bu hadis *Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde rivayet ettiği Hz. Ali'nin vefatından önce çocuklarına yaptığı vasiyyetin içerisinde şu şekilde geçmektedir:

“فَأَبَى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُنْهَى عَنِ الْمَثَلَةِ وَلَوْ بِالْكَلْبِ الْعُقُورِ»¹⁵⁷¹

Bu hadis-i şerîf *Taberânî* dışındaki kaynaklarda benzer bir lafızla geçmektedir. Hz. Peygamber'in müsleyi yasakladığı hakkında değişik sahabîlerden gelen ve içerisinde “*kelb-i akûr (kuduz/çok ısırın) olsa bile-العُقُورِ*” ifadesi geçmeyen hadisler rivayet edilmiştir.¹⁵⁷²

13. Radî, “*Hz. Ali Eşter en-Nehâ'i'yi Mısır ve nahiyelerine görevlendirdiğinde yazdığı bir ahitnâme*” diyerek verdiği uzun ve tek parçadan oluşan metinde şu hadisi zikretmektedir:

“*Rasûlullâh'ın birçok yerde şöyle dediğini işittim: “Bir ümmet, fakirin hakkı güçlüden duraksamadan alınmadıkça temizlenmez.”*^{1573,1574}

فَأَبَى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ فِي غَيْرِ مَوْطِنٍ لَنْ تُقَدَّسَ أُمَّةٌ لَا يُؤْخَذُ لِلضَّعِيفِ فِيهَا حَقٌّ مِنَ الْقَوِيِّ غَيْرَ مُتَّعِجٍ

Bu hadis-i şerîf *İbn Mâce'nin Sünen*'inde benzer bir metinle geçmektedir. Hadisin içerisinde geçtiği mektup ise 53. mektup olup *Nehcü'l-Belâğa*'daki en uzun

¹⁵⁷⁰ 47. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 379)

¹⁵⁷¹ *Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 97 (no: 168)

¹⁵⁷² Bkz. Buhari, *Sahih, ez-Zebâih ve's-Sayd*, 25 (VII, 94 no: 5516); Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 120 (III, 53 no: 2667); Nesâî, *Tahrîm*, 9 (VII, 101 no: 4047); İbn Mâce, *Zebâih*, 10 (II, 1063 no: 3185); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXX, 86 (no: 18152); XXXI, 39 (no: 18742); XXXIII, 79 (no: 19844); XXXIII, 81 (no: 19846); Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 52 (no: 700); Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 435 (no: 15819); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 92 (no: 12410); V, 432 (no: 27723); V, 455 (no: 27930); İbn Hibbân, *es-Sahih*, X, 324 (no: 4473); XII, 434 (no: 5616); *Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 227 (no: 6944); VII, 227 (no: 6945); VII, 232 (no: 6966); XII, 403 (no: 13458); *Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsât*, II, 79 (no: 1307); IV, 381 (no: 4490); VI, 46 (no: 5739); VI, 185 (no: 6138); VII, 376 (no: 7769); *Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr*, I, 390 (no: 654)

¹⁵⁷³ İbn Mâce uzun bir hadîşin son cümlesi olarak Ebû Saîd el-Hudrî'den şu şekilde rivayet etmektedir: “*أَوْلَيْكَ خَيْرُ النَّاسِ، إِنَّهُ لَا قَدَسَتْ أُمَّةٌ لَا يَأْخُذُ الضَّعِيفَ فِيهَا حَقَّهُ غَيْرَ مُتَّعِجٍ*” Bkz. İbn Mâce, *Sünen*, *Sadakât*, 17 (II, 810 no: 2426). Bu rivayet Radî'den sonra ona en yakın zaman diliminde yaşamış bazı âlimlerin kitaplarında Hz. Ali'nin Eşter'e yazdığı veya söylediği vasiyet diye verilen bir paragraflık metinlerde de geçmektedir. Bu metinlerin *Nehcü'l-Belâğa*'dan mı yoksa başka bir kaynaktan mı alındığını tespit edemedik. Bkz.: es-Se'âlebi (429/1037), *eş-Şekvâ ve'l-İtâb*, I, 116-117 (no: 298); Muhammed b. el-Hasen Hamdûn Ebu'l-Me'âli Bahâuddîn el-Bağdâdî (562/1166), *et-Tezkiratu'l-Hamdüniyye*, I, 325-326 (no: 843); ez-Zemahşerî (583/1187), *Rebîu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, III, 396

¹⁵⁷⁴ 53. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 414)

metinlerden birisini teşkil etmektedir.¹⁵⁷⁵ Hz. Ali'nin Eşter en-Nehâî'yi Mısır'a vali tayin ettiğinde ona yazdığı veya söylediği tavsiyeleri içeren bir metindir. Bu tavsiyeler içerisinde Şîî inancı destekleyen bir ifade geçmemektedir.¹⁵⁷⁶

14. Beni Yemen'e gönderdiği zaman Rasûlullâh'a onlara nasıl namaz kıldıracağını sordum. Bana, "Onlara, en zayıflarının namazı gibi namaz kıldır ve mü'minlere karşı merhametli ol"¹⁵⁷⁷ dedi.¹⁵⁷⁸

وَقَدْ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ حِينَ وَجَّهْتَنِي إِلَى الْيَمَنِ كَيْفَ أُصَلِّي بِهِمْ فَقَالَ صَلَّى بِهِمْ كَصَلَاةِ أضعفهم وَ كُنْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا

Tûsî, *el-Emâlî*'de Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi Yemen'e gönderirken yaptığı tavsiyeyi senediyle birlikte rivayet etmektedir.¹⁵⁷⁹ Ancak bu rivayet içerisinde namazla ilgili bir tavsiye geçmemektedir. Bu vasiyette Hz. Ali'ye istihare ve istişarede bulunmasını, gece yol gitmesini çünkü gece vakti yol gitmenin gündüze göre daha rahat olacağını, Allah'ın ümmetin erkenciliğini (güne erken başlamasını) bereketli kıldığını, bu sebeple de erken davranmak gerektiği tavsiye edilmektedir.

Hz. Peygamber'in cemaat içerisinde hasta, güçsüz ve ihtiyaç sahibi olanlar bulunması sebebiyle namaz kıldırarak kimselere cemaatin en zayıf olanını düşünerek namaz kıldırmasını tavsiye ettiği ve namazı uzun tutan İmâma kızdığını anlatan rivayetler sahih hadislerdir. Hatta bu konuda müttefekun aleyh olan hadisler de vardır. Hz. Ali'nin bu sözü de sahih hadislerle dayanmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in özellikle Hz. Ali'ye yaptığı bu tavsiyenin kaynağını tespit edemedik.

¹⁵⁷⁵ Bkz. 53. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 391-424)

¹⁵⁷⁶ Hz. Ali'nin bu mektubunda Eşter'e söylediği tavsiyelerden ikisi şöyledir: " Bu ümmetin liderlerinin işlediği, etrafında muhabbetle birleşilen ve halkın onunla düzeldiği bir uygulamayı/sünneti yıkmak! Söz konusu uygulamaların/sünnetlerin geçmişine zarar verebileceğin bir uygulama ihdas etme." (53. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 399)) "Sana problemleri gelen işleri ve işlerden şüpheli olanları Allahâ ve Rasûlüne havâle et..." (53. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 404)). Bu tavsiyelerde Hz. Ali Kur'an ve sünneti referans göstermekte ve kendisinden öncekilerin uygulamalarını reddetmemekte, bilakis tavsiye etmektedir.

¹⁵⁷⁷ Bu rivayeti incelediğimiz kaynaklarda bulamadık. Ancak Hz. Peygamber'in başkalarına yaptığı benzer tavsiyeler için bkz. Buhârî, *Ezân*, 61 (I, 142 no: 702, 703, 704, 705); Müslim, *Salât*, 37 (I, 341); Ebû Dâvûd, *Salât*, 130 (I, 211 no: 794, 795); Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, *Salât*, 68 (I, 93 no: 248); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, V, 508 (no: 2136); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 164 (no: 5266); Beyhakî, *es-Sünenü's-Sağîr*, I, 200 (no: 514, 515)

¹⁵⁷⁸ 53. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 416)

¹⁵⁷⁹ Bkz. Tûsî, *el-Emâlî*, 136 (no: 220/33). Bu rivayetin metni şu şekildedir:

بعثني رسول الله صلى الله عليه وآله (على اليمن فقال وهو) يوصيني :يا علي، ما حار من استخار، ولا ندم من استشار، يا علي، عليك بالدلجة فإن الأرض تطوى بالليل ما لا تطوى بالنهار؟ يا علي، اغد على اسم الله، فإن الله تعالى بارك لامتي في بكورها.

15. Mü'minlerin Emiri'ne Rasûlullâh'ın, "(Sakalın) beyazlığı(nı) giderin, Yahudilere benzemeyin"¹⁵⁸⁰ sözü soruldu. Rasulullah bu sözü söylediğinde din (Müslümanlar) azdı. Şimdi ise genişlemiş ve güçlenmiştir. Artık kişi dilediğini yapabilir (yani sakalını beyazlık sebebiyle boyamak, sadece mübah hale gelmiştir)" demiştir".¹⁵⁸¹

وَسُئِلَ عَنِ قَوْلِ الرَّسُولِ عَيَّرُوا الشَّيْبَ وَلَا تَتَّبِعُوا بِالْيَهُودِ فَقَالَ إِنَّمَا قَالَ ذَلِكَ وَالدِّينُ قُلٌّ فَأَمَّا الْآنَ وَ قَدْ اتَّسَعَ نِطَاقُهُ وَ ضَرَبَ بِجِرَانِهِ فَأَمْرٌ وَمَا اخْتَارَ

Hız. Ali'nin *Nehcü'l-Belâğa*'da 16. söz olarak geçen bu sözü sahih bir hadis içermektedir. Hız. Ali'nin bu sözünün *Nehcü'l-Belâğa* dışında nerede geçtiğini tespit edemedik. Bununla birlikte Hız. Ali'ye yorumu sorulan bu hadis, hadis kitaplarında geçen sahih bir hadistir.

16. "Rasûlullâh "Ey Ali! Mü'min olan senden nefret etmez; münafık olan seni sevmez"¹⁵⁸² buyurmuştur."¹⁵⁸³

أَنَّهُ قَالَ يَا عَلِيُّ لَا يُبْغِضُكَ مُؤْمِنٌ وَلَا يُحِبُّكَ مُنَافِقٌ

Peygamber Efendimizin Hız. Ali'yi mü'minlerin sevip münafıkların sevmeyeceği hakkında sahih hadis-i şerîf bulunmaktadır.¹⁵⁸⁴ Ancak Radî'nin verdiği metinde geçen lafızla bu hadisi Ebû Ya'lâ (307/919) ve İbn Asâkir (571/1175) rivayet etmektedir.

Bu hadis Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde¹⁵⁸⁵ şu senetle rivayet edilmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ فَضِيلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو نَصْرٍ، عَنِ مَسَاوِرٍ، عَنِ أُمِّهِ، عَنِ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَلِيِّ: «لَا يُحِبُّكَ مُنَافِقٌ، وَلَا يُبْغِضُكَ مُؤْمِنٌ»

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini tahkik eden Hüseyin Selîm Esed hadisin senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir. Senette bazı râvîlerin rivayeti semâ'a delalet etmeyen bir

¹⁵⁸⁰ Tirmizî, *Ebvâbu'l-Libâs*, 20 (IV, 232 no: 1752), "عَيَّرُوا الشَّيْبَ وَلَا تَتَّبِعُوا بِالْيَهُودِ" lafzıyla Ebû Hureyre'den; Nesâî, *Zîne*, 14 (VIII, 137 no: 5073); İmam Mâlik, *Muvatta*, I, 170; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 32 (no: 1415); XII, 504 (no: 7545); Buhari, *Kitabu'l-Libas*'da "Yahudi ve Hristiyanlar (sakallarını) boyamazlar siz onlara muhalefet edin-النصارى لايسبغون فخالقوهم" lafzıyla yine Ebû Hureyre'den benzer bir rivayette bulunmaktadır. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XII, 287 (no: 5473); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 507 (no: 14823); Bezzâr, *Müsned*, XIV, 310 (no: 7942); XV, 238 (no: 8681). Bu babda ez-Zübeyr, İbn Abbâs, Câbir, Ebû Zer, Ebû Rimse, el-Cehdeme, Ebû't-Tufeyl, Câbir b. Semûre, Ebû Cuheyfe ve İbn Ömer'den de hadis rivayet edilmiştir. Bkz. Tirmizî, agy.

¹⁵⁸¹ 16. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 18). İbn Ebi'l-Hadîd bu sözü 18.söz olarak vermektedir. Bkz. XVIII, 122

¹⁵⁸² Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, XII 331 (no: 6904); İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXXII, 279 Ümmü Seleme (r.a.)'den. Hız. Ali'yi ancak mü'minlerin sevebileceği, ona sadece münafıkların kin besleyebileceği hakkında bkz. Müslim, *İman*, 33 (no: 131)

¹⁵⁸³ 45. söz (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 42)

¹⁵⁸⁴ Bkz. Müslim, *İman*, 33 (no: 131)

¹⁵⁸⁵ XII 331 (no: 6904)

şekilde “an” lafzıyla yapılmaktadır. Aşağıda gelen İbn Asâkir rivayetinin senedi de aynıdır.

İbn Asâkir’in *Târîh*’inde¹⁵⁸⁶ rivayet ettiği metinse şöyledir:

أخبرنا أبو القاسم بن الحصين أنا أبو علي بن المذهب أنا أحمد بن جعفر نا عبد الله بن أحمد حدثني أبي نا عثمان بن محمد بن أبي شيبة وسمعتنا انا من عثمان بن محمد نا محمد بن فضيل عن عبد الله بن عبد الرحمن أبي نصر حدثني مساور الحميري عن أمه قالت سمعت أم سلمة تقول سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لعلي لا يبغضك مؤمن ولا يحبك منافق

Bu hadisin aynı manaya gelen ancak farklı lafızla rivayet edilen sahih bir tariki bulunmakla beraber Radî’nin verdiği metinle Ümmü Seleme (RA.)’den gelen tariki senedi sebebiyle Ebû Ya’lâ’nın *Müsned*’ini tahkik eden Hüseyin Selîm Esed’in ifade ettiği gibi zayıftır.

Hadislerin Değerlendirilmesi:

Yukarıda Kaynaklarını incelediğimiz hadisleri sahih, zayıf ve uydurma olarak tasnif edersek karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Sahih Hadisler	4, 8, 9, 11, 13, 15 Numaralı Hadisler
Zayıf Hadisler	5, 12, 16 Numaralı Hadisler
Kaynağı Bulunamayanlar (uydurma olarak değerlendirilebilecekler de dâhil)	1, 2, 3, 6, 10, 14 Numaralı Hadisler

¹⁵⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXXXII, 279

Uydurma Hadisler	7 Numaralı Hadis
-------------------------	-------------------------

Sahih Hadisler: Sahih olarak değerlendirdiğimiz hadislerden 8 numaralı Hadiste *Nehcü'l-Belâğa*'nın verdiği metne göre beş vakit namazın günahları temizlemesi, kaplıcada (الحمّة) yıkanan kimseye benzetilmektedir. Kaynaklarda geçen sahih hadislerin metinlerinde ise beş vakit namaz kapının önünden geçen nehirde yıkanan kimseye teşbih edilmektedir.

Zayıf Hadisler: Zayıf olarak değerlendirilen hadislerden 5 numaralı hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, 12 numaralı hadis Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde, 16 numaralı hadis ise Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde ve İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimeşk*'inde geçmektedir. İbn Asâkir ve Ebû Ya'lâ'nın verdiği senetler aynıdır. Her iki hadis de İslâm inancına uygun olmakla birlikte senetlerinde bulunan kusur sebebiyle zayıf olarak değerlendirilmişlerdir.

Kaynağı Bulunamayan Hadisler: Kaynağı bulunamayan hadislerden 1 numaralı hadis uydurma hadis olmaya yakın olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu hadisin manası Kur'ân ve Sünnete aykırı durmaktadır. 3 ve 6 numaralı hadisler mana olarak İslâm inancına aykırı olmasa da metin olarak benzerleri bulunamamıştır. 2, 10, 14 numaralı hadislerin kısmen benzerleri bulunsu da tam metin veya yarıdan fazlası uyuşan benzerleri bulunamamıştır.

Uydurma Hadisler: 7 numaralı hadis uydurma hadis olarak değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber'e nispet edilen ağaç mucizesiyle alakalı değişik sahabilerden rivayet edilen ve sahih olarak değerlendirilen pek çok hadis bulunmaktadır. Ancak bu hadislerin hiç birisinde Hz. Ali olayların içerisinde gösterilmemiştir. Hz. Ali'den rivayet edilen 7 numaralı hadis bu rivayetlerin hiçbirisine uymamakta ve Hz. Ali'yi adeta peygamber konumuna yükseltmektedir. Bu rivayetin Radî tarafından uydurulduğunu düşünmemekle birlikte, Şîî kökenli kimseler tarafından uydurulduğunu, Radî'nin de muhtemelen Şîîler tarafından yazılan bir eserde gördüğünü ve mezhep taassubuyla hareket ederek eleştiri süzgecinden geçirmeden kitabına aldığını söyleyebiliriz.

3.3. NEHCÜ'L-BELÂĞA'DA GEÇEN VE HAZRETİ ALİ'YE NİSBETİ MÜMKÜN OLAN RİVAYETLER

Bu bölümde Hz. Ali'ye nisbeti mümkün olan rivayetler olarak vereceğimiz konuşmaların bir bütün olarak tamamı kastedilmemektedir. Bazen uzunca bir metnin bir kısmının Hz. Ali'ye nisbeti mümkün iken diğer bir kısmının nisbeti mümkün olmayabilmektedir. Bu nedenle nisbeti mümkün olan rivayetlerin içerisinde sonradan karıştırılmış olduğunu düşündüğümüz bir bölüm varsa ona da işaret ettiğimiz oldu. Şerîf Radî zaman zaman birden çok metni birleştirmek suretiyle yeni bir metin oluşturmaktadır. Bu sebeple bazen konuşmaların sonuna eklenen ve genellikle İmâmetin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğuna işaret eden metinler veya Hz. Ali'nin zamanında kullanılmayan kavramlar ve benzetmeler, nisbeti mümkün olmayan sözler olarak değerlendirilmiştir.

1. Birinci Hutbe: Göğün ve yerin yaratılışı, Hz. Âdem'in yaratılışı, hac ibadetinin farzı ve önemi hakkında konuşma.

Bu hutbe, tam metin olarak Şerif Radî'den önce yazılmış her hangi bir kaynaktan geçtiği tarafımızdan tespit edilememiştir. *Nehcü'l-Belâğa* şârihlerinden Kutbu'r-Ravendi (538/1143) birinci hutbenin sonunda bu hutbe için kendisine ulaşan bir senet zikretmektedir.¹⁵⁸⁷ Bu senette Tûsî ve Müfid gibi hem Şîî âlimler hem de Sünnî âlimler bulunmakta ve senet Zührî'ye (127/742) kadar uzanmakta bununla birlikte senedin içerisinde Radi'nin adı geçmemektedir.¹⁵⁸⁸

Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduhû müellifi Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb hutbenin kaynağı hakkında şu bilgiyi vermektedir: Ali b. Muhammed b. Şakir el-Vâsîti¹⁵⁸⁹, *Uyûnu'l-Mevâizi ve'l-Hikem* isimli kitabında bu hutbenin “*inneke lemîne'l-munzarîn*”¹⁵⁹⁰ kısmına kadar ki bölümünü Hz. Ali'den nakletmiştir.¹⁵⁹¹ Zemahşerî

¹⁵⁸⁷ er-Râvendî'nin verdiği bu senet şu şekildedir: *Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hasan el-Halebî+Ebû Câfer et-Tûsî+Şeyh Müfid Ebû Abdillâh el-Hârisî+Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kâtib+Hasan b. Ali ez-Za'ferânî+Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed es-Sekaî+Ebu'l-Velîd el-Abbâs b. Bekkâr ed-Dabbî+Ebû Bekir el-Hezelî+Zührî+İsâ b. Zeyd+Sâlih b. Keysân+Hz. Ali*

¹⁵⁸⁸ Bkz. Kutbu'd-Dîn er-Râvendî, *Minhâcü'l-Berâe*, I, 107-109

¹⁵⁸⁹ *Uyûnu'l-Hikem ve'l-Mevâiz*'in, Dâru'l-Hadîs birinci baskısının girişinde müellifin altıncı asır ricalinden olduğu belirtilmekte ancak kesin tarih verilmemektedir. Bkz.: Ali b. Muhammed el-Leysî el-Vâsîti, *Uyûnu'l-Hikem ve'l-Mevâiz*, Thk. Hüseyin el-Hasenî el-Bircendî, Dâru'l-Hadîs, 1. baskı, trs.

¹⁵⁹⁰ Sâffât Sûresi, 38

(538/1143), “*Rebû'l-Ebrar*” I. cüz “*es-Sema ve'l-Kevakib*” babında “*sümme enşee subhanehu fetka'l-ecvâ*” kısmından “*ve rakîmun mâir*” kısmına kadar olan bölümü, *Babu'l-Melâike*'de ise “*mâ beyne's-semâvâti'l'ulâ*”dan itibaren “*velâ yüşîrûne ileyhi bi'n-nezâir*”¹⁵⁹² kısmına kadar olan bölümü nakletmiştir.¹⁵⁹³ Ancak el-Hatîb'in kaynak olarak verdiği her iki eserin müellifleri Radî'den bir asırdan daha fazla bir zaman sonra yaşamış âlimlerdir. Bu durumda bu kitapların müellifleri *Nehcü'l-Belâğa*'dan önce yazılmış farklı bir kaynak belirtmedikçe, hutbenin kaynağı olmaları mümkün değildir.

“İmâm Musa b. Cafer, Beni Haşim'in Mevlası el-Feth b. Abdillâh'a yazdığı mektubunda – ki o mektup yazmış ve tevhid konusunda bir şey sormuştu- bu hutbeden bazı bölümler yazmıştır.”¹⁵⁹⁴

“İmâm Ali b. Musa er-Rıza da Me'mun'un meclisinde okuduğu hutbesinde bu hutbeden birçok aktarımlarda bulunmuştur. Bunlardan da anlaşılmaktadır ki Ehl-i Beyt bu hutbeyi seleften halefe ezberleyerek aktarmaktadırlar.”¹⁵⁹⁵

el-Hatîb hutbeyi *Nehcü'l-Belâğa*'daki metni ile geçen bir kaynak gösterememekte ve şöyle söylemektedir:

“Son olarak (şunu söyleyebiliriz) ; Hz. Ali'nin sözleriyle ünsiyeti olan herkes şunu kesin olarak bilir ki, bu meyve (sözler) bu ağaçtandır (Hz. Ali'dendir), bu katre bu denizdendir ve *bu metnin senede ihtiyacı yoktur*.”¹⁵⁹⁶

Hz. Ali'nin hutbeleri hakkında yapılan eleştirilerden sözlerin secîli olması, secînin sözü anlamada muhataba külfet yüklediği ve Kureyş Kabilesi mensuplarının konuşmalarında bu tarz sözler pek bulunmadığı gerekçesiyle yapılan eleştirilere İbn Ebi'l-Hadîd şöyle cevap vermektedir:

“Şunu bil ki erbab-ı ilimden bir topluluk seciyi eleştirmişler ve Emiru'l-Mü'minin'in hutbelerini de bu tür secili sözler cümlesine dâhil etmişlerdir. Çünkü o bu sözlerde seciyi murad etmektedir. Bu kimseler şöyle demişlerdir: Arabın hutbeleri seciden, fasıllardan ve karinelere uzaktır. Arabın hutbeleri tekellûf (yapmacık) ten

¹⁵⁹¹ Hutbenin ilk yarısından biraz fazla bir bölümü oluşturmaktadır. Bkz. (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 283-290)

¹⁵⁹² el-Hatîb'in işaret ettiği Zemahşerî'nin yaptığı her iki alıntı da yaklaşık yarımşar sayfa tutarındadır ve Hz. Adem'in yaratılışından önceki bölümdendir. Bkz. (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 283-288)

¹⁵⁹³ el-Hatîb, A.g.e, I, 296

¹⁵⁹⁴ el-Hatîb, A.g.e, I, 296; Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, I, 140

¹⁵⁹⁵ el-Hatîb, *Mesâdir*, I, 296

¹⁵⁹⁶ el-Hatîb, A.g.e, I, 297

uzak olan ve bu haliyle güzel olan hutbelerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in veda hutbesi böyledir.¹⁵⁹⁷ Şunu bil ki şayet seci ayıp ise Allâh Teâla'nın kelamı da ayıplı olurdu. Çünkü Kur'ân'ın tamamı secili, fasıllardan ve karânînden oluşan cümlelerdir. Sadece bu kadarı bile eleştiri yapan kimselerin mezhebini iptal etmeye yeter. Rasûlullâhın veda hutbesi her ne kadar secili değilse de onun hutbelerinin çoğu secilidir.¹⁵⁹⁸ Ancak onun kısa sözleri secili değildir çünkü bu sözlerin secili olması ğayrı muhtemeldir. Hz. Ali'nin kısa sözleri de böyledir.¹⁵⁹⁹ Secinin dinleyene külfet yüklediği eleştirilerine gelince; bu ağırlığı (sıkıcılığı) açıkça belli olan secidir. Dinleyene hoş gelen tekellüfe gelince bunda şaşılacak ne var ki? Görmez misin şiirin hepsi vezni tutturabilme açısından külfettir. Ancak hiç kimse şiiri bu haliyle eleştirmemektedir.” İbn Ebi'l-Hadîd devamlı Rasûlullâh'ın secili sözlerinden birkaç misal vermektedir.¹⁶⁰⁰

Değişik metinlerin birleştirilmesiyle meydana getirilen bu hutbe bazı yönlerden eleştirilebilir: Meselâ hutbede birinci bölüm Mu'tezîlî inancı açıkça destekleyen sözler ihtiva etmektedir:

“Ona ihlâs ile bağlanmanın kemâli *her sıfatın mevsufun ğayrı olduğuna ve her mevsufun sıfatın ğayrı olduğuna şehâdet ederek O'nun için sıfatları reddetmektir*. Yüce Allah'ı herhangi bir vasıfla niteleyen, O'nu nitelediği şeyle ilişkilendirmiş olur, O'nu ikileyen, cüzlere ayırmış olur, cüzlere ayıran O'nu bilemez; O'nu bilemeyen, O'na sanki belli bir yöndeymiş gibi işaret etmiş olur; işaret eden, O'na sınır çizmiş olur...”¹⁶⁰¹ “O (Peygamber), ... *nâsihini* ve *mensûhunu*, ruhsatlarını ve azîmetlerini, *hâssını* ve *âmmını*, ibretlerini ve mesellerini, *mürselini* ve mahdûdunu, muhkemini ve müteşâbihini açıklamış olarak, *mücmelini* tefsir ederek...”¹⁶⁰²

Burada işaret edilen konular ve kavramlar Hz. Ali zamanında tartışılıyor ve kavram olarak kullanılıyor muydu, burası meçhulümüzdür. Hz. Ali'nin hutbelerinde Allah'ın sıfatları ve tevhîdle ilgili sözler Mu'tezile ile Şia'nın kesiştiği, Şîî inancı Mu'tezile ile buluşturan yerlerdir. “Goldziher Mu'tezile ile Şia'nın alakasını şöyle anlatmaktadır:

¹⁵⁹⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 127

¹⁵⁹⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 129

¹⁵⁹⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 130

¹⁶⁰⁰ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 130-131

¹⁶⁰¹ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 284

¹⁶⁰² el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 293

“Şia çeşitli gruplara ayrılmaları, İmâm ve Mehdi inancıyla Mu'tezile'den etkilenmemiş olmalarına rağmen, birçok meselede bu gruplara Mu'tezile mezhebinin ilkeleri hâkim olmuştur. Şia'nın fıkıhçı ve kelamcıları, Mu'tezile fikirlerinden istifade edip, onları kendi inanç ve mezheplerini kuvvetlendirmek için istihdama muvaffak olmuşlardır. İşte bu olay, Mu'tezile'nin kendisi için seçtiği “Ehlü'l-adl (Adâlet ehli)” ismini, Şiîlerin de kendileri için kullanmalarının sırrını açıklamaktadır”¹⁶⁰³ ... “Özellikle kelam ilmine dair Şiîlerin yazmış olduğu kitaplarla Mu'tezilîlerin yazmış olduğu kitapları birbirinden ayıramamışlardır. Buna şaşmamak gerekir. Zira Mu'tezile, akâidini Ali b. Ebî Tâlib'e nisbet etmektedir.”¹⁶⁰⁴ Hasan İbrâhim Hasan konuya devamlı kelam ilminin kurucusunun da Hz. Ali olduğuna dair İbn Ebi'l-Hadîd'in şu sözlerini aktarmaktadır:

“Hikmet ve ilâhî işleri inceleme (felsefe ve kelâm) ilmine gelince *bu ilim Araplardan hiçbirinde yoktu*. Bu ilim Yunanlılar, ilk filozoflar ve hikmet (felsefe) otoritelerine has bir ilimdi. *Araplardan bu ilimle ilk iştiğal eden kişi Hz. Ali'dir*. Onun içindir ki, tevhd ve adaletle ilgili dakik incelemeleri onun söz ve hutbeleri arasında serpiştirilmiş bir halde bulursun. Hâlbuki bu *hususta diğer sahabe ve tabiînin hiçbirisinin sözlerinde tek kelime bulamazsın*. Onlar bunu tasavvur dahi etmiyorlardı. Kendilerine anlatılsa anlamazlardı. O halde Arapların bu ilimden haberdar oldukları nasıl söylenebilir? Bundan dolayı makalât denizlerine dalan kelamcılar başkalarına değil, Hz. Ali'ye intisab etmiş, onu üstat ve reisleri olarak isimlendirmişler ve gruplardan her biri onu kendine çekmiştir. Görmez misin ki, bizim âlimlerimiz Vâsıl b. Atâ'ya intisab ediyorlar. Vâsıl ise Ebû Hâşim b. Muhammed b. Hanefiyye'nin talebesidir. Ebû Hâşim de babası Muhammed'in talebesidir. Muhammed de babası Hz. Ali'nin talebesidir.”¹⁶⁰⁵ İbn Ebi'l-Hadîd bu kadarla da kalmamakta, Ali el-Cubbâî'nin talebesi olması sebebiyle Eş'arî'nin ilmini, İmâmiyye ve Zeydiyye'nin ilmini, Ebû Hanîfe'nin ve talebelerinin ilmini, İmâm Muhammed'in talebesi olması hasebiyle İmâm Şâfiî'nin ilmini, ondan ders alan Ahmed b. Hanbel'in ilmini Hz. Ali'ye dayandırmaktadır. Çünkü fıkıh ilminin aslı Hz. Ali'ye dayanmakta, İmâm Ebû Hanîfe İmâm Câfer'in talebesi olması hasebiyle ilmi Hz. Ali'ye dayanmakta dolayısıyla ondan

¹⁶⁰³ Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târîhi*, II, 113

¹⁶⁰⁴ Hasan İbrahim Hasan, A.g.e, II, 113

¹⁶⁰⁵ Hasan İbrahim Hasan, A.g.e, II, 114

ders alan diğer fakihlerin ve İmâm Mâlik'in ilmi de hocaları sebebiyle Hz. Ali'ye dayanmaktadır.¹⁶⁰⁶

İbn Ebi'l-Hadîd'in bu aşırı taassubkâr sözlerinden sonra şunu söyleyebiliriz ki, bu hutbe değişik metinlerden oluşmakla beraber içerisinde Hz. Ali'ye ait olması mümkün olan metinler yanında ona ait olması tartışılır metinleri de içermektedir. Mu'tezilî-Şîî inanış ve yorumun kalıplaşmış cümlelerini, sonraki dönemlerde kavramlaşan; *hâs, âm, nâsîh, mensûh, mürsel, mücmel* gibi kavramları Hz. Ali'ye nisbet etmek şüphe doğurmakla beraber hutbenin diğer kısımları Hz. Ali'den sadır olması mümkün olan metinlerdir. Hutbe işaret ettiğimiz kelâmî konular dışında Şîî inanışı destekleyen bir ifade içermemektedir.

2. On İkinci Hutbe: Hz. Ali *Cemel* sonrası bir adamın keşke falan kardeşim de bu zafere şahit olsaydı temennisi üzerine Hz. Ali orada olmasa hatta babalarının sülbünde ve analarının rahminde olanlardan gönlü kendilerini destekleyenlerin, kendilerine şahit olanlar olduğunu söylemektedir.

el-Hatîb, Zeydiye mensubu el-Berkî'nin (274/887) *el-Mehâsin*'de *Kitâbu Mesabihu'z-Zulem*¹⁶⁰⁷ bölümünde senediyle birlikte Hakem b. Uyeyne'den rivayet ettiğini söylemektedir. Ancak Berkî'nin naklettiği *Cemel* sonrası değil *Nehrevan* sonrası bir olaydır. Onun naklettiğine göre bir adam “Ey Mü'minlerin Emiri! Burada bulunduğumuz ve seninle savaştığımız için bize müjdeler olsun” demiş, Hz. Ali de soru-cevap bir konuşma içerisinde o adama cevaben olay anında orada olmayanların da gönülleri kendileriyle beraber olduğu sürece olaya şahit olanlar gibi olduklarını söylemiştir.¹⁶⁰⁸

el-Hatîb Hz. Ali'nin sözünü Kur'ân'a, sünnete ve akl-ı selime uygun bulmakta ve Berkî'nin naklettiği ile Radî'nin verdiği metnin mana bakımından muvafık düştüğünü bunun da rivayetin sıhhati için yeterli olduğunu söylemektedir. el-Hatîb'in şu değerlendirmesi daha dikkat çekicidir: “*Mana muvafık olduktan sonra lafızların farklı*

¹⁶⁰⁶ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 17-18

¹⁶⁰⁷ Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî, *el-Mehâsin*, I, 189-295 sayfalar arası

¹⁶⁰⁸ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî, *el-Mehâsin (Bâbu'n-Niyyet)*, I, 261-262 (no:: 322)

olması bence önemli değildir. Çünkü bu kitabın te'lifindeki gaye Nehcü'l-Belâğa'daki sözlerin muhtevasının Hz. Ali'den sadır olmasının mümkün olduğunu göstermektedir."¹⁶⁰⁹

Küleynî buna benzer manası olan iki rivayet nekletmektedir:

"Her kim İmâmını tanırsa bu işin önce olması veya sonraya kalması ona zarar vermez (konusundaki rivayetler) babı":

Ali b. İbrahim, babası, Hammad b. Îsâ, Harîz, Zurâre yoluyla Ebû Abdillâh'ın şöyle dediği rivayetedilmiştir: "*İmâmını tanı, şayet sen onu tanırsan (inanırsan) bu işin önce olması veya sonraya kalması sana zarar vermez.*"¹⁶¹⁰

"Hüseyn b. Muhammed, Mualla b. Muhammed, Muhammed b. Cumhur, Safvan b. Yahya, Muhammed b. Mervan yoluyla Fudayl b. Yesar'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Abdillâh'a Allâh Tebareke ve Te'âlâ Hazretlerinin, "*Bütün insanları İmâmlarıyla (önderleriyle) çağırdığımız o gün...*"¹⁶¹¹ ayetini sordum. Bunun üzerine dedi ki: "*Ey Fudayl! İmâmını tanı. Şayet sen İmâmını tanırsan bu işin önce olması veya sonraya kalması sana zarar vermez. Her kim İmâmını tanırsa sonra da bu işin sahibi kıyam etmeden (işini üstlenmeden) ölürse, onun askeri içerisinde bir komutan menzilesindedir. Hatta onun sancağı altında bulunan gibidir.*" Dedi ki: Onun bazı ashâbı şöyle demişlerdir: "*Peygamberle birlikte şehit olan kimse menzilesindedir.*"¹⁶¹²

Küleynî'nin senetleri tamamen *muanandır* ve söz Hz. Ali'ye nisbet edilmemektedir. Cafer-i Sâdık'a nisbet edilen bu söz ile *Nehcü'l-Belâğa'*da geçen ve Hz. Ali'ye ait olan söz aynı konu ve aynı manada değildir. Cafer-i Sâdık'a nisbet edilen söz doğrudan on iki(inci) İmâm inancıyla irtibatlı bir amaca matuftur. Oysa Hz. Ali'ye nisbet edilen söz hilafet iddiasıyla ortaya çıkan ve birbirlerini yok etmeyi hedefleyen iki adaydan haklı olanın yanında olmak ve haklının hakkını teslim etmek manasına gelmektedir. *Bir diğer husus da Berkî'nin, Nehrevan sonrası Hz. Ali'nin söylediği bir söz olarak zikrettiği metnin bir benzerini Radî'nin Cemel Vak'ası sonrası söylenmiş olarak vermesidir.* Bu durumda sözün nisbeti sahih olsa bile söylenme zamanı hakkında bir ihtilâf ortaya çıkmaktadır. Nehrevan sonrası ile Cemel sonrası söylenmesi arasında da bir fark vardır; Cemel sonrası olması sahabeden muhalif veya kararsız olanları hedef aldığı

¹⁶⁰⁹ el-Hatîb, A.g.e, I, 341-342

¹⁶¹⁰ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 371/1

¹⁶¹¹ İsra Sûresi, 71

¹⁶¹² Küleynî, *el-Kâfi*, I, 371/2

şeklinde anlaşılabilirken Nehrevan sonrası böyle değildir. Çünkü Hâriciler sahabe arasında taraftar bulmuş ve Müslümanların geneli tarafından kabul görmüş kimseler değildir. Hatta işledikleri cinayetler ve Müslümanlar arasında saldıkları korku sebebiyle onlarla mücadele edilmesi hatta gerekirse öldürülmeleri devlet başkanı için bir hak olur. Ancak Cemel vak'asında içtihat hatası veya fitnecilerin sebebiyet verdiği amaç dışı kontrolsüz bir durum söz konusudur.

Hz. Ali bu sözü Nehrevân sonrası söylemiş olması mümkündür. Çünkü bir devlet başkanının savaşmak için gittiği âsî bir güruha karşı tebaasının kendi yanında olmasını temenni etmesi gayet tabii bir durumdur. Bu hutbe Şîî inancı destekleyen bir ifade içermemektedir.

3. On Beşinci Hutbe: Osmân'ın (r.a.) ikta olarak tahsis ettiği arazilerden Müslümanlara iade ettikleri hakkında yaptığı konuşma.

Bu hutbe İbn Meyssem'in işaret ettiği gibi bundan sonraki kelamın (16. hutbenin) bir parçasıdır.¹⁶¹³ Hz. Ali bu konuşmasını kendisine biat edildikten sekiz gün sonra yapmıştır.¹⁶¹⁴ Kadı Numan *Deâim*'de şu bilgiyi vermektedir:

“Biz Hz. Ali'den şu şekilde rivayet ettik, o kendisine biat edildikten sonra Osmân'ın evinde bulunan mal, silâh ve Müslümanların mallarından ne varsa alınmasını emretti. Onun evinde olanları aldılar ancak varislerine miras olan mallar kaldı.”¹⁶¹⁵

Kadı Numan Hz. Ali'nin hutbesini de vermekte ancak senet zikretmemektedir. Kadı Numan'ın naklettiği hutbenin başında Radî'de olmayan şu ilave vardır: “*Osmân'ın ikta olarak verdiği her şey veya Allâh'ın malından verdiği her mal Müslümanlara iade edilip beytü'l-mal'e konmalıdır. Batıl hakkı gideremez...*”¹⁶¹⁶

el-Hatîb bu hutbeye kaynak olarak Ebû Hilal el-Askeri'nin *el-Evail*'ini, Mes'ûdî'nin (345/956) *İsbatu'l-Vasiyye*'sini¹⁶¹⁷ ve *Deaim*'i zikretmektedir.¹⁶¹⁸ el-Hatîb,

¹⁶¹³ İbn Meyssem, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I, 361-362

¹⁶¹⁴ el-Hatîb, A.g.e, I, 349

¹⁶¹⁵ Nu'mân b. Muhammed et-Temîmî el-Mağribî, *Deâimu'l-İslâm*, I, 397

¹⁶¹⁶ Nu'mân b. Muhammed et-Temîmî el-Mağribî, *Deâimu'l-İslâm*, I, 397

¹⁶¹⁷ Mes'ûdî (345/956), *İsbatu'l-Vasiyye*, s.120. Şîî müelliflerin imâmiyye Şiasına mensup kabul ettikleri Mes'ûdî'yi Zehebî, Tâceddîn es-Sübkî ve İbn Tağrıberdî gibi Sünnî müellifler Mu'tezilî diye tanıtmaktadırlar. İbn Hacer el-Askalânî ise onun Şîî ve Mu'tezilî olduğunu belirtir. *İsbatu'l-Vasiyye Lil*

Kelbî'nin Ebû Sâlih ve İbn Abbâs yoluyla naklettiğini söyleyerek şu bilgiyi vermektedir:

“Kelbi şöyle demektedir: sonra Hz. Ali, Osmân'ın evinde bulunan ve Müslümanları kuvvetlendirecek her şeyin alınmasını emretti, Osmân'ın evindeki kıymetli her şeyi; sadaka develerini, kılıcının ve zırhının alınmasını emretti ve alındı. Ona ait olan ve onunla Müslümanlara karşı savaşılmamış silâha dokunulmamasını ve evinde olan mallara el uzatılmamasını emretti. Osmân'ın izniyle verilen mallardan ne bulunursa alınmasını emretti. Nihayet Osmân'ın anne bir kardeşi Velid b. Ukbe, Osmân'a ait kıymetli eşyaların, kılıcı ve zırhının alınmasını konu edinen bir şiir söyledi ...”¹⁶¹⁹ Kadı Numan'ın kitabında da dipnotta belirtilen yerde (I, 397) benzer bir olay zikredilmektedir.

Bu alıntılarda anlatılan olaylarda Hz. Osmân'ın ve adamlarının elinde bulunan Beytü'l-Mal'a ait malların ve haksız olarak verildiğine inanılan diğer malların alındığı anlaşılmaktadır. Hz. Ali'nin de bu minvalde bir konuşma yapmış olması muhtemeldir. Ancak bunun mazlum bir şekilde katledilen Hz. Osman'ın evindeki şahsi eşyaların da müsâdere edilmesi suretiyle yapılmış olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Ali'nin, Hz. Osman ile görüşmesinde elindeki malları beytü'l-mâl koymasına şeklinde bir tavsiyesi olmadığı gibi bu yönlü bir suçlaması da olmamıştır. Bu hutbede de böyle bir şey geçmemektedir. 15. hutbede Hz. Ali'nin söylediği şey, *Hz. Osman'ın iktâ olarak tahsis ettiği arazilerin beytü'l-mâl adına geri alınmasıdır*. Hatta Hz. Osman'ın evinde beytü'l-mâl hesabına bulunan bir mal varsa onun alınması da gayet normaldir. Bu durum Hz. Ali'nin siyasetiyle uyuşmakla birlikte Şîf ulemâ Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın evindeki eşyaları da müsâdere ettiği şeklinde bir takım asılsız bilgileri rivayet etmişler ve Hz. Osman'ı adeta Müslümanların malını çalan bir kimseymiş gibi göstermeye çalışmışlardır. Bu hutbede Şîf inancı destekleyen herhangi bir ifade geçmemektedir.

4. On Altıncı Hutbe: Kendisine biat edildikten sonra Medine'de yaptığı bir konuşmadır. Hutbe iki ayrı metnin birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Birinci

---

İmâm Ali b. Ebî Tâlib adıyla Mes'ûdî'ye izafe edilerek yayımlanan kitabın ona aidiyeti tartışmalıdır. Bkz. Avcı, Casim, “*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA*, XXIX, 353-355, Ankara 2004

¹⁶¹⁸ el-Hatîb, A.g.e, I, 350

¹⁶¹⁹ el-Hatîb, A.g.e, I, 350

kısımda geçen “*Bu gün bu makam bana bildirilmişti*”¹⁶²⁰ cümlesi yoruma açık olmakla beraber hutbenin geneli düşünüldüğünde Şîî inancı destekleyen bir ayrıntı içermemektedir. Hutbenin son kısmında *orta yolun Kur’an ve sünnet yolu* olduğuna vurgu yapılmaktadır.¹⁶²¹

Hız. Ali’nin kendisine biat edildikten sonra yaptığı konuşmalarda birbiriyle çelişen metinler bulunmaktadır. *Nehcü’l-Belâğa* ve başka yerlerde geçen hutbe metinlerinin bir kısmı Hız. Ali’nin söylemesi muhtemel bir kısmı ise bunun aksi olarak değerlendirilebilecek metinlerdir. Bu hutbe (16. hutbe) olayların seyrine ve Hız. Ali’den beklenene uygun düşen bir konuşmadır. Çünkü insanlar fitnelere karşı uyarılmakta, Kur’ân ve sünnete uymaya, hakkı kabul etmeye davet edilmektedirler.

el-Hatîb bu hutbe hakkında Müfîd’in şöyle dediğini nakletmektedir: “Bu hutbe Hız. Ali’nin hutbelerinden *âmmе ve hâssa nın (hem Sünnî hem de Şîîlerin) rivayet ettiği sözlerindedir.*”¹⁶²² Müfîd şunu da söylemektedir: “Bunu Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsenna ve Şîânın hasımları tarafından itham edilmeyen daha başkaları da rivayet etmişlerdir”.¹⁶²³ Ancak *Şikkiyye* adıyla da bilinen ve Hız. Ali’nin halife seçildikten sonra okuduğu bir hutbe olduğu iddia edilen üçüncü hutbe bunun aksine Hız. Ali’den beklenmeyen cümleler içermektedir.

Küleynî, *Kâfi*’de Ali b. İbrahim¹⁶²⁴+ babası+Hasan b. Mahbub+Yakub es-Serrâc¹⁶²⁵ ve Ali b. Riâb¹⁶²⁶ yoluyla Ebû Abdillâh’tan şöyle rivayet etmiştir:

“Emiru’l-Mü’minin Osmân’ın katlinden sonra kendisine biat edilince minbere çıktı ve şöyle dedi:

¹⁶²⁰ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 352

¹⁶²¹ Küleynî, *el-Kâfi*, VIII, 67’de bu hutbenin birinci kısmını vermektedir. Ancak küleynî’nin verdiği hutbenin baş ve son kısmı biraz farklıdır. Küleynî, *Nehcü’l-Belâğa*’da geçenden farklı olarak hutbenin devamını da vermektedir. Radî’nin verdiği hutbenin ikinci kısmı farklı olmakla beraber kısa bir cümlesi *el-Kâfi*’de geçen hutbede de bulunmaktadır. Küleynî bu hutbenin başında “*Osman’ın katlinden sonra Emîru’l-Mü’minin kendisine biat edildiğinde minbere çıktı ve şöyle dedi*” diyerek verdiği bu hutbe için muanan olarak zikrettiği senet şu şekildedir: “Ali b. İbrâhîm+onun babası+İbnu Mahbûb+Ali b. Riâb+Yakûb es-Serrâc+Ebû Abdillâh”. Küleynî bu hutbenin baş tarafından çeyreği kadar bir miktarını yine aynı senetle, son iki râvîden ayrı ayrı olmak üzere (...+an Yakûb es-Serrâc ve Ali b. Riâb+Ebû Abdillâh şeklinde) *Kitabu’l-Hücce, Babu’t-temhis ve’l-ımtihan*’da (*Kâfi*, I, 369)’da da rivayet etmektedir.

¹⁶²² Bkz. Müfîd, *el-İrşâd*, 139’dan naklen el-Hatîb, A.g.e, I, 355-356. *el-İrşâd*’da verilen yerde bu ifade tarafımızdan bulunamamıştır.

¹⁶²³ el-Hatîb, A.g.e, I, 352

¹⁶²⁴ Sika ve sahihu’l-hadis bir kimsedir. Bkz. Necâşî, *Ricâl*, s. 263-264 (no: 687)

¹⁶²⁵ Kûfelidir ve sikadır. Bkz. Necâşî, *Ricâl*, 452 (no:1217)

¹⁶²⁶ Sika ve sahihu’l-hadis bir kimsedir. Bkz. Necâşî, *Ricâl*, 251 (no: 652)

“Musibetiniz Allâh’ın Peygamberinizi gönderdiği günkü şekliyle geri döndü. Onu hak ile gönderene yemin olsun ki, birbirinize karışacak ve eleneceksiniz; en aşağıınız en yükseğiniz, en yükseğiniz de en aşağıınız oluncaya kadar tencerede karıştırılan yemek gibi karıştırılacaksınız. Bazı yarışçılar daha önce başarısız oldukları halde şimdi başarılı olacak; daha önce öne geçen bazıları ise başarısız olacak. Allâh'a yemin ederim ki, bir kelime gizlemedim; bir defa dahi yalan söylemedim. Bugün ve bu makam bana bildirilmişti.”¹⁶²⁷

Küleynî'nin aktardığı bu bölüm *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen metnin yaklaşık olarak çeyreğine tekabül etmektedir. Küleynî bu rivayeti bir başka yerde (c.VIII, s. 67) aynı senetle daha uzun olarak aktarmaktadır ki, o rivayette *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen konuşmanın birinci bölümünü ihtiva etmektedir. Ancak konuşmanın başı ve son tarafı Radî'nin verdiği metinden biraz farklıdır. Bu rivayetin devamında bir bölüm daha bulunmaktadır ki Radî o kısma yer vermemektedir. Şîî rical müellifi Necâşî'ye göre Küleynî'nin râvîleri güvenilir kimselerdir. Radî'nin metni ile görebildiğimiz kaynaklarda geçen metinler arasında tam bir mutabakat yoktur. Yani Radî değişik metinleri bir araya getirerek bir metin oluşturmuş gibi gözükmektedir. Bu sebeple el-Hatîb şöyle demektedir:

“Bu kaynaklar arasında lafız farklılıkları olmakla beraber bunların hepsi Radî'nin seçtiklerini içermektedir. Bu rivayetlerin hepsi Radî'den önce yaşamış müelliflerin eserlerinde geçmektedir.”¹⁶²⁸

İbn Abdi Rabbih *el-İkdu'l-Ferid*'de¹⁶²⁹ Hz. Ali'nin halife olduktan sonra Medine'de irad ettiği ilk hutbeyi senetsiz olarak nakletmektedir. Ancak o metin de Radî'nin metni ile aynı değildir. Her ne kadar bazı cümleler aynı olsa da hutbelerin başı ve lafızların çoğu uyuşmamakta, aynı cümlelerde bile kelime farklılıkları ve ilaveler bulunmaktadır. Bu durum zaman içinde konuşma metnine ilave ve çıkarmalar yapılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bununla birlikte hutbede geçen ifadeler Hz. Ali'den sadır olması muhtemel ifadelerdir. Hutbe Şîî inancı açıkça destekleyen bir ifade içermemektedir.

¹⁶²⁷ Küleynî, el-Kâfi, I, 369

¹⁶²⁸ el-Hatîb, A.g.e, I, 356

¹⁶²⁹ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, IV, 157

5. On Yedinci Hutbe: Ehil olmadığı halde yöneticiliğe kalkışan ve fetva verip insanları saptıran kimseleri zemmettiği bir konuşmadır. Hutbenin birden fazla metnin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olması muhtemeldir çünkü tek parça olarak bir kaynaktan bulunmamaktadır. Hutbe içerisinde geçen “*Allah’a yemin ederim ki, kendisine ulaşan problemleri çözmeye muktedir olmadığı gibi, emanet edilene de ehil değildir...*”¹⁶³⁰ ifadeleri şayet muhaliflerden birisini hedef almıyor, alim gibi davranan cahilleri kastediyorsa hutbede Şîî inancı destekleyen özel bir cümle bulunmamaktadır.

Hutbenin kaynakları olarak el-Hatîb şunları zikretmektedir: “İbn Ebi’l-Hadîd’in şerhinde naklettiğine göre İbn Kuteybe *Ğaribu’l-Hadis*’te bunu nakletmiş ve garib kelimelerini açıklamıştır. İbn Ebi’l-Hadîd bu hutbenin rivayetleri ile Radî’nin rivayetleri arasındaki lafız farklılığıyla beraber bu hutbeyi şerhinde açıklamıştır (İbn Ebi’l-Hadîd, I, 90).

Küleynî, Kâfi’de bunu İbn Mahbub (224/838) yoluyla rivayet etmiştir.¹⁶³¹ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü’l-Kulüb*’de¹⁶³² “biz bunu Halid b. Talîk, babası, dedesi yoluyla rivayet ettik” demektedir.¹⁶³³ Ancak el-Mekkî’nin rivayet ettiği metin Radî’nin metninin ortasında bulunan paragrafa uymakla birlikte metinde bazı değişiklikler de vardır. el-Mekkî’nin zikrettiği metinde geçen bazı ifadeler Radî’nin metninde olmadığı gibi, Radî’nin verdiği metinde geçen, “*Allah’a yemin ederim ki, kendisine ulaşan problemleri çözmeye muktedir olmadığı gibi, emanet edilene de ehil değildir...*”¹⁶³⁴ ibaresi de el-Mekkî’nin verdiği metinde geçmemektedir. Radî’nin metni değişik metinlerin içerisinden seçilmiş gibi durmakla birlikte meçhul birisinin suçlandığı ifadeler sanki muhalifleri hedef almak için metne dâhil edilmiş hissi uyandırmaktadır. Ancak bu ifadeleri zulüm ve zorbalığın şiddetini anlatmak için söylenmiş sözler olarak yorumlamak da mümkündür.

Küleynî bu hutbenin baş tarafını oluşturan bir bölümü değişik senetlerle nakletmektedir:

1. Muhammed b. Yahya bazı ashabından

¹⁶³⁰ el-Hatîb, el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 359

¹⁶³¹ Küleynî, el-Kâfi, I, 55 (Küleynî’deki rivayet hutbenin bir kısmını ihtiva etmektedir.)

¹⁶³² Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü’l-Kulüb*, I, 246

¹⁶³³ Mekkî’nin rivayetinin baş tarafı *Nehcü’l-Belâğa*’da 16. Hutbe olarak geçmişti. Radî’nin verdiği başlığa göre Hz. Ali o konuşmayı kendisine biat edildiğinde yapmıştır.

¹⁶³⁴ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 359

2. Ali b. İbrahim, (babası), Hârûn b. Müslim, Mesade b. Sadaka ve Ebû Abdillâh yoluyla

3. Ali b. İbrahim, babası ve İbn Mahbub yoluyla Hz. Ali'den rivayet etmektedir.

Ancak bu hutbeler arasında da bazı kelime farklılıkları ve ziyedeler bulunmaktadır. Bu türlü farklılıklarda Radî'nin verdiği metnin edebi yönden daha seçkin ifadelerden oluşması lafızlarla oynanmış olabileceği ihtimalini her zaman akla getirmektedir.

İbnu'l-Esîr, en-Nihâye'de “خبط” kelimesini açıklarken rivayetin Herâvî'den nakline işaret etmiştir.¹⁶³⁵ İbnu'l-Esîr, Ali'nin sözünde “خبط عشواء” olarak geçen خبط kelimesinin manasını açıklamakta sıhhati yönünde bir değerlendirme yapmamaktadır.

el-Hatîb, Tabersî, *el-İhticâc*'da¹⁶³⁶, Müfîd, *el-İrşad*'da¹⁶³⁷ rivayet etmişlerdir demektedir. Ancak her iki kitapta yaptığımız incelemede bu hutbeyi bulamadık.

“Kadı Numan “*Usûlü'l-Mezheb*” de rivayet etmiştir.¹⁶³⁸ Radî'den sonra Tûsî *el-Emâlî*'de¹⁶³⁹ Halid b. Talik yoluyla muttasıl olarak rivayet etmiştir. Tûsî'nin rivayetinin sonunda şu ilave vardır: “*Ey Mü'minlerin Emiri! Senden sonra kime soralım, kime itaat edelim*” dedi. Hz. Ali şöyle dedi: “*Allâh'ın kitabından sorun. Çünkü o müşfik bir İmâm (önder), doğruya mürşit, açık bir nasihat ve Allâh'a götüren bir delildir.*”¹⁶⁴⁰

Netice olarak hutbe metninin bir kısmı Şîî hadis kaynağı Kâfî'de geçmektedir ve içerik olarak da Hz. Ali'nin söylemesi mümkün bir muhtevaya sahiptir. En azından Radî'nin hutbe metnini kendisinden önce yazılmış bazı kaynaklardan aldığını söyleyebiliriz. Hutbe Şîî inancı destekleyen bir ifade içermemektedir.

6. On Sekizinci Hutbe: Âlimlerin fetvalarında ihtilâf etmelerini kınamakta ve ana ölçü olarak Kur'an'ın alınmasını tavsiye etmektedir.

¹⁶³⁵ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs*, II, 8

¹⁶³⁶ Tabersî, *el-İhticâc*, I, 390 (*el-İhticâc*'da bu rivayet tarafımızdan bulunamamıştır.)

¹⁶³⁷ Müfîd, *el-İrşad*, s. 109 (*el-İrşad*'da bu rivayeti bulamadım. el-Hatîb'in verdiği bilgide bir yanlışlık olsa gerek. Çünkü *el-İrşad* iki cilt olup hem cilt numarası verilmemekte hem de verilen sayfalarda bu bilgi bulunmamaktadır.)

¹⁶³⁸ Nûman b. Muhammed, *Usûlü'l-Mezheb*, s. 135

¹⁶³⁹ Tûsî, *el-Emâlî*, I, 240

¹⁶⁴⁰ el-Hatîb, A.g.e, I, 360

Kadı Numan *Deâim*'de şöyle bir olay aktarmaktadır: Ömer b. Hattab iki kişi arasında bir hüküm verdi. O mecliste en düşük seviyede olanlardan bir adam şöyle dedi: “İsabetli bir karar verdin ey mü'minlerin emiri!” Ömer ona kamçısını kaldırdı ve şöyle dedi: “Anasız kalasıca, Ömer hata veya isabet ettiğini bilmiyor. Benim söylediğim, ictihadda bulunduğum bir görüştür. Bizi yüzümüze karşı tezkiye etmeyin.” Dedim ki sana bir hadis rivayet edeyim mi? O hangi hadistir dedi, dedim ki, babam bana Ebu'l-Kasım el-Abdi, Eban, Ali b. Ebi Talib kanalıyla onun şöyle dediğini nakletti: “kadılar üç gruptur...”¹⁶⁴¹

el-Hatîb hutbenin kaynakları hakkında şunları söylemektedir: “Bu hutbeyi Radî'den sonra yaşamış âlimlerden et-Tabersî (558/1162) *el-İhticâc*, 139 da rivayet etmiş ancak *Nehcü'l-Belâğâ*'dan naklettiğini söylememiştir.¹⁶⁴² Her ne kadar el-Hatîb *el-İhticâc*, 139 diyorsa da bunda bir yanlışlık vardır. Çünkü zikredilen yerde Hz. Ömer'in vefatından sonra halife seçimi için oluşturulan şûrayla ilgili haberler ve Hz. Ali'nin şûrâ üyelerinin Hz. Osman'a meylettiklerini görmesi üzerine kendisinin diğerlerinde olmayan pek çok faziletini zikredip üyelere tasdik ettirdiğine dair bilgiler verilmektedir. Herhalde doğrusu Abdullah Ni'met'in *Mesâdiru Nehci'l-Belâğâ*'sında verdiği gibi *el-İhticâc*, 389-390 olsa gerektir.¹⁶⁴³ Ancak orada da “*İhticâcu Ebî İbrâhîm Mûsâ b. Ca'fer fî eşyâin şettâ ale'l-muhâlifîn-Ebû İbrâhîm Mûsâ b. Ca'fer'in muhaliflere karşı çeşitli konularda deliller getirmesi*”¹⁶⁴⁴ başlığıyla işlenen bölümde bu hutbenin metni değil, Ebu Hanîfe'nin Medîne'de İmâm Cafer'in evine uğradığında onları mahcup duruma düşürmek isterken Mûsâ Kâzım'ın verdiği cevaplarla kendisinin mahcup duruma düşmesi anlatılmaktadır.¹⁶⁴⁵

Muhammed b. Talha eş-Şafii'nin (652/1254) *Metâlibu's-Suûl fî menakibi âli'r-Rasûl*'de¹⁶⁴⁶ bu hutbeyi önceki hutbeyle birlikte onun devamı olarak vermektedir. Onun bu hutbeyi rivayet ettiği lafızlarla *Nehcü'l-Belâğâ*'daki lafızlar biraz farklıdır.”¹⁶⁴⁷

¹⁶⁴¹ Anlatılan uzunca bir olay için bkz. Nûmân b. Muhammed, *Deâimu'l-İslâm*, I, 95; Mirza Hüseyin en-Nûrî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, III, 174

¹⁶⁴² el-Hatîb'in kaynak olarak verdiği *el-İhticâc* sayfa olarak birbirinin devamı olmak üzere iki cilt olup toplamda 510 sayfadan oluşmaktadır. Her iki cilt içerisinde yaptığımız incelemede onun gösterdiği yerler tarafımızdan bulunamamıştır.

¹⁶⁴³ Bkz. Abdullah Ni'met, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğâ*, 145

¹⁶⁴⁴ Bkz. et-Tabersî, *el-İhticâc*, II, 386-396

¹⁶⁴⁵ Bkz. et-Tabersî, *el-İhticâc*, II, 388-389

¹⁶⁴⁶ Muhammed b. Talha eş-Şafî, *Metâlibu's-Suûl fî menakibi âli'r-Rasûl*, I, 141

¹⁶⁴⁷ el-Hatîb, A.g.e, I, 362

el-Hatîb lafız farklılığını başka bir kaynaktan almış olmasına bağlamakta ve bununla hutbeyi rivayeten sağlamlaştırdığını düşünmektedir. Yine onun görüşüne göre; belki Radî bu iki hutbeyi sadece bir ara cümle ile ayırmıştı da müstensihler tahrif etmişler ve bu hale getirmişlerdir.”¹⁶⁴⁸

Kanaatimize göre hutbe Hz. Ali'den sadır olması mümkün olan ifadeler içermektedir. Bununla birlikte bu hutbe şu kaynaktan geçmektedir diye herhangi bir eser ismi bulunamamaktadır. Hutbenin Hz. Ali'ye nisbeti ancak metin üzerinden ve ancak bir ihtimal olarak mümkün olmaktadır. Hutbe Şîî inancı destekleyen bir ifade içermemektedir.

7. Yirminci Hutbe: Ölümünden sonrası hatırlatılmakta, insanlar itaatli olmaya ibretlerden ders almaya teşvik edilmektedirler.

Küleynî, “*İmâmın raiyye üzerinde raiyyenin de İmâm üzerinde olan hakları*” babında üçüncü olarak verdiği rivayette senediyle Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmektedir:

“Muhammed b. Yahya el-Attar¹⁶⁴⁹, ashabımızdan bazı kimselerden, Hârûn b. Müslim¹⁶⁵⁰, Mesade b. Sadaka¹⁶⁵¹ yoluyla Ebû Abdillâh'dan onun şöyle dediğini rivayet etti. Emiru'l-Mü'minin şöyle dedi:

“Valilerinize (emirlerinize) hainlik etmeyiniz, (sizi doğruya götüren) rehberlerinizi engellemeyiniz (ğaşyette bulunmayınız), İmâmlarınızdan

¹⁶⁴⁸ el-Hatîb, A.g.e, I, 362-363

¹⁶⁴⁹ Muhammed b. Yahya Ebû Cafer el-Attar el-Kummî. Necâşî hakkında şu bilgiyi vermektedir: Kendi zamanında ashabımızın (Şîânın) şeyhi idi. Sika ve kaynak bir kimse olup çok hadis rivayet edenlerdendir. Kitapları vardır, *Maktel-i Hüseyin* ve *en-Nevadir* onlardandır. (Senedi) “bana ashabımızdan bazı kimseler onun oğlu Ahmed yoluyla o da babasından, onun kitaplarından bildirdi” (şeklindedir). Bkz. Necâşî, *Ricâl*, 354 (no: 946)

¹⁶⁵⁰ Künyesi Ebu'l-Kâsımdır, sikadır, (vech) itibar edilen birisidir. Kendisi cebir ve teşbih mezhebindedir. Ebû Muhammed ve Ebu'l-Hasan'a mülâki oldu. *Kitabu't-Tevhid*, *Kitabu'l-Fedâil*, *Kitabu'l-Huteb*, *Kitabu'l-Meğâzî* ve *Kitabu'd-Dua* onun kitaplarıdır. Senedi: “Bize Hüseyin b. Ubeydullah bildirdi dedi ki bize Ahmed b. Muhammed tahdis etti dedi ki bize Sa'd, Hârûn'dan naklen bunu tahdis etti” şeklindedir.

¹⁶⁵¹ Ebû Faddal, künyesinin Ebû Muhammed olduğunu söylemiştir. Künyesinin Ebû Bişr olduğu da söylenmiştir. Ebû Abdillâh ve Ebu'l-Hasan'dan rivayette bulunmuştur. Kitapları olan bir zattır ki *Emiru'l-Mü'minin'in Hutbeleri-Hutabu Emiri'l-Mü'minin* isimli kitabı da onlardan birisidir. Senedi: “Bize İbn Şazan bildirdi dedi ki bize Ahmed b. Muhammed b. Yahya, Abdullâh b. Cafer'den tahdis etti dedi ki bize Hârûn b. Müslim ondan (Mes'ade'den) tahdis etti” şeklindedir. Bkz. *Ricâlu'n-Necâşî*, 248 (no: 1108)

(önderlerinizden) ğafil olmayınız, ipinizi (Kur'ân ile bağınızı)¹⁶⁵² koparmayınız; Dağılırsınız ve kuvvetiniz gider, işlerinizi bu esas üzerine düzenleyiniz ve bu yola sülûk ediniz. *Şayet ölenlerin gördüğü şeyleri görmüş olsaydınız davet edildiğiniz o şeyden korkardınız, dışarı çıkar ve kulak verirdiniz. Fakat onların gördüğü şeyler sizden gizlenmiştir, yakında örtü açılacaktır.*"¹⁶⁵³

Küleynî konuşmayı *İmâmın ve raiyyenin hakları babı*'nda vermekte ve rivayeti konuşma başlığına uygun bir metin içermektedir. Radî, Küleynî'nin sediyile birlikte verdiği metnin baş tarafını almamakta ve sadece yatay yazıyla gösterilen kısmı almakta ancak sonuna Küleynî'de olmayan ve konuşmayı gizemli hale getiren kısmı ilave etmektedir. Bu ilave muhtemelen başka bir metnin eklenmesi olmakla birlikte kaynağına tarafımızdan ulaşılamamıştır. Ayrıca Radî'nin metniyle Küleynî'nin metni arasında kelime farkları olduğunu da dikkate aldığımızda metin üzerimde bazı kelimelerin emsalleriyle değiştirilmiş olabileceği ihtimali de akla gelmektedir.

Necâşî'nin verdiği bilgilere göre Küleynî'nin senedindeki râvîler güvenilir kimselerdir ancak Muhammed b. Yahya'nın isim vermeden ashabımızdan bazı kimseler demesi yani tedlis yapması senedinin sıhhatini yitirmesine sebebiyet vermektedir. Şîf anlayışa göre, birinci bölümde işlendiği üzere sika ve Şîf olan râvîler isim vermeden ashabımızdan diyerek naklederlerse bu durum tedlis yapılan kimsenin güvenilirliğine delalet etmektedir. Radî bu hutbenin metnini başka kaynaklardan da almış olabilir. Ancak Küleynî'nin *Kâfi*'sinin onun yaşadığı dönemde de en meşhur ve muteber Şîf kaynaklardan olması sebebiyle onun rivayetini diğerlerine tercih etmesi gerekirdi. Şayet böyle yaptı ve bir kısmını onun rivayetinden aldıysa ekleme ve çıkarma yapmış olması ve alıntı yapılan metnin de kelimesi kelimesine aynı olmaması olumsuz bir durum oluşturmaktadır.

Bu hutbe üzerinde kanaat belirtmek gerekirse; Radî senedi olan ve Şîf hadis mantığında sahih kabul edilen bir rivayetin metninden çıkartmalar yapmış, bazı kelimeleri değiştirmiş ve kaynağı bizim için meçhul olan bir metni eklemek suretiyle yeni bir metin meydana getirmiş gibi gözükmektedir. Bu durum da metnin sıhhatini yitirmesine sebebiyet vermektedir.

¹⁶⁵² Küleynî, el-Kâfi'nin dipnotunda bu ifade muhakkik Ali Ekber el-Ğaffârî tarafından *ahdinizden, emanetinizden ve biatinizden ayrılmayınız* şeklinde açıklanmıştır. Bkz, *Kâfi*, I, 405

¹⁶⁵³ Küleynî, el-Kâfi, I, 405

Hutbe metni içeriği açısından değerlendirmek gerekirse Hz. Ali'den sadır olması mümkün olan bir konuşmadır. Bununla birlikte senet ve rivayet tekniği açısından baktığımızda aksi yönde kanaat belirtmek de mümkündür. Hutbe Şîî inancı destekleyen bir ifade içermemektedir.

Buraya kadar (ilk yirmi hutbe içerisinde) işlenen konuların ortak yanı ağırlıklı olarak Hz. Ali'nin kendisine biat edildiğinde yaptığı konuşmalar olmalarıdır. Yani Radî hutbelerin sıralamasında ilk başlara Hz. Ali'nin hilafetini destekleyen ve güçlendiren, hilafetin onun hakkı olduğunu, bu konuda onun haksızlığa uğradığını isbat etmeye çalıştığı konuşmaları koymuştur. Hz. Osmân'ın katlinde sorumluluğu olmadığı, Muâviye'nin haksız ve dininin zayıf olduğu, Emeviler'in kötülüğü, bu ümmetin başına musallat olacakları ve bundan da kaçışın olmadığı, bazı sahabilerin özellikle de ona biat etmeyenlerin güvenilir olmadıkları, Hz. Ali'nin Rasûlullâh'tan ilim alanların yani sahabenin en âlimi olduğu ve hatta bazı gaybi bilgiler de bildiği, Ehl-i Beyt'in üstünlüğü ve bu ümmete yol gösterici olduğu, Sıffin'de, Cemel'de ve Hâricilerle yapılan savaşlarda haklı olduğuna dair konuşmalar, Şîî-Mu'tezilî inanışa paralel konuşmalar, Kûfe'nin, Basra'nın ve halkının zemmedildiği, söz dinlemeyen adamlarının azarlandığı konuşmalar, Kur'ân'ın tahrif olduğuna inananların yanlışını düzeltmek için seçilmiş konuşmalar, Kur'ân ve sünnetin esas ölçüler olduğu ve bunlara uyulması gerektiğini ihtar eden konuşmalar, dünyanın zemmi ve ahirete hazırlanmayı tavsiye eden konuşmalar, genel nasihat içerikli diğer konuşmalar Radî'nin özenle seçtiği ve üzerinde durduğu konuşmalardır.

8. Yirmi Birinci Hutbe: Yirmi beşinci Hutbe kıyameti hatırlatıp amele teşvik etmektedir ve tamamı şu kadardır: *“Hedef önünüzde, kıyamet ise arkanızda sizi sürüyor. Hafifleyin ki yetişesiniz. Sizin ilkinizle sonuncunuz beklenmektedir (yani yeniden diriliş için kıyametten önce yaşayacak olan son neslin zamanı beklenmektedir.”*

Bu konuşma aslında Hz. Ali'nin hilafetinin ilk günlerinde irad ettiği 165. Hutbenin içinde geçmektedir. Radî başka bir metin olduğu için veya belağatından dolayı burada onu ayrı bir hutbe olarak zikretmiştir. Ancak 165 inci hutbede bazı kelimeler farklıdır; Orada *“insanlar önünüzde”* derken burada *“hedef (gaye) önünüzde”* demektedir. Orada *“kıyamet sizi arkanızdan (halfeküm) sürüklüyor”* derken burada *“arkanızda (veraeküm) kıyamet sizi sürüklüyor”* şeklinde geçmektedir. Bu cümle 165

inci hutbenin bir parçası ise neden burada yani ondan çok önce verilmiştir? Bir önceki hutbenin kıyametten bahsetmesi ve ölümlerin gördüklerini görseydiniz ifadesi sebebiyle mi yapılmıştır, bunu tam olarak kestirmek mümkün değildir. Ancak Radî kitabının önsözünde açıkladığı gibi aynı konuşmanın farklı ve belîğ bir rivayetini bulursa onu da farklı bir yerde vermektedir.

Bu hutbenin esas önemi şerhlerde zikredilen ilavesidir. Çünkü Radî şöyle demektedir:

“Şayet bu söz Allâh’ın ve Peygamber’in sözlerinden sonra tartılsa tüm sözlerden seçkin olur ve önde gelirdi. Aleyhisselam’ın “*tehafeffû telahhakû-hafifleyin ki yetişesiniz*” sözüne gelince, bu sözden daha kısa ancak anlamı (faydası) daha büyük bir söz ondan işitilmemiştir... Biz “*el-Hasâis*” kitabında bu sözün değerinin büyüklüğüne ve kıymetinin (cevherinin-özünün) yüceliğine işaret ettik.”¹⁶⁵⁴

Bu ifadeler *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifini tayin hususunda önem arz etmektedir. Çünkü “*Hasâis*” Radî'nin kitaplarından birisidir.

Bu hutbede geçen sözler Hz. Ali'den sadır olması mümkün olan sözlerdir. Hutbe metni Şîî inancı destekleyen herhangi bir ifade içermemektedir.

9. Yüz Yirmi Beşinci Hutbe: Bu hutbe Hz. Ali'nin Hâricilere yaptığı konuşmadır. Hz. Ali'nin zaman zaman yanına gelen bazı Hâricilerle yaptığı konuşmalar¹⁶⁵⁵, Hâricilere yazdığı mektup hatta bizzat onların karargâhlarına giderek onlarla konuştuğu ve bu konuşma sebebiyle birçoklarının Kûfe'ye döndüğü¹⁶⁵⁶ kaynaklarda geçmektedir. Bu konuşmaları incelediğimizde Radî'nin verdiği metni aynen bulamamakla birlikte Radî'nin verdiği metindeki bazı cümleler konuşmalar arasında geçmektedir. Buradan anladığımız şu ki, Radî Hz. Ali'nin sözlerinden, sorulan sorulara verdiği cevaplardan ve karşılıklı konuştuğu kişilerin sözlerini kesip sadece Hz. Ali'nin sözlerini almak suretiyle bir metin oluşturmuştur. Metnin tamamını okuduğumuzda peş peşe yapılmış bir konuşma olmadığı, değişik konuşmalardan alınan sözlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü konuşma içerisinde hem Hâricileri ikna edici delil

¹⁶⁵⁴ el-Hatîb, A.g.e, I, 371; Radî'nin bu sözü için bkz. Radî, *Hasâisu'l-Eimme*, 112

¹⁶⁵⁵ Bkz. Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, V, 77, 82, 84, 85; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 132; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 334

¹⁶⁵⁶ Bkz. Fiğlalı, Ethem Ruhi, “*Hâriciler*”, *DİA*, XVI, 170, İstanbul 1997

getiriliyor, hem hakemlerin durumu izah ediliyor hem de Hâricilere hakaret ediliyor. Özellikle Hâricilere hakaret içeren sözlerin onların karargâhlarında söylenmemesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu sebepler dışında Radî'nin verdiği metnin aynı şekilde bir kaynakta bulunmaması, konuşmanın derleme olduğunu düşündürmektedir.

Hz. Ali Hâricilere yapıyığı bir konuşmada onları ikna sadedinde şöyle demektedir: “ *Biliyorsunuz ki, Rasûlullâh evli olup zina edeni recmetti;*¹⁶⁵⁷ *sonra onun cenaze namazını kıldı;*¹⁶⁵⁸ *ardından da ailesini ona varis kabul etti. Katili kısasen öldürdü ve mirasını ailesine verdi. Hırsızlık yapanın elini kesti ve evli olmayıp zina edene sopa cezası uyguladı; sonra onlara feyden pay verdi; bu fiilleri işleyenler Müslüman kadınları nikâhladı. Rasûlullâh, onları işledikleri suçlardan dolayı cezalandırdı, Allâh'ın onlar hakkındaki hükmünü uyguladı; ancak İslam'dan olan paylarını engellemedi ve isimlerini İslam ehlinin arasından çıkarmadı.*”¹⁶⁵⁹

Bu sözler Hâricileri ikna sadedinde söylenmiş sözler olup İslam hukukuyla da bağdaşmaktadır. Her ne kadar Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadise göre Peygamber Efendimiz had cezası gereği recmedilen bir sahabinin namazını kendisi bizzat kılmamıştır.¹⁶⁶⁰ Buhârî'nin rivayetinde Rasûlullâh'ın recmedilen kişinin namazını kıldığı Zührî'den sadece Ma'mer'in rivayetinde geçmektedir.¹⁶⁶¹

¹⁶⁵⁷ Peygamber Efendimizin uyguladığı recm cezalarıyla ilgili rivayetler için bkz. Buhârî, *Hudûd*, 3 (VIII, 157 no: 6773) Enes b Mâlik'den; *Hudûd*, 26 (VIII, 166 no: 6820) Câbir'den; *Hudûd*, 38 (VIII, 171 no: 6837) Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid el-Cuhenî'den; *Vekâlet*, 13 (III, 102 no: 2314) Ebû Hureyre'den; *Muvatta*, *Hudûd*, 2 (II, 24 no: 1772 vd.); Tirmizî, *Hudûd*, 5 (IV, 36 no: 1428) Ebû Hureyre'den, (IV, 36-37 no: 1429) Câbir b. Abdullah'dan. Tirmizî'de geçen 1429 numaralı hadisin devamında şöyle denilmektedir: “...Adam recmolundu ve öldü. Rasûlullâh onun hakkında hayır konuştu ancak onun için **namaz kılmadı**. Elbânî hadis için *sahih* kaydını düşmüştür.; Tirmizî, *Hudûd*, 8 (IV, 39-40) Hadisin devamında bu babda şu sahabelerden hadis rivayet edildiği zikredilmektedir: Ebû Bekre, Ubâdeb. Es-Sâmit, Ebû Hureyre, Ebû Sa'îd, İbn Abbâs, Câbir b. Semure, Hezzâl, Bureyde, Seleme b. el-Muhabbak, Ebû Berze ve İmrân b. Husayn; ez-Zeyle'î, Cemâluddîn Ebî Muhammed Abdullâh b. Yusuf (762/1360), *Nasbu'r-Râye Li Ehâdisi'l-Hidâye*, III, 306-375.

¹⁶⁵⁸ Bu konuda bir önceki dipnotta zikrettiğimiz hadisler arasında Radî'nin rivayetini destekleyen en bariz misallerden birisi Buhârî'nin *kitâbu'l-hudûd, bâbu'r-recmi bi'l-musallâ*, 26, (VIII, 166 no: 6820) da zikrettiği Câbir hadisidir. Bu hadisin metni şu şekildedir: “ Eslem kabilesinden bir adam dört kere zina suçunu itiraf etti. Rasûlullâh: “*Sende cunûn var mıdır?*” diye sorunca adam “*hayır*” dedi. Rasûlullâh: “*Sen muhsan mısın (başından meşru bir evlilik geçti mi)?*” diye sordu, adam da “*evet*” dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh adamın recmedilmesini emretti ve adam recmolundu. Rasûlullâh onun hakkında hayır söyledi ve **onun için namaz kıldı**.” Bu hadiste geçen *namazını kıldı* ifadesini Zührî'den sadece Ma'mer'in rivayet ettiği belirtilmektedir.

¹⁶⁵⁹ 125. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, II, 283)

¹⁶⁶⁰ Bkz. Tirmizî, *Hudûd*, 5 (IV, 36-37 no: 1429) Câbir b. Abdullah'dan.

... حَتَّى مَاتَ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرًا، وَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِ...

¹⁶⁶¹ Buhârî, *Hudûd*, 26, (VIII, 166 no: 6820).

... حَتَّى مَاتَ. فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرًا، وَصَلَّى عَلَيْهِ لَمْ يَقُلْ يُونُسَ، وَابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: «فَصَلَّى عَلَيْهِ». سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ: فَصَلَّى عَلَيْهِ، يَصِحُّ؟ قَالَ: رَوَاهُ مُعَمَّرٌ، قِيلَ لَهُ: رَوَاهُ غَيْرُ مُعَمَّرٍ؟ قَالَ: لَا

Hz. Ali'nin konuşmasının ikinci metni Hâricileri hakem olayı konusunda ikna etmek üzerinedir. Burada Hz. Ali hakem kararını kendisinin istemediğini, kendilerinin bunu istediğini, bunun üzerine hakemlere Kur'ân'a bağlı kalmayı şart koştuklarını ancak onların buna uymadığını söylemektedir. Hasan İbrahim Hasan bu konuşmayı, Radî'nin verdiği metinden daha farklı bir metinle kitabında nakletmektedir.¹⁶⁶²

Radî'nin verdiği metnin son kısmı Hâricilere suçlama ve hakaret ifadeleri içermektedir. Bu bölüm farklı zamanda yapılmış ancak Radî tarafından Hâricilerin karargâhında yapılan konuşmaya eklenmiş gibi gözükmemektedir.

Hz. Ali'ye nispet edilen bu konuşma aynı metinle olmasa da bazı bölümleri benzer ifadelerle çeşitli kaynaklarda geçtiğinden ve söylenenlerin olayların akışına uygun olmasından dolayı bu konuşma Hz. Ali'ye nispeti mümkün olan bir konuşmadır. Ancak şunu da hatırlamakta fayda vardır: Şayet Radî konuşma metnine müdahale etti ve bazı değişiklikler yaptıysa veya alıntı yaptığı ve tespit edemediğimiz kaynakta bu yapıldıysa, o zaman söz Hz. Ali'nin belağatını yansıtmaktan uzaklaşmış demektir. Bu hutbede Şîî inancı destekleyen bir ifade geçmemektedir.

10. Yüz Altmış Beşinci Hutbe: Bu hutbe Taberî'nin kendisine biat edildikten sonra okuduğu ilk hutbe diyerek neketlediği bir konuşmadır. Hutbe haram ve helalı, hayır ve şerri, farzlara dikkat edilmesini tembihliyen bir hutbedir. Hz. Ali bu konuşmasında “*Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden emîn olduğu kişidir*” hadisini kendi sözü olarak zikretmekte ve ahireti hatırlatmaktadır. Taberî *Târih*'inde bu hutbeyi vermekte ve kendisine biat edildikten sonra okuduğu ilk hutbe olduğunu söylemektedir.¹⁶⁶³ Hutbenin içeriğinde kimseye (özellikle önceki halifelere) kötü söz söylenmemekte, fitne olaylarına değinilmemektedir. Ayrıca konuşma içerisinde Şîî inancı destekleyen bir ifade geçmemektedir.

11. Kırk Yedinci Mektup: Bu mektup Hz. Ali'nin İbn Mülcem tarafından yaralandığı zaman vefatından önce oğullarına yaptığı vasiyetidir. Nehcü'l-Belâğa'da geçen merfû hadisler bölümünde kaynaklarını incelediğimiz 11 ve 12. hadislerin geçtiği yer bu 47.

¹⁶⁶² Bkz Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 54-55

¹⁶⁶³ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, IV, 436

mektuptur. Radî bu mektubu şu başlıkla vermektedir: “*İbn Mülcem (Allah ona lânet etsin) onu yaraladığı zaman Hasan ve Hüseyin’e yaptığı bir vasiyet*”. Ancak bu vasiyet sadece Hasan ve Hüseyin’e yapılmış bir vasiyet olmayıp, bütün çocuklarına ve adamlarına yapılmış bir vasiyettir. Nitekim Radî’nin verdiği metinde de geçen, “*Siz ikinize*¹⁶⁶⁴, *bütün çocuklarıma, aileme ve mektubumun ulaştığı herkese vasiyet ederim ki...*”¹⁶⁶⁵ ifadesinden de bu anlaşılmaktadır.

Bu vasiyet bazısı Sünnî bazısı Şîî kökenli âlimlerin yazdığı çeşitli kaynaklarda geçmektedir. Ancak vasiyetin tamamı Radî’nin verdiği kadar değildir. Radî’nin verdiği metnin bazı yerleri hazfedilmiş, bazı kelimeleri ise murâdifleriyle değiştirilmiştir. Bu metnin geçtiği kaynaklardan dört tanesi Taberî’nin *Târîh*’i¹⁶⁶⁶, Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’i¹⁶⁶⁷, Küleynî’nin *Kâfi*’si¹⁶⁶⁸ ve Şeyh Sadûk’un, *Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*’idir.¹⁶⁶⁹ Şeyh Sadûk rivayeti Süleym b. Kays el-Hilâlî’nin kitabından aldığını belirttiğine göre bir diğer kaynak da *Kitâbu Süleym b. Kays*’tır. Radî’nin bu metni oluştururken başta Şîî kaynaklar olmak üzere bu saydığımız kaynakları esas aldığı anlaşılmaktadır.

Taberî *Târîh*’indeki metin ile¹⁶⁷⁰ Radî’nin metni büyük oranda örtüşmektedir. Ancak Radî’nin metnine müdahale edildiği, takdim ve tehirler yapıldığı, bazı kelimelerin murâdifleriyle değiştirildiği ve bazı bölümlerin kesildiği görülmektedir. Taberî’nin kaydettiği vasiyetten önceki bölümde Hz. Ali’ye yöneltilen, “*Senden sonra Hasan’a biat edelim mi?*” sorusuna, “*Ben bunu size ne emrederim ne de yasaklarım*”¹⁶⁷¹ şeklinde cevap vermesine Radî hiç atıfta bulunmamaktadır. Hem Sünnî hem de Şîî kaynaklarda geçen bu vasiyetin içeriğinde özellikle Şîî inancı destekleyen bir ifade bulunmamaktadır. Radî vasiyet içerisinde geçen: “*وَاللّٰهُ اَللّٰهُ فِيْ اَصْحَابِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاِنَّهُ وَصِيٌّ بِهٖمْ* - *Size Peygamberinizin ashabının (hakkını korumayı) vasiyet*

¹⁶⁶⁴ Bu ifade Taberî’ de, *el-Kâfi* ve *Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*’de **Ey Hasan sana** şeklinde; Taberânî’de ise **Siz ikinize ey Hasan ve Hüseyin** şeklinde geçmektedir. Bkz. Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, V, 148; Küleynî, *el-Kâfi*, VII, 51; *Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*, IV, 190; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, I, 101

¹⁶⁶⁵ 47. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 377)

¹⁶⁶⁶ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, V, 147-148

¹⁶⁶⁷ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, I, 97-103 (no: 168)

¹⁶⁶⁸ Küleynî, *el-Kâfi*, VII, 51-52

¹⁶⁶⁹ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*, IV, 189-191 (no: 5433)

¹⁶⁷⁰ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, V, 147-148

¹⁶⁷¹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, V, 146-147

ederim. Çünkü O (Hz. Peygamber) onları vasiyet etmiştir”¹⁶⁷² sözünü kesmektedir. Bu tavsiye *Kâfi* ve *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'de de geçmekte ancak onlardaki rivayette diğer kaynaklarda olmayan şu ilave bulunmaktadır:

“Size Peygamberinizin bir bid'at ihdas etmeyen ve bir bid'ati iltizâm etmeyen ashabını vasiyet ederim...”¹⁶⁷³

Radî, vasiyet içerisinde geçen; “abdesti güzel almanızı tavsiye ederim”, “ancak Müslüman olarak ölü”¹⁶⁷⁴, “akrabalarınıza sıla-i rahimde bulununuz ki Allah hesabınızı kolaylaştırsın”¹⁶⁷⁵ sözlerine yer vermemektedir. Kanaatimizce bu sözleri İmâmların masum olması inancıyla bağdaştıramadığı için metinden çıkarmaktadır. Taberî¹⁶⁷⁶ ve Taberânî¹⁶⁷⁷ iki kişinin arasını düzeltmekle ilgili hadisi verirken “Ben Ebu'l-Kâsım'dan işittim: ...” dediğini nakledeken Radî; “Ben sizin (ikinizin) dedenizden işittim”¹⁶⁷⁸ şeklinde vermektedir. Küleynî¹⁶⁷⁹ ve Şeyh Sadûk¹⁶⁸⁰ ise aynı yeri “Ben Rasûlullâh'tan işittim” şeklinde vermektedirler. Taberî, Taberânî ve Şeyh Sadûk cihadı tavsiye ederken “Size Allah yolunda cihadı tavsiye ederim”¹⁶⁸¹ derken, Küleynî¹⁶⁸² ve Radî sadece “Size cihadı tavsiye ederim”¹⁶⁸³ şeklinde vermekte, **Allah yolunda** ifadesini vermemektedirler. Ayrıca Radî, *Kâfi* ve *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'de cihadla ilgili cümlede Taberî ve Taberânî'nin kitaplarında olmayan “Allah yolunda”¹⁶⁸⁴ iki adam cihat eder: Hidayet İmâmı ve ona itaat edip onun hidayet yoluna uyan kişi.”¹⁶⁸⁵ İfadesine de kitabında yer vermemektedir. Bunun dışında Sünnî kaynaklarda geçen abdest tavsiyesi de Küleynî ve Şeyh Sadûk'un kitaplarında bulunmamakta ve Radî tarafından da hazfedilmektedir.

¹⁶⁷² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, V, 148; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 102; *Kâfi*, VII, 52; *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 191

¹⁶⁷³ *Kâfi*, VII, 52; *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 191

¹⁶⁷⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, V, 147

¹⁶⁷⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, V, 147; *Kâfi*, VII, 51; *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 190

¹⁶⁷⁶ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, V, 147

¹⁶⁷⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 101

¹⁶⁷⁸ 47. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 377)

¹⁶⁷⁹ *el-Kâfi*, VII, 51

¹⁶⁸⁰ *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 190

¹⁶⁸¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, V, 148; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 102; *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 191

¹⁶⁸² *el-Kâfi*, VII, 52

¹⁶⁸³ 47. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 378)

¹⁶⁸⁴ Bu ifade *el-Kâfi*'de geçmemekte, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'te geçmektedir.

¹⁶⁸⁵ *el-Kâfi*, VII, 52; *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 191

Taberânî bu vasiyeti *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de¹⁶⁸⁶ uzunca bir rivayetin içerisinde vermektedir. Rivayetin bir kısmı Hz. Ali'nin yaralanma hadisesini ve İbn Mülcem'i, bir kısmı da bir kısmı da Hz. Ali'nin vasiyetini anlatmaktadır. Taberî ve Taberânî'nin verdiği metin birbirinin aynı olmamakla beraber benzer metinlerdir. Radî'nin verdiği metin Taberî'nin metnine daha çok uymaktadır. Bunun dışında hazfedilen yerler muhtemelen edebî düzenlemeler yapmak için hazfedilmiştir. Taberânî'de komşu hakkı konusunda **“Cibrîl bana komşu hakkında o kadar vasiyette (tavsiyede) bulundu ki komşunun komşuya mirasçı olacağını zannettim”** hadisi şerifi Hz. Peygamber'in dilinden merfu bir hadis olarak verilmekteyken Radî'nin metninde Hz. Ali'nin sözü olarak verilmekte, **“... Biz komşunun komşuya mirasçı olacağını zannettik”** denilmektedir. Şeyh Sadûk ise aynı yeri komşu hakkının Allah ve Rasûlü'nün vasiyeti olduğu şeklinde vermektedir.¹⁶⁸⁷ *Târîh-i Taberî*' de ve *Kâfî*'de de bu ifadenin Radî'nin verdiği şekilde geçmesi Radî'nin bu metni oluştururken sadece bir kitaba bağlı kalmadığı ve bazı tasarruflarda bulunarak bu metni oluşturduğu kanaatini güçlendirmektedir. Radî'nin bu metni oluştururken derleme yapmak suretiyle oluşturduğuna işaret eden noktalardan birisi de “Rasûlullâh'ın **“Azgın (kuduz/çok ısırın) köpeğe dahi olsa müsleden sakının”** dediğini duydum.¹⁶⁸⁸” ibaresinin bu kaynaklardan sadece Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde¹⁶⁸⁹ geçiyor olmasıdır.

Bu hutbe içerisinde geçen iki hadisten birisinin sahih olarak hadis kaynaklarında bulunması, diğerinin Taberânî'de lafız olarak, birçok kaynakta da mana olarak benzerlerinin bulunması ve hutbe içerisinde özellikle Şîî inancı destekleyen ifadelerle yer verilmemesi hutbenin Hz. Ali'ye aidiyetini destekleyen karinelerdir.

12. Yetmiş Yedinci Söz: Dırar b. Damre ed-Dubâbî'nin haberi. Radî 77'inci sözü naklederken şöyle demektedir: Dırâr b. Damra ed-Dubâbî, Şam'a gidip Muâviye'nin yanına vardığında Muâviye kendisine Emir'ul-Mü'minin Hz. Ali'yi sordu. Dırâr şöyle dedi: "Şahadet ederim ki o, ibadet ettiği yerlerden birinde, gece karanlık basınca mihrabında eliyle sakalını tutup, yılan sokmuş birisi gibi kıvranarak ve hüznü birisi gibi ağlayarak şöyle

¹⁶⁸⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 97-103 (no: 168)

¹⁶⁸⁷ *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, 190

¹⁶⁸⁸ 47. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 379)

¹⁶⁸⁹ Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 97 (no: 168)

dediğini gördüm: ...”¹⁶⁹⁰ Söz dünyanın zemmi ve ahirete hazırlanmanın gerekli olduğu hakkındadır. Hz. Ali’den sadır olması mümkün olan ifadeler içermektedir.¹⁶⁹¹

Bu söz Şeyh Sadûk’un *el-Emâlî*’sinde¹⁶⁹² geçmektedir. Bahse konu rivayet 91’inci Meclis başlığı altında verilmektedir.¹⁶⁹³ Şeyh Sadûk’un bu rivayet için verdiği senet şöyledir:

“*Biz Muhammed b. Musa b. el-Mütevekkil tahdis etti dedi ki bize Muhammed b. Yahya el-Attar tahdis etti dedi ki bize Muhammed b. el-Hüseyn b. Ebi’l-Hattab tahdis etti dedi ki bize Muhammed b. Sinan, Mufaddal b. Amr, Yunus b. Zabyan, Sa’d b. Tarîf ve Esbağ b. Nubate yoluyla tahdis etti dedi ki: ...*”

Bu rivayet mana olarak paralel olmakla beraber lafızlarda fazlalık, eksiklik ve bazı kelimelerde farklılık bulunması açısından Radî’nin metninden biraz farklıdır. Ayrıca baş ve son tarafında bulunan bazı bölümler alınmamış sadece ortasındaki bölüm alınmıştır.

İbn Ebi’l-Hadîd bu sözün kaynağı hakkında şu malumatı vermektedir:

“Riyâşî, Dırar b. Damre’nin haberini rivayet etmiştir. Ben Abdullâh b. İsmail b. Ahmed el-Halebî’nin, *et-Tezyîl alâ Nehci’l-Belağâ*’sından onu naklettim...

Ebû Amr b. Abdi’l-Berr “*el-İstîâb*” da bu haberi zikretmiştir. Senedi şu şekildedir:

“*Abdullâh b. Muhammed b. Yusuf bize tahdis etti dedi ki bize Yahya b. Malik b. Âid tahdis etti dedi ki bize Ebu’l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. Makle el-Bağdadi Mısır’da tahdis etti/ ve yine bize Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd tahdis etti dedi ki bize el-Ukalî, el-Hurmâzî ve Hemedanlı bir adam aracılığıyla tahdis etti.*”¹⁶⁹⁴ Ancak bu rivayetin metniyle Radî’nin metni arasında da bazı kelime farklılıkları ve fazlalıkları bulunmaktadır.¹⁶⁹⁵

¹⁶⁹⁰ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 59

¹⁶⁹¹ el-Hatîb bu rivayet için şu kaynakları zikretmektedir: “el-Kâlî, *el-Emâlî*, II, 143 senediyle; Sadûk, *el-Emâlî*’de s. 371 senediyle; Mes’ûdî, *Murucu’z-Zeheb*, III, 433; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, I, 84 senediyle; İbn Abdi’l-Berr, *el-İstîâb*, III, 42 Hz. Ali’nin terceme-i halinde (*İsâbe*’nin hamşisinde); Sıbt b. el-Cevzî, *Tezkiratu’l-Havâs*, 118...” Bkz. el-Hatîb, A.g.e, IV, 62

¹⁶⁹² Bu kitap *Mecâlis* adıyla da anılmakta ve faziletler konusu işlenmektedir.

¹⁶⁹³ Sadûk, *el-Emâlî*, s. 724 (no: 990)

¹⁶⁹⁴ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, XVIII, 225

¹⁶⁹⁵ Bkz. İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, XVIII, 226

Her ne kadar metinler arasında farklılıklar bulunsa ve senetlerde meçhul râvî, muanan rivayet bulunsa da rivayetlerin ortak noktası sözün Radî'den önce bir dayanağı olduğunu göstermektedir. Ancak kelime farklılıkları metin üzerinde küçük de olsa bazı tasarruflarda bulunulduğu ihtimalini akla getirmektedir.

13. Seksen İkinci Söz: Hz. Ali'nin Kur'an ve Sünnet'e muvafık olarak yaptığı bazı tavsiyelerdendir. Tavsiyenin metni şu şekildedir: *"Size, onun için develerin koltuklarına vurmanıza (öğrenmek için yolculuk papmanıza) değer beş şey tavsiye ediyorum: Hiçbiriniz Rabbinden başkasından bir şey ummasın, günahından başka bir şeyden korkmasın, kendisinden bilmediği bir şey sorulduğunda "bilmiyorum" demekten utanmasın, bilmediği bir şeyi öğrenmekten de utanmasın. Sabırlı olun; çünkü sabır imana nisbetle cesette baş gibidir; başla birlikle olmayan cesette hayır olmadığı gibi, sabırla beraber olmayan imanda da hayır yoktur."*

Bu söz Hz. Ali'ye nisbeten hem Şif hem de Sünnî kaynaklarda geçmektedir. Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*'de birbirine oldukça benzer iki rivayeti, iki ayrı senetle baş tarafları sema yoluyla, son tarafları muanan olarak rivayet etmektedir ki senetler içerisinde Sünnî râvîler de bulunmaktadır. Şeyh Sadûk'un senedleri şöyledir:

1.Ebû Mansur Ahmed b. İbrahim+Zeyd b. Muhammed el-Bağdadi+Ebu'l-Kasım Abdullâh b. Ahmed et-Tâî+babası+Ali b. Musa er-Rıza+Musa b. Cafer+Cafer b. Muhammed+babaları+Hz. Ali.

2.el-Hasan b. Muhammed es-Sekûnî Kûfe'de+Muhammed b. Abdullâh el-Hadramî+Sa'd b. Amr el-Eş'asî+Sufyan b. Uyeyne+Serra+Şa'bi+Hz. Ali.¹⁶⁹⁶

Berki, *"el-Mehasin"* de aynı manada lafızları biraz farklı olarak rivayet etmiştir.¹⁶⁹⁷ Berki'nin rivayetinde sabırla ilgili olan son kısım bulunmamaktadır. Berkî'nin muanan olarak verdiği senet şöyledir: Cafer b. Muhammed (el-Eşarî)¹⁶⁹⁸+İbnu'l-Kadâh+Ebû Abdillah+babası+Emiru'l-Mü'minin.

Görüldüğü gibi senet muanan olmaktan başka inkita da içermektedir. Berkî aynı senedle sayfa 229 da da şu rivayeti vermektedir:

¹⁶⁹⁶ Sadûk, *el-Hisâl*, I, 316 (*Bâbu'l-Hamse* no: 95)

¹⁶⁹⁷ Berkî, *el-Mehâsin*, I, s. 9 (no: 26)

¹⁶⁹⁸ Bir sonraki rivayetin senedinde bu nisbet bulunmaktadır.

“Hz. Ali bir sözünde dedi ki: Cahil olan bilmediği şeyi öğrenmekten utanmasın.”

İbrahim b. Abdillâh el-Kinani, eş-Şa’bi ve Ebû İshak, ayrı ayrı râvî zincirleri ile İmâm Ali’nin (kerremallâhu vecheh) şu sözünü nakletmişlerdir:

“Kişinin şu beş şey (gerçek) için Yemen’e bile olsa yolculuk yapmaya (haklı) bir gerekçesi vardır: Kul, ancak Rabbinden çekinir. Sadece günahlarından korkar, bilmeyen öğrenmekten utanmaz. Bilmeyen bir soru ile karşılaştığında “Allâh en iyi bilendir” der. Sabrın dindeki yeri başın bedeninin üzerindeki önemi gibidir. Baş kesilirse beden ölür.”¹⁶⁹⁹

eş-Şa’bi ve İbn Abbâs ayrı rivayet yolları ile İmâm Ali’nin (kerremallâhu vecheh) şu sözünü rivayet etmektedirler:

“Benim sözlerimden şu beşini ezberleyin. Şayet bir bineğe atsanız da hayvan yorulana kadar onu sürseniz yine de bunlara (şu gerçeklere) ulaşamazsınız: Kul, ancak günahlarından korkmalıdır. Ancak rabbine ümit beslemelidir. Cahil, soru sormaktan utanmamalıdır. Âlim ise bilmediği bir hususta “En iyi bilen Allâh’tır” demelidir. Sabrın insan için önemi bedendeki baş mesabesindeki gibidir. Baş kesilirse tüm vücut kuruyuverir. Sabrı olmayanların da imanı yok demektir.”¹⁷⁰⁰

İbn Kuteybe baş tarafı biraz farklı olmak üzere bu beş şeyle ilgili nasihatini Ebû Halid b. Ahmer, Amr b. Kays ve Ebû İshak yoluyla muanan olarak Hz. Ali’den rivayet etmektedir. Rivayetin sonu şu şekildedir: “Sabrın imana göre konumu, başın bedene olan konumu gibidir. Baş gittiği zaman beden de gider (ölür); sabır gittiği zaman iman da gider.”¹⁷⁰¹

Veki’ b. Cerrah Hz. Ali’nin şu sözünü Muhammed Hanefiyye’den rivayet etmektedir: “Sabrın imandaki yeri başın vücuttaki yeri gibidir.”¹⁷⁰²

“Aynı rivayeti Mesrûk’da İmâm Ali’den rivayet etmiştir. Ziyade olarak şunu eklemiştir: Sonra sesini yükselterek: “Sabrı olmayanın imanı yoktur” dedi.”¹⁷⁰³

¹⁶⁹⁹ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 42, 511; Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 668

¹⁷⁰⁰ İbn Abdî'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, I, 90, 91 (benzer iki rivayet); Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 669

¹⁷⁰¹ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr, Kitabu'l-İlmi ve'l-beyan* bölümünde, s. 372

¹⁷⁰² Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 668

¹⁷⁰³ Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 668

Bu sözü rivayet eden eserler arasında görüldüğü üzere hem Sünni hem de Şîî kaynaklar vardır. Ayrıca söz değişik yollardan rivayet edilmektedir. Sözün içeriği hem Sünni hem de Şîî anlayışa uygundur. Senetler velev ki muanan veya munkatı bile olsa hepsinin yekünü sözün Hz. Ali'ye nisbetine gerekçe olarak gösterilebilir sayıdadır. Bu türlü ahkâm içermeyen ve genel nasihat içerikli rivayetlerin senedindeki illet belirtilmeden merfu bir hadis olarak cezm sigasıyla rivayeti caiz olmamakla birlikte sahabe veya İslam büyüklerinden birisinin sözü olduğunda durum biraz daha toleransla karşılanabilir. Netice olarak Şîî inancı destekleyen özel bir ifade içermeyen bu söz için Hz. Ali'nin güzel sözlerinden birisidir diyebiliriz.

14. Yüz Kırk Yedinci Söz: Hz. Ali'nin Kümeyl b. Ziyad en-Nehaî'ye¹⁷⁰⁴ söylediği bazı tavsiyelerdir. Baş tarafı ilmin fazileti hakkında, son tarafında Allah'ın hüccetini ayakta tutanlardan bahsedilmektedir. Sünnî ve Şîî kaynaklarda geçmekte olan bu rivayetin son tarafı Şîî kaynaklarda değiştirilerek Mehdî inancına destek olacak şekilde bir metne dönüştürülmüştür:

*“Kumeyl bin Ziyâd şöyle diyor: Mü'minlerin Emiri Hz. Ali b. Ebî Talib (a. s), elimden tutup beni şehir dışına çıkardı, sahraya varınca dertliler gibi uzun bir ah çekerek şöyle buyurdu: ...”*¹⁷⁰⁵

Bu konuşma için Radî'nin temel kaynaklarından birisi muhtemelen hocası Şeyh Müfid'in kitaplarıdır. Şeyh Müfid, *el-İrşad*'da¹⁷⁰⁶ bunu nakletmektedir. Ayrıca Müfid, *el-Emâlî*, 21'inci mecliste'de bunu rivayet etmektedir.¹⁷⁰⁷ Ancak Müfid'in bu rivayetiyle Radî'nin metni arasında bazı küçük farklılıklar vardır. Müfid'in, *el-Emâlî*'de bu rivayet için verdiği ve baş tarafı sema yoluyla son tarafı muanan olan senet şöyledir:

“Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn+ babası+ Muhammed b. Ebi'l-Kasım Mâcûliye+ Muhammed b. Ali es-Sîrafi+ Nasr b. Müzâhim+ Amr b. Sa'd+ Fudayl b. Hadîc

¹⁷⁰⁴ Müfid Kümeyl'in öldürülmesiyle ilgili olarak şöyle bir olay aktarmaktadır: Haccâc vali olunca Kümeyl'i istedi. Bunun üzerine Kümeyl kaçıp gizlendi. Haccâc onun kavmine verilen atiyeleri kesince Kümeyl kendi eliyle Haccâca'a geldi... Kümeyl; Ali b. Ebi Talib bana senin benim katilim olacağını haber verdi. Haccâc; O zaman bu senin aleyhine hüccettir dedi. Kümeyl, şayet hakkımdaki hükmün kazası (tahakkuku) senin elinle olacaksa öyledir dedi. Bunun üzerine Haccâc şöyle dedi: Evet öyledir, sen Osmân b. Affân'ı katledenler arasındaydın. Boynunu vurun dedi ve Kümeyl'in boynu vuruldu. Bkz. Müfid, *el-İrşad*, I, 327; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 486 (no: 7516); el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XXXXII, 148-149 (no: 12)

¹⁷⁰⁵ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 124-128

¹⁷⁰⁶ Müfid, *el-İrşad*, I, 228

¹⁷⁰⁷ Müfid, *el-Emâlî*, 247-250

yoluyla Kümeyl b. Ziyad en-Nehâî'nin şöyle dediğini rivayet etti.” Bu senetteki râvîlerden Nasr b. Müzâhim Şîf kökenli bir kimsedir.¹⁷⁰⁸

Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*'de¹⁷⁰⁹ bazı farklarla birlikte bu rivayeti zikretmiştir. Orada hüccetin zahir olması geçmekte ancak “*kendisine uyulmayan*” ifadesi geçmemektedir. Şeyh Sadûk rivayetin sonunda şöyle demektedir: “Bu rivayeti “*Kemâlî'd-dîn ve temâmu'n-ni'me*” de *ğaybetin isbatı ve hayretin keşfi* konusunda tahrir ettim.”¹⁷¹⁰ Şeyh Sadûk'un burada verdiği senet baş tarafı semâ yoluyla son tarafı muanan olarak rivayet edilmiş olup şöyledir:

“Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ali eş-Şah+Ebû İshak el-Havâs+Muhammed b. Yunus el-Kudeymî+Sufyan b.Vekî'+babası+Sufyan es-Sevrî+Mansur+Mücahid+Kümeyl.”

Şeyh Sadûk, *Kemalu'd-Din*'de de değişik senedlerle vermekte ve metinlerdeki bazı farklılıkları zikretmektedir.¹⁷¹¹ Şeyh Sadûk'un rivayetleri verdiği başlık şu şekildedir: “*Emiru'l-Mü'minin Ali b. Ebi Talib'in on ikinci İmâm el-Kâim hakkında vuku bulacak olan ğaybetle ilgili olarak haber verdiği şeyler babı.*” Şeyh Sadûk'un 293'üncü sayfada verdiği rivayette “*Allâh'im! Yeryüzü Allâh'ın hüccetleri iptal olmasın diye bir hüccet getiren kimselerden hali olmaz*” ifadesi geçmekte, bu hüccetin kaim/Mehdi olduğuna işaret eden “*ya zâhir ve meşhur veya korkmuş ve gizlenmiş*” ifadeleri geçmemektedir. Radî'nin metni ile Şeyh Sadûk'un verdiği metinler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Küleynî Kâfî'de bu hutbenin bazı cümlelerini vermekte ancak Radî'nin metninde bulunan Kümeyl'in adı geçmemektedir. Ayrıca Radî'nin verdiği metnin içerisinde geçen benzer lafız ile Küleynî'nin rivayet ettiği lafız aynı bağlamda değildir. *Kâfî*'de “*Babu'l-ğaybe*” bölümünde gaib İmâm ile ilgili haberler bulunmaktadır. Küleynî'nin, Hz. Ali'nin Küfe minberinde yaptığı konuşma olarak verdiği metinde bulunan aşağıdaki ifadeler Radî'nin metnine benzerlik arz etmekle birlikte lafız ve mana yönünden tam mutabık değildir:

“Ey Allâh'ım, ben biliyorum ki ilim hepten yok olmaz ve konuları da bitmez. *Sen hüccetin/hüccetlerin yok olmasın diye ve hidayet erdikten sonra senin dostların dalalete düşmesin diye ya zahir ancak kendisine itaat olunmayan veya korkarak gizlenen halde olsun*

¹⁷⁰⁸ Bkz. Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 10

¹⁷⁰⁹ Sadûk, *el-Hisâl*, I, 187-188

¹⁷¹⁰ Sadûk, *el-Hisâl*, I, 188

¹⁷¹¹ Sadûk, *Kemalu'd-Dîn*, I, 290-292

*yeryüzünü kulların üzerine hüccetsiz bırakmazsın. Onlar nerededir, kaç kişidirler? Onlar sayıca az ancak Allâh katında kadr u kıymeti büyük kimselerdir.*¹⁷¹²

Küleynî'nin Kâim'in gaybetiyle alakalı olarak verdiği bu rivayet, mezhep görüşünün hadise bürünmüş hali gibi gözükmetedir. Burada "İmâm/hüccet" kavramı sonraki dönemde Şîf inanişâ göre kazandığı manayı destekler mahiyette kullanılmıştır. Özellikle de "*hidayete erdikten sonra senin dostların dalaletе düşmesin diye ya zahir ancak kendisine itaat olunmayan veya korkarak gizlenen halde olsun yeryüzünü kulların üzerine hüccetsiz bırakmazsın*" ifadesinde Hz. Ali'den sonraki İmâmları ve on ikinci İmâmın gaybetini dile getirmesi, bu cümlelerin Hz. Ali'ye söylettirildiğini göstermektedir.

Muhammed Ravvâs Kal'acî Hz. Ali'nin Kümeyl'e yaptığı konuşmaya kitabında yer vermekte fakat onun verdiği metinle Radî'nin verdiği metin arasında da bazı farklar bulunmaktadır. Özellikle kâim/mehdî olarak yorumlanan ifadeler Kal'acî'de şu şekilde geçmektedir:

*"...Ey Allâh'ım! Yeryüzünde senin rızan için, senin hüccetlerinin ve apaçık delillerinin silinip yok olmaması için hakkı ayakta tutanlar her zaman var olacaklardır..."*¹⁷¹³

Hz. Ali'nin Kümeyl'e söylediği sözleri Ebû Nuaym de *Hilye*'sinde¹⁷¹⁴ senediyle birlikte rivayet etmektedir. Ancak Ebû Nuaym'ın verdiği metinle Şeyh Sadûk ve Küleynî'nin verdiği metin arasında özellikle de kâim/mehdî olarak yorumlanan ifadelerde önemli bir fark olduğu görülmektedir. Ebû Nuaym'ın verdiği metinde kâim kelimesinin geçtiği ifadeler şu şekildedir:

*"Ey Allâh'ım! Yeryüzünde senin hüccetlerin ve beyinelerini boşa çıkmaması (silinip yok olmaması) için, Allâh için bir hüccet ikame eden bir kâim den hali kalmaz."*¹⁷¹⁵

Radî'nin verdiği metinde ise şu fazlalık bulunmaktadır:

*"Ey Allâh'ım! Yeryüzünde senin hüccetlerin ve beyinelerini boşa çıkmaması (silinip yok olmaması) için, Allâh için bir hüccet ikame eden bir kâim den - **ki ya zâhir ve meşhûr veya hâif ve mağmûr (gizli) olur-** hali kalmaz."*

¹⁷¹² Küleynî, *el-Kâfi*, I, 339

¹⁷¹³ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 347

¹⁷¹⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 79-80

¹⁷¹⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 80

Bu durum şu kanaatin oluşmasına sebebiyet vermektedir: Hz. Ali Kümeyl'e bazı sözler söylemiş olmakla beraber bu sözler daha sonraki dönemlerde değişime uğramış özellikle de **kâim/mehdî** olarak yorumlanan sözler Şîî inancına paralel bir formata dönüşmüştür. Çünkü Ebû Nuaym'in verdiği metindeki ifadelerle Şîî kökenli hadisçilerin verdiği metindeki ifadeler arasında bu kanaatin oluşmasına sebebiyet verecek kadar bir fark vardır.

Bu rivayeti İbrahim b. Muhammed es-Sekafî (283/896), *el-Ğârât*¹⁷¹⁶ isimli kitabında “*haddesenî es-sikatu*” diyerek senetsiz olarak meçhul bir râvîden rivayet etmektedir. Onun verdiği metinle Radî'nin metni arasında da bazı kelime farklılıkları ve ziyade/noksanlar bulunmaktadır.

Bu rivayet Ahmed b. Muhammed b. Abdurabbih'in (328/939) *el-İkdu'l-Ferîd*'inde de geçmektedir.¹⁷¹⁷ Onun bir kısmı muanan olan senedi şu şekildedir.

“*Eyyûb b. Süleyman+Âmir b. Muâviye+Ahmed b. İmran el-Ahnes+Velid b. Sâlih el-Hâşimî+Abdullâh b. Abdurrahman el-Kûfî+Ebû Mihnef+Kumeyl.*”¹⁷¹⁸

Bu rivayet *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen metne çok benzemekle birlikte bir kaç kelimenin yeri değişiktir. İsm-i işaret olarak *hâulâi* yerine iki yerde *zâ* kullanılmıştır. Bazı masdarların fiil-i muzarî olarak geçmesi vb. farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle de **kâim** ifadesinin geçtiği yer Radî'nin verdiği metinle aynıdır. Bu normal bir ifade olarak yorumlansa bile Küleynî ve Şeyh Sadûk'un verdiği metinlerde anlamın Şîî inanişâ paralel Mehdi manasına kaydırıldığı ve öyle anlaşıldığı ortadadır. Şayet Radî bu metni *el-İkdu'l-Ferîd*'den aldıysa bu durumda da *metin sanki daha edebî bir hale getirilmek için üzerinde bazı değişiklikler yapılmış olabilir* kanaatinin oluşmasına sebebiyet vermektedir.

İbn Kuteybe Hz. Ali'nin sözü diyerek şunu nakletmektedir: “*Ey Kümeyl! İlim maldan hayırlıdır. Çünkü ilim seni korur, malı ise sen korursun. Mal vermekle azalır ilim ise vermekle artar.*”¹⁷¹⁹

Rivayetlerde dikkat çeken nokta, senetlerin birbirinden farklı olması yani senetlerde farklı râvîlerin bulunmasıdır. Konuşma metni ahkâm konusu içermemekte, ilim ve ehlinin

¹⁷¹⁶ İbrâhim b. Muhammed es-Sekafî, *el-Ğârât*, I, 148-153

¹⁷¹⁷ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, II, 81-82

¹⁷¹⁸ Kitapta sehven *Kuheyl* yazılmıştır.

¹⁷¹⁹ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 372

faziletine işaret etmektedir. Şayet bu senetlerin bütün kusurlarına rağmen çok olması dikkate alınırsa zayıf da olsa kabul edilebilir bir rivayet ortaya çıkabilir.

Burada esas sorun Şîî anlayışın *hüccet ve onu ikame edecek olan kâim* kelimesine verdiği manadır. Allâh'ın hüccetleri sayılamayacak kadar çoktur. Peygamberler, ilimler ve âlimler, kâinat ve Allâh'ın görünen-görünmeyen daha başka nimetleri de O'nun varlığının, rahmetinin, vadinin ve haber verdiği her şeyin hüccetidirler, bu doğrudur. Burada yanlış olan bunu on iki İmâm anlayışıyla açıklamak ve on iki İmâmın İmâmetini kabul etmeyenlerin aleyhine yorumlamaktır.

Buraya kadar Hz. Ali'ye nisbeti mümkün olan metinlerden misaller vermeye çalıştık. İncelediğimiz metinler şunlardır: 1, 12, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 125, 165. Hutbeler, 47. mektup, 77, 82 ve 147. sözler.

Hz. Ali'ye nisbeti mümkün olarak incelediğimiz metinlerde gördüğümüz ortak yanlar şunlardır: Metin içerisinde;

- 1- Sahih bir hadis geçmekte, uydurma bir hadis geçmemektedir
- 2- Şîî inancı destekleyen bir ifade bulunmamaktadır
- 3- Sahabeyi veya ashabın büyüklerini karalayan bir ifade bulunmamaktadır
- 4- Kur'ân'a ve bilinen sahîh sünnete aykırı ifadeler geçmemektedir
- 5- Târihî olaylara ve akl-ı selime aykırı ifadeler geçmemektedir
- 6- Hz. Ali'nin nas ile tayin olduğuna işaret eden ifadeler geçmemektedir
- 7- Hz. Ali'yi beşer üstü gösteren ifadeler geçmemektedir
- 8- Metnin tamamı veya içerisinden bazı ifadeler Radî'den önce yaşamış âlimlerin eserlerinde geçmektedir.

3.4. NEHCÜ'L-BELÂĞA'DA GEÇEN VE HAZRETİ ALİ'YE NİSBETİ MÜMKÜN OLMAYAN RİVAYETLER

Bu kısımda vereceğimiz misallerin tamamı uydurma metinler olarak değerlendirilmemiştir. Bazı konuşma metinleri değişik yerlerden alınan metinlerin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Ancak uzunca bir metnin bir bölümü uydurma olabilmektedir. Bu sebeple Hz. Ali'ye nisbet edilmesi mümkün olmayan rivayetler arasında değerlendirdiğimiz bazı metinlerin bir kısmı Hz. Ali'ye isnadı mümkün olan ifadelerden oluşabilmektedir. Bu durumda *isnadı mümkün olmayan metin* derken kastettiğimiz, konuşma metninin içerisinde geçen eleştirdiğimiz kısımdır. Hz. Ali'ye nisbet edilmesini imkân dâhilinde görmediğimiz ve bunun delillerini zikrettiğimiz metinler şunlardır:

1. İkinci Hutbe: Radî, bu hutbenin Sıffin'den ayrıldıktan sonra yapılmış bir konuşma olduğunu söylemektedir. Hutbe üç değişik metnin birleştirilmesinden oluşmaktadır. Hutbede Allâh'a hamd, Peygambere salat ettikten sonra cahiliyye dönemi insanların yollarını şaşırtdıkları ve şeytana itaat ettikleri belirtilmekte ve insanların kötü hallerine işaret edilmektedir. Hutbenin son paragrafında ise birileri kötülenmekte ve ehli beyt övülmekte, velayet hakkının da onlarda olduğu belirtilmektedir. Hutbenin her üç bölümünden şu şekilde bazı iktibaslar yapabiliriz:

“*Sıffin'den ayrılışından sonra yaptığı bir konuşma:* İnsanlar Şeytan'a itaat etmişler; onun yolundan gitmişler ve onun pınarlarına ulaşmışlardı...”¹⁷²⁰ “...Onlar, fîtnede yolunu şaşırmış, şaşkın, cahil ve fîtneye düşmüş kimselerdi.”¹⁷²¹

“Peygamber'in ailesi hakkında: “Onlar, sırrının yeri, işinin sığınağı, ilminin heybesi, hikmetlerinin kaynağı, kitaplarının mağaraları, dininin dağlarıdır. Onlarla beli doğruldu ve korkusunu giderdi.”¹⁷²²

“*Başka bir topluluğu kastederek:* Ahlaksızlık ektiler, onu gururla suladılar, sonunda helak biçtiler. Ümmetten hiç kimse Muhammed'in ailesiyle mukayese edilemez. Üzerinde nimetleri devam eden kimse, asla onlarla eşit görülemez... Velayet

¹⁷²⁰ 2. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 299)

¹⁷²¹ 2. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 300)

¹⁷²² 2. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 300)

hakkının özellikleri onlarıdır; vasiyet ve miras onlardadır. Şimdi hak, sahiplerine döndü ve olması gerek yere taşındı.”¹⁷²³

Bu hutbenin konularının birbiriyle bağlantısı Şî inanişını destekler mahiyette oluşturulmuştur. Çünkü insanların dalaletten kurtulmaları ile Ehl-i Beyt arasında bağ kurulmakta, Ehl-i Beyt'ten olmayan birilerinin kötülüğü ve helak oluşlarından bahsetmekte ve vasiyet hakkı olarak Ehl-i Beyt'in hilafete gelmesini, hakkın yerini bulması olarak değerlendirmektedir. Oysa Hz. Ali başka yerlerde hilafet meselesini velayete veya vesayete bağlamamakta hatta halife seçimi için oluşturulan şûrada yer almakta, Muâviye'ye yazdığı mektupta şûranın kararına uymanın gerekli olduğunu söylemekte ve Muâviye'yi kendisine biata davet etmektedir. Hatta ona göre Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'ın hilafeti de şûra kararı ve ümmetin kabulü gibi sebeplerle meşrudur ve biat esnasında orada hazır bulunmayanların veya şûraya dâhil olmayanların alınan karara muhalefet etmeleri caiz değildir.¹⁷²⁴

Bu konuşmanın son paragrafının Sıffin dönüşü yapılmış olması da başka bir eleştiri konusudur. Nitekim İbn Ebi'l-Hadîd buna dikkat çekmekte ve şöyle demektedir:

“Bil ki bu kelimelerin, Hz. Ali'nin şu sözünün “*Hak şimdi ehline döndü ve intikal etmesi gereken yerine intikal etti*” Sıffin'den ayrılışının ardından söylenmiş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Ali oradan ayrılırken işi sıkıntılı idi; tahkim olayı, Amr b. Âs'ın hilesi, Muâviye'ye karşı kesin zafer kazanamaması ve askerlerden gördüğü hizlan (Hâricilerin ayrılışı) gibi sebeplerle sıkıntılı idi. Bu sözler bu durumda olan kişi tarafından söylenemez. Kanaatimce bu sözler kendisine ilk biat edildiğinde, Medine'den Basra'ya doğru yola çıkmadan önce söylenmiş olabilir. *Radî bulduğunu nakletmiş ve işittiğini anlatmış, hikâye etmiştir. Hata (ğalat) başkasından sadır olmuş, vehim (karıştırma) ondan önce meydana gelmiştir.*”¹⁷²⁵

“Burada işaret edilen şey (son paragraftaki ahlaksızlık ektiler, onu gururla suladılar, sonunda helak biçtiler) Radî'nin söylediği gibi münafıklar değildir. Bu cümlede işaret edilen şey Muâviye ve diğerleri gibi ona teğallüb edenler ve hakkını inkâr edenlerdir. Belki Radî bunu bilmekle beraber kinayedede bulunmuştur. Daha sonra velayet hakkı ve emirlik velayetini zikretti. Bu konuda İmâmiyye şöyle diyor: Bununla

¹⁷²³ 2. hutbe (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, I, 301)

¹⁷²⁴ Bkz. 6. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 203)

¹⁷²⁵ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 139; el-Hatîb, A.g.e, I, 301

Hız. Peygamber'in kendisi ve çocukları hakkındaki nassı kastetmiştir. Biz ise onlara şöyle demektediriz: Hız. Peygamber'in velayet hakkının hususiyetleri bütün (Müslüman) halk üzerindedir.¹⁷²⁶ İmâmiyye veraseti mal ve hilafete hamletmektedir, biz ise veraseti ilme hamletmekteyiz."¹⁷²⁷

el-Hatîb mezhep taassubunun verdiği bir gayretle İbn Ebi'l-Hadîd'in bu yorumlarını kabullenmemektedir. el-Hatîb Hız. Ali'yi beşer üstü bir varlık olarak görmekte ve şeyhinden naklen şu itirazı serdetmektedir:

“Şeyhimiz Hâdî (Âl-i Kâifu'l-Ğitâ) bunu reddetmiş ve şöyle demiştir: “Böyle bir şarihten böyle bir sözün sadır olması tuhaf bir durumdur. Onun zikrettiği şeyler ancak Hız. Ali'den başkası için mümkün olabilir. Hız. Ali kendisine vehn, za'fiyet, başarısızlık ve zillet arız olan diğer insanlar gibi değildir.”¹⁷²⁸

el-Hatîb devamla İbn Ebi'l-Hadîd'i reddetip Radî'nin hata (karıştırma) yapmadığını ve bu hutbenin de Sıffin'den ayrılırken irad edildiğini söylemekte buna gerekçe olarak da Âmidî'nin (510/1116) *Gureru'l-Hikem*'de bu hutbeyi *Nehcü'l-Belâğa*'daki metinden biraz farklı ifadelerle nakletmesini göstermektedir. Çünkü bu durum hutbenin *Nehcü'l-Belâğa*'dan başka bir kaynaktan alındığına yani farklı bir kaynağının daha olduğuna işaret etmektedir.¹⁷²⁹ Ancak Âmidî, Radî'den sonra yaşadığı için şayet onun aldığı bir başka kaynak varsa bunu zikretmesi veya başkalarının da o kaynağa ulaşabilmesi gerekirdi. Âmidî'nin farklı bir metin ortaya koyması aslında Radî'ye dayanak ve destek olarak değil de hutbe metni üzerinde oynama yapıldığı şeklinde de değerlendirilebilir. Çünkü Radî'den sonrakiler farklı metin için farklı bir kaynak ortaya koyamamaktadırlar.

Bu hutbede ortaya çıkan durum şu ki İbn Ebi'l-Hadîd'in dediği gibi farklı metinler bir araya getirilmiş ve bu yapılırken de Şîî inançları göz önünde bulundurulmuştur. Hutbede geçen konuşmalar Radî tarafından uydurulmamış, yazılı kaynaklardan aktarılmış bile olsa bu kaynakların gösterilememesi hutbe ve Radî'yi suçlama ve ret gibi eleştirilerin hedefine oturtmaktadır. Kadri Çelik'in *Nehcü'l-Belâğa*

¹⁷²⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 140

¹⁷²⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 141

¹⁷²⁸ el-Hatîb, A.g.e, I, 301; el-Hâdî Kâşifu'l-Ğitâ', *Medâriku Nehci'l-Belağa*, s. 70. Şîa muvafakat-ı Ömer olarak zikredilen hususları kabul etmediği gibi Kur'ân'da Hız. Peygamber'e itab olarak zikredilen yerleri de ismet sıfatı ile (zımnen imamların masumiyeti inancı ile) bağdaştıramamakta ve muhatabın Peygamberden başkası olduğu şeklinde yorumlamaktadır.

¹⁷²⁹ el-Hatîb, A.g.e, I, 302

tercümesinde bu hutbe için İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-Ahbâr*'ını (I, 326) ve İbn Abdi Rabbih'in *el-İkdu'l-Ferîd*'ini (III, 112) kaynak olarak göstermektedir.¹⁷³⁰ Biz ilgili yerlerde bu hutbeyle ilgili bir metin bulamadık. Hutbenin son kısmında geçen ve imâmetin Ehl-i Beyt'e mahsus olduğunu hatırlatan ifadeler Şia'nın inanç esaslarını desteklemek için sonradan oluşturulmuş bir metin gibi durmaktadır.

2. Üçüncü Hutbe: Şıkkıyye, adıyla da bilinen bu hutbe, en fazla eleştiri çeken ve *Nehcü'l-Belâğa*'nın Hz. Ali adına uydurulduğunu söyleyenlerin oklarının hedefi olan hutbelerdendir. Bu hutbede Hz. Ali hilafetin kendi hakkı olduğunu belirtmekte ve ilk üç halifeye serzeniş ve bazı ithamlarda bulunmaktadır. Hutbenin başında hilafetin kendi hakkı olduğunu söylerken sonunda kendisinin hilafete istekli olmadığını insanların ısrarı üzerine bu görevi kabul etmek zorunda kaldığını söylemektedir.

Bu hutbe sünni ulemanın eleştirilerine muhatap olmakla beraber üzerinde Şif ulema tarafından da çok durulan bir hutbedir. el-Hatîb bu hutbe üzerine yazılmış on bir tane şerh saymaktadır.¹⁷³¹ Şerh yazarların birisi de Radî'nin ağabeyi Murtazâ'dır (436/1044). Haberi vahidlerin delil olamayacağını söyleyen Murtazâ'nın Hz. Ali'ye nisbeti şaibeli olan bir hutbeye şerh yazması ancak mezhep taassubu ile izah edile gerektir. Hutbenin rivayet ilmine uygun bir senedi olmaması, sahabe sözlerini nakleden ve kaynak niteliğinde bir kitapta geçmemesi, Radî'den önce yazılan târih kitaplarından birisinde tam metin olarak bulunmaması gibi sebeplerle bu hutbe üzerinde de metin değerlendirmesi yapma zarureti hâsıl olmaktadır.

Bu hutbenin ana kaynaklarından birisi Radî'nin hocası Şeyh Müfid'tir. Müfid hutbe hakkında şöyle demektedir: “Bu hutbe bizim işaret ettiğimizden daha meşhurdur.”¹⁷³²

el-Hatîb hutbeyi şu sözlerle değerlendirmektedir: “Bu hutbe Emiru'l-Mü'minin'in meşhur hutbelerindendir. *Âmme ve hâssa bu hutbeyi nakletmişler* ve şerh etmişler, sözlerini kötülemeden (eleştirmeden) muhafaza etmişler, isnatlarına da ta'nda bulunmamışlardır.”¹⁷³³

¹⁷³⁰ Bkz. Çelik, Kadri, A.g.e, s. 42, dipnot.

¹⁷³¹ el-Hatîb, A.g.e, I, 324

¹⁷³² Müfid, *el-Cemel*, 62

¹⁷³³ el-Hatîb, A.g.e, I, 309

el-Hatîb böyle söylemekle birlikte söylediğini ispat etmeye yetecek derecede delil getirememekte ve hutbenin kaynakları olarak bir takım me'hazlar vermektedir. Bu me'hazlardan bazıları şunlardır:

1-Ebu'l-Kasım Abdullâh b. Muhammed b. Mahmud el-Belhî el-Ka'bî (317/929) Mu'tezilî kelimcisi olan bu zatın bazı eserlerinde *Şıkkıyye Hutbesi*'nden birçok alıntı yaptığını İbn Ebi'l-Hadîd bize bildirmektedir.¹⁷³⁴

2-Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî ki Şeyh Sadûk *Meâni'l-Ahbar*'da ondan hutbenin şerhini nakletmektedir. Şeyh Sadûk orada şöyle demektedir: "el-Hasen b. Abdillâh b. Sa'd el-Askerî'den bu haberin tefsirini sordum o da bana tefsir etti."¹⁷³⁵

3-Sadûk, *Meâni'l-Ahbar*'da¹⁷³⁶ ve *İlelü's-Şerâi*'de¹⁷³⁷ "Emiru'l-Mü'minin'in ehl-i hilaf ile mücadeleyi terk etmesine sebep olan illetler" babında İbn Abbâs'a ulaşan iki yoldan rivayet etmişlerdir.¹⁷³⁸

Bu hutbeye kaynak olarak gösterilebilecek en makul yer Şeyh Sadûk'un kitaplarıdır. Çünkü Şeyh Sadûk, *Şıkkıyye Hutbesi*'ni vermekte ve kendi senedini de zikretmektedir. Şeyh Sadûk *Meâni'l-Ahbar*'da¹⁷³⁹ bu hutbe için iki senet vermektedir:

1.*Bize Muhammed b. İbrahim b. İshak et-Tâlekânî tahdis etti dedi ki bize Abdulaziz b. Yahya el-Celûdî tahdis etti dedi ki bize Ebû Abdillâh Ahmed b. Ammar b. Halid tahdis etti dedi ki bize Yahya b. Abdilhamid el-Himmânî tahdis etti dedi ki bize İsbâ b. Râşid, Ali b. Huzeyme¹⁷⁴⁰, İkrime ve İbn Abbâs yoluyla tahdis etti (muananen)*

2. *Bize Muhammed bi Ali Mâcîlûye amcası Muhammed b. Ebi'l-Kasım, Ahmed b. Ebi Abdillâh el-Berkî, babasından, İbn Ebi Umeyr, Eban b. Osmân, Eban b. Tağleb, İkrime ve İbn Abbâs yoluyla tahdis etti (muananen)*

Şeyh Sadûk *İlelü's-Şerâi*'de¹⁷⁴¹ hutbeyi vermekte ve sadece yukarıda geçen ikinci senedi zikretmektedir: "*Bize Muhammed bi Ali Mâcîlûye amcası Muhammed b. Ebi'l-Kasım, Ahmed b. Ebi Abdillâh el-Berkî, babasından, İbn Ebi Umeyr, Eban b.*

¹⁷³⁴ el-Hatîb, A.g.e, I, 311

¹⁷³⁵ Bkz. Sadûk, *Meâni'l-Ahbâr*, 360-362; el-Hatîb, A.g.e, I, 311

¹⁷³⁶ Sadûk, *Meâni'l-Ahbâr*, 360-362

¹⁷³⁷ Sadûk, *İlelü's-Şerâi*, I, 150

¹⁷³⁸ el-Hatîb, A.g.e, I, 312

¹⁷³⁹ Bkz. Sadûk, *Meâni'l-Ahbâr*, 360-362

¹⁷⁴⁰ Sadûk, *Meâni'l-Ahbâr*, 360

¹⁷⁴¹ Sadûk, *İlelü's-Şerâi*, I, 150

Osmân, Eban b. Tağleb, İkrime ve İbn Abbâs yoluyla tahdis etti.” Senetten anlaşıldığı üzere bu muanan bir rivayettir. Şeyh Sadûk devamla Hüseyin b. Abdillâh b. Said el-Askerî’ye¹⁷⁴² bu haberin tefsirini sorduğunu söylemekte ve onun yaptığı yorumlardan örnekler vermektedir. Şeyh Sadûk’un *İlel* isimli kitabı çeşitli olayların ve hükümlerinin hikmetlerinin işlendiği dikkat çekici bir kitaptır. Onun bu hutbeyi naklettiği yerdeki diğer konu başlıkları şu şekildedir:

“*Ehl-i Beyt’i sevmenin illeti (hakkındaki rivayetler)/İnsanların Hz. Ali’yi terk etmesine sebep olan illet/Emiru’l-Mü’minin’in ehl-i hilaf ile olan mücahedesini terk etmesine sebep olan illet/Emiru’l-Mü’minin’in Basralılarla mukatelede bulunup mallarını terk etmesi (ğanimet olarak almaması) nin illeti/Emiru’l-Mü’minin’in insanların başına geçtikten sonra Fedek’i terk etmesinin illeti.*”

Görüldüğü üzere *Şıkkıyye Hutbesi*’nin Şeyh Sadûk tarafından rivayet edildiği mahal de Şî’in inanışa destek amacı taşımaktadır. Buna ilave olarak her iki senette de İkrime (105/723)¹⁷⁴³ bulunmaktadır. İkrime’nin, *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından hadisleri rivayet edilen birisidir. Buhârî’nin *Sahih*’inde ondan 139 rivayet naklettiği göz önünde bulundurulursa ilk üç halife hakkında böyle bir rivayet nakletmiş olması pek mümkün değildir. Çünkü İbn Şihâb ez-Zührî, İbrâhîm en-Nehâî, Katâde ve Şa’bî’nin de aralarında bulunduğu talebeleri böyle bir rivayet nakletmedikleri gibi, ondan bahseden tabakat kitapları da onun böyle bir rivayette bulunduğu işaret etmemektedirler. Bu durumda *Şıkkıyye Hutbesi* olarak bilinen bu hutbeye Şî’iler tarafından düzmece bir senet ihdas edilmiş ve İkrime yoluyla İbn Abbâs’a isnat edilmiş gibi gözükmektedir.

¹⁷⁴² Sadûk’un hocalarındandır.

¹⁷⁴³ İkrime el-Berberî (105/723) Abdulla b. Abbâs’ın kölesi olup onun verdiği eğitimle yetişmiş ve hem tefsir hem de fıkıh sahasında yetişmiş bir kimsedir. Kendisi genel olarak hadisçiler tarafından güvenilir bulunmakla beraber İmam Mâlik’in İkrime’yi sika kabul etmediği ve kendisinden hadis alınmamasını istediği ileri sürülmüştür. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Muhammed b. Sîrîn’in de onun için yalancı dediği nakledilmiştir. Yaşadığı dönemde arkasından konuşup onu eleştirenler karşılaştıkları zaman susmayı tercih etmişlerdir. İbn Abbâs’ın oğlu Ali bir gün onu kapıya bağlamış, siz kölelerinize böyle mi muamele edersiniz diye soran Abdullah b. Hâris’e, babası hakkında yalan söylediği için böyle cezalandırdığımı ifade etmiştir. İkrime Ahmed b. Hanbel ve Atâ b. Ebî Rebâh tarafından Hâriciler’in İbâziyye koluna, Ali b. Medîni tarafından Harûriyye fırkasına nisbet edilmiştir. Bunu onun Emevî yönetimi tarafından aranan bir şahıs olmasına bağlayanlar ve asılsız olarak niteleyenler de olmuştur. İkrime’den rivayette bulunanlar arasında İbrâhîm en-Nehâî, İbn Şihâb ez-Zührî, Amr b. Dînâr, Âsım b. Behdele, Eyyûb es-Sahtiyânî ve A’miş gibi yetmişen fazla tabiin âlimi olmak üzere 300 kişi rivayette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* musannifleri onun rivayetlerine yer vermişler sadece Buhârî, el-Câmiu’s-Sahih’inde İkrime’nin 139 rivayetini nakletmiştir. Bkz. Altıkulaç, Tayyar, “*İkrime el-Berberî*”, *DİA*, XXII, 40-42, İstanbul 2000

4-Bu hutbe İbn Abdi Rabbih el-Maliki'nin (328/939) "*el-İkdu'l-Ferid*" kitabında mevcut olup Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, VIII, 160 ta bunu nakletmiştir.¹⁷⁴⁴ Şehristânî'de "*Mâ hüve Nehcü'l-Belâğa*" s. 34 te, Kuteyfi'nin "*el-Fırkatu'n-Nâciye*" sinden naklettiği alıntı, Meclisî'nin verdiği kaynağın doğru olduğunu destekliyor. Kuteyfi hutbenin *el-İkdu'l-Ferid* 4. Cüzde olduğunu söylemektedir."¹⁷⁴⁵

el-Hatîb, *el-İkdu'l-Ferid*'in verdiği metni nakletme yerine Meclisî'nin onu kaynak olarak göstermesiyle yetinmekte ve bazı ellerin kitap nüshalarından veya baskı esnasında bu hutbeyi çıkardıklarını iddia etmekle meseleyi halletmeye çalışmaktadır.¹⁷⁴⁶ Bazı kötü niyetli kimselerin kitaplar üzerinde tahrifat yaptıkları doğrudur. Ancak bu bazen de kitapta olmayan şeyleri kendi inançlarını desteklemek için kitaba dâhil etmek suretiyle olmaktadır. *el-İkdu'l-Ferid* Hz. Ali'nin Medine'de okuduğu ilk hutbe olarak senetsiz bir hutbe vermektedir. Ancak bu hutbe *Şıkkıyye Hutbesi*'nde geçen bazı cümleleri içermekle beraber ondan farklıdır. *el-İkdu'l-Ferid*'in verdiği hutbenin bazı cümleleri Radî'nin on altıncı hutbe olarak verdiği metinde de geçmektedir. Ancak Medine'de kendisine biat edildiğinde yaptığı konuşma (ilk hutbe) olarak verilen o hutbe de *el-İkdu'l-Ferid*'in verdiği metinle çok fazla uyuşmamaktadır. Hz. Ali'nin halife olduktan sonra okuduğu ilk hutbe diye verilen metinler arasında bulunan aşırı farklılıklar bu konunun suistimal edildiği ve pek çok eklemenin yapıldığına işaret etmektedir. Bu durum sadece bu konu ile sınırlı da değildir. Bu sebeple Câhız Hz. Ali'nin konuşmalarına kitabında yer vermekle birlikte Hz. Ali'nin, Hz. Osmân'ın katli konusunda söylediklerinde pek çok ihtilâf ve tenakuz bulunduğunu söylemektedir.¹⁷⁴⁷ Bu durum *Nehcü'l-Belâğa*'da birçok hutbede görülmektedir ki yeri geldikçe bazılarını işaret etmeye çalıştık. *el-İkdu'l-Ferid*, *Şıkkıyye* adıyla bilinen hutbede geçen ilk üç halife eleştirisi olarak Hz. Ali'nin şu sözünü vermektedir:

“Birçok iş meydana geldi ki sizler o işler olurken benim yanımda övgü düzen kimseler değildiniz. Bana gelince şayet dilersem şöyle derdim, Allâh geçenleri bağışlasın iki adam geldi geçti. Sonra bir üçüncüsü işi üstlendi ki himmeti kendi karnına

¹⁷⁴⁴ el-Hatîb, A.g.e, I, 311

¹⁷⁴⁵ el-Hatîb, A.g.e, I, 312

¹⁷⁴⁶ Bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 311-312. Bizim inceleme imkânı bulduğumuz *Bihâru'l-Envâr* nüshasında el-Hatîb'in işaret ettiği yerde (VIII, 160) *Şıkkıyye* hutbesi bulunmamaktadır. Bkz el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, VIII, Müessesetü'l-Vefâ', Beyrût 1983 (tashih edilmiş nüsha).

¹⁷⁴⁷ Müfid, *el-Cemel*, 110

çalışan kargaya benzerdi. Yazık keşke iki kanadı kesilse ve başı kopartılsaydı onun (karga) için daha hayırlı olurdu.”¹⁷⁴⁸

el-İkdu'l-Ferid'in verdiği ilk hutbede Hz. Ali Kur'ân ve Sünnet vurgusu yapmakta, ihtilâfları kaldırmaktan ve ittifaktan bahsetmekte ve Hz. Ebû Bekir'in hutbesini *Şıkkıyye*'de söylenene aykırı olarak vermektedir. *Şıkkıyye*'ye göre Hz. Ebû Bekir istemediği halde hilafete getirilmiştir. Ancak kabul gören metne göre o halife olduktan sonra irad ettiği hutbede **“en hayırlınız olmadığım halde bu işi üstlendim”** demektedir.¹⁷⁴⁹

5-Müfîd (312/924), *“el-İrşad”* da bunu rivayet etmiştir.¹⁷⁵⁰ Radî senet zikretmemiş “Onun hutbelerinden birisi, o *Şıkkıyye Hutbesi* olarak bilinir” diyerek nakletmiştir. Hocalar talebelerinden nakilde bulunmaz adet olan talebelerin hocalarından nakilde bulunmasıdır.”¹⁷⁵¹ Ancak burada şunu da hatırlatalım ki, biz Radî'nin hocası Müfîd'in adını eserlerinde zikrettiğini ve onun kitaplarına atıfta bulunduğunu görmedik.

Müfîd kitabında hutbeyi verirken “ehl-i nakilden bir cemaat muhtelif yollardan (tariklerden) bunu İbn Abbâs'dan nakletmişlerdir” diyerek hutbenin metnini vermekte ve senet zikretmemektedir. Radî'nin verdiği metin ile Müfîd'in verdiği metin benzer olmakla beraber bazı kelimelerde farklılıklar ve fazlalıklar bulunmaktadır. Bu durumda acaba metin üzerinde bazı tasarruflarda bulunulmuş olabilir mi sorusu akla gelmektedir. el-Hatîb, Müfîd'in rivayetinin Radî'nin metninden cümle ve lafız yönüyle farklı olmasını, hutbenin Müfîd'den başka bir kaynağı olduğuna yormaktadır. Çünkü ona göre Müfîd, Radî'nin rivayetine senet bulmak gayretiyle bunu kitabına almamıştır (yani öyle olsaydı aynı metni vermesi gerekirdi).¹⁷⁵² Ancak burada Radî'nin bir edip olarak hutbenin metninde bazı düzenlemeler yapmış olabileceği de akla gelmektedir.

Müfîd hutbeyi biraz farklı bir metinle *el-Cemel*'inde de vermektedir.¹⁷⁵³ Ancak o hutbenin tamamını değil bazı bölümlerini vermektedir. Müfîd'e göre bu hutbe Hz. Ali'ye biat edildiği gün irad edilmiştir. Onun metninden bazı bölümler şu şekildedir:

¹⁷⁴⁸ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, IV, 157

¹⁷⁴⁹ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, IV, 150

¹⁷⁵⁰ Müfîd, *el-İrşad*, I, 287-290

¹⁷⁵¹ el-Hatîb, A.g.e, I, 312

¹⁷⁵² el-Hatîb, A.g.e, I, 312

¹⁷⁵³ Bkz. Müfîd, *el-Cemel*, 61-62

“**H. Ali'nin biat günü okuduğu hutbe:** Fasıl: Hilafet işi ona tevdi olunduğunda hutbeye çıktı ve şöyle dedi: “Birçok iş meydana geldi ki sizler o işler olurken benim yanımda övgü düzen kimseler değildiniz. Bana gelince şayet dilersem şöyle derdim, *Allâh geçenleri bağışlasın iki adam geldi geçti*. Himmeti, karnı ve ferci¹⁷⁵⁴ karga gibi olan bir üçüncüsü işi üstlendi ki yazık keşke iki kanadı kesilse ve başı kopartılsaydı onun için daha hayırlı olurdu...”¹⁷⁵⁵ Ulema bu hutbenin Hz. Ali'nin hutbelerinden olduğunda *müttefiktirler*. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna bunu zikretmiş ve garip kelimelerini açıklamıştır. Medayinî'de kitaplarında bunu zikretmiştir. Emiru'l-Mü'minin'e olan nasb-ı adavetine rağmen Cahız'da “*el-Beyan ve't-Tebyîn*” isimli kitabında bunu zikretmiştir.”¹⁷⁵⁶ ¹⁷⁵⁷ Müfid'in bu rivayeti yukarıda geçtiği üzere *el-İkdu'l-Ferîd*'de de geçmektedir.¹⁷⁵⁸

eş-Şıkkıyye: Abdullâh b. Abbas'ın rivayet ettiği bu hutbenin şöhreti bizim işaret ettiğimizden daha fazladır. O hutbenin başında şöyle söylemektedir...”¹⁷⁵⁹

Müfid devamla ilk üç halife hakkındaki sözleri aktarmakta ve bu sözlerin Hz. Ali'nin ilk üç halifenin hilafetlerini hoş görmediğini ve onlara biat etmediği anlamına geldiğini iddia etmekte ve Hz. Ali'nin biat ettiğini iddia edenleri yalanlamaktadır. Ancak onun bu tavrı da *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen başka metinlerle çelişmektedir. Şayet bu metnin Hz. Ali'ye nisbeti doğruysa Hz. Osmân'ı metheden konuşmasıyla çelişmektedir. Kaldı ki Hz. Ali fitnelere (ridde hadiselerine) şahid olunca Hz. Ebû Bekir'e biat ettiğini *Nehcü'l-Belâğa*'da söylemektedir.¹⁷⁶⁰ Bu konuşmaların hepsinin ona ait olduğunun kabul edilmesi durumunda ikiyüzlü bir adam veya öfke ve hırsının tesiriyle amacını aşan laflar söyleyen kontrolsüz bir adam portresi ortaya çıkmaktadır. Bu durumda bunu takıyye icabı veya adamlarını korumak için söylediğini iddia etmek veya zahiri manaya uymayan bir şekilde te'vil etmek doğru bir bakış açısı olmayacaktır.

¹⁷⁵⁴ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 157'de geçen metinde *ferci* kelimesi bulunmamaktadır. Herhalde Hz. Osmân'ın iffetine hâlel getirmek isteyenlerce metne dâhil edilmiş olsa gerektir.

¹⁷⁵⁵ Müfid, *el-Cemel*, 62. Bu ifadeler Radî'nin verdiği metinden farklıdır. Radî'de karga benzetmesi yoktur. Bu da metin üzerinde bazı düzenlemeler yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca Müfid rivayet için herhangi bir senet zikretmemektedir.

¹⁷⁵⁶ Müfid, *el-Cemel*, 62

¹⁷⁵⁷ Cahız'ın bu şekilde gösterilmesi ona yapılan bir haksızlıktır. Çünkü o Hz. Ali'nin sözlerini ilk derleyen, 32. hutbenin Muâviye'ye nisbetini tuhaf bulan, Muâviye'yi karalayan ve Hz. Ali'nin sözlerine daha çok benzediğini söyleyen bir kimsedir. Müfid, Cahız'ı Hz. Ali'nin Osmân'ın katliyle ilgili konuşmalarının ihtilâf ve tenakuz içerdiğini söylediğinden dolayı eleştirmektedir. Bkz. *el-Cemel*, 110

¹⁷⁵⁸ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 157

¹⁷⁵⁹ Müfid, *el-Cemel*, 62

¹⁷⁶⁰ 62. mektup (el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 444-445)

Ayrıca Müfîd *Şıkkıyye* adıyla da bilinen bu hutbe için burada da bir senet veya kaynak zikretmemekte ve İbn Abbâs'dan rivayet edildiğini söylemekle yetinmektedir.

Burada bir diğer itiraz noktası da Hz. Ali'nin ilk hutbesinde böyle şeyler söylemesinin firaset ve fesahat sahibi bir kimsenin sözleriyle pek bağdaşmadığıdır. Çünkü Hz. Osmân öldürülmüştür ve Ümeyyeoğullarının bunun hesabını sorması beklenmelidir. Buna rağmen böyle bir konuşma yapmak eleştiri ve intikam oklarının hedefi olmak demektir. Şayet bu konuşma kendisine biat edildikten hemen sonra yapıldıysa Cemel Vakası'na sebebiyet veren muhaliflerin eline ciddi gerekçeler verilmiş demektir. Hz. Ali'nin kendisine biat edildikten sonra yaptığı ilk konuşmasında katilleri korumak olarak değerlendirilmesi mümkün olabilecek sözler söylemesi beklenemez.

Hz. Ali'nin kendisine beyat edildiğinde yaptığı konuşma olarak verilen on altıncı hutbe mahalline daha uygun düşmektedir. Çünkü insanlar fitnelere karşı uyarılmakta, Kur'ân ve sünnete uymaya, hakkı kabul etmeye davet edilmektedirler. Bu hutbe (16. hutbe) hakkında Müfîd şöyle demektedir: *Bu hutbe Hz. Ali'nin hutbelerinden âmme ve hâssa nın rivayet ettiği sözlerindedir.*¹⁷⁶¹

“Müfîd (*Şıkkıyye Hutbesi*, üçüncü hutbe hakkında) şunu söylemektedir: “Bunu Şîanın hasımları tarafından itham edilmeyen *Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna ve daha başkaları da rivayet etmişlerdir.*”¹⁷⁶² el-Hatîb “*Şia'nın hasımlarından ve itham edilmeyen*” ibaresini ekliyorsa da Müfîd'in, *Şıkkıyye Hutbesi*'ni rivayet edenler hakkında söylediği sözler arasında bu ifade geçmemektedir.¹⁷⁶³ Bu ifade el-Hatîb'in yorum sadedinde eklediği bir ifadedir.

Müfîd'in sözlerinden anlaşıldığı üzere mahalline uygun olan ve mezhep ihtilâflarının işlenmediği konuşmalar hem amme (Şîi olmayan Müslümanlar) hem se hassa (Şîi inaniş üzere olan Müslümanlar) tarafından rivayet edilmektedir. Ancak *Şıkkıyye Hutbesi* ve benzeri ihtilâflı konuların işlendiği konuşmalarda geçen şaibeli sözler Şîi müellifler tarafından rivayet edilmektedir.

Müfîd'in eserlerinde genel amacın Şîi inaniş desteklemek ve uygun rivayetler aktarmak olduğu ve rivayetlerinde senet sistemini ayrıştırıcı bir unsur olarak kullanmadığı göz önünde bulundurulursa onun naklettiği, bilinen kaynaklarda

¹⁷⁶¹ Müfîd, *el-İrşâd*, 139 (el-Hatîb, A.g.e, I, 355-356 den naklen)

¹⁷⁶² el-Hatîb, A.g.e, I, 323

¹⁷⁶³ Bkz. Müfîd, *el-Cemel*, 61; *el-İrşâd*, I, 287

bulunmayan veya sadece Şîî kaynaklarda bulunan metinlere ihtiyatla yaklaşmak kaçınılmaz hale gelmektedir.

6-Şerif Murtazâ'da *eş-Şafi* isimli kitabında s. 203-204 te bu hutbeden bazı bölümler zikretmektedir. Onun bu hutbeyle ilgili müstakil bir şerhi de vardır.¹⁷⁶⁴ Görünen o ki bu müstakil olarak yazılan ilk şerhtir. Onun bu şerhi, *Nehcü'l-Belâğa* yazılıp ortaya çıkmadan önce kaleme almış olması da muhtemeldir.¹⁷⁶⁵

Murtazâ "*Resâil*"¹⁷⁶⁶ de şıkkıkiye hutbesi adıyla verdiği hutbeyi şerh etmekte ancak tam metin vermeden gerek gördüğü cümle ve kelimeleri şerh etmektedir. Murtazâ hutbenin senedini ziktermediği gibi hutbede geçen hilafetle ilgili meselelere girmemekte ve sonunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"(Hz. Ali) aleyhisselam sebeplerin ortadan kalkması, öfkesinin geçmesi (hararetinin soğuması) ve bu konuşmaya onu sevkeden durumun yok olması sebebiyle hutbenin devamını getirmedi. Burada söz birbirinin ardı sıra gelmekte ve baş tarafı son tarafını çağrıştırmaktadır. (Hutbenin bir kısmı) kesildiğinde düzeni bozulur ve sözün ateşi (konuşmanın harareti) yok olur.¹⁷⁶⁷ el-Hatîb'in de işaret ettiği Murtazâ'ya ait olan *Şıkkıyye Şerhi*, muhtemelen bu şerhtir.

7-Tûsî (460/1067) *el-Emâlî*, I, 392 de bu hutbeyi biraz farklı olarak senediyle nakletmektedir. Onun senedi şöyledir:

"Bize el-Haffâr haber verdi dedi ki bize Ebu'l-Kâsım ed-Da'bilî tahdis etti dedi ki bize babam tahdis etti dedi ki bize kardeşim Da'bil (el-Huzai) rivayet etti dedi ki bize Muhammed b. Sülâme eş-Şâmî, Zurâre b. A'yun, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, İbn Abbâs yoluyla ve Muhammed el-Bâkır babası ve dedesi yoluyla rivayet etti dedi ki, Emiru'l-Mü'minin Ali b. Ebi Talib'in yanında hilafet konusu zikredildi. Bunun üzerine o dedi ki..."¹⁷⁶⁸

¹⁷⁶⁴ el-Hatîb, A.g.e, I, 314

¹⁷⁶⁵ el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa*, I, 323

¹⁷⁶⁶ Murtazâ, *Resâil*, II, 107-114

¹⁷⁶⁷ Murtazâ, *Resâil*, II, 114

¹⁷⁶⁸ el-Hatîb, A.g.e, I, 314

8- Ebû Mansur et-Tabersî “*el-İhticâc*”¹⁷⁶⁹ de bu hutbeyi nakletmiş ve şöyle demiştir: Nakil (rivayet) ehlinden bir cemaat İbn Abbâs’tan turuk-i muhtelifle ile nakletmişlerdir.¹⁷⁷⁰

el-Hatîb, “İbnu’l-Esîr (555/1160) *en-Nihaye fi Ğaribi’l-Hadis* de “شَقَشَقَة” maddesinde zikretmiş¹⁷⁷¹ ve Hz. Ali’nin bir hutbesinde geçen bir sözü demiştir¹⁷⁷² diyerek bunu da hutbenin sıhhatine delil olarak saymaktadır. Ancak İbnu’l-Esîr’in mu’cem niteliğinde ki bu eserinde *Şıkkıyye Hutbesi*’nin adını veya içinde geçen bazı kelimeleri zikredip anlamını söylemesi metin ve senet olarak hutbenin sıhhatini onayladığına işaret etmemektedir. el-Hatîb, Fîrûzâbâdî’nin (817/1414) *Kamus*’unda¹⁷⁷³ bu hutbeyi zikretmesini de kaynaklar arasında saymaktadır.¹⁷⁷⁴

Ebû Ebeyd Kâsım b. Sellâm, *Ğaribu’l-Hadis*, II, 297 de “الشَّقَشَق” kelimesini anlatırken bunun Hz. Ömer’in bir sözünde geçtiğini söylemektedir. Onun ifade ettiğine göre bir adam hutbe (konuşma) irad etmiş ve sözü çok uzatmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer “فقال عمر: إن كثيرا من الخطب من شقائق الشيطان” “*hutbelerin (sözü uzatmanın/nutukların) çoğu şeytani palavralardır*” demiştir. Şakaşık, şıkşike kelimesinin cemisi olup yalan anlamına kullanılmaktadır. Ebû Ubeyd bu kelimenin Hz. Ali’nin bir hutbesinde geçtiğinden bahsetmemektedir. İbnu’l-Esîr ise bu sözü Hz. Ali’ye nisbet etmekte ancak Ebû Ubeyd ve başkalarının Hz. Ömer’e nispet ettiğine de işaret etmektedir. İbnu’l-Esîr ayrıca Hz. Ali’nin bir hutbesinde تلك شَقَشَقَة هدرت ثم قرت dediğini söylemektedir.¹⁷⁷⁵ Ancak sözün sıhhati ile ilgili bir değerlendirme yapmamaktadır. *Şıkkıyye Hutbesi* olarak bilinen bu hutbenin beş kelimelik son cümlesinin zikredilmesi hutbenin senet ve metin açısından onaylandığı anlamına gelmeyeceği açıktır. Kaldı ki Ğaribu’l-hadis kitapları tahrir kitapları olmayıp bir tür lugattır.

¹⁷⁶⁹ Tabersî, *el-İhticâc*, I, 193-194

¹⁷⁷⁰ el-Hatîb, A.g.e, I, 314-315

¹⁷⁷¹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğaribi’l-Hadis*, II, 294

¹⁷⁷² el-Hatîb, A.g.e, I, 317

¹⁷⁷³ Fîrûzâbâdî, *el-Kamus*, III, 251. Fîrûzâbâdî’nin *el-Mektebetü’s-Şâmîle* nüshasında c. I, 898 de geçen ibare şöyledir: “والخطبة الشَّقَشَقِيَّة: العَلَوِيَّة، لقوله لابن عباس، لَمَّا قال له: لو اطرَدتْ مَقَالَتُكَ من حيثِ أَفَضَيْتْ: يا ابنِ عَبَّاسِ! ” Bu ifade hutbenin kaynağını göstermek için değil, içinde geçen bir kelimeyi açıklamak için söylenmiştir. Fîrûzâbâdî’nin Radî’den dört asır sonra yaşadığı ve hutbeye sıfat olarak *el-aleviyyetu* kelimesini eklediği göz önünde bulundurulursa onun lügatinde bu kelimeyi zikretmesi ve hutbeye atıfta bulunmasının hutbenin sıhhatine kaynak olamayacağı açıktır.

¹⁷⁷⁴ el-Hatîb, A.g.e, I, 317

¹⁷⁷⁵ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğaribi’l-Hadis*, II, 489-490

Ubey Muhammed b. el-Kasım b. Sabit es-Sarakostî (306/918) *Ğaribu'l-Hadis*'inde Hz. Ali'den senetli olarak şöyle rivayet etmektedir:

“Bu emirlik işi konusunda Rasûlullâh bize peşinden gideceğimiz bir ahitte bulunmadı. Fakat biz kendimiz gerek hata gerekse isabet ettiğimiz bir takım görüşler ortaya koyduk; Ebû Bekir halife oldu işini yaptı ve istikamet üzere oldu. Sonra Ömer halife oldu işini yaptı ve istikamet üzere oldu. Sonra din zayıfladı ve bu işi dünyaya talib olan bir topluluk arzuladı, Allâh dilediğine azab eder dilediğini de affeder.”¹⁷⁷⁶

Bu rivayetin baş tarafı sema yoluyla son tarafı da muanan olarak rivayet edilmekte olup senedi şu şekildedir: Ebu'l-Alâ+Müseyyeb b. Abdi'l-Melik, ed-Deşşâş+Mervân b. Muâviye+Sevvâr+Amr b. Süfyan yoluyla Hz. Ali'den¹⁷⁷⁷

Netice olarak şunu söyleyebiliriz; *Nehcü'l-Belâğa*'daki rivayetlerden anlaşılan Hz. Ali başından beri halifelik beklentisi içerisindeydi. Ancak o Müslümanların kararına saygı duymuş, ilk iki halifeye gönüllü olarak biat etmiş ve destek vermiştir. O Hz. Osmân'a biat etmekle beraber onun hilafetinin yarından sonrasını kapsayan ikinci dönemde gelişen bazı olaylardan memnun değildir. Bu olayların başında Haşimoğullarının dışlanmaları, Ümeyyeoğullarının hilafet gücünü maddi menfaata dönüştürmeleri ve bu durumun Müslümanlara zarar olarak dönmeye başlaması gelmektedir. Bu sebeple o Hz. Osmân döneminde diğer muhalifler gibi genel gidişattan rahatsızdır. Hz. Osmân bu kötü gidişatın özellikle sebebi değilse de hedefi haline gelmiştir. Çünkü halkın sevmediği valilerin çoğu onun akrabası veya kabile mensuplarıdır. Onun hilafetinin ilk yarısından bir memnuniyetsizlik olmayıp suçlamalar ikinci yarıda gelişen olayları kapsamaktadır. Her ne kadar Hz. Osmân muhaliflerin hedefi haline gelmiş ve nihayetinde bu durumdan memnun olmayanlar tarafından mazlum bir şekilde şehit edilmişse de, kötü gidişat Hz. Ali döneminde de devam etmiş, aynı halk ona da muhalefet etmiş ve onu da şehit etmişlerdir. Hz. Ali'nin hilafeti döneminde olumlu gelişmeler Hz. Osmân dönemine göre daha az olduğu gibi¹⁷⁷⁸ olumsuz gelişmeler ve buna bağlı olarak da iç savaş ve cinayetler daha fazladır. Bu da göstermektedir ki, bir devleti ve tebaasını bozmak sadece bir kişinin yapabileceği bir iş

¹⁷⁷⁶ es-Sarakostî, Ubey Muhammed b. el-Kâsım b. Sâbit, *Ğaribu'l-Hadis*, II, 183

¹⁷⁷⁷ Bu rivayetin muhakkik tarafından dipnotta verilen diğer kaynakları şunlardır: Dârekutnî, *İtel*, IV, 86-87; Beyhaki, *Delâil*, VII, 223; Ahmed, I, 114; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 575 (h. 1218); İbn Hacer, *et-Tehzib*, VIII, 407 Kays el-Abdî'nin tercemesinde Kitabın muhakkiki Muhammed b. Abdullâh el-Kannas rivayetin senedinin zayıf olduğunu söylemektedir. Bkz. es-Sarakostî, Ubey Muhammed b. el-Kâsım b. Sâbit, *Ğaribu'l-Hadis*, 587

¹⁷⁷⁸ Burada özellikle fetihleri kastediyorum.

olmadığı gibi, düzeltmek de sadece bir kişinin yapabileceği bir iş değildir. Bu sebeple Hz. Ali kızgınlık ve bir anlık hislerle bazı sert sözler söylemiş olsa bile, onun haddi aşan ve Müslümanlıkla bağdaşmayan sözler söylemesi beklenemez. Özellikle mezhep ihtilâfi kapsamında değerlendirilebilecek türden sözler genelde Hz. Ali tarafından söylenmemiş ancak onun dilinden söylenmiştir diyebiliriz. Bu hutbe Radî'nin verdiği metinle sadece Şîî âlimlerin eserlerinde geçmekte ve İmâmet konusunda Şîî inancı destekleyen ifadeler içermektedir.

3. Dördüncü Hutbe: Ehl-i Beyt'in doğru yola ulaşmada rehber olduğu, yanlış yolda olan bazı insanların kınanması.

el-Hatîb hutbenin kaynakları olarak şunları saymaktadır: “Bu hutbeyi Müfîd *el-İrşâd*, 147 de Radî'den biraz farklı olarak rivayet etmiştir. Taberî, *el-Müsterşit*, 95 de bu hutbenin sonunu rivayet etmiştir.¹⁷⁷⁹ İbn Meysem bu hutbenin irad edildiği zamanı belirlemede, İbn Ebi'l-Hadîd bu hutbenin uzun olduğunu ve rivayetlerin çok olduğunu itiraf etmektedir. Müfîd farklılık ve fazlalık ile rivayet etmekte¹⁷⁸⁰ Taberî bir bölümünü rivayet etmektedir. Bütün bunlar şüphe bırakmayacak şekilde şuna delalet etmektedir; Radî rivayetinde infirad etmemiştir ve ondan önce bu hutbeyi rivayet edenler olmuştur.”¹⁷⁸¹

el-Hatîb, İbn Meysem şerhinden naklen Hz. Ali'nin bu hutbeyi Talha ve Zübeyir hakkında irad ettiğini söylemektedir.¹⁷⁸² Hutbenin muhatabı o ikisi ve diğerleridir.¹⁷⁸³ el-Hatîb bu hutbenin izahında Kadî Nu'mân'ın naklettiği; *اهل بيتي كالنجوم بايهم اقتديتم اهتديتم* hadisine işaret etmektedir.¹⁷⁸⁴ el-Hatîb, Hakîm Tirmizî'nin, *Nevâdiru'l-Usûl*'ünden *النجوم امان لاهل السماء و اهل بيتي امان لاهل الارض* hadisini nakletmekte¹⁷⁸⁵ ve Sünnilerin bu

¹⁷⁷⁹ el-Hatîb, A.g.e, I, 327

¹⁷⁸⁰ el-Hatîb, A.g.e, I, 327

¹⁷⁸¹ el-Hatîb, A.g.e, I, 328

¹⁷⁸² Bkz. İbn Meysem, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I, 332

¹⁷⁸³ el-Hatîb, A.g.e, I, 327

¹⁷⁸⁴ Nu'mân b. Muhammed et-Temîmî el-Mağribî, *Deâimu'l-İslâm*, I, 186. el-Hatîb'in verdiği bilgiyi elimdeki baskıda bulamadım. Daru'l-Mearif, Mısır baskısı trs.)

¹⁷⁸⁵ el-Hatîb, Yusuf b. İsmail, *eş-Şerafu'l-Müebbed*, s. 6'dan nakletmektedir. Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-Sahâbe*, II, 671 (no: 1145); Hâkim, *Müstedrek*, II, 487 (no: 3676), III, 517 (no: 5926); Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, III, 61, Rûyânî, *Müsned*, II, 258; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXX, 20; İbn Hacer el-Heytemî, *es-Sevâiku'l-Muhrika*, II, 445, 546, 675; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, XVI, 215; XVIII, 386; Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, XII, 96 (no: 34155), XII, 101 (no: 34188, 34190); Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife ve'l-Mevdüa ve Eseruhâ*, X, 234 (no: 4699). **Elbânî bu hadis için zayıf demektedir.** Bu hadis bazı rivayetlerde **Ehl-i Beytim** yerine **ben** veya **asahâbım** şeklinde de geçmektedir.

hadisleri değiştirerek “*Ashabım yıldızlar gibidir hangisine uyarsanız kurtuluşa erersiniz*” şekline dönüştürdüğünü bu rivayetin de hem metin hem de senet olarak sahih olmadığını söylemekte ve sünni kaynaklardan bu konudaki değerlendirmeleri aktarmaktadır.¹⁷⁸⁶

İbn Ebi'l-Hadîd bu hutbe hakkında el-Hatîb'in dediği gibi “*bu kelimeler ve misaller Hz. Ali'ye ait uzun bir hutbeden iktibas edilmiştir*” demektedir. Ancak o şunları da söylemektedir:

“Bu kelimeler ve misaller Hz. Ali'ye ait uzun bir hutbeden iktibas edilmiştir. Bir topluluk buna bazı ilavelerde bulunmuşlardır ki –onları buna hevaları sürüklemiştir- bu ilavelerin lafızları Hz. Ali'nin hutbe irad ederken izlediği yola muvafık düşmemekte ve fesahat yönünden de onun fesahatine uymamaktadır. Radî bunları toplamış, Hz. Ali'ye nisbet etmiş ve sahih kabul etmiştir. O alıntı yaptığı yerlerdeki diğer bölümleri ise hazfetmiş ve almamıştır.”¹⁷⁸⁷

Görüldüğü gibi Radî alıntıyı İmâmetin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğunu söyleyen ve muhaliflerin eleştirildiği bölümle sınırlamaktadır. İbn Ebi'l-Hadîd, Radî'yi uydurmakla suçlamamakta ancak hutbeye birçok ilaveler yapıldığını açıkça söylemektedir. O bu ilavelere yer vermemekle beraber metin yönünden Hz. Ali'nin tarzına uymadığını açıkça söylemektedir. İbn Ebi'l-Hadîd İmâmet konusunda kendi mezhebine uymayan ifadeler içerdiği için bu hutbeyi uydurma olmakla tavsif etmektedir ancak bir önceki *Şikkiyye Hutbesi'*nde de aynı durum olmasına rağmen aynı şeyleri söylememektedir. Ayrıca İbn Ebi'l-Hadîd'in söylediklerinden anlaşılıyor ki Radî'nin alıntıları tam metin olarak sağlam bir kaynağa istinad etmemektedir. Radî ayıklama işlemi yaparken de senet açısından değil, edebi üslûb açısından bir seçim yapmış ve hutbenin metnini kendi düşüncesini destekleyecek şekilde oluşturmuştur. Bu hutbe tam metin olarak bilinen Şîf kaynaklarda geçmemektedir. Her ne kadar bu hutbenin birkaç cümlesine benzer bazı cümleler Şîf kaynaklarda bulunsa bile hutbenin metni tam olarak bulunamamıştır. Ayrıca Sünnî kaynaklarda bu hutbe bulunmamakta, Hz. Ali'nin hutbelerini zikreden İbn Abdi Rabbih ve diğer âlimler bu hutbeden veya benzer bir hutbeden bahsetmemişlerdir. Hutbe Şîf İmâmet görüşünü destekleyen ifadeler içermektedir.

Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, II, 166 (no: 967); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, IV, 237 (no: 4074), VII, 6 (no: 6687); Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, X, 17 (no: 16394)

¹⁷⁸⁶ el-Hatîb, A.g.e, I, 325

¹⁷⁸⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, A.g.e, I, 209

4-5. Sekizinci ve Dokuzuncu Hutbeler: Cemel Vakası ile ilgili olarak Hz. Zübeyir'i eleştirmektedir. Hz. Ali'ye biat ettiği halde sonradan biatını bozduğu ve biat etmediğini zannettiğini söylemektedir. Birkaç cümlelik çok kısa bir hutbedir. Dokuzuncu hutbede de onların tehditlerinin işe yaramadığı ve hüsrana uğradıkları belirtilmekte olup iki cümlelik çok kısa bir metindir.

Nehcü'l-Belâğa'ya göre sekizinci hutbe Hz. Ali'ye aittir. **Ancak Müfid'in el-Cemel'inde Hz. Hasan'ın hutbesi olarak geçmektedir.**¹⁷⁸⁸ Müfid'in aktardığı kadarıyla hutbe yarım sayfa tutarında olup Radî içerisinden bir cümleyi seçmiştir. Seçilen cümle Müfid'in verdiği metinle kelimesi kelimesine tam olarak uyuşmamaktadır. **Dokuzuncu hutbe** de aynı kaynaktan geçmektedir ve Hz. Ali'ye aittir. O da yarım sayfa tutarında olup aynı şekilde Radî içerisinden bir cümleyi seçip almıştır. Burada da aynı uygulama yapılmıştır. Radî cümleden bazı bölümleri atlayarak tasarrufta bulunmaktadır.¹⁷⁸⁹ Bazı kelimelerin farklı olması da akla edebi açıdan değişiklik yapıldığı ihtimalini getirmektedir. Şayet Radî "*İmâmlar ilmi aynı kaynaktan almışlardır o açıdan ha Hasan'ın sözü ha Ali'nin her ikisi de aynı mesabededir*" düşüncesinde ise bunu belirtebilirdi. Bu durumda hem kendisi hem de eseri töhmet altında kalmaktan sâlim olurdu. el-Hatîb bu konuşmayı önce Hz. Ali'nin yaptığını Hz. Hasan'ın da babasından duyduğu sözleri hutbede tekrar ettiğini söyleyerek meseleyi halletmektedir. Fakat böyle bir şey olsaydı hutbeyi Hasan'a nisbet eden Müfid bir şekilde buna işaret ederdi. Buradan şu çıkarımda bulunmak da mümkündür: *Bazı hutbe ve sözler aslında bizzat Hz. Ali'nin ağzından çıkmamıştır ancak ona isnat edilmiştir.* Bu hutbelerde geçen lafızların Hz. Ali tarafından söylenmiş olması imkânsız değildir. Ancak Müfid'in Hz. Hasan'a nisbet ettiği sözleri Radî'nin Hz. Ali'ye nisbet etmesi ciddî bir çelişki ve red gerekçesidir.

6. Onuncu Hutbe: Şeytanın taraftarları olarak suçladığı muhaliflerini mağlup edeceğini, kendisinin hak üzere olduğunu ve basiretine güvendiğini söylemektedir.

el-Hatîb'in işaret ettiği gibi bu hutbe İbn Meyssem'in şerhinde¹⁷⁹⁰ zikrettiğine göre uzunca bir hutbenin parçasıdır. Hutbenin siyak ve sibakının olmamasından da bu

¹⁷⁸⁸ Müfid, *el-Cemel*, 175

¹⁷⁸⁹ Bkz. Müfid, *el-Cemel*, 177

¹⁷⁹⁰ İbn Meyssem, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I, 348-349

anlaşılmaktadır. Radî bu hutbeyi üçe bölmüş ve 10, 22 ve 135'inci hutbeler olarak vermiştir.¹⁷⁹¹ Her üç hutbe de ayrı lafızlar ve bir diğerinde olmayan ifadeler içermektedir. Ortak yanları muhaliflerine karşı yapılmış olmasıdır. Bu konuşmalarda Talha ve Zübeyir suçlanmakta, Hz. Osmân'ın kanını talep etme niyetlerinde samimi olmadıkları vurgulanmakta ve bu iki sahâbi Hz. Osmân'ın kanından sorumlu tutulmaktadır. Aslında bu konuda daha başka konuşmalar da olup bu konular *Nehcü'l-Belâğa*'da ısrarla işlenen ve belkide bu yolla Hz. Ali'ye muhaliflerince yöneltilen suçlamaların asılsız olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlayan alıntılardır. Onuncu hutbenin benzeri yirmi ikinci hutbedir. Her iki hutbenin de baş tarafları benzerdir. Her ikisinde de “*Şeytan taraftarlarını topladı...*” ifadeleri geçmektedir. Yine “*benim yanımda basiretim var*” ifadesi hem onuncu hem de yüz otuz beşinci hutbede geçmektedir. Anlaşılan bu konuşmaların hepsi aynı konuşmanın değişik varyantlarıdır. Radî onuncu hutbeyi verirken herhangi bir başlık zikretmezken, yirmi ikinci hutbeyi “*Biatini bozanların haberi kendisine ulaştığında yaptığı bir konuşma*” başlığıyla vermektedir. Yüz otuz beşinci hutbe ise iki ayrı metinden oluşmaktadır. Birinci metin “*Talha ve Zübeyr'in durumu hakkında yaptığı bir konuşma*” başlığıyla, ikinci metin ise “*Talha ve Zübeyr'in biati hakkında*” başlığıyla verilmektedir. Hz. Ali'nin Talha ve Zübeyr'i daha farklı şekilde zikrettiği, savaşlarda ölenleri islam dışı bir inanç üzere ölmüşler gibi görmediğini ifade eden sözleri de vardır. Mesela şu sözler de Hz. Ali'den rivayet edilmektedir:

“(Hz. Ali Cemel günü) “*yirmi sene önce ölmeyi isterdim*” demiştir.”¹⁷⁹²

“Hz. Ali Cemel günü şöyle demiştir: “*Allâhım! Benim istediğim böyle olması değildi, benim istediğim böyle olması değildi.*”¹⁷⁹³

“*Ebû Ca'fer'den rivâyet edilmiştir: Ali ve ashâbı Talha ve Zübeyir için oturup ağladılar.*”¹⁷⁹⁴

“Alkame b. Ulâse, İmâm Ali'den rivayet şöyle rivayet etmektedir: Kulaklarımla Allâh Rasulünün aleyhisselam ağzından işittim: “*Talha ve Zübeyr, benim Cennetteki komşularımdır.*”¹⁷⁹⁵

¹⁷⁹¹ Bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 338

¹⁷⁹² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 544 (no: 37824)

¹⁷⁹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 541 (no: 37802)

¹⁷⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 536 (no: 37774)

¹⁷⁹⁵ Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, III, 364; Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhi Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 767

“Ebû Humeyde Ali b. Abdillâh ez-Zâinî anlatıyor: Hz. Ali, Kûfe’ye geldiği zaman Talha’nın iki oğluna haber göndererek çağırttı. Onlara şöyle dedi: “*Ey kardeşimin çocukları! Arazinize gidin ve alın. Ben başkası sahiplenmesin diye el koymuştum. Ben, şahsen sizin babanızla birlikte Allâh’ın kitabında bahsettiği şu insanlardan olduğumuzu umarım: “Biz onların gönüllerinde olan kini söküp attık; artık onlar koltuklar üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir.”*^{1796,1797}

Hz. Ali’den rivayet edilen bir başka sözde de o şöyle demektedir: “*(Talha’nın katilini) cehennemle müjdele*”¹⁷⁹⁸

Hz. Ali Sıffîn Vak’ası sonrasında da çok üzülmüş, ortaya çıkan sonucun istediği bir şey olmadığını söylemiş ve üzüntüsünü dile getirmiştir:

Hz. Ali, Malik el-Eşter’e dayanmış bir vaziyette Sıffîn ölülerinin yanına vardı. Orada Hâbis el-Yemânî’nin cesediyle karşılaştı. Eşter: “*İnna lillahi ve innâ ileyhi râciûn. Ey mü’minlerin emiri! Hâbis el-Yemânî’de onlarla birlikteymiş! Üzerinde Muâviye’nin sembolü var! Vallâhi ben onu mü’min zannedirdim*” deyince Hz. Ali: “*O şimdi de mü’mindir*” buyurdu. Râvî der ki, Hâbis, Yemen halkından ibadete düşkün biri idi.¹⁷⁹⁹

(Hz. Ali Sıffîn’de tahkim için seçilen) Ebû Mûsâ’ya şöyle demiştir:

“*Ben işin böyle olacağını bilseydim çıkmazdım. Git hükmünü ver ey Ebû Mûsâ, isterse benim boynumun kesilmesi olsun.*”¹⁸⁰⁰

“*Bizden ve onlardan her kim Allâh’ın rızasını talep ederek savaşmış olsaydı öldüyse kurtulmuştur.*”¹⁸⁰¹

“Sıffîn günü Hz. Ali’ye savaşta öldürülenler hakkında sordular ve şu cevabı verdi: “*Bizim ölülerimiz de onların ölülere de Cennettedir. Bu işteki sorumluluk benimle Muâviye arasında kalacaktır.*”¹⁸⁰²

¹⁷⁹⁶ Hicr Sûresi, 47

¹⁷⁹⁷ Talha (ra)’ın oğlu Hz. Ali’ye gelip selam verdi, o da selamını alıp merhaba dedi. Bunun üzerine o şöyle dedi: “...Babamı öldürdün, malıma el koydun, birde merhaba mı diyorsun?” Bunun üzerine Hz. Ali ona bu cevabı vermiştir. Bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 225 (Thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrût 1968); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 544 (no: 37821); Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhî Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 767

¹⁷⁹⁸ Bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, A.g.y.

¹⁷⁹⁹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, IV, 31 (no: 3563); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 548 (no: 37846); Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhî Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 708

¹⁸⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 548 (no: 37852)

¹⁸⁰¹ Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhî Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 708

Radî *Nehcü'l-Belâğa*'da konuyla alakalı olarak sadece Şîî inancı destekleyen sözleri nakletmek suretiyle mezhep taassubunu aşamamıştır. Bu sebeple de kendi inancını desteklemek için metin arayan kişi malzemeye ihtiyaç duyacağından bulunduğu uygun rivayetleri, rivayet ilminin kuralları çerçevesinde tenkit edemeyecek ve birçok zayıf veya uydurma söze eserinde yer verecektir. Hutbe, Sıffîn savaşında muhalifleri eleştiren ve Şîî inancı destekleyen ifadeler içermektedir.

7. On Birinci Hutbe: Cemel'de oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye söyledikleri

Dört satırlık kısa bir hutbe olup Radî'den önceki kaynaklarda tarafımızdan bulunamamıştır. Müfîd'in *el-Cemel*'inde bu olay Vakidi'den naklen anlatılmakta ve on dokuz yaşında olan Muhammed'e sancağın verildiği geçmekte ancak bu hutbe geçmemektedir.¹⁸⁰³ Müfîd Hz. Ali'nin orada adamlarına yaptığı genel bir konuşma metni vermektedir ki o da Radî'nin verdiği konuşmadan farklıdır. Daha önce işaret edilmekle beraber burada şunu tekrar hatırlamamızda fayda vardır: Radî, aslında gerçek bir ilim adamı olan Muhammed'e Hz. Ali'nin yaptığı vasiyetlere yer vermemekte belki de onu İmâmlardan sayılmadığı için görmezlikten gelmektedir. Bu konuşma iki satırlık küçük bir metindir. Oysa Şeyh Sadûk, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed'e yaptığı üç vasiyyete yer vermektedir ki, içerik olarak *Nehcü'l-Belâğa*'da bulunması gereken metinlerdir. Radî'nin bu konuşmayı eserine alırken bahsettiğimiz vasiyetlere yer vermemesi onun eserini yazarken mezhep taassubunu göz ardı etmediğini göstermektedir.

el-Hatîb hutbenin kaynakları arasında *el-Cemel*'i saymamakta, Zemahşeri'nin *Rebû'l-Ebrâr*'ında *el-Katl ve's-Şehâde* babında biraz değişik lafızlarla geçtiğini söylemektedir. Ancak bu rivayetin dayanağı olamaz. Çünkü Zemahşerî (538/1143) Radî'den (406/1015) yaklaşık bir asır sonra yaşamış olup, zikredilen kitabı da bir rivayet ansiklopedisi değildir. Şayet Zemahşeri Radî'nin metnini aldıysa lafız değişikliği ne anlama gelmektedir. Her kaynakta farklı bir lafız olması da ciddi bir sorun olup metinler üzerinde düzenleme yapılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Radî'nin verdiği metnin kaynağını bulamamakla birlikte Hz. Ali'den sadır olması imkânsız bir konuşma değildir.

¹⁸⁰² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 552 (no: 37880); Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhî Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 708

¹⁸⁰³ Bkz. Müfîd, *el-Cemel*, 190-191

Çünkü Hz. Ali'nin Hasan ve Hüseyin'i Peygamber nesli zarar görmesin diye sakındığı Şîî kaynaklarda geçmektedir. Ancak burada Muhammed'e yapılan nasihatlere yer vermemek hatta Şeyh Sadûk'un Muhammed'e yapılan nasihat olarak verdiği metnin, Hasan'a yapılan nasihatler arasında zikredilmesine yani Şîîlik taassubuna işaret etmek istedik.

8. On Üçüncü Hutbe: Cemel savaşı sebebiyle Basralıları yermekte ve şehirlerinin su altında kalacağını haber vermektedir.

Bu hutbede müellif Radî kendisi de “*bir rivayette*” diyerek üç ayrı rivayet nakletmektedir. Bu da rivayetlerde sadece lafız farklılığı olmadığını mana yönünden de farklılıklar olduğunu göstermektedir. Çünkü rivayetler arasında mana birliği yoktur. Radî her ne kadar verdiği değişik üç rivayeti aynı yerde ve zamanda yapılmış konuşmalar gibi veriyorsa da lafız farklılığından konuşmanın Hz. Ali'nin orijinal ifadelerini koruyarak yansıtılmadığı anlaşılmaktadır. Bundan daha dikkat çekici olan ise Meclisi'nin Kemaluddin b. Meysem el-Behrani'den naklettiği hutbedir. İbn Meysem'in naklettiğine göre Hz. Ali Cemel sonrası Basralılar'a irad ettiği konuşmada oldukça cömert methiyelerde bulunmaktadır.¹⁸⁰⁴ Onun naklettiği bu konuşma ile *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen ve içerisinde; “*orada şerrin onda dokuzu vardır*” cümlesi bulunan konuşmanın aynı zamanda ve aynı topluluğa yapılmış olması kanaatimizce mümkün değildir. el-Behrani'nin naklettiği hutbede Hz. Ali neden önce tevbih sonra da methiyede bulunduğunu söylüyorsa da birbirini nakzeden bu iki konuşmanın aynı topluluğa yapılması Hz. Ali gibi bir edipten beklenmez.

Nehcü'l-Belâğa'nın verdiği hutbede Hz. Ali Basra'nın su altında kalacağını söylemektedir. İbn Meysem Peygamberimizin Hz. Ali'ye söylediği uzunca bir rivayet içerisinde aslında bu bilgiyi Peygamber Efendimiz'e dayandırmaktadır. Senetsiz olarak verilen bu rivayete göre Peygamberimiz sadece Hz. Ali'nin bulunduğu bir yerde kendisini Cebriâil'in omuzuna alıp semaya çıkarttığından ve yeryüzünü seyrettirdiğinden bahsetmiştir. Peygamberimiz bu seyir esnasında kıyamete kadar olacak şeyleri görmüş ve Hz. Adem'in *esmâyı* öğrendiği gibi zorlanmadan olacak her şeyi öğrenmiştir. Peygamberimizin gördüğü ve Hz. Ali'ye bildirdiği şeylerden birisi de deniz kenarında

¹⁸⁰⁴ Hutbe için bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 346

helak olacak olan Basra isminde bir şehirdir.¹⁸⁰⁵ el-Hatîb Basra'nın su altında kalmasıyla ilgili bu menkıbenin iki kez tekrür ettiğini, birincisi Kadir Billah ikincisi Kaim bi Emrillah zamanında olmak üzere Basra'nın iki kere su altında kaldığını söylemektedir. Ona göre bu gaybden haber verme gibi bir tür keramettir. el-Hatîb “*bu olaylar Radî'den sonra meydana gelmiştir öyleyse Radî uydurmuş olamaz*” demekteseyse de¹⁸⁰⁶ coğrafi konumu itibariyle Basra'nın zaman zaman su baskınına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Hz. Ali böyle bir sözü tekrür eden olaylar hakkında bildiği bir şey sebebiyle ve bir tahminle söylemişse bu normaldir. Ancak Basra şehrinin Hz. Ali'den daha önce ve sonra kaç kez su baskınına maruz kaldığı ayrı bir araştırma konusudur. Basra şehri halkının dini yönden, cami ve cemaate müdâvemet yönünden Kûfe halkına göre daha iyi bir durumda olduğu da el-Hatîb tarafından dile getirilmektedir. Bu durumda onların başına felaket gelirken Hz. Ali ve oğullarına defaatle ihanet eden ve onları en ihtiyaç duydukları bir anda yalnız bırakan Kûfe halkına ne demelidir? Şayet Basra halkı Cemel Savaşı sebebiyle cezalandırılacaksa neden onlar değil de daha sonraki nesiller bunun cezasını çekmektedir, her insan kendi yaptığından sorumlu değil midir? Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası sebebiyle Basralılara kızması ve sert içerikli bir konuşma yapmış olması muhtemeldir. Ancak Radî bu konuşmadan sadece bir mucize çıkartmakta ve Hz. Ali'ye karşı gelenlerin sû-i âkibetlerini gösterecek kadar nakletmektedir. Gaybden haber verme olarak algılanan ve Hz. Ali'nin mucizelerine misal olarak zikredilen bu sözler İbn Ebi'l-Hadîd tarafından da mucize olarak işlenmekte hatta daha pek çok farklı misaller verilmektedir. İbn Ebi'l-Hadîd'in Hz. Ali'nin mucizesi olarak zikrettiği konulara metin tenkîdi bölümünde temas edilmiştir. Tabersî'nin *el-İhticâc*'da Hz. Ali'nin Basralılara söylediği sözleri nakletmekte¹⁸⁰⁷ ve Radî'nin verdiği metinlerin bir kısmı orada takdim te'hîrle beraber geçmekte lafızlarda da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ancak bu konuşma içerisinde gelecekte Basra'yı su basacağına dair bir ifade geçmemektedir.

Netice olarak gaybden haber verdiği iddia edilen bu konuşmanın Hz. Ali'ye nisbeti sahihtir denemez.

9. On Dördüncü Hutbe: Basralılara hitaben yapılmış bir satırlık kısa bir konuşmadır.

"Topraklarımız suya (denize) yakın ancak semaya uzaktır. Aklınız hafif, hilminiz sefih

¹⁸⁰⁵ Bkz. İbn Meysem, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I, 357-358

¹⁸⁰⁶ Bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 347

¹⁸⁰⁷ Bkz. Tabersî, *el-İhticâc*, I, 172

oldu. Sizler ok atan(lar) için hedef, yiyici(ler) için lokma ve saldırgan(lar) için bir av oldunuz." *أَرْضُكُمْ قَرِيبَةٌ مِنَ الْمَاءِ بَعِيدَةٌ مِنَ السَّمَاءِ حَفَّتْ عُقُولُكُمْ وَ سَفِهَتْ حُلُومُكُمْ فَأَنْتُمْ عَرَضٌ لِنَابِلٍ وَ أَكْلَةٌ لِأَكْلٍ وَ قَرِيسَةٌ لِصَائِلٍ*. Bu konuşmanın önceki konuşmanın son paragrafiyle aynı olduğu söylenebilir. Orada da “şehiriniz denize yakın semaya uzaktır” denilmektedir. Radî ifadedeki değişiklik sebebiyle bunu ayrı bir hutbe gibi vermektedir. Bu hutbe de öncekiler gibi Müfîd’in *el-Cemel*’inde 217 ve 218. sayfalarda geçen Hz. Ali’nin Basralıları zemmettiği konuşmasından alınmadır. Ancak bazı kelime ve cümlelerin farklı olması ve konuşmanın tekrar verilmesi Radî’nin başka bir kaynağının daha olmasını gerektirmektedir. el-Hatîb, Ebû Hanife ed-Dinaveri’nin “*el-Ahbâru’t-Tivâl*”ında (s. 151) Müfîd’in rivayetine yakın bir rivayet naklettiğini, İbn Kuteybe’nin “*Uyûnu’l-Ahbar*” da (I, 217) hutbenin bazı bölümlerini naklettiğini söylemektedir.¹⁸⁰⁸ *Uyûnu’l-Ahbâr*’da yaptığımız incelemede, el-Hatîb’in söylediği yeri bulamadık. İbn Kuteybe hutbe bölümünde Hz. Ali’den üç Hz. Ebû Bekir’den üç Hz. Ömer ve Osmân’dan birer hutbe, Muâviye ve Yezid’den birer hutbe nakletmektedir. Hz. Ali’nin hutbelerinin konuları; dünya ve tul-i emeli zemmeden genel bir nasihat, Hz. Osmân’ın katledilmesi üzerine okuduğu hutbe, Enbar’da valisinin öldürülmesinden sonra yaptığı ve adamlarını kınadığı bir konuşmadır. Ayrıca Muâviye’nin hutbesi *Nehcü’l-Belâğa*’da (32. Hutbe) Hz. Ali’nin hutbesi olarak verilmektedir ki, bu da ayrı bir değerlendirme konusudur.¹⁸⁰⁹ Tabersî’nin *el-İhticâc*’da zikrettiği konuşma metninde bu konuda sadece şöyle dediği geçmektedir: “Ey Basra halkı! Ey hayvanın tâbîleri! Ey kadının ordusu! ... (Deve) öfkeyle köpürünce icabet ettiniz, boğazlandı kaçtınız. Sizin suyunuz tuzlu, dininiz nifak, ahlakınız düşüktür.”¹⁸¹⁰ Bu konuda şu anlaşılmaktadır: Cemel Vak’ası sebebiyle Basra halkını karalamak için pek çok şey söylenmiş, Hz. Ali’den farklı konuşma metinleri nakledilmiştir. Bu metinlerin bir kısmını Hz. Ali’ye nisbet etmek mümkün olsa bile metinlerdeki farklılık sebebiyle sözlerin tam olarak Hz. Ali’nin belâğat ve fesâhatini yansıttığını söylemek mümkün değildir.

¹⁸⁰⁸ el-Hatîb, A.g.e, I, 349

¹⁸⁰⁹ İbn Kuteybe, *Uyûnu’l-Ahbar*, s.440

¹⁸¹⁰ Bkz. Tabersî, *el-İhticâc*, I, 172

10. Ondokuzuncu Hutbe: Eşas b. Kays'ın¹⁸¹¹ konuşması esnasında kendisine söylediği Ey Emiru'l- Mü'minin bu senin lehine değil aleyhinedir sözü üzerine onu azarlamakta ve hakaret etmektedir. Dört beş satırlık bir konuşmadır.

el-Hatîb konuşmanın sebebi hakkında *el-Eğâni*'den (VIII, 59) şöyle bir nakil aktarmaktadır: “Hz. Ali hutbede konuşurken Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu söyledi: “Müslümanların kanları eşittir. Onlar kendileri dışındakiler için tutulacak bir eldirler. Her kim bir bidat çıkartırsa veya bir bidat işlerse Allâh'ın ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun”. Bunun üzerine Eşas “vallâhi bu senin aleyhinedir, lehine değildir” dedi. Hz. Ali gözlerini ona dikti ve bu sözleri söyledi.”¹⁸¹²

İbn Ebi'l-Hadîd ise daha başka bir sebep anlatmaktadır: Hz. Ali minberde hakemeyn olayından bahsediyordu ashabından bir adam kalktı ve şöyle dedi: Ey mü'minlerin emiri! Bizi hükümetten (hakemlere razı olmaktan) nehyettin sonra onu emrettin, hangisinin doğru olduğunu bilmiyoruz. Hz. Ali bir elini diğerine vurdu ve şöyle dedi: “*Bu cemaati (topluluğu) terk edenin cezasıdır.*” Onun bu sözle kastı şu idi: Siz doğru olan görüşü ve sağlam olan yolu terk ettiniz ve karşıdakilerin tahkim davetini

¹⁸¹¹ Ebû Muhammed Ma'dikerib b. Kays b. Ma'dikerib el-Kindî (40/661), saçları dağınık olduğu için el-Eşas adıyla tanındı. Başı yarık olan anlamında “Eşec” lakabıyla da bilinir. 10/631 yılında Kindeliler'den oluşan otuz (veya altmış-yetmiş) kişilik heyetinin başında Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve ile nikâhlandıysa da onu memleketine götürmesine izin verilmedi. Ebû Bekir'in hilafetinin ilk yıllarında Hadramut ve Kinde valisi Ziyâd b. Lebîd'in zekât hususunda bir Kindeli'ye yaptığı haksızlıktan dolayı isyan etti. Muhasara edildiği kaleyi teslim ederek, Medine'ye gönderildi. Dinden dönmediğine yemin edip affedilmesini ve nikâhlısı Ümmü Ferve ile evlendirilmesini istedi. Hz. Ebû Bekir tarafından affedilerek kız kardeşi ile evlendirildi. İran'ın fethine katıldı, Kâdisiye, Medâin, Celûla ve Nihâvend savaşlarına, Suriye'nin fethine katıldı. Halifenin emri üzerine bir heyetle birlikte Kistrâ'ya gidip onu İslam'a dâvet etti. Hz. Osmân dönemimin sonlarında ve Ali döneminde Azarbeycan ve Ermeniye valiliği yaptı. Muâviye ile mücadele eden Hz. Ali onu yanına çağırdı. Muâviye onu yanına çağırdıysa da o Hz. Ali'ye bağlı kaldı. Sıffin'de önemli başarılar elde etti. Nehrevan ve Harûriye'de Hâricilere karşı yapılan mücadelelere katıldı. Hz. Ebû Bekir zamanındaki isyanını irtidat kabul ederek Eş'as'ın Ebû Hanîfe ve İmam Şâfi'nin ölçülerine göre sahabi olmadığını söyleyenler varsa da hadis âlimleri bu görüşe katılmamışlardır. Eş'as Hz. Peygamber'den dokuz hadis rivayet etmiştir. Eş'as b. Kays Hz. Ali'nin vefatından kısa bir süre sonra Kûfe'de vefat etmiştir. (Bkz. Çubukçu, Asri, “*Eş'as b. Kays, TDVİA*, XI, 455-456, İstanbul 1995)

Şîf müellifler ondan hep kötüyeyeerk bahsederler. *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa'da* (I, 367 dipnot) hakkında şu bilgiler verilmektedir: “Saçı daima dağınık olduğu için Eşas diye isimlendirildi. Rasûlullâh'ın vefatından sonra Benû Velîa'dan irtidat edenlerle birlikte irtidat etti. Benû Velîa onun etrafında toplandı ve başlarına getirdiler. Müslümanlarla yaptığı savaşta yenildi, adamları kaçtı kendisi en-Necîr adıyla bilinen kaleye sığındı. Bir gece kaleden inip muhacirlerden birisi ve Ziyad ile konuşup ailesinden on kişiye eman verilmesi karşılığında teslim oldu ve kalenin kapıları açıldı. Kalede bulunanlardan 800 kişi öldürüldü ve kendisi Ebû Bekir'e götürüldü. Ebû Bekir tarafından affedildiler ve Ebû Bekir onu kız kardeşi Ümmü Ferve ile evlendirdi. Ümmü Ferve'den Muhammed, İsmail, İshak, Kays ve kızı Ca'de'yi doğurdu ki Ca'de Hasan ile evlendi.” *Taberî, Târih'inde* (III, 275) şöyle demektedir: “Müslümanlar da *Kâfirler* de Eş'as'a lanet ederlerdi.” Hz. Ali zamanında münafıkların başıydı. (Bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 367 dipnot)

¹⁸¹² el-Hatîb, A.g.e, I, 369

kabul ettiniz. Eşas muhtemel manaya gelebilen bu sözü “*ben terk ettiğim için*” şeklinde yanlış anladı ve bu itirazı yaptı. Hz. Ali de ona bu cevabı verdi.¹⁸¹³

el-Hatîb sözün sıhhati hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Sebebi ne olursa olsun bu söz şüphesiz ki Hz. Ali’ye aittir. Bunu Radî’den önce Ebu’l-Ferec el-İsbehânî “*el-Eğâni*” de rivayet etmiştir ki, kendisi *Nehcü’l-Belâğa* yazılmadan yaklaşık kırk dört sene önce ölmüş bir kimsedir.¹⁸¹⁴

Hz. Ali burada Eşas’a çok sert bir cevap vermektedir: “...*Allâh’ın ve lanet edicilerin laneti senin üzerine olsun! Dokumacı oğlu dokumacı! Kâfir oğlu münafık! Allâh’a yemin ederim ki küfür seni bir defa, İslam ise bir başka defa esir etmiştir...*”¹⁸¹⁵

Tûsî “*Rical*” inde Hz. Ali’den rivayet edenler arasında beşinci sırada onun adını vermekte ve “*daha sonra melun haricî oldu*” demektedir.¹⁸¹⁶ Eş’as b. Kays’ın Rasûlullâh zamanında Müslüman olduktan sonra Hz. Ebû Bekir’in halifeliği döneminde irtidat etmesi¹⁸¹⁷ aleyhine bir olumsuzluk olarak değerlendirilebilir. Onun masum olmadığı da muhakkaktır. Şîi kaynaklarda hep aleyhine konuşulan ve münafıklardan olduğuna işaret edilen bir kimsedir. Ancak Eş’as Hz. Ali’den önce de, onun zamanında da valilik yapan ve onun Sıffin Vak’ası’nda yardım için yanına çağırıldığı ve ordusu içerisinde komutanlık görevi verdiği bir kimsedir. Şayet münafık olduğu kesin olarak biliniyor idiye bu bir çelişki değil midir? Münafıklığı sonradan belli olduysa ve Hz. Ali’nin kendisine çok ağır hakaretler edeceği kadar kötü birisi idiye neden Hz. Ali tarafından yanından uzaklaştırılmadı? Şayet askerler içerisinde çok taraftarları olduğu için dokunulamadıysa ve Hz. Ali’nin hançerlenmesi üzerine İbn Mülcem’i tebrik eden, sevincini izhar eden bir söz söylediği duyulduysa Hz. Hasan neden onun kızıyla evlendi ki ölümünde bu

¹⁸¹³ İbn Ebi’l-Hadîd, A.g.e, I, 96; el-Hatîb, A.g.e, I, 369

¹⁸¹⁴ el-Hatîb, A.g.e, I, 369

¹⁸¹⁵ O dönemde dokumacıların insanların en az akıllıları olarak kabul edilmelerinden dolayı hakaret amacıyla bu ifade kullanılmıştır. Yemenlilerin dokumacıları küçük gördüğü söylenir. Eş’as’da Yemenlidir (Bkz. Abduh, A.g.e, s. 128). Eş’as İslam’dan önce babasının öldürülmesi üzerine intikam almak için çıkmış ve esir edilmiş; Müslüman olduktan sonra da Hz. Ebû Bekir döneminde esir edilerek Medine’ye getirilmiştir.(Bkz. Asri Çubukçu, *Eş’as b. Kays, TDVİA*, İstanbul 1995, XI, 455-456). A. Demircan’ın dipnotundan naklen, s. 46

¹⁸¹⁶ Tûsî, *Rical*, s. 57

¹⁸¹⁷ Bkz. Mehmet Azimli, *Hz. Ebû Bekir*, 14; Sadûk, *el Hisal*’de (c.I, s.173) senedini vererek Hz. Ebû Bekir’in ölmeden önce şöyle dediğini aktarmaktadır: “Yaptığım üç şeyi yapmamayı, yapmadığım üç şeyi de yapmayı isterdim... Eş’as bana esir olarak getirildiğinde onun boynunu vurmaya isterdim. Çünkü görünen o ki o her sahib-i şerre yardım etmektedir...” Ancak bu rivayet Hz. Fâtıma’nın evini basıp kapısını kırmak gibi asılsız bazı olayları da Ebû Bekir’in dilinden ikrar ettirmektedir. Bu sebeple metin itibarıyla sağlam bir rivayet olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Sadûk bir önceki rivayetinde de Hz. Ömer’in hilafet ve istihlaf işinden dolayı tevbe ettiğini rivayet etmektedir.

hanımının sorumluluğu olduğu söylenmektedir.¹⁸¹⁸ Ayrıca Hz. Ali'nin ölümünden kırk gün sonra ölen Eş'as'ın cenaze namazını da Hz. Hasan kıldırmıştır.¹⁸¹⁹

Hz. Ali bir adama, “*Ey iğrenç herif, ey fasık!*” diyen bir adam hakkında şöyle demiştir: “*Bu sözler çirkin sözlerdir. Bunların bir cezası vardır. Kimse bunları ağzına almasın, sonra alışkanlık yapar.*”¹⁸²⁰ Hz. Ali yine “Şamlılar kâfir oldular” diyen birisine de, “*Öyle demeyiniz, belki fâsık ve zâlim oldular deyiniz*” diyerek uyarıda bulunmuştur.¹⁸²¹ Çirkin söz söylemek hakkında bu kadar hassas olan bir zatın karşısındaki adamına bu şekilde hakaret etmesi çelişkili bir durumdur. Hz. Peygamber'in münafıkların lideri konumundaki adamı bile ne kadar sabırla idare ettiği malumdur. Onun terbiyesinde büyüyen bir zatın da öyle olması beklenir.

Adnan Demircan bu hutbede geçen ifadeleri Eş'as'ın konumu ile bağdaştıramadığından dipnotta şunları söylemektedir:

“Eş'as'ın yaşadığı dönemde Kinde kabilesinin en önemli isimlerinden biri olması hasebiyle Hz. Ali'nin ona bu şekilde hitap etmiş olması bizce mümkün değildir. Esasen Eş'as, Şiîler tarafından hain kabul edildiği için muhtemelen Hz. Ali onun aleyhine konuşturulmuştur.”¹⁸²²

Eş'as Şiîler tarafından kendisine yöneltilen bütün bu ithamlara rağmen ölümüne kadar Hz. Ali'nin yanında kalmış, Muâviye tarafına geçmemiş ve Kûfe'de ölmüştür. Oysa Hz. Ali'nin kardeşi Akîl onu terketmiş ve Muâviye'nin tarafına geçmiştir. Ancak Şiî kaynaklarda onun hakkında bu kadar ağır ithamlarda bulunulmamaktadır. Şiî düşünce Hz. Hasan'ın ölümünden Eş'as'ın kızını da sorumlu tuttuğu için sonraki dönemlerde Eş'as hakkında nefrete dönüşen bu tavrını, rivayetlere onun adını olumsuz olarak yansıtmak suretiyle ortaya koymuş olması muhtemeldir. Bu sebeple Hz. Ali'nin Eş'as hakkında normal olmayan bu sözleri ihtiyatla karşılanmalı ve Eş'as hakkında sadece bu sözlere dayalı olarak bir kanaate varılmamalıdır.

¹⁸¹⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, XVI, s. 29-30

¹⁸¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 403

¹⁸²⁰ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, II, 137; Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebi Tâlib/Hz. Ali İlmihâli*, 447

¹⁸²¹ Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, V, 568 (no:13986)

¹⁸²² Adnan Demircan, *Nehcü'l-Belağa Tercümesi*, 46-47. 67 numaralı dipnot.

11. Otuz İkinci Hutbe: Bu hutbe dünyayı zemmeden bir konuşmadır. Hutbenin içerisinde geçen *takiyye* kelimesi hariç Şîî inanişla bağlantılı özel bir ifade geçmemektedir. Bu hutbe Hz. Ali'nin söylemesi muhtemel sözlerden oluşmaktadır. Ancak sorun bu değil, bu hutbenin Hz. Ali'den değil de Muâviye'den rivayet edilmesine rağmen Radî tarafından Hz. Ali'ye nisbet edilmesidir.

Radî'nin atıfta bulunduğu Câhız (255/869) bu hutbenin kaynağı konusunda şöyle demektedir: “Şuayb b. Safvân rivayet etmiş, Bakterî ve daha başkaları da ziyadesiyle rivayet etmişlerdir:

Muâviye'nin ölümü yaklaştığında hizmetçisine, “*kapının önünde kim var*” diye sordu. Hizmetçisi de, “Kureyş'ten bir topluluk, senin ölümünü aralarında konuşuyorlar” dedi. Muâviye, “*neden*” deyince de “bilmiyorum” dedi. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: “*Vallâhi benden sonra ancak onlara kötülük yapacak birisi gelir*” dedi. Muâviye bekleyenlere izin verdi yanına girdiklerinde de Allah'a hamd u senâda bulduktan sonra bu konuşmayı yaptı.”¹⁸²³

Câhız'ın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Radî bu hutbenin Hz. Ali'ye değil, Muâviye'ye ait olduğunu bilmekte ancak buna rağmen Hz. Ali'ye nisbet etmektedir. Radî hutbe hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Bazı cahiller bu hutbeyi Muâviye'ye isnat etmişlerdir. Ama hiç şüphesiz bu hutbe Hz. Ali'nindir. Altın nerede, toprak nerede? Tatlı su nerede acı su nerede? Bunun en büyük delili de mahir rehber ve basiretli eleştirmen Amr b. Bahr el-Cahız'ın (255/869) "*el-Beyan ve't-Tebyîn*" kitabında söylediği şu sözdür: "Bu hutbeyi Muâviye'ye isnat etmişlerdir. Bu hutbe İmâm Ali'nin sözüne ve halkı kısımlara ayırış metoduna daha çok benzemektedir. Zira o, halkın galebe, zillet, takiyye ve korku gibi hallerini daha iyi bilmektedir... Muâviye'nin konuşmalarında zahidlerin ve abidlerin yolunu seçtiği ne zaman gördük?"¹⁸²⁴

Bu hutbe İbn Kuteybe'nin *Uyunu'l-Ahbar*'ında hutbeler bölümünde (s. 440) Muâviye'nin hutbesi olarak geçmektedir. Radî'nin hutbeyi Hz. Ali'ye sağlam bir senetle ulaştırmaması ve Câhız'ın değerlendirmesini yeterli görmesi hutbenin kaynağını şüpheli hale getirmektedir. Çünkü Câhız Mu'tezîlidir ve Mu'tezile'nin de hilafet konusunda Hz.

¹⁸²³ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 59

¹⁸²⁴ Bkz. el-Hatîb, A.g.e, I, 416-417

Ali'yi tafdil ettiği açıktır. Sözün sahibine nisbeti rivayetle değil de kanaatle olunca, sıhhati de şüpheli hale gelmektedir. Ancak şu kadar var ki Câhız Radî'nin dediği gibi hutbeyi Hz. Ali'ye nisbet etmemektedir. Onun değerlendirmesi şu şekildedir:

“Bu hutbede çeşitli acaiplikler (tuhaflıklar) vardır: Bu sözler Muâviye'nin o topluluğu içeriye çağırma sebebiyle örtüşmüyor. İnsanları sınıflandırma usulü, insanların kahru zillet, takkiye ve korku üzere oluşlarını haber verişî Muâviye'ninkinden ziyade Hz. Ali'nin sözlerine ve haline daha çok uymaktadır. Biz Muâviye'yi zâhitlerin yoluna sülük eder veya âbidlerin yolunu takip eder bir durumda bulmadık. Biz bunu (yani Muâviye'ye nispet edildiğini) sizin için yazıyor ve işittiğimizi haber veriyoruz. Allah ashab-ı ahbardan daha iyi bilendir.”¹⁸²⁵

Câhız'ın burada söylediği sözlerden anlaşılın o rivayetleri ehl-i hadis gibi senedlerine göre inceleyen bir metoda sahip değildir. Yani Cahız burada tamamen indî değerlendirmeler yaparak hutbeyi Hz. Ali'nin sözlerine daha yakın olarak görmekte fakat ona nisbet etmemektedir. Radî, Câhız'ın söylediklerini kendine göre yorumlayarak hutbeyi Hz. Ali'ye nisbet etmekte ve Câhız'a oldukça methiye dolu sözlerle iltifat etmektedir. Ancak Câhız Şîa nezdinde pek muteber birisi değildir.¹⁸²⁶ Onun gerek *Nehcü'l-Belâğa* gerekse Murtazâ'nın kitaplarında zikredilmesinin sebebi kanaatimizce Hz. Ali'nin sözlerini topladığı bir kitap yazması, tevhid ve benzeri konularda Şîa'ya paralel bazı inançları olmasıdır. Radî ve Murtazâ kardeşlerin hocalarından bazılarının mutezilî olması ve Bağdat şehrinin mutezilenin güçlü olduğu yerlerden birisi olması sebebiyle Câhız'ın adı bu iki kardeşin kitaplarında geçmektedir. Nitekim daha önce *Nehcü'l-Belâğa*'nın kaynakları bölümünde Câhız'ın Şîa nezdindeki konumuna değinmiştik.

Radî Muâviye'yi beğenmiyor ve bu konuşmayı da ona yakıştıramıyorsa, ona nisbet edilen bir hutbeyi kitabına almamalıydı. Daha önce de Hz. Hasan'ın konuşması olarak geçen bir hutbeyi Hz. Ali'ye nisbet ettiğini görmüştük. Bu durum Radî'nin rivayetler konusunda senet sistemine çok fazla itibar etmediğini, Hz. Ali'ye yakıştırdığı ve inançlarına da aykırı görmediği metinleri ona nisbet edebildiğini göstermektedir. Her ne kadar Radî “*el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*” de belağat yönünden incelediği merfu hadisleri seçerken daha sağlam ve muteber kurallara ve kaynaklara itibar etmişse de,

¹⁸²⁵ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 61

¹⁸²⁶ Müfid Câhız hakkında olumsuz şeyler söylemektedir. Bkz. Müfid, *el-Cemel*, 108-109

Nehcü'l-Belâğa'da Hz. Ali'ye nisbeten rivayet ettiği metinler açısından değerlendirildiğinde aynı hassasiyeti gösterdiği söylenemez. Bu hutbe Şîî inancı destekleyen herhangi bir ifade içermemekte ancak herhangi bir kitapta da Hz. Ali'ye nisbet edilmemekte, Radî'den önceki kaynaklarda Muâviye'nin hutbesi olarak geçmektedir.

12. Otuz İkinci Mektup: Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a yazdığı tavsiyelerini içermektedir. Oldukça uzun ve güzel nasihatler içeren bir metindir. Ancak Sıffin'den sonra yazıldığı söylenen vasiyet savaşa hiç değinmediği gibi, hilafet/İmâmet konusuna da girmemektedir. Ayrıca Kur'ân ve sünnete uymayı tavsiye etmekte, Şîî anlayışta büyük önem verilen Kur'ân ve itret vurgusu yapmamaktadır.

Bu mektup çeşitli açılardan sorunlu bir metindir. Çünkü tam metin olarak Radî'den önceki müelliflerin eserlerinde geçmediği gibi, metnin bir kısmı Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye yazdığı vasiyetlerdir. Radî *Nehcü'l-Belâğa*'da iki yerde Muhammed Hanefiyye'ye tavsiye edilen sözleri nakletmektedir. Birisi, onbirinci hutbe olup Cemel savaşında ona sancağı verdiğinde yaptığı kısa bir konuşmadır ki, Radî'den önceki kaynağı tarafımızdan bulunamamıştır. İkinci olarak 319'uncu sözde yapılan tavsiyeler ki, o da çok kısa iki satırlık bir tavsiye olup oğluna “*senin için fakirlikten korkuyorum, fakirlikten Allâh'a sığın*” demektedir. el-Hatîb bu sözün geçtiği yerler olarak şu kaynakları zikretmektedir; Zemahşeri, *Rebû'l-Ebrâr*, 362; el-Vatvât, *Ğureru'l-Hasâisi'l-Vadiha*, 212. Ancak bu müelliflerin hepsi Radî'den sonra yaşamışlardır. Buna ilaveten el-Hatîb'in şu cümlesi daha dikkat çekicidir; Bu kaynaklarda sözün geçtiği şekilden (lafızdan) anlaşılan, onlar *Nehcü'l-Belâğa*'dan nakledilmemişlerdir.¹⁸²⁷ Yani çoğu metinlerde olduğu gibi farklı lafızlar bulunmakta bu da metinler üzerinde oynandığı şüphesini akla getirmektedir. Ayrıca Şeyh Sadûk Hz. Ali'nin oğlu Muhammed'e yaptığı uzun sayılabilecek bir tavsiyeyi bila senetrivayet etmekte ve sonunda şöyle demektedir: “Vasiyet uzunca olup biz ihtiyaç kadar olanı aldık.”¹⁸²⁸ Radî'nin ayetlerle süslenmiş ve güzel tavsiyeler içeren bu vasiyeti eserine almaması ve Muhammed'e yapılan bazı tavsiyeleri Hasan'a yapılmış gibi göstermesi

¹⁸²⁷ el-Hatîb, A.g.e, IV, 248

¹⁸²⁸ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, II, 387-389 (no: 3217. Bazı nüshalarda 3215 numaralı rivayet olarak geçmektedir. Vasiyet içerisinde geçen *abdest ayetinin* matbu ve pdf formatındaki nüshada “*ve ercûleküm-ayakları yıkayın*” şeklinde fethalı olarak harekelenmiş olması şayet bir sehiv değilse dikkat çeken bir husustur.)

ciddi bir eleştiri konusunu teşkil etmektedir. Herhalde Radî Şîî inanın gereğince, Muhammed’i İmâm olarak kabul etmediği için, ona gereken değeri vermemekte ve ona yapılan tavsiyeyi ayrı bir başlık halinde nakletmemektedir.

Bu vasiyet Emiru’l-Mü’minin’in en meşhur vasiyetlerindedir diyen el-Hatîb kaynak olarak şu kitapları saymaktadır:

1. “Muhammed b. Yakub el-Küleynî “*er-Resâil*” de rivayet etmiştir.”¹⁸²⁹
2. “Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdillâh b. Said el-Askerî (382/992), kendisi Şeyh Sadûk’un meşayihindedir, “*ez-Zevacir ve ’l-Mevaiz*” de rivayet etmiştir.”
3. “Ahmed b. Abdi Rabbih el-Malikî bu rivayetten bir bölümü “*el-İkdu’l-Ferîd*” de “*babaların oğullara vasiyyeti*” babında iki yerde iki başlık altında zikretmiştir. Birincisi, üçüncü cüz sayfa 155 de “*Ali b. Ebi Talib oğlu Hasan’a yazdı*” başlığı altında vermiş verdiği metinde (Radî’nin metnine göre) bazı takdim ve tehirlerde bulunmuş, bazı özetlemeler yapmıştır ki bu onun âdetidir.¹⁸³⁰ İkincisi sayfa 156 da “*Hz. Ali oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye’ye yazdı*” başlığı altında verilmiştir. Aynı şekilde verdiği metinde âdeti olduğu üzere takdim, tehir, özetleme ve haziflerde bulunmuştur.¹⁸³¹ Onun bu rivayetinde bazı bölümler *Nehcü’l-Belâğa*’da bulunmamaktadır.”
4. “Şeyh Sadûk “*Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*” de iki yerde bir kısmını zikretmiştir.”¹⁸³²
5. “İbn Şu’be el-Harrânî “*Tuhafu’l-Ukul*” da rivayet etmiştir.”¹⁸³³

“Bu vasiyyeti Radî’den sonra rivayet edenler ise çoktur. Biz bunlardan birini zikretmekle iktifa edeceğiz: es-Seyyid Ebû Tâlib Yahya b. Hârûn b. el-Hüseyin el-Hasenî (424/1032)¹⁸³⁴ bu rivayeti “*Emali*”¹⁸³⁵ sinde senediyle Câbir el-Cu’fî’den Ebû

¹⁸²⁹ el-Hatîb, A.g.e, III, 307; Küleynî, *el-Kâfî*’de (V,510) Hz. Ali’nin oğlu Hasana yaptığını söylediği ve kendisine ulaşan iki senedi verdiği çeyrek sayfa tutarında bir vasiyet nakletmektedir ki vasiyyetin içeriği *Nehcü’l-Belâğa*’daki metinle çok fazla uyuşmamaktadır.

¹⁸³⁰ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*, III, 100-101. Burada “*Min Aliyyin ila ibnihi Hasan*” başlığıyla yaklaşık bir sayfa kadar bir nasihat nakledilmekte ve senet verilmemektedir. Metin bazı farklılıklar olsa da Radî’nin metnine uyum sağlamaktadır. Ancak bu metin Radî’nin verdiği metnin baş tarafından bir bölümdür.

¹⁸³¹ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*, III, 101-102. “*İla veledihi ibnu’l-Hanefiyye*” başlığıyla bir buçuk sayfalık bir nasihat metni verilmektedir ki Radî’nin metninin son kısımlarını oluşturmaktadır. Ancak metin Radî’nin verdiği metin ile nisbeten uyuşmakla beraber ilaveler, noksanlar, takdim tehirler ve bazı farklılıklar vardır.

¹⁸³² Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu’l-Fakîh*, III, 362; IV, 275. Radî’nin verdiği metinle burada Sadûk’un verdiği metin aynı değildir. Sadece bazı cümleler arasında mutabakat vardır.

¹⁸³³ İbn Şu’be el-Harrânî, *Tuhafü’l-Ukul*, 52. Bkz. el-Hatîb, *el-Mesâdir*, III, 308

¹⁸³⁴ el-Hatîb, A.g.e, III, 308

Cafer Muhammed b. Ali el-Bâkır ve babaları yoluyla *Hz. Ali'nin Sıffin'den Hadirin'e doğru ayrılırken oğlu Hasan'a yazdı* şeklinde rivayet etmiştir. Onun zikrettiği vasiyet, Radî'nin verdiği metinden daha kısadır.¹⁸³⁶

el-Hatîb rivayetin senediyle ilgili olarak İbn Tâvûs'un (664/1265) "*Keşfu'l-Mehacce Li semerati'l-mehecce*"¹⁸³⁷ isimli kitabında doyurucu bilgiler olduğunu söylemekte ve ondan naklen dokuz senet zikretmektedir. Bu senedlerin ikisinde *oğlu Muhammed'e* diğerlerindeyse *Hasan'a* şeklinde geçmektedir.

Meclisi *Bihâru'l-Envâr*'da vasiyeti verirken hem Hasan'a, hem de Muhammed b. el-Hanefiyye'ye hitaben yazılmış gibi ayrı ayrı başlıklar yazarak vermekte, rivayetlerdeki ihtilâftan dolayı vasiyetin muhatabını tam olarak belirlememektedir.¹⁸³⁸ Aslında burada sorun Radî'den kaynaklanmaktadır. Çünkü o vasiyetin muhatabı olarak Hasan'ın adını vermiş ancak metni aldığı kaynağı vermemiştir. Sonraki müelliflerin hiç birisi de vasiyeti Radî'nin verdiği metinle bir kaynakta bulamamışlar ancak vasiyetin bazı parçalarının Hasan'a bazı parçalarının Muhammed'e yapılan tavsiyeler arasında bulunmasından dolayı vasiyetin muhatabı konusunda tereddütte kalmışlardır. Radî'nin verdiği metin ikiden fazla metnin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir metindir. Benzer metinler ile kelime ve lafız farklılıkları metin üzerinde bazı tasarrufların yapıldığına delalet etmektedir.

Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdillâh b. Said el-Askerî bu hutbe için kendisine ulaşan bazı senetler zikretmektedir:

1."Ali b. El-Hüseyn b. İsmail+el-Hasen b. Ebi Osmân el-Edemî+Ebû Hatim el-Müketteb Yahya b. Hatim b. İkrime+Yusuf b. Yakub (haddesene bi'l-Antakya)+ehl-i ilimden bazı kimseler (Hasan'a yazdığı vasiyet şeklinde)"

2."Ahmed b. Abdilaziz+Süleyman b. er-Rebi' en-Nehdî+Ahmed b. er-Ravha ez-Zahid¹⁸³⁹+Subâh (Sebah/Sebbah) b. Yahya el-Müzenî"

¹⁸³⁵ Ebû Tâlib Yahya b. Hârûn b. el-Hüseyn el-Hasenî, *Emâlî*, 81

¹⁸³⁶ el-Hatîb, A.g.e, III, 309

¹⁸³⁷ Bkz. İbn Tâvûs, *Keşfu'l-Mehacce Li Semerati'l-Mehecce*, s.157 vd. (154. fasl)

¹⁸³⁸ el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, LXXIV, 196

¹⁸³⁹ el-Meclisî bu isim yerine Kadih b. Rahmet ez-Zahidî ismini vermektedir.

3.”Ali b. Abdilaziz el-Kûfî+Cafer b. Hârûn b. Ziyad+Muhammed b. Ali b. Musa er-Rîda+babasından+dedesi Cafer-i Sâdik’tan+babasından+dedesinden naklen Hasan’a yazdı şeklinde”

4.”Ali b. Muhammed b. İbrahim et-Tüsterî+Cafer b. Anbese+Abbad b. Ziyad+Amr b. Ebi’l-Mikdâm+Ebû Cafer Muhammed b. Ali’den naklen Hasan’a yazdı şeklinde”

5-“Muhammed b. Ali b. Zahir er-Razî+Muhammed b. el-Abbas+Abdullâh b. Dâhir+babasından+Cafer b. Muhammed+babalarından+Ali’den Hasan’a yazdı şeklinde”¹⁸⁴⁰

6.”Ahmed b. Abdirrahman b. Faddâl el-Kâdî+el-Hasen b. Muhammed b. Ahmed ve Ahmed b. Cafer b. Muhammed b. Zeyd b. Ali el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Talib”/“Cafer b. Muhammed el-Hüseynî¹⁸⁴¹+el-Hasan b. Abdel¹⁸⁴²+el-Hasan b. Tarîf¹⁸⁴³ b. Nasih+el-Hasan b. Ulvan+Sa’d b. Tarîf+Esbâğ b. Nubâte (Muhammed’e yazdı şeklinde)”. Seyyid İbn Tâvûs’un naklettiği el-Askerî’nin sözü burada bitmektedir.”¹⁸⁴⁴

Yukarıdaki senetleri aynı şekilde el-Askerî’den aktaran Meclisi onun kitabının (*Kitabu’z-Zevâcir ve’l-Mevâiz*) 473 yılı Zülkade ayında yazılmış bir nüshasının birinci cüz’ünden aktardığını belirtmektedir.¹⁸⁴⁵

Küleynî, “*er-Resâil*” de Hz. Ali’nin yazdığı iki mektubu zikretmektedir ki, Hz. Hasan’a yazılan mektubun senedi şu şekildedir:

“Küleynî+Ebû Cafer b. Anbese+Abbâd b. Ziyâd el-Esedî+Amr b. Ebi’l-Mikdâm¹⁸⁴⁶+Ebû Cafer yoluyla onun şöyle dediğini rivayet etti; Emiru’l-Mü’minin Sıffin’dan ayrılırken oğlu Hasan’a şöyle yazdı... Küleynî’nin rivayeti, *Nehcü’l-*

¹⁸⁴⁰ el-Hatîb, A.g.e, III, 310

¹⁸⁴¹ el-Meclisî Bihar’da el-Haseni şeklinde vermektedir.

¹⁸⁴² Bu isim bazen Ali b. Abdel es-Sufî bazen Ali b. Abdek es-Sufî olarak geçmektedir. Bkz. Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 107-1058; Necâşî Ebû Cafer nisbetiyle ismi Muhammed b. Ali b. Abdek şeklinde vermektedir. Bkz. Necâşî, *Ricâl*, 382 (no:1040)

¹⁸⁴³ el-Meclisî Bihâr’da Zarîf şeklinde vermektedir. (Şia’ya ait “*Ricâl*” kitaplarında genellikle Zarîf şeklinde geçmektedir)

¹⁸⁴⁴ Bkz. el-Meclisî, *Bihâru’l-Envâr*, LXXIV, 197

¹⁸⁴⁵ el-Meclisî, *Bihâru’l-Envâr*, LXXIV, 197

¹⁸⁴⁶ el-Hatîb, A.g.e, III, 311. Bu şahsın ismi *Mesâdiru Nehci’l-Belâğa*’da iki kez **Ömer** şeklinde geçmektedir ancak Necâşî’nin *Ricâl*’inde **Amr** şeklindedir (Amr b. Ebi’l-Mikdâm Sabit b. Hürmüz el-Haddâd). Bkz. Necâşî, *Ricâl*, s. 291 (no: 777)

Belâğa'daki metinden biraz farklı bazı ziyadeler içermektedir. Bundan anlaşıldığına göre Radî seçtiği kısmı nakletmiştir.”¹⁸⁴⁷

Küleynî'nin Kâfi'de Hz. Hasan'a yazıldığını söylediği ancak içeriği farklı lafızlardan oluşan çeyrek sayfa tutarındaki metnin iki senedi vardır. Senetteki râvîler şu şekildedir:

1. “*Ebû Ali el-Eşarî+ashabımızdan bazı kimselerden+Cafer b. Anbese+Abbad b. Ziyad el-Esedî+Amr b. Ebi'l-Mikdâm*¹⁸⁴⁸+*Ebû Cafer*”
2. “*Ahmed b. Muhammed el-Asımî+kendisine tahdis eden birisinden+Mualla b. Muhammed el-Basrî+Ali b. Hassan+Abdurrahman b. Kesîr*¹⁸⁴⁹+*Ebû Abdillah*¹⁸⁵⁰”

Yukarıda verilen ve Kâfi'de geçen birinci senet ile el-Hatîb'in “*er-Resâil*” de geçtiğini söylediği rivayetin senedi aynıdır. Ancak el-Hatîbi'in aktardığı senette eksiklik olduğu görülmektedir. Çünkü senedin başında geçen ve Küleynî ile Cafer b. Anbese arasındaki iki râvî düşmüştür. Ayrıca Kâfi'de Cafer b. Anbese olarak geçen zat el-Hatîb'in verdiği senette Ebû Cafer b. Anbese olarak geçmektedir. Bu rivayeti aktaran Meclisi devamla Küleynî'nin mehdinin vekilleri dönemini idrak ettiğine de işaret etmektedir. Kitabını mehdiye tasdik ettirip ettirmediğine veya şayet tasdik ettirmediyse neden tasdik ettirmediğine ise değinmemektedir.¹⁸⁵¹

Bu mektup birden çok dile tercüme edilmiş ve üzerine şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerden bazıları şunlardır:¹⁸⁵² “*Mensuru'l-Edeb el-İlahî*”. Müellifi, *Nehcü'l-Belâğa* şarihlerinden Mevla Muhammed Sâlih b. Muhammed Bakır er-Ruğnî el-Kazvinî olup, şerh Farsçadır.

“*el-Ahlaku'l-Mardiyye fi Şerhi'l-Vasiyye*” “*Hidayetü'l-Ümem*” Farsça olup es-Seyyid Hüseyin b. İbrahim el-Kazvinî (1028/1618) yazmıştır ki kendisi es-Seyyid Bahru'l-Ulûm'un meşayihindendir. Bu manzume İstanbul'da basılmıştır. Son olarak

¹⁸⁴⁷ el-Hatîb, A.g.e, III, 311-312. el-Hatîb'in kaynak olarak gösterdiği daha başka yerlerdeki metinler ile Radî'nin verdiği metinlerin bazen büyük oranda uyuşmadığı ve hatta bazen çok az bir kısım, bir cümle hariç hiç uyuşmadığı görülebilmektedir.

¹⁸⁴⁸ İmam Cafer'in ashabından sayılmaktadır. Bkz. Tûsî, *Ricâl*, s.248 (no: 3470)

¹⁸⁴⁹ İmam Cafer'in ashabından sayılmaktadır. Bkz. Tûsî, *Ricâl*, s.137 (no: 3230)

¹⁸⁵⁰ Küleynî, *el-Kâfi*, V, 510 (*Zevceye İkrâmda Bulunma Babı* 3. hadis)

¹⁸⁵¹ el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, LXXIV, 197-198

¹⁸⁵² *ez-Zeria* müellifi hutbeler üzerine yazılan şerhlerden bahsederken bu hutbe üzerine yazılan iki şerhin adını vermektedir. Bu şerhlerden birinin adı “*Kitabu'l-Ahlak en-Nefsiyye fi şerhi hutbeti'l-Vasiyye*” diğersinin adı ise “*Hidayetü'l-Ümem*” dir. Bkz. et-Tehrânî, Ağa Büzürg, *ez-Zeria*, VIII, 225

Allâme el-Hatîb es-Seyyid Hasan el-Kabancî bir şerh yazmış ve ismini de “*el-Üsüsü't-Terbeviyye fi Şerhi'l-Vasiyye*” koymuştur.”¹⁸⁵³

Bu vasiyyetin Üçüncü Ahmed Kütüphanesi, 2375 numarada bulunan ve Muhammed b. el-Hanefiyye'ye yazılmış olduğu belirtilen ve Mubarekşâh b. Kutup tarafından istinsah edilen yazma nüshası üzerinde Sıddık Korkmaz tarafından bir araştırma yapılmış ve *SÜİFD*'de yayınlanmıştır.¹⁸⁵⁴ Sıddık Korkmaz seneddeki râvîler hakkında değerlendirmelerde bulunmuş ve çoğunun kaynaklarda sadece isim olarak buldukları, hayatları hakkında fazla bir bilgi olmadığı dolayısıyla haklarındaki belirsizliğin ortadan kalkmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca Sıddık Korkmaz bu yazma nüsha ile *Nehcü'l-Belâğa*'daki metin arasında kelime farklılıklarına da işaret etmiştir.

“Risalenin başlangıç cümlesi olan “*fani babadan üzüntülü olan evladına...*” şeklindeki ifadesini esas aldığımızda, İbu Şube el-Harrânî (4. Hicri asır), Seyyid Radî (406/1015), İbn Ebi'l-Hadîd (656/1258), İbn Tâvûs (664/1265), ez-Zerendi (750/1349) ve Meclisî (1110/1698) gibi yazarların bazı kayıtlarına rastlamamız mümkündür. Bu müellifler risalenin kimi kısımlarını bazı değişikliklerle nakletmiş olsalar da ortak bir metne sahip değiliz.”¹⁸⁵⁵

“Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye Vasiyeti adıyla takdim edilen risalenin ona aidiyetine dair bir takım rivayetler bulunsa da bunları doğrulamak oldukça zordur. Bunun sebeplerinden birisi metnin silsilesinde yer alan isimlerin çoğunluğunun, sadece liste tekrarından ibaret olması ve haklarında açıklayıcı bilgi bulunmaması bundan dolayı da uydurma şahıslar olduğu hissini uyandırmasıdır.”¹⁸⁵⁶

“Risalenin senet zincirinde görülen Ebû Hafs Ömer b. el-Fazl b. Ahmed el-Verrak¹⁸⁵⁷, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc ve Ebû Abdillâh Cafer b. Muhammed b. Cafer el-Hasenî¹⁸⁵⁸ adıyla takdim edilen şahıslar bazı kaynaklarda sadece isim olarak bulunabilmektedir. Bununla birlikte incelemiş olduğumuz risalenin hem senet hem de metin bakımından benzeri olan rivayetleri nakleden eserlerin listelerinde

¹⁸⁵³ el-Hatîb, A.g.e, III, 312

¹⁸⁵⁴ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, *SÜİFD* sayı: 24 s.102-146

¹⁸⁵⁵ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 111

¹⁸⁵⁶ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 113

¹⁸⁵⁷ Bu isim sadece Sıddık Korkmaz'ın üzerinde çalıştığı yazma nüshada geçmektedir.

¹⁸⁵⁸ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 113

yer almamaktadırlar. Bundan dolayı bu isimlerin uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir.”¹⁸⁵⁹

“Rivayet açısından taşıdığı problemlerle birlikte risale, içerik bakımından da sorunludur. İçerisinde yer alan bazı kavramların erken dönemdeki anlamlarıyla örtüşmedikleri görülmektedir. Ehl-i Beyt, sultan ve melik gibi kavramlar bu cümleden olup, Hz. Ali dönemine sonradan kazandığı muhteva ile taşınmış gibi görünmektedir.”¹⁸⁶⁰

“Risale dil ve üslûb bakımından da bazı problemler içermektedir. Târih kitaplarında Hz. Ali’ye izafe edilen metinlerle bu risalenin dili kıyaslandığında, ikisinin birbiri ile pek uyuşmadığı görülür.¹⁸⁶¹ Öte yandan metinde yer alan ve çoğunluğu Şîa’nın temel kavramlarından olan bazı cümleler de Hz. Ali ile ilişkili değildir. Mesela Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt ve nebilere dua edilirken, Ehl-i Beyt kavramının içeriği değiştirilmekte ve erken döneme taşınmaktadır. O dönemde herhangi bir aile halkı anlamında olan bu kavrama yüklenen yeni anlayışı, doğru kabul etmek mümkün değildir.”¹⁸⁶²

Kanaatimizce metnin tamamının Hz. Ali’ye ait olmadığını gösteren cümlelerden bir başkası da meliklerden bazı şeyler istemek hakkında olan ifadelerdir.

Risalede yer alan Hz. Ali’nin kadınlar hakkındaki tavsiyelerinde onun, oğlunu kadınlarla istişare etmekten sakındırmakta olduğunu görmekteyiz.¹⁸⁶³ Bu sözlerin taşıdığı fikirleri, Hz. Ali’nin hanımı ve Hz. Peygamber’in kızı olan Hz. Fâtıma ile ilişkilendirmek oldukça güçtür.¹⁸⁶⁴ Her ne kadar Nehcü’l-Belâğa’da kadınlar hakkında bazı olumsuz değerlendirmeler yapılmaktaysa da İbn Kuteybe’nin Hz. Hasan’dan naklettiği şu rivayet bu bilgilerle uyuşmamaktadır: “*Rasûlullâh kadınlarla da istişare eder, onların işaret ettiği şeyleri yapardı.*”¹⁸⁶⁵

¹⁸⁵⁹ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 114

¹⁸⁶⁰ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 114

¹⁸⁶¹ Mesela bkz. el-Cahız, Ebû Osmân b. Amr b. Bahr (255/868), *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Daru’l-Fikir, 1968, 2, 65-68; el-Belazuri, *Ensâbu’l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkar, Riyâd ez-Zirikli, Beyrût 1417/1996, 3/262-263; İbn A’sam el-Kufî, Ebû Muhammed Ahmed, (314/926) *Kitâbu’l-Fütûh*, 1406/1986, 2(3-4)/281. (Sıddık Korkmaz’ın dipnotundan naklen.)

¹⁸⁶² Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 111

¹⁸⁶³ İbn Abdî Rabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*’de “kadınlarla istişareden sakın...” şeklinde devam eden uyarı bulunmamaktadır. “Kadına onun işinden kendisini aşan hususta yetki verme! Zira kadın fesleğendir, kâhya değil” cümlesi aynen Radî’nin verdiği metin gibidir. Ancak devamı farklıdır.

¹⁸⁶⁴ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 113

¹⁸⁶⁵ İbn Kuteybe, *Uyûnu’l-Ahbâr*, s. 22

“Risale, Sıffin Savaşı’ndan sonra kaleme alındığı iddia edilmesine rağmen, ortamın havasını yansıtmaktan uzaktır.”¹⁸⁶⁶

Risalenin kaynakları olarak işaret edilen yerlerdeki rivayetler Radî’nin *Nehcü’l-Belâğa*’da naklettiği metin ile mutabakat halinde değildir. Radî Hz. Ali’nin oğlu Muhammed’e yaptığı bazı vasiyetleri Hz. Hasan’a yapmış gibi göstermekte veya alıntı yaptığı yerden bu şekilde almaktadır. Bu durum ciddi bir eleştiri konusudur.

Mezhebin İmâmet teorisini destekleyecek ifadeleri içermesi gereken elimizdeki metin bu tür cümlelere yer vermemekte, bunun aksine, ihtiyarlamış ve ölümün yakınlığını hissetmiş bir babanın, arkasında bıraktığı tavsiyeleri görüntüsündedir. Öte yandan bu risalenin İmâmlar arasında bulunmasından dolayı öncelikle Hz. Hasan’a yazılması gerekmektedir. Metin içerisinde bu türden cümleler bulunmadığı gibi, on iki İmâm veya onların İmâmeti fikrine işaret eden hiçbir ifade de yer almamaktadır. Risalenin sadece dini konuları ele aldığı ve siyasi konulara değinmediği gibi bir ihtimal düşünülebilir, ancak metin siyasi konulardan habersiz değildir. Bazı cümlelerde sultanlarla nasıl ilişki kurulacağı hakkında tavsiyelere yer verilmektedir. Bu tür ifadeler ise, İmâmet düşüncesiyle öyle ya da böyle ilişkilendirilmesi gereken ifadelerdir. Bu risalenin muhatabı sorunu açısından, elimizdeki yazma nüshanın “*Vasiyyetü Ali li Veledihi Muhammed el-Hanefiyye*” şeklinde isimlendirilirken, *Nehcül-Belâğa*’da ise “*Vasiyyetu Ali li Veledihi Hasan*” adıyla yer alması dikkat çekmektedir.¹⁸⁶⁷ Bize göre üzerinde çalıştığımız eserin Muhammed b. el-Hanefiyye’ye izafe edilmesinin sebebi, Şîa açısından Hz. Hasan’la ilişkilendirilmesi zor görülen, siyasi konuların işlendiği bazı sözlerdir. İmâmiye Şîası’na göre, İbnu’l-Hanefiyye hem siyasi hem de dini anlamda bir İmâm değildir ve babası ona karşı her türlü tavsiyede bulunabilir. Oysa Hasan bir İmâmdır ve bu türden sözlerin ona karşı söylenmesi doğru olmaz. Öte yandan İmâmiye Şîası tarafından İmâm olarak¹⁸⁶⁸ kabul edilen Hz. Hasan’a yazıldı iddiaları ise metinde bulunan bazı güzel cümleler ve bu ifadelerin Hz. Ali’ye izafesi olmalıdır. Bu türden güzel cümleler, Hz. Ali gibi bir İmâm tarafından Hz. Hasan gibi bir İmâma karşı rahatlıkla söylenebilir. Bu sebepten dolayı söz konusu metin ve benzerleri Hz. Hasan’a yönelik bir vasiyet olarak gösterilmektedir.¹⁸⁶⁹

¹⁸⁶⁶ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 114

¹⁸⁶⁷ Mesela bkz. *Nehcü’l-Belâğa*, Thk. Subhi es-Sâlih, s. 391 vd., Beyrût, 1967

¹⁸⁶⁸ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 102

¹⁸⁶⁹ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 103

Bir diğer eleştiri konusu ise Radî'nin sayması gereken “*Men la yahduruhu'l-fakih*” de ki vasiyetlere¹⁸⁷⁰ ayrı bir metin olarak yer vermemesidir. Şeyh Sadûk kitabının “*Ziyarat*” bölümünde 3217 nolu rivayet olarak Hz. Ali'nin oğlu Muhammed'e yaptığı uzunca bir vasiyeti herhangi bir senet zikretmeden vermiş ve sonunda şöyle demiştir; *Bu vasiyet uzun olup biz ihtiyaç kadarını aldık.*¹⁸⁷¹ Bunun dışında İsmail b. el-Fadl. Sabit b. Dinar, Seyyidu'l-Âbidîn Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib yoluyla rivayet ettiği uzun ve güzel mesajlar içeren bir vasiyet daha vermektedir ki Radî ona da eserinde yer vermemiştir.¹⁸⁷² Zikrettiğimiz bu vasiyetler ile Radî'nin verdiği metin arasında bazı cümleler uyum göstermektedir ancak aralarında benzerlik bulunan bu ibareler arasında da kelime farkları, eksiklikler ve fazlalıklar bulunmaktadır. Bu durum da diğer bazı metinlerde olduğu gibi ibareler üzerinde değişiklikler ve düzenlemeler mi yapıldı kuşkusunu akla getirmektedir. Bu kadar farklı rivayet ve değişik metin bulunmasından anlaşılabilir Radî farklı rivayetleri bir metin içerisinde toplamıştır. Ancak bunu yaparken uygun gördüğü kısımları almıştır. Çünkü Şeyh Sadûk'un naklettiği 5834 numaralı vasiyette Hz. Ali “*oğulcuğum! ...dinde anlayış (fıkıh) sahibi ol. Çünkü fakihler Peygamberlerin varisleridir. Peygamberler miras olarak dinar ve dirhem bırakmazlar fakat miras olarak ilim bırakırlar. Kim ondan alırsa büyük bir pay almıştır*”¹⁸⁷³ demektedir. Bu ibare Fedek arazisi konusunda Hz. Ebû Bekir'i haklı çıkarmaktadır. Ancak Radî bu bölümü kitabına almamıştır. Yani bir diğer deyişle Radî metinleri seçerken veya oluştururken mezhep görüşlerini seçici bir etken olarak ön planda tutmuştur.

Bundan dolayı risalede yer alan isimlerden yola çıkarak bu metni Hz. Ali'ye izafe etmenin oldukça zor olduğunu belirtmeliyiz. Özellikle senet içerisinde yer alan Esbağ b. Nubate'nin hicri birinci¹⁸⁷⁴ asırda yaşamış olması ve ondan Hz. Ali'ye ait bir vasiyetin nakledildiği gibi ifadelerden yola çıkarak, bu metnin içindeki bazı güzel cümleleri, belki

¹⁸⁷⁰ Benim tesbit edebildiğim “*Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*” de Muhammed b. Hanefiyye'ye yapılan üç vasiyet bulunmaktadır; s. 387 (*Kitâbu'z-Ziyârât*, no: 3217), s. 570 (*Kitâbu't-Talâk*, no: 4913), s. 726 (*Kitâbu'l-Karâiz ve'l-Mevâris*, no: 5834). Sadûk bu vasiyetlerin hiç birisi için senet zikretmemektedir.

¹⁸⁷¹ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*, 388 (no: 3217)

¹⁸⁷² Bkz. Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*, 384-387

¹⁸⁷³ Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*, 726 (no: 5834); Küleynî'de *el-Kâfi*'de benzer bir rivayet aktarmaktadır: “Muhammed b. Yahya, Ahmed b. Muhammed b. İsa, Muhammed b. Halid, Ebu'l-Buhteri yoluyla Ebû Abdillâh'dan şöyle dediğini nakletmiştir: “**Şüphesiz ki âlimler peygamberlerin varisleridir. Şöyle ki, Peygamberler miras olarak dirhem veya dinar bırakmazlar, hadislerini bırakırlar. Kim ondan bir şey alırsa büyük bir pay almıştır. Bu ilmi kimden aldığınıza bakın, içimizde ğâli kimselerin tahrifini, mubtilunun intihalini ve cahillerin tahrifini boşa çıkartan ehl-i beytten her halef içerisinde âdil (ve birbirine denk-udûl) kimseler vardır.**” Bkz. Küleynî, *el-Kâfi*, I, 32

¹⁸⁷⁴ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 110

başka bir senedle erken döneme izafe edebiliriz. Elimizdeki listeyi esas alarak risalenin tamamı hakkında böyle bir iddiada bulunmamız mümkün görünmemektedir.¹⁸⁷⁵ Eklektik bir görünüm arz eden bu risaleyi, Hz. Ali'ye söylenmek istenen sözlerle birlikte, Şîî âlimlerin bir Müslümanı, ihlas ve takvaya yöneltmesini umduğu birçok şiir, darb-ı mesel ve hikmetle beraber, kendi cümlelerinin ilave edilmiş hali olarak tanımlamak mümkündür.¹⁸⁷⁶ Sonuç olarak rivayet edilen bu risale senedi ve kaynağı açısından rivayet ilminin kaidelerine uymamaktadır. Ayrıca içinde geçen bazı ifadeler Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Muhammed'e yaptığı tavsiyelere uymakla birlikte, bazı bölümler Şîî kaynaklarda geçen vasiyetlere uymamaktadır. Şîî kaynaklarda geçen ve Muhammed'e yapılan vasiyetlerin pek çoğu da bu vasiyet içerisinde geçmemektedir.

Bu vasiyet, metin açısından aslında Hz. Ali'den sâdır olması mümkün olan ifadeler içermekte buna mukabil Şîî inancı destekleyen ifadeler içermemektedir. Bu metnin sorunu, tek parça olarak bir kaynaktan bulunmaması ve Muhammed b. el-Hanefiyye'ye yapılan vasiyeti Hz. Hasan'a yapılmış gibi göstermesidir. Radî'nin edebiyatçılığı burada da devreye girmiş ve yeni bir metin oluşturmuştur. Bu metin de Şeyh Sadûk'un kitabında geçen metinlerle birbir uyuşmamaktadır. Bu da metnin Hz. Ali'ye hem nisbetini sorunlu hale getirmektedir. Bu durumda metnin tam olarak onun belâğatını yansıttığını söylemek de mümkün olmayacaktır.

13. Yüz Dördüncü Söz: Radî Nevfü'l- Bikâlî'den naklettiği 104'üncü sözü verirken onun şöyle dediğini nakletmektedir:

“Bir gece Emir'ül-Mü'minin Hz. Ali'yi ibadet için yatağından kalktığını gördüm. Yıldızlara baktıktan sonra bana; 'Ey Nevf! Yatmış mısın, yoksa uyanık mısın?' diye sordu, uyanığım dediğimde ise şöyle dedi: Ey Nevf! Dünyadan uzaklaşıp ahireti isteyenlere ne mutlu... Hz. Ali, Hz. Dâvûd'un şöyle dediğini söylemektedir: “*Ey Nevf! Dâvûd Peygamber böyle bir saatte ayağa kalktı ve şöyle dedi: Bu öyle bir saattir ki, tahsildar, muhbir, polis, tambur ya da darbuka çalan hariç, dua edip de duasına cevap verilmeyen hiçbir kul yoktur.*”¹⁸⁷⁷

¹⁸⁷⁵ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 111

¹⁸⁷⁶ Korkmaz, Sıddık, A.g.m, 114

¹⁸⁷⁷ el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 96

Hız. Ali'nin Dâvûd Peygamberden bir sözü nakletmesinin iki yolu vardır; ya Rasûlullah'tan bir söz işitmeli veya Ehl-i Kitap kaynaklarından almış olmalıdır. Bir üçüncü yol da Şia'nın iddia ettiği İmâmlara verilen *ledünni ilim* sayesinde bilebilir ki bu yol Sünni anlayışta kabul gören bir yol değildir. el-Hatîb bu sözün kaynakları olarak bazı kitap isimleri zikretmekte ve genellikle Nevfü'l-Bikali'den senetli olarak aktarıldığını söylemekte ancak rivayetler arasındaki farklılıklara değinmemektedir.¹⁸⁷⁸ Biz bakabildiğimiz kaynaklardan rivayetin aslına ulaşmaya çalışacağız:

Bu rivayet Radî'nin hocası Müfîd'in "*el-Emâlî*" sinde geçmektedir.¹⁸⁷⁹ Muhtemelen Radî bunu hocasından aktarmaktadır. Ancak Müfîd'in metninde bulunan bazı cümleler Radî tarafından ayıklanmıştır. Mesela İsâ aleyhisselam'ın adının geçtiği birkaç cümle ve Nevf'in bazı ifadeleri tamamen atlanmış bazı fiillerin zaman kipi ve bazı kelimeler benzerleriyle değiştirilmiş ve böylece metin üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuş gibi gözükmemektedir. Müfîd bu rivayet için şu senet zincirini vermektedir:

*"Bana Ebu'l-Hasan Ali b. Halid el-Merâğî haber verdi dedi ki bize el-Hüseyn b. Muhammed el-Bezzaz¹⁸⁸⁰ tahdis etti dedi ki bana Ebû Abdillâh Cafer b. Abdillâh el-Alevî el-Muhammedî tahdis etti dedi ki bana Yahya b. Hâşim el-Ğassânî, Ebû Âsım en-Nebîl¹⁸⁸¹, Sufyân, Ebû İshak ve Alkame b. Kays yoluyla Nevf el-Bikâlî'den tahdis etti ..."*¹⁸⁸²

Hız. Ali'nin Nevf'e şunları olma dediği tavsiyeler arasında "*polis*" ifadesi Müfîd'in metninde geçmemektedir. Ancak Şeyh Sadûk'un rivayetinde bu kelime fazlalık olarak bulunmaktadır.

Şeyh Sadûk *el-Hisâl*'de senedini vererek Câbir b. Abdillâh kanalıyla Rasûlullah'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir:

¹⁸⁷⁸ Bkz. el-Hatîb, *el-Mesâdir*, IV, 96-98

¹⁸⁷⁹ Müfîd, *el-Emâlî*, 132-134

¹⁸⁸⁰ el-Hüseyn b. Muhammed Ebû Abdillâh el-Bezzâz. İbnu'l-Mutabbekî el-Alevî ismiyle tanınır. Bazı nüshalarda yanlışlıkla ez-Zurârî şeklinde yazılmıştır.

¹⁸⁸¹ ed-Dahhâk b. Mahled b. ed-Dahhak b. Müslim eş-Şeybânî el-Basrî (212/827). Sika, hâfız, imam, fakîh gibi vasıflarla nitelenen ed-Dahhâk'ın sika olduğu hakkında görüş birliği vardır. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 216 (no: 3336); el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, I, 231 (no: 710); Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIII, 430 (no: 215); İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 18 (no: 144).

¹⁸⁸² Müfîd, *el-Emâlî*, 132

“Süleyman b. Dâvûd’un annesi ona (Hz. Süleyman’a) şöyle dedi: Seni gece çok uyumaktan sakındırırım. Çünkü gece çok uyumak kıyamet günü fakirliğe sebep olur.”¹⁸⁸³

Şeyh Sadûk *el-Hisâl*’de¹⁸⁸⁴ “*Altı kişinin duası kabul olunmaz*” başlığıyla Nevf’ten naklen buna benzer bir rivayet vermekte ancak orada Hz. **Dâvûd** değil Hz. **Îsâ**’nın adı geçmektedir. Şeyh Sadûk’un verdiği senet şöyledir: Bana babam tahdis etti dedi ki bize Sa’d b. Abdillah, Eyyub b. Nuh, er-Rebi’ b. Muhammed el-Musli, Abdu’la’la ve Nevf yoluyla tahdis etti. Bu rivayetin baş tarafı Radî’nin metnine benzemekle beraber sonrası farklıdır; “... *Allâh Îsâ’ya şöyle vahyetti: İsrailoğullarına söyle benim evlerime ancak temiz kalplerle, Allâh’tan korkarak (ebsar-ı haşie) ve temiz elbiselerle girsinler... Rivayetin sonunda Hz. Ali Nevf’e vergi tahsildarı, şair, polis, ‘arîf/casus*¹⁸⁸⁵ (*‘arîf/başkan-lider manalarına da gelmektedir*), ve çalgıcı olmaması yönünde nasihat etmekte ve ona merfû bir hadis rivayet etmektedir: *Allâh’ın Peygamberi (sav) bir gece dışarı çıktı ve semaya baktı. Sonra şöyle dedi: Bu öyle bir saattir ki hiçbir dua geri çevrilmez ancak şunların duası hariç; Casusun (‘arîf) duası, şairin duası, vergi tahsildarının (gümrük memuru) duası, polisin duası, tambur (‘urtube) çalanın duası ve darbuka (kûbe) çalanın duası.*”

Bu rivayet ile Radî’nin verdiği metin büyük oranda farklıdır. *Ayrıca duası kabul olunmayan kimseleri haber veren yukarıda Dâvûd Peygamber iken burada Peygamberimiz’e dönüşmektedir.*

Hz. Ali bir devlet başkanıdır ve kendisinin de burada kötülediği memurlara ihtiyacı vardır. Bu sebeple polis, tahsildar gibi lüzumlu memurlardan şikâyetle bulunmasının yeri ve anlamı yoktur. Ayrıca Dâvûd ve Îsâ Peygamberlerden yapılan nakiller merfû bir rivayete dayanmıyorsa akla gelen ilk ihtimal Ehl-i Kitap yoluyla aktarıldıklarıdır. Yukarıda yapılan alıntılarda sözün hem Dâvûd Peygambere hem de Peygamberimize nisbet edilmiş olması metinler arasında ciddi bir ihtilaf olduğunu göstermektedir. Radî’nin metninin kendi muteber kaynaklarındaki rivayetlerle de

¹⁸⁸³ Sadûk, *el-Hisâl*, I, 29 (no: 99)

¹⁸⁸⁴ Sadûk, *el-Hisâl*, I, 338-339 (*Babu’s-sitte*, no: 40)

¹⁸⁸⁵ *Mesâdiru Nehci’l-Belâğa*’nın dipnotunda (‘arîf) insanların hallerini ve sırlarını araştıran ve idarecilerine bildiren kimse olarak açıklanmaktadır. Bkz. el-Hatîb, A.g.e, IV, 96. ‘Arîf hakkında Kenzü’l-Ummâl’de geçen birkaç rivayet şöyledir: “ ‘Arîf mutlaka gereklidir ancak (âhirette) cehennemdedir”, “ ‘Arîf derhal cehenneme atılacaktır.” Bkz. Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, VI, 90 (no: 14975, 14978)

örtüşmemesi daha başka bir sorundur. Bu sebepler doğrultusunda düşündüğümüzde Radî'nin rivayet ettiği metnin Hz. Ali'ye sahih bir yolla nisbeti mümkün değildir.

Bu bölümde Hz. Ali'ye nisbet edilmesi mümkün olmayan metinlerden misaller vermeye çalıştık. İncelediğimiz metinler; 2, 3, 4, 8-9, 10, 11, 13, 14, 19, 32. hutbeler, 32. mektup ve 104. sözdür. Hz. Ali'ye nisbeti mümkün olmayan metinler olarak değerlendirdiğimiz metinlerde görebildiğimiz özellikler şunlardır:

- 1- Metin içerisinde; uydurma bir hadis geçmektedir
- 2- Şîî inancı destekleyen bir ifade bulunmaktadır
- 3- Ashabın büyüklerini kötüleyen bir ifade bulunmaktadır. Şia'nın tasvib etmediği ve sevmediği sahabiler karalanmakta hatta Hz. Ali'nin adı üzerinden onlar hakkında İslam ahlakıyla da bağdaşmayan sözler söylenmektedir
- 4- Kur'ân'a ve bilinen sahih sünnete aykırı ifadeler geçmektedir
- 5- Târihî olaylara ve akl-ı selime aykırı ifadeler geçmektedir
- 6- Hilafetin Ehl-i Beyt hakkı olduğuna vurgu yapılmakta, insanların ancak Ehl-i Beyt önderliğinde kurtuluşa varabilecekleri vurgulanmaktadır. Hz. Ali'nin nas ile İmâmet görevini üstlendiği açıkça söylenmese de buna işaret eden ifadeler geçmektedir
- 7- Hz. Ali dışında kimselerin sözleri, Hz. Ali'ye nisbet edilmektedir
- 8- Sonraki dönemlerde kavramlaşan nâsih, mensûh, âm, hâs, muhkem, müteşâbih gibi bazı ıstılahlar sözler arasında geçmekte, bazı kavramlar da sonradan kazandığı manalar verilmek suretiyle Hz. Ali dönemine taşınmaktadır.
- 9- Hz. Ali zamanında bilinmeyen bazı teşbihler yapılmaktadır
- 10- Mu'tezilî-Şîî çizgide sonradan şekillenen bazı kelâmî görüşler Hz. Ali'ye isnat edilmektedir.
- 11- Metnin tamamı veya içerisinde bazı bölümler Radî'den önce yaşamış âlimlerin eserlerinde tesbit edilememekte, bazı metinler sadece Şîî kaynaklarda geçmektedir
- 12- Hz. Ali'ye nisbet edilen sözlerin hiç birisi için senet zikredilmemekte, sözlerin hangi kaynaktan alındığına çok nadir yerler hariç işaret edilmemektedir.

13- Metinler çok kere orijinal haliyle verilmemekte, belki uzunca bir metin içerisinde bir bölüm alınmakta, bu alıntı da bazen Şîî inancı destekleyecek ifadelerden oluşmaktadır. Radî bazen iki veya daha fazla alıntıyı birleştirerek yeni bir metin oluşturmakta, bu haliyle metin Hz. Ali'nin orijinal sözü olmaktan çıkmaktadır

14- Metin seçiminde inanç yönünde tercihler yapılmakta, amaca hizmet eden metin bulunduğu sihat konusunda hassas davranılmamaktadır. Ehl-i Sünnet-Şia ihtilafı kapsamında değerlendirilen konularla alakalı tek tarafın görüşlerini yansıtacak şekilde metinler bulunmaktadır.

15- Kur'ân'ın veya Hz. Peygamber'in haber vermesi dışında doğruluğu bilinemeyecek isrâiliyyâtta haberler geçmektedir.

SONUÇ

Hicri 400/ M. 1010 yılında yazımı Şîî bir müellif olan Şerif Radî tarafından tamamlanan *Nehcü'l-Belâğa*, edebi değeri yanında Hz. Ali'ye ait söz ve mektupları ihtiva etmesi sebebiyle Müslümanlar tarafından son derece önemsenmiş ve erken dönemlerden itibaren üzerine şerhler yazılmaya başlamıştır. *Nehcü'l-Belâğa* Şîî bir âlimin eseri olmasına rağmen Şîî olmayan Müslümanların da ilgisini çekmiştir. Eserin en meşhur şârihlerinden İbn Ebi'l-Hadîd'in Mu'tezilî olması, Muhammed Abduh'un Şîî olmaması, Yahyâ b. Hamzâ el-Alevî el-Yemânî (749/)'nin Zeydî olması, Fahru'r-Râzî (606/1209) (şerhini tamamlayamamıştır), Ebu'l-Fedâil el-Hasen b. Muhammed b. el-Hasen es-Sağânî el-Ömerî el-Hanefî (650/)'nin Ehl-i Sünnet'ten olmaları, *en-Nefâis fi Şerh-i Nehci'l-Belâğa* isimli şerhin de yine bazı Ehl-i Sünnet âlimlerince yazılmış olması, *Nehcü'l-Belâğa*'nın her kesim tarafından önemsendiği ve dikkatle takip edildiğinin göstergesidir. Özellikle bol miktarda hikmetli söz ve güzel nasihatler içermesi, esere Şîî olmayan Müslümanların da rağbet etmesini sağlayan özelliklerdir. Eserin en dikkat çeken yanlarından birisi de belâğât yönünden önemli metinlere yer veriyor olmasıdır. Bu sebeptendir ki, bazı âlimler için *Nehcü'l-Belâğa*'ya şerh yazmak, bir çeşit ilmi derecesinin yüksek olduğunu gösterme yolu olarak telakki edilmiştir.

Nehcü'l-Belâğa'ya gösterilen ilginin diğer bir sebebi de, Tâlibîlere rehberlik eden Radî ve Murtazâ kardeşlere nispet edilmesidir. Çünkü gerek Abbasi halifeleri, gerekse iktidara hükmeden Büveyhi sultanları, bu kardeşlerle yakın ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Hatta Radî'nin halife olma hevesine kapılması ve bunu şiirlerine yansıtması, Büveyhi Sultanları ile olan münasebetlerinin ne derece ileri seviyede olduğuna ışık tutmaktadır. Büveyhilerin verdiği destek ve Şia'nın önemli âlimlerinin eserin müellifi veya müellifleri ile hoca, talebe veya râvî olarak ilişkilerinin bulunması da, eserin sonraki dönemlerde bu derece şöhrete kavuşmasında etkili olan âmillerdir. Nitekim Hz. Ali'nin sözlerini ve hutbelerini Radî'den daha önce ve daha sonra toplayanlar da olmuş, ancak hiç birisi Radî'nin eseri kadar şöhrete kavuşmamış ve onun kadar rağbet görmemiştir.

Radî eserlerinde genellikle edebi konulara değinen bir âlimdir. O sadece *Nehcü'l-Belâğa*'da değil, hadis sahasında yazdığı "*el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*" isimli eserinde de ağırlıklı olarak hadislerde geçen mecazlar üzerinde durmuştur. Radî eserine aldığı rivayetleri özellikle kaynak tercihi yaparak seçmemektedir. Diğer bir ifadeyle

Radî bir kaynaktan alıntı yaparken, o kaynağının müellifinin Ehl-i Sünnet veya Şia'ya mensup bir âlim olup olmadığına çok fazla dikkat etmemektedir. Bu sebeple de *Nehcü'l-Belâğa*'nın kaynakları sadece Şîî müelliflerin yazdığı kaynaklar değildir. Hatta Radî Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye yaptığı nasihatler gibi *Nehcü'l-Belâğa*'nın yazılış gayesine uygun olan ve Şîî kaynaklarda geçen bazı rivayetleri de eserine almamıştır. Bunun elbetteki edebi kaygılar dışında daha başka sebepleri olması gerekir. Kanaatimizce bunun en önemli sebebi Radî'nin Şîî inanisından kaynaklanan tercihleridir.

Radî'nin Şia'nın hangi koluna mensup olduğu konusu da bazıları tarafından tartışma konusu yapılmış ve onun Zeydiyye Mezhebine mensup olduğunu iddia edenler olmuştur. Ancak bunun en önemli sebebi tesbitimize göre Radî'nin halife olma sevdasına kapılması ve bunu dile getirmesidir. Çünkü o güne kadar İmâmiyye mensupları on iki İmâm dışında kimsenin iktidara talip olamayacağını ve gaib İmâmın gelmesine kadar beklenmesi gerektiğine inanmaktaydılar. Ancak bu gerekçe Radî'nin Zeydiyye'ye mensup olduğunu söyleyebilmek için yeterli bir gerekçe değildir. Çünkü Radî, ğaybûbet-i suġrâ döneminde yaşamış birisi değildir. (Onbirinci İmam Hasan el-Askerî'nin H. 260 yılında vefatından, Dördüncü Nâib'in vefat tarihi olan H. 329 yılına kadar, Gâib İmam'ın vekiller aracılığıyla Şîîlerle haberleştiğine inanılan birinci dönem.) Şayet ğaybûbet-i suġrâ döneminde yaşamış olsaydı ancak o zaman bu iddia doğru olabilirdi. Radî'nin ağabeyi ve hocası olan Şerif Murtaza, gaib İmâm çıkıncaya kadar onun yetkilerinin başkaları tarafından üstlenebileceğini Şia'ya kabul ettiren önemli bir isimdir. Çünkü bu gaib İmâmın normal bir insan ömrünü aşan süre içerisinde ortaya çıkmaması İmâmet inancının zayıflamasına, hatta bazı Şîîlerin mezhebi terk etmesine sebep olmuştu. İşte bu dönemde Murtaza başka birisinin İmâmetini (İmâmın yetkilerini kullanabilmesini) onaylamak suretiyle, Şîî hilafetine kapı aralamış ve mezhep içerisinde devrim niteliğinde bir fetvaya imza atmıştır. Şia içerisinde on ikinci İmâmın otoritesinin başkaları tarafından kullanılabilmesinin dillendirildiği bu dönemde, hem de bu iddiayı ortaya atan şahsın kardeşinin, yani Radî'nin hilafet sevdasına kapılması onun Zeydiyye mensubu olarak değerlendirilmesini gerektirmemektedir.

Radî eserlerinde on iki İmâmdan bahsetmemekte, bu konuyu genellikle ilk İmâmlarla sınırlı tutmaktadır. Hatta İmâmların faziletini yazmak amacıyla başladığı *Hasâisu'l-Eimme* isimli kitabını Hz. Ali'yi yazdıktan sonra bırakmış ve *Nehcü'l-Balâğa*'nın yazımına başlamıştır. Radî daha sonra diğer İmâmların menkıbelerine

dönmemiş veya dönememiş, *Hasâisu'l-Eimme* isimli kitabını da tamamlayamamıştır. Bu saydığımız sebeplerin hepsi onun mezhebi hakkında farklı görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bütün bunlara ilaveten şunu da göz önünde bulundurmak gerekir; Şerif Murtaza'nın mezhebi neyse, kardeşi Şerif Radî'nin mezhebi de büyük ihtimalle odur. Murtazâ İmâmiyye mezhebine mensuptur ve eserlerinde de İmâmî-Mu'tezilî inancı savunmuştur.

Nehcü'l-Belâğa'daki metinler sadece Şîî kaynaklara dayanmamaktadır. Hatta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, metinlerin çok azı Küleynî ve Şeyh Sadûk'un *Kütüb-i Erbaa*'dan kabul edilen kitaplarında geçmektedir. Radî *Nehcü'l-Belâğa*'da nadiren kitap veya râvî adı zikretmektedir. Zikrettiği râvîler de kendisinin mülaki olduğu kimseler değildir. Yani Radî'nin bütün kaynakları yazılı kaynaklardır. Radî'nin kaynaklarından birisi hocası Müfid ve onun kitapları olmasına rağmen hiçbir yerde onun adını zikretmemekte ve ona atıfta bulunmamaktadır. Bunun sebebi, belki Sünniler tarafından kabul görmeyen ve sevilmeyen bir ismi kaynak olarak göstermenin doğuracağı olumsuz sonuçlardan kaçınmak olabilir. Ancak bu durum (sahih ve muttasıl bir senet zikretmemek) sadece Radî'de değil, o dönemde yaşamış diğer Şîî âlimlerde de görülebilen bir özelliktir. Ayrıca şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, Radî bir hadis kaynağı olsun düşüncesiyle eserini kaleme almamıştır. Hatta eserinin bu derece meşhur olacağını düşünmemiş de olabilir. Bu sebeple *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen bazı metinlerin kaynaklarının bulunamamasını Şia'ya mensup bazı kimselerin; "*kaynakları bu gün için mevcut olmasa bile Radî bu metinleri kendi döneminde bulunan güvenilir kaynaklardan almıştır. Ancak gerek Moğol işgalinde, gerek diğer felaketlerde bu kaynaklar kaybolmuştur*" şeklinde bir mazeret beyan etmeleri kabul edilebilir bir durum değildir. Radî kendisi bir hadis otoritesi değildir ve eserleri de bir temel hadis kaynağı değildir.

Radî'nin metinleri seçerken mezhep taassubundan tamamen âzâde bir şekilde hareket etmediğine bazı örnekler üzerinden metin değerlendirmesi bölümünde işaret etmiştik. Ancak hatırlamak gerekirse şunları söyleyebiliriz:

Radî Şia'nın sevmediği hiçbir sahabi veya ismi övgüyle anan bir metne yer vermemektedir. Bunun yanında Şia'nın sevmediği isimleri özellikle de sahabeden olan isimleri karalayan metinlere yer vermektedir. Hatta ilk üç halife hakkında verdiği metinler bile onlar hakkında olumsuz bir düşüncenin ürünüdür. *Nehcü'l-Belâğa*'daki

metinlere göre İmâmet herkesin hak iddia edebileceği bir kurum değildir. Hz. Ebû Bekir ilk halifeliği kabul etmekle, Hz. Ömer istihlaf yoluyla halife olmayı kabul etmekle hata etmişlerdir. Hz. Ömer'den sonrası için halife seçiminin şûraya havâle edilmesi hatadır ve şûra üyeleri bilerek Hz. Ali'nin hakkını engellemiş ve kayırmaca sonucu Hz. Osmân'ı halife seçmişlerdir. Radî, Hz. Ömer'in İranlılar ve Bizanslılar üzerine düzenlenen seferlere ordunun başında katılmak istemesi üzerine Hz. Ali'nin bunun zararlarını gerekçe göstererek onu menetmesini isim vererek zikretmekte ancak Hz. Ömer hakkında olduğu söylenen ve methedici sözler içeren 226. hutbede isim vermek yerine *falan* demeyi tercih etmektedir. Kanaatimizce bunun sebebi de Hz. Ali'nin Hz. Ömer'den daha bilgili ve ileri görüşlü olduğunu vurgulamak istemesidir. Radî'nin verdiği metinlere göre Muâviye her yönüyle, öncesiyle, sonrasıyla kötüdür ve dalalet önderidir. Mektuplar bölümünde Muâviye'ye yazılan toplam on altı mektubun tamamı hakaret ve tehdit içeriklidir. Hz. Peygamber'den sonra hilafet Hz. Ali'nin hakkıdır ve bu hak gasbedilmiştir. O bazılarının engellemeleri sebebiyle bu hakkını elde etmek için bir süre susmak ve zamanın kendisine gelmesini sabırla beklemek zorunda kalmıştır. Hz. Ali fitne çıkmasın Müslümanlar zarar görmesin diye ilk üç halife döneminde bu hakkını kılıç kullanarak almak istememiştir. Hz. Ali ilk Müslüman ve Rasûlullâh Efendimizden en çok ilim alan kimsedir. Ayrıca ona başkalarına verilmeyen bilgiler verilmiştir. Hatta o gaybe ait bazı bilgileri de önceden haber vermiştir. Hz. Aişe, Talha ve Zübeyir haksızdırlar ve aslında gayeleri Hz. Osmân'ın katillerinden hesap sormak değil, Hz. Ali'nin hilafetini ortadan kaldırmaktır. Onların her üçü de zamanında Hz. Osmân aleyhinde konuşan, ona düşmanlıkta ileri giden kimselerdir. Bu sebeple bizzat kendileri de bu işin sorumluları arasındadırlar. Hz. Ali'nin muhalifleriyle yaptığı savaşlar *cihâttir*. Bu savaşları fitne olarak değerlendirip katılmayanlar yanlış düşünen ve hata eden kimselerdir. Ebû Zer *Rebeze*'ye haksız yere sürgün edilmiştir. Hz. Osmân'ın hilafeti döneminde birçok haksızlıklar yapılmış ve Müslümanların malı onun akrabaları tarafından talan edilmiştir. Bu mallar Hz. Ali tarafından alınıp tekrar Müslümanların malları arasına konulmuştur. Ehl-i Beyt ilimde ve hidayete ulaştırmada önder kimselerdir. İnsanlara rahberlik yapması gerekenler onlardır. Hâriciler asi ve cahil kimselerdir. Onlarla savaşmak ve onları öldürmek Hz. Ali için meşru bir haktır. Hz. Ali'nin sözleri arasında - bazı Şîî kaynaklarda geçen isim verme şeklinde olmasa bile- beklenen mehdiyi haber veren sözler vardır. Bazı konuşma metinleri Şîî-Mu'tezilî çizgidedir. Şia'nin özellikle tevhid, adalet gibi inanç konuları Hz. Ali'nin konuşmalarında geçmektedir...

Yukarıda zikredilen konular *Nehcü'l-Belâğa*'nın tamamını oluşturan konular değildir. Hutbeler, mektuplar ve sözler içerisinde Ehl-i Sünnet'in inancına uygun olan pek çok metin mevcuttur. Ancak eser içerisinde yukarıda saydığımız konular üzerinde durulduğu, hatta bazılarının çok fazla örnekle ve ısrarla işlendiği düşünülürse, Şerif Radî'nin eserini yazarken mezhep taassubundan tamamen uzak durarak metin seçimi yaptığını söylemek mümkün değildir. Bu sebeple bu tür mezhep taassubu ve Ehl-i Sünnet-Şia ihtilafının söz konusu olduğu metinler okunurken, bunların zayıf veya uydurma olabileceği veya sadece Şiî kaynaklarda geçen metinler olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Her ne kadar *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen metinlerin bazıları gerçekten Hz. Ali'nin sözü ise de, bazı metinler onun adına uydurulmuş metinlerdir. Radî, başkalarının uydurduğu bu metinleri tenkit etmeden eserine almış ve Hz. Ali'ye senetsiz olarak isnat etmiştir. Bütün bu sebepler dolayısıyla Radî, başta İbn Hallikân olmak üzere Ehl-i Sünnet âlimlerinin tepkisini çekmiş ve eserin Hz. Ali'ye nispetinin sorgulanmasına kapı aralamıştır. İbn Hallikân eserin Radî'ye aidiyeti konusunda emin değildir. Ancak müellifinin kim olduğu konusunda endişeye sebebiyet veren haklı bir gerekçe de zikretmemektedir. Biz eserin matbu nüshaları üzerinden araştırma yapabildik. Eserin dört yüz yılında yani Radî'nin ölümünden altı yıl önce tamamlandığı göz önüne alınırsa, Radî'nin *Nehcü'l-Belâğa*'nın müellifi olmadığını söylemek anlamsız olur. Esere kardeş Murtaza'nın da katkıları olması tabii bir durumdur. Ancak şunu söyleyelim ki, Radî veya Murtaza kardeşlerden birisinin bu yönde beyanı olması durumunda ancak böyle bir iddia ciddiyet kazanabilir. Tesbitimize göre eser Radî'ye aittir. Çünkü o başka eserlerinde bu kitabının adını vermekte ve eserin kendisine ait olduğunu belirtmektedir.

Nehcü'l-Belâğa'da Şiî inancı destekleyen ve Sünnî öğretilere aykırı bazı bölümlerin bulunması eserin senet ve kaynak yönünden sorgulanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ancak esere şerh yazan âlimlerin hiç birisi rivayetlerin kaynaklarını bulmak ve güvenilirliğini sorgulamak gibi bir amaç gütmemiştir. İbn Ebi'l-Hadîd'in nadiren bazı konuşmaların mahalline uygun düşmediğini belirtmesi veya İmâmet konusunda farklı yorum ve görüşler ortaya koyması, rivayet edilen metnin senet sistemindeki sorunlarına dayanmamaktadır. Onun değerlendirmeleri metin üzerinden yapılan kişisel yorumlardır. Bununla birlikte eserin güvenilirliğinin bazı Sünnî âlimlerce sorgulanması, Şiî âlimlerin tahric çalışması yapmasına sebebiyet vermiştir. Görebildiğimiz kadarıyla bu çalışmalar içerisinde en kapsamlı olanı Abduzzehra el-Hüseynî el-Hatîb'in te'lif

ettiği “*Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*” ve Abdullâh Ni'met'in te'lif ettiği “*Mesâdiru Nehci'l-Belâğa*” isimli eserlerdir. el-Hatîb bütün metinleri incelemiş ve bulabildiği kaynakları zikretmiştir. Ancak onun yaptığı bu çalışma *Nehcü'l-Belâğa*'nın dayanaklarını göstermeye yeterli gelmemektedir. Çünkü bazı rivayetler için hiçbir kaynak gösterilmemekte, çoğu zaman verilen kaynaklarda metnin sadece bir cümlesi veya bir bölümü geçmektedir. Özellikle de uzun metinlerin birçoğu yekpâre olarak bir kaynaktan gösterilememektedir.

Yaptığımız bu çalışmada metinlerin kaynağı hakkında ortaya çıkan sonuç şu şekildedir: Rivayet edilen metinlerin bir kısmı Hz. Ali'ye ait olup, Radî'den önce yazılmış kaynaklarda bulunmaktadır. Diğer bir kısım metinler ise eski kaynaklarda tesbit edilememiştir. Bazı metinler hem Ehl-i Sünnet, hem de Şîî âlimler tarafından yazılmış kaynaklarda geçmekte, bazı metinler ise sadece Şîî âlimler tarafından yazılmış kaynaklarda geçmektedir. Bazı sözler ise Hz. Ali'ye ait olmadığı halde ona nisbet edilmiştir. Aslında merfu hadis olan bazı sözler de Hz. Ali'ye nisbet edilmiştir. Bazı uzun metinler Radî'nin tercihinine göre oluşturulmuştur. Bu metinler *Nehcü'l-Belâğa*'daki haliyle önceki kaynaklarda tek parça olarak bulunmamaktadır. Bazı sözler önceki kaynaklarda bulunanlardan metin olarak biraz farklıdır. Radî'nin verdiği metinlerde takdim ve tehirler, bazı kelimelerde de farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum bizde metinler üzerinde oynama yapılmış ve metinler bazı kelimeleri çıkarmak veya eklemek suretiyle daha edebi hale getirilmek istenmiş olabilir şeklinde bir kanaat oluşturmuştur. Bu sebeple metinlerin değerlendirildiği bölümde zaman zaman bu tür kuşkularımızı dile getirdik.

Eserin müellifi ve güvenilirliği konusunda nihâî kanaatimizi ise şu şekilde ifade edebiliriz: Bu eser Radî'ye aittir. Rivayet edilen metinler çok özenle ve sahih olma özelliği taşıdığı için seçilmemiştir. Hatta Radî'nin böyle bir amaç güttüğünü söylemek de mümkün değildir. Eserde mevcut bazı metinlerin seçiminde Radî'nin Şîî inancı etkili olmuştur. Bazı metinler bağlamından kopararak alınmış, belki Hz. Ali'nin kastettiğinden farklı bir anlam kazandırılmaya çalışılmıştır. Radî bazen anlamca birbiriyle alakası olmayan iki veya daha fazla metni kendi tercihinine göre bir araya getirmek suretiyle yeni bir metin oluşturmuştur. Bazen bu ayrı metinler ibare ve ifade olarak birbirine uyum gösteren metinler değil, Radî'nin kazandırmak istediği manayı tamamlayan metinlerdir. Özellikle hilafet ve Ehl-i Beyt'e uyma konularını anlatan metinler, bazen Şîî inancı destekleyecek şekilde bir araya getirilmiştir.

Eserde kendi adamlarına ve başkalarına hakaret içeren, Hz. Ali’de bulunması gerektiğini düşündüğümüz Peygamber ahlakıyla bağdaşmayan sözler de mevcuttur. Bu sözlerin bir kısmı kanaatimizce Şiîler tarafından uydurulmuş ve Hz. Ali’ye nisbet edilmiştir. Hz. Ali’yi nisbet edilen bu sözlerle değerlendirmek, Müslümanların zihninde farklı bir Ali tasavvurunun şekillenmesine sebebiyet vermektedir. Bu sebeple *Nehcü’l-Belâğa*’da geçen her metin güvenilir değildir. Hz. Ali’nin ve İmâmların söylediği gibi, ölçü Kur’ân ve sünnettir. Bu türlü sözler Kur’ân ve sünnetin öncülüğünde değerlendirilmeli ve Şia’nın iddia ettiği “*her ne kadar sahabe Kur’ân’da methediliyorsa da, Hz. Peygamber’in vefatından sonra onun vasiyetini terk ettiler ve doğru yoldan saptılar. Bu sebeple Kur’ân’ın methettiği kimseler olmaktan çıktılar*” gibi değerlendirmelerden uzak durulmalıdır. Bununla birlikte, sahabiler arasında hiç olmasaydı diye temenni edilen hâdiseler de vuku bulmuştur. Ancak bunları konuşup bir karara bağlamaya çalışmak, hele hele bunu yapmak için *Nehcü’l-Belâğa*’da geçen rivayetleri esas almak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Radî, (Hz. Ömer, Talha, Zübeyr, Cemel, Sıffîn vb. konularda) hadis kitaplarında geçen ve *Nehcü’l-Belâğa*’daki metinlere aykırı olan rivayetlere yer vermemektedir.

Bu çalışmadan edindiğimiz tecrübe doğrultusunda şunları **önerebiliriz**:

Nehcü’l-Belâğa’da geçen bazı hutbeler kelimelerle alakalı olup kelimeler sahasında müstakil bir çalışmayı gerektirecek boyuttadır. Hz. Ali’ye nisbet edilen ve özellikle tevhid konusunun işlendiği hutbeler, Mu’tezile ile Şia’nın ortak buluşma noktasıdır. Mu’tezile ve Şia arasındaki benzerliğin ana sebeplerinden birisi hatta belki en önemlisi bu konudur. Bir diğer konu da, Ehl-i Sünnet-Şia ihtilafının en uç noktası olan İmâmet ve vesayet meselesidir. Radî özellikle Ehl-i Beyt vurgusu yapan ifadeler ve Ehl-i Beyt’e uymanın gerekliliğine sıkça yer vermekte, hatta ayrı metinleri uygun şekilde birleştirerek bu konuyu Şiî inancıyla destek olacak mahiyette son derece ustaca işlemektedir.

Nehcü’l-Belâğa üzerine yapılması gereken bir diğer önemli çalışma, İslam târihi sahasında yapılacak bir çalışmadır. Radî Ehl-i Sünnet-Şia ihtilaf konusu olan Hz. Ali ile Muaviye arasındaki savaş, Hz. Osman’ın katli ve bu meselede Hz. Ali’nin sorumluluğu olup olmadığı, Cemel ve Sıffîn Savaşları, İmâmet ve biatla ilgili târihi olayları kitabına yansıttığı için bu sahada yapılacak bir çalışma da önem arz etmektedir. Böyle bir çalışma

aynı zamanda metinlerin tâihî olaylara uygunluğunun tesbitine de önemli katkıda bulunacaktır.

Yapılması gereken diğerk bir çalışma da, Arap dili sahasında olmalıdır. Çünkü *Nehcü'l-Belâğa*'ya yapılan eleştirilerin bir kısmı edebî yönden bazı metinlerin Kureyş lehçesini yansıtmadığı, sec'li bazı ifadelerin sonradan düzmece olduğu, (*Tavus kuşunun* harika yaratılışından bahseden 163. hutbe gibi) bazı tasvirlerin Abbasiler döneminde İslam kültürüne giren konular olduğu, dolayısıyla Hz. Ali'nin bu sözleri söylemesinin mümkün olmadığı şeklindedir. Bu eleştirilerin Arap dili sahasında yapılacak bir araştırmada değerlendirilmesi, isabetli sonuçların ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

Nehcü'l-Belâğa hakkında yaptığımız bu çalışma, rivayet edilen metinlerin kaynaklarına ve sıhhatine yönelik bir çalışmadır. Çalışmamızın mükemmel olduğunu söylememiz mümkün değildir. Bununla birlikte daha mükemmel çalışmalara bir basamak teşkil etmesi temenni ederiz.

KAYNAKLAR

- Abduh**, Muhammed (1323/1905), *Nehcü'l-Belâğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996
-----, *Nehcü'l-Belâğa*, Dâru'l-Mârife, Beyrût trs.
- Abdullâh Ni'met**, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa*, Mektebetü'r-Ravdati'l-Haydariyye, byy. 1972
- Abdurrazzâk**, Ebû Bekr b. Abdurrazzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Humeyrî el-Yemânî es-San'ânî (211/826), *el-Musannef* (I-X), Thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Mektebu'l-İslâmiyye, Beyrût 1403
- Aclûnî**, İsmail b. Muhammed (1162/1652), *Keşfu'l-Hafâ*, Mektebetü Dâri't-Turâs, Kâhire trs.
- Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye** (Müellif, *el-Mektebetü's-Şâmile*'de belirtildiği üzere hicrî üçüncü asır ricâlinden bilinmeyen bir şahıs), Thk. Abdulazîz ed-Dûrî-Abdulcebbâr el-Muttalibî, Dâru't-Talîa, Beyrût trs.
- Ahmet Cevdet Paşa** (1313/1895), *Kıyas-ı Enbiyâ* (I-II), Sadeleştiren: Ali Arslan, Arslan yayınları, İstanbul 1981
- Ahmed b. Hanbel** (241/855), *Fedâilu's-Sahabe* (I-II), Thk. Vasiyyullah Muhammed Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1982
-----, *Müsned, Tashih ve şerh*: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1995
-----, *el-Müsned* (I-XXXXV), Thk. Şuayb el-Arnâvûd, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, byy 2001
- Âl-i Selmân**, Ebû Ubeyde İbn Meşhûr b. Hasen, *Kütübün Hazzera minha'l-Ulemâ'* (I-II), Dâru's-Sumey'î, byy. 1995
- Altıkulaç**, Tayyar, "*İkrime el-Berberî*", *DİA*, XXII, 40-42, İstanbul 2000
- Âmilî**, Malik Mustafa Vehbî, *Buhûs fî İlmi'd-Dirâye ve'r-Rivâye* (eş-Şeyh el-Behâî'nin *Vecîze*'si üzerine yazılmış şerh), Dâru'l-Hâdî, Beyrût 1428/2007
- Arı**, Mehmet Salih, *İmâmiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011
- Atalan**, Mehmet, "*Şia'da Cifr İlminin Yeri*", (Dini Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ağustos 2006, Cilt: 9, s. 25, ss. 109-123)
- Avcı**, Casim, "*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*", *DİA*, XXIX, 353-355, Ankara 2004
- Aycan**, İrfan, "*Muâviye b. Ebû Sufyân*" *DİA*, XXX, 332-334, İstanbul 2005
- Azimli**, Mehmet, *Hz. Ali Neslinin İsyânları*, Çizgi kitabevi, Konya 2010
-----, *Hz. Ebû Bekir*, Ankara Okulu 2011

Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (855/1451), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (I-XXIV), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2001

Bâbânî, İsmâîl b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî (1399/1979), *Hidâyetü'l-Ârifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût trs.

Babanzade Ahmet Naim Efendi (1872-1934), *Sahîh-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (I-XII), Başbakanlık Basımevi (*DİBY*), Ankara 1982

Bâbilî, Ebu'l-Fadl Hâfizyân, *Resâil fî Dirâseti'l-Hadîs*, Dâru'l-Hadîs, Kum 1424

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak/Mezhepler Arasındaki Farklar*, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 1991

Bâhilî, Affân b. Müslim b. Abdillâh (Ebû Osmân es-Saffâr el-Basrî) (219/834), *Ehâdisu Affân b. Müslim b. Abdillâh*, Thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Dâru'l-Hadîs, Kâhîre 2004

Behbûdî, Muhammed el-Bâkîr, *Ma'rifetü'l-Hadîs ve Târîhu Neşrihi ve Tedvînihi ve Sekâfetihi İnde's-Şiati'l-İmâmiyye*, Dâru'l-Hadî, Beyrût 2006

Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Ebî Dâvûd el-Belâzûrî (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf* (I-XIII), Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Hâlid (274/887), *el-Mehâsin* (I-II), Tsh.: Celâleddin el-Hüseynî, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Kum 1370

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcirdî el-Horâsânî, Ebû Bekr el-Beyhakî (458/1065), *el-Âdâb*, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrût 1988

-----, *Delâilü'n-Nübüvve* (I-VI), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1988

-----, *Şuabu'l-İmân* (I-XIV), Thk. Abdu'l-Ulâ Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003

-----, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (I-X), Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2003

-----, *es-Sünenü's-Suğrâ* (I-IV), Thk. Abdu'l-Mutî' Emîn Kal'acî, Nşr.: Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Pakistan 1989

Bezzâr, Ebû Bekr b. Amr b. Abdilhâlik b. el-Hallâd b. Ubeydillâh el-İtkî (292/904), *el-Müsned (el-Bahru'z-Zehhâr)* (I-XVIII), Thk. Mahfuzurrahmân Zeynullâh (1-9), Âdil b. Sa'd (10-17), Sabrî Abdilhâlik eş-Şâfiî (18), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1988-2009

Bozkurt, Nebi, "*Hucr b. Adî*", *DİA*, XVIII, 277-278, İstanbul 1998

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Cu'fî (255/869), *el-Edebü'l-Müfred*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1998

-----, *el-Câmiu's-Sahîh* (I-IX), Thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, Şerh ve Ta'lik, Mustafâ Dîb el-Buğâ, Dâru Tavki'n-Necât, byy. 1422

-----, *et-Târîhu'l-Evsat* (I-II), Dâru'l-Va'y, Halep/Mektebetü Dâri't-Turâs, Kâhire 1977

-----, *et-Târîhu'l-Kebîr* (I-VIII), Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbât trs.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. el-Bahr (255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn* (I-IV), Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kâhire 1998

Canan, İbrahim, "*Enes b. Mâlik*", *DİA*, XI, 234-235, İstanbul 1995

Câsim, Azîz es-Seyyid, *el-İğtirâb fî Hayâti ve Şi'ri eş-Şerîf er-Radî*, Dâru'l-Endülüs, Beyrût trs.

Çelik, Kadri, *Nehcü'l-Belağa İmâm Ali'nin Hutbeleri, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, Kevser Yay., İstanbul 2013

-----, (kitabın elektronik ortamda yayınlandığı adres: <http://www.islamkutuphanesi.com/turkcekitaip/online/nehcul%20belaga/index.htm> adres 23.7.2013 tarihi itibariyle faal durumdadır.)

Dalkıran, Sayın, *İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şiî İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı*, *AÜİFD*, yıl 2002, sayı 18, s. 55-102.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ud b. en-Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî (385/995), *Sünen* (I-V), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2004

-----, *İlel (el-İlelü'l-Vâride fî'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye)* (I-XV), Dâru Tıybe. Riyâd 1985

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdissamed ed-Dârimî et-Temîmî es-Semerkindî (255/868), *es-Sünen* (I-IV), Thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârimî, Dâru'l-Muğnî, Suûdi Arabistan 2000

Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan yay., İstanbul 2010

-----, *Nehcü'l-Belâğa (Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri)*, Beyan yayınları, İstanbul 2009

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî (275/888), *es-Sünen* (I-IV), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût trs.

Ebu'l-Me'âlf, Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Ali b. Hamdûn, Bahâuddîn el-Bağdâdî (562/1166), *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*, Dâru Sâdır, Beyrût 1417

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mehrân el-Isbehânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ* (I-X), Mısır 1984

-----, *Sıfatu'l-Cenne*, Thk. Ali Rızâ Abdullâh, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimeşk trs.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (224/838), *Ğaribu'l-Hadîs* (I-IV), Kâhire 1984

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Musennâ b. Yahyâ b. İsâ el-Hilâl et-Teymî el-Mevsilî (307/919), *el-Müsned* (I-XIII), Thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimeşk 1984

Efendioğlu, Mehmet, “*Sahâbe*”, *DİA*, XXXV, 491-500, İstanbul 2008

Elbânî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed Nâsiruddîn (1420/1999), *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruhâ es-Seyyie fi'l-Ümmeti* (I-XIV), Dâru'l-Me'ârif, Riyad 1992

-----, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha ve Şey'un min Fıkhihâ ve Fevâidihâ* (I-VII), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd (I-IV) 1990, (VI) 1996, (VII) 2002

Emîn, Muhsin (1371/1952), *A'yânu'ş-Şîa* (I-X), Thk. Hasan el-Emîn, Dâru't-Teâruf, Beyrût 1983

el-Emînî, Abdu'l-Hüseyin Ahmed el-Emînî en-Necefî (1392/1972), *el-Ğadîr* (I-XI), Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrût 1977

Emir-Muezzi, Muhammed Ali, *İmâmî Şîlik'te Hadisin Sıhhat Kıstasları ve Fakîhin Otoritesine Dair Değerlendirmeler*, Trc. M. Ali Sönmez, *UÜİFD* C.12, Sayı: 2, 2003

Enbârî, Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr, Ebû Bekir el-Enbârî (328/939), *ez-Zâhid fi Meâni Kelimâti'n-Nâs*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1992

Er, Rahmi, “*Sâbi, Ebû İshâk*”, *DİA*, XXXV, 339, İstanbul 2008

Eren, Mehmet, “Muhammed Ebû Zehre'nin Küleynî'ye Yönelik Eleştirileri”, *Mârifet Dergisi*, yıl: 8 sayı: 3 2008, s. 367-401

Esterâbâdî, Muhammed Emîn (1033/1623), *el-Fevâidu'l-Medeniyye (eş-Şevâhidu'l-Mekkiyye ile birlikte)*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1424

Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (370/981), *Tehzîbu'l-Luğa*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2001

Fadlî, Abdu'l-Hâdî, *Usûlu'l-Hadîs*, Dâru'l-Muerrihi'l-Arabî, Beyrût 1992

Fayda, Mustafa, “*Âişe*”, *DİA*, II, 201-205, İstanbul 1989

-----, “*Cerîr b. Abdullâh*”, *DİA*, VII, 410-411, İstanbul 1993

-----, “*Taberî Muhammed b. Cerîr*”, *DİA*, 314-318, İstanbul 2010

Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Hâriciler*”, *DİA*, XVI, 169-174, İstanbul, 1997

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (817/1414), *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Meclisu'l-A'lâ Li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kâhire 1992

-----, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 2005

Ğazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Ğazzâlî et-Tûsî (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût trs.

Ğurayfî, Muhyiddin el-Mûsevî, *Kavâidu'l-Hadîs*, Matbaatu'l-Âdâb, Necef trs.

Halebî, Ali bi İbrâhîm b. Ahmed (1044/1634), *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânu'l-Uyûn fî Sirâti el-Emîn el-Me'mûn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1427*

Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir el-Harâitî es-Sâmîrî (327/938), *Mekârimu'l-Ahlâk, Thk. Abdülcâbir el-Buhayrî, Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, Kâhire 1999*

Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târihi (I-VI)*, Trc. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan yayınları, İstanbul 1987

Hâkim, en-Nîsâbûrî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn (I-IV)*, Thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mer'aşlî, Dâru'l-Mâriife, Beyrût trs.

Hakîm Tirmizî, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Bişr (320/932), *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, Thk. Abdurrahmân Umeyrâ, Dâru'l-Cîl, Beyrût trs.

Hatîb Abdu'z-Zehrâ el-Hüseynî, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh (I-IV)*, Dâru'l-Edvâ', Beyrût 1985

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit (463/1070), *Târihu Bağdâd (I-XIV)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997

-----, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne-i Münevvere trs.

Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân (807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid (I-X)*, Thk. Husâmuddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire 1994

Hilâlî, Süleym b. Kays (76/695), *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî*, Thk. Muhammed Bâkır el-Ensârî ez-Zencânî el-Hüseynî, Hâdî matbaası, Kum 1420

Hindî, Ali el-Muttakî Alâuddîn Ali b. Hişâmiddîn (975/1567), *Kenzü'l-Ummâl (I-XVI)*, Müessesetü'r-Risâle, byy. 1981

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Âsâ b. Ubeydillâh el-Kureşî el-Esedî el-Humeydî el-Mekkî (219/834), *Müsned (I-II)*, Dâru's-Sakâ, Dimeşk 1996

Hüseynî, Haşim Ma'rûf, *Dirâsât fî'l-Hadis ve'l-Muhaddisîn*, Dâru't-Teâruf, Beyrût 1978

İbn Abdi'l-Berr, Ebû Amr Yûsûf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdi'l-Berr b. Âsım en-Nemîrî el-Kurtubî (463/1070), *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlih (I-II)*, Thk. Ubey el-Eşbâl ez-Zuheyri, Dâru İbnu'l-Cevzî, Suûdî Arabistan 1994

İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî (328/939), *el-İkdu'l-Ferîd (I-VIII)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1983

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdillâh eş-Şafîi (571/1175), *Târihu Medîneti Dimeşk (I-LXX)*, Thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996

İbn Ca'd, Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (230/844), *el-Müsned*, Thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetu Nâdir, Beyrût 1990

İbn Ebi'l-Hadîd (656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğa* (I-XX), Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrût 1959

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân b. Hestî el-Absî (235/849), *el-Musannef* (I-II), Thk. Kemâl Yûsûf el-Hût, Mektebetü'r-Ruşd, Riyâd 1409

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (852/1448), *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye*, Dâru'l-Âsime-Dâru'l-Ğays, Suûdî Arabistan 1419

-----, *Lisânu'l-Mîzân* (I-VII), Nşr.: Müessesetü'l-E'lemî, Beyrût 1971

-----, *el-İsâbe* (I-VIII), Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvez, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1995

İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali (974/1566), *es-Savâiku'l-Muhrika alâ Ehli'r-Rafîi ve'd-Dalâl*, Thk. Abdurrahmân b. Abdillâh et-Türkî-Kâmil Muhammed el-Harrât, Müessesetü'r-Risâle, Lübnan 1997

İbn Hallikân (681/1282), *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân* (I-VII), Thk. İhsân Abbâs, Beyrût 1972

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm (456/1062), *el-Muhallâ* (I-XI), Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrût trs.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed et-Temîmî, Ebû Hâtîme d-Dârimî el-Bustî (354/965), *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktâr*, Dâru'l-Vefâ, byy. 1991

-----, *es-Sahîh* (I-XV), Thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993

-----, *es-Sahîh (el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbni Hibbân)*, Tertîb el-Emîr Alâuddîn Ali b. Belbân el-Fârisî (739/1338), Thk. Şuayb el-Arnâvûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1988

-----, *es-Sikât*, Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarabâd 1973

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk (311/923), *es-Sahîh* (I-IV), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût trs.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (151/768), *Sîretu İbni İshâk (Kitâbu's-Sîre ve'l-Meğâzi)*, Thk. Suheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1978

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (273/886), *es-Sünen* (I-II), Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, bby. trs.

İbn Manzûr, , Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn el-Ensârî (711/1311), *Muhtasarü Târîhi Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1984

İbn Meysem el-Behrânî, Kemâluddîn b. Meysem b. Ali (679/1280), *Şerhu Nehci'l-Belâğa* (I-V), Dâru's-Sekaleyn, Beyrût 1999

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (I-VIII), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990

-----, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 2001

İbn Kuteybe ed-Dinâverî (276/889), *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis/Hadis Müdâfaası*, Trc. Hayri Kırbasoğlu, Kayıhan yayınları, İstanbul 1979

-----, *Uyûnu'l-Ahbâr*, byy. trs., kitap için bkz.: <http://www.al-mostafa.info/data/arabic/depot/gap.php?file=001416-www.al-mostafa.com.pdf> adres 23.7.2013 tarihi itibariyle faal durumdadır.

-----, *el-İmâme ve's-Siyase*, Thk. Ali Şîrî, Nşr.: İntişârâtü's-Şerîf er-Radî, Emîr mtb., Kum 1413. (Bu kitabın İbn Kuteybe'ye âidiyeti şüphelidir.)

İbnu'l-Adîm, Ömer b. Muhammed b. Hibetullâh (Kemâluddîn İbnu'l-Adîm) (660/1261), *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, Thk. Suheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, trs.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (543/1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım/Sahabeye Yapılan İftiralara Cevaplar*, Trc. Tahir Tural, Rağbet yayınları, İstanbul 2009

İbnu'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûki ve'l-Ümem* (I-XIX), Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992

İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebu's-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (606/1209), *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis*, Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanahî-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrût trs.

İbnu'l-Esîr, İzzuddîn ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdi'l-Kerîm b. Abdi'l-Vâhid eş-Şeybânî (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Dâru Sâdir, Beyrût 1965

İbnu'l-Mubârek, Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mubârek el-Vâdih el-Hanzalî et-Türkî el-Mervezî (181/797), *ez-Zuhd ve'r-Rekâik* (el-Mervezî'nin rivayet ettiklerine ilaveten Nuaym b. Hammâd'innkendi nüshasında rivayet ettiklerini de içeren nüsha), Thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût trs.

İbn Şebbe, Zeyd b. Ubeyde en-Nemîrî el-Basrî (262/875), *Târîhu'l-Medîne*, Thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Cidde 1399

İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm (728/1327), *Ashâb-ı Kirâm*, Trc. İsa Canbolat, Takva yayınları, İstanbul 2011

-----, *Minhâcu's-Sünne*, Thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Nşr.: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986

İbn Nâsiruddîn, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Mücâhid el-Kaysî ed-Dimeskî eş-Şâfî (842/1438), *Tevzihu'l-Müştebih fî Zabti Esmâi'r-Ruvât ve Ensâbuhum ve Elkâbuhum ve Künâhum*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993

İbnu't-Taktakî, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (709/1309), *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düvel*, Thk. Abdulkâdir Muhammed Mâyû, Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, Beyrût 1997

İbnu'l-Verdî, Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'l-Fevâris, Ebu'l-Hafs Zeynuddîn b. el-Verdî el-Mearrî el-Kindî (749/1348), *Târîhu İbnu'l-Verdî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996

İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî el-Kûfî (261/875), *Târîhu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, byy. 1984

İlhan, Avni, *Mehdilik*, Beyan yayınları, İstanbul 1993

İmâm Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc* (I-XVIII), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1392

Kâtip, Ahmet, *Nedenleri Târihte Kalmış Siyasi Ayrılık Sünnilik-Şiilik*, Trc. Muharrem Tan, İlimyurdu yay., İstanbul 2009

-----, *Şia'da Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, Trc. Mehmet Yolcu, Kitabiyat, Ankara 2005

Kâtip Çelebî, Mustafâ b. Abdillâh, Hacı Halîfe (1068/1658), *Keşfu'z-Zunûn an Esâme'l-Kütübi ve'l-Funûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdât 1941

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl Kâdî İyâz b. Mûsâ (544/1149), *eş-Şifâ bi Ta'rîf-i Hukûki'l-Mustafâ*, Hâşiye: Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-Şumnî (873/1468), Nşr.: Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988

Kal'acî, Muhammed Ravvas, *Mevsûatu Fıkhı Ali b. Ebî Tâlib/Hz. Ali İlmihali*, Yayına hazırlayan ve ilavelerde bulunan: Yusuf Özbek, Ocak yayıncılık, İstanbul 2005

Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, XV, 27-64, İstanbul 1997

-----, *Mevzu Hadisler*, DİBY, Ankara 1991

Karaman, Hayrettin, *Şia'da Fıkh Usûlü ve Şer'î Deliller*, "Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu", 319-366, İSAV, İstanbul 1993

Kartaloğlu, Habib, "İmâmiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfîd Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 24 (2011/2)

Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer, *er-Ricâl*, Müessese el-A'lâmî, Kerbelâ trs., kitap için bkz.: http://www.ghaemiyeh.com/ar/index.php?option=com_sobi2&sobi2Task=sobi2Details&catid=8&sobi2Id=279&Itemid=9 adres 23.7.2013 tarihi itibariyle faal durumdadır.

Kettânî, Muhammed b. Cafer, *er-Risâletü'l-Mustatrafe Li Beyâni Meşhûri Kutubi's-Sünneti'l-Müşerrefe/Hadis Literatürü*, Trc. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994

Koçkuzu, Ali Osmân, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, DİBY, Ankara 1988

Korkmaz, Sıddık, *Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler*, SÜİFD, Bahar-2007

Kılıç, Hulusi, “*İbn Nubate el-Hatîb*”, *DİA*, XX, 232-233, İstanbul 1999

Kıvâmu's-Sünne, Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Muhammed b. el-Fadl b. Ali el-Kureşî et-Tuleyhî el-Isbehânî (535/1140), *el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce ve Şerhi Akîdeti Ehli's-Sünne*, Thk. Muhammed b. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, Dâru'r-Râye, Riyâd 1999

Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Ali el-Mısrî (454/1062), *Müsnedu's-Şihâb* (I-II), Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1986

Kûhkemerî, Abdullatîf b. Ali Ekber el-Hüseynî, *Minhâcu'l-Berâe Mukaddimesi*, Mektebetü Âyetullâh el-Mer'aşî, Kum, 1406 (Not: *Minhâcu'l-Berâe* Kutbuddîn er-Râvendî (573/1177)'ye ait *Nehcü'l-Belâğa* şerhidir. el-Kûhkemerî kitabın tahkikini yapan ve mukaddimesini yazan muasır bir ilim adamıdır).

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh el-Kurtubî (671/1272), *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire 1964

Kuzudişli, Bekir, Şia'da Hadis Rivâyeti ve İsnad, BSR Yayın Grubu, İstanbul 2011

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “*Kâdirbillâh*”, *DİA*, XXIV, 127-128, İstanbul 2001

Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak (328/939), *el-Kâfî* (I-VIII), Tashih ve ta'lik: Ali Ekber el-Ğaffârî, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Tahrân Şemsî 1388/1947

Lâlikâî, Ebu'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr et-Teberî er-Râzî (418/1027), *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne*, Thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ğâmidî, Dâru Tıybe, Suûdî Arabistan 2003

Mahayudin Hajji Yahya, “*İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffîn Vak'ası*”, Trc. Ahmet Turan Yüksel, SÜİFK/30 s. 241-230

Makdisî, el-Mutahhâr b. Tâhir (355/965), *el-Bed'u ve't-Târîh*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Bûr Saîd (Port Said-Mısır) trs.

Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâuddîn Muhammed b. Abdi'l-Vâhid b. Ahmed el-Hanbelî (643/1245), *el-Ehâdisu'l-Muhtâra*, Thk. Abdu'l-Melik b. Abdillâh b. Dehîş, Dâru Hazar, Beyrût 2000

Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvatta'* (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti), Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, el-Mektebetü'l-İlmiyye, byy. trs.

Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi (450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye el-Velâyâtu'd-Dîniyye*, Thk. Ahmed Mubârek el-Bağdâdî, Mektebetü Dâri İbni Kuteybe, Kuveyt 1989

Mâzenderânî, Ebû Ali el-Hâirî Muhammed b. İsmâîl (1216/1802), *Münthehe'l-Mekâl fî Ahvâli'r-Ricâl*, Müessesetu Âl-i Beyt Li İhyâi't-Turâs, trs.

Mecelletu Tûrâsinâ, 5. sayı (Şerif Radî özel sayısı), <http://rafed.net/turathona/> adres 23.7.2013 tarihi itibariyle faal durumdadır.

Meclisî, Muhammed Bâkır (1111/1699), *Bihâru'l-Envâr* (I-CX), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût trs., kitap için bkz.: <http://shiaonlinelibrary.com/-بحار-الأنوار-1505/الكتب/العلامة-المجلسي-ج-٤/الصفحة-1> adres 23.7.2013 tarihi itibariyle faal durumdadır.

Melâh, Mahmud Muhammed, *Teşrihu Şerhi Nehci'l-Belâğa*, Thk. Süleyman Sâlih el-Hıraşî, Riyâd 1430/2009

Merçil, Erdoğan, “*Büveyhiler*”, *DİA*, VI, 496-499, İstanbul 1992

Mervezî, Ebû Abdillâh Naîm b. Hammâd b. Muâviye b. el-Hâris el-Huzâî (228/842), *Kitâbu'l-Fiten* (I-II), Mektebetü't-Tevhîd, Kâhire 1412

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc (294/906), *es-Sünne*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrût 1408

Meş'î, Abdulmecîd b. Sâlim, *et-Tencîm ve'l-Müneccimûn ve hükmü zâlike fi'l-İslâm*, Edvâu's-Selef, Riyâd 1998

Mîrcihânî, Hasan et-Tabatabâî (1388/1964), *Misbâhu'l-Belâğa* (I-IV), byy. 1388

Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût 1422

Murtazâ, Ebu'l-Kâsım Ali b. et-Tâhir Ebî Ahmed el-Hüseyn (436/1044), *el-Emâlî* (I-IV), Thk. I. ve II. ciltler: es-Seyyid Muhammed Bedruddîn en-Ne'sânî el-Halebî, III. ve IV. ciltler, Ahmed b. el-Emîn eş-Şinkîfî, Saâde Matbaası, Kâhire 1907

-----, *er-Resâil* (I-IV), Thk. es-Seyyid Ahmed el-Hüseyn, Seyyidu's-Şuhedâ mtb., Kum 1405

Musevî, Musa, “*et-Takiyye ve'l-İsme ve'l-İlhâm İnde's-Şîa el-İmâmiyye*”, *Milletlerarası Târihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İSAV, İstanbul 1993

Müfîd, eş-Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân b. el-Muallim Ebû Abdillâh el-Ukberî el-Bağdâdî (413/1022), *Ademu Sehvi'n-Nebî*, byy. 1993

-----, *Ahkâmu'n-Nisâ'*, Thk. Mehdi Necef, byy. 1993

-----, *el-Cemel*, Mektebetü'd-Dâverî, Kum trs

-----, *el-İrşâd*, Dâru'l-Mufîd, Beyrût 1993

-----, *Tashîhu İ'tikâdi'l-İmâmiyye*, Thk. Hüseyin Dergâhî, byy. 1993

Müslim, İbnu'l-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh* (I-IV), Thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût trs.

Nâsıbî, Ebû Bekr Ahmed b. Yûsuf b. Hallâd b. Mansûr (359/969), *Fevâidu Ebî Bekr en-Nâsıbî*, byy. 2004

Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. el-Abbâs en-Necâşî el-Esedî el-Kûfî (450/1058), *Ricâlu'n-Necâşî*, Dâru'l-Advâ, Beyrût 1416

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî (303/), *el-Muctebâ mine's-Sünen=es-Sünenu's-Suğrâ* (I-VIII), Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986

Nu'mân b. Muhammed, *Deâimu'l-İslâm* (I-II), Thk. Âsîf b. Ali Aşğar Feyzî, Dâru'l-Meârif, Mısır 1389

Nûrî, Mirza Hüseyin (1320/1902), *Müstedreku'l-Vesâil* (I-XVIII), Müessesetü Âli'l-Beyt Li İhyâi't-Turâs, Kum trs.

Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011

-----, "Küleynî", *DİA*, XXVI, 538-539, Ankara 2002

-----, "Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, XXX, 537-539, İstanbul 2005

-----, "Necâşî Ahmed b. Ali", *DİA*, XXXII, 475, İstanbul 2006

-----, "Şerif er-Radî", *DİA*, XXXIX, 4-5, İstanbul 2010

Özek, Ali, "İmâmiye-İsnâaşeriye Şiası ve Tefsîr Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 215-247, İSAV, İstanbul 1993

Özulu, Yunus Emre, Hz. Âişe, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi-Dergah Ofset, İstanbul 2000

Polat, Selahattin, "İrbâd b. Sâriye", *DİA*, XXII, 438, İstanbul 2000

Râğîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed (502/1108), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1412

Râvendî, Kutbuddin Ebu'l-Hüseyin Sa'id b. Hibetullah (573/1177), *Minhâcu'l-Berâe* (I-III), Thk. es-Seyyid Abdullatîf el-Kûhkemerî, Kum 1406

Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. Hüseyin et-Teymî (Fahruddîn er-Râzî) (606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb* (et-Tefsîru'l-Kebîr) (I-XXXII) Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1420

Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn (307/919), *Müsnedü'r-Rûyânî*, Thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtubâ, Kâhire 1416

Safedî, Selâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdillâh (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (I-XXIX), Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût 2000

Sarakostî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Sâbit (306/918), *Kitâbu'd-Delâil fî Ğarîbi'l-Hadîs* (I-III), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 2001

Se'âlebî, Ebû Mansur Abdulmelik es-Se'âlebî en-Neysâbûrî (429/1037), *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Eser*, Thk. Müfîd Muhammed Kamîha, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1983

-----, *eş-Şekvâ ve'l-İtâb*, Thk. İlham Abdulvehhâb el-Muftî, Nşr.: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, byy. 2000 (*el-Mektebetü's-Şâmîle*'de bu kitabın tanıtım kısmında Se'âlebî'ye nispetinin şüpheli olduğu (*yunsabulî*...) denilerek belirtilmektedir.)

Sekafi, İbrâhîm b. Muhammed (283/896), *el-Ğârât* (I-II), Thk. Celâluddîn el-Hüseynî el-Ermevî, byy. 1395

Sofuoğlu, M. Cemal, *Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir İnceleme* (basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1982

-----, “*el-Kâfi*”, *DİA*, XXIV, 148, İstanbul 2001

-----, “*Şîa-i İmâmiyyenin Hadis Anlayışı*”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiiilik Sempozyumu*, 258-297, *İSAV*, İstanbul 1993

Subhânî, Cafer, *Durûsu Mûceze fî İlmeyi’r-Ricâl ve’d-Dirâye*, Müessesetu’l-İmâm es-Sâdık, Kum 1421

-----, *Külliyât fî İlmi’r-Ricâl*, Müessesetu’n-Neşri’l-İslâmî, Kum 1408

Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, Celâluddîn (911/1505), *ed-Dürri’l-Mensûr* (I-VIII), Dâru’l-Fikir, Beyrût trs.

-----, *el-Hasâisu’l-Kubrâ* (I-II), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût trs.

-----, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân* (I-IV) el-Hey’etü’l-Mısriyye el-Âmme Li’l-Kitâb, byy. 1984

-----, *el-Leâlîu’l-Masnûa fî’l-Ehâdisi’l-Mevdûa*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût trs.

Şahbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1332/1914), *İslâm Târîhi*, Sadeleşiren M. Rahmi, Sağlam kitabevi, İstanbul 1979

Şebesterî, Abdu’l-Hüseyn, *el-Fâik fî Ruvâti ve Ashâbi’l-İmâm es-Sâdık*, Müessesetu’n-Neşri’l-İslâmî, Kum 1418

Şecerî, Yahyâ b. Hüseyin b. İsmâîl b. Zeyd el-Hasenî el-Cürcânî (499/1105), *el-Emâlî (Tertîbu’l-Emâlî el-Hamîsiyye)*, Tertib eden: Kâdî Muhyiddîn Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (610/1213), Thk. Muhammed Hasen Muhammed İsmâîl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2001

Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ebî Bekr Ahmed (548/1185), *el-Milel ve’n-Nihal*, Müessesetu’l-Halebiyye, byy. bty.

Şemsuddin, Muhammed Mehdî, *Dirâsât fî Nehci’l-Belâğa*, ed-Dâru’l-İslâmiyye, Beyrût 1981

Şerîf Radî, Ebu’l-Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa b. Muhammed b. Musa b. İbrahim b. Musa el-Kâzım (406/1015), *Nehcü’l-Belâğa*, (Not: *Nehcü’l-Belâğa*’nın değişik baskıları olmakla birlikte *Nehcü’l-Belâğa*’da geçen metinleri verirken kullandığımız nüsha Abdu’z-Zehrâ el-Hüseynî el-Hatîb’in tahrir çalışması olan *Mesâdiru Nehci’l-Belâğa ve Esânîduh* isimli kitabında kullandığı nüshadır)

-----, *Nehcü’l-Belâğa*, Thk. Subhi es-Sâlih, Daru’l-Kütübi’l-Bennânî, Beyrût 2004

-----, *Nehcü’l-Belâğa*, Thk. Fâris Hassûn, Sitâre matbaası, Nəcəf 1419

-----, *Nehcü'l-Belâğa*, Abdu'z-Zehrâ el-Hüseynî el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğa ve Esânîduh*, Dâru'l-Edvâ', Beyrût 1985

-----, *Dîvân* (I-II), Matbaatu'l-Edebiyye, Beyrût 1307

-----, *Hakâiku't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Rızâ Âli Kâşifu'l-Ğıtâ', Dâru'l-Muhâcere, trs.

-----, *Hasâisu'l-Eimme (Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn)*, Thk. Muhammed Hâdî el-Emînî, Nşr.: Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Meşhed 1406

-----, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, Thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Mektebetü Basîretî, Kum trs.

-----, *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâti'l-Kur'ân*, Thk. Ali Mahmud Mukallid, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût 1984

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî el-Yemenî (1250/1834), *Velâyetullâhi ve't-Tarîk İleyhâ*, Thk. İbrâhîm İbrâhîm Hilâl, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kâhire trs.

Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî (381/991), *el-Emâlî*, Müessesetü'l-Bi'se, Kum 1417

-----, *İlelu'ş-Şerâi'*, Haydariyye matbaası, Nefes 1966

-----, *el-İ'tikâdât fî Dîni'l-İmâmiyye*, Thk. Âsım Abdusseyyid, Dâru'l-Müfid, byy. 1993

-----, *Risâletü'l-İ'tikâdi'l-İmâmiyye, Şîi-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, Trc. Fığlalı, Ethem Ruhi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978

-----, *el-Hisâl*, Tsh.: Ali Ekber el-Ğaffârî, Kum 1403

-----, *Kemalu'd-Dîn*, Tsh.: Ali Ekber el-Ğaffârî, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahrân 1395

-----, *Meâni'l-Ahbâr*, Tsh.: Ali Ekber el-Ğaffârî, Nşr.: İntişârâtü İslâmî, Kum 1379

-----, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh* (I-IV), el-Emîre matbaası, Lübnan 2008

-----, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh pdf* (I-IV), kitap için bkz. www.Ghaemiyeh.com adres 23.7.2013 tarihi itibariyle faal durumdadır.

-----, *Risaletü'l-İtikadi'l-İmâmiyye*, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali (476/1083), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, Thk. İhsan Abbas, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrût 1970

Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Matîr el-Lahmî eş-Şâmî (360/970), *Mekârimu'l-Ahlâk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1989

-----, *el-Mu'cemu'l-Evsât* (I-X), Thk. Târik b. Ivazullâh b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseyinî, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire trs.

-----, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (I-XXII), Thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire trs. I-25 (ilk 13 cild tahkikli baskısı: Dâru's-Sumey'î, Riyâd 1994)

-----, *el-Mu'cemu's-Sağîr* (I-II), Thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr, Mektebu'l-İslâmî - Dâru Ammâr, Beyrût - Ammân 1985

-----, *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, Thk. Hamdî b. Abdilmecîd, es-Selefî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1984

-----, *Turuku hadisi men kezebe aleyye müteammiden felyetebevve' mekadehû mine'n-nâr*, Thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd-Hişâm İsmâîl es-Sakâ, el-Mektebü'l-İslâmî, Ammân-Ürdün 1410

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Ğâlib el-Âmulî (310/923), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Dâru't-Turâs, Beyrût 1387

-----, *Milletler ve Hükümdarlar Târîhi*, Trc. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB yayınları, İstanbul 1992

Taberî, Muhammed b. Cerîr (?), *Nevâdiru'l-Mûcizât fî Menâkibi'l-Eimmeti'l-Hudât*, Kum 1390 pdf, kitap için bkz. www.Ghaemiyeh.com adres 23.7.2013 tarihi itibariyle faal durumdadır. (Bu kitabın müellifi bu isimle verilmiş olup vefat tarihi belirtilmemiştir. 310/923 vefat tarihli et-Taberî'ye mi nisbet edilmiştir yoksa aynı isimde başka birisi mi olduğu açık değildir. 310/923 vefat tarihli İbn Cerîret-Taberî'nin bu isimde bir kitabı olduğuna dair bir kayda rastlayamadım.)

Tabersî, Ebû Mansûr Ahmed b. Ali (548/1153), *el-İhticâc*, Şerîf er-Radî mtb., Meşhed 1403

Tahâvî, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdi'l-Melik b. Seleme el-Ezdî el-Hacerî el-Mısırî (321/933), *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* (I-V), Âlemü'l-Kütüb, byy. 1994

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî el-Basrî (204/819), *el-Müsned*, Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hacer, Mısır 1999

Tehrânî, Ağa Büzürg, *ez-Zerîa ilâ Tesânîfi's-Şîa* (I-XXIII), Dâru'l-Edvâ', Beyrût 1983

Tellioglu, Ömer, *Osman b. Affân, Şamil İslam Ansiklopedisi*, VI, 289-296, İstanbul 2000

Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevra b. Mûsâ b. ed-Dahhâk (Ebû İsâ et-Tirmizî) (279/892), *es-Sünen* (I-V), Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I ve II. ciltler, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, 3. Cilt, İbrâhîm Atve İvaz, IV ve V. ciltler, Mustafâ Elbâbî el-Halebî mtb., Mısır 1975

Toprak, Mehmet, "Cevşen", DİA, VII, 462-464, İstanbul 1993

Tûsî, Ebû Cafer Şeyhu't-Tâife Muhammed b. Hasan b. Ali (460/1067), *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh* (I-II), Thk. Muhammed Rıza el-Ensârî el-Kummî, Sitâre mtb., Kum 1417

-----, *Ricâlu't-Tûsî*, Thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfehânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1415

Tülücü, Süleyman, “*Kelbî Hişâm b. Muhammed*”, *DİA*, XXV, 204-205, Ankara 2002

Ukberî, Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdân el-Ukberî (387/997), *el-İbânetü'l-Kübrâ*, Thk. Rızâ Mu'tî (1-2), Osmân el-Esyûbî (3-4), Yusûf el-Vâbil (5), Dâru'r-Râye, Riyâd 1988

Uyar, Mazlum, *İmâmiyye Şiasında Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, Ayışığı kitapları, İstanbul 2000

-----, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri İmâmiyye Şiası'nda Usûlîlik ve Hiyerarşik Yapılanması*, Kaknüs yayınları, İstanbul 2004

Ünalın, Abdullah, *Şia'da Hadis Usûlü*, İşrak Yayınları, İstanbul 2008

Üzüm, İlyas, “*Kütüb-i Erbaa*”, *DİA*, XXVII, 4-6, Ankara 2003

Vâsıtî, Ebu'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habîb er-Razzâz (292/904), *Târîhu Vâsıt*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1406

Yiğit, İsmail, “*Osman*”, *DİA*, XXXIII, 438-443, İstanbul 2007

Yurdağür, Metin, “*Kâdî Abdulcebbâr*”, *DİA*, XXIV, 104, İstanbul 2001

Zebebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* (I-XXIII) Thk. Şuayb el-Arnâvûd, Muhammed Naîm el-Arkusûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1986

-----, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm* (I-LII), Thk. Ömer Abdusselâm Tedmirî, byy. 1987

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşerî el-Harezmi, Cârullâh ez-Zemahşerî (538/1144), *Rebî'u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, Müessesetü'l-Âlemî, Beyrût 1412

Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm* (I-VIII), Dâru'l-İlm lilmelâyîn, Beyrût 1980